M A V İ A T L A S

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 9 – Sayı 1, Bahar 2021 | Volume 9 – Issue 1, Spring 2021

Dizin Bilgileri | Indexation

Index Copernicus – ICI Journal Master List
(https://journals.indexcopernicus.com)

TR Dizin – Sosyal ve Beşeri Bilimler Veri Tabanı | TR Index – Social Sciences and Humanities Database
(http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin)

Sosyal Bilimler Atıf Dizini | Social Sciences Citation Index
(http://atif.sobiad.com)

Google Akademik | Google Scholar
(https://scholar.google.com.tr)

İletişim Bilgileri | Contact Information

Genel Ağ | Web: http://dergipark.gov.tr/gumusmaviatlas
E-posta | E-mail: gu.maviatlas@gmail.com
Telefon Numarası | Phone Number: +90 456 233 1000 (6277)
Belgegeçer | Fax: +90 456 233 1119

Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Gümüşhane-Türkiye

Yayım Tarihi | Publication Date
24 Nisan 2021 | 24 April 2021

e-ISSN
2148-5232

M A V İ A T L A S

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 9 – Sayı 1, Bahar 2021 | Volume 9 – Issue 1, Spring 2021

GŞÜ Edebiyat Fakültesi Adına Sahibi ve Yayın Kurulu Başkanı | Owner on the behalf of Fac. of Letters at GŞÜ & Head of the Editorial Board

Prof. Dr. Bayram NAZIR
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Baş Editör | Editor in Chief

Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör | Managing Editor

Dr. Öğr. Üyesi İlter Kutlu HATİPOĞLU
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&
Dr. Öğr. Üyesi Zehra YAZBAHAR
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

Editör Yardımcıları | Editorial Assistants

Dr. Öğr. Üyesi M. Ahmet TÜZEN
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&
Arş. Gör. Alperen GENÇOSMANOĞLU
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey
&
Arş. Gör. Fatih IŞIK
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

İngilizce Dil Editörü | English Language Editor

Arş. Gör. Oğuz Han KARAHAN
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gümüşhane University, Gümüşhane-Turkey

M A V İ A T L A S

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 9 – Sayı 1, Bahar 2021 | Volume 9 – Issue 1, Spring 2021

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [1]

Prof. Dr. Ercan ALAN
Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Firat University, Elazig-Turkey
&
Prof. Dr. Ahmet BURAN
Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Firat University, Elazig-Turkey
&
Prof. Dr. Kemal ÇELİK
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&
Prof. Dr. Alpaslan DEMİR
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat-Turkey
&
Prof. Dr. Önder DUMAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&
Prof. Dr. M. Ülkü ELİUZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&
Prof. Dr. Ahmet Cüneyt ISSI
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkey
&
Prof. Dr. Mine KEHA
Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&
Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU
Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Technical University, Erzurum-Turkey
&
Prof. Dr. M. Hanifi MACİT
Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&
Prof. Dr. Mustafa ÖZDEMİR
Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Atatürk University, Erzurum-Turkey
&
Prof. Dr. Yunus ÖZGER
Bozok Üniversitesi, Yozgat-Türkiye | Bozok University, Yozgat-Turkey
&

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [2]

Prof. Dr. M. Temel ÖZTÜRK
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&
Prof. Dr. Şaban SAĞLIK
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&
Prof. Dr. Selami ŞİMŞEK
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&
Prof. Dr. Haşim ŞAHİN
Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye | Sakarya University, Sakarya-Turkey
&
Prof. Dr. Kamran TALATTOF
Arizona Üniversitesi, Arizona ABD | Arizona University, Arizona-ABD
&
Prof. Dr. Ufuk TAVKUL
Ankara Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara University, Ankara-Turkey
&
Prof. Dr. Hüseyin Gazi TOPDEMİR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayıs University, Samsun-Turkey
&
Prof. Dr. Ali UTKU
Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey
&
Prof. Dr. M. Alaaddin YALÇINKAYA
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Technical University, Trabzon-Turkey
&
Prof. Dr. Müge YILMAZ
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&
Doç. Dr. S. Atakan ALTINÖRS
Galatasaray Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Galatasaray University, Istanbul-Turkey
&
Doç. Dr. Serdar BULUT
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Antalya-Türkiye | Alanya Alaaddin Keykubat University, Antalya-Turkey
&
Doç. Dr. Mehmet GÜNEŞ
Marmara Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Marmara University, İstanbul-Turkey
&
Doç. Dr. Gül KOÇSOY
Fırat Üniversitesi, Elazığ-Türkiye | Firat University, Elazig-Turkey
&
Doç. Dr. Kemal SAYLAN
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&
Doç. Dr. Sefer SOLMAZ
Selçuk Üniversitesi, Konya-Türkiye | Selcuk University, Konya-Turkey
&

Yayın Kurulu (Üyeler) | Editorial Board (Members) [3]

Doç. Dr. Taalay ŞARŞEMBİYEVA
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Manas-Kırgızistan | Kyrgyz-Turkish Manas University, Manas-Kyrgyzstan
&
Doç. Dr. Hacer TOPAKTAŞ ÜSTÜNER
İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkey
&
Doç. Dr. Mehmet TOPAL
Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskisehir-Turkey
&
Doç. Dr. Orhan BİNGÖL
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&
Dr. Öğr. Üyesi Adilhan ADİLOĞLU
Akdeniz Üniversitesi, Antalya -Türkiye | Akdeniz University, Antalya -Turkey
&
Dr. Öğr. Üyesi Gülin YAZICI ÇELEBİ
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&
Dr. Öğr. Üyesi Sefa ERBAŞ
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&
Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN
Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Medeniyet University, Istanbul-Turkey
&
Dr. Öğr. Üyesi İlhan GÖK
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&
Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih GÖKÇEK
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&
Dr. Öğr. Üyesi Mümin HAKKIOĞLU
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey
&
Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN
Giresun Üniversitesi, Giresun -Türkiye | Giresun University, Giresun -Turkey
&
Dr. Öğr. Üyesi Celal YEŞİLÇAYIR
Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey

M A V İ A T L A S

Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi | Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters
e-ISSN: 2148-5232

MAVİ ATLAS hakemli bir dergidir | MAVİ ATLAS is a peer reviewed journal

Cilt 9 – Sayı 1, Bahar 2021 | Volume 9 – Issue 1, Spring 2021

Hakem Kurulu | Board of Referees [1]

Prof. Dr. Alpaslan DEMİR
(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat-Türkiye | Tokat Gaziosmanpasa University, Tokat-Turkey)
&
Prof. Dr. Mehmet MERCAN
(Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman-Türkiye | Karamanoglu Mehmetbey University, Karaman-Turkey)
&
Prof. Dr. Ozan YILMAZ
(Sakarya Üniversitesi, Sakarya-Türkiye | Sakarya University, Sakarya-Turkey)
&
Prof. Dr. Kemal ÇELİK
(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane -Turkey)
&
Prof. Dr. Tolga BAŞAK
(Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey)
&
Prof. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ
(Karadeniz Teknik Üniversitesi Üniversitesi, Trabzon-Türkiye | Karadeniz Teknik University, Trabzon-Turkey)
&
Prof. Dr. Ahmet AKKAYA
(Adıyaman Üniversitesi,Adıyaman-Türkiye | Adiyaman University, Adiyaman-Turkey)
&
Prof. Dr. Nuray KARACA
(Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey)
&
Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR
(Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara Yildirim Beyazit University, Ankara-Turkey)
&
Prof. Dr. Mehmet ÇOG
(Samsun Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Samsun University, Samsun-Turkey)
&
Doç. Dr. Hakkı YAPICI
(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)
&
Doç. Dr. Yakup KAHRAMAN
(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)
&
Doç. Dr. Oğuzhan EKİNCİ
(Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Teknik University, Erzurum-Turkey)

Hakem Kurulu | Board of Referees [2]

Doç. Dr. Hüseyin AYDOĞDU
(Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Teknik University, Erzurum-Turkey)
&
Doç. Dr. Özgür YILMAZ
(Samsun Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Samsun University, Samsun-Turkey)
&
Doç. Dr. Musa GÜMÜŞ
(Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın-Türkiye | Aydin Adnan Menderes University, Aydin -Turkey)
&
Doç. Dr. Mesut GÜN
(Mersin Üniversitesi, Mersin-Türkiye | Mersin University, Mersin-Turkey)
&
Doç. Dr. Orhan BİNGÖL
(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)
&
Doç. Dr. Mustafa ÖZYÜREK
(Iğdır Üniversitesi, Iğdır-Türkiye | Igdir University, Igdir-Turkey)
&
Doç. Dr. Yahya YEŞİLYURT
(Kastamonu Üniversitesi, Kastamonu-Türkiye | Kastamonu University, Kastamonu-Turkey)
&
Doç. Dr. Biray ÇAKMAK
(Uşak Üniversitesi, Uşak-Türkiye | Usak University, Usak-Turkey)
&
Doç. Dr. Derya ÇİNİ ŞİMŞEK
(Başkent Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Baskent University, Ankara-Turkey)
&
Doç. Dr. Mehmet Mert SUNAR
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | İstanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkey)
&
Doç. Dr. Üyesi Murat KEÇİŞ
(Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla-Türkiye | Mugla Sitki Kocman University, Mugla-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Elvan KİREMİTÇİ CANIÖZ
(Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir-Türkiye | Balikesir University, Balikesir-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Hatice EPLİ
(Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun-Türkiye | Ondokuz Mayis University, Samsun-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Fikret USLUCAN
(Giresun Üniversitesi, Giresun-Türkiye | Giresun University, Giresun -Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Murathan KEHA
(Atatürk Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Ataturk University, Erzurum-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Çağdaş Ümit YAZGAN
(Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Nevşehir-Türkiye | Nevsehir Haci Bektas Veli University, Nevsehir-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Ersin KIRCA
(Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli-Türkiye | Kocaeli University, Kocaeli-Turkey)

Hakem Kurulu | Board of Referees [3]

Dr. Öğr. Üyesi Murat YÜKSEL
(Ordu Üniversitesi, Ordu-Türkiye | Ordu University, Ordu-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Fatih YAPICI
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara-Türkiye | Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Cem KARAKILIÇ
(Çankırı Karatekin Üniversitesi, Çankırı-Türkiye | Cankiri Karatekin University, Cankiri-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Burcu KUTLU DİLBAZ
(İstanbul Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Istanbul University, Istanbul-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Mesut KOÇAK
(Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | Fatih Sultan Mehmet Vakif University, Istanbul-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Fatih GÜRCAN
(İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul-Türkiye | İstanbul Medeniyet University, Istanbul-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Deva ÖZDER
(Karabük Üniversitesi, Karabük-Türkiye | Karabuk University, Karabuk -Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Merve KARAÇAY TÜRKAL
(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Zehra YAZBAHAR
(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)
&
Dr .Öğr. Üyesi Erkan DİKİCİ
(Gümüşhane Üniversitesi, Gümüşhane-Türkiye | Gumushane University, Gumushane-Turkey)
&
Dr. Öğr. Üyesi Caner SOLAK
(Erzurum Teknik Üniversitesi, Erzurum-Türkiye | Erzurum Teknik University, Erzurum-Turkey)
&
Öğr. Gör. Dr. Güneş SÜTÇÜ
(Anadolu Üniversitesi, Eskişehir-Türkiye | Anadolu University, Eskisehir-Turkey)

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Araştırma Makaleleri | Research Articles

[1]. Ahmet ÜSTÜNER. **Kâtib Çelebi Kalemiyle Mercator Atlası'nda Osmanlı Devleti ve Türkler | The Ottoman Empire and the Turks in the Mercator Atlas, as explicated by Katib Çelebi**, *Mavi Atlas* 9(1)/2021: 1-27.

[2]. Ayhan DEVER - Sinem Toprak ATEŞOĞLU. **McDonaldlaştırma ve Simülasyon Teorileri Bağlamında Postmodernizm ve Spor | Postmodernism and Sports in the Context of Mcdonaldization and Simulation Theories**, *Mavi Atlas* 9(1)/2021: 28-41.

[3]. Cem DOĞAN. **Bounds of Passion: Adultery, Gender and Modernization of Penal Practices in Ottoman Society From the Classical Age to 1915 | İhtiras Bağları: Klasik Dönemden 1915'e Osmanlı Toplumunda Zina, Toplumsal Cinsiyet ve Ceza Pratiklerinin Modernleşmesi,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 42-54.

[4]. Demet CANSIZ. **Atatürk'ün Ölümünün Türk Halkı Üzerindeki Tesirleri | Effects of Ataturk's Death on Turkish People,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 55-76.

[5]. Eda TOK. **Sebk-i Hindî Tesiri Bağlamında Mahvî Dîvânı'nda Karamsarlık | Pessimism in Divan of Mahvi in the Context of Influence of Sebk-i Hindi,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 77-86.

[6]. Erdi AKSAKAL. **Türk Sağı ve Türk Modernleşmesinin Sosyolojisi | The Turkish Right and Sociology of Turkish Modernization,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 87-97.

[7]. Esat AKTAŞ. **19. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı | Tokat Sanjak at the end of the 19th Century,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 98-110.

[8]. Fatih ŞEN. **Erken Rusların Din Değiştirerek Bizans Etkisine Girmelerinde Konstantinopolis'e Giden Vareg Ticaret Yolunun Rolü | The Role of the Trade Route from Varangians to the Greeks in the Early Russians` Changing Religion and Falling under Byzantine Influence,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 111-123.

[9]. Fatoş Işıl BRITTEN. **Necib Mahfuz'un *Kahire Üçlemesi*'nde Türk İmgeleri | The Images of Turks in Naguib Mahfouz's Cairo Trilogy,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 124-131.

[10]. Gülin YAZICI ÇELEBİ. **Kadınların Kişilik Özellikleri ile Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi | Analysis of the Relationship Between Women's Personality Traits and Psychological Resilience Levels,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 132 – 146.

[11]. Gülser YARDIM. **17. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Bir Deftere Göre Muhallefattan Hazineye Aktarılan Eşyalar | Goods Transferred From Muhallefat to the Treasury According to a Notebook From the Second Half of the 17th Centrury,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 147-170.

[12]. Hatice İrem EKER. **Platon Felsefesi'nde Sanat Eleştirisine Giden Yol ya da Gölgeye Gölge Diyebilme İmkânı | The Way Towards Critique of Art in Plato's Philosophy or the Possibility to Call Shadow as Shadow,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 171-177.

[13]. İlhan GÖK. **İnamat Defteri'ndeki Verilere Göre 16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Eyalet ve Sancak Yöneticileri | Ottoman Provincial and Sanjak Administrators in the First Quarter of the 16th Century Based on the Data in İnamat Registries,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 178-197.

[14]. Mehmet DOĞAN. **IV. Murad Zamanında Timar Sisteminde Reform ve İhya Çabaları | Reform and Revival Efforts in the Timar System during the Period of Murad IV,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 198-214.

[15]. Mehmed Gökhan POLATOĞLU. **Demokrat Parti Dönemi Demiryolu Politikası (1950-1960) | Railway Policy During the Period of Democratic Party (1950-1960),** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 215-231.

[16]. Mete Yusuf USTABULUT. **Türkçe Öğretmeni Adaylarının Okul Dışı Öğrenme İle İlgili Görüşleri | Opinions of Turkish Teacher Candidates about Learning Out of School,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 232-249.

[17]. Nesibe Ayşe SAĞLAM. **Göçmenlikten Yerleşikliliğe: Gagauz Kadınların Evlilik Deneyimleri | From Immigration to Settlement: Marriage Experiences of Gagauz Women,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 250-274.

[18]. Nursal KUMAŞ. **Atatürk Döneminde Kütahya'da Eğitim İstatistiklerinin Analizi | Analysis of Education Statistics in Kütahya During the Atatürk Period,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 275-294.

[19]. Salman NARLI. **Necip Fazıl Kısakürek'in Hatırat Kitaplarında Sosyal ve Siyasi Muhteva | Social and Political Contents in Necip Fazıl Kısakürek's Memoir Books,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 295-315.

[20]. Yasemin GÜRSOY. **Yenilikçi Üretim Romanı *Kızıl Tanker* Bağlamında Stahanovizm | Stahanovism in the Context of the Occupational novel *The Tanker Derbent*,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 316-325.

Kitap Değerlendirme | Book Review

[21]. Kübra YANAK. **Nurettin Birol, *19. Yüzyılda Erzincan Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına Kadar (1839-1914)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2020, 268 s., ISBN: 978-625-7018-10-4 | Nurettin Birol, *Erzincan in the 19th Century From Tanzimat to the First World War (1839-1914)*, Arı Sanat Publications, Istanbul 2020, 268 p., ISBN: 978-625-7018-10-4,** *Mavi Atlas*, 9(1)/2021: 326-332.

Mavi Atlas* Hakkında | About *Mavi Atlas, *Mavi Atlas* 9(1)/2021: 333-334.

Yayın İlkeleri | Publication Principles, *Mavi Atlas* 9(1)/2021: 335-338.

Yazar Rehberi | Author Guidelines, *Mavi Atlas* 9(1)/2021: 339-345.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 1-27
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 10.03.2021
Makale Kabul | Accepted: 22.03.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.894146

Ahmet ÜSTÜNER

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.
İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul-Türkiye
Istanbul University Research Institute of Turkology, Istanbul-Turkey
ORCID No: 0000-0001-5758-0622
ahmetustuner@istanbul.edu.tr

Kâtib Çelebi Kalemiyle Mercator Atlası'nda Osmanlı Devleti ve Türkler[1]

Öz

Osmanlı Devleti'nin 17. yüzyıl tarih-coğrafya yazıcılığında müstesna yeri olan Kâtib Çelebi, kaynak olarak kullanmak amacıyla Gerardus Mercator'un meşhur *Atlas Minor* kısa adıyla bilinen coğrafya-tarih eserini *Levâmi'u'n-Nûr fi-Zulmet-i Atlas Minor* adıyla şerh-tercüme etmiştir. Söz konusu eser, kıtaların genel tasnifine uygun olarak tarihî coğrafyadan bahsetmekte, aynı zamanda Avrupa'dan itibaren bütün dünya hakkında tarihî, coğrafî, siyasî, hukukî ve efsanevî bilgiler de içermektedir. Bu bağlamda eserle birlikte bağımsız bölümlerde veya çeşitli konular vesilesiyle perakende cümleler hâlinde Türk tarihi, coğrafyası, kültürü, siyasî yapısı ve medeniyeti hakkında birtakım bilgiler de Osmanlı Türkçesine aktarılmış bulunmaktadır. Eserin içeriğinde bulunan bilgiler, antik dönem kaynakları ile birlikte eserin ilk tam neşrinin yapıldığı 1595 yılına kadar kaleme alınmış eserlerden veya dönem seyyahlarından derlenmiş bilgilerdir.

Kâtib Çelebi, eserin bütününde olduğu gibi Türk tarihine dair bilgileri de açıklamış veya derkenarda eleştirmiştir. Ayrıca bazı bölümleri okuyucuya bırakırcasına yorum yapmamak suretiyle aynıyla aktarmıştır. Bu bağlamda 16. yüzyıl Avrupa bilginlerinden Mercator tarafından Türk tarihinin nasıl değerlendirildiğinin ve bunun Kâtib Çelebi tarafından nasıl aktarılıp yer yer eleştirildiğinin ortaya konulması Osmanlı tarihi çalışmaları açısından kıymet taşımaktadır. Makalede gerek Avrupa gerekse Osmanlı tarihi açısından önemli bilgilerin derlenerek akademik camiaya sunulması ve Kâtib Çelebi'nin *Atlas Minor*'de bulunan Türk tarihi ile ilgili bilgileri eleştirisine yer verilerek kaydedilen bilgilerin güncel kaynaklar ışığında değerlendirilerek kıyaslanması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Levâmi'u'n-Nûr, Kâtib Çelebi, Atlas Minor, Turcicum İmperium, Tartarya, Asya Minor, Gerardus Mercator.

The Ottoman Empire and the Turks in the Mercator Atlas, as explicated by Katib Çelebi

Abstract

Katib Çelebi, who had an exceptional place in the Ottoman Empire's 17th century historiography, translated and annotated Gerardus Mercator's famous geography-history work known as Atlas Minor under the title *Levâmi'u'n-Nûr fi-Zulmet-i Atlas Minor* in order to use it as a source. This work mentions the historical geography in accordance with the general classification of the continents, and at the same time includes historical, geographic, political, legal and legendary information about the whole world, starting with Europe. In this context, some information about Turkish history, geography, culture, political structure and civilization has been transferred to Ottoman Turkish in independent sections or in retail sentences with the work. The information contained in the content of the work is written from ancient sources until 1595, when the work was first published, or compiled from close witnesses to the event.

Katib Çelebi criticized the work of Mercator as explaining the information about Turkish history as a whole or to annotated it with critical words. In addition, in some sections, he was quoted in the same way without commenting as if leaving it to the reader. In this context, it is valuable for Ottoman history studies to reveal how Turkish history was evaluated by Mercator, one of the 16th century European scholars, and how it was conveyed and criticized by Katib Çelebi. The aim of the article is to compile the information found in important works in terms of both European and Ottoman history and present them to the academic world, and to evaluate and compare the given information in the light of current sources about the period. At this point, Katib Çelebi's criticism of the information in Atlas Minor is also included.

Keywords: Levâmi'u'n-Nûr, Katib Çelebi, Atlas Minor, Turcicum Imperium, Tartaria, Asia Minor, Gerardus Mercator.

[1] Makale, yazarın İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2017 yılında kabul edilmiş *Levâmi'u'n-Nûr (Metin-Değerlendirme)* başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

Başlangıcından 17. yüzyıla kadar İslam coğrafya eserleri etkisinde kaleme alınan çalışmalarla ön plana çıkan Osmanlı coğrafyacılığı, 17. yüzyıl ortalarında Kâtib Çelebi'nin (1609-1657) çalışmalarıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır.[2] Klasik İslam coğrafya eserleriyle ve Pîrî Reis (1465?-1553) etkisiyle coğrafya/kartografya çalışmalarına başlamış olan Kâtib Çelebi daha sonra keşfettiği Avrupa eserleriyle mevcut birikimini Doğu-Batı ekseninde yorumlama yetisi ile yeni eserler kaleme almıştır.[3] Onun Doğu-Batı yönlü çalışmaları sonraki dönemde Osmanlı coğrafyacılığının esasını teşkil etmiştir. Söz konusu bu çalışmalar sonrasında Avrupa eserleri Osmanlı coğrafya/kartografya alanında etkisini giderek artırmıştır (Üstüner, 2019: 41-104).

Osmanlı coğrafyacılığında Avrupa eserlerine müracaat eden müelliflerin önde gelenlerinden Kâtib Çelebi, malum olduğu üzere Gerardus Mercator (1512-1594)'un *Atlas Minor* (Mercator-Hondius, 1621) kısa adıyla bilinen eserini tenkitli neşir yoluyla *Levâmi'u'n-Nûr Fî Zulmet-i Atlas Minor*[4] adıyla Osmanlı bilim dünyasına kazandırmıştır (Üstüner, 2017) Aslında Kâtib Çelebi, Avrupa'da basılan Abraham Ortelius (1527-1598)'un *Theathrum Orbis Terrarum*'u ve *Mercator-Hondius Atlası* tarzında dünya genelinde kıtalar ve ülkeler hakkında bilgi içeren bir eser yazma gayesiyle *Cihannümâ*'yı[5] kaleme almaya koyulmuş, ancak Avrupa konusunda İslam coğrafya kaynaklarının yetersiz kalması nedeniyle bahsi geçen *Atlas* çevirisini yapmak durumunda kalmış idi. Neticede *Levâmi'u'n-Nûr* olarak bilinen şerh-tercüme eser meydana gelmiş ve bu eser Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ* adlı eserinin sil baştan, klasik *anâsır-ı erba'a* tertibi yerine kıta eksenli kurgu ile yeniden yazmasına sebep olmuştur. Aynı zamanda *Atlas Minor*'de yer alan *Mercator Projeksiyonu*'na göre çizilmiş haritalar Osmanlı Türkçesine uyarlanarak Osmanlı bilim dünyasında haritacılığın gelişerek modernleşmesine örnek teşkil etmiş idi.

Diğer taraftan 16. yüzyıl Avrupa'sında coğrafya ve kartografya alanında önemli gelişmeler sağlanmış olmakla birlikte tarih/coğrafya bağlamında eserler neşredilerek kısa süre içeresinde pek çok coğrafyaya bu eserlerin yayılması sağlanmıştı. Avrupa'da "Atlas" olarak adlandırılan bu çalışmalar Claudius Ptolemy çalışmalarından mülhem yeniden hüviyet kazanarak gün yüzüne çıkmış olsa da dönemindeki seyahatname, coğrafya türünde çalışmalarla birlikte antik dönemlerden itibaren Heredot, Aristo, Strabon, Mela, Ammiyanus Marcellinus gibi onlarca tarihçi, coğrafyacı ve seyyahın eserlerine dayanmakta idi. Atlaslarda yer alan hemen her coğrafi ve tarihi anlatım, bahsi geçen bu antik dönem yazarlarının eserlerinden alınmış bilgilerle başlamakta idi.[6]

İşte Kâtib Çelebi'nin Muhtedî Şeyh Mehmed İhlâsî'nin (Üstüner, 2017: 15-18) takrirleriyle yapmış olduğu şerh-tercüme, yine antik dönem eserleriyle birlikte döneminin tarihi kaynakları ışığında müstakil başlıklar altında bütün olarak veya ilgili coğrafyaların anlatımında pasaj veya cümleler hâlinde Türk tarihine dair bilgiler ihtiva etmektedir. Eserde *Der-Beyân-ı Tursikum İmperyum* (Kâtib Çelebi, 1653: 385b), *Der-Beyân-ı Asiya Minor* (Kâtib Çelebi, 1653: 389b), *Der-Beyân-ı Tartariya yâhûd Büyük Hân'un Saltanatı* (Kâtib Çelebi, 1653: 395b), *Der-Resm-i Taverika Kersonezus* (Kâtib Çelebi, 1653: 107b) gibi başlıklarda gerek coğrafî gerekse tarihî bilgiler bağlamında Türk tarihine dair bilgiler verilirken, Belgrad, Bosna, İtalya gibi bölümlerde bilgi kırıntıları şeklinde malumatlara da rastlamak mümkündür. Kâtib Çelebi tercümenin başlangıcında belirttiği üzere söz konusu bu bilgiler Latince *Atlas Minor*'de geçtiği hâliyle nakledilmiş olmasına karşılık yer yer metin içerisinde bazı bölümlerde bazen de derkenarlara düşülen notlarla açıklanmış veya eleştirilmiştir. Osmanlı Devleti'nin anlatıldığı bölümde olduğu gibi yorumun okuyucuya bırakıldığı bölümler de yok değildir.

---

[2] Kâtib Çelebi ile ilgili bkz. (Sarıcaoğlu, 2002: 297-310).
[3] Osmanlı coğrafyacılığı ile ilgili bkz. (Ak, 1993: 62-66; Ak, 2004: 163-211; Danış, 2019: 9-40).
[4] Müellif hattı nüsha için bkz. (Kâtib Çelebi, 1653: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 2998).
[5] *Cihannüma* 1 ve 2. telif müellif hattı için bkz. (Kâtib Çelebi, 1648; 1654).
[6] *Atlas Minor*'ün kaynakları hakkında bkz. (Üstüner, 2017: 6-15; 41-79).

Bu çalışmada Türk tarihi ile ilgili Kâtib Çelebi'nin *Levâmi'u'n-Nûr* adlı eserinde dolayısıyla *Atlas Minor*'de yer alan bilgiler ele alınarak değerlendirilecektir. Bu bilgiler, ilgili Osmanlı kaynaklarıyla mukayese edilerek Kâtib Çelebi'nin bu doğrultuda *Atlas Minor* müelliflerine yönelttiği eleştiriler irdelenecektir. Aynı zamanda *Atlas*'ta bulunan ve Osmanlı Devleti ile ilgili gerçeği yansıtmayan malumatlara Kâtib Çelebi'nin neden müdahale etmediği de sorgulanacaktır. Böylece Kâtib Çelebi'nin Mercator'un anlatılarına bakışı analiz edilip ona yaptığı ilaveler ön plana çıkarılacaktır.

Levâmi'u'n-Nûr'da Türk Tarihi

Levâmi'u'n-Nûr adlı eser bütünüyle dünya tarihi ve coğrafyasını farklı disiplinler açısından ele alan bir geniş içerikli bir eserdir. Kâtib Çelebi eseri 1653 yılında kaleme almıştır. Eser, Kâtib Çelebi'nin bir diğer önemli çalışması olan *Cihannüma* adlı esere kaynaklık etmesi amacıyla şerh/tercüme edilmiş olup içerdiği önemli bilgiler ve haritalar vesilesiyle birçok kez istinsah edilmiştir.[7] Eserde Avrupa coğrafyası ve ülkeleri hakkında geniş anlatımlar yer almaktadır.

Osmanlı Devleti

Türk tarihinin farklı dönemlerine dair birtakım bilgiler barındıran eserde bu konuda en geniş bilgi 139. Fasıl'da yer almakta ve *Der-Beyân-ı Tursikum İmperiyum ya'nî Türk Saltanatı* başlığıyla Osmanlı Devleti ve coğrafyası konu edilmektedir. İlgili kısımda meşhur Osmanlı Devleti haritası ile konu desteklenmiştir. (bkz. harita-I ve Ek: 5).

Harita-I *Tursikum İmperyum ya'nî Türk Saltanatı Haritası* Kâtib Çelebi, 1653: 387a.

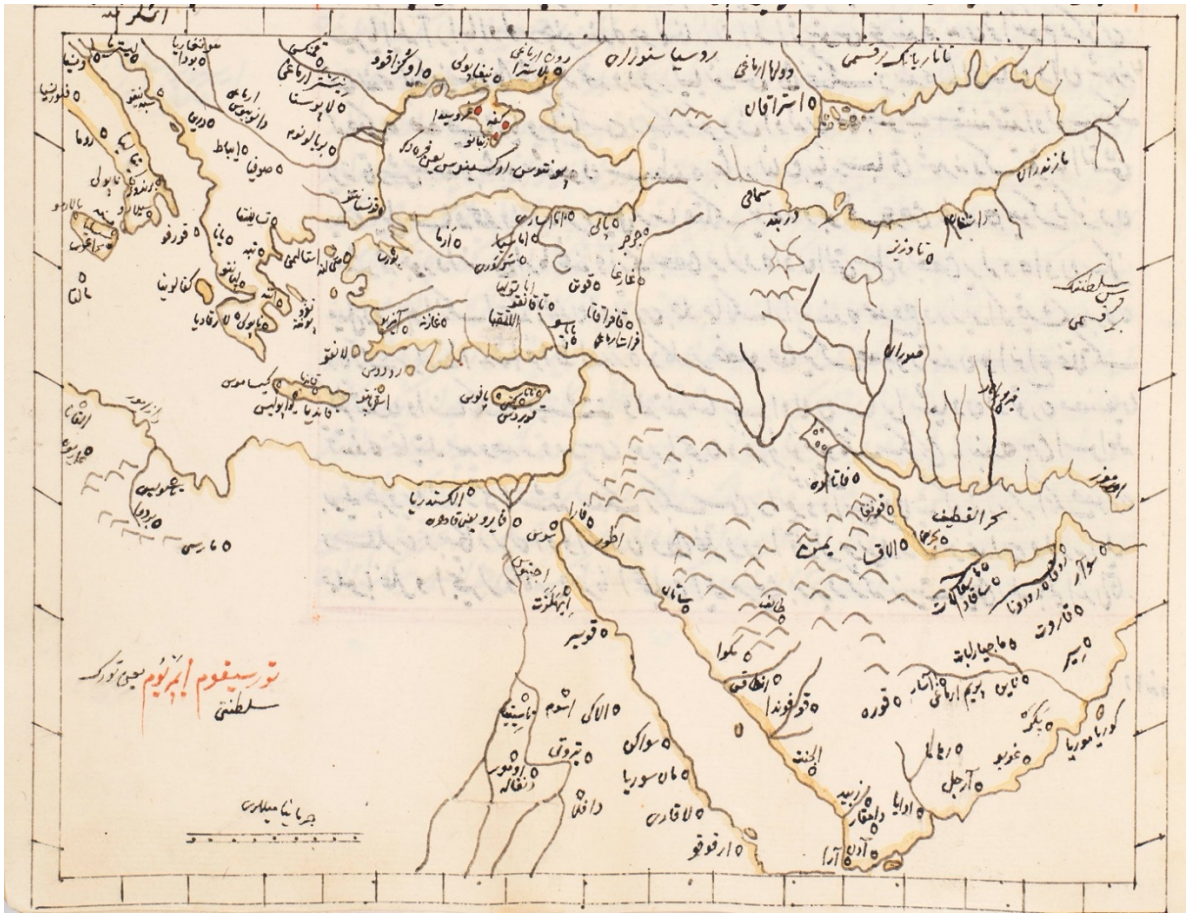

[7] Örnek istinsah nüshaları için bkz. (Kâtib Çelebi, yy: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi, 2042; Hacı Ahmed Paşa, 178; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar, 6610; 123; 2350.

Eserde Antik kaynaklardan Pomponius Mela'nın birinci kitabında, Plinius'un altıncı kitabında Türklerden bahsedildiği, 16. yüzyıl sonlarında dünya üzerinde enlem ve boylam olarak geniş coğrafyaya hükmeden, "Avrupalıların başına bela olan Türklerin" o nesilden olduğuna şüphe olmadığı belirtilerek konuya giriş yapılır. Esere göre Türkler kendilerine Müslüman derler ve Türk kelimesinin "sürgün, tahrip eden" manasına gelmesinden dolayı bu ismi kullanmaktan haz etmezler.

Yine eserde Osmanlı Devleti'nin saltanatının genişliğinden Avrupa, Afrika ve Asya kıtalarına yayılmış olan geniş coğrafyasından bahsedilir. Yaklaşık sekiz bin mil genişliğinde Adriyatik Körfezi'nden Ege, Akdeniz boyunca ve Karadeniz'de Kefe'ye kadar uzandığı belirtilir. Karada Macaristan'da Cavarin (Iavarino)/Rab[8] Kasabası'na kadar uzanan saltanat Afrika'da Bellis de Gomera (Kanarya Adaları'ndan La Gomera)[9] adlı kasabadan Arap Körfezi'ne Kulzüm Denizi'ne (Kızıl Deniz) dek bütün deniz kenarlarına hükmettiği vurgulanır. Aynı şekilde belirtildiği üzere Asya kıtasında ziyadece geniş coğrafya Osmanlı Devleti hükmündedir (Kâtib Çelebi, 1653: 385b).

Eserde Osmanlı ülkesinde buğday, arpa, yulaf, çavdar, bakla, darı, pirinç, keten, penbe (pamuk), kavun, karpuz, hıyar, ceviz, elma, armut, şeftali, kayısı, nar, turunç, kestane, incir, kiraz vb. meyvelerin çokluğundan bahsedilirken Kapadokya ve Küçük Arminiya (Doğu Anadolu)'da soğuğun şiddetinden dolayı bu meyvelerin yetişmediği belirtilir. Bu noktada Kâtib Çelebi'nin Mercator'un bahsedilen yer adlarının Türkçesini değil de Türklerden önceki adlandırmalarını tercih etmesine müdahale etmemesi ya da Türkçe yeni adlarını vermeyi yeğlememesi dikkat çekicidir. Yine Osmanlı coğrafyasının altın, gümüş, demir ve bakır madenleri bakımından zengin olduğu, çok çeşitli hayvanların burada yaşadığı, deve, katır, küçük ve büyük baş sürülerinin varlığı belirtilir. Özellikle Türk atları ve köpeklerinin özel olduğu söylenir. Yer adlandırmalarında Türklerin bu bölgelerdeki hâkimiyetinden önceki eski adlarının kullanılmasına özen gösterildiği görülmektedir.

Daha sonra Osmanlı Beyliği'nin doğuşu, devletin teşekkülü, sultanların mücadele ve saltanatları kendine özgün üslup ve nitelendirmeyle anlatılmaktadır. Osmanlı sultanları hakkında yer yer tahkirâne sıfatlar kullanılmakta, fetih siyaseti "hilekâr, fırsatçı ve düzenbaz" tavırlarla açıklanmakta genel anlatımda ön yargılı bir yaklaşım sergilenmektedir. Saltanat usulünün anlatımında kardeş katli meselesi eleştirel ifadelerle vurgulanmaktadır. Çoğu yerde *Mercator Atlası*'nda yazılanlara müdahale eden Kâtib Çelebi'nin bu bölümde küçük bazı açıklama ve düzeltme dışında herhangi bir açıklama ya da tashihte bulunmaması manidardır. O dönemde gündemde olan bu konuda Kâtib'in yorum yapmaktan çekindiği düşünülebilir. Ancak Osmanlı devlet sisteminin bakışıyla konuya dair açıklık getirmesi ve konunun aslına açıklık getirmesi beklenirdi.

Aynı şekilde eserde padişahların isimlerinin Türkçe açıklamaya gerek duyulmadan *Atlas Minor*'de geçtiği hâliyle zikredilmesi ilginçtir. Bu kısımda Kâtib, aktarma yolunu seçmiş, *Atlas*'ta bulunan bilgiler üzerine yorum yapmamıştır. Bahsi geçen bölümde; Tatar asıllı Osman Bey'in Kapadokya dolaylarında bazı yerleri iskân etmesiyle devletin nasıl kurulduğu anlatılır. Aktarıldığı üzere sonrasında Orhan Bey "Hristiyan fitnelerinden bulduğu fırsatla" topraklarını genişletir, saltanatını Helles Pontus (Çanakkale Boğazı)'a dek uzatır. Ondan sonra "hilekâr ve ikiyüzlü" şahsiyet olarak anılan Amurates (I. Murad) tahta geçer. Gelibolu ve Trakya'da fetihlerde bulunur. Sırp Despotu Lazadus'un bir çırağının hançer ile onu öldürdüğü kaydedilir. Murad'dan sonra Bayazitis (Yıldırım Bâyezid) kendi kardeşini katlederek sultan olur. Her konuda maharetli kişiliğe sahip şahsiyet olarak Bosna, Bulgaria ve civar bölgelerde Avrupa'da fetihlerde bulunur. İstanbul'u sekiz yıl kadar kuşatır. Timur'un zuhuru İstanbul'u alamamasının nedenidir. Nihayetinde Timur'a

[8] Bugün Macaristan'ın Győr Kenti'nde bulunan Raba (Aksu) Çayı'nın kenarında kurulmuş olan kale ve yerleşim Roma dönemi Arrabona adlandırılmasından dolayı batı kaynaklarında Raab/Raba olarak isimlendirilmektedir. Osmanlıların Yanıkkale olarak adlandırdığı kale Sadrazam Koca Sinan Paşa'nın bir aydan fazla süren kuşatmasının ardından Osmanlılar Devleti'nin hâkimiyetine girmiştir (12 Muharrem 1003 / 27 Eylül 1594). Ayrıca bkz. Papp, 2013: 315-316.

[9] Ebu Mervan Abdülmelik'in 8 Mart 1576 tarihinde Cezayir Beylerbeyi Ramazan Paşa'nın desteğiyle tahta çıkarılmasıyla Fas'ta Osmanlı hâkimiyeti başlamış oldu. Bkz. Bilge, 1995: 190-192.

yenilir ve altın zincirli kafeste bütün Asya'da esaret hayatı yaşar. Sonra eserde Fetret Devri ve şehzadeler arası mücadelelerden bahsedilir. II. Murad sonrasında "kendi karındaşını katlle zulmünü ispat eden" II. Mehmed tahta geçer. İstanbul'u alır, Belgrad'a doğru çıkmış olduğu seferde yaralanıp vazgeçer. Bulgaristan, Sırbistan, Dalmaçya kıyılarına kadar Hırvatistan'ı alarak Trabzon'a musallat olur. Sonra Midilli ve Ege Adaları'ndan bazısını alır. Eğriboz ve Kefe'yi ele geçirir. Daha sonra II. Bâyezid tahta geçerek Venedik ile savaşır, İnebahtı ve Moton'u alır. Dalmaçya'yı yağmaladıktan sonra zehirlenerek hayatını kaybeder. Daha sonra oğlu I. Selim saltanatı zorla ele alır. Şam, Kahire, İskenderiye ve bütün Mısır'ı fethetmiştir. Vefatından sonra yerine oğlu I. Süleyman geçer. Macaristan'ın dîdegâhı bütün Hristiyan âleminin muhafaza kalesi olan Belgrad'ı fethetmiştir. Budin, Estergon ve Rodos'u alır, Viyana'yı kuşatır. Nihayet Zicetum (Sigetvar) kuşatmasında saltanatının 47. senesinde vefat eder. Yerine II. Selim geçer, sekiz yıla kadar Maksimilyanus (Habsburg İmparatoru) ile barışı sürdürür. Kıbrıs ve Tunus'u alır. Sonrasında Amurat (III. Murad) padişah olur. Bundan sonra ise III. Mehmed padişah olur, 18 kardeşini katlederek saltanata başlar (EK 5).

Görüldüğü üzere Osmanlı sultanları ve fetihleri Mercator'un bakış açısıyla oldukça zalimane bir yapıdadır ve Avrupa'daki fetihleri Avrupalılar için kötü bir sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda Mercator özelinde Avrupa'nın Osmanlı algısını görmek mümkündür. Nitekim o dönemki siyasetin doğurduğu zorunlu bir hal olarak ve devletin bekası için gerekli görülen kardeş katli de zulüm olarak algılanmaktadır. Bu anlatıları Kâtib Çelebi'nin yorumsuz aktarması da ayrıca ilginçtir. Döneminin siyaset çemberine uzak kalmayan Kâtib'in bu konuda olumlu ya da olumsuz bir fikir beyan etmemesinde meselenin hassasiyetinin etkili olduğu düşünülebilir.

Atlas Minor'e istinaden aktarılan ve *Levâmi'u'n-Nûr*'da yer alan bu bilgilerin büyük ölçüde doğru bilgileri verdiği ancak bazı konularda başka pencereden, farklı yaklaşımlar taşıdığı görülmektedir. Buna göre eserde kabul gören kaynaklara istinaden Eskişehir, Söğüt dolaylarında babası Ertuğrul Gazi ile yaşayan bir Türkmen alp gazisi olan Osman Bey'in (1299-1326) (İnalcık, 2010: 13-48) Cengiz Han'ın askerlerinden bir Tatar beyi olduğu belirtilmektedir. Hükümdar zulmünden kaçan kişilerin Osman Bey'e katılması konusu ise Yazıcıoğlu Ali anlatımında da teyit edilir (İnalcık, 2010: 15-16). Ancak Bizans tarihçisi Pachymeres'in bahsettiği, Osman Bey'in Karadeniz'in kuzeyinden cihad ve ganimet (gaza doyumluk) için gelen Türkmenlerden "Ataman/Atmanes" olması konusu *Atlas*'ta nakledilenlerle benzerlik göstermektedir (Pachymeres, 2009: 72-76; İnalcık, 2010: 16-17) Burada Avrupalı kavimlerin Anadolu Türklerinden önce Doğu Avrupa coğrafyasından Altınorda Devleti vasıtasıyla Tatar Türkleriyle tanışmalarından kaynaklanan bir algıdan veya Bizans kaynaklarında geçen Karadeniz'in kuzeyindeki Tatarlarla mücadelelerden dolayı Osman Bey'in Tatar soyuna dayandırıldığı düşünülebilir.[10] Diğer taraftan Osman Bey'in fethettiği yerler konusunda *Atlas Minor* yazarlarının abartılı ifadeler kullandığı söylenebilir. Zira Kapadokya, Pontus ve Pamfilya oldukça geniş bir coğrafyayı ifade etmektedir.

Orhan Bey (1326-1362) fetihlerinde tutarlı sınırlar çizen anlatım, Bizans İmapratorluğu'ndaki iç karışıklıklar, Çanakkale Boğazı üzerinden Rumeli'ye geçiş ve Çimpe Kalesi'ne yerleşme konusunda genel itibariyle doğru bilgilerle devam etmektedir. Ancak "ömrünün sonunda Tatar ile olan savaşta yenildiği konusu" ve 1324-1357 yılları arasında aktif saltanat süren Orhan Bey için bu sürenin 31 yıl olarak belirtilmesi Mercator'un hatalı verdiği bilgilerdendir.[11]

I. Murad'ın (1362-1389) şahsiyetiyle ilgili ifadelerde tarafgir tutum belirgin olmakla birlikte Rumeli'ye geçiş konusunda Süleyman Paşa ile I. Murad'ın karıştırıldığı görülmektedir. Ancak 1357 yılında kardeşi Süleyman Paşa'nın vefatı üzerine Rumeli'ye gönderilen I. Murad şehzade sıfatıyla bir süre fetihlere devam etmiştir. 1364 yılında Filibe'yi teslim alan orduyu Lala Şahin komuta ederken Anadolu'da baş gösteren Eretna ve Karamanoğlu tehdidi sebebiyle tahta geçtiği 1362 tarihinden 1365 yılına kadar I. Murad Anadolu'da kalmıştı. Diğer bir konu ise Edirne'nin fethi I. Murad'ın

[10] Bizans-Tatar mücadeleleri için bkz. Pachymeres, 2010.
[11] Orhan Bey devri için bkz. İnalcık, 2010: 49-90.

saltanatının sonunda değil başlangıcında gerçekleşmişti (1361). Şehadeti ise *Levâmi'u'n-Nûr*'da kaydedildiği üzere Sırp askeri Miloş Kabiloviç hançeri ile vuku bulmuştu (1389) (İnalcık, 2006: 156-164).

Sultan Yıldırım Bayezid (1389-1402) mücadele yerine büyük oğul olması hasebiyle babası I. Murad'ın vasiyeti ile tahta geçmişti. Tek kardeşi Yakub'u iç savaş olmaması için öldürtmüştü. *Levâmi'u'n-Nûr*'da zikredilen Süleyman ise kardeşi değil amcasının ismi idi. Eserde haklı övgülerle bahsedilen Bayezid devri ile ilgili Avrupa ve Balkanlar üzerine fetih siyaseti geniş çerçevede yer bulmuştur. 1391 yılında başlayan İstanbul kuşatmaları ise aralıklarla yaklaşık 8 yıl sürmüş idi. Nihai kuşatma ise Timur tehdidi sebebiyle sürdürülememişti. Galatya ve Bitinya sınırlarında Timur'a karşı giden Yıldırım Bayezid ile savaş Galatya Bölgesi'nde yani Ankara Çubuk'ta meydana gelmişti. *Atlas'*ta bahsedilen savaş sonrasında Timur'un Bayezid'i altın zincir ile kafeste dolaştırması konusu ise muamma olup güvenilir kaynaklar bu hususa yer vermemektedir. Bunun yanında *Atlas*'ta Bayezid'in esaretten azat edilerek Asya'da kahrından öldüğü belirtilirken tarihçilerin hem fikir olduğu üzere mağlubiyetinden yaklaşık 7 ay sonra esaret altında iken Akşehir'de vefat etmiştir (İnalcık, 2010: 117-118). Vefat sebebi olarak da farklı rivayetler mevcuttur. Saltanat müddeti ise 13 yıl civarıdır.[12] Atlas yazarlarının kaydetmiş olduğu fazladan 6 ay için şehzadelik dönemi faaliyetlerinin dikkate alınmış olması da muhtemeldir. *Levâmi'u'n-Nûr*'da Yıldırım Bayezid'in oğulları kısmında Orhan Bey'den bahsedilmekte ancak kaynakların çoğunda Orhan ismi geçmemektedir.[13] Diğer taraftan Şehzade Kasım Çelebi ve Süleyman Çelebi'nin Orhan isimli oğulları olduğu kaydedilmektedir.

Eserde I. Mehmed'in (1413-1421) Edirne'yi başkent edinmesi konusu doğru bir tespit olarak verilmektedir. Fethinden kısa bir süre sonra başkentlik yapmaya başlamış olan şehir, fetret devrinde çekişmelere sahne olmuştu. Ancak I. Mehmed'in idareyi sağlaması akabinde yine Edirne'den hükmetmeye devam etmişti. Bununla birlikte I. Mehmed'in eserde hatalı olarak 17 yıl ifade edilen saltanatı 8 yıl sürmüş ve yazılandan bir yıl önce 1421 yılında vefat etmiş idi (Kâtib Çelebi, 1653: 386b).[14]

II. Murad'ın (1421-1444, 1446-1451) ittifak içerisinde olduğu Foça'nın Cenevizli idarecisi Giovanni Adorno'dan gemiler kiralayarak amcası Düzmece Mustafa ile mücadeleye girişmesi konusu eserde doğru bir tespit olarak sunulmaktadır (Başar, 2006b: 292-293). Yukarda yazılanları doğrular şekilde Sırp Despotu'nun kızı Mara, Sultan II. Murad'ın eşi olmuş ve 1440 yılında girişilen Belgrad Kuşatması başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Ancak eserde belirtilen 7 bin Türk'ün burada şehit düşmesi konusu diğer kaynaklarda bahsedilmemektedir.[15] Yine metinde Kıbrıs'ın II. Murad tarafından fethedildiği bilgisi "Kıbrıs'ı ol almamışdur galatdur" derkenarıyla Kâtib Çelebi tarafından düzeltilmektedir (Kâtib Çelebi, 1653: 386b).

Kardeş katli meselesi, katli devletin bekası için elzem gören II. Mehmed'in (1444-1446; 1451-1481) henüz sütte olan kardeşi Ahmed'i boğdurması ile "kendi zulmünü ispat ettiği" şeklinde verilmektedir. Üzerine pek çok çalışmalar ve farklı yorumlar yapılan, kardeş katli meselesi Mercator cihetinden sosyal ve humanist yaklaşımla değerlendirilmekte ve onaylanmamaktadır.[16] Yine Kâtib Çelebi, bu konuya yorum yapmamış, açıklama getirmemeyi yeğlemiştir. Yine toplam 32 senelik

[12] I. Murad ve Yıldırım Bayezid dönemi için bkz. İnalcık, 2010: 127-150.

[13] Bir diğer nokta kaynaklarda Kasım ile Orhan'ın birbiri yerine kullanıldığı belirtilmektedir. Ayrıntılar için bkz. Başar, 1995: 480-482 ve Başar, 2006a: 216-217.

[14] Ayrıca bkz. İnalcık, 2003a: 391-394.

[15] II. Murad ve II. Mehmed devri için bkz. İnalcık, 2010: 151-225.

[16] III. Mehmed'in kardeşlerini katli meselesi Latince metnin aslında zulüm ve katliam vurgusu ağır basmakta iken Kâtib Çelebi tarafından, tercümenin gelişinden mi yoksa kasten midir bilinmez ama sadece "on sekiz karındaşını katlle saltanata mübâşeret eyledi" şeklinde geçiştirilir bkz. Ek 5 ve Mercator - Hondius, 1634a: 609. Kardeş katli meselesi ile ilgili yorum ve değerlendirmeler için bkz. Akman, 1997; Özcan, 1995: 153-160; Çakır, 2013: 193-209.

saltanatında yapılan İstanbul, Akdeniz, Karadeniz ve Avrupa fetihleri eserde genişçe sıralanmaktadır.

Eserin devamında *Levâmi'u'n-Nûr*'da *Atlas Minor* yazarlarından nakledilen bilgilerle Kâtib Çelebi'nin özgün ifadesiyle anlatılanların hemen hepsi güvenilir kaynaklarla tutarlılık göstermektedir. Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-1566) saltanat süresi bir yıl fazla olarak 47 sene, III. Mehmed'in cülusunda katledilen 19 şehzade sayısı bir noksan ile 18 olarak verilmektedir (Emecen, 2003: 407-413).

Mercator'a göre Osmanlı ülkesinde bütünüyle mülk edinmek söz konusu değildir. Var olan her şey hatta kişilerin kendi benlikleri bile padişahın mülküdür, mîrîdir. İnsanlar kul mesabesindedir.[17] Mülkiyet konusunda Batılı yazarların genel olarak yargıya vardıkları bu nokta, tımar sistemi ve mîrî arazi esasında toprağın işleme hakkı dolayısıyla uygulanan mülkiyet usulünün genellenerek mülk arazinin ve mülkiyetin göz ardı edilmesinden kaynaklanmaktadır. Aynı şekilde eserde padişaha "ulu'l-emr"e olan itaat ve hâkimiyet tasavvuru farklı algılanmakta, gösterilen saygı ve mutlak bağlılık abartılı bulunarak farklı yorumlara mahal vermektedir.[18]

İfadelerden anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nin Avrupa'da ilerlemesi ve pek çok coğrafyaya hükmetmesi *Atlas Minor* yazarlarını hayli etkilemiştir. Bu nedenle Avrupa bahsinin Osmanlılarla ilgili hemen her kısmında küçük cümlelerle de olsa teessür ve tezyif görmek mümkündür. Mora bahsinde "Amurates" (II. Murad)'in burayı fethederek yıktığı ancak Venediklilerin 1453 tarihinde 15 günde geri imar ettikleri ve sonrasında Türklerin alarak yerle bir ettikleri kaydedilir (Kâtib Çelebi, 1653: 366b). Yani Türkler fetihlerinde yakıcı ve yıkıcıdır. Eserde aktarıldığı üzere kitabın yazıldığı dönem olan 16. yüzyılın sonlarında bu bölgelerde tamamı Türklerin hükmünde olan coğrafyada "despote" denilen yerel idareciler hüküm sürmektedir. Venedikler şecaatle Osmanlıları bölgeden çıkarmaya çalışmışsa da başarılı olamamıştır. Hala Türk padişahı tarafından "sanciyak" (sancak) beyi tayin edilir ve bütün Mora'ya hükmeder. Burası önemli bir sancaktır. Afrikalıların Mora Beyi olarak adlandırdıkları idarecinin yönetim merkezi Moton'da olup Rumeli Beylerbeyi'nin emri ile beslediği bin atlıyı hazır eder. Mora Beyi'nin yıllık vergisi yedi yüz bin akçe yani on dört bin altındır (Kâtib Çelebi, 1653: 367a).

Osmanlı idaresinde olan adalardan Nakşa, Santorini'nin birer cümle ile Türk idaresinde olduğu belirtilmesine (Kâtib Çelebi, 1653: 371b) karşılık, ahlakı nahoş olan Girit halkının ok atmak konusunda Türklerden üstün oldukları ve Venediklerin yiğitlikle bu adayı "Türklerin kuduzundan" korudukları ifade edilir (Kâtib Çelebi, 1653: 370b). Aslında bu anlatımlarda o dönemde Avrupa zihniyetinde Türklere/Osmanlılara olan olumsuz bakışı ve tahkiri de görmek mümkündür.

Yine eserin 132. faslında Afrika bahsinde hala bölgenin bir kısmının Türk hâkimiyeti altında bulunduğu belirtildikten sonra "Alcira" (Cezayir)'nın Barborosa[19] tarafından fethedildiği ve İspanya Kralı V. "Karolus"un donanmasının suya gömüldüğü yazılır. Türk korsanlarının yağması ile meşhur olan şehir şu an o denli muhkem yapılmıştır ki henüz kimse ele geçirememiştir (Kâtib Çelebi, 1653: 372a-372b). Yine Türklerin fethine dek sultan olarak adlandırılan Mısır beyleri şu an Mısır paşası olarak anılmaktadır ve hala I. Süleyman tarafından yönetilmektedir. 1517 yılı Mısır Seferi dolayısıyla "Arz-ı Mukaddes"in yani Kutsal Topraklar'ın Türklerin eline geçmesi de yine benzer şekilde bahis konusudur (Kâtib Çelebi, 1653: 388b). Eserde aynı sefere birkaç kere yer verilmektedir. İran coğrafyası bahsinde Türk "Selimus"un (Yavuz Sultan Selim) bu ülkeyi fethettiği kaydedilir (Kâtib Çelebi, 1653: 393b). Doğu halklarını da değerlendiren eserde Farisi ahlakının Türk, Tatar ve Arap

[17] Kul Osmanlılarda, tebaa, hizmetkâr ve sadık anlamlarında kullanılmaktaydı. Ayrıntılar için bkz. Özcan, 2002: 348-350.

[18] Benzer bir yorum için bkz. Ricaut, 2004: 11. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde toprak sistemi ile ilgili bkz. Şahin, 2012: 434-461; Kenanoğlu, 2006: 540-542.

[19] İlgili yerde Kâtib Çelebi "Hayreddin Paşa'dur" şeklinde satır arası açıklamada bulunmaktadır (Kâtib Çelebi, 1653: 372a).

ahlakından daha cömert, edebli ve ilim ehli olmaları dolayısıyla Farisilerin daha kabul edilebilir oldukları vurgulanır.[20]

Yine Avrupa bahsi kısmında Osmanlı-Avrupa mücadelesi farklı olaylar vesilesiyle tahkirane bir üslupta zikredilir. Slovenya, Bosna, Hırvatistan, Dalmaçya'dan söz ediliken Osmanlılar ile olan savaş ve mücadeleler anlatılır. Hırvatistan'ın Sebenikum (Sibenik) ve Salona (Solin) şehirlerinin Türk akın ve yağmalarından dolayı mamur kalamadığı, Raguza (Dubrovnik)'nın ise Türk malları ile meşhur bir ticari iskele olduğu belirtilir (Kâtib Çelebi, 1653: 357a-357b).

Bosna kısmında 1593 yılında Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa'nın Avusturya-Hırvatistan müttefik güçleri karşısında uğradığı Kulpa Bozgunu anlatılmaktadır. Yine bölgenin stratejik önemine ve siyasi-askeri ilişkilere dair anlatımları bulmak mümkündür. Mordick (Modrica-Sırbistan-Bosna-Hersek) şehrinde geçtiği belirtilen mücadelelerin farklı bir cepheden yorumu dikkat çeker.[21]

Bilindiği üzere Zigetvar Savaşı sonrasında yapılan antlaşmalarda Osmanlı-Avusturya münasebetleri sulha bağlanmış olsa da savaşı gerektirecek nitelikte olmayan karşılıklı tacizler barışa halel getirmekteydi. 1591 yılında ise Bosna Beylerbeyliği'ne tayin olunan Telli Hasan Paşa yapmış olduğu harekâtlarla ilerlemekte ve Sisak'ı almakta kararlı davranmaktaydı. 1592 yılı ilkbahar sonlarında önceki yıl kuşattığı Sisak'ı tekrar kuşatmak niyetiyle, İstanbul'un mevcut antlaşmanın ihlaline dair duyduğu endişeye rağmen hareket etmiş İzacic'i kolaylıkla, Bihac'ı emanla teslim almıştı (19 Haziran 1592). Ardından Sisak'a doğru Brest ve Petrinja dolaylarındaki çarpışmalarda ise Habsburg askeri kampları hezimete uğratılarak ateşe verilmişti (19 Temmuz 1592). Hasan Paşa'nın bu akın ve başarıları şüphesiz Habsburgları tehdit etmekteydi. Bu tehdidin bertaraf edilerek Sisak'ın savunulması elzem görülmüş ve toplanan müttefik ordu ile Hasan Paşa kuvvetleri Savus ve Kupa Nehirleri'nin birleştiği Hasan Paşa tarafından üçüncü kez kuşatılan Sisak'ta büyük bir hezimete uğramıştı. Kendisi ile birlikte kuvvetlerinin hemen hepsi hayatını kaybetmişti (Temmuz 1593).[22] Neticede Avrupa için büyük önem taşıyan bu zafer olayın seyrini değiştirmiş Avrupa'da Türk ilerleyişini durdurmuştu. Yukarıda bahsedilen hadiseler güncel kaynaklarda bu şekilde anlatılırken

---

[20] Bütünüyle yoruma açık olan ilgili kısım şu şekildedir: "Şimdi ki Faris halkının ahlâkı Türk ve Tatar ve Arab ahlâkından çok mülâyimdür. Bi't-tabi' cömerd ve edebe mâyil olurlar ulûm ile mukayyedlerdür. Husûsan ilm-i nücûm ve ilm-i tıbb u arûz ile tekayyüd iderler. Kendi akribâsı ile insâniyyet üzre mu'âmele iderler ve nesebün şerefi anlarda mu'teber ve bu husûsda Türklerden râcihdür. Zîrâ anlarda nesle ve nesebe aslâ i'tibâr yokdur. Misâfirleri gâyetle severler ve anlar ile hüsn-i mu'âmele iderler lâkin kıskanmak husûsına ifrâtla mübtelâlardur. Kendi karılarını hâricden gelene göstermezler. Nihâyet bunlara hürmet ü ikrâm iderler. Bu husûs Türklere muhâlifdür zîrâ bunlar kendi karılarını câriye gibi tutarlar." (Kâtib Çelebi, 1653: 395b).

[21] İlgili anlatım şu şekildedir: "Bu vilâyet bundan bir kac sene mukaddem Türkler akını ile acâyibden meşhûr oldı. Kıristiyanîler ile eylediği ahdi bozduklarında İtaliya'yla Cermaniya'yı almağa bu vilâyeti kendüye gâyet münâsib görüp anı almağa murâd idindi. Bin beş yüz doksan iki târîhinde yazun evâyilinde paşalarını ve ser'askerlerini Kurvasiya'ya gönderdi ve Türk askeri geldükde cümle ülkede olan asker ziyâde muzdarib ü mütehayyir oldı ve Bosniya Bassa gâyetle metîn hısn olan Hasturuvitsa'yı hıyânetle aldı ve ana kanâ'at itmeyüp gâyetle metîn ve etrâfı handak ü hisâr ile ihâta olınmış Uvvihitz nâm şehri muhâsara eylediler. İçinde olan asker biraz zemân şehri korutdılar lâkin âkıbet düşmenün hücûmını def'den me'yûs olup emân ile vere eylediler. Türk virdiği emânı bozup cümle askeri katl eyledi ve bu şehrün veresinden sonra yüz bin mesâ'ib bu vilâyetde zuhûr itdi. Anları bunda zikr mahalli değüldür. Gelicek sene ki bin beş yüz doksan üç idi. Türk bu kadar kal'alar alduğına mağrûr olup gâyetle metîn şehr olan Sissegum nâm hisârı almağa azîm heves itdi ve askeri cem' ü muhâsara eyledi. Cermaniya beğleri mulâhaza eylediler ki eğer Türk bu şehri feth iderse Cermaniya'ya değül sâyir Avrupa'ya azîm zarar dokınur. İmdi etrâfdan ekser askeri devşirüp ol şehri tahlîs içün Savus ırmağını geçüp düşmen ile cenge azîmet eylediler. Türk atlusı sekiz bin yâhûd ba'zılar kavlince on bin olup Kıristiyanîlerün hücûmını def' içün kendiler binâ eyledükleri köpriden Save'nün öte cânibine geçüp anda ordı kurdılar ve Kıristiyanîler ile cenge mübâşeret eylediler. Kıristiyanîler gayret idüp döğüşdükde Türkler bunlarun hücûmına tahammül itmeyüp köpriye firâr itdiler lâkin Karolostat bölüği ol köpriyi evvel almışlar idi. Türk askeri geçicek yir bulmayup ekseri Savus ve Kupa nehrine dökilüp helâk oldılar ve giride kalan askerün cümlesi katl olınmağa karîb olup az kimse kurtuldı. Türk askerinün o bir tarafda olan kısmı kendi yoldaşlarınun helâkine vâkıf olup firâr eylediler ve âkıbet Kıristiyanîler bin beş yüz doksan üç târîhinün Cuniyus'un ya'nî Temmûz'un yigirmi ikisinde bu şehri ol şedîd muhâsaradan tahlîs eylediler." (Kâtib Çelebi, 1653: 357b-358a).

[22] Olayların ayrıntıları ve bilgiler için bkz. Gülhan, 2020: 1254-1289; Božić, 2017: 177-192.

Levâmi'u'n-Nûr'da aynı olayların (Kâtib Çelebi, 1653: 357b-358a) bahsi genel itibariyle diğer Batı ve Osmanlı kaynakları ile örtüşmektedir. Ancak *Levâmi'u'n-Nûr*'da yer verilen 1592 yılında Hasan Paşa'nın emanla teslim olan Uvvihitz'te bulunan askerleri kılıçtan geçirmesi hadisesine Hasan Paşa'nın sert mukabelelerini anlatan ifadelere diğer kaynaklarda rastlanmamıştır. Diğer taraftan bu yıllara dair olaylarla ilgili bilgiler *Atlas*'ın ilk kez yayınlandığı 1595 ve 1605 yıllarına tekabül etmektedir. Dolayısıyla *Atlas*'ta yazılanlar olayları Avrupa cephesinden aktaran ve günceli içeren bilgiler olarak görülebilir. Zira bu bilgiler muhtemelen eserin kaleme alındığı dönemde henüz yazılmış bilgilerdi. *Atlas*'ta Kulpa Bozgunu için verilen 22 Temmuz 1593 tarihi Osmanlı kaynaklarında da doğrulanmaktadır. (Temmuz 1593) Ancak bu bozgun esnasında Osmanlı kuvvetlerinin asker sayısı 8-10 bin ifade edilmekteyse de bu sayı Osmanlı kaynaklarında 18-20 bin olarak belirtilmektedir (Gülhan, 2020: 1277; Moacanin, 2009: 274; Uzunçarşılı, III/I, 1995: 69-70).

Gravür-I 1593 Sisak Yenilgisi/Kulpa Bozgunu

(URL 1, 2021).https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ef/Relief_of_the_battle_of_Sisak_-_Unknown_-_Google_Cultural_Institute.jpg (26/02/2021).

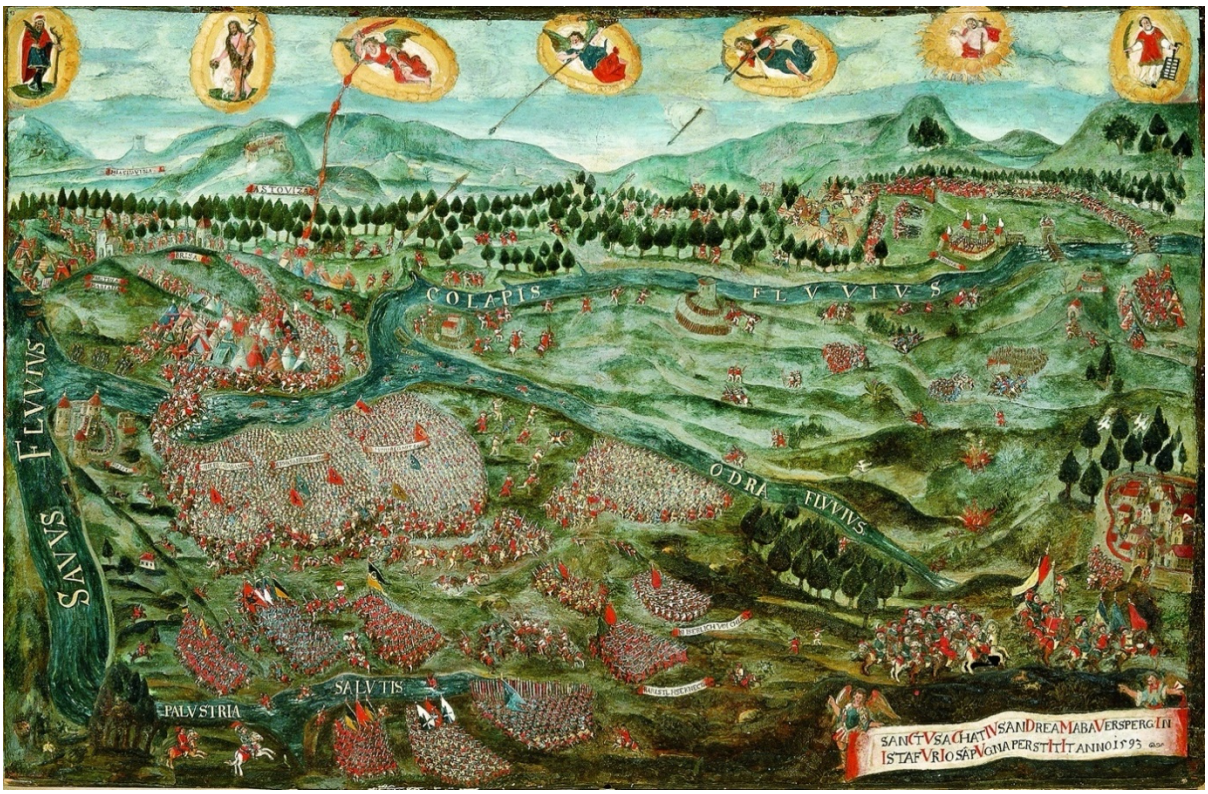

Aynı şekilde 128. fasılda Grasiya/Yunanistan bahsinde Osmanlı Devleti ile ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Eserde Türklerin buraya Rumeli dedikleri belirtilir. Anlatılanlara göre tarih boyunca Gotlar, Bulgarlar ve Serasenilerin yağma ve tahakkümü sonrasında Türkler Venedik elinde olan Korsira (Korfu), Sefalenya (Kefalonya), Zasintus (Zakintos) ve Kıreta (Girit) gibi adalar dışında bütün "Grasiya"yı esir etmişlerdir. Yunan yöneticisine Romanya'nın beylerinin beyi anlamında Rumeli Beylerbeyisi denilmektedir. Bunların yönetimi altında 40 sancak olduğu belirtilir.[23] Bu sancakların yönetimi ve askeri yapısı yine ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.[24] İlgili bölümün devamında

[23] *Atlas*'ta verilen bu sayı yaklaşık olarak kaynaklarda geçenlerle örtüşmektedir. Bkz. İnalcık, 2008: 232-235.

[24] Bahsi geçen anlatım şu şekildedir: "Bunlar isipah oğlanından alınup atlu askerün kapudanlarıdur ve ülkelerün baş şehrlerinde oturup ol atlu askeri zabt iderler ve dahi bunlarun eli altında yüz elli dahi ziyâde subaşılar vardur ki anlarun kâyim-makâmı şeklinde olup ufak kasabalarda otururlar ve bu sancaklar eli altında otuz bin ispahi vardur. Anlarun her birisi üç dört at ile sefer ider ve bu isipahı fılambolar ya'nî aleviye ile biri birinden ayrıdur ve her biri iki yüz ücyüz dört

kendisini sınırlamaya çalışan yazarın ilerleyen sayfalarda yine Tesalonika/Selanik bahsinde bir cümlelik açıklamada bulunması dikkat çekicidir (Kâtib Çelebi, 1653: 364a). Yine konunun devamında Makedonya'da bulunan Kaloyeriler (Rum keşişler)'e Türkler tarafından saygı duyulduğu hatta onlara sadaka ve hediye verildiği belirtilmektedir (Kâtib Çelebi, 1653: 364b). Eserin genel anlatımında az da olsa bu örnekteki gibi Türklere övgü ifadelerine de rastlanılmaktadır.

Eserin İtalya bahsinde Osmanlı-Venedik mücadeleleri hakkında bir iki cümlelik ifadelerle birlikte bu mücadelenin somut örnekleri olarak Türk akınlarına karşı yapılmış hisar ve surlara işaret edilmektedir. İtalyanca şiirde şehirler övgü ile bahsedilmekte ve *Ankona sûrı cümle Türkleri tahkîr ider.* ifadesiyle Ankona'nın Türk akınlarına direnen surları ile meşhur olduğu vurgulanmaktadır (Kâtib Çelebi, 1653: 311a). Yine Goriziya Şehri'nde Sonsiyus (Soca) Irmağı'nın sol kenarında Venedikler tarafından Türk akınlarına karşı kale inşa edildiği belirtilmektedir (Kâtib Çelebi, 1653: 336a). Venedik bahsinde Türklerden, korsanlardan aldıkları bayrakları saklayıp sergiledikleri belirtilir. Özellikle 1571 Nobaktum (İnebahtı) Savaşı'nda Türklerden alınan ganimetler, mavnalar ve Buşentavrus adlı gemi yapılan bir törenle sergilenmektedir.[25]

Atlas Minor yazarlarının Hungariya/Macaristan bahsinde Osmanlı hakkında en keskin ifadeleri görmek mümkündür. Buna karşılık Kâtib Çelebi'nin *Levâmi'u'n-Nûr* adlı eserinde karşı eleştiriler zirve noktasını bulur. Eserde Budin (Budapeşte)'in 20 Ağustos 1526 tarihinde Belgrad'ın ise 1520 tarihinde Hristiyanlar elinden Sultan Süleyman tarafından alındığı zikredilir.[26] İlgili yerde *Türk Süleymanus bin beş yüz yigirmi târîhinde bu şehri aldı. Andan evvel niçe zemân bu ağır düşmenün karşısına durup Nasârânun paspanı olmışidi. Hâlâ Türk pâdişâhınun kürsî yü pây-i tahtıdur. Şehr-i mezbûrdan aşağı Tuna akındısından öte geçdiler.* şeklinde anlatılması üzerine Kâtib Çelebi *Musannif bu makâmda halt idüp herze-gûyluk eyledi. Adâvet-i dîniyyenün muktezâsı bu makûle halt ve ekâzîb yazmasına bâ'is olmışdur. Biz bu makûle terzîkâtını kabûl tarîkiyle yazmazuz kenârlarında redde işâret iderüz.* (Kâtib Çelebi, 1653: 306b) şeklinde sert bir dille Atlas yazarlarının bu noktada din düşmanlığı sebebiyle büyük hata ile boşboğazlık ettiğini söylemektedir. Ayrıca bu tür saçma sözleri kabul etmediğini, reddettiğini derkenarlarda da belirtir.

Yine Macaristan bahsinde Sincidunum ve Belgrad arasında Maksons isimli sahrada Hunyadi Janos ile II. Mehmed arasında 1456 yılında bir savaş olduğu ve II. Mehmed'in yenilgiye uğradığı belirtilmesine karşılık Kâtib Çelebi, Hunyadi'nin Varna'da II. Murad ile savaşan Macar komutanı olduğunu belirtir ancak hataya düşerek 1456 yılında bahsedilen savaşın vaki olmadığını vurgular (Kâtib Çelebi, 1653: 306b-307a). Fakat bazı kaynaklar 1456 yılında II. Mehmed'in Belgrad Kuşatması'ndan bahsetmektedir. Yazılanlara göre Fâtih Sultan Mehmed 860'ta (1456) kuşattığı Belgrad önünde şahsî kahramanlığına rağmen çekilmiştir. Bozgunu önlemek için savaş meydanına atılarak alnından yaralanmıştı (İnalcık, 2003b: 395-407). Uzunçarşılı'nın ayrıntılı olarak verdiği bilgiye göre ise Hunyadi Türk kuvvetlerinin dağınıklığından istifade ederek Osmanlı karargâhına kadar hücumunu ilerletmişti. Bu saldırı esnasında padişaha bir zarar gelmemesi için karargâhı terk etmesi teklif edilmiş ise de Sultan Mehmed bu teklifi reddetmiş ve üzerine hücum eden üç düşmanı

---

yüz beş yüz atlu sâhibidür ve sancaklarun arasında en tüvângeri Modiniya hâkimidür ki cümle Mora'ya hükm ider. Beğlerbeği tarafından da'vet olındukça bin atlu gelür ve anlara yanından ulûfe virür dahi Bosna hâkimi sekiz yüz atlu ile olur. Tessalonika ya'nî Selanik hâkiminün beş yüz atlusı vardur. Anlarun yüzini müdâm yanında alıkor. Mâ'adâsı hizmete gönderür ve bu beğler beğinün eli altında yigirmi bin atlu vardur ki anlara tımariyota dirler ki anun içün ki mahsûlden ulûfe alurlar ve dahi altmış bin akıncı ya'nî akına ve muhâtaraya yalınlardur. Anlar tekâlîfden mu'âf olup ulûfesüz atlulara hizmet iderler. Geçdükleri şehrler anlara zahîre virürler ve dahi vâfir mosellin[24] vardur. Anlardan gâhî altmış bin atlu ve niçe bin piyâde devşirilür. Türkün cümle ahvâlini nakl ü beyân bizüm vazîfemüz değüldür." (Kâtib Çelebi, 1653: 361b-363b).

[25] Söz konusu tören şu şekilde anlatılmaktadır:"Buşentavrus dimekle ma'rûf olan gemi ki her sene baş beğ ve dîvân u şehrün ekâbiri ana binüp deryânun Estivaryum seddleri binâ olındığı deryâ medhaline varup episkopos anda du'âlar itdükden sonra Venedik beyi deryâya bir altun yüzük bıragup ana nikâh ider." (Kâtib Çelebi, 1653: 322b).

[26] Budapeşte 29 Ağustos 1526 tarihinde Mohaç Muharebesi neticesinde fethedilmiştir. Bkz. Emecen, 2005: 232-235. Belgrad ise 1521 yılında fethedilmiştir. Bkz. Djuric-Zamolo, 1992: 407-409.

bizzat elleriyle öldürmüştü. Bu sırada cesaretlenen askerler Macar kuvvetlerini karargâhtan çıkarmayı başarmışlar ancak Sultan Mehmed kalçasından yaralanmıştı. Bu seferde Macar kuvvetleri de fazlasıyla yıpranmış olmalarından dolayı savaştan çekilmiş, Osmanlı ordusu da başarısız olmuştu (Uzunçarşılı, I, 1995: 15-18). *Atlas Minor*'e istinaden *Levâmi'u'n-Nûr*'da yazılan bu olaylara göre Macaristan coğrafyasında bulunan şehirlerden Sincidunum 1449, Valpo, Kuvinkuve Eklizya/ Beş Kilise 1543, Ziceta 1566, padişahların makamı ve türbe yeri olan İsturgoniyum/Alba Regalis (Ustolni Belgrad) 1543 yılında Türklerin eline geçmiştir (Kâtib Çelebi, 1653: 306b-307a).

Viyana bahsinde Türklerin bu şehri "Bec" diye adlandırdıklarından bahsedilir. Şehri çevreleyen surların sağlamlığı, açılan hendeklerin büyük ve bataklık oluşu, surlarında büyük kule ve tabyaların bulunması Türklerin geçişine mahal vermemiş olması adeta *Atlas* yazarları için övünç kaynağı olmuştur. Eserde aktarıldığı üzere 1520 tarihindeki Türk kuşatması şehrin şöhretini artırmakla kalmamış, büyük sabır ve yiğitlikle kuşatmaya karşı durmuşlardır ve 80 bin Türk bu kuşatmada şehit olmuştur (Kâtib Çelebi, 1653: 298b). Söz konusu kuşatma 26 Eylül 1529 tarihinde meydana gelen Viyana Kuşatması'dır. *Atlas Minor*'de bu tarih Romen rakamı ile 1529 olarak yazılmasına karşılık Kâtib Çelebi sehven 1520 olarak kaydetmiştir (Mercator-Hondius, 1634a: 464; Kâtib Çelebi, 1653: 298b) Diğer taraftan *Levâmi'u'n-Nûr*'da belirtilenin aksine başarısız olan kuşatmadan 60 bin esirle dönülmüştür (Uzunçarşılı, II, 1995, 329-331; Jorga, 2, 2005: 345-346).

Osmanlı'da Ordu

Eserin Serviya (Sırbistan) ve Romanya kısmında 1438 tarihinde Türk Amurates (II. Murad)'in Semendire'yi fethederek burasını Budin Beylerbeyi'ne bağlı sancak tahsis ettiği zikredilir.[27] Konunun devamında Trakya bahsinde İstanbul'dan bahsedilmektedir. Kral Konstantinus ismine sahip olan şehir Türkler tarafından geniş şehir anlamında İstanpolda olarak adlandırılmaktadır. Bizans boynuzunda bina olunan Pera, Cenevizlerin eski bir kolonisidir ve Galata olarak anılmaktadır. İstanbul'da kimisi daha eski kimisi Roma'dan getirilmiş olan eski zamanlara ait yapılar bulunmaktadır. Justinyanus tarafından inşa ettirilen Ayasofya, Bizans Sarayı, Yılanlı Sütun, Tarih Sütunu (Arkadios Sütunu), Saint Luca Kilisesi, tersane, Yeni Kale?, Rodos Heykeli?, Hipodrom ve dikili taşlar zikredilerek 700 binden fazla nüfusu olduğu belirtilir.[28]

Devamında Osmanlı Devleti'nde devşirme sistemi, ordu teşkilatı ve idari sistem özgün üslup ile şu şekilde geçmektedir:

> Türk her dört senede bir kerre iki yüz âdem mikdârı Gırasiya'ya ve Valakiya'ya ve Bosniya'ya ve Anatoliya'ya ve âhar memâlikine perâkende ider ki Kıristiyanîlerün erkek evlâdını her evden öşr gibi devşireler. Bu âdemler devşirdükleri oğlancıkları İstanbul'a ve Galata'ya ve Edirne'ye getürürler ve beslemek içün şehrlüye tevzî' iderler ve çehredâr olmayanları Burusa'ya ve Karaman'a götürüp dihkânlara virürler. Bunlarun cümlesine azam oğlan dirler ya'nî câhil ü sâde dil oğlancıklar ma'nâsına. Yedi yaşına vâsıl olduklarında güzel olup terbiye kabûl idenleri beş yüz kadar intihâb olınup sarây dimekle ma'rûf İstanbul'un baş kasrına korlar ki anda yigirmi yaşını tekmîl idince okumağı ve silâh kullanmağı ta'lîm iderler. Sonra anlardan sarây hüddâmı ve mansıb erbâbı intihâb iderler ve o birlerini canizeri[29] yayaları iderler ki anlar on iki bin kadar pâdişâhı muhâfazada olurlar. Ol canirezi arasında mu'teber olanları ispahi oğlanı iderler ki anlar üç bin kadar pâdişâhun sağ tarafını ihâta iderler ki her biri dört yâ beş at kullanurlar ve dahi mezbûrlardan silikdara alınur. Bunlar dahi üç bin mikdârı olup anlar dahi o birleri gibi üç dört at kullanup pâdişâhun sol yanında yürirler. İspâh oğlanı ve silâhdârdan sonra ulûfeciler binerler. Beş bini sağ tarafında beş bin sol

[27] Kâtib Çelebi, *Levâmi'u'n-Nûr*..., vr. 359a.

[28] "Sofiya eklizyası Custinyanus imparatorun binâsıdur ve Konstantinus'un kasrı yılân umûdı tevârîh umûdı (Avret bâzârındadur.) San Luka'nun eklizyası ve tersâne ve yeni kal'a ve kolossuz ya'nî tûcdan yapılmış bir büyük insân heykeli ve avret sarâyı ve Hipodromus yâ'ni at meydânı ve obeliskuslar ya'nî at meydânında dikili taşlar ve iki ırmağı biri Kıdrus ki hâlâ Makaleva dimekle ma'rûfdur ve biri Barbizes ki Kartarikon'dur ya'nî Kâğıd-hâne bu şehrün çevresi on üç mîldür. Ahâlîsinün adedi yedi yüz binden ziyâdedür." (Kâtib Çelebi, 1653: 360a).

[29] Burada Kâtib Çelebi derkenarda "Yeniçeri" ifadesiyle açıklama yapmaktadır (Kâtib Çelebi, 1653: 359b).

> tarafında olur. Bunlar yâ yeniçeriden yâ mürted Kıristiyanîlerden alınur. Bunlardan sonra şaripiki ya'nî çerhacı fakr atlular Türk saltanatınun sâyir ülkelerinden ve esnâf-ı muhtelifeden alınur ve anlar kendi rızâsıyle ücret için pâdişâhun hizmetine üşerler. Anlarun iki bin güzîdesi pâdişâha hizmet iderler ve pâdişâh önünce mızrâk götürür iki yüz müteferrika binerler ve bunlar ekser utekâ ve âzâdlı kullardur ve otuz çavuslar ya'nî topuz götüriciler sultân önünce binerler. Bunlarun vazîfesi halkun hücûmını def' idüp pâdişâha yol açmakdur ve ana virilecek arz-ı hâlleri almakdur. Anlardan sonra piyâde solakîler altun yaldızlı münakkaş ok yay getürürler. Anlar ki iki yüzi pâdişâh önünce iki yüzi ardınca gidüp her yanınca dahi otuzar yürirler. Pâdişâhun atına yakîn yüz peykler yürir ve anlarun baldırları açık diz çâkeşrî ile pâbûcsuz yürirler. Sefer ü hazar zemânında anları hizmete gönderürler. Mezbûrlar pâdişâhun askeri ve yanında her zemân mevcûdlardur. Ceng zemânında anlardan gayri azablar vardur ki bunlar bir piyâde tâyifedür ve dahi garîb oğlan ya'nî nâ-ma'lûm atlulardur. Âhar ülkelerde ve hükûmetlerde anlarun muhâfazası için âhar askerler vardur. Kıristiyanîlerün hükûmâtı sınurında on bin yeniçeriden (canitzeri) ziyâde vardur ve memâlikinün içerisinde altı bin kadar yanıçezri perâkende otururlar. Beğlerbeği yâhûd pâdişâhun birinün zabtında değüller pâdişâhun mahsûs askeri olup cümle tekâlîfden mu'âflardur ve dahi Türk ülkelerinün içerisinde on bin kadar yiğitler onda bunda beslenürler. Sınurlarda ve serhadlerde olanlarun biri fevt oldukca anlardan birini alup yirine korlar. Mezbûr askerden gayri asâkir beğlerbeğilere tâbi'lerdür ve bu beğlerbeğiler vilâyâtun müdebbiridür ki anlar yedi kimsedür. Gırasiya Anatoliya Karamaniya Amasiya'yla Kapadosiya'nun Anakiyozula ve Mesopotamiya Ejibtus ya'nî Mısr bunlar mahallerinde beyân olınur ve pâdişâhun üç yâhûd dört müşâvir ashâbı vardur ki anlara vizîr başas yâhûd ale'l-ıtlâk basas dirler. Teyosanduzinus Türk âyînlerine müte'allik kitâbında hisâb ider ki Türkün mahsûl-i senevîsi altmış sekiz altun ölçeği ile elli sekiz bin altundur ve her ölçek yüz bin altundur (Kâtib Çelebi, 1653: 359b-360b).

Bu bilgiler *Atlas Minor* yazarları tarafından farklı kaynaklardan derlenerek sunulmuş olsa da Kâtib Çelebi'nin çoğu yerde yorumsuz bırakması, sadece birkaç kelimelik açıklamalarda bulunmuş olmasına karşılık yukarıda bahsi geçen Romanya konusunun sonuna düşmüş olduğu not ile verilen bilgilere ve bu bilgiler karşısında kendi tutumuna şu şekilde açıklık getirmektedir: *Tezyîl Kitâb-ı Atlas Minor'da zikr olınan umûr vech-i meşrûh üzre mastûr olmağla nakl ü tercüme olındı lâkin ahvâl-i asker-i İslâmiyyân'da yazduğı ekser gayri vâkı' ve zann u tahmîn ile yazılmış ana zîb şeklinde sözler olmağla redd ü tezyîfle tekayyüd olınmadı* (Kâtib Çelebi, 1653: 361a).

Yukarıdaki metinde geçen devşirme sistemi ile ilgili *Atlas* yazarlarının her 4 yılda bir devşirme yapıldığını ifade etmesine karşılık mevcut çalışmalarda duruma göre 3, 5 ve 7 yılda bir devşirme yapıldığı ortaya çıkmaktadır (Özdemir, 2003: 77; Özcan, 1994:254-257).[30] Nitekim Acemioğlanların devşirilmesi ve yetiştirilmesi usulünde yukarıda belirtildiği üzere çehre ve beden yapısı belirleyici rol oynamaktaydı. Görünüş olarak güzel ve dengeli olanlar saray için ayrılır, iri yapılılar Bostancı Ocağı'na, diğerleri de Türk ailelerin yanına verilirdi. Saray için ayrılanlar Edirne, Galata ve İbrahim Paşa Sarayı'nda eğitime tabi tutulurlar ve yetenekli olanları hizmet için saraya alınırdı. Acemi Ocağı'nda bulunan devşirme sayısı ise yukarıda da belirtildiği gibi ilk zamanlarda 400 iken daha sonra 500'e ulaşmıştı (İlgürel, 1988: 88). Burada zikredilen yeniçeri, sipahi, silahdar ve ulufeciyân gibi merkez askeri unsurları hakkında konum, görev ve sayı itibariyle eserde doğru bilgilere ulaşılmış gözükmektedir.[31] Yine *Levâmi'u'n-Nûr*'da sayıları toplam 10 bin olarak belirtilen ulûfeciyân-ı yemîn ve ulûfeciyân-ı yesârın, *Atlas*'ın yazıldığı dönemlerde hükümdarlık yapan III. Murad (1574-1595) devrinde iki üç katına ulaştığı ve dışardan alım yapıldığı belirtilmektedir. Diğer taraftan bu sayı 17. yüzyıl başlarında toplam 3500 civarındadır.[32] Söz konusu dışardan alımlarda muhtedîlerin de bu sayıya dâhil edilmiş olabileceği *Atlas* bilgilerine istinaden ifade edilebilir. Osmanlı Devleti'nde beylerbeyiler hakkında yukarıda Rumeli, Anadolu, Karaman, Amasya,

[30] Devşirme sistemi ile ilgili ayrıca bkz. (Lee, 2020).
[31] Bilgiler sonraki kaynaklarda da benzer şekilde kaydedilmektedir. Sayılarla ilgili bkz. (Zinkeisen, 2011: 127-130).
[32] Ulûfecilerle ilgili bkz. (Özcan, 2012: 126-127).

Kapadokya, Anakiyozula (Antiochia ?) ve Mısır olarak zikredilen yedi eyalet ise önde gelen birimlerdir. Zira 1609 yılında Ayn Ali Efendi'nin vermiş olduğu listede 32 eyalet ismine yer verilmektedir (İnalcık, 1995: 548-550).

Tablo-I *Atlas Minor/ Levâmi'u'n-Nûr*'a göre Osmanlı Ordusu[33]

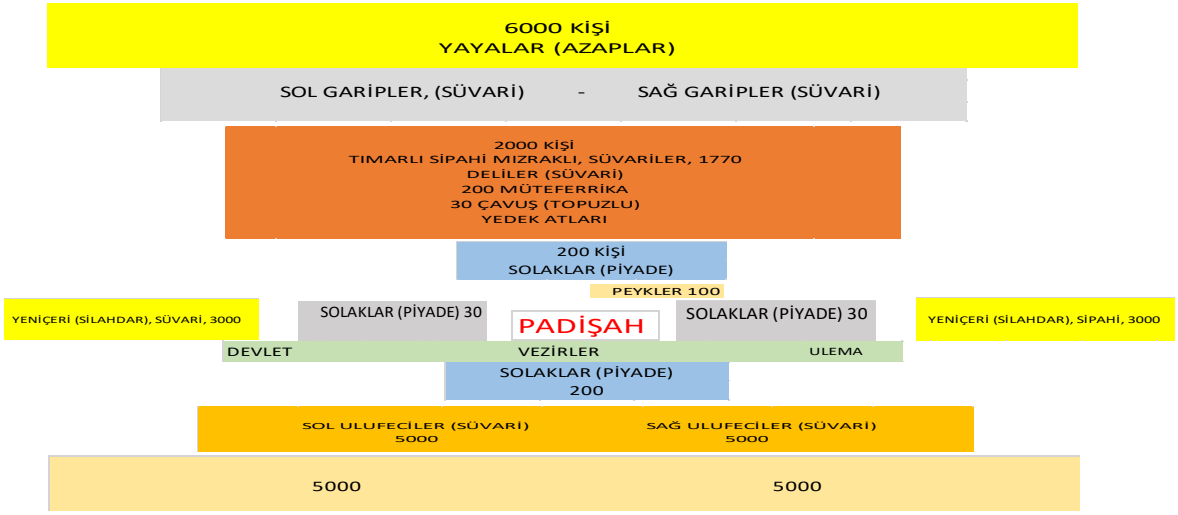

Anadolu

Türk tarihi ve coğrafyası ile ilgili başka bir ayrıntılı bilgi eserin 141. faslında *Der-Beyân-ı Asiya Minor* başlığında yer almaktadır. Daha ziyade Anadolu'nun antik tarihi coğrafyası üzerine odaklanan anlatımda yer yer Türk tarihi ile bağlantı sağlanmaktadır.

Harita-II *Asya Minor Natolya Haritası* Kâtib Çelebi, 1653: 391a.

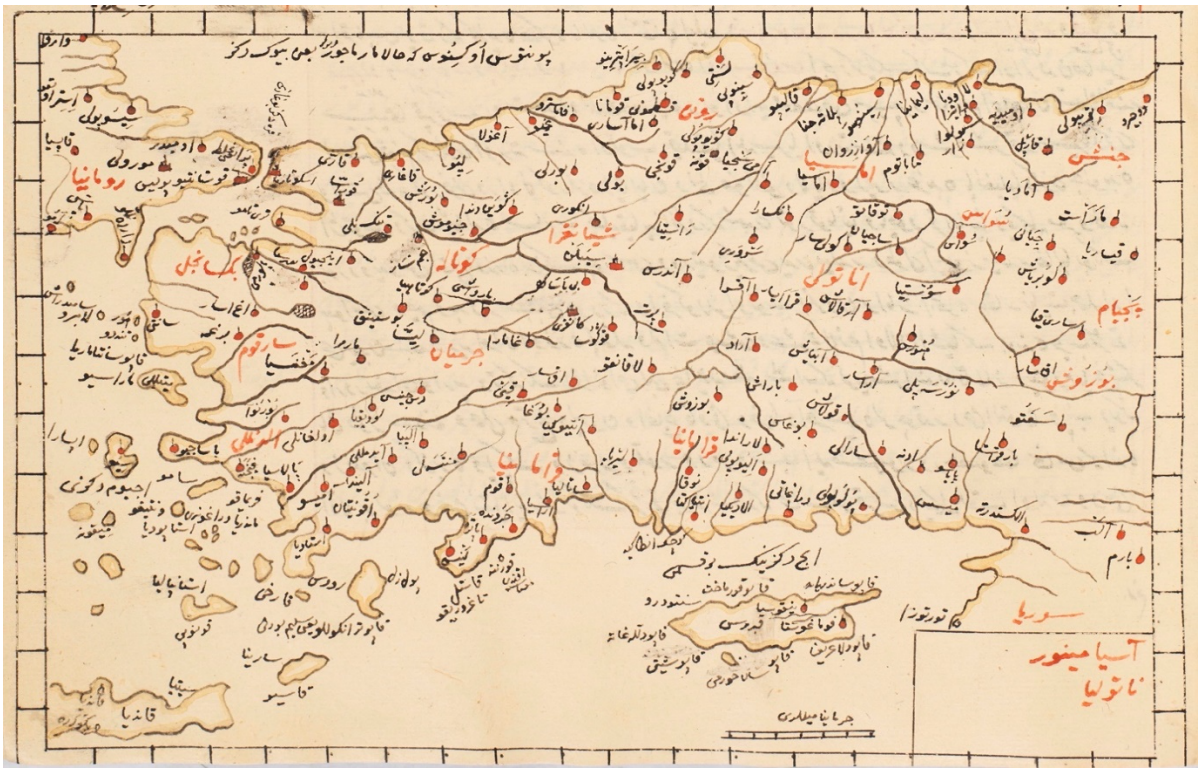

[33] Tablo Dr. İlhami Danış ile birlikte hazırlanmıştır. Teşekkürlerimi sunarım.

Eserde Anadolu anlatımı coğrafyanın isminin kökeni ile başlar, Türklerin Yunancada Doğu semti anlamına gelen "Natolya"yı kullandıkları belirtilir. Yine belirtildiği üzere 16. yüzyıl seyyah/yazarlarından Petrus Bellonius (Pierre Belon du Mans) ve diğer çağdaş yazarlar Büyük Türkiya ismini kullanmaktadırlar. Eserde konu bundan sonra antik kaynaklara dayanarak Anadolu'nun sınırlarına gelmektedir. Burada kullanılan yer adları 16. yüzyıl Anadolu'sundan ziyade, Roma dönemi isimlendirmelerine dayanmaktadır. Yer yer Osmanlı Devleti hâkimiyetinde kullanılan isimlerin zikredilmesinin yanı sıra metinde satır aralarına Kâtib Çelebi'nin dönemin güncel adlarını yazarak açıklamalarda bulunması dikkat çeker. Ayrıca anlatımda tarihi coğrafyanın açıklanması, Anadolu'nun dağ, ırmak vs. coğrafi olarak detaylı şekilde tasviri ön plandadır (EK 6).

Yine görüleceği üzere Anadolu anlatımında coğrafi konumun, sınırların bahsinden sonra ikliminin elverişli olması ve bitki çeşitliliği övgüyle anlatılır. Daha sonra Anadolu'ya hükmeden devletler sıralanır ve nihayetinde Türklerin Anadolu'daki tahribatı Avrupa bakış açısıyla vurgulanır. Hatta hâlâ mevcudiyetini koruyan antik kentler ve Roma yapıları görmezden gelinerek geçmiş dönemlerden hiçbir eserin yerinde bırakılmadığı belirtilir. Bütün ülkenin padişahın tasarrufunda olduğu; beylerbeyi ve sancak beyleri vasıtasıyla şehirlerde yönetim sağlandığı doğru tespit olarak zikredilir. Daha sonra Anadolu'nun Heredot, Pliniyus, Homerus gibi yerleşimleri kaynaklar ışığında antik isimleriyle sıralanmaktadır. Yeri geldikçe Bırusa/Beksancal (Beysancağı), Anguri gibi Osmanlı dönemi kullanımlar zikredilse de asıl açıklamalar satır aralarında Kâtib Çelebi tarafından eklenmiştir. Daha güneyde kalan Hama Kenti'nin Kilikya'nın başkenti olarak zikredilmesi üzerine yine Kâtib Çelebi'nin "Hama galattır" şeklinde derkenar düşmesi dikkat çeker. Zira cümlenin devamı Hama'nın Aziz Pavlus'un memleketi olan Tarsus olduğu belirtilir. Yine anlatımda Anadolu'nun ırmakları ve dağları antik bilgiler ışığında nakledilir. Ancak son bölümde kervansarayların çokluğundan bahsedilmesi dikkat çeker. Beylerbeyi ve sancak beyi gibi zengin ileri gelen kimselerin çeşitli hayır yapıları inşa ettirmesinin yaygın bir gelenek olduğu belirtilirken eksik bir çıkarımla bu hayır geleneği, miras bırakacak kimselerinin olmayışına bağlanır.

Tatarlar ve Kırım

Levâmi'u'n-Nûr adlı eserde bu bölümlerden başka 42. fasılda *Taverika Kersonezuz* ve 144. fasılda *Tartariya yâhûd Büyük Hân'un Saltanatı* başlıklarında Tatarlarla birlikte Türk tarihine ve kültürüne dair bilgiler aktarılmaktadır. Taverika Kersonezuz/Kefe'nin Tatar vilayeti olduğu belirtilmektedir. Havası ılıman olan bölgenin tarımsal açıdan verimli olmasına karşılık küçük ve büyük baş sürülerden fazlaca kazanan halkın zirai üretim yapmaktan uzak oldukları belirtilir. Anlatıldığı üzere Türkler bu coğrafyada kuş, keçi, geyik, tavşan ve yaban domuzu avlamaktadırlar. 1475 tarihinde II. Mehmed'in Kefe ve kıyı bölgesini fethetmesi "*bölgenin güneyine musallat olup kendüye harac-güzâr eyledi*" şeklinde ifade edilir. Esere göre Don ile Dinyeper (Özi) Nehirleri arasında kalan bölgede konargöçer olarak dört asır önce yerleştikleri için Kırım Tatarı olarak anılmaktadırlar. Daha sonra Perekop'u (Ukrayna'da) merkez edinmelerinden ötürü de Perekop Tatarı şeklinde adlandırılmışlardır. Kırım Hanı'nın (Mengli Giray olsa gerek) kardeşleri ile olan mücadelesinde Türklerin desteği ile hâkimiyeti sağlamasına karşılık kendi vezirlerinin Türklerin rüşveti ile ayaklandığı ve 12 oğlu ile birlikte yaralandığı belirtilir. Bu olay sonrasında şimdiye dek hür olan Tatarların Osmanlı esiri olduğu padişah olmak yerine ancak beylerbeyi olmayı seçtikleri vurgulanmaktadır. Yine Kırım Tatarlarının hukuki ve sosyal ilişkilerine dair şu bilgiler verilmektedir: Hazret-i Muhammed şeriatı üzere hükmederler. Han kan, hırsızlık ve toprakla ilgili davalara veziri ile birlikte bizzat hâkimlik yapar. Katı teşrifat kuralları yoktur. Sıradan kimseler, misafirler Han'ın huzuruna çıkıp arz-ı hal edebilirler. Kız çocukları küçük yaşlarda Arapça ve din eğitimine yönlendirilirler. Ahlak eğitimi için yakın akrabalarına gönderilirler. Yetişkin çocuklar Han veya Sultan'a hizmet için gönderilir. Yine yetişmiş kız çocukları Türk ve Tatarla evlendirilir. Tatarlar kanun ve şeriata riayet ederler. Beylerini Tanrı gibi yüce tutarlar, onlara secde edip onlar için dua

ederler.[34] Müslüman kadıları evliya görüp onların vermiş oldukları hükümler konusunda asla şüphe etmezler. Müsrif olmadıkları gibi aralarında kuru kavga, çekişme, kin ve haset yoktur. Halk arasında silah taşımazlar. Sanayi ve zanaat konusunda zayıflardır. Çok az kimse ticaretle meşguldür. Aralarında bulunan zanaatkâr ve tüccarlar Hristiyanlardan veya Ermeni ve Çerkes esirlerdendir (Kâtib Çelebi, 1653: 109b).

Eserde anlatıldığı üzere geniş coğrafyaya atfedilen Tartariya/Tataristan kısmında coğrafyanın sınırları Doğu'da Çin, Güney'de Ganj ve Oksus (Ganj), Batı'da Kaspiyum (Hazar) Denizi, Polonya ve Moskova, Kuzey'de Buz Denizi sınırlarına kadar uzanan coğrafyayı içerisine almaktadır. İklimi çok tutarsızdır. Bazen çok şiddetli şimşekler insanları korkudan helak eder. Bazen şiddetli sıcak peşinden soğuk olup kar yağar. Fırtınalar şiddetlidir, atlar yürüyemez, atlı yıkılır, ağaçlar kökünden sökülür. Yazın yağan yağmurlarla buğday, pirinç gibi ürünler yetişir. İpek, zencefil, tarçın, biber, karanfil, ravent, şeker, misk ve çam sakızı bulunur. Odun az olmasından dolayı "dağlardan siyah kayalar kazıp odun yerine yakarlar". Büyük küçükbaş sürüler, at ve domuz oldukça fazladır (Kâtib Çelebi, 1653: 395b-396a). Tatar padişahının on bin beyaz kısrağı, yirmi bin avcısı vardır. Tatarlar 1202 yılında Hancihan/Cingiz tarafından bir sancak altında birleştirilmişlerdir. Öncesinde düzensiz ve kanunsuz olup sınırdaş kavimlerine vergi vererek itaat etmekteydiler. Cengiz, Çin'den Hazar'a kadar olan bölgede hızla saltanatı tesis etmiştir. Kendisinden sonra oğlu Yokohan ve sonrasında da Zimhan/Batuhan, Orta ve Doğu Avrupa'yı yağmalamış, Timur ise Mısır'a kadar bütün Asya'yı yağmalamıştır. I. Beyazıd'ı mağlup ederek onu zincirleyip kafes içerisinde gezdirmiştir. Timur'dan sonra Temirkizar, Mekmekzar, Armekzar ve Çaahmed devlete hükmetti (Kâtib Çelebi, 1653: 396a).

Devamında ayrıca Tatarlar ve "Ordelerin" (Orda) farklı halklar olduklarından bahsedilmekle birlikte 1246 yılında İslamiyet'i kabul ettiklerine dikkat çekilir. Yine domuz eti yemedikleri, kısrak sütü içtikleri ve temizliğe dikkat etmedikleri anlatımda ön plana çıkan diğer hususlardır.

Levâmi'u'n-Nûr'da yukarıda geçen anlatımlar dışında eserin pek çok yerinde Türklerin isminin kısaca bahsi geçer. *Giderek ta'mîm olınup bu vilâyete Asiya Minor dідiler ve Türkler ana Anatoliya dirler*[35]; *Raguzi ve Türk dilinde Poprovike dirler*[36]; *Konstantinus'un isminden tesmiye olınmışdur. Türkler ana İstanpolda dirler gûyâ ki vâsi' şehr dimek ola* (Kâtib Çelebi, 1653: 359b); *Türkler ise Roma mezhebinde olanlara Firenk ve Yunan ve Kırakus mezhebinde olana Rûm dirler* (Kâtib Çelebi, 1653: 15a); Örneklerinde de görüldüğü gibi Türkler arasındaki kullanılan isimlendirmeler yine Kâtib Çelebi tarafından kimi zaman tashih edilerek kimi zaman da yorumsuz olarak verilmiştir.

Ayrıca Abraham Ortelius'un *Theatrum Orbis Terrarum* (Ortelius, 1570) adlı eserinden *Levâmi'u'n-Nûr*'a dâhil edilen haritacılar kısmında Filoriyanus tarafından Türkiye haritasının ve Yoannes Haselberciyus tarafından İstanbul'dan Avusturya'ya kadar Osmanlı hâkimiyetinde olan coğrafyanın haritasına "Türk Seferi" nitelendirmesi yapılır (Kâtib Çelebi, 1653: 425a-426a).

Sonuç

Mercator'un Atlas Minor adlı eserinde antik çağ kaynaklarından itibaren çoğunluğu Avrupa kaynaklarına dayalı bilgiler üzerinden yapılan değerlendirmelerle Türk tarihinin farklı dönemlerine dair bilgiler kaydedilmiştir. Mevcut bilgiler tarihi, coğrafi, siyasi ve kültürel nitelikte olup bütünüyle kabul gören kaynaklarca teyit edilmiş malumatlar değildir. Atlas yazarlarının Türk tarihine özellikle

[34] Türk-İslam gelenekleri çerçevesinde açıklanması gereken bazı noktalarda dış çerçeveden izaha çalışan Mercator'un abartılı değerlendirmeleri dikkat çekmektedir.

[35] Kâtib Çelebi sayfanın sağ tarafında şu derkenarla açıklama yapmaktadır: "Natoliya Yunan dilince şarkdur." (Kâtib Çelebi, 1653: 22a).

[36] İlgili yerde Kâtib Çelebi sayfanın üst kenarına "Dubrovenedik olmak gerek" şeklinde düşmüş olduğu derkenar ile ismin doğru kullanımını vermektedir (Kâtib Çelebi, 1653: 357b).

Osmanlı Devleti'ne dair bilgilerinde doğru tespitlerinin yanı sıra taraflı tutum içeren anlatımları ve hatalı bilgi aktarımları ile birlikte Türk medeniyeti üzerine nadiren de olsa övgü sözcükleri bulmak mümkündür. Genel itibariyle eserde Mercator özelinde Osmanlı ve Türk tarihi ile ilgili Avrupalı bakış açısı ve algısı söz konusudur.

Kâtib Çelebi, çalışmalarında kaynak olarak kullanmak üzere şerh/tercüme ettiği *Mercator-Hondius Atlası*'nın bilgilerini olduğu gibi aktarmış olmakla birlikte bazı kısımlarda birkaç kelimeyle de olsa mütalaa suretiyle açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca bilgilerin doğru olmadığını tespit ettiği kısımlarda derkenarlarda yapmış olduğu küçük açıklamalarla bilgi yanlışlığına dikkat çekmekte, yer yer kendince doğru olan bilgiyi ilave etmektedir. Dahası *Atlas* yazarlarının bazı yanlı tutumlarında kaleminin ağırlığıyla onlara eleştiride bulunmaktan çekinmemiştir. Diğer taraftan özellikle Osmanlı Devleti bahsinde parçası olduğu Osmanlı medeniyetine dair terminolojik kullanımları, özel isimleri de Latince kullanımıyla müdahale etmeden aktarması da manidardır. Yine aynı bölümde kaydedilen bazı bilgiler üzerine herhangi bir yorumda bulunmadığı görülmüştür. Osmanlı sultanlarına yapılan birtakım olumsuz sıfatlandırmalarda ve kardeş katli kısmının anlatıldığı yerlerde herhangi bir açıklama veya düzeltmeye gitmemiş olması da soru işaretleri uyandırmaktadır.

Levâmi'u'n-Nûr'da dolayısıyla *Atlas Minor*'de bulunan bilgiler Türk tarihine Avrupa penceresinden bakışın bir boyutunu gözler önüne sermektedir. Türk akınlarının yankısı, Türk seferlerinin ve fetihlerinin Avrupa coğrafyasında olumlu olumsuz etkileri dile getirilmektedir. Eser, Türk medeniyetinin, ticaretinin Avrupa'da yayılmasının seyrini görmeye ve fetihler nedeniyle yerleşim birimlerinin adlarındaki değişimlerin tespitine imkân tanımaktadır. Bu bağlamda Kâtib Çelebi *Levâmi'u'n-Nûr* adlı eseriyle 16. yüzyılda Avrupalıların Türklere bakışını ve Türklerin imajını da Osmanlı dünyasına aktarmıştır. Avrupa ile ilgili kısıtlı bilgilerin bulunduğu bir çağda Osmanlı dünyasına Avrupa'yı ve Avrupalı bakışını aktarmıştır. Fetihlerin büyük kısmının Avrupa coğrafyası yönünde olmasından dolayı Avrupalı bilginlerin Osmanlıları/Türkleri öteki olarak görmesi olağandır. Hal böyle olunca da Türkler ve Türk tarihi ve kültürü hakkında yazılanların rengi değişmiştir. Bunun yanında *Mercator Atlası*'ndaki bazı bilgi yanlışlıklarının *Levâmi'u'n-Nûr* eseriyle ortaya çıkarıldığı da söylenebilir.

Kaynakça

AK, Mahmut (1993). "Coğrafya (Osmanlılar Dönemi)", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt 8, , ss. 62-66, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

AK, Mahmut (2004). "Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, II(4): 163-211.

AKMAN, Mehmet (1997). *Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli,* İstanbul: Eren Yayıncılık.

BAŞAR, Fahameddin (1995). "Fetret Devri", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12, ss. 480- 482, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BAŞAR, Fahameddin (2006a). "Mûsâ Çelebi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, ss. 216-217, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BAŞAR, Fahameddin (2006b). "Mustafa Çelebi, Düzme", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, ss. 292-293, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BİLGE, Mustafa L., (1995). "Fas", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt 12, ss. 190-192, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

BOŽIĆ, Mate (2017). "Bitka kod Siska 1593 godine", *Pleter: Časopis udruge studenata povijesti*, 1(1): 177-192.

ÇAKIR, İbrahim Etem (2013). "Fatih Dönemi Teşkilat Kanunnamesi: Kanunnâme-i Âl-i Osman ve Osmanlı Devleti'nde Kardeş Katli", 1. *Uluslararası Hünkâra Vefâ Sempozyumu*, *Bildiriler, 1-3 Mayıs,* ss. 193-209, Kocaeli: Gebze Belediyesi Yayınları.

DANIŞ, İlhami (2019). "Başlangıcından XVI. Yüzyıl Sonuna Kadar Türk İslâm Coğrafyacılığı (Ekoller, İsimler ve Eserler)", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 17(33): 9-40.

DJURIC-ZAMOLO, Divna (1992). "Belgrad", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 5, ss. 407-409, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EMECEN, Feridun (2003). "Mehmed III", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, ss. 407- 413, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

EMECEN, Feridun (2005). "Mohaç Muharebesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 30, ss. 232-235, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

GÜLHAN, Muhammet (2020). "Yeni Belgelerin Işığında Telli Hasan Paşa'nın Osmanlı-Habsburg Sınırındaki Faaliyetleri (1591-1593)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7 (2): ss. 1254-1289.

İLGÜREL, Mücteba (1988). "Acemi Oğlanı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 1, ss. 88, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Halil (1995). "Eyalet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, ss. 548-550, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Halil (2003a). "Mehmed I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 28, ss. 391-394, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Halil (2003b). "Mehmed II", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt 28, ss. 395-407, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Murad (2006). "Murad I", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, ss. 156-164, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Halil (2008). "Rumeli", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 35, ss. 232-235, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

İNALCIK, Halil (2010). *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları*, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi.

JORGA, Nicolae (2005). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 2, Çev. Nilüfer Epçeli, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

Kâtib Çelebi (1653). *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor,* Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye: 2998.

Kâtib Çelebi, *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Esad Efendi: 2042.

Kâtib Çelebi, *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor*, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hacı Ahmed Paşa: 178.

Kâtib Çelebi, *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar: 6610.

Kâtib Çelebi, *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar: 123.

Kâtib Çelebi, *Levami'u'n-Nûr fî Zulmet-i Atlas Minor*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, Türkçe Yazmalar: 2350.

Kâtib Çelebi (1648). *Cihannüma I*, National Bibliothek Vien, Mixt: 389.

Kâtib Çelebi (1654). *Cihannüma II*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan: 1624.

KENANOĞLU, M. Macit (2006). "Mülk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 31, ss. 540-542, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

LEE, Younghee (2020), Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi (Fatih Dönemi'nde Vezir-i Azamlar ve Zağanos Paşa), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

MERCATOR, Gerardus - Jodocus HONDIUS (1609). *Atlas Minor Gerardi Mercatoris à I. Hondio Plurimis æneis Tabulis Auctus Et Illustratus*, Amsterdam.

MERCATOR, Gerardus - Jodocus HONDIUS (1621). *Atlas Minor Gerardi Mercatoris à I. Hondio Plurimis æneis Tabulis Auctus Et Illustratus*, Amsterdam.

MERCATOR, Gerardus - Jodocus HONDIUS (1634a). *Atlas Minor Gerardi Mercatoris à I. Hondio Plurimis æneis Tabulis Auctus Et Illustratus*, Amsterdam.

MERCATOR, Gerardus - Jodocus HONDIUS (1634b). *Atlas Minor Gerardi Mercatoris à I. Hondio Plurimis æneis Tabulis Auctus Et Illustratus*, Amsterdam Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Gabinet Zbiorów Kartograficznych, D. 287/17, 22-V-50.

MOACANIN, Nenad (2009). "Siska", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 37, ss. 274, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ORTELIUS, Abraham (1570). *Theatrum Orbis Terrarum,* Amsterdam.

ÖZCAN, Abdülkadir (1994). "Devşirme", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt 9, ss. 254-257, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZCAN, Abdülkadir (1995). "Fatih Devri ve Kanunlaştırma Hareketleri", *İstanbul Armağanı 1, Fetih ve Fatih*, ss. 153-160, İstanbul: İBB Kültür Daire Başkanlığı Yayınları.

ÖZCAN, Abdülkadir (2002). "Kul", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 26, ss. 348-350, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZCAN, Abdülkadir (2012). "Ulûfeciyân", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, ss. 126-127, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖZDEMİR, Serdar (2003). Osmanlı Devleti'nde Devşirme Sistemi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

PACHYMERES, Georges (2009). *Bizanslı Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İstanbul: İlgi Kültür Yayıncılık.

PAPP, Sandor (2013). "Yanıkkale*", TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 43, ss. 315-316, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

RICAUT, Paul (2004). *Türklerin Siyasi Düsturları*, Ankara: Elips Yayınları.

SARICAOĞLU, Fikret (2002). "Kâtib Çelebi'nin Otobiyografileri" *İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi, (Prof. Dr. İsmet Miroğlu Hatıra Sayısı),* 37: 297-319.

ŞAHIN, Cemile (2012). "Osmanlı Toprak Sistemi Hakkında Genel Bir Değerlendirme", *The Journal of Academic Social Science Studies,* 5(6): 434-461.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı (1995). *Osmanlı Tarihi,* Cilt I-II-III/I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

ÜSTÜNER, Ahmet (2017). *Levami'u'n-Nûr (Metin-Değerlendirme)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÜSTÜNER, Ahmet (2019). "Klasik Çağ Sonrası Osmanlı Coğrafya Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi,* 17(33): ss. 41-104.

ZINKEISEN, Johann Wilhelm (2011). *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 3, İstanbul: Yeditepe Yayınları.

(URL 1, 2021). https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/e/ef/Relief_of_the_battle_of_Sisak_-_Unknown_-_Google_Cultural_Institute.jpg (26/02/2021).

(URL 2, 2021). https://polona.pl/item/atlas-minor-gerardi-mercatoris-a-i-hondio-plurimis-aeneis-tabulis-auctus-atque,MTA0MTQzNzky/6/#info:metadata (27/02/2021).

Ekler:

Ek 1: Mercator Atlası'nda Türk İmparatorluğu Haritası Mercator-Hondius, 1609: 597.

(URL 2, 2021) https://polona.pl/item/atlas-minor-gerardi-mercatoris-a-i-hondio-plurimis-aeneis-tabulis-auctus-atque,MTA0MTQzNzky/6/#info:metadata (27/02/2021).

Ek 2: Mercator Atlası'nda Anadolu Haritası Mercator-Hondius, 1634b: 362-363.

Ek 3: Mercator Atlası'nda "Asia Minor" Anlatımı Mercator-Hondius, 1634b: 362.

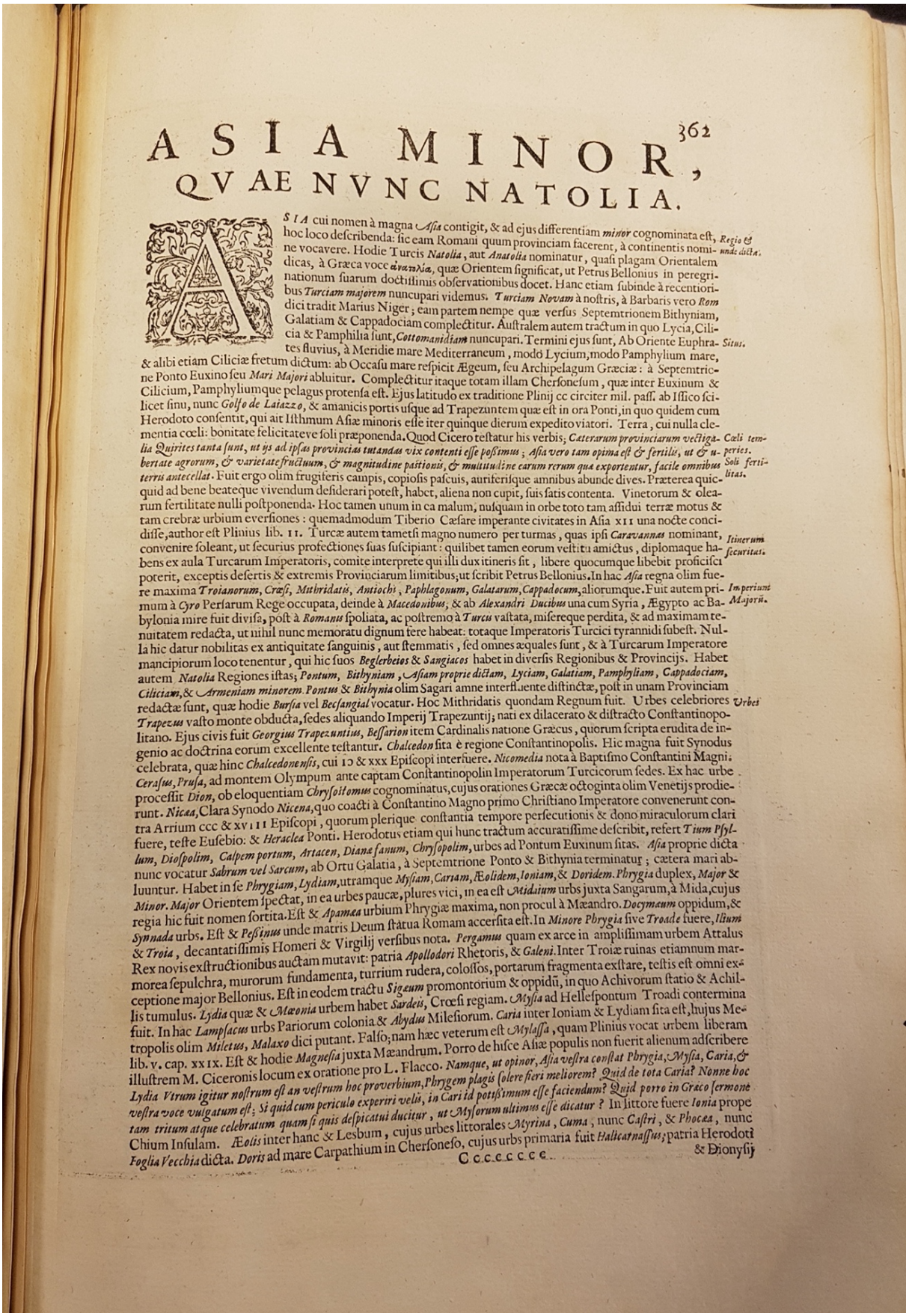

ASIA MINOR, QVAE NVNC NATOLIA.

362

ASIA cui nomen à magna *Asia* contigit, & ad ejus differentiam *minor* cognominata eſt, hoc loco deſcribenda: ſic eam Romani quum provinciam facerent, à continentis nomine vocavere. Hodie Turcis *Natolia*, aut *Anatolia* nominatur, quaſi plagam Orientalem dicas, à Græca voce ἀνατολία, quæ Orientem ſignificat, ut Petrus Bellonius in peregrinationum ſuarum doctiſſimis obſervationibus docet. Hanc etiam ſubinde à recentioribus *Turciam majorem* nuncupari videmus. *Turciam Novam* à noſtris, à Barbaris vero *Rom* dici tradit Marius Niger; eam partem nempe quæ verſus Septemtrionem Bithyniam, Galatiam & Cappadociam complectitur. Auſtralem autem tractum in quo Lycia, Cilicia & Pamphilia ſunt, *Cottomanidiam* nuncupari. Termini ejus ſunt, Ab Oriente Euphrates fluvius, à Meridie mare Mediterraneum, modò Lycium, modo Pamphylium mare, & alibi etiam Ciliciæ fretum dictum: ab Occaſu mare reſpicit Ægeum, ſeu Archipelagum Græciæ: à Septemtrione Ponto Euxino ſeu *Mari Majori* abluitur. Complectitur itaque totam illam Cherſoneſum, quæ inter Euxinum & Cilicium, Pamphyliumque pelagus protenſa eſt. Ejus latitudo ex traditione Plinij cc circiter mil. paſſ. ab Iſſico ſcilicet ſinu, nunc *Golfo de Laiazzo*, & amanicis portis uſque ad Trapezuntem quæ eſt in ora Ponti, in quo quidem cum Herodoto conſentit, qui ait Iſthmum Aſiæ minoris eſſe iter quinque dierum expedito viatori. Terra, cui nulla clementia cœli: bonitate felicitateve ſoli præponenda. Quod Cicero teſtatur his verbis; *Caterarum provinciarum vectigalia Quirites tanta ſunt, ut ys ad ipſas provincias tutandas vix contenti eſſe poſſimus; Aſia vero tam opima eſt & fertilis, ut & ubertate agrorum, & varietate fructuum, & magnitudine paſtionis, & multitudine earum rerum quæ exportentur, facile omnibus terris antecellat.* Fuit ergo olim frugiferis campis, copioſis paſcuis, auriferiſque amnibus abunde dives. Præterea quicquid ad bene beateque vivendum deſiderari poteſt, habet, aliena non cupit, ſuis ſatis contenta. Vinetorum & olearum fertilitate nulli poſtponenda. Hoc tamen unum in ea malum, nuſquam in orbe toto tam aſſidui terræ motus & tam crebræ urbium everſiones: quemadmodum Tiberio Cæſare imperante civitates in Aſia XII una nocte concidiſſe, author eſt Plinius lib. II. Turcæ autem tametſi magno numero per turmas, quas ipſi *Caravannas* nominant, convenire ſoleant, ut ſecurius profectiones ſuas ſuſcipiant: quilibet tamen eorum veſtitu amictus, diplomaque habens ex aula Turcarum Imperatoris, comite interprete qui illi dux itineris ſit, libere quocumque libebit proficiſci poterit, exceptis deſertis & extremis Provinciarum limitibus, ut ſcribit Petrus Bellonius. In hac *Aſia* regna olim fuere maxima *Troianorum, Cræſi, Mithridatis, Antiochi, Paphlagonum, Galatarum, Cappadocum*, aliorumque. Fuit autem primum à *Cyro* Perſarum Rege occupata, deinde à *Macedonibus*; & ab *Alexandri Ducibus* una cum Syria, Ægypto ac Babylonia mire fuit diviſa, poſt à *Romanis* ſpoliata, ac poſtremo à *Turcis* vaſtata, miſereque perdita, & ad maximam tenuitatem redacta, ut nihil nunc memoratu dignum fere habeat: totaque Imperatoris Turcici tyrannidi ſubeſt. Nulla hic datur nobilitas ex antiquitate ſanguinis, aut ſtemmatis, ſed omnes æquales ſunt, & à Turcarum Imperatore mancipiorum loco tenentur, qui hic ſuos *Beglerbeios* & *Sangiacos* habet in diverſis Regionibus & Provincijs. Habet autem *Natolia* Regiones iſtas; *Pontum, Bithyniam, Aſiam proprie dictam, Lyciam, Galatiam, Pamphyliam, Cappadociam, Ciliciam*, & *Armeniam minorem. Pontus* & *Bithynia* olim Sagari amne interfluente diſtinctæ, poſt in unam Provinciam redactæ ſunt, quæ hodie *Burſia* vel *Becſangial* vocatur. Hoc Mithridatis quondam Regnum fuit. Urbes celebriores *Trapezus* vaſto monte obducta, ſedes aliquando Imperij Trapezuntij; nati ex dilacerato & diſtracto Conſtantinopolitano. Ejus civis fuit *Georgius Trapezuntius*, *Beſſarion* item Cardinalis natione Græcus, quorum ſcripta erudita de ingenio ac doctrina eorum excellente teſtantur. *Chalcedon* ſita è regione Conſtantinopolis. Hic magna fuit Synodus celebrata, quæ hinc *Chalcedonenſis*, cui 10 & XXX Epiſcopi interfuere. *Nicomedia* nota à Baptiſmo Conſtantini Magni. *Ceraſus, Pruſa*, ad montem Olympum ante captam Conſtantinopolin Imperatorum Turcicorum ſedes. Ex hac urbe proceſſit *Dion*, ob eloquentiam *Chryſoſtomus* cognominatus, cujus orationes Græcæ octoginta olim Venetijs prodierunt. *Nicæa*, Clara Synodo *Nicena*, quo coacti à Conſtantino Magno primo Chriſtiano Imperatore convenerunt contra Arrium ccc & XVIII Epiſcopi, quorum plerique conſtantia tempore perſecutionis & dono miraculorum clari fuere, teſte Euſebio: & *Heraclea* Ponti. Herodotus etiam qui hunc tractum accuratiſſime deſcribit, refert *Tium Pſylum, Dioſpolim, Calpem portum, Artacen, Dianæ fanum, Chryſopolim*, urbes ad Pontum Euxinum ſitas. *Aſia* proprie dicta nunc vocatur *Sabrum vel Sarcum*, ab Ortu Galatia, à Septemtrione Ponto & Bithynia terminatur; cætera mari abluuntur. Habet in ſe *Phrygiam, Lydiam*, utramque *Myſiam, Cariam, Æolidem, Ioniam*, & *Doridem. Phrygia* duplex, *Major* & *Minor. Major* Orientem ſpectat, in ea urbes paucæ, plures vici, in ea eſt *Midaium* urbs juxta Sangarum, à Mida, cujus regia hic fuit nomen ſortita. Eſt & *Apamæa* urbium Phrygiæ maxima, non procul à Mæandro. *Docymæum* oppidum, & *Synnada* urbs. Eſt & *Peſſinus* unde matris Deum ſtatua Romam accerſita eſt. In *Minore Phrygia* ſive *Troade* fuere, *Ilium* & *Troia*, decantatiſſimis Homeri & Virgilij verſibus nota. *Pergamus* quam ex arce in ampliſſimam urbem Attalus Rex novis exſtructionibus auctam mutavit: patria *Apollodori* Rhetoris, & *Galeni*. Inter Troiæ ruinas etiamnum marmorea ſepulchra, murorum fundamenta, turrium rudera, coloſſos, portarum fragmenta exſtare, teſtis eſt omni exceptione major Bellonius. Eſt in eodem tractu *Sigeum* promontorium & oppidū, in quo Achivorum ſtatio & Achilis tumulus. *Lydia* quæ & *Mæonia* urbem habet *Sardeis*, Crœſi regiam. *Myſia* ad Helleſpontum Troadi contermina fuit. In hac *Lampſacus* urbs Pariorum colonia & *Abydus* Mileſiorum. *Caria* inter Ioniam & Lydiam ſita eſt, hujus Metropolis olim *Miletus*, *Malaxo* dici putant. Falſo; nam hæc veterum eſt *Mylaſſa*, quam Plinius vocat urbem liberam lib. V. cap. XXIX. Eſt & hodie *Magneſia* juxta Mæandrum. Porro de hiſce Aſiæ populis non fuerit alienum adſcribere illuſtrem M. Ciceronis locum ex oratione pro L. Flacco. *Namque, ut opinor, Aſia veſtra conſtat Phrygia, Myſia, Caria, & Lydia. Vtrum igitur noſtrum eſt an veſtrum hoc proverbium, Phrygem plagis ſolere fieri meliorem? Quid de tota Caria? Nonne hoc veſtra voce vulgatum eſt; Si quid cum periculo experiri velis, in Cari id potiſſimum eſſe faciendum? Quid porro in Græco ſermone tam tritum atque celebratum quam ſi quis deſpicatui ducitur, ut Myſorum ultimus eſſe dicatur?* In littore fuere *Ionia* prope Chium Inſulam. *Æolis* inter hanc & Lesbum, cujus urbes littorales *Myrina*, *Cuma*, nunc *Caſtri*, & *Phocæa*, nunc *Foglia Vecchia* dicta. *Doris* ad mare Carpathium in Cherſoneſo, cujus urbs primaria fuit *Halicarnaſſus*; patria Herodoti & Dionyſij

Situs.

Cœli temperies.

Soli fertilitas.

Itinerum ſecuritas.

Imperium Majorū.

Vrbes

Ek 4: Kâtib Çelebi'nin Levami'u'n-Nûr'da "Asiya Minor" Anlatımı Kâtib Çelebi, 1653: 389b-390a.

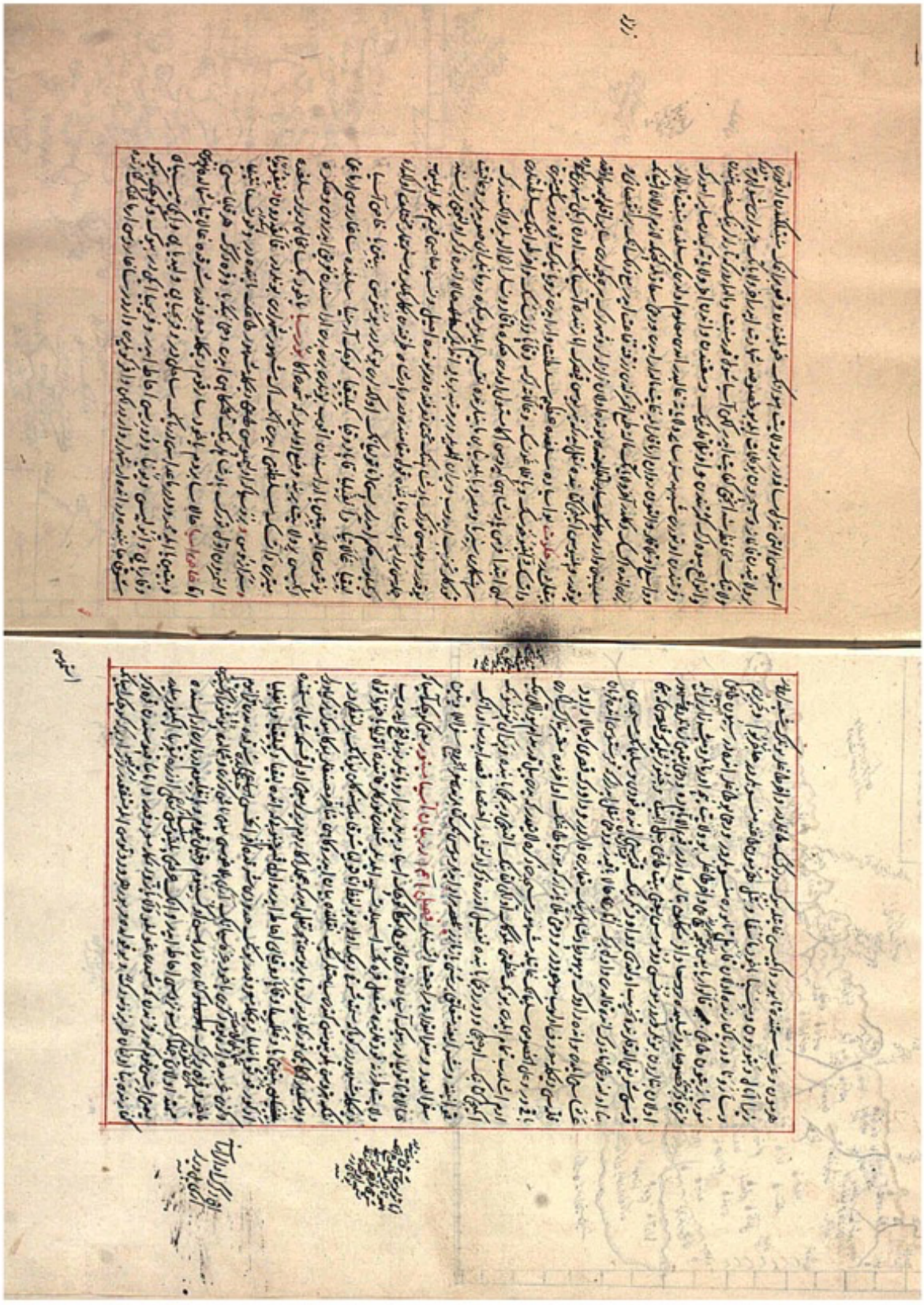

Ek 5: *Levâmi'u'n-Nûr* Tursikum İmperyum Bölümü Transkripsiyonu

(Kâtib Çelebi, 1653: 386a, 387b).

Pes Türk saltanatının ibtidâsı böyle olduğını yazarlar. Anlarun evvelki pâdişâhı Ottomanus Büyük Hân'un askerinden bir Tatar beğdi. Cerî yü kavî meşhûr bir kimesne idi. Bu ba'zı mezâlimi bahâne idinüp Tatardan çekildi ve Kapadosiya'da ba'zı dağları ve küçücek yirleri iskân eyledi. İbtidâ anunla bile kırk atlu var idi. Sonra doyumluk ümîdi içün ve hâkim havfinden kaçup niçe kimseler ana ilhâk olındılar ve bunlarun imdâdı ile evvelden hafiyye eylediği kasda âşikâre mübâşeret itdi ve gâyetle mâl-dâr vilâyet olan Kapadosiya'yı ve Pontus ve Bitinya ve Panfiliya ve Kılikya'yı aldı ve bu ahvâl takrîben bin üç yüz senesinde vâkı' oldı. Otmanus vefât idüp oğlı Orhanes yirine geçdi ve bu babasından ahz eylediği saltanatı hıfz eyledi lâkin saltanatun kuvveti ve mâlını arturdı. Husûsan Kıristiyanîler fitnelerinden fırsat buldı. Ol eclden Misiya ve Likaoniya ve Firiciya ve Karya'yı teshîr eyledi ve Nikıya'yı muhâsara ve feth itdi ve saltanatını Helles Pontus'a dek uzatdı. O zemândan Paliyologi ile Katakozenus biri birine zıd düşüp muhârebe iderlerdi. Orhanes Avrupa'ya geçmek maslahatı içün Katakozenus'a (Kostantiniyye pâdişâhıdur.)[37] imdâd arz eyledi. Katakozenus kabûl idüp Orhanes askeri boğazdan Avrupa'ya geçdi ve Avrupa'nun tahrîbine kendi a'kâbına yol açdı. Ömrinün âhirinde Tatar ile döğüşüp düşdi ve saltanatınun müddeti otuz bir sene oldı ve bunun oğlı Amurates yirine geçdi. Gâyetle hîlekâr ve iki yüreklü kimesne idi. Aklun kuvveti ve zahmetine tahammül ve hurûbda mahâreti cihetinden kendi pîşrevlerinden ecdâdından kalır değül idi ve yukarda zikr olınan Gıreklerün fitnelerini gâh ana ve gâh buna imdâd idüp artırdı. Âkıbet Gırekler cengden yorgun u kuvvetsüz olduklarından Ceneviz gemilerini icâre ile alup Helles Pontus boğazını geçüp Asiya'dan Tırasiya'ya geçdi ve bin üç yüz altmış üç senesinde Kersonezus'da binâ olınan Kalipolis şehrini aldı ve az zemân içinde Tırasiya'nun ekseri ol şehr ardınca gitdi ve sonra Miziya'yı ve Bessi ve Tiribali mağlûb kıldı. Akıbet Edreno Polis'i feth idüp Serviya ve Bulgariya'ya kasd eyledi lâkin Serviya Despotesi Lazadus'un bir çırâğı anı hancer ile urup öldürdi. Bunun evlâdı Süleymanus ve Bayazitis'dür. Bayazitis kendi karındaşını katl idüp cülûs eyledi ve cümle Tırasiya'yı almağa kasd eyledi. Akli şedîd ü büyük umûra tâlib bir kimesne idi. (Hurûba) mübâşeretde cerî kasdını icrâda ve tedbîrde himmetlü ve zahmete tahammülde hamûl ve olacak ahvâli fehmde ve karşu koyup hasm def' itmede mâhir idi. Pes cümle Tırasiya'ya gâlib olup aldukdan sonra Konstantiniyye'yi kasd itmişidi lâkin evvelâ Tesaliya'yı Makadoniya'yı Kuvides ve Atika'yı feth itmek evlâ gördi. Hâlâ Servi dimekle ma'rûf olan Mizi'yi ve Bosnalu dimekle ma'rûf olan İyilliris'i ve Bulgarî dimekle ma'rûf olan Tiriballi'nün ekserini feth eyledi ve Bulgariya beğini öldürdi ve Konstantina'yı sekiz sene mikdârı muhâsara itmişidi lâkin imparator cem' eylediği Hungarîlerün ve Gallîlerün askeri üzerine gelmekle muhâsarayı bıragup Nikopolis'e dek anlarun karşısına gitdi ve bunlar ile muhârebe idüp gâlib oldı ve Gallîlerün serhenglerinün ekserini katl ü giriftâr eyledi. Bâyezid bu galebeden yüreklenüp tekrâr Kostantınıyye'ye gidüp iki sene muhâsara eyledi ve Tatarlarun büyük hânı olan Tamerlanes gelmeyeydi şehri almışidi lâkin Timurlanes cümle Asiya'yı demir ü âteş ile gâret ü tahrîb idüp cümle vilâyete gâlib olurdı ve Bâyezid bunun havfinden muhâsaradan ferâğat idüp Galatiya ve Bitinya sınurlarında ana karşı gitdi. İki asker mukâbil olup şedîd ceng itdiler ve mümtedd olup giceye kaldı. Sonra Bâyezid mağlûb u giriftâr oldı. Timurlanes altun zencîrlerle anı bağlayup bir kafes içine koyup Asiya'da gezdirdi ve âkıbet Asiya'da âzad olup ârından biraz zemândan sonra vefât eyledi. Müddet-i saltanatını on üç yıl altı aydur. Andan dört oğlı kaldı Kalapinus (ya'nî Çelebi) Movizes ya'nî Mûsâ Mehemmetus Mustafâ. Kalapinus çokluk yaşamayup tîz öldi. Orhanes nâmına bir oğlı kalmış idi. Ammîsi Movizes anı katl eyledi ve Movizes kendi dahi sonra kardaşı Mehemmed emriyle katl olındı ve bu Mehemmed Valakiya'yı ve cümle Makadoniya'yı feth idüp Türk alâyimini Yoniyum denizine dek götürdi ve taht-gâhını Edirne'ye nakl eyledi ve on yedi sene hükm itdükden sonra bin dört yüz

[37] Burada ve ilerleyen kısımlarda parantez içerisinde verilen açıklamalar Kâtib Çelebi'nin satır arası notlarıdır.

yigirmi iki târîhinde vefât itdi. Sonra İkinci Amurat pâdişâh oldı ve Ceneviz imdâdı ile Tırasiya'ya geçüp Gırekden imdâd alan ammîsi Mustafâ'yı cengde mağlûb kıldı ve ol zemânda Venedik elinde olan Tesalonika şehrini tahrîb eyledi. Kubrus Epirus ve Etoliya'yı teshîr eyledi.[38] Serviya Despotası[39] Corciyus'un dostlığı kendi umûrını pekişdürmeğe ve Nasârânun umûrını tezyîf itmeğe gâyet muvâfık olduğını fehm eylemekle her vechle ana dost olmağa çalışdı ve anun kızını tezevvüc itdi. Bunun imdâdı ile Belgırad muhâsarasına mübâşeret itdi lâkin beceremeyüp yedi bin Türk kadar muhâsarada düşdi. Bundan sonra İkinci Mehemmed pâdişâh oldı ve kendi karındaşınun katli ile zulmini isbât idüp bin dört yüz elli üç senesinde Konstantiniya'[yı] aldı ve iki seneden sonra Belgırad'a teveccüh eyledi lâkin askerinden çok kimse düşüp kendi dahi yaralanup nâçâr ferâgat eyledi. Sonra Bulgariya'yı aldı ve cümle Raskıya'yla Dalmasiya ve Kurvasiya'yı aldı ve dahi Tırapzon'a musallat oldı. Mitile ile Ejeyum denizinün bir kac adalarına müstevlî oldı. Obeya'yı ya'nî Ağriboz'ı feth eyledi ve hâlâ Kafa (Kefe) dimekle ma'rûf olan Teyodoziya nâm şehr ki Cenevizün idi musallat olup otuz iki sene hükm eyledi. Andan sonra İkinci Bâyezid pâdişâh olup Venedik ile ceng eyledi. Nopaktum ve Metona ve Tırakıyum nâm şehrleri anlar elinden kopardı ve cümle Dalmasiya'yı gâret itdükden sonra âkıbet zehrden öldi. Bunun oğlı Selimus saltanatı gücle aldı ve bu Mısr'un en metîn şehri olan El-Kayir'i (Kahire) feth idüp sultânın katl itdi. Aleksenderiya ile cümle Mısr'ı kendi saltanatına ilhâk eyledi ve dahi Dımeşk'i feth itdi. Bunun vefâtından sonra oğlı Süleymânus yirine geçdi ve Hungariya'nun dîde-gâhını ve belki cümle Kıristiyanîlerün muhâfaza kal'ası olan Belgırad'ı feth itdi dahi Rodos'ı aldı. İstergoniyum ve Buda ve âhar şehrleri aldı. Avustirya'nun Viyennası'nı muhâsara eyledi ve âkıbet Zicetum muhâsarasında emâretinin kırk yedi senesinde vefât eyledi. İkinci Selîm anun yirine geçdi ve sekiz yıla dek Maksimilyanus ile barışdı. Kubrus'ı Venedik elinden aldı. Tunus (Tunetum) ve Goleta'yı aldı. Bin beş yüz yetmiş beş târîhinde vefât itdi ve sonra Amurat pâdişâh oldı ve bundan sonra Üçünci Mehemmed pâdişâh oldı on sekiz karındaşını katlle saltanata mübâşeret eyledi. Bu memâlikde dört gâyetle mâl-dâr şehr vardur. Konstantinopolis El-Kayrus (Kahire) Alepum (Halep) ve Tavrizum (Tebriz). Konstantinopolis selefde Bizansiyum idi ve Tırasiya'da zikr olındı. Alepum Siriya'nun en büyük şehri bir gâyetle meşhûr benderdür. Asiya'nun meta'ları her tarafdan ana merkez-vâr akarlar. Tavriziyum yâhûd Tavriz selefde Furs saltanatınun bir gâyetle vâsi'şehri idi ve bizüm asrımuzda bunlarun elinden alındı. El-Kayrum yâhûd Kayrum Afrika'nun cümle şehrlerinün baş şehridür. Zîrâ her ne kadar şehrler var ise andan çok aşağıdur.

Âsâr Türkler büyük meskitaları (mescid) ve karbarsara (karbâne sarây) yâhûd misâfir-hâneler hammâmlar su yolları köprüleri tarîk-i âmm ve âhar âmm-ı âsâr binâsına mâyillerdür. Bu makûle nesneler Türkler katında mükellef ü mu'teberdür ve Konstantina şehrinde olan Ayasofiya'nun binâsı cümlesinden güzeldür ve Belloniyus tahrîri üzre hâlâ bâkîdür. Bunun binâsı Roma'nun Panteyon nâm ma'bedine gâlibdür. Türkün sarây-ı sultânîsi ve vâfir âsâr-ı kadîmeyi li ecli'l-ihtisâr terk eyledük. Ottomanîlerün hükûmeti despotikumdur ya'nî kendi memleketinün mâlikidür temlîk eyâleti yokdur. Zîrâ Türklerün pâdişâhı kendi hükûmetinde mevcûd olan cümle eşyânun bir mertebe mâlikidür ki ahâlîsi kendilerine zîr-i dest değül lâkin kul dirler ve hîc bir kimse sâkin olduğı evün ve ekdiği tarlanun belki kendi nefsinün sâhibi değüldür meğer Konstantina şehrinde bir kac ocaklar var İkinci Mehemmed anları mu'âf eyledi.

[38] Burada Kâtib Çelebi 1570-71 yıllarına tekabül eden Kıbrıs Adası'nın fethine "Kıbrıs'ı ol almamışdur galatdur" derkenarıyla açıklık getirmektedir.

[39] Burada Kâtib Çelebi "Despota beğ ma'nâsınadur" şeklinde açıklama yapmaktadır.

Ek 6: *Levâmi'u'n-Nûr* Asiya Minor/Natolya Bölümü Transkripsiyonu

(Kâtib Çelebi, 1653: 389b, 391b).

Ya'nî Küçük Asiya ki hâlâ Natoliya'dur.[40] Büyük Asiya'dan fark içün buna Küçük Asiya didiler zîrâ Romanîler bunı feth idüp vilâyet tarzına koduklarında muttasıl karanun ismiyle tesmiye eylediler. Şimdi Türkler katında Natoliya yâhûd Natoli dimekle meşhûrdur gûyâ ki semt-i şarkî dimek ola ve bu lafz-ı Anatoliya şark ma'nâsına gelen Yunanun bir lafzıdur. Neteki Betrus Belloniyus kendi seyâhatlerinün naklinde beyân ider ve gâhî müte'ahhir musannifler buna Büyük Türkiya dirler ve bizümkiler ana Yeni Türkiya dirler ve Mariyus Nicer nakl ider ki Acemler ana Rum dirler ya'nî ol kısm ki şimâl semtinde Bitinya ve Galelsiya ve Kapadokıya'yı ihâta ider ve ol kısm-ı cenûbî ki anda Likiya ve Kılikya ve Panfiliya olur. Kotomaniliya (Osmanlıluk ma'nâsına)[41] dimekle ma'rûfdur. Bunun hudûdı şarkda Afrates cenûbda şarkda Mediterraniyum denizi garbda Ejeyum denizi yâhûd Gırasiya'nun Arkipelagus'ı[42] ya'nî baş denizi ve şimâlde Pontuz Oksinus yâhûd Kara Deniz'ün (Marinikarum) kenârıdur. Pes Oksinyum ve Kılikiyum (Silisiya denizi) ve Panfiliyum deryâları arasında mümtedd olan cümle kersonezusı ihâta ider ve anun arzı Piliniyus nakli üzre takrîben iki yüz mîldür ya'nî İssikum körfezinden ki şimdi Golfo de Layazzo dimekle ma'rûfdur ve Amaniya (Demir Kapu) kapusından Kara Deniz kenârında binâ olınan Tırabzon'a dekdür ve bu kavlde mezbûr Herodotus ile müttefikdür. Zîrâ dir ki Küçük Asiya'nun istimusı altı menzil mesâfedür. Bu vilâyet hevânun hûbluğından ve toprağun münbitliğinden ötüri bir vilâyetden kalmaz ve Siçeron bu kelimât ile bu husûsa şehâdet ider. Âhar vilâyâtun cizyeleri şol mertebedür ki vilâyâtun muhâfazasına ancak kifâyet ider lâkin Asiya şol kadar münbit ü mâl-dârdur ki tarlalarınun hasâbetinden ve envâ'-ı mîvelerün kesretinden ve otlaklarınun vüs'atinden ve andan âhar vilâyâta giden sâyir umûrun vefretinden ötüri şübhesüz sâyir vilâyâta gâlibdür. İmdi ma'lûm oldı ki selefde münbit tarlalar ve vâsi' otlaklar ve altun revân ırmaklar ile gâyet mâldar idi ve dahi sa'âdetle geçinmeğe lâzım olan eşyanun biri anda eksük değüldür. Âhar vilâyâtun mâlına tama' itmez. Kendi rızkına kanâ'at ider me'a zâlik bir noksânı ve musîbeti vardur. Bunda olan zelzeleler ve şehrlerün yire geçmeleri sâyir ekâlîmde ol kadar yokdur ve Piliniyus ikinci kitâbında nakl ider ki Tiberiyus Kaysar'un emâretinde Asiya'nun on iki şehri bir gicede yıkılmışdur.

Hükûmet bu Asiya'da selefde azîm saltanat var idi. Tıroyanîlerün ve Kırozus'un ve Mitridatis'ün ve Antiyohus'un ve Baflagonus'un ve Galatelerün ve Kapadosesun ve âhar tavâyifün saltanatları gibi ibtidâ Furs pâdişâhı Kirus ana müstevlî oldı sonra Makadonesler anı aldılar ve Aleksender'ün serhengleri Siriya ve Mısr ve Babiloniya'yı mâ-beynlerinde taksîm eylediler. Sonra Romanîler anı soydılar ve akıbet Türkler tahrîb idüp vîrân kıldılar ve bir mertebe berbâd itdiler ki hâlâ anda zikr olıncak bir nesne yokdur ve cümlesi Türk pâdişâhınun taht-ı tasarufındadur. Bunda asîl ü neseb sâhibi kadîm beğler olmayup cümlesi berâber pâdişâh yanında kul makâmındadur ve pâdişâh tarafından beğler beğiler ve sancaklar muhtelif ülkelere dikilüp hükm iderler. Pes Anatoliya'nun ülkeleri bunlardur. Pontus Bitinya hâss-ı Asiya Likıya Galatiya ve Danfiliya Kapadokıya Kılikya Küçük Arminiya. Selefde Sagorus ırmağı Pontus ile Bitinya arasında akup bunları biri biri arasından tefrîk iderdi ve sonra ikisi bir vilâyet yirine vaz' oldılar ki şimdi ana Bursiya yâhûd Beksancal dirler. Selefde Mitridatis'ün saltanatı idi anun en meşhûr şehrleri bunlardur. Kalkadon (Üsküdar) ve

[40] Burada Kâtib Çelebi "Anatolus şark ma'nâsınadur. Natoliya tulû' itmek şark tarafına bu ismle tesmiye olındı. Lafz-ı Yunanîdür." şeklinde konu üzerine mütalaada bulunmaktadır.

[41] Kâtib Çelebi kelimeyi bu şekilde açıklamaktadır.

[42] Yine Kâtib Çelebi "Ak Deniz'ün adalar arasına Arkipel dirler" şeklinde derkenarda açıklamaktadır.

Nikomediya ve Serazus ve Bırusiya ki Olimpus dimekle meşhûr dağun yanındadur ve Konstantina alınmazdan evvel Türk pâdişâlarınun taht-gâhı idi ve dahi Nikeya ve Kara Deniz'ün Herakleya'sı emmâ Hâs-ı Asiya hâlâ Sabrum yâhûd Sarkum dimekle ma'rûfdur. Şarkda Galatiya şimâlde Pontus ve Bitinya ile mahdûddur. Mâ'adâsı deryânun sâhilidür ve Firiciya'yı ve Lidiya'yı ve iki Misiya'yı ve Kariya'yı ve Eyolis ve Yoniya ve Doris'i ihâta ider ve Firiciya ikidür büyük ve küçük. Büyük şark cânibindedür. Anda az şehrler vardur lâkin vâfir köyleri vardur. Sagarus ırmağınun kenârında Midayum şehri Midas nâm pâdişâh ismiyle tesmiye olınmışdur zîrâ bunun taht-gâhı idi ve Apameya Firiciya şehrlerinün en büyüği olup Meyander kurbındadur. Dokimeyum küçük kasabadur ve Sintada nâm şehr ve Pesinus emmâ Küçük Firiciya dahi Tıroades dimekle ma'rûfdur. Anun baş şehri Tıroya[43] ve İliyum'dur. Omerus'un ve Virciliyus'un eş'ârında meşhûrlardur. Belloniyus nakl ider ki Tıroya'nun harâbelerinde hâlâ mermer türbeler ve sûrlarun temelleri ve kullelerün döküntdileri ve sûretlerün pâreleri ve kapularun eşikleri hâlâ mevcûdlardur ve dahi ol ülkede Pergamus vardur. Evvelâ bir kal'a idi Attalus nâm pâdişâh yeni binâlar ile anı tevsî' idüp bir büyük şehrün tarzına kodı. Fesâhat sâhibi Apollodorus'un ve Calinus'un vilâyetidür dahi oralarda Siceyum burnı ve kasabası olur. Arhivîlerün Ordus ve Akillis'ün türbesi andadur emmâ Lidiya dahi Meyoniya dimekle ma'rûfdur. Sardis dimekle ma'rûf bir şehri vardur. Tırozus'un taht-gâhı idi emmâ Misiya Helles Pontus yanında olup Terovades ile hem-sınurdur ve anda Parîlerün koloniyası olan Lamsakus şehri olur ve Milesîlerün koloniyası olan Abidus şehri andadur emmâ Kariya Yoniya ile Lidiya arasındadur. Bunun baş şehri selefde Miletus idi ve hatâ ile şimdi Malakso dimekle ma'rûf olduğını zann iderler. Zîrâ bu Melekso mütekaddimînün Milassa'sıdur ve Piliniyus beşinci kitâbınun yigirmi dokuzuncı bâbında bir hür şehrdür deyü anı zikr ider ve dahi Magnesiya Meyander yanındadur. Yoneya Kıyo (Sakız) adasınun karşısında olan sâhilde idi. Selefde meşhûr olan Efezus (Ayasluk'dur) didükleri şehr anda idi. Eyolis dahi sevâhil-i bahrdedür mezbûr Yoniya ile Lesbus yanındadur. Sevâhil-i bahrde olan şehrler bunlardur. Morina ve Kuma ki şimdi Kaktri'dür ve Fokaya ki şimdi ana Foliya Vekıya dirler emmâ Doris kersonezusda Karpatikum denizinün yanındadur. Anun baş şehri selefde Halikarnassus idi. Herodotus ve Diyonizuyus nâm müverrihlerün vilâyeti ve Mosolus nâm pâdişâhun vilâyeti idi emmâ Galasiya ki dahi Gallogırakıya dimekle ma'rûfdur. Gallîlerden tesmiye olınmışdur zîrâ selefde Yunan üzerine sefer idüp Pontuz ile Kapadokıya mâ-beyninde olan Kara Deniz'ün sevâhilini alup sâkin oldılar. Anun şehrleri Ankıra ki şimdi Anguri dimekle ma'rûfdur ve keçi tiftiğinden anda yapılan mevcli soflar ile meşhûrdur. Sinope ki Mitridatis nâm pâdişâhun vatan-ı maskat-ı re'sidür. Amizus ki şimdi Simizo dirler dahi bu tarafda Paflagoniya'dur şimdi Roni dimekle ma'rûfdur. Kapadokıya ki hâlâ Amasiya dimekle ma'rûfdur. Galatiya'dan Antitavrus'a dek mümteddür ve cenûbında Kılikya ki Karamaniya'dur ve şimâlde Pontus Oksinuz ya'nî Kara Deniz anun tûli dört yüz elli mîlden ziyâdedür ve bu tarafda Temiskıri ovalarında Amazones'ün selefde meşhûr olan saltanatı var idi ve Tisiyanus bunlara unimanno ya'nî memelü dirler. Bunun şehrleri Tırapezus (Tırabzon) ve Temiskıra ve Amasiya ki Istırabo'nun vilâyetidür. İkoniyum (Konya) ve Maza'dur emmâ Likıya Kariya'ya karîbdür. Anun mu'teber şehrleri Patara ve Telmesus emmâ Panfiliya Likıya ile hem-sınurdur. Ancak Katarakta ırmağı mâ-beynlerin fasl ider. Bunun şehrleri Sida Atalliya ve Aspandum ve bu ülkeye ve dahi Kılikya'ya Karamaniya ismi ıtlâk olınur ve Kılikya'nun baş şehri şimdi Hama'dur ki mütekaddimîn katında Tarsus dimekle ma'rûfdur. Velî Pavlus'un vilâyetidür. Sidnus ırmağı yanında ulûmun eski yatağıdur ve Istırabo ol şehrün medresesini gâyetle medh ider ve dahi Adana ve Tavrus dağınun yanında Herakliya Küçük Armeniya Afratez'e dek mümteddür ve garb cânibinde Kapodosiya anı tahdîd ider. Bu vilâyetün enhârı İris ki şimdi Kazalmah (Kızıl ırmak) dur. Hâlis Ottomancık Parteniyus dolab Sangaris Sangırı ki cümlesi Oksinum denizine dökilürler ve Askaniyus ve Rındakus ve Sopus ve Gıranikus ki Pıropontise dökilürler ve Simoyis ve Iskamander ki dahi Iksantus dimekle ma'rûfdur. Helles Pontus'a dökilürler. Kayikus Hermus Kaystırus Meyander Ejeyum denizine dökilürler ve Puruseus kavli üzre Meyander ırmağınun altı yüz u'ûcâcı vardur. Kalbis İksantus

[43] "Tıroya eski İstanbulluk didükleridür" şeklinde Kâtib Çelebi'nin kenar notu bulunmaktadır.

Limirus Kataraktes ve âhar enhârı Medi Terraniyum denizine dökilürler. Bunun deryâları Pontus Eksinus Ejeyum denizi Panfiliyum denizi Pıropontis Helles Pontus İkariyum denizi Miztovaom denizi ve Rodos denizi ve bu deryâlardan gâyetle müntefi'lerdür. Zîrâ bu deryâlar üzerinde hem zahîre hem âhar meta'ları diyârdan diyâra nakl iderler ve anda vâfir balık avlarlar. (Meşhûr) dağları Orminyum Kara Deniz üstinde ve Mirtoum yâhûd Olimpus (bir dişi dağı) ve Sinnadıkı dağları ve gâyetle eyü taşluk ile meşhûrlardur. İda dişi ma'bûdlarun kadîm muhâveresi ve Pariz muhâkemesiyle meşhûrlardur ve Firiciya ülkesindedür ve Lidiya'da Temulus nâm dağ ki anda altun ma'denleri vardur ve Kapodokıya'da Arceyum (Rosyunani) ve Kılikya'da Amanum ki hâlâ monte Negro dimekle ma'rûfdur kara ma'nâsına. Anda yüksek arz dirler bir nev' şecer ve arar didükleri ağac anda çokdur ve dahi Sabina dağı ki anun envâ'-ı nebâtâtı vardur dahi Dindima ve Kimera ki Siciliyye'de Asne nâm dağdan nice âteş çıkarsa andan dahi öyle çıkar. Piliniyus kavli üzre buna su dökildükce lehebi müşettid olur ve otluk ile söyinür ve Tavrus dağınun kullesidür ki anun dağları buradan başlar. Anun depesinde arslanlar olur. Ortasında müferrih otlaklar olmağla geçiler olur ve dibinde yılanlar ol eclden şu'arâ bir hârik âde şekille ta'bîr iderler ve dirler ki âteşler kusar. Başı ve göğsi arslan karnı geçi ve kuyruğı uzun ve bunı öldürmeğe Bellorofon irsâl olındı dahi âhar cebeller vardur. Anti Tavrus ve İskordis gibi li ecli'l-ihtisâr zikr eylemedük ve âsâr-ı âmme husûsında Diyana cümle dünyâda meşhûr ve gâyetle mu'azzam ma'bedi Efezuz şehrinde Yoniya'da idi ve bu ma'bed dünyânun yedi a'cûbesinden add olınur dahi anda vâfir karbahara ya'nî kârbân sarâylar vardur. Zîrâ Türkün hükminde olan vilâyâtda işbu âmm binâlardan gayri misâfir konacak başka yir yokdur. Ekser Türk satrapaları ya'nî sancak beğleri ve beğler kimileri mâl-dâr olduklarında kendilerinden bir eser komak maslahatı içün hâlâ sağ iken böyle binâları binâ iderler. Bir mükellef köpri gibi yâhûd bir vâsi' karbahara ki yanında bir ma'bed ve ma'bed yanında bir hammâm ola ve böyle binâlar ile âmme intifâ' itmek anlar yanında hayr-i azîmdür. Bunun aslı budur ki anlarun ekserinün hısmı ve akribası yokdur ki kendiden sonra malları intikâl eyleye.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 28-41
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 02.01.2021
Makale Kabul | Accepted: 12.03.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.852406

Ayhan DEVER
Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Ordu Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, Ordu-TÜRKİYE
Ordu University, School of Physical Education and Sports, Ordu-TURKEY
ORCID: 0000-0002-8300-5290
ayhandever@odu.edu.tr

Sinem Toprak ATEŞOĞLU
Sosyolog | Sociologist
ORCID: 0000-0002-2561-1540
sinem@atesoglu.web.tr

McDonaldlaştırma ve Simülasyon Teorileri Bağlamında Postmodernizm ve Spor

Öz

Moderniteye bir başkaldırı olarak ortaya çıkan postmodernizmin, toplumsal hayatın hemen her alanına etkide bulunduğu, değiştirdiği ve dönüştürdüğü ifade edilmektedir. Bu değişim ve dönüşümden sanat, edebiyat, mimari, müzik vb. alanlar daha fazla oranda etkilenmektedir. Buna bağlı olarak dünya postmodern anlayış doğrultusunda yeniden şekillendirilmekte ve buna uygun yeni tarzlar ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra postmodernizmin, toplumsal bir kurum olarak spora olan etkilerinden de söz etmemiz mümkündür. Bu etkiler doğrultusunda postmodern döneme ait yeni bir spor anlayışı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı postmodernizmin spora bakışını ortaya koymaktır. Çalışmada postmodern teoriler olarak ifade edilen McDonaldlaştırma ve Simülasyon teorileri, sporla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda öncelikli olarak McDonaldlaştırma teorisinin dört temel boyutu (hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik, verimlilik, denetim) spora uyarlanmış ve spor olgusunun bu dört temel boyuta uygun bir şekilde açıklanabileceği ortaya çıkmıştır. Bir diğer postmodern teori olarak Simülasyon teorisi ele alınmış, teorinin temel kavramlarından birisi olan hiper – gerçeklik düşüncesi spora uyarlanmaya çalışılmıştır. Özellikle televizyon futbolu bağlamında ele alınan hiper – gerçeklik düşüncesinin, televizyon futbolunun, simüle edilen gerçeklikten daha da gerçeklik taşıdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bahsi geçen postmodern teorilere dayanarak oyun kurallarının, oyunu daha da hızlandıracak şekilde değiştirildiği ve taraftarlık anlayışının da bir değişim içerisine girerek, doğrudan tüketime odaklanan ve maçları evlerinde televizyon karşısında izleyen post-taraftarların ortaya çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Spor; Postmodernizm; McDonaldlaştırma Teorisi; Simülasyon Teorisi.

Postmodernism and Sports in the Context of Mcdonaldization and Simulation Theories

Abstract

It is stated that postmodernism, which emerged as a rebellion against modernity, affected, changed and transformed almost every area of social life. Art, literature, architecture, music, etc. are the areas that are most affected from this change and transformation. Accordingly, the world is reshaped in line with the postmodern understanding; therefore, new styles have been emerging. In addition, it is possible to talk about the effects of postmodernism on sports as a social institution. In line with these effects, a new understanding of sports has been emerged in the postmodern period.The purpose of this study is to reveal views of postmodernism on sports. Mcdonaldsization and Simulation theories, which are expressed as postmodern theories, have been tried to be associated with sports. In line with this purpose, four basic dimensions of McDonaldsization theory (calculability, predictability, efficiency, control) have been adapted to sports, and it has been revealed that the phenomenon of sports can be explained in accordance with these four basic dimensions. Simulation theory has been discussed as another postmodern theory, and hyper - reality phenomena, one of the basic concepts of the theory, has been tried to be adapted to sports. It was concluded that the idea of hyper - reality, which is considered in the context of television football, carries more reality than the simulated reality of television football. In addition, based on the aforementioned postmodern theories, it was concluded that the rules of the game were changed in a way to accelerate the game and that the understanding of fans has started to change, resulting in post-fans focusing on direct consumption and watching the matches in front of television at home.

Keywords: Sport; Postmodernism; McDonaldization Theory; Simulation Theory.

Giriş

Postmodernizm terimi, günümüzde popülerliğini geçmiş dönemlere nazaran bir parça yitirmiş olsa da gündelik hayatımızın hemen her alanına sirayet eden bir anlatı hâline gelmiştir. Mimaride, edebiyatta, sanatta yaygın bir şekilde kullanılan 'postmodern tarz' veya 'postmodern yaklaşım' gibi ifadeler, kulakların kelimeye daha fazla aşina olmasını sağlamıştır. Terim, bir bilim olarak sosyolojide de yeni anlayışların, yeni bakış açılarının ortaya çıkmasını sağlamış; toplumsal yapıya ait postmodern anlatılar hızlı bir şekilde gelişim göstermiştir.

Ne'liği konusunda bir fikir birliğine varılamamış olsa da postmodernizme yönelik çalışmalarda öncelikli açıklamalar modernizm kavramına verilmiştir Zira postmodernizm, modern ötesi veya modernliğe bir başkaldırı olarak düşünülmüş ve modernizmi anlamadan, postmodernizmin açıklanamayacağı ifade edilmiştir.

İçerisinde bulunduğumuz postmodern çağ, pek çok alana etki etmekte ve toplumsala ilişkin çeşitli unsurları değişime uğratmaktadır. Değişime yönelik bu etkiler özellikle sanatta, edebiyatta, mimaride ve çeşitli sosyolojik kurumlarda belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Postmodernizmin etki ettiği alanlardan bir tanesi de spor olmuştur. Sporda belirgin bir şekilde değişimlerin meydana gelmesi, postmodern döneme has bir özellik olarak ifade edilebilir.

Bu bağlamda postmodernizmin spora olan etkilerini açıklayabilmek amacıyla çalışmada, postmodern teorilerden ikisi olarak ifade edilen George Ritzer'in McDonaldlaştırma ve Jean Baudrillard'ın Simülasyon teorilerine yer verilmiş ve bu teorilerin söylemleri, genel anlamda sporla açıklanmaya çalışılarak spor ve postmodernizm arasındaki ilişki ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. Postmodernizm Nedir?

Özellikle 2000'li yıllara kadar daha yoğun bir şekilde kullanılan postmodernizm terimi, beraberinde birtakım belirsizlikleri de getirdiği için tanımlanması biraz zordur. Bu nedenle de postmodernizm kavramını açıklayabilmek amacıyla, öncelikli olarak modern, modernizm ve modernlik gibi kavramlara kısaca değinilmesi daha uygun olacaktır. Zira kavram içerisinde yer alan '-post' ekinin, genel anlamda karşı gelme, isyan etme şeklinde bir içeriğe sahip olduğu düşünülmekte ve postmodernizm, bu ek ile birlikte, modernliğe, moderniteye bir başkaldırı, karşı gelme durumunu bünyesinde barındırıyor gibi görünmektedir.

1.1. Modern, Modernizm ve Modernlik Kavramları

Modern terimi, gündelik hayat içerisinde yapılan vurgularla, 'şu anı' veya 'günümüzü' akıllara getirmektedir. Diğer bir ifade ile geçmiş dönemler, modern olmayan dönemlerdir şeklinde bir ifade de ortaya konabilir. Bir kavram olarak 'modern', Latincede modernus kelimesinden türetilmiş, modernus ise köken olarak modo ifadesinden ortaya çıkmıştır. Modo, Latince de 'hemen şimdi' anlamına gelmektedir (Kızılçelik ve Erjem, 1996: 385). Modern kelimesinin varlığının, Hristiyan dönemi ile Pagan dönemi arasında bir ayırt edici unsur olarak 5. yüzyıla kadar uzandığına inanılmaktadır. Kavramın kökeninin, genellikle 1690'ların başında Paris'teki Fransız Akademisi (L'Acade´mie Française)'nden, modern kültürün, klasik Yunan – Roma kültüründen üstün olup olmadığı konusunda edebi ve sanatsal tartışmalardan kaynaklandığı düşünülmektedir (Madsen, 2014: 1199-1200).

Özgün ve en genel anlamıyla modern kelimesi, çağdaş, güncel veya bugün anlamına gelmektedir. Kelime, günümüzün ve yakın zamanların müziğini, kıyafetlerini, mimarisini, tutumlarını ve sosyal kalıplarını daha uzak geçmişinkilerle karşılaştırmaktadır. Sosyoloji bilimi de, modern sosyal teoriye atıfta bulunurken, onu daha eski 'klasik' teorilerle karşılaştırarak kullanır. Kavram ayrıca, modern Britanya'yı, İngiliz tarihi içerisinde, daha önceki dönemlerle karşılaştırmak için de kullanılmaktadır. Modernlik üzerine düşünen ilk yazarlar, 17. yüzyıl Avrupasının yükselen

ticari ve ulusal toplumlarını, feodalizmin zayıflayan yapıları ve diğer tüm geleneksel toplum biçimleriyle karşılaştırdılar (Scott, 2006: 110-111).

Modernlik kavramı ise daha ziyade modern toplumları tanımlayan ve onları, kendisinden önceki oluşumlardan ayıran birtakım özellikler paketini ifade etmektedir. Modernitenin ne zaman ortaya çıktığına dair bazı anlaşmazlıklar olsa da, aşağıda yer alan özellikler listesiyle ilgili olarak yaygın bir görüş birliği bulunmaktadır; endüstriyel kapitalist ekonomiler, demokratik siyasi örgütlenme, sınıfa dayalı esnek bir sosyal yapı (Bruce ve Yearley, 2006: 201).

Modernlik, genellikle gelenekselliğe zıt olarak görülmüş ve geleneksellikten kopuşu temsil ettiği düşünülmüştür. Eğer geleneksellik geçmişe bakmaksa, modernlik muhtemelen gözünü geleceğe çevirmektir. Modern ifadesi sıklıkla; ilerleme, gelişme, özgürleşme, büyüme, birikim, aydınlanma gibi kelimelerle ilişkilendirilmektedir (Kivisto, 2011: 132-133).

Modernlik teriminin, daha ziyade Rönesans'la birlikte ortaya çıktığı kabul edilmiş ve Antik Yunan ve Roma uygarlıklarıyla bağlantılı olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Dönemin etkili alanlarından birisi olan Alman sosyoloji kuramının bakış açısıyla modernlik, ilerici düzeyde iktisadi ve yönetsel ussallaştırmaya ve sosyal dünyanın ayrımlaştırılmasına vurgu yapmaktadır. Diğer bir ifadeyle modernlik, Batı uygarlıklarında 18. yüzyıl civarında ortaya çıkan, sosyal, ekonomik ve siyasal dizgilere vurgu yapan şemsiye bir terimdir (Sarup, 2004: 186).

Bugün bildiğimiz şekliyle sosyal teori, entelektüeller 19. yüzyılda olgunlaşan moderniteyi anlamlandırmaya başladıkları zaman gelişmeye başlamıştır. Bununla birlikte, erken dönem modern teorisyenler, modernitenin nasıl tanımlanması gerektiği konusunda fikir birliğine varamamış ve bu anlaşmazlıkların çoğu sonraki nesillerde de devam etmiştir. Modernitenin temel parametreleri, çeşitli erken dönem kuramcıların, modernite tarihinin ilk taşıyıcıları olduğunu savundukları dinamik güçler dikkate alınarak kavranabilir. Örneğin Adam Smith ve Karl Marx'a göre piyasalar veya kar odaklı üretim biçimindeki kapitalizm, modern toplumsal yaşantının temelini oluşturmuştur. Saint Simon ve Auguste Comte, bilimsel bilgi ve teknolojinin nihayetinde moderniteyi rasyonel ve düzenli bir şekilde yönlendireceğini savunmuştur. E'mile Durkheim, modern bireycilik kültürünü ve işbölümünü vurgulamıştır. Bununla birlikte, çağdaş teorisyenlerin çoğu, askerî güçleri, bürokrasi, yargı sistemi, eğitim sistemleri ve gelir kaynakları da dâhil olmak üzere ulus-devleti, modernitenin bir başka dinamik gücü olarak görmüşlerdir (Turner, 2006: 389-90).

Sosyolojik çalışmaların çoğu, modern öncesi ve modern toplumlar arasında keskin bir ayrım olduğu varsayımına dayanmaktadır. Modernite, ekonomik, politik, sosyal ve kültürel temellerde ayırt edilmektedir. Örneğin, modern toplumlar tipik olarak endüstriyel, kapitalist ekonomilere, demokratik siyasi örgütlenmeye ve sosyal sınıflara bölünmeye dayalı bir sosyal yapıya sahiptir. Hayatın tüm yönlerinin metalaşmasını, rasyonelleştirilmesini ve günlük yaşamın hızlanmasını içerdiği söylenen kültürel özellikler konusunda daha az fikir birliği bulunmaktadır. Modernite, yeni bireysel gözetim, disiplin ve kontrol sistemlerine ihtiyaç duymuştur (Abercrombie et all, 2006: 253).

Modernlik, birkaç özellikle daha net bir hâle getirilebilir. Teknolojinin gelişmesi ve üretimin sanayileşmesi, fizik ve sosyal bilimlerindeki teorik devrimler, büyük ölçekli demografik hareketler, tüketici kapitalizminin büyümesi, çok uluslu şirketlerin sayısının artması, araçsal aklın ve bürokrasinin normalleşmesi, ulus devletlerin büyümesi ve genel bir dünya ekonomisinden söz edilebilir olması (Taylor, 2005: 115) gibi özellikler, modern döneme has belli başlı birtakım özellikler olarak ifade edilebilir. Bu özelliklerden hareket ederek modernliğin bir tanımı yapılacak olursa; modernlik, "bilimsel bilgi, endüstriyalizm, teknoloji, teknikleştirme, uzmanlaşma, demokrasi, laiklik düşüncesi ve bireyselleşme eksenleri etrafında toplumsal yaşam alanlarını düzenlemeye yönelik bir proje" (Kızılçelik, 1996: 14) olarak belirtilebilir.

1.2. Postmodernizm'in Ne'liği

Mike Featherstone'nun da belirttiği gibi (1996: 18) postmodernizm teriminden söz etmek, oldukça sığ ve anlamsız bir hevese süreklilik kazandırmakla suçlanma riski taşımaktadır. Bu konudaki en önemli sorunlardan birisi terimin kullanılmasının oldukça moda olmasına karşın, tanımlanmasının zor olmasıdır.

Postmodernizm, farklı araştırmacılar tarafından, farklı şekilde tanımlanan bir terimdir. Diğer bir ifade ile terim, kolay bir şekilde özetlenmeye, formüle edilmeye karşıdır. Bununla beraber postmodernizmden söz eden araştırmacılar, sosyal gruplar arasındaki mücadele içerisinde yaratılan karmaşık güç, bilgi ve söylem ilişkilerini keşfetmeye kararlıdırlar. Ayrıca postmodernizm, işin her zamanki gibi yürütülmesine meydan okuyan birkaç perspektifle iç içe geçmiştir. Bahsi geçen perspektifler arasında feminizm, neo-Marksizm, postyapısalcılık ve postkolonyalizm bulunmaktadır (Taylor, 2005: 113).

Postmodernizm terimi, ilk olarak 1930'lu yıllarda Federico de Onis tarafından modernizme karşı bir tepkiyi anlatmak amacıyla kullanılmıştır. 1960'lı yıllarda ise birtakım sanatçı, eleştirmen ve yazar grubu tarafından yüksek modernizmin ötesine geçen bir hareketi ifade etmek için kullanılmış, 1970 - 80'li yıllardan itibaren ise mimari ve sanatın çeşitli alanlarında daha geniş bir kullanıma ulaşmıştır (Featherstone, 1996: 28). Madan Sarup ise (2004: 188) kavramın ilk defa 1960'lı yıllarda New York'ta bulunan sanatçılar ve eleştirmenler arasında kullanıldığını ve 1970'li yıllarda Avrupalı kuramcılar tarafından şekillendirildiğini ifade etmektedir. Kavram uzun bir geçmişe sahip olmamakla birlikte öncelikli olarak sanat alanında kullanılan bir ifade iken, sonrasında sosyal bilimlerde de egemen olmaya başlamıştır.

Postmodernizm teriminin neliğine dair yaygın inanış, -post önekinden kaynaklanan bir sonralığı ve moderniteye karşı bir başkaldırıyı içerdiği şeklindedir. Buna karşın, postmodernite, anti modernite veya non modernite değildir, 'post' modernitedir. Aynı şekilde postmodernizm, anti veya non modernizm değildir, 'post' modernizmdir (Arslan, 2000: 2).

Postmodernizm kısmen Aydınlanma geleneğinden doğan pozitivist felsefenin radikal bir yapısökümünü ifade etmektedir. Postmodernizm, bilimin kendisinin ayrıcalıklı bir akıl veya hakikat aracı olduğu şeklindeki modernist dogmanın özüne itiraz ederek yalnızca bilimsel bilginin güvenli bir şekilde temellendirilebileceği şeklindeki pozitivist iddiayı reddetmektedir. Sosyal teorinin temel rolü olarak sosyal araştırma için kavramsal zemini güvence altına almak olduğu fikrini reddeder. Son olarak postmodernizm, bilimin tarafsız olduğu veya olması gerektiği yönündeki modernist görüşü eleştirerek, bilimin pratik ve ahlaki anlamını vurgulamaya çalışır. Postmodernizm, sosyal, politik ve üslup hareketleri ile ekonomi ve toplumdaki değişimler hakkındaki görüşleri kucaklayan bir tür ekümenik şemsiye olarak da görülebilir. Sanat, feminizm, ekoloji, teoloji, politika ve hatta bilimlerdeki hareketleri içerir. Ekonomik değişimle ilgili fikirler açısından postmodernizm, post-endüstriyel toplum teorilerine yayılır. Bu tür fikirler (diğer şeylerin yanı sıra) iletişimdeki artışa, bilginin artmasına, tüketim toplumunun sonuçlarına, boş zamanın yükselişine ve Baudrillard'ın simülasyon dediği şeye atıfta bulunmaktadır (Quie, 2000: 276-277).

Postmodernizm "modernliğin temel parametrelerine, eş deyişle, bilimsel bilginin üstünlüğüne, pozitif bilimlere, doğrusal gelişmeye, ulus – devlet anlayışına, endüstriyalizme, kapitalizme, demokrasiye, laikliğe, insan haklarına, teknolojiye, bürokrasi ve uzmanlaşmaya karşı gelen ve onları sorgulayan, buna karşın belirsizliğe, parçalılığa, farklılığa, etnikliğe, alt – kültürlere, kültürel çoğulculuğa, bilgiye yönelik çoğulcu bakış açısına, yerel bilgiye, yerelliğe, özgünlük ve özgüllüklere ayrıcalık tanıyan bir hareket" (Kızılçelik, 1996:28) olarak açıklanabilir.

"Postmodern teori, modernleşmeyi, yabancılaşma, monotonlaşma, tatminsizlik ve hazcılığa yol açtığı, orijinallik ve farklılıkları yok ettiğinden dolayı eleştirir, özellikle de modernitenin ruhunun ruhsuzluğuna işaret eder. Postmodern teorisyenler, modernliğin tüm yönlerine karşı

çıkar''(Kızılçelik, 2002:166). Postmodern teori, modernitenin açmazlarına, modernitenin eleştirisine dayanır. Bu nedenle de modernlik içerisinde bulunan bütün özelliklere bir karşı gelme, onlara meydan okula durumu söz konusudur.

1980'lerde ve 1990'larda postmodern sosyal teoriler, sosyal bilimler alanında çeşitli açıklamalar yapmaya başlamıştır. Genel olarak Nietzche, Derrida, Baudrillard, Lyotard ve diğer isimler, postmodernizm ile ilişkilendirilmiştir. Postmodern düşünürler, sosyal bilimlerde bir postmodern dönüşümün ortaya çıktığını, giderek artan bir şekilde post – endüstriyel, tüketimci, küreselleşen bir dünyayı anlamlandırmak için bu kavramın kullanıldığını ifade etmişlerdir (Giulianotti, 2015: 171).

2. Postmodern Teoriler ve Spor

Çalışmanın bu kısmında çeşitli postmodern teoriler, sporla ilişkilendirilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda George Ritzer'in McDonaldlaştırma ve Jean Baudrillard'ın Simülasyon teorilerine yer verilmiş; bahsi geçen postmodern teorilerin anlatıları doğrultusunda teorilerin diğer bir ifade ile postmodernizmin, spora bakışı ortaya konmaya çalışılmıştır.

2.1. McDonaldlaştırma Teorisi ve Sporun McDonaldlaştırılması

McDonaldlaştırma teorisi, bir fast-food zinciri olan McDonald'sların sayısının artması ve insanların buralarda sürekli olarak bir şeyler tüketmeleri şeklinde bir çağrışım yapıyor olsa da Ritzer tezinde, McDonald's gibi ikonik bir küresel şirketi, gündelik hayatın yeniden düzenlenmesinde daha geniş bir süreci örneklemek için kullanmıştır (Waring and Bishop, 2015: 491).

Ritzer'in McDonaldlaştırma teorisi, Weber'in rasyonellik teorisinin yeniden şekillendirilmesi olarak ifade edilebilir. Weber, rasyonaliteyi, Batı toplumlarının bilimsel ve ilerici zihniyetlerine göre ayırt etmeye çalışmıştır. Bu rasyonalite biçimi, yalnızca amaçlara ulaşmanın optimum yollarını tanımlamakla kalmamış, aynı zamanda süreçleri kurallar ve düzenlemeler aracılığıyla da kurumsallaştırarak zaman ve mekâna aktarılabilir hâle getirmiştir. Rasyonalite, Weber'in 'demir kafes' olarak tanımladığı bürokratik olarak organize edilmiş olan sosyal bir düzen üretir. Ritzer, Weber'in teorisini genişletmiş, McDonaldlaştırma sürecinin, üretimin resmileştirilmesinin çok ötesinde, daha çağdaş bir rasyonalizasyon biçimini temsil ettiğini ileri sürmüştür (Ahuvia and Bilgin, 2011: 361). McDonaldlaştırma, rasyonalizasyonun yeniden kavramsallaştırılması veya geleneksellikten rasyonel düşünce tarzına ve bilime geçilmesini ifade etmektedir.

Ritzer ortaya koymuş olduğu teorisinin, Weber'in rasyonalleşme düşüncesine dayandığını ancak farklı bir model benimsediğini ifade etmektedir. O'na göre Weber, bürokrasiye odaklanmışken, kendisi fast-food restoranlarına yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra, McDonaldlaştırma teorisi, Weber'in rasyonelleşme kuramını, 21. yüzyıla getirmiş ve rasyonelleşmenin Weber'in hayal ettiğinden daha fazla bir şekilde dünyanın daha fazla bölgesine ulaştığını ifade etmektedir (Ritzer, 2012: 451).

Ritzer, çalışmasına McDonald's restoranlarının isim haklarının dünya genelinde satılmasıyla ortaya çıkan tüketim çılgınlığına vurgu yaparak başlamaktadır. Bu yayılım ile birlikte McDonald's restoranlarının kazancı daha da artmıştır. Örneğin 1993 yılında toplam satışlar 23,6 milyar dolara ulaşmıştır. 1993 yılının sonuna kadar dünya genelinde yaklaşık 14.000 McDonald's restoranı vardır (2011: 22-23). Bu rakam 2019 yılı verilerine göre 38.695'tir ve McDonald's restoranları, her gün yaklaşık olarak 69 milyon müşteriye hizmet vermektedir (McDonald's Report, 2020). Diğer bir ifade ile günlük müşteri sayısı, neredeyse İngiltere'nin toplam nüfusuna eşit düzeydedir.

Dünyanın içerisinde bulunduğu tüketim çılgınlığından hareket eden Ritzer, McDonaldlaştırma'nın dört farklı boyutundan bahsetmektedir. Diğer bir ifade ile McDonaldlaştırma'nın başarılı olmasında dört temel unsur etkili olmuştur. Bunlar; verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetimdir (Ritzer, daha sonradan bu unsurlar arasına

rasyonelliğe bir eleştiri olarak 'rasyonelliğin irrasyonelliği' kavramını da eklemiştir. Ancak bu çalışmada rasyonelliği ön plana çıkartan ilkelere odaklanıldığı için ilk dört unsur değerlendirmeye alınmıştır).

Verimlilik boyutu, bir noktadan diğerine gitmek için en uygun olan yolu sunmaktadır. Bu durum tüketiciler için, McDonald's restoranlarının, açlıktan doymaya geçmek için en iyi yolu sunması anlamına gelmektedir (Ritzer, 2011: 34). McDonaldlaştırılmış üretim araçları, en yüksek verimlilik arayışlarıyla dikkat çekmektedir. Ekonomik açıdan işletmeler, malzeme ve insan kaynaklarının minimum kullanımı ile maksimum kar elde etmeye çalışmaktadır. Fastfood restoranları için bu durum, mümkün olduğunca az kaynakları kullanarak, daha çok hamburger, patates kızartması ve içecek satmak anlamına gelmektedir. Ritzer, fast-food restoranlarının üretim sürecini düzene sokarak, standart bir hâle getirerek ve otomatikleştirerek aynı zamanda tüketim sürecini de hızlandırarak işlerin verimliliğini artırma çabalarını açıklamaya çalışmıştır (Sandvoss, 2003: 106).

Verimlilik boyutu, Ritzer'e göre spora en kolay uyarlanabilen boyutlardan bir tanesidir. O'na göre özellikle yeni yapılan stadyumlar, kolay bir şekilde otoyollara ulaşma imkânı sağlamakta ve büyük otoparklara sahip bir şekilde tasarlanmaktadır. Yürüyen merdivenler, kolay bir şekilde, taraftarların hareket etmesini sağlamaktadır. Özellikle de yağmur ve kardan dolayı maçın oynanmamasını önlemek amacıyla stadyumlara kubbeler yapılmıştır. Yapay çim bulunan stadyumlar ise yağmur suyunu daha kolay bir şekilde ve daha fazla oranda tahliye ettiğinden dolayı daha fazla oranda tercih edilir bir hâle gelmiştir. Aynı durum spor salonları için de geçerlidir. Spor salonlarından daha fazla verim elde edebilmek amacıyla içerisinde pek çok alet bulunmakta ve salonlara gelen bireyler, bedenlerinin nerelerini etkin bir şekilde çalıştırmak istiyorlarsa, ona göre bu aletlerden istifade etmektedirler (Ritzer, 2011: 98-99).

Bunun dışında McDonaldlaştırma'nın verimlilik boyutu özellikle futbol müsabakalarına ve taraftarlara da uyarlanabilmektedir. Sportif etkinlikler için verimlilik boyutu, maç biletlerinin satılması olarak ifade edilebilir. Sportif etkinlikler için bilet satın almak geçmişe göre oldukça değişmiştir. Eskiden bilet almak için, havalar veya şartlar ne olursa olsun bilet satış gişelerine gitmek gerekirken günümüzde ise bilet bayilerinin yerini teknoloji almıştır. Doğrudan bir şekilde taraftarlar, internet aracılığıyla biletlerini kolay bir şekilde satın alabilmektedirler. Böylece taraftarlar / müşteriler, bir yandan maçları izlemek amacıyla kendileri için bilet satın alarak kendilerine hizmet etmekte, diğer yandan da kulübün biletlerinin satılmasını sağlayarak kulüp için çalışmaktadırlar (Churchill, 2005: 2). Taraftarlar, biletleri internet üzerinden satın alarak hem kendi işlerini halletmiş olmakta hem de kulüplerine, insan gücüne dayanmayan bir şekilde, destek sağlamaktadırlar. Çünkü sıraya girerek gişelerden bilet almak boşa geçen süreyi uzatırken zaman kaybına neden olmakta ve buna bağlı olarak verimlilik daha da düşmektedir.

Bunun yanı sıra futbol kulüpleri de, kendi varlıklarından maksimum düzeyde faydalanabilmek amacıyla karlarını arttırma çabası içerisindedirler. Futbol takvimindeki boşlukları doldurmak, futbol temelli piyangoları ve çeşitli oyunları yaz aylarında ayakta tutmak amacıyla tasarlanan çeşitli yerel lig oyunları (UEFA Toronto Kupası vb.), genişletilmiş oyunlar veya Şampiyonlar Ligi gibi müsabakalar, genel anlamda futbol kulüplerinin kendi üretim araçlarından (stadyum, antrenör, futbolcu) maksimum düzeyde yararlanma çabasıdır (Sandvoss, 2003: 106-107). Diğer bir ifade ile futbol kulüplerinin yıl içerisinde oynadıkları oyunların sayısı postmodern dönemde daha da arttırılmış, buna karşın oyunun kalitesi biraz daha geri plana atılmıştır. Önemli olan daha fazla kar elde edebilmek amacıyla artan müsabakalar için taraftarların, bilet satın almaları olmuştur. Bu şekildeki bir uygulama kulüpler için, doğrudan doğruya verimi arttırmaya diğer bir ifade ile fazla bir çaba sarf etmeden, kulüpler için bir gelir sağlama durumu olarak belirtilebilir.

Taraftarların, verimi arttırmaya yönelik rolleri, çabaları burada bitmemektedir. Ritzer'e göre fast-food restoranları içerisinde müşterilerin çeşitli rolleri bulunmaktadır; burgerlere çeşitli soslar eklemek, yiyecekleri self-servis olarak almak gibi (2011: 104). Bu durum doğrudan bir şekilde verimin artmasına yönelik bir özellik olarak belirtilebilir. Özel birtakım soslar aracılığıyla, ürünlerin tadı kötü olsa bile, bu olumsuz durum soslar aracılığıyla kamufle edilmekte, self-servis olması ise müşterilerin daha kısa süre içerisinde yemeklerini yemelerini ve buna bağlı olarak yeni müşterilerin gelmesini sembolize etmektedir.

Aynı durum spor taraftarları içinde geçerlidir. Taraftarlar, maç günü stadyumlara geldikleri zaman, takım oyuncularının daha verimli bir şekilde oynamaları için şarkılar söylemekte ve tezahüratlar yaparak futbolcuları alkışlamaktadırlar. Böylece taraftarlar, profesyonel futbolun ortaya çıkmasına ve tüketilmesine katkıda bulunmaktadırlar. Futbol tüketiminin ezici bir çoğunluğunun televizyon aracılığıyla gerçekleştiği postmodern dönemde, futbol kulüplerinin nispeten az sayıdaki müşterileri, bir spor ürününün vazgeçilmez bir parçası olan atmosferik yapısını ortaya koymak için canla başla çalışmaktadırlar (Sandvoss, 2003: 107). Futbolcuların daha iyi oynamalarını sağlamak amacıyla yapılan tüm aktiviteler ve profesyonel futbolun atmosferik yapısının sağlanması, doğrudan bir şekilde taraftar grupları aracılığıyla oluşturulmakta ve buna bağlı olarak, spor kulüpleri bu durumdan başarıya bağlı olarak dolaylı yoldan daha fazla oranda kar elde etmektedirler.

Elbette ki bu durumdan günümüzün modern stadyumları olarak adlandırılan Disneystad[1]'lar da payını almaktadır. Günümüzde futbol tüketiminin mabedi konumunda olan modern stadyumlarda, locaların sayısının arttığını görmekteyiz. Bu durumun tersi de geçerlidir; daha fazla loca olması için koltuk kapasiteleri azaltılmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak spor kulüpleri, verimliliklerini arttırmak, daha fazla kar elde edebilmek amacıyla locaların fiyatlarını daha da arttırmışlardır. Hatta bunu gerçekleştirebilmek amacıyla bilet fiyatlarının arttırılmasından da söz etmemiz mümkündür. Bu nedenle stadyumu bir üretim alanı olarak gören futbol kulüplerinin daha fazla verimlilik anlayışı, katı tüketim rejimleriyle sonuçlanmıştır. Taraftarlar, ancak futbol kulüpleri tarafından bu tür etkinliklerin rasyonelleştirilmiş üretiminin taleplerine göre günlük yaşamlarını düzenlemeye hazırlarsa oyunlara katılabilir hâle gelmişlerdir (Sandvoss, 2003: 109-110).

McDonaldlaştırma'nın bir diğer boyutu ise hesaplanabilirliktir. Hesaplanabilirlik, ürünlerin nicel özellikleri ve sunulan hizmet diğer bir ifade ile zaman olarak belirtilebilir (Ritzer, 2011: 35). Hesaplanabilirlik boyutu, doğrudan bir şekilde sayılabilen, ölçülebilen şeylere vurgu yapmaktadır: alınan ürünün boyutları, ne kadara mal olduğu ve ürünü alırken geçecek olan süre vb. Diğer bir ifade ile ürünün tadı, şekli ve görüntüsü bu aşamada pek dikkate alınmamaktadır.

Spor karşılaşmalarının, oyunun doğrudan bir şekilde sonuca, farklı rakamlarla yenme – yenilme – berabere kalma mantığı içerisinde hazırlandığını ve bittiğini görürüz. Sporcuların nasıl oynadıklarından ziyade, her zaman skor tabelasının geçerliliği vardır ve sonucu tabeladaki rakamlar belirlemektedir. Elbette ki bu rakamların çok olması takımın başarısını ortaya koyar ve puan cetvelinde de üst sıralarda yer almasını sağlayabilir. Ancak takımın başarısını doğrudan bir şekilde rakamlarla ölçmek, sporun hesaplanabilir olmasına vurgu yapmaktadır.

Stadyum dışında futbol maçlarının ve turnuvalarının pazarlanma şekli de hesaplanabilirliğe vurgu yapmaktadır. Dünya Kupası, Avrupa Şampiyonaları, Şampiyonlar Ligi ve hatta çeşitli yerel müsabakalar, 'yılın en büyük maçı', 'gelmiş geçmiş en büyük turnuva', 'yılın derbisi' gibi isimlerle anılmaktadır. Geçmiş dönemlerde pek çok örneği olduğu gibi en büyük maçlar genellikle en eğlenceli olmaktan uzaktır. Sporun yönetim organları, sakatlanan oyuncuların derhal sahadan

[1] Disneystadlar, taraftarın futbol ibadetini yerine getirdikleri, kışın ısıtılan, yazın serinletilen, içerisinde eğlence merkezleri, sinemalar, alış-veriş merkezleri, localar, store'lar, hediyelik eşya dükkânları, lokantalar, lüks restorantlar bulunan; taraftarların asla çıkmak istemedikleri, rahat bir şekilde maçı izledikleri futbolun yeni merkezleridir. Konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz: Dever, A. (2013).

çıkarılması ve başka bir yerde tedavi edilmesi emrini vererek, yaralanmalardan kaynaklanan zaman kaybını en aza indirgemeye yönelik bir çaba içerisine girmişlerdir. Bir futbol karşılaşmasında taraftarlara en az 90 dakikalık bir oyun garanti edilmektedir (Sandvoss, 2003: 114).

Bunun dışında spor ürünlerine bakacak olursak, örneğin Adidas'ın Adidas Predator isimli futbol ayakkabısı, hesaplanabilirlik boyutuna örnek olarak verilebilir. Bu ayakkabı fazla miktarda üretilmekte, esas olarak bu ayakkabıları giyen yıldız sporculara odaklanılmakta, reklamlarda izleyici kitlesi, Beckham'ın topa özgürce vurduğu ve sonuca ulaşmada (gol atmada) bu ayakkabının yardımcı olacağına inandırılmaya çalışılmaktadır. Adidas, ayakkabının kalitesine vurgu yapmazken Umbro ise daha az sayıda üretim yapmakta ve ayakkabının kalitesine vurgu yapmaktadır (Churchill, 2005: 2-3). Bu noktada Adidas firmasının yaptığı, McDonaldlaştırma'nın hesaplanabilirlik boyutuna örnektir. Çünkü bu ayakkabı aracılığıyla kolay bir şekilde gol atılacağı ve skor tabelasındaki rakamların yükseltilebileceği belirtilmektedir. Bunun yanı sıra hesaplanabilirlik boyutunda, ayakkabının kalitesine, kullanılan malzemelerin içeriğine yer verilmediği görülmektedir.

McDonaldlaştırma'nın bir diğer boyutu olan öngörülebilirlik ise ürün ve hizmetlerin her zaman her yerde aynı olacağını ifade etmektedir (Ritzer, 2011: 36). Diğer bir ifade ile öngörülebilirlik, bir fast-food zincirinin bütün ürünlerinin, nerede olursa olsun aynı özelliklere sahip olacağı gerçekliğidir. Her ne kadar spor özellikle de futbol, öngörülemez bir alan olsa da ve hatta onu asıl çekici kılan bu öngörülemezlik olsa da, Ritzer, özellikle yeni yapılan spor sahalarından hareket ederek, spordaki öngörülebilirliği açıklamaya çalışmıştır. Ritzer, beysboldaki profesyonel takımların kubbe stadyumları ve yapay yüzeyler aracılığıyla sporun kendisinin, öngörülebilirliğini nasıl ilerlettiğini belirtmektedir. Geçmiş dönemlerdeki açık stadyumlar, doğa şartlarına karşı hiçbir koruma sağlamamışken, günümüzde taraftarların büyük ölçüde değişen maçlara katılım oranlarıyla, oyunun atmosferik kalitesi de önemli ölçüde değişim göstermiştir. Leverkusen ve Chelsea kulüplerinin sahalarının değişimi öngörülebilirlik alanındaki ilk çalışmalardır. Her iki saha da koltuklu sahalardır. Çatı kaplaması, taraftarları yağmurdan ve aşırı güneş ışığından korumaktadır. Leverkusen'in stadyumuna kış aylarında tribünleri ısıtan bir sistem de kurulmuştur. Her iki sahanın da nispeten küçük kapasitesi, taraftarların stadyumu doldurmasını ve buna bağlı olarak her maçta uygun atmosferi garanti etmektedir. Entegre sırt desteğine sahip modern plastik koltuklar, neredeyse evdeki oturma düzenlerine benzeyen maksimum bir konforu garantilemektedir (Sandvoss, 2003: 117-118). Modern stadyumlar, genel anlamda bir öngörülebilirlik sunmakla beraber, aynı zamanda daha önce de belirtildiği gibi verimlilik boyutuna da katkı sağlamaktadır.

Bir spor taraftarı, bir maç veya basın toplantısı gördüğünde, maçı kaybetmek veya basın toplantısında düzensiz davranışlar görmek istememektedir. Maçı kazanmak, kendilerini güvence altına almak ve rutini bozmamak için öngörülebilir konuşmalar duymak istemektedirler (Churchill, 2005: 3). Diğer bir ifade ile bütün taraftarlar, takımlarına yönelik herhangi bir öngörülmezliğe karşı temkinlidir. Her şeyin belirli bir şekilde gözlerinin önünde cereyan etmesini istemektedirler.

McDonaldlaştırma'nın son boyutu ise denetimdir. Denetim, insan teknolojisinin yerini, insansız teknolojinin alması sayesinde yapılan kontroldür (Ritzer, 2011: 37). Profesyonel futbolda, McDonaldlaştırma ile benzer özellik, müşterileri kontrol etme çabasının derecesidir. Ritzer, fast food dükkânlarında müşterilerin geçirdikleri zamanı en aza indirgeme çabalarına atıfta bulunmaktadır. Fastfood dükkânlarının sade, birbirine benzer, floresan aydınlatmalı içyapıları buna bir örnektir. Futbol kulüpleri, daha da katı kontrol önlemleriyle bilinmektedir. Nisan 1989'daki Hillsborough felaketinde 97 Liverpool taraftarının öldüğü olaya kadar, seyirciler çitlerle çevrili alanlarda oturmuştur. Bugün futbol sahalarındaki kontrol mekanizmaları daha da belirgin bir hâle gelmiştir. Her seyirci için bir koltuk bulunmakta, kameralar sürekli olarak kayıt yapmaktadır (Sandvoss, 2003: 116). Spor sahalarının, maç günlerinde sürekli olarak bir denetim altında tutulması, taraftarların CCTV kameralarla sürekli olarak kayıtlarının alınması denetimin en bilinen boyutudur.

Böylece herhangi bir olumsuz duruma anında müdahale edilmekte ve futbolda denetim boyutu var olmaya devam etmektedir.

2.2. Simülasyon Teorisi, Televizyon Futbolu ve Post-Taraftarlık

Fransız sosyolog Jean Baudrillard, postmodern döneme damga vurmuş ve özellikle simülakr, simülasyon ve hiper-gerçeklik kavramlarıyla ön plana çıkmış bir isimdir. O'nun Simülasyon teorisinin temel kavramlarından birisi olan simülakr, 'bir gerçeklik olarak algılanmak istenen görünüm'(Baudrillard, 2011: 7) şeklinde ifade edilmektedir. Simüle etmek, gerçek olmayan bir şeyi gerçekmiş gibi sunmak, göstermeye çalışmak olarak tanımlanırken, simülasyon ise 'bir araç, bir makine, bir sistem, bir olguya özgü işleyiş biçiminin incelenme, gösterilme ya da açıklanma amacıyla bir maket ya da bir bilgisayar programı aracılığıyla yapay bir şekilde yeniden üretilmesi' (Baudrillard, 2011:7) şeklinde tanımlanmaktadır. Baudrillard simülasyon kavramını, içerisinde bulunduğumuz post-modern dünyanın, gerçek bir toplum değil, -mış gibi yapılan bir şey, sembol ve kopyaların, gerçek ve somutun yerini aldığı sanal bir realite olduğunu göstermek amacıyla kullanmıştır (Slattery, 2012: 470). Hiper - gerçeklik, hem simüle edildiği hem de "gerçekten daha gerçek" olduğu anlamında, aşırı ayrıntıya dikkat ile karakterize edilen bir simulakrum olarak dünyadır (Giulianotti, 2004: 233). Diğer bir ifade ile hiper – gerçeklik, genel anlamda gerçeklik ile yapay olan arasındaki sınırların ortadan kalkmasıdır.

Baudrillard tarafından ortaya konan Simülasyon teorisine göre çağımızda imaj, taklit ya da simülasyon, gerçekliğin yerini almıştır (Cevizci, 1999: 775). Simülakr sistemi ile ilgili olarak Disneyland'ı kusursuz bir örnek olarak gören Baudrillard'a göre Disneyland eğlence merkezleri içerisinde, bütün simülakr düzenler iç içe geçmiş durumdadır. O'na göre; Disneyland, bir illüzyon ve fantezi oyunudur. Disneyland'ın yoğun bir şekilde ilgi görmesinin nedeni çelişkileri ve güzellikleriyle birlikte gerçek Amerika'nın minyatürleştirilmiş bir kopyasını sunuyor olmasındandır. Buradaki olağanüstü tek şey, ziyaretçilerine pek çok duyguyu bir arada yaşatan çok sayıda oyun ve oyuncağın var olmasıdır. Disneyland'ın her köşesinde bir Amerikan modeliyle karşılaşmak mümkündür. Bu alan içerisinde Amerika'nın sahip olduğu bütün değerler, minyatür hâline getirilmiş, çizgi filmler aracılığıyla çoğaltılmış ve ziyaretçilerin kendilerinden geçmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Disneyland, gerçeğe değil, hiper-gerçeğe ve simülasyona aittir (Baudrillard, 2011: 29-30). Disneyland'e Ana Cadde'den girilmekte ve içerisinde klasik Amerikan şehirlerinde bulunan bir alış – veriş merkezi de bulunmaktadır. Pek çok turist, gerçek bir akvaryuma veya okyanusa gitmek yerine Disneyland'deki denizaltı simülasyonu gezilerine katılmaktadır. Disneyland'de hiçbir şey gerçek olmamakla birlikte önceden yazılmış senaryolara göre hareket etme durumu söz konusudur. İçerisinde yaşadığımız dünyada gerçek ve doğru olan bir şey kalmamış ve bundan dolayı dev bir simülasyon içerisinde yaşar hâle gelinmiştir (Ritzer, 2012: 208).

Baudrillard, dünyayı, hiper - gerçeklik olarak ifade etmektedir. Özellikle de medya, gerçekliğin bir aynası olmaktan çıkarak gerçeklikten daha gerçek bir hale gelmiştir. Televizyonda sunulan sahtelikler ve çarpıtmalar, gerçeklikten daha fazla bir özelliğe sahiptir, hiper – gerçekliktir. Diğer bir ifade ile gerçek olan ikincil hâle gelmiş veya tamamen yok olmuştur. Gerçeklik daha fazla düzeyde hiper - gerçek hâle gelmiştir (Ritzer, 2012: 495). 'Biri Bizi Gözetliyor' veya 'Issız Ada' gibi dizi ve çeşitli televizyon programları, ilişkilerin simüle edildiği sözde gerçeklik örnekleri sunmaktadır. Diğer bir ifade ile bizler, hayatın televizyon içerisinde ve televizyonun da hayatın içerisinde kaybolduğu bir dönemde yaşamaktayız (Slattery, 2012: 471).

Medya, hiper - gerçekliğin; gerçeklik ve simülasyon ise kafa karışıklığının ayrılmaz bir parçasıdır. Baudrillard, yalnızca sosyal olanın hayatta kaldığı fikrini reddetmekte, bunun yerine sadece televizyon teknolojisinin, toplumsalın ölü bedenini ısıtabileceğini savunmaktadır. Hiper - gerçekliğin en kötü şöhretli örneği ise Baudrillard'ın 'Körfez Savaşı gerçekleşmedi' iddiasında yer

almaktadır. O'na göre bu savaş hiper - gerçek bir olay, bir televizyon anı, sanal, dolayımlı bir çatışmaydı ve savaştaki ölümler önemsizdi (Giulianotti, 2004: 234).

Baudrillard'ın düşünceleri spora uyarlanabilir durumdadır. Özellikle de hiper - gerçeklik ve simülasyon kavramları, televizyon futbolunu açıklamada önemli bir yere sahiptir. Milenyum çağında televizyon futbolu, daha kapsamlı ve ayrıntılı bir hâle gelmiştir. Sürekli olarak değişen çekimler, farklı açılar, pozlar, pozisyon tekrarları, zamanın (görüntünün) yavaşlatılması veya hızlandırılması vb. pek çok unsur, simülasyona doğru bir geçiş oluşturduğundan dolayı, oyunun gerçeklik referansı daha sorunlu bir hâle gelmiştir. Oyunun kendisi, kendi simülasyonuyla tanınmış ve referans noktası olmaktan ziyade onun bir gölgesi olmuştur. Günümüzde taraftarlar için referans noktası, televizyon futbolunun simülasyonu olmuştur. Pek çok taraftar için televizyon futbolu, hiper- gerçeklik hâline gelmiştir (Scambler, 2005: 131).

Baudrillard, insanların artan bir şekilde evlerinde televizyonda olayları deneyimlemeyi tercih ettikçe, deneyimin doğrudan alakasız hâle geleceğini, futbol maçlarının boş stadyumlarda, izleyicilerin yapay görüntüleri ve seyirci gürültüsüyle oynanabileceğini iddia etmiştir (Malcolm, 2008: 135). Bu düşüncesini desteklerken, Eylül 1987'de İspanya'nın Madrid kentinde Real Madrid ile Napoli arasında oynanan Avrupa Kupası maçına atıfta bulunmuştur. Madrid taraftarlarının bir önceki maçtaki asi davranışları nedeniyle, futbol yetkilileri, maçın seyircisiz bir stadyumda oynanmasına karar vermiş ve karşılaşma televizyon aracılığıyla taraftar kitlelerine aktarılmıştır. Böylece, "hayalet bir futbol maçı" gerçekleşmiş ve bu durum, postmodern sporun geleceğini şekillendirmiştir; hiçbir taraftarın olayları doğrudan deneyimlemeyeceği, ancak isteyen herkesin karşılaşmanın bir imajını izleyeceği' bir spor şekli ortaya çıkmıştır (Andrews, 2000: 129).

Taraftarların stadyumlara alınmaması durumu, "bağlamından kopartılan gerçek bir olayın, boşlukta gerçekleştiği ve yalnızca uzaktan, televizyon görüntüsü olarak görülür olduğu dünyamızın terörist hiper - gerçekçilini çok iyi gösteriyor… Olayın küçük ayrıntılarını kimse yaşamış olmayacak, ama herkes görüntüsünü elde etmiş olacak" (Baudrillard, 1995: 77).

Postmodern dönemde çoğu profesyonel futbol maçı, futbol sahalarında değil, televizyon aracılığıyla tüketilmektedir. Sahada maç izleyen taraftarlar, televizyon ekranlarında maçı izleyenlerden tamamen farklıdırlar. Televizyon futbolu ev merkezlidir ve günlük yaşamın ritmine tam olarak uymaktadır. İki veya üç saattir; bu nedenle seri ve hızlıdır, görsel olarak renkli ve hoştur. Diğer bir ifadeyle televizyon futbolu, bütün günlük pratikleri içerisinde barındıran (Sandvoss, 2003: 137) bir gerçeklik sunmaktadır.

Televizyon aracılığıyla sunulan hiper - gerçekliği kesintisiz ve daha hızlı bir şekilde verebilmek amacıyla oyun kurallarında da değişikliğe gidilebilmektedir. Kötümser bir bakış açısıyla Harriss, kriket sporundaki bir dizi değişikliği, postmodernizmin bir müdahalesi olarak ifade etmektedir. Harriss, temel olarak kriketin hızlanmasına yönelik kural ve format değişikliklerini ifade etmektedir. Kriket sporundaki değişikliklerin çoğu, 1977'de World Series Cricket'in oluşumunu takiben daha popüler bir hâle gelen bir kriket çeşidi olan bir günlük kriket maçlarının tanıtımı esnasında ve sonrasında meydana gelmiştir. Sonuç olarak Harriss, kriketi, derinliği olmayan, gösterişli bir dış görünüşe sahip, merkezi olmayan bir gösteri olarak tanımlamaktadır. Harriss, eleştirilerinde kriketin indirgenmiş olduğu gösterişli aşırılık ve şatafatın beraberinde oyunun gerçekliğini kaybettiği düşüncesini getirdiğini belirtmektedir (Hughson et al. 2005: 100).

Spor sosyolojisinin önemli isimlerinden Richard Giulianotti, hızlı bir oyunun, iyi bir oyun olduğu şeklindeki Amerikan anlayışına uygun olarak, futbolda topun sahaya sokulması, kaleciye geri pas verme ve oyunun diğer kurallarının, oyunu hızlandırmak için değiştirildiğini (1999: 143) ifade etmektedir. Oyunun hızlandırılması, genel anlamda Amerikan yaşam tarzına atıfta bulunmakla birlikte, dünyanın en büyük simülasyon merkezi olan Amerikan yaşam tarzına ve oyun anlayışına atıfta bulunmaktadır. Taraftarların stadyumlara gitmeyerek maçları sanal bir kutu içerisinde gerçek

üstü bir olay olarak izlemelerine bağlı olarak, taraftarlar üzerindeki hiper - gerçeklik etkisini daha da arttırabilmek amacıyla oyun hızlandırılmış ve arada oyundan çeşitli kesintiler eklenmesiyle oyunun monotonlaşması önlenmeye çalışılmıştır. Amerika simülasyonunda yavaşlığa yer yoktur ve hiper - gerçeklik hızlı bir şekilde yaşamın devam ettirilmesini istemektedir.

Televizyon sporu, sayısız derecede gereksiz bilgi akışı sağlamaktadır; çoklu kamera açıları, oyunculara ait sayısal veriler vb. Teknoloji, kitlelere tercih ettikleri kamera açıları üzerinde yönetmenlik kontrolü vaat etmektedir. Uzakdoğu'da bulunan stadyumlara kolay bir şekilde sanal turlar yapılabilmektedir. Spor pratiği yaparken bile çim saha karşılaşmalarını, simüle edilmiş golf, kriket, beysbol veya futbol video oyunları ile değiştirebilmekte diğer bir ifade ile gerçek olanı hiper - gerçekle değiştirmekteyiz. Spor stadyumlarına gelen taraftarlar için de deneyim giderek daha da hiper - gerçek olmaya başlamıştır. Büyük spor organizasyonlarında kameralar, kitleleri sosyal bir olayı simüle etmek için şarkı söylemeye, tezahürat yapmaya ve alkışlamaya davet etmektedir. Sporun atmosferini veya geçmişteki spor kalabalıklarının sosyal kültürlerini simüle etmek için yeni bir hiper - gerçek seyirci kültürü biçimi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu seyirci gruplarının, söylediği tezahüratlar, büyük oranda medya reklamlarından alınmış; spor karşılaşmalarını etkilemek için değil de evde maç izleyen taraftarlara mesajlar vermek için pankartlar ve flamalar yaptırmışlardır. Taraftarların stadyum içerisinde pasif olduğu yerlerde, televizyon yöneticileri, saha içerisindeki atmosferi taklit etmek amacıyla yapay kalabalık gürültüsü seslerini, simüle edilmiş atmosfere aktarmaktadırlar (Giulianotti, 2004: 234-235).

Hiper - gerçeklik anlayışı içerisinde bazı taraftar gruplarının takıma olan bağlılıkları ve bağlantıları daha akıcı bir hâle gelmiştir. Post - taraftar taraftarlar olarak ifade edilen flâneur taraftarlar, diğer taraftarlarda olduğu gibi ateşli bir dayanışma biçimine sahip değildir. Bunun yerine spora olan ilgilerini ve takımlarına bağlılıklarını özgür bir şekilde değiştirme anlayışına sahiptirler. New York Yankee Beysbol takımının şapkasını, Chicago Bulls takımının tişörtünü, Brezilya milli futbol takımının formasını, göğsünde 'İtalia' yazan eşofman üstü gibi spor takımlarının ürünlerini satın alma eğilimindedirler. Flâneur kimlikleri, en azından spor takımı kimliğinin olası çöküşüne işaret eden, akışkan bir ulus-ötesi tüketiciliği daha somut bir hâle getirmiştir (Giulianottti, 2015: 240). Post – taraftarlar, geçmiş dönemlerde karşımıza çıkan takımının maçlarına sürekli giden, soğukta ve sıcakta takımları için tezahüratlar yapan, bilet satın alabilmek amacıyla gişelerde sıraya giren, takımlarının formalarını ve amblemlerini adeta kutsallaştıran 'klasik taraftar' olgusunun ötesinde, daha rahat ve stadyumdaki gerçekliği, televizyondan daha fazla bir gerçeklik olarak almaya çalışan taraftar tipleridir.

Post-taraftarlar, futbol, müzik ve modayla bağlantılı ilgi alanlarına sahip, kendine güvenen, refleksif, sanata ilgi duyan, stil sahibi popüler kültür bilgesidir. Post – taraftarlar, destekleme deneyimlerini tamamen ciddiye alan diğer taraftarların aksine, karşılaşmanın sadece bir oyun olduğunu bilerek, diğer taraftarlara ironik bir şekilde yaklaşmaktadırlar (Redhead,1997: 29-30). Post – taraftarlar, çağdaş futbolun doğasına uyum sağlamışlardır ve futbol stadyumlarına canlı katılım konusunda takıntılı değillerdir. Gerçekten de post-taraftarlar, uydu televizyonlarının futbol yayıncılığına geçmesinden en iyi şekilde istifade etmekte ve taraftarı oldukları takımın maçlarını izlemek amacıyla şehirlerarası seyahatin getirdiği rahatsızlıklardan kaçınmaktadırlar. Post-taraftarlar, takımlarının maçlarını izlemek için evden ayrılmak zorunda değildir, çünkü televizyon ve video, farklı kanallarda gezinmek için sonsuz fırsat sağlamaktadır (Hughson at al., 2005: 101). Özellikle de günümüz taraftarlarının, dijital platformların hızlı bir şekilde yayılması ve maçlara gitmek yerine, gerçekten daha gerçek bir hâle getirilmiş olan televizyon futboluna daha fazla rağbet ettikleri göz önüne alınacak olursa yukarıda yer alan ifade daha net bir şekilde anlaşılabilir.

Sonuç

Postmodernizm her ne kadar belirsizliklerle dolu olsa da, pek çok alana etkide bulunarak, bu alanların ve bu alanlara ait eserlerin değişmesinde etkili olmuştur. Postmodernizmin etki alanlarından biri olarak spor olgusu, bu çalışmada yine postmodern teoriler olan McDonaldlaştırma ve Simülasyon teorileri kapsamında açıklanmaya çalışılmıştır. Bu iki teorinin spora uyarlanması aynı zamanda postmodernizmin spora bakışını da ortaya koymaktadır.

Ritzer tarafından ortaya konan McDonaldlaştırma teorisi, spor dâhilinde açıklanmaya çalışılırken, teorinin dört boyutu spora uyarlanmaya çalışılmıştır. Çünkü Ritzer'in teorisinin özünü bu dört boyut oluşturmakta ve açıklamalarını bu dört unsura göre şekillendirmektedir. Diğer bir ifade ile verimlilik, hesaplanabilirlik, öngörülebilirlik ve denetim boyutları, McDonaldlaştırma teorisinin özünü oluşturmaktadır. O nedenle teorinin bu dört boyutunun, sporu ne derecede açıklayabildiği önemlidir. Verimlilik boyutu, yeni yapılan stadyumların tamamen maçın bütün kötü koşullarda devam etmesini sağlayacak şekilde tasarlanmış olması; spor salonlarında verimi arttırmaya yönelik aletlerin bulunması; spor kulüpleri bağlamında biletin taraftarlar tarafından internet üzerinden satın alınması; spor kulüplerinin maç sayılarında artışa gitmeleri ve buna bağlı olarak daha fazla gelir elde etmeleri; taraftarların maç esnasında tezahüratlar yapması şeklinde sporun içerisinde kendisine kolayca yer bulabilmektedir. Hesaplanabilirlik boyutu; sporda rakamların (gollerin, sayıların) önemli olduğunu, bu rakamların doğrudan bir şekilde takım başarısını rakamlarla ölçülebilir hâle getirdiğini diğer bir ifade ile spor ürünlerinin de doğrudan bir şekilde bu hesaplanabilirlik boyutunu bünyesinde barındırmasını ifade etmektedir. Öngörülebilirlik boyutu, ilk aşamada sporda biraz sorunlu gibi dursa da (ki sporu özellikle de futbolu çekici kılan aslında öngörülemez oluşudur), özellikle modern stadyumların varlığı ve oyunun devam etmesini sağlamaya yönelik yapısı nedeniyle (verimlilik boyutuna benzer bir şekilde) spor müsabakasının oynanacağı öngörülmektedir. Denetim boyutu ise doğrudan bir şekilde sporun içerisindeki kontrol ve denetim mekanizmalarına vurgu yapmaktadır. Diğer bir ifade ile McDonaldlaştırma teorisinin özünü oluşturan dört boyut, sporun içerisinde kendisine kolay bir şekilde yer bulabilmekte ve teori, spora başarılı bir şekilde uyarlanabilmektedir.

İkinci olarak Baudrillard tarafından geliştirilen ve akademik alanda çok ses getiren Simülasyon teorisine ait kavramlar, spora uyarlanmıştır. Baudrillard'ın teorisinin spora uyarlanma çabasının başlangıç noktası, stadyumlarda maçların seyircisiz oynanmaya başlaması ve maç görüntülerinin hiper – gerçekliğin en önemli taşıyıcısı olan televizyonlarda gösterilmesidir. Bu şekilde sahalar boş kalmış ancak taraftarlar, televizyon ekranlarının karşısında neredeyse gerçekten daha gerçek bir şekilde sportif müsabakaları izlemeye başlamışlardır. Bunun yanı sıra, televizyon sporu, genel anlamda izleyicilere sayısız derecede hiper - gerçeklik sunabilmek amacıyla, spor aktivitelerinde değişim de meydana getirmiştir. Bu değişimlerin en bilineni maçların hızlandırılmasıdır. Aslında oyunun hızlandırılması, ekran karşısındaki taraftarlar için konulmuş bir gerçeklik olarak düşünülebilir. Bu durum televizyon karşısında sportif aktiviteleri izleyen kişileri, ekran karşısına daha da bağlamakta, sürekli olarak simüle edilmiş gerçekliklerin daha yoğun bir şekilde izleyicilere sunulmasına neden olmaktadır. Böylece oyunda kesintiler ve monotonluk olmamaktadır.

Postmodernizm, sporu hızlandırmanın yanı sıra taraftarlar üzerinde de bir değişim meydana getirmiştir. Postmodern dönemde post-taraftarlar ortaya çıkmıştır. Bu yeni taraftar tipi, geçmiş dönemdeki futbol taraftarlarına nazaran çeşitli alanlarda daha bilgili, maçları spor sahası yerine televizyon karşısında izlemeye meyilli, deplasman maçlarına gitmeye isteksiz, farklı takımların ürünlerini satın alabilmekte yapısına sahip olma gibi birtakım özelliklere sahiptir.

Postmodernizm her ne kadar sporun ve taraftarların yapısını değiştirmiş – değiştirmeye devam ediyor olsa da içerisinde bulunduğumuz Covid - 19 salgını kapsamında maçların

stadyumlarda seyircisiz yapılıyor olması Baudrillard'ın düşüncesinin oldukça somut bir örneği olabilir. Taraftarlar, maçları (zorunlu olarak) evlerinden izlemekte ve simüle edilmiş bir hiper gerçeklik içerisinde televizyonun kendilerine verdiklerini takip etmektedirler. Buna karşın izlenilen görüntü, bir spor karşılaşmasından daha fazla oranda bir gerçeklik içermekte, simüle edilmiş yapay gerçeklikler taraftarları adeta kendilerinden geçirmeye devam etmektedir.

Kaynakça

ABERCROMBIE, Nicholas; HILL, Stephen & Bryan TURNER, (2006). *The Penguin Dictionary of Sociology*, USA: Penguin Books.

AHUVIA, Aaron & Elif Izberk BİLGİN (2011). "Limits of the McDonaldization Thesis: Ebayization and Ascendant Trends in Post-Industrial Consumer Culture", *Consumption Markets Culture*, 14(4): 361–384.

ANDREWS, David (2000). "Posting Up: French Post-Structuralism And The Critial Analysis of Contemporary Sporting Culture", *Handbook Sport Studies*, ed. J. Coakley & E. Dunning, London: Sage Publications.

ARSLAN, Hüsamettin (2000). *Postmodern Sosyal Analiz ve Postmodern Eleştiri*, J. W. Murphy, İstanbul: Paradigma Yayınları.

BAUDRILLARD, Jean (1995). *Kötülüğün Şeffaflığı Aşırı Fenomenler Üzerine Bir Deneme*, çev. Emel Abora ve Işık Ergüden, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BAUDRILLARD, Jean (2011). *Simülakrlar ve Simülasyon*, çev. Oğuz Adanır, Ankara: Doğu-Batı Yayınları.

BRUCE, Steve & Steven YEARLEY (2006). *The Sage Dictionary of Sociology*, London: Sage Publication.

CEVİZCİ, Ahmet (1999). *Paradigma Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Paradigma Yayınları.

CHURCHILL, George (2005). McDonaldization of Sport, Erişim Tarihi: 25 Ekim 2020, (https://www.scribd.com/doc/5768906/McDonaldization-in-Sport).

DEVER, Ayhan (2013). "Futbol Taraftarlarının Yeni Mabedi: Disneystad'ların Doğuşu", *Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 93-106.

FEATHERSTONE, Mike (1996). *Postmodernizm ve Tüketim Kültürü*, çev. Mehmet Küçük, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

GIULIANOTTI, Richard (1999). *Football: A Sociology of the Global Game*, London: Polity Press.

GIULIANOTTI, Richard (2004). "The Fate of Hyperreality: Jean Baudrillard and the Sociology of Sport", *Sport and Modern Social Theorists*, ed. Richard Giulianotti, ss. 225-239, New York: Palgrave Macmillan.

GIULIANOTTI, Richard (2015). *Sport: A Critical Sociology*, London: Polity Press.

HICKS, Stephen (2014). *Explaining Postmodernizm Skepticism and Socialism from Rousseau to Foucault*, China: Ockham's Razor Publishing.

HUGHSON, John; INGLIS, David & Marcus FREE (2005). The Uses of Sport A Critical Study, London: Routledge.

KIVISTO, Peter (2011). *Key Ideas in Sociology*, USA: Sage Publications.

KIZILÇELİK, Sezgin (1996). *Postmodernizm Dedikleri*, İzmir: Saray Kitabevleri.

KIZILÇELİK, Sezgin (2002). *Sefaletin Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık

KIZILÇELİK, Sezgin ve Yaşar ERJEM (1996). *Açıklamalı Sosyoloji Sözlüğü*, Konya: Atilla Kitabevi.

MADSEN, Ole Jacob (2014). Modernity, *Encylopedia of Critical Psychology*, ed. T. Teo, London: Springer.

MALCOLM, Dominic (2008). *The Sage Dictionary of Sports Studies*, London: Sage Publishing.

MCDONALDS REPORT (2020). Mcdonald's Report Fourth Quarter and Full Year 2019 Result and Quaterly Cash Dividend, Erişim Tarihi: 12 Kasım 2020, (https://news.mcdonalds.com/news-releases/news-release-details/mcdonalds-reports-fourth-quarter-and-full-year-2019-results-and).

QUIE, Marissa. (2000). "Postmodernist Theories and the Question of Time", *Time in Contemporary Intellectual Thought*, ed. P. Baert, New York: Elsevier.

REDHEAD, Steven (1997) *Post-Fandom and the Millennial Blues: The Transformation of Soccer Culture*, London: Routledge.

RITZER, George (2011). *Toplumun McDonaldslaştırılması*, çev. Şen Süer Kaya, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

RITZER, George (2012). *Modern Sosyoloji Kuramları*, çev: Himmet Hülür, Ankara: Deki Basım Yayım.

SANDVOSS, Cornel (2003). *A Game of Two Halves Football, Television and Globalisation*, London: Routledge.

SARUP, Madan. (2004). *Post – yapısalcılık ve Postmodernizm*, çev. Abdulbaki Güçlü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

SCAMBLER, Graham (2005). *Sport and Society: History, Power and Culture*, London: Open University Press.

SCOTT, John (2006). *Sociology -The Key Concepts-*, London: Routledge.

TAYLOR, Bryan (2005). "Postmodern Theory", *Engaging Organizational Communication Theory and Research*, ed. Steve May & Denis Mumby, ss.113-140, London: Sage Publishing.

TURNER, Bryan (2006). *The Cambridge Dictionary of Sociology*, New York: Cambridge University Press.

WARING, Justin and Simon BISHOP (2015). "George Ritzer: Rationalisation, Consumerism and the McDonaldisation of Surgery", *The Palgrave Handbook of Social Theory in Health, Illness and Medicine*, ed. Fran Collyer, ss.488-503, London: Palgrave McMillan.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 42-54
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 14.01.2021
Makale Kabul | Accepted: 03.04.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.861104

Cem DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr
Iğdır Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Iğdır-TÜRKİYE
Iğdır University, Faculty of Science and Letters, Departmant of History, Igdir-TURKEY
ORCID: 0000-0002-2008-3830
dogancem1@hotmail.com

Bounds of Passion: Adultery, Gender and Modernization of Penal Practices in Ottoman Society From the Classical Age to 1915

Abstract

Adultery (*zinâ'*) as a sexual act is a double-edged affair that plays a prominent part in reshaping the legal and social image of both the adulterer and the cheated person. Besides being a social phenomenon, adultery is a process that transforms people into objects of positive law. Throughout history, various sanctions have punished adulterers, and compensated those who violated the rights arising from family ties. Punishment for adultery, which sometimes reveals itself as exposure, violence or execution, has gained a more secular character with the progress of contemporary legal systems. Thus, the strict attitude of the Middle Ages and the early modern period on sexual crimes have gradually softened because of the transformation in law. From the viewpoint of the Ottoman criminal code, which nourishes on the Islamic heritage, adultery had to bring about a fine, but there were still some cultural forms directed at displaying, which would humiliate adulterers in society without discrimination between men and women. With the Tanzimat period, on the other hand, principles of the Western countries became the origin of the modernization of Ottoman law system. This scene influenced the parameters that furnished the juridical content of infidelity in the manner of those extracted from Western law by overlapping with it. This study shall seek to discover the social and legal roots of the modifications regarding adultery and family institution in terms of Ottoman criminal act from the classical age to 1915.

Keywords: Ottoman Empire, Adultery, Shari'ah, Gender, Penal Code.

İhtiras Bağları: Klasik Dönemden 1915'e Osmanlı Toplumunda Zina, Toplumsal Cinsiyet ve Ceza Pratiklerinin Modernleşmesi

Öz

Cinsel bir edim olarak zina hem zinacıya hem de aldatılan kişiye ilişkin hukuksal ve toplumsal algının yeniden şekillenmesinde kayda değer bir rol oynayan çift uçlu bir meseledir. Zina toplumsal bir olgu olmanın yanı sıra bireyleri pozitif hukukun nesnelerine dönüştüren bir süreçtir. Tarih boyunca ülkelerin hukuk gelenekleri çerçevesinde yürürlüğe konulan muhtelif müeyyideler bir yandan zinacıları cezalandırmış, diğer yandan da aile bağlarından doğan hakları ihlal edilenlerin zararlarını tazmin yoluna gitmiştir. Kimi zaman teşhir, şiddet veya idam biçiminde tezahür eden zina cezaları modern hukuk sistemlerinin gelişmesiyle daha seküler bir karakter kazanmıştır. Böylece, Orta Çağ'ın ve erken modern dönemin cinsel suçlar konusundaki katı tutumu hukuktaki dönüşümün bir neticesi olarak tedricen yumuşamıştır. Meseleye büyük ölçüde İslami gelenekten beslenen Osmanlı ceza hukuku açısından bakıldığında, zinaya daha ziyade para cezasıyla mukabele edildiği ancak teşhire yönelik, zinacıları kadın-erkek ayrımı yapmaksızın toplum içinde aşağılayacak birtakım kültürel tahkir mekanizmalarının da uygulamaya konulduğu görülür. Öte yandan, Tanzimat dönemiyle birlikte Osmanlı hukuk sisteminin modernleştirilmesinde Batılı ülkelerin getirdiği temel ilkeler hareket noktası olarak alınmaya başlamıştır. Bu durum ise geleneksel Osmanlı hukukunda zinanın yasal içeriğini dolduran başlıca parametrelerin Batı hukukundan iktibas edilenlerle çakışmasına yol açmıştır. Bu çalışma, klasik dönemden 1915'e kadar geçen sürede Osmanlı ceza hukuku açısından zina ve aile kurumuna ilişkin değişimlerin toplumsal ve hukuksal izlerini sürmeye çalışacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Zina, Şeriat, Toplumsal Cinsiyet, Ceza Hukuku.

Introduction

Sexual acts have always been a focus point through the history of penal codes, and Islamic/Ottoman canon is not outside of this wide and colorful circle. Yet, we still know little about the sexual orientations and choises made by Ottoman women and men in detail, even though some bold researches has been made in recent times. When we think of delving into the intricate structure of sexual desires and deeds in Ottoman society, we should probably begin by drawing a line between the classical age and modern times. In the Ottoman classical age, indeed, the law concerning sexuality was a mix of the rules written in the *shari'a* and traditional moral codes in the society (*örfî hukuk*), but in the later years of the Empire, law system started to change in favour of the Western modern law systems. Naturally, new ways of approaching to sexual offences like prostitution, adultery, sodomy emerged in rapport with their Western counterparts.

Adultery (*zinā'*), on the other hand, kept its existence as a crime which could lead a family to fallling apart. It does not mean that the authorities turned a blind eye to other sexual offences, but they clearly prioritized *zinā'* because of its destructive structure in terms of both moral and social conditions. Violation of moral and sexual roles was a clear threat to the social body and law system itself. Besides, *zinā'* was an open invitation for the infringement of traditional dearness of the purity of lineage. Therefore, it was not only a peril-point in the sense of sexual ethics but also a tangible menace to the general population in the Empire.

Penal discourses for infidelity in the classical age used to occur in some certain ways, like exposuring, using violence on the offender, even sometimes execution. However, Westernization reshaped the perception of law and as a result of changing trends in the Ottoman legal thought and approached adultery in a milder attitude. No matter how the physical punishments carried on their very existence, they began showing a falling tendency in a long shot. This paper aims to discuss the changing nature of law and what *zinā'* meant for people as well as legal experts in Ottoman society, from the classical age to the year of 1915.

Defining *Zinā'*: A Theoretical Framework and the Problem of Diagnostics

Sex is, paradoxically, both the most private and intimate act humans can undertake and profoundly social activity. All societies and cultures regulate sexual activity among their members. Certain pairings are permissible, while others are not; some acts are permitted, while others are forbidden. Muslims are not alone in making distinctions between what is permissible and illegitimate, what is proper and improper. Nor have Muslim societies historically been unique (or uniform) in imposing consequences, including physical chastisement, on those who break the rules (Ali, 2006: 56).

In this context, *zinā'* might be considered one of the most archaic and complicated social, moral and juridical issues. It is a social problem because of the bloodline uncertainty. Also, it is a moral issue, because it explicitly defies the traditional and sacred rules and damages the rights of life-partners who has been cheated. And it is subsequently a juridical matter of which in terms on what grounds authorities would discipline the perpetrators and how the crime is verified.

To exemplify, adultery in Ancient Egyptian law; was regarded as an abuse of the rights of others and public morals, asit likewise causes degeneration. And so, the sentence is based mostly on cutting the reproductive organs of the fornicators. The punishment for this transgression was too heavy in ancient Roman law as well. At first; women were seen as the mere criminal and sentenced up to death. But then, men also started being penalized with exile and confiscation of their wealth. Jews who were exposed to a religious law assumed the penalty of death fit for the adulterers according to the Torah's rules (Mutaf, 2008: 575).

The punishment for the crime of adultery (*zinā'*) is the most acute of all forfeitures under the *shari'ah*. Its sanction aims to secure the most essential and vital organization in society–the family.

If committed by an unmarried individual, the sanction is 100 lashes, and in a great deal of jurists' opinion, for a married person the fornicator must be stoned to death (*rajm*). Stoning the married adulterer is supported by all four leading schools of Islam, and while not in Qur'an, the punishment has been enforced by the Prophet since the initial periods of the installation of the *shari'ah* against Muslims and Jews adhered to ever. There are, however, significant minority views that question or deny the punishment of stoning based upon sources that clarify the crime warrants 100 lashes only, applicable to everybody equitably (Korbatieh, 2018: 3). Bouhdiba, (1975: 30-31) sought to show the bottom line of this act:

> Anything that violates the order of the world is a grave 'disorder', a source of evil and anarchy. That is why, zinā arouses such strong, unanimous condemnation. However, in a sense, zinā still remains within the framework of order. It is a disorder in order: it does not, strictly speaking, violate the fundamental order of the world; it violates only its modalities. It is, in its own way, a form of harmony between the sexes. It is a false nikāḥ, not an anti-nikāḥ. It recognizes the harmonious complementarity of the sexes and its error lies in wishing to realize it outside the limits laid down by God.

The second verse of the Surah an-Nûr ordered that: "Hit 100 sticks on each of the men and women who committed adultery". According to this verse, women and men who commit adultery are punished with a hundred wands. It is crucial for them to do the act of *zinā'* with their consent to get a punishment (Akbulut, 2003: 174), notwithstanding that *zinā'* has a complex structure in Islamic code. Unlawful intercourse is described in the *shari'ah* as all acts of sexual penetration other than those between a married couple or a master and his female slave (Tucker, 2009: 327). But it is clear to see that there is a contrast between the theological framework and physical life in terms of *zinā'*. Because no matter how *zinā'* was distinguished as a right of God, but not the man, it should be penalized justly for both men and women; *fuqahā'* interpreted it in favor of men. There are substantial disagreements, though, among schools and jurists within each school as to the conditions required for an accurate statement and testimonial evidence (Hosseini, 2011: 14.

Adultery can be confirmed not merely by a witness but also by statement. However, the effect of the acceptance on the sentence depends on its fulfillment by both men and women. The fornicator must be a psychologically normal and mature individual. The confirmation of a drunk man is not binding. A similar method to the regulation on witnesses also applies to admissions; the affirmation must also be renewed four times at various hearings (Temiz, 2014: 497).

Ottoman Moral and Civil Codes on *Zinā'* in the Classical Age

Particularly medieval practice of *fiqh* attempted to broaden the perimeters of lawful sexual intercourse. Thus, *fuqahā'* draw a current picture to tolerate men marrying or concubinage with their slave-women, even if Qur'ān says for zinā' that it must be punished when it is performed by either sex (24: 3). While the Qur'ān mentions slave-women were regarded as eligible as spouses, medieval *fiqh* struggled to get it outside the criteria of *zinā'* (Sonbol, 2003: 7). As being one of the greatest sins, *zinā'* has been put in the category of *hudud* according to the schools of legislation. In this sense, it can not be diminished, increased, altered, or commuted by anyone (Sonbol, 1997: 216-217).

As Peirce points out, it was likewise problematic to provide four witnesses required to engage in adultery or all forms of illicit sexuality, but this legal loophole in both the *shari'ah* and the rules was packed with circumstantial evidence (Peirce, 2003: 111). What makes the crime of *zinā'* more problematic is that the intention factor in this crime becomes the key to indictment, it reveals a double standard for sexual crimes in Islamic order and Ottoman code in particular. The demand of four eyewitnesses, which is mandated in both the Qur'ān and several hadiths of the prophet Muhammad, was a shield against allegations of *zinā'*. These rules are set aside, leaving room for

false accusations that give less legal protection to the accused (Semerdjian, 2006: 195-196). The accusation of *zinā'*, which could be turned into a crime under the title of *qazf* if the accuser was not capable of certifying his/her allegation, had a great possibility to get severely punished, too. Qadi registers are teemed with counter claims and *hadd* or *ta'zir* punishments. In such a case, a man named Mehmed b. Mustafa Zernişâncı accused his father with fornication, but he could not prove his allegation (Qadi Register of Bâb Court, no: 54, 1691). Therefore he was punished with *hadd-i kazf*, which is declared in Qur'an (sûrah al-Nûr, 24: 4) by flogging with eighty stripes (Quran, 2004: 401).

The consequence of *qazf* did not change even if the false accusation of *zinā'* took place as a word of insult. We can see a clear example of it in the qadi registry of Istanbul Court between the years of 1765-1767. The suitor here was Âişe bint-i el-Hâc İsmail who litigated for complaining about el-Hâc Salih bin el-Hâc Ali. Âişe said in her claim that Salih came her home and cursed her as she was a brothel-keeper-lady (*kârhâneci*), whore (*orusbu*) and declared that banished from her hometown because of her *zinā'* (*vilâyetinden fi'l-i şenî' ederek geldin deyü bi'l-muvâcehe şetm etmekle*…) (Qadi Register of Istanbul Court, no: 76, 1765-1767). Âişe Hatun adopted a decent manner and took the incident to the presence of local qadi with her two male witnesses as had been ordered in the shari'a, but then another problem emerged in the court. Âişe Hatun was known as an impure woman (*mezbûre Âişe afîfe olduğu müteyakkın olmayıp*) and this situation should have been considered in terms of Salih's punishment. Finally, qadi decided to lower the level of hadd punishment to ta'zîr for Salih (Qadi Register of Istanbul Court, no: 76, 1765-1767.

In Ottoman society, which had a patriarchal character, adultery of women called for a harsher forfeiture than adultery of men. As a matter of fact, woman belonged to a man, and by committing the crime of infidelity, the impasse of man's honor was ruined. Especially if the woman was a Muslim, her punishment was even more severe. As Metin And stated, such a woman was often put on the back of a donkey or horse with a cattle tripe on her head and exposed in the streets of the city (And, 2009: 228-229).

There is no doubt that the woman was cursed and spitted on her face to express her infamy, or she was stoned by the people during this forced city tour. This punishment was also applied to men. In the accounts of the Austrian ambassadors who were in Istanbul in the 16th century, it is stated that those who committed adultery were immediately roamed and exposed on a donkey, but no yoke was hung around their necks. In contrast, if Turkish men were captured with a Christian woman or Christian women with a Turkish man, the criminals have been drowned or dangled from a hook (Tebly, 2013: 208).

Evliya Çelebi mentions a Gypsy branch that illustrates this event in his notes. Even if it is imaginary, a woman apprehended with a Jewish man is placed on a donkey and dirty tripe is wrapped around his head. Also, the male is put on another donkey that moves with him (Evliya Çelebi, 1996: 308). Such a manner of suffering in the public sphere, of course, had drastic effects for the woman. Since she was now a cheating woman, and because of this condition, she principally fit in the public sphere. The man's guilt, though, disappeared after a while, as he was considered a sexually rapacious breed. Penalties like this probably lasted well into the modernization era.

Although the crime of adultery imposed a merciless punishment following the inherited legal axiom, the judges followed a proper conciliation order converting the stipulated punishment to payment (Tucker, 1998: 181). An approach such as fines for adultery, which was seen in the regulations of the classical period, disappeared. Although arguable in terms of the law, it is intriguing to observe that the classical Ottoman practice of control established some payment fines for infidelity and the exposure penalty, in terms of the plaintiff's making a definite profit and contributing to the social distribution of wealth. Like Arpacı discusses, although the body became the focus of political relations and morals was a stage that took place before the industrial society,

its subjugation to the penal economy is likewise recently dated to this stage (Arpacı, 2012: 136). Fatih Kanunnâmesi, for instance, determines that if a married individual commits adultery, s(he) would pay off 300 coins if he owns a wealth over 1.000, 200 coins when he has 600, if his money is under 600, he would pay 100, 50 and 40 respecting his monetary condition (Uçok, 1947: 52).

Here, introducing financial fines on sexual transgressions explains the utilitarian view of the classical period Ottoman juridical system, since it is too against the order of the *shari'ah*. There is no provision in the Islamic criminal law regarding that a monetary sanction can be considered adultery or prostitution included in its scope. However, the classical period Ottoman authority, by promoting the law arbitrarily, made a kind of tariff in response to these crimes in a more opportunistic manner. For example, the following expression about adultery is used in a code text from the time of Suleiman the Magnificent:

> If a Muslim commits adultery and if it is certain with shari'ah, and if (s)he is married and capable of paying 1000 coins or more, s(he) shall pay 300 coins; and if he is a middle-class person and s(he) has 600 coins, s(he) shall pay 200 coins; and if s(he) has 400 coins, s(he) shall pay 200 coins; and s(he) has less, s(he) shall pay 50 coins; and if s(he) is dead-poor, s(he) shall pay 40 coins (Kanunname-i Âli Osman, 1913: 1).

As can be figured out from the quote, Ottoman code in the classical period approaches the crime of adultery more pragmatically. It mediated the production of a supplementary source of income mechanism by specifying monetary penalties for perpetrators. In this context, by siding with Dursteler, it can be argued that although political forces, inquisitions or mufti sought to set the limits of orthodoxy and unchangeable lines on behavior, dresses, food and social practices, in real world, these lines were permeable and could be made in all directions (Dursteler, 2012: 158-159).

No matter how Özkorkut (2007: 90) alleges that there is no contrast between men and women concerning adultery in the Codes of Fatih and Kanuni, and it seems so, we may argue that the clause of *kanunname* above was performed for men, but not women. Most women, if not all, did not have the chance to take part in the dynamic work life because of the social organization in Ottoman society, and therefore, they could not make money for maintaining an independent life from their husbands. They had to base their income upon their spouses and look after the children with the housework. It means that they had no choice to meet their fine of adultery.

There is a noticeable point in the *kanunname*s, though, that needs a particular touch here. As we know, the oldest Ottoman penal code that existed until today is the one which belongs to Sultan Mehmed, the Conqueror. The initial chapter of this text deals with *zinā'*, the second one homicide and wounding, and the third one wine drinking, theft and slander. Second legislature has been declared during the reign of Sultan Bayezid. This *kanunname* also mentions *zinā'* in its first chapter (Akman, 2005: 489).

It is also possible to view the functional attitude of classical Ottoman criminal law not merely in adultery crimes but also in cases of adultery slander. Within the crime of defamation, which is called *qazf* by Islamic law, a woman or a girl would verify it by a witness if a man claimed that he had committed adultery and the man also denied it. If a woman or a girl could not offer a witness, she would be sworn by a man, if she held a pledge, she would be convicted to whips, injuries or fines as a woman or girl (Alyot, 2008: 26).

In the classical period of the Ottoman Empire, there were some severe punishments, which are often seen as ruling based on sexual relations between a Muslim woman and a non-Muslim man. An adultery incident in Tripoli, which Galland recorded in his memoirs of 1673, proves this. A Mesina man residing in Tripoli was detected in a sexual relation with a local Muslim woman and was first drowned, later thrown over the walls and ultimately burned (Galland, 1998: 16).

Gravure 1: Exposure of an adultress. See. Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent-Saray-Günlük Yaşam. İstanbu*l: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 228.

However, the sultan or bureaucratic elites could apply violent treatment of adultery and similar sexual crimes in the modernization era. Towards the end of the nineteenth century, an observer who recorded under the pseudonym Wanda, reported with astonishment that the sultan sometimes set religious rules aside and resorted to personal judgment. According to her account, one day a woman who committed adultery was brought to the sultan's presence. The Sultan once ordered the woman to be put in a barrel and thrown into the chilly and calm waters of the Bosphorus, akin to the punishment of being put in a sealed sack for another adultery (Wanda, 1884: 27). We, on the other hand, must underline that there was almost no difference between *zinā'* and prostitution cases oftenly, because of the hardship of proving whether an illegal sexual act was a *zinā'* or *fuhş* (prostitution).

The one and only occasion in Ottoman history proving that the sanction of infidelity in Islam was to execute by stoning taken place in 1680 in Aksaray, Istanbul. A Muslim woman, whose husband was on a trip, was arrested red-handed while committing adultery with a *dhimmi* young man who paid for sericulture. Because of the trial, it was agreed that the man would be executed while the woman was stoned. Although the non-Muslim fellow converted to Islam regarding the suggestion, no matter how he struggled to escape the punishment, his fate did not change. The woman said: "He is slandering me on this issue, I have no guilt. Do not mince your princes, set me free" (Karaçay Türkal, 2012: 731-732). But she had fruitless attempts and beggings Mehmed IV, and, she could not evade being wasted. It was her brother who threw the first stone at *zaniye* (Akyavaş, 1950: 347). An analogous case illustrated in *Tarih-i Selanikî* can be brought up here. According to this:

> They apprehended a Jew and an indecent (*nâ-pâk*) woman in *rebî'ulâhir* near Dikilitaş and put the woman into a sack (*girâra koyup*) hung her by the throat. They also hung the Jew. When the Jews arrived to pick up the corpse, one of them was crushed by the conscript boys (*acemi oğlanları*) and they mauled the hanged-one's body, and then they put the lifeless body in a sack and put it on their back (Selânikî Mustafa Efendi, 1999: 715).

Gravure 2: Exposure of an adulterer. See. Metin And, *16. Yüzyılda İstanbul: Kent-Saray-Günlük Yaşam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 229.

As is seen in the passage, this example happened in a reflexive way and ended up with a lynching party. Once people realized that a *zinā'* occured between a non-Muslim man and Muslim woman, which is undoubtedly so here, they pearl-clutched. Needless to say that as in other seventeenth-century communities that made adultery punishable by death, Ottoman society leaned toward special settlements or court-prescribed fines for a felony that called for the near-impossible corroboration of four eyewitnesses (Zılfi, 2010: 71).

Towards a New Society and Law: *Zinā'* in the Age of Modernization

As Giddens said, for a long time being sexually virtuous was measured by a woman's defiance to give in to temptation. Sometimes, the capacity to allow particularly dating under the auspices of notables and some forms of institutional protection, such as forced marriages, also fueled this rejection (Giddens, 1992: 7). In brief, the notion of chastity was a property applying to the woman and the first-degree male relatives who took over her security particularly in the Eastern cultures. The woman's adverse action was deemed an antithesis of the property law, which was exceptionally dangerous. Perhaps the decency of a woman was a transcendent right that has been given to her before the men who had her custody. But his exclusion of this God-bestowed legacy also meant he was exposed a total segregation by her family and environment, because she trampled on her dignity first, and then the honor of the male and female populations with whom she related.

For a man, on the other hand, the measure of being chaste or decent was equal to being autonomous to a specific degree and being able to control his way of life, being tough, unyielding in the face of obstacles, and having a dominant authority over a family, a woman and the generations that breed from it. However, the situation is rather distinctive for women. The foremost condition for her to be chaste is "purity". Women, unlike men, have a remarkable potential for contagion. Also, sacrifice, obedience, and respect are expected from the woman as a future mother. Women who do not embrace a normative attitude of womanhood towards men in their family and those around them, who act freely and chiefly do not consider virginity, are barred

from communal living or the society stigmatized them with malfeasance, often subjected to crimes such as rape and abuse.

Fariba Zarinebaf emphasized that when a Muslim woman interacted closely with unrelated men, she was often accused of fornication (*zinā'*) and prostitution (*fuhuş*). It is almost impossible to distinguish between women who committed fornication and those who were involved in prostitution through the official Ottoman Islamic court and police records. The *shari'ah* did not distinguish between fornication, adultery and prostitution, and the punishment often varied only under the religious affiliation, civil status (married versus unmarried), and the social status of the offender (freeborn versus slave). Men, however, could have sexual intercourse with their slaves, although women were prevented from doing so (Zarinebaf, 2010: 105). Within this scheme, Ottoman law often dealt with the crime of rape regarding the notion of adultery. In the classical era, the punishment of adultery was carried out as an exclusion of the culprits from the social sphere. There were of course other forms of correction besides this method of punishment. The infidelity of a Muslim man and a non-Muslim woman and the adultery of a Muslim woman and a non-Muslim man had rather different connotations for the Ottomans.

Rudolph Peters accurately stated that criminal codes produce an insight into what a society and its rulers thought as its core qualities (Peters, 2005: 1). In this sense, we may claim that criminal law reflects the conservation of values in society that are essential for sustaining balance and that can't be satisfactorily assured by private law. It targets socially harmful acts that are forbidden because they produce chief peril to society and vigorously interfere with interests provided for the order (Bezoušková & Lojek, 2015: 281).

This change as punishment can be imputed to modernization of Ottoman legislation. Some sanctions seem to have kept their nature in bodily suffering. When it was considered that a non-Muslim named Boğos, who was originally from the Jewish community and subsequently included in the Armenian community, had a deed with an unscrupulous woman named Fatma. In consequence, Boghos had been executed, and the woman was to be beaten or exiled to another district. As it is understood from the document, Fatma was a prostitute and Boghos had entered the woman's house by force (B.O.A., HAT., 512/25098, 1838).

Boğos was hanged here, and the woman got a milder punishment was since the man was non-Muslim. However, it is interesting that the infidelity of a Muslim woman with a non-Muslim man was condoned for the woman. There is no ambiguity that *Fatma nam fâcire* as the phrase in the document was already a woman who was a prostitute. It was not assumed appropriate for this woman, who was performing prostitution as a profession, and therefore publicly owned, to receive a punishment that would deform her physically or lead to her total death (B.O.A., HAT., 512/25098, 1838).

The hadd punishments, which are composed of seven acts as adultery (*zinā'*), slander of chastity (*qazf*), drinking (*shirb*), theft (sirqat), interception (*hirabe-qat'-ı tariq*), apostasy (*riddet*) and rebellion (*bagy*) (Akgündüz, 1999: 3) (all together *cerâimü'l-hudûd*) ought to be punished by some different physical executions. The punishments stipulated for adultery in Islamic criminal law are stoning if married, hitting a hundred sticks if single, and exile. When the crime of *hadd* is definitely fixed, a certain penalty must be imposed, if there is a situation such as doubt, confession and back down on witnessing, the penalty for adultery is abated. By determining the *zinā'* difficult, the Islamic criminal law actually left the responsibility of the penalty to the family of the woman. In Ottoman society, family honor was associated with the decency of women. Put it differently, the woman who damaged the family honor could be murdered, courts based on the *shari'ah* in the empire would order a person who killed two people for adultery (relative of a woman) to be released with no punishment (Çabuk, 2020: 16). Hence, it is obvious why the crime of adultery carried out by

the woman required a harsher punishment than that of the man. Those whose crimes of adultery and related violations are settled regarding a courthouse document from 1845:

> According to the degree of their offenses men and women shall be beaten in front of the prison, by the officer with a knotless club who is raising the club to the level of his head, except the part of head and stomach and face and breast and genital areas while men are standing and women in the sitting position (B.O.A., *C..ADL*., 19/1161, 1845).

Perhaps the most remarkable feature of the description is that adulterous ones will be hit with a club will be displayed in front of the prison, that is, in a public space. An incident in the following year documented adultery in the act. According to this, a man called Boyacı Vasil, one local of Balat, was captured in the act of adultery with Cemile, who is recognized to be a prostitute, near Çarşambapazarı. Cemile's friend Emine was arrested, because she watched for adultery (B.O.A., MVL., 68/55, 1846).

In this context, *zinā'* had a legalizing link to the violence against women, too. Notions like *iffet, ırz or namus* were deemed fit for women rather than men, and thus, they provided a mechanism of male violence in society. An archival document from 1845 informs us that a woman by the name of Emine, who was the wife of Molla Mehmed had an affair with *Serkis nâm zımmî*, and, woman's son İsmail saw them fornicating (B.O.A., A.}MKT.MVL., 1/76, 1845). There was no chance of deniability or claim of *qazf* (defamation of adultery) in this scene. After having seen his mother in such a derogatory position, the young man could not control himself to kill them both. İsmail immediately executed his mother with a rifle and turned his anger to the man, and he bashed him around before murdering the adulterer (B.O.A., A.}MKT.MVL., 1/76, 1845).

Sometimes, suspicion of adultery was the basic reason of murder. In the following year of the incident above, Mehmed killed his sister Hatice on the doubt of *zinā'*. However, an important factor stepped in at this point, because Hatice was a virgin and allegedly Hüseyin defiled her (*zinā' ve bikrini izâle ettirmişsin diyerek*). Mehmed rampaged so much that he cut the aorta of her sister several times. After all, the court sentenced Mehmed to shackles and punished him with doing errands for one year (B.O.A., A.}MKT.MVL., 2/94, 1846).

It is significant that an explicit discrimination is established between the infidelity of men and women in the legislation of the modernization era. In the Penal Code of 1858, a woman who committed adultery (*irtikâb-ı fi'il-i şen'-i zinâ eylediği tahakkuk eden hâtun*) would be punished with imprisonment at least three months up to two years. However, the husband had a license to forejudge the trial of his wife by the consent of marrying her again (Ceza Kanunnâme-i Hümayunu, 1858: 89). The adultery of the man was considered more of an unusual situation. When he engaged adultery with another woman in the house where he lived with his wife, he had to pay from five golden *medjidie*s to a hundred upon her complaint (Ceza Kanunnâme-i Hümayunu, 1858: 89).

This article bears a specific sense in terms of its content. As we observe, there was a micro detail tucked away in the sentence which shows that a man was punishable merely if he intended to do *zinā'* in his own home in which shared his rightful wife. So, there was a question of space in male adultery for giving rise to the double-standards in the juridical structure of *zinā'*.

An appendix which was delivered into the statute as influenced by the French Penal Code of 1810, separated from Roman Law by not accepting adultery as a felony, peculiar to the wife and considering the adultery of the husband as a crime, but in terms of both the constitution and enforcement of the crime, it was more in favor of the husband (Şensoy, 1942: 77-78). In article 188 of the Penal Code of 1858, it was said: "A person is partially excused who on capturing in the act of fornication his wife or a woman of his home, kills either the woman or the adulterer" (The Ottoman Penal Code, 1888: 81).

As pointed out above, in Ottoman society, women were predominantly determined with the private sphere envisioned as domestic. The man had a strong connection with the public sphere. An ideal organization considering the social division of labor could only be accomplished by preserving the public-private separation. Prostitutes were busy with a job that went beyond the limits of this dichotomy. Qualitatively, transferring sexuality, which makes up the most individual aspect of the intimate sphere, to the public sphere through prostitutes, whether through adultery or prostitution, provoked violent reactions from the Ottoman society.

There was likewise a considerable worry in state authorities' minds about the Muslim population of the empire beginning from the 19th century and it was not so difficult to interweave this issue with *zinā'* or prostitution, because the first one was related to the illegitimate bloodline, and the latter had no consequences in terms of the same matter. These two acts could also be a menace to the public order. As Yaku Sami from the Yanya Bidâyet Court said:

> Since it will be the chastity and dignity of a mother who makes her a faithful wife once and for all, she will be incapable of the defeat of the *azlal* and *igwat* that surrounded her. A child will be born because of her mistake. Her act often causes bloodshed by quarrels and disagreements between two men (Sami, 1910: 508-509).

Confirming Yaku Sami's comments, we can run into plenty of events in the archival documents. In 1861, a resident of İzmit, Osman busted his wife with İbrahim in the act of *zinā'*. İbrahim noticed that it was to be a bloodshed upon this unseemly scene and sought to take precedence in quarrel by drawing his gun but it flopped. Later, he tried to attack Osman with his knife (*yatağan bıçağını çekerek*) but cheated husband took his buckshot rifle (*saçma memlû' tüfengini*) on the purpose of self-defense and killed him. At first, this case was heard by *fatwahâne* and it decided that there was no need to punish the killer husband (B.O.A., A.}MKT.MVL., 123/100, 1861). Besides, the 186th article of the Penal Code (*Kânun-ı Ceza*) anticipated that "a person shall not be liable to any punishment who causes death or wounding in self-defense, either in protecting his life or in saving his honor or virtue from outrage" (The Ottoman Penal Code, 1888: 80). Eventually, Osman got away with murder, because the authorities sanctioned his acts.

We may speculate that the following years were the same in terms of the relation between the modern law and traditional patterns of behavior in the face of adultery. But, by the principle of desperate times and desperate measures, the state authorities felt obliged to undertake the duty of *custos morum*.[1] Particularly, the decreasing number of male population because of the wars paved the way for state intervention, to women in particular, during the absence of pater familias. A lucid instance comes from the last days of 1912. Apparently, the government aimed at stopping the spreading *zinā'* and prostitution cases, which they were nested together with sexual crimes. Authorities preferred to associate these two acts through the addition to the article of 201th in the Penal Code, which was appended in 19 Rebiülahir 1281 (21 Eylül 1864):

> An adulterer can only be accused by the husband, and in his absence by a guardian. A woman proved guilty of adultery shall be imprisoned for from three months to two years. But the husband may arrest the execution of the sentence by consenting to take back his wife. The accomplice of the adulteress shall equally be punished by imprisonment for from three months to two years; and, in addition, by a fine offrom five to 100 gold medjidies. The evidence which may be received against a man charged with such complicity apart from his being caught in the act, shall be that arising from his presence in the harem of a Mussulman, or from letters or documents written by him. This provision is, however, only applicable when an adulterer is accused by the husband or guardian; as for other acts of lewdness or seduction, the guilty persons shall, under ordinary circumstances, remain subject to the police regulations in force in the Ottoman Empire. A husband who keeps

[1] Ahlak bekçisi (y.n.).

> up an adulterous intercourse in his house, and is convicted thereof on the complaint of his wife, shall be punished by a fine of from five to 100 gold medjidies (The Ottoman Penal Code, 1888: 86-87).

As it is overtly seen in the passage, an adulteress (*zâniye*) could only be accused by her husband or guardians, but since they were away for the Balkan War, there was a need at some point to regulate the moral relations in the empire. In consequence, the authorities came to an understanding that they needed to protect the wives of who were called to arms at the moment. A document explains this as the fact that the consenting zinā' of the wives of recruited by the army would disgrace both their dignity and government's efforts to preserve their chastity. Therefore, a new addition to the last one to the 201th article in the Penal Code should have been implemented. The new addition was: "A willful act of adultery (*rızâen fi'il-i şen'i zinā'*) of women whose husband or custodian is under the military duty begets the penal prosecution in the name of public order without the need of an indictment by her husband or custodian" (B.O.A., ŞD., 2818/19, 1912).

Conclusions and Suggestions

No matter how it seems tangled, it is also obvious that juridical verdicts concerning *zinā'* was interwoven with the old hegemony of the *shari'ah*. Ottoman legal system was in transition throughout the long 19th century, and this process gave rise to the creation of a two winged law perception. On one side, the *shari'ah* was standing with its all resistance to the new law systems, however, the new tendencies and quests for ruling the society more effectively were pushing the limits of it on the other. That is to say that a new and symbiotic relationship between the old and the new was both used to come into collision and reconciliation in the empire. Needles to say that this bifurcated change affected the gender relations and the construction of gender identities in society.

It is crystal clear that the Ottoman judicial system has been built upon the idea of patriarchal traditions, and naturally, the protection of men was the essential aim of it. Ottoman men already formed a privileged class thanks to the principal arguments that had been put by the *shari'ah*. Moreover, public relations were organized by men to a great extent, including the production and distribution of wealth. In the classical age, conjugal infidelity represented both the power of the *shari'ah* and the puissance of sultan, who implemented traditional codes to equalize the balance in the society through *kanunname*s. In the Ottoman codex tradition, *zinā'* had a specific and yet a complex ground, because it allowed for the state to create a slippery platform so that it could easily move between the public and private spaces.

The essential elements which criminalized a sexual act and exacerbated its consequences were not only related to the fact that they were representing a great sin in the eyes of the *shari'ah*, but more of a practical concern so as to keep the oppression on women under the reasonable bounds. Therefore, when we attempt to analyze *zinā'* as a crime of passion, we also have to look at it to be related with illicit and intimate relations, sexual greeds, religious misdeeds, a harmful practice to the integrity of family institution and demographical degeneration, and finally as a regulative mechanism of gender roles in the society.

By the 19th century, though, authorities realized that they needed to define adultery in a more secular sense to catch the modernity. The old argument about the seduction of the devil had to be replaced with a new concept that refers more meaning to the civilization process. Male rapacity of sex should have set an explicit example of new moral codes instead of defining women as the inactive objects of seduction, but it did not happen that way. Above all, the new literature inspired by the West introduced a deal of European culture patterns to the Ottoman world. In this new cultural climate, women became the objects of manly desire who were to be gained by the merited ones. This connoted that the old duality between men and women in the area of law lingered on to the 19th century's social, sexual, legal, and political dimension beyond any doubt.

Academic papers concerning adultery usually have overlooked the dynamic inner structure of social relations and their authentic cultural implications. Leaving this indisposition aside, the trends of historiography in Turkey should consider to include the gender relations when the subject is *zinā'* or similar sexual activities, because there is a close link between the transformation law system, psychosociological facts, and the moral symbolism of the 19th century. If we manage to understand the anxiety about social, moral and ethnic degeneration and the imagination that attribute the signs of malfunction in a healthy social body to the change of gender relations, we also may foresee that how the social processes have taken a new fullness of meaning.

References

AKBULUT, İlhan. (2003). "İslam Hukukunda Suçlar ve Cezalar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52(1): 167-181.

AKGÜNDÜZ, Ahmet. (1999). "Kanunnâmelerdeki Ceza Hukuku Hükümleri ve Şer'î Tahlili", *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12(1): 1-16.

AKMAN, Mehmet. (2005). "Osmanlı Ceza Hukuku Çalışmaları Üzerine Bir İcmal", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 3(5): 489-512.

AKYAVAŞ, Ragıp (1950). "Tüyler Ürpertici Bir Ceza: Recim" *Resimli Tarih Mecmuası*, 9: 345-347.

ALİ, Kecia (2006). *Sexual Ethics and Islam Feminist Reflections on Qur'an, Hadith and Jurisprudences*, Oxford: Onewold Publications.

ALYOT, Halim (2008). *Türkiye'de Zabıta: Tarihi Gelişim ve Bugünkü Durum*, Ankara: Emniyet Genel Müdürlüğü Yayını.

AND, Metin (2009). *16. Yüzyılda İstanbul: Kent-Saray-Günlük Yaşam*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

ARPACI, Murat (2012). "Modernitenin Eşiğinde Toplumsal Cinsiyet Rejimi: Pastoral İktidar, Beden Politikaları ve Evlilik", *Doğu Batı: Toplumsal Cinsiyet*, 16(63): 131-146.

BEZOUŠKOVÁ, Lenka & Antonin LOJEK (2015). "Adultery and Fornication in Historical Perspectives", *The Lawyer Quarterly*, 5(4): 261-285.

BOUHDİBA, Abdelwahab (1975). *Sexuality in Islam*, Londra ve New York: Routledge.

Ceza Kanunnâme-i Hümayunu (1858). İstanbul: Takvimhâne-i Amire.

ÇABUK, Fehminaz (2019). "19. Yüzyılda Osmanlı Toplumunda Zina: Bazı Zina Vakalarında İşlenen Cinayetler Üzerine Bir Değerlendirme", *İnsan & İnsan*, 7(23): 1-19.

DURSTELER, Eric R. (2012). *Dönme Kadınlar: Toplumsal Cinsiyet, Kimlik ve Sınırlar,* çev. Deniz Koç, İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

EVLİYA ÇELEBİ (1996). *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini 1. Kitap*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

GALLAND, Antoine (1998). *İstanbul'a Ait Günlük Anılar II 1672-1673*, çev. Nahid Sırrı Örik, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

GİDDENS, Anthony (1992). *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*, Stanford: Stanford University Press.

HOSSEİNİ, Ziba Mir (2011). "Criminalizing Sexuality: Zina Laws as Violence Against Women in Muslim Contexts", *Sur: International Journal on Human Rights*, 8(15): 7-33.

Kanunname-i Âli Osman: Sultan Süleyman Devri (1913). İstanbul: Ahmed İhsan ve Şurekâsı.

KORBATIEH, Souha (2018). "Adultery Laws in Islam and Stoning in the Modern World", *Australian Journal of Islamic Studies*, 3(2): 1-20.

MUTAF, Abdulmecit (2008). "Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar", *Turkish Studies*, 3(4): 573-597.

ÖZKORKUT, Nevin Ünal (2007). "İslam Ceza Hukukunda Kadın", Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 56(2): 83-95.

PEIRCE, Leslie (2003). *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*, California: University of California Press.

PETERS, Rudolph (2005). *Crime and Punishment in Islamic Law: Theory and Practice from the Sixteenth to the Twenty-first Century*. Cambridge: Cambridge University Press.

Qadi Register of Bâb Court, 54 (20), hüküm no: 537, 1102 (1691), 440.

Qadi Register of Istanbul Court, 25 (76), hüküm no: 312, 1179-1180 (1765-1767), 290.

SAMİ, Yaku (1910). "Zinâ-Adulteré", *İlm-i Hukuk ve Mukyâyese-i Kavânin Mecmuası*, 1, (13): 508-509.

Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî II (1003-1008/1595-1600),* haz. Mehmet İpşirli, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

SEMERDJIAN, Elyse (2006). "Gender Violence in *Kanunnames* and *Fetvas* of the Sixteenth Century", *Beyond the Exotic: Women's Histories in Islamic Societies*, ed. Amira el-Azhary Sonbol, Cairo: The American University in Cairo Press, 180-197.

KARAÇAY TÜRKAL, Nazire (2012). Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke: 1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

SONBOL, Amira (1997). "Rape and Law in Ottoman and Modern Egypt", *Women in the Ottoman Empire: Middle Eastern Women in the Early Modern Era*, ed. Madeline C. Zilfi, Leiden: Brill, 214-231.

SONBOL, Amira (2003). "Rise of Islam: 6th to 9th Century", ed. Suad Joseph*, Encyclopedia Women & Islamic Cultures: Volume I-Methodologies, Paradigms and Sources*, pp. 3-9, Leiden ve Boston: Brill.

ŞENSOY, Naci (1942). "Zina Cürmü", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 8(1-2): 73-100.

TEBLY, Karl (2013). *Dersaadet'te Avusturya Sefirleri,* çev. Selçuk Ünlü, Konya: Gençlik Kitabevi Yayınları.

TEMİZ, Yağmur (2014). "Türk İslam Hukukundan Günümüze Zina", *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 5(2),:489-514.

The Holy Qur'ān (2004). Transl. Maulawi Sher 'Ali, Islamabad: Islam International Publications LTD.

The Ottoman Penal Code (1888), Transl. C. G. Walpole. Londra: William Clowes and Sons.

TUCKER, Judith E. (1998). *In the House of the Law: Gender and Islamic Law in Ottoman Syria and Palestine*, California: University of California Press.

TUCKER, Judith E. (2009). "Law and Gender", *Encyclopedia of the Ottoman Empire,* eds. Gábor Ágoston v& Bruce Masters, pp. 325-328, New York: Facts on File.

ÜÇOK, Coşkun (1947). "Osmanlı Kanunnamelerinde İslâm Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler III", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1): 48-72.

Wanda (1884). *Souvenirs Anecdotiques sur la Turquie (1820-1870)*, Paris: Librairie de Firmin-Didot et Cie.

ZARINEBAF, Fariba (2010). *Crime and Punishment in Istanbul, 1700-1800*, Berkeley: University of California Press.

ZILFI, Madeline C. (2010). *Women and Slavery in the Late Ottoman Empire: The Design of Difference*, Cambridge: Cambridge University Press.

Additional Recources

B.O.A., A.}MKT.MVL., 1/76, 27 Şevval 1261 (29 Ekim 1845).

B.O.A., A.}MKT.MVL., 123/100, 25 Cemaziyelahir 1277 (8 Ocak 1861).

B.O.A., A.}MKT.MVL., 2/94, 19 Şevval 1262 (10 Ekim 1846).

B.O.A., C..ADL., 19/1161, 8 Safer 1261 (16 Şubat 1845).

B.O.A., MVL., 68/55, 1 Şaban 1262 (25 Temmuz 1846).

B.O.A., ŞD., 2818/19, 4 Muharrem 1331 (14 Aralık 1912).

B.O.A., HAT., 512/25098, 2 Recep 1254 (21 Eylül 1838).

Mavi Atlas, 9(1)2021: 55-76
Araştırma Makalesi | ResearchArticle

Makale Geliş | Received: 12.11.2020
Makale Kabul | Accepted: 01.01.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.825210

Demet CANSIZ
Dr.|Dr.
İstanbul, TÜRKİYE
Istanbul, TURKEY
ORCID:0000-0002-2084-9349
cansizdemet@hotmail.com.

Atatürk'ün Ölümünün Türk Halkı Üzerindeki Tesirleri

Öz

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu lideri Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938 tarihinde vefat etmiştir. Atatürk'ün ölümü, Türk ve dünya basınında geniş bir yankı uyandırmıştır. Gerek Türk basını gerekse dünya basını, Atatürk'ün karakteristik özelliklerine, liderlik vasıflarına, inkılâpçı ve yenilikçi ruhuna vurgu yapan çok sayıda haber ve makale neşretmiştir. Bu çalışmalar ele alınarak yurtdışında ve ülkemizde Atatürk'ün ölümünü konu alan birçok kitap, makale yayınlanmıştır. Literatürdeki mevcut makalelerde Atatürk'ün sağlık durumu, ölümüne ait tüm detaylar, Türkiye'de çeşitli illerde yapılan matem törenleri, Avrupa, Ortadoğu, Balkanlar'daki devlet liderlerinin Atatürk'ün ölümüne verdiği tepkiler, elçilik taziyeleri gibi hususlar incelenmiştir. Bu çalışmada ise çocuk, genç, yaşlı, kadın, erkek ayırt etmeksizin tüm Türk halkının Atatürk'ün ölümüne karşı duyduğu acı ve bunun gündelik hayata yansımaları ele alınmıştır. Atatürk'ün son günleri, cenaze merasimine ait bazı detaylar ve yabancı ülke temsilciliklerinden gelen taziye mesajlarına kısaca değinilmiştir. Yurt dışında Atatürk hakkında yayınlanan haberlerden bir kısmı okuyucuya sunulmuştur. Atatürk'ün ölümünden sonra devlet eliyle düzenlenen resmi törenler ve programlar, halkın bu programlara ilgisi bilhassa gençlerin farkındalığı vurgulanmaya çalışılmıştır. Ayrıca Atatürk'ün ölümünden sonra Cumhurbaşkanlığını İsmet İnönü'nün devralışı, bu seçime karşı halkın bakış açısı ve tepkilerinin nasıl olduğu incelenmiştir. Atatürk'ün ölümünün halk üzerinde yarattığı duygusal izlerin yanı sıra, ülkeyi siyasi-sosyal manada nasıl etkilediği gibi hususlara dönemin gazetelerinde yayınlanan haber örnekleri kullanılarak cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk'ün Ölümü, Türkiye, Türk Halkı, Matem, Gündelik Yaşam, Siyasi-Sosyal Yansımalar.

Effects of Ataturk's Death on Turkish People

Abstract

Mustafa Kemal Atatürk, the founder of the Republic of Turkey, died on November 10, 1938. Atatürk's death created a profound impact in the Turkish national press and the world press. Many news and articles based on Atatürk's characteristic and leadership features and his revolutionary and innovator spirit were published both in the Turkısh national press and in the world press. Benefiting from all these studies, many books and articles on the death of Atatürk's were published abroad and in our country. Atatürk's state of health, all the details of his death, the mourning ceremonies held in various cities of Turkey, the reactions of the heads of Europe, the Middle East, Balkans, issues such as the embassy of condolence to the death of Atatürk have been discussed in this study. As for this study, the suffering of all Turkish people due to the death of Atatürk regardless of being a child, young or old, woman or men, to and their reflections on daily life has been discussed. The last days of Atatürk, some details about the funeral ceremony and the condolence messages from the foreign representatives were briefly mentioned. Some of the news about Atatürk published abroad were presented to the reader. After the death of Atatürk, official ceremonies and programs organized by the state, the interest of the people in these programs, especially awareness of the young people, were tried to be emphasized. In addition, the taking over of the Presidency by İsmet İnönü after the death of Atatürk, how the people's perspective and reactions against this election were examined. In addition to the emotional tracks caused by the death of Atatürk on the public, questions such as how it affected the country in a political-social sense, answers were sought by using news samples published in the newspapers of the period.

Keywords: Atatürk's Death, Turkey, Turkish People, Mourning, Everyday Life, Political Social Repercussions.

Giriş

Atatürk'ün rahatsızlığı 1937 yılında iyice kendini göstermeye başlamıştı. Tedavi amacıyla elli gün kaldığı Savarona yatından Dolmabahçe Sarayı'na yine hasta bir şekilde dönmüştü. Yerli ve yabancı hekimler yaptıkları muayeneler neticesinde hastalığının karaciğer rahatsızlığından kaynaklandığı konusunda hemfikirdi. Yakalandığı bu elim hastalıktan kurtulamayan Atatürk 10 Kasım 1938'deDolmabahçe Sarayı'nda hayata gözlerini kapattı. Atatürk'ün ölümüyle Türk halkı büyük bir yas içine girdi, ölüm haberi tüm yurtta derin bir üzüntüyle karşılandı. İstanbul ve Ankara başta olmak üzere neredeyse bütün il, ilçe, kasaba ve köylerde yas törenleri tertip edildi. Bu törenler en ince detaylar düşünülerek hassasiyetle hazırlandı ve yüksek bir katılımla gerçekleşti. Askerî ve siyasi hayatı boyunca Türk milletinin bağımsızlığını, yenileştirme ve iyileştirme hamleleriyle pekiştirmeye çalışan Atatürk, büyük bir prestij ve sevgi seliyle son yolculuğuna uğurlandı.

Ülkenin en zor dönemlerinden birinde Atatürk'ün önderliğinde gerçekleştirilen kurtuluş mücadelesinin ve ardından kazanılan büyük başarıların bilincinde olan Türk halkı için Atatürk'ten ayrılmak kolay olmadı. Halk Atatürk'e olan bağlılığını her fırsatta uzun yıllar boyunca sergilemeye devam etti. Fakat bu ayrılığın verdiği derin keder halkın ilerleme ve çalışma azmini de kırmadı. Atatürk'ün sağlığındayken her fırsatta vurguladığı gibi Türk milleti, millî birlik ve beraberlikle bütün güçlüklere karşı koyabilirdi. Hedeflerine ulaşmak için her türlü fedakârlığa hazır olan Türk milleti durmadan çalışmayı, kalkınmayı Atatürk'ten kalan en büyük miras varsayarak bu yolda ilerlemeye gayret etti.

1. Atatürk'ün Son Günleri ve Ölümü

Atatürk 1936 yılının Kasım ayında ciddi bir zatürre geçirmiş, bedeni yavaş yavaş güç kaybetmeye başlamıştı. 1937'den itibaren hafıza zayıflığı, burun kanamaları ve vücudundaki kaşıntılar belirgin şekilde artış göstermişti (Üçüncü, 2013: 1187-1188).Fakat yine de çalışmalarını ciddiyetle takip ediyor, Hatay Meselesi başta olmak üzere pek çok sorunla ilgileniyordu. 1938 yılı Ocak ayında rahatsızlığı iyice kendini göstermeye başlamıştı (Yalçın ve Akbıyık, 2010: 397).Atatürk'ün sağlık durumu hakkında ilk konsültasyon Sağlık Bakanı Müsteşarı Dr. Asım Arar'ın belirttiği üzere Ankara'da 6 Mart 1938'de yapılmıştı. Muayene sırasına Başvekil İsmet İnönü de Atatürk'ün yanındaydı. Muayene sonrasında doktorlar hastalığın karaciğerde olduğu hususunda ittifaktı (Aydemir, 1999: 520).Atatürk'ün hastalığına ilk olarak teşhis koyan Dr. Nihat Reşat Belger, Yalova Termal Otel'de yaptığı muayeneden sonra hastalığın karaciğerinin büyümesi ve sertleşmesine bağlı olarak geliştiğini belirledi (Unaydın, 1959: 11; Çaycı, 2002: 461-462; Soyak, 1973:736).Nihat Belger'e göre Atatürk, sirozdu. Nitekim bir süre sonra Atatürk'ü muayene eden yabancı ve Türk hekimler de bu teşhisi onaylamıştı (Şapolyo, 1957: 37-38; Unaydın, 1959: 18-19).[1]1938 Mayıs ayı başında sağlık durumu iyi olmadığı halde Hatay ve çevresini dolaşmış, askeri manevraları izlemiş, düzenlenen törenlerde saatlerce ayakta kalmıştı. Bu gezi sağlığının geri dönüşü olmayacak derecede bozulmasına yol açmıştır (Ulusu, 2008: 229-230; Yalçın ve Akbıyık, 2010: 398).Fakat yine de Hatay meselesini takipten geri durmuyor, Dolmabahçe Sarayı'nda çalışan Dil ve Tarih Kurumlarının mesaisi ile yakından alakadar oluyordu (Soyak, 1973: 743).16 Ekim Pazar günü ani bir şekilde rahatsızlanan Atatürk, bu ilk tehlikeyi bünyesinin sağlamlığı ve emsalsiz enerjisiyle birkaç gün süren buhran devresinden sonra atlattı. Fakat hastalığın seyrini durdurmaya imkân yoktu. Kendisine gıda olarak son zamanlarda ancak bir miktar sütle, portakal-elma suyu, arada bir çorba

[1] Atatürk'ü muayene eden yabancı hekimlerden Fransız Profesörü Fissinger, Atatürk'ü ilk muayenesinde kendileri tedavi eden hekimlerimizin teşhisinde isabet görerek mevcut tedaviye devam edilmesini tavsiye etmiştir. Profesör Fissinger bundan sonra memleketimize üç defa daha gelmiştir. Fissinger'den başka Viyana'dan gelen H. Epinger, Berlin'den gelen Fon Bergman isimlerindeki profesörler de çeşitli konsültasyonlar yapmışlardır. Bkz. *Cumhuriyet,* 'Atatürk'ün Son Günleri', (1938, 11 İkinciteşrin); Atatürk'ün hastalığı beslenme tarzı ve daimi peklikten kaynaklanan karaciğer iltihabı şeklinde de yorumlanmıştır. Bkz. Güler, 2006: 307.

verilebiliyordu (*Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1938).[2] Oldukça zayıflamış ve bitkin bir hale gelen Atatürk bu vaziyette iken bile dünya konjonktürüne kafa yoruyordu. Arkadaşı Ali Fuat Paşa'ya II. Dünya Harbi'nin çıkacağından emin bir tavırla *bu harpte ben yataktan kımıldamayacak olursam memleketin hali ne olacaktır, devlet işlerine müdahale edecek bir vaziyete gelmeliyim* diyordu (Aydemir, 1999: 528). Diğer devlet adamlarıyla yaptığı görüşmelerde de sık sık dünya barışının tehlikede olduğunu dile getiriyordu (İnan, 2007: 19-21).

29 Ekim 1938'de gerçekleştirilen Cumhuriyet Bayramı'nın 15. yıldönümü kutlamalarına katılamadı (Ulusu, 2008: 234). Atatürk, Cumhuriyet'i on beş yaşına getirdiği bugünlerde hastalığının en ızdıraplı günlerini yaşıyordu. Esasında Büyük Millet Meclisi'nde söyleyeceği 15. yıl açılış nutku için notlar hazırlamış, konuşmasına birtakım ilaveler yapmıştı. Fakat rahatsızlığı O'nu İstanbul'da kalmaya mecbur bırakmıştı (İnan, 2007: 22).Benzer şekilde 1 Kasım 1938'de ilk kez TBMM'nin açılışına katılamayan Cumhurbaşkanı Atatürk'ün konuşmasını Celal Bayar okudu (Mango, 2004: 598; Çaycı, 2002: 464).1 Kasım'dan itibaren doktorların tavsiyesiyle Savarona yatında deniz kürü tedavisine başlayan Atatürk (Kutay, 1981: 63),bir süre sonra Dolmabahçe Sarayı'na nakledilmiş ve tedavisi için alanında uzman hekimler görevlendirilmişti (Kocatürk, 1985: 343; Unaydın, 1959: 29; Mango, 2004: 596).[3] Fakat hastalığının etkisiyle Atatürk'ün karnı sürekli su topluyor ve doktorlar tedavi maksatlı karnından su alıyorlardı (Kocatürk, 1985: 343). 7 Kasım'da yapılan üçüncü ponksiyondan sonra Atatürk'ün sağlık durumu iyice kötüleşmiş ve 8 Kasım gecesi tam anlamıyla komaya girmişti (Atay, 1998: 491).9 Kasım gecesine doğru Atatürk, etrafındakilerin hiçbirisini tanımıyordu (Aydemir, 1999: 529).[4] Son saatleri yaklaştığı zaman bütün müdavi ve müşavir tabipleri başucunda idi. Teneffüsü bir ara son derece sıklaşarak önce 40'a kadar çıkmış, sonra 33'e inmişti. O büyük adam dakikadan dakikaya sönüyordu. Saat sabahın dokuzunu gösterdiğinde Atatürk son dakikalarını yaşıyordu. Beş dakika sonra her şey bitmiş, Atatürk gözlerini hayata kapamıştı. Hekimler son bir defa tekrar toplu bir halde saraya giderek, Atatürk'ün naaşını usulen son bir muayeneden geçirdi. Bu muayeneyi müteakip millî matem ilanı ve cenaze merasimi için Ankara'da hazırlanan program beklendi (*Cumhuriyet,* 11 İkinciteşrin 1938).[5] Hükümet verdiği tebliğ ile *Türk milleti Ulu Şefini, insanlık büyük evladını kaybetti* sözleriyle millete taziyelerini iletmişti (*Tan,* 11 İkinciteşrin 1938).[6]

2. Cenaze Merasimi ve Vasiyetnamesi

Atatürk'ün ölüm haberini içeren hükümet beyannamesi, 10 Kasım günü öğleden sonra radyodan okunmuş ve ayrıca gazetelerin ek baskılarıyla kamuoyuna duyurulmuştur (Kutay, 1981: 17). 11 Kasım'da Büyük Millet Meclisi, 348 ittifak oyla İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçmiştir

---

2 *Cumhuriyet,* 'Atatürk'ün Son Günleri', (1938, 11 İkinciteşrin). Atatürk'ün hastalığının evreleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Aydın, 2016: 176-201. Birkaç gün süren bu koma esnasında Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, ordu komutanlıklarına iki maddelik bir şifre göndermiştir. Şifrede Atatürk'ün durumunun ağırlaştığı ve teyakkuzda bulunulması gerektiği vurgulanarak yaşanması muhtemel asayiş sorunlarına karşı hükümet güçlerine destek verilmesi gerektiği bildirilmiştir. Bkz. Üzen ve Özgen, 2013: 10.

3 Ayrıca doğumundan ölümüne kadar Atatürk'ün hayatındaki önemli gün ve olaylar için bkz. Utkan Kocatürk, *Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Atatürk Araştırmaları Merkezi Yayınları, Ankara, 2015.

4 Doktorların verdiği raporlara göre 9 Kasım saat 10.00'da Atatürk'ün durumu ciddiyetini muhafaza etmekte olup ateşi 36,8, nabzı 128, teneffüsü 28'di. Aynı gün saat 20.00'da ateşi 37,6, nabzı dakikada 124, teneffüsü 40'dı. Saat 24.00'da ise vahamet artarak ateşi 37,6, nabzı 132, teneffüsü ise 33'tü bkz. *Cumhuriyet*, "Atatürk'ün Sıhhati", (1938, 10 İkinciteşrin).

5 *Cumhuriyet* 'Atatürk'ün Son Günleri', (1938, 11 İkinciteşrin). Atatürk'ün ölümünün ardından doktorlar verdikleri raporda, 9 Kasım gecesinden itibaren Atatürk'ün durumundaki vahametin arttığını ve 10 Kasım saat 09.05'te gözlerini hayata kapadığını bildirmişlerdir. Müdavi tabipler; Pr. Dr. Neşet Ömer İrdelp, Pr. Dr. M. Kemal Öke, Dr. Nihat Reşat Belger. Müşavir tabipler: Pr. Dr. Akil Muhtar Özden, Pr. Dr. Hayrullah Diker, Pr. Dr. Süreyya Hidayet Serter, Dr. M. Kamil Berk, Dr. Abrevaya Marmaralı. Bkz. *Tan*, 'Doktorların Raporları', (1938, 11 İkinciteşrin).

6 Bkz. *Tan,* 'Hükümetin Tebliği', (1938, 11 İkinciteşrin); Erinç, 2003: 30.

(*Tan*, 11 İkinciteşrin 1938).[7] Seçimden hemen sonra cenaze işlemlerine devam edilmiştir. Cenaze 11 Kasım'da defnedileceğinden bozulmaması için tahnit edilmemiş fakat en az 4 ay muhafazasını temin edilecek şekilde ilaçlanmıştır. Bu esnada bir elinin kapalı bir elinin ise açık olduğu gözlemlenmiş, bir elinin kapalı kalmasının ölüm hadisesinin hafif bir felçle vuku bulduğu ihtimalini kuvvetlendirmiştir (*Cumhuriyet*, 15 İkinciteşrin 1938).[8] Atatürk'ün naaşının bozulmaması için yapılan ilaçlama işlemi devrin mühim doktorları Prof. Dr. Mustafa Hayrullah Diker ve Prof. Dr. Hidayet Serter'in gözetiminde Gülhane Patolojik Anatomi Hocası Prof. Dr. Lütfi Aksu ile arkadaşları tarafından titizlikle yapılmıştır. Münir Hayri Egeli'nin de yardımıyla işlem 11 Kasım akşamı tamamlanmıştır. İlaçlama işlemi öylesine başarılı gerçekleştirilmiştir ki, 15 yıl sonra Etnografya Müzesi'nden Anıtkabir'e taşınırken naaşın ilk gün olduğu gibi görünümünü koruduğu gözlemlenmiştir. Fakat o tarihte Prof. Dr. Lütfi Aksu öleli iki yıl olduğu için hak ettiği tebrike mazhar olamamıştır (Güler, 2006: 309). Atatürk hayatta iken kabrinin nerede olacağına dair herhangi bir yazılı vasiyetname bırakmamıştır (İnan, 2007: 27). Bu sebeple 13 Kasım'da Bakanlar Kurulu toplanarak hem cenaze programı hakkında mütalaada bulunmuş, hem de Atatürk'ün naaşının koyulacağı geçici kabrin tespitine çalışmıştır. Milli Savunma Bakanı Kazım Özalp tarafından kullanılan *muvakkat kabir* ifadesiyle, Atatürk'ün Anıtkabir yapılıncaya dek Etnografya Müzesi'nde kalması teklif edilmiş, dönemin İçişleri Bakanı Refik Saydam'ın da desteğiyle bu teklif kabul edilerek naaşın Etnografya Müzesi'nde kalması uygun görülmüştür (Kutay, 1981: 178-181). Afet İnan da hatıralarında, Atatürk'ün son arzusunun bir an evvel Ankara'ya dönebilmek olduğunu, vatan topraklarında çam ağaçlarının bol olduğu yeşil bir alanda yatmayı dilediğini belirtmiştir. Ayrıca bir akşam sohbet esnasında *Milletim beni istediği yere yatırsın, yeter ki beni unutmasın* dediğini ifade etmiştir (İnan, 2007: 27-30).Dolayısıyla Bakanlar Kurulu'nun kabir yeri olarak Ankara'yı seçmesi Atatürk'ün isteklerine de uygun görünmektedir.

Atatürk'ün ilk cenaze merasimi İstanbul'da yapılmış, halkın da saygı geçişleri ile iştirak ettiği merasim 16 Kasım'dan 19 Kasım'a kadar sürmüştür (Eroğlu, 1986: 144).[9] Bu süreçte naaş Dolmabahçe Sarayı'nda tutulmuş ve saray halkın yoğun ziyaretleri sebebiyle adeta bir türbe halini almıştır. Sarayın yalnızca Fındıklı yönündeki kapısı açık tutulmuş, ziyaretçileri bu kapıda görevliler karşılamıştır (*Cumhuriyet*, 15 İkinciteşrin 1938).[10] 17 Kasım günü neredeyse bütün millet başı gözü sarılı, yaşlı genç, kadın erkek çoluk çocuk ağlaya sızlaya Dolmabahçe Sarayı'nda Ata'yı ziyaret etmiştir. Dolmabahçe Sarayı yapıldığı günden o tarihe kadar böylesine hazin ve ulvi bir manzaraya şahit olmamıştır (Akşam, 17 Teşrinisani 1938).[11] Atatürk'ün naaşının Ankara'ya götürülmesinden bir gün önce 18 Kasım Cuma günü ziyaretler o kadar artmıştı ki, o gün en az iki yüz bin kişi Ata'yı uğurlamaya gelmiştir (Güler, 2006: 313).

> Cemal Kutay, Ata'yı ziyaret eden halk kitlesini Zerrece protokol, merasim, telkin hiçbir fani izin hissi yoktu. Bir millet, evet bütün bir millet bir vatandaşı için kendisine başta haysiyet ve istiklal, bütün güzel ve iyi şeyler armağan etmiş, bu uğurda nefsini feda etmiş şefkatli bir babadan öksüz kaldığında nasıl gözyaşı döker? Asrın büyük hadisesine şahit olmayanları yazı-söz-fotoğraf-beste-tablo hiçbir şeyle anlatmak mümkün değildir bu vefa ve minnet selini sözleriyle tasvir etmiştir (Kutay, 1981: 179).

O gece Orgeneral Fahrettin Altay ve İstanbul Valisi Muhittin Üstündağ'ın kararıyla sarayın kapıları kapatılmış ve ziyaret sabaha kadar devam etmiştir. Fakat daha önce görülmemiş bu insan seli içinde 11 kişi izdiham altında ezilerek hayatlarını kaybetmiştir. Olayda kırktan fazla kişinin de yaralandığı tespit edilmiştir (*Cumhuriyet*, 19 İkinciteşrin 1938; *Akşam* 19 Teşrinisani 1938; Güler,

---

7 *Tan*, 'Mecliste Tarihi Gün', (1938, 11 İkinciteşrin).
8 *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ün Cenaze Merasimi', (1938, 15 İkinciteşrin).
9 Atatürk'e İstanbul'da yapılan cenaze töreninin ayrıntılı programı için bkz. Erinç, 2003: 39-40.
10 *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ün Cenaze Merasimi', (1938, 15 İkinciteşrin).
11 *Akşam,* 'Atatürk'ün Arkadaşları', (1938, 17 Teşrinisani).

2012: 313-314).[12] Bu olay ardından hem güvenliği sağlamak hem de kalabalık halk kitlesini kontrol altına almak maksadıyla son ziyaret gününde Beşiktaş tramvay hattı, 12.30'da tamamıyla kapatılmıştır. Fakat halkı durdurmak yine de mümkün olmamış aralarında toplanan birkaç kişi arabalarla Fındıklı'ya ulaşmış buradan da yürüyerek saraya ulaşmayı başarmıştır (*Akşam*, 19 Teşrinisani 1938).[13] İzdiham meselesi Cumhuriyet Halk Partisi Meclis Grubunda görüşülmüş, ölen insanlar için duyulan üzüntü ifade edilirken halktan daha dikkatli davranmaları talep edilmiş ve alınan güvenlik tedbirleri arttırılmıştır (Boran, 2011: 505). Aslında hükümet bu acı ama mutlak sona karşı hazırlıklı olduğundan Atatürk'ün ölümünden evvel bir ay önce gerekli tedbirleri almış fakat bu elim hadisenin önüne yine de geçilememiştir (Boran, 2011: 493).

Ankara'ya nakledilecek cenazenin son hazırlıkları Ordu Müfettişi Orgeneral Fahrettin Altay, İstanbul Komutanı Korgeneral Halit Bıyıktay ve Merkez Kumandanı İhsan Ilgaz tarafından yapılmıştır (*Cumhuriyet*, 16 İkinciteşrin 1938).[14] Cenaze Dolmabahçe'den Ankara'ya aktarılmadan evvel Ata'ya son görev yerine getirilerek cenaze namazı kılınmıştır. Dolmabahçe hadisesinden sonra yeni bir olaya mahal vermemek adına cenazenin bir camiye götürülüp götürülmemesinin dinen şart olup olmadığı hususu araştırılmıştır. Büyük İslam Felsefesi hocalarından Prof. Mehmet Şerafettin Yaltkaya'ya bu husus sorulmuş, Yaltkaya böyle şer'i bir zorunluluk olmadığını fakat bir de Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Rıfat Börekçi'ye sorulmasını istemiştir. Milli Mücadele'nin ilk günlerinden beri Atatürk'e destek olan Börekçi *O'nun cenaze namazı tertemiz hale getirdiği bütün vatanda bu farizanın yerine getirilebileceği her yerde kılınabilir* diyerek Yaltkaya'yı onaylamıştır. Bu ifadelerin ardından saray salonunun ortasındaki büyük avizenin altında iki masa üzerine alınan tabutun karşısında namaz kılınmıştır. Cenaze namazının imamlığını Mehmet Şerafettin Yaltkaya gerçekleştirmiştir (Kutay, 1981: 190; Güler, 2006: 314-315; Boran, 2011: 506).

Cenaze namazının ardından 19 Kasım'da naaş Ankara'ya nakledilmek üzere önce Zafer torpidosuna ardından Yavuz zırhlısına aktarılmıştır (*Cumhuriyet*, 18 İkinciteşrin 1938; *Tan* 19 İkinciteşrin 1938).[15] Bu şekilde deniz yoluyla İzmit'e kadar taşınan cenaze tabutu[16] burada hazırlanan özel bir vagona koyulmuştur. Trenin geçtiği kaza, köy ve vilayetlerdeki halk ellerinde meşalelerle atanın cenazesini selamlamıştır. Tren Ankara'ya 20 Kasım günü saat 10.03'te ulaşmıştır. Ankara garında cenazeyi halk ve üst düzey görevliler karşılamıştır. Naaş top arabasıyla TBMM'nin önüne getirilerek hazırlanan katafalka koyulmuştur (Kutay, 1981: 194-195).Daha önceden hazırlanan program gereğince Ankara'daki tören 21 Kasım'da gerçekleştirilmiştir (*Tan,* 13 İkinciteşrin 1938).[17] Merasim günü memleketteki resmi ve yarı resmi nitelikteki daireler ile hususi müesseseler tatil edilmiştir. Ayrıca bayraklar yarıya indirilerek, ülke genelindeki tiyatro, sinema, bar gibi eğlence yerlerinin kapalı tutulmasına özen gösterilmiştir. Atatürk'ün vefat tarihinden itibaren

---

12 *Cumhuriyet*, 'Müessif Bir Hadise', (1938, 19 İkinciteşrin); *Akşam,* 'Dolmabahçe Önündeki Müessif Hadise Hakkında Resmi Tebliğ', (1938, 19 Teşrinisani); Güler, *2006:* 313-314. Ölen kişilerin isimleri şu şekildedir: Deniz Yolları İşletmesi Müdürü RaufiMaynasinin kızı Bilun (16 yaşında), İstiklal Caddesi 236 numarada oturan Ana Okur (58 yaşında), İstiklal Caddesi Yıldırım Apartmanında oturan RoyaKoşnir, RoyaKoşnir'in kızı Bela Koşnir, Bakırköy'den Aşçı Hatice (55 yaşında), Kurtuluş'tan Sütçü Diyamendi (40 yaşında), Topkapı Arpaemini Yokuşu Sokağında oturan Abdülhamit (50 yaşında), Aksaray'da Laleli Caddesinde 8 numarada oturan Köse Mehmet (35 yaşında), Tarlabaşı 19 numarada oturan Ohannes (35 yaşında), Sen Benua talebesinden Paul Kuto (15 yaşında), Beyoğlu Lüksemburg Oteli'nde kalan Belçikalı Leon. Bkz. *Tan,* 'Büyük Şefin Uğrunda Son Defa Can Verenler', (1938, 19 İkinci Teşrin).

13 *Akşam*, 'Ziyaretin Son Günü', (1938, 19 Teşrinisani).

14 *Cumhuriyet,* 'Dolmabahçe Sarayındaki Taziyet Defteri', (1938, 16 İkinciteşrin).

15 *Cumhuriyet,* 'Cenaze Merasimi', (1938, 18 İkinciteşrin) ; *Tan*, 'Atamız Gidiyor', (1938, 19 İkinciteşrin).

16 Atatürk'ün naaşının Dolmabahçe'den İzmit'e kadar deniz yoluyla taşınırken yapılan cenaze töreni hakkında bilgi için bkz. Atabey, 2012: 17-38.

17 *Tan*, 'Atamızın Cenaze Merasimi', (1938, 13 İkinciteşrin). Atatürk'ün İstanbul ve Ankara'da yapılan cenaze merasimleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Doğaner, 2010: 45-64.Ankara'da yapılan cenaze merasimi hakkında detaylı bilgi için bkz. Uzun, 2009: 531-553; Ankara'daki cenaze programı için bkz. Erinç, 2003: 51-52.

bir ay zarfında hükümet memurlarının suvare[18] (Türkçe Sözlük: 1752), akşam yemeklerine katılması ve kendilerinin de bu konsepte yemek vermesi yasaklanmıştır. Cenaze merasiminin yapıldığı gün tüm vilayet ve kaza merkezlerinde Atatürk'ün hatırasına törenler düzenlenerek, halk evlerinde Büyük Önder'in hayatı hakkında söylevler tertip edilmiştir (*Tan,* 16 İkinciteşrin 1938).[19] Şehirlerde valiler ve il halkevi başkanları, ilçelerde kaymakamlar ve ilçe halkevi başkanları, nahiyelerde nahiye müdürleri, köylerde ise muhtarlar ve öğretmenler tören programlarının uygulayıcısı olmuşlardır (Üzen ve Özgen, 2013: 24). Gazetelerde Ata'nın tedfin merasimine birçok devlet temsilcisi de iştirak edeceğini açıklanmıştır. Sovyet Rusya'dan Hariciye Komiser Muavini Potemkin, Yunanistan'dan Başbakan Meteksas, Yugoslavya'dan Harbiye ve Bahriye Nazırı General Nediç, Romanya'dan General Pol ülkelerini temsil edeceklerini bildirmiştir. İngiltere'den kral ve hükümeti temsil eden iki heyetin cenaze merasimine katılması uygun görülürken, Romanya, Yugoslavya ve Yunanistan'dan birer kıta asker heyet merasime gönderilmiştir.[20] İran, Mısır, Macaristan, Japonya, Polonya, Çekoslavakya, Hollanda, İsveç, Finlandiya, Suriye, İspanya, Danimarka ve Letonya ise Ankara'daki büyükelçilikleri başkanlığındaki heyetler tarafından temsil edilmiştir. Ayrıca gazetecilerle, Fox, Pramount gibi uluslararası haber şirketlerinden gelen ünlü kameramanlar cenaze merasimini takip etmişlerdir (Güler, 2006: 320). Törende görülen bu manzara oldukça dikkat çekmiştir. Milli bağımsızlık ve çağdaşlaşma önderinin tabutunun arkasında dünyanın dört bir tarafından gelen temsilciler yer almıştır. Demokratlar, faşistler, naziler ve komünistler yan yana saygı yürüyüşüne katılmışlardır (Çaycı, 2002: 466). Ankara'daki merasim tamamlandıktan sonra daha önce İnönü'nün başkanlığında toplanan bakanlar kurulunun Anıtkabir yapılıncaya kadar Etnografya Müzesi'nde kalması yönündeki kararı gereği cenaze buraya tedfin edilmiştir (Boran, 2011: 494).

Ankara'daki cenaze merasiminin ardından çeşitli illerde cenaze merasimleri ve anma programları düzenlenmiştir. İstanbul'da Sarayburnu'nda, Taksim'de, Harbiye ve Üsküdar'da matem programları düzenlenerek, halkın büyük ilgisi altında Atatürk'ü yâd eden konuşmalar yapılmıştır. İstanbul haricinde Gümüşhane'de, Afyon'da, Elazığ'da,[21] Urfa'da, Çankırı'da, Mersin'de, Konya'da cezaevinde mahkûmlar arasında programlar düzenlenerek yurdun her köşesinde Atatürk anılmış, halk Atatürk'e sevgi ve bağlılıklarını göstermiştir.[22] Ayrıca Aydın, Antalya, Ağrı, Bitlis, Bolu, Çanakkale, Diyarbakır, Denizli, Eskişehir, Elazığ, Gaziantep, Giresun, Kütahya, Maraş, Niğde, Ordu, Manisa, Muğla, İzmir, Kayseri, Kırklareli, Van, Yozgat, Tekirdağ, Tokat, Urfa, Samsun, Siirt, Sinop'ta da çeşitli törenler düzenlenmiştir (Güher 2018: 98). Hatay'da Devlet Başkanı Tayfur Sökmen mecliste verdiği nutukta bu büyük acı karşısında duyulan elem ve teessürün tarifsiz olduğunu dile getirmiştir (Erinç, 2003: 55-56).

Cenaze merasimlerinin ardından Atatürk'ün vefatından iki ay öncegizlice hazırlatmış olduğu vasiyetnamesi (Ulusu, 2008: 233)Ankara Üçüncü Sulh Hukuk Mahkemesi'nde açılmıştır. Adliye Vekili Hilmi Uran, Dâhiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri Refik Saydam, Hariciye Vekili Şükrü Saraçoğlu ve mebuslardan Mehmet Somer celse de hazır bulunmuştur. Hâkim muhtelif mühürler ve Büyük Şef'in imzasının bulunduğu zarfı açıp vasiyetnameyi aynen okumuştur. Vasiyetnamede belirtildiği üzere, Atatürk'ün sahip olduğu tüm nakit ve hisse senetleri İş Bankası tarafından nemalandırılacaktır. Her seneki nemadan yaşadıkları müddetçe Makbule'ye ayda bin, Afet'e sekiz yüz, Sabiha'ya altı yüz, Ülkü'ye iki yüz lira, Rukiye ile Nebile'ye ise yüzer lira verilecektir. Sabiha Gökçen'e ayrıca bir ev alacak kadar para verilecektir. Makbule Hanım, yaşadığı müddetçe Çankaya'da oturduğu ev emrinde kalacaktır. İsmet İnönü'nün çocuklarına yüksek tahsillerini ikmal

---

18 Suare; akşam yemeğinden sonra yapılan eğlence, toplantı ya da gece yapılan sinema, tiyatro gösterisi, matine karşıtı. Türkçe Sözlük, Ankara 2005, Dil Derneği Yayınları, s. 1752.

19 *Tan,* 'Milli Matem Kararnamesi', (1938, 16 İkinciteşrin).

20 *Tan,* 'Fransız ve Alman Kolonilerinin Teessürü', (1938, 13 İkinciteşrin). Heyetlerde yer alan temsilciler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Erinç, 2003: 43-47.

21 Elazığ'daki matem töreni hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Haykır, 2014: 529-562.

22 Atatürk'ün cenaze merasimleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Üçüncü, 2013: 84-95; Üçüncü, 2013: 1185-1215.

için muhtaç olacakları yardım yapılacak ve İş Bankası tarafından her seneki nemadan yarı yarıya Türk Tarih ve Türk Dil Kurumlarına tahsis edilecektir (*Cumhuriyet*, 29 İkinciteşrin 1938; *Tan* 29 İkinciteşrin 1938; Mango, 2004: 597; Volkan ve Itzkowıtz 2013:440).[23]

3. Dünya Basınından Taziyeler

Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra dünyadaki birçok ülke ile dostluk anlaşmaları imzalayarak ülkeyi adeta bir barış çemberi içerisine almış ve güvenli bir gelecek inşa etmeye çalışmıştır. Atatürk'ün Türk dış politikasına yerleştirmek istediği bu barışçıl çabalar tüm dünyada takdirle karşılanmış, Yunanistan Başbakanı Venizelos 1934'te Nobel Barış Ödülü'ne Atatürk'ü aday göstermiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra da Avrupa basınında sık sık dünya milletleri arasında karşılıklı anlayış ve devamlı barışın mühim öncülerinden olduğu, olağanüstü inkılâpçı ve sömürgecilikle emperyalizme karşı açılan savaşların ilk lideri olduğu vurgulanmıştır. Atatürk'ün insanlar arasında renk, din, dil vs. ayrım ayırt etmeksizin bir uyum ve dostluk kurma çabalarını dikkate alan UNESCO da 1981 yılını *Atatürk Yılı* olarak ilan etmiştir (Toksoy, 2006: 143).

Tüm dünyada takdir toplayan bu büyük liderin ölümü de saygınlığına paralel şekilde acı ve ilgi uyandırmıştır. Bulgaristan'da tüm gazeteler Atatürk'ün ölümüne ve yeni Reisicumhur İsmet İnönü'nün seçimi dolayısıyla uzun makaleler ve haberler neşretmiştir. Fransızca haftalık olarak neşredilen *La Parole Bulgare* gazetesi, Atatürk'ün bilhassa harici siyaset sahasındaki meziyetlerine değinerek 1925'te Türkiye ile daimi dostluk, 1929'da ise tarafsızlık, uzlaşma anlaşmalarının imzasından sonra iki memleket arasındaki ilişkilerin geliştiğine dikkat çekmiştir. Kemal Atatürk'ün, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki dostluğun takviyesine kudretle yardım ettiğini, bu yüzden Ata'nın huzurunda derin minnettarlık ve teessür içinde eğildikleri vurgulanmıştır. Bulgar matbuatında Atatürk haberleri sıkça yer almış, O'nun mücadeleci ruhundan, dehasından ve kabiliyetlerinden hayranlıkla bahsedilmiştir (*Cumhuriyet*, 23 İkinciteşrin 1938; *Akşam* 16 Teşrinisani 1938).[24]

Yugoslav Elçisi Ekselans Branko Aczemoviç, Ankara'da bulunduğu süre zarfında Atatürk'le görüştüğünü, O'nun siyasi sahadaki kabiliyetini ve yaratıcılığını derinden hissettiğini vurgulayarak O'na karşı duyduğu saygıyı dile getirmiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkinciteşrin 1938).[25]Yugoslavya'da *Politika* gazetesinde, *Tarih silinmez harflerle bu devlet adamının adını hak edecektir. Atatürk bir halk adamıdır. Kırılmaz azmi, kuvvetli zekâsı ve kuvveti kendisini mağlup ettiği mukadderatın önüne getirmiş ve bu suretle yeni Türkiye'nin mübadili olmuştur* sözleriyle Atatürk'ün kişisel özelliklerine değinilmiştir (*Akşam*, 14 Teşrinisani 1938).[26]

Yunanistan'da da tüm basın Atatürk'ten övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Yunan basınında Atatürk'ün Türk-Yunan dostluğunun iyi bir hamisi olduğu vurgulanırken aynı zamanda Atatürk'ün Yeni Türkiye'yi sağlam granitler üzerine tesis ettiği dile getirilerek ıslahatçı yönü vurgulanmıştır (*Akşam*, 12 Teşrinisani 1938; *Akşam* 16 Teşrinisani 1938).[27]Atatürk'ün ölümü doğduğu topraklarda

---

[23] *Cumhuriyet*, 'Atatürk'ün Vasiyetnamesi', (1938, 29 İkinciteşrin); *Tan*, 'Atamızın Vasiyetnamesi', (1938, 29 İkinciteşrin); Mango, 2004:597; Volkan ve Itzkowıtz, 2013:440.

[24] *Cumhuriyet*, 'Atatürk ve Bulgar Matbuatı', (1938, 23 İkinciteşrin); *Akşam*, 'Danimarka Gazeteleri Atatürk ve Eserlerinden Hayranlıkla Bahsediyor', (1938, 16 Teşrinisani); *Akşam*, 'Bulgar Gazetelerinin Hararetli Makaleleri', (1938, 16 Teşrinisani).

[25] *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 İkinciteşrin).

[26] *Akşam*, 'Yugoslavya'da Teessür', (1938, 14 Teşrinisani). Dünya basınında olduğu gibi Türk basınında da Atatürk'ün ölümünden sonra O'nun beşeri özelliklerine, başarılarına, askeri dehasına vurgu yapan ve hayat hikâyesini anlatan birçok makale yayınlanmıştır. Bkz. *Cumhuriyet,* 'Atatürk ve Dünya', (1938, 15 İkinciteşrin); *Cumhuriyet,* '19. Fırka Atatürk Tümeni', (1938, 18 İkinciteşrin); *Cumhuriyet,* 'Atatürk Bütün Kalpleri Hoşnut Eden Bir Varlıktı', (1938, 18 İkinciteşrin); *Cumhuriyet,* 'İstanbul'un Kalbinde Ebedi Atatürk', (1938, 19 İkinciteşrin); *Cumhuriyet,* 'Tabutu Önünde Dünyanın Eğildiği Büyük Adam', (1938, 21 İkinciteşrin); *Cumhuriyet,* 'Atatürk Türkiyesi', (1938, 5 Birincikanun); *Cumhuriyet,* 'Atatürk'ten Hatıralar ve İbretler', (1938, 24-25 Birincikanun); Akseki, 2016: 218-231.

[27] *Akşam,* 'Yunanistan Büyük Teessür İçinde', (1938, 12 Teşrinisani); *Akşam,* 'Bütün Yunan Gazeteleri Milli Matemimizle Meşgul', (1938, 16 Teşrinisani).

Selanik'te de derin bir üzüntüyle karşılanmıştır. Selanikliler, Türk ulusunun büyük yasını içtenlikle paylaşmış, Selanik Konsolosluğu her taraftan gelen başsağlığı mektupları ve kartlarıyla dolup taşmıştır (Şimşir, 2006: 275-276).

Romanya'da *Independance Romaine* gazetesinde ise, *Atatürk tarihe teşkilatçı bir dahi, bir milletin harikalar yaratan sevk ve idarecisi ve memleketin kurtarıcısı olarak kalacaktır* sözleriyle Atatürk'ün ölümsüz bir lider olduğu ifade edilmiştir (*Akşam*, 13 Teşrinisani 1938) .[28]

Macar Maslahatgüzarı Cindrie, Kemal Atatürk'ün Macar dostu olduğunu Macar milletinin iyi bildiğini ve onun ölümüyle faniler arasından yalnız büyük bir insan değil büyük dostunu da kaybettiğini vurgulayarak, *Macaristan O'nun için her tarafında matem tutmaktadır ve hatırasını muhafaza edecektir* sözleriyle üzüntüsünü dile getirmiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkinciteşrin 1938).[29] Atatürk'ün ölüm haberini Macar halkı bir kutlama esnasında haber almıştır. Çekoslavakya'nın işgal ettiği Macar topraklarının iadesini şenliklerle kutlayan halk, Ata'nın ölüm haberini alır almaz derin bir teessür içine girmiş, Ata'nın ölüm haberleri ülkedeki gazetelerin ilk sayfasında yer almıştır (*Cumhuriyet*, 16 İkinciteşrin 1938).[30]

Arnavutluk basınında da Atatürk'ün ölümü büyük bir yankı uyandırmıştır. Arnavut basını neşrettiği haberlerde Atatürk'ün Türkiye'ye getirdiği yeniliklerden ve inkılâpçı yönünden bahsetmiştir (*Akşam*, 14 Teşrinisani 1938; Akşam, 21 Teşrinisani 1938).[31]

Romanya Elçisi Ekeselans Telemak, Türkiye'nin dostu ve müttefiki olan Romanya'nın yaratıcı dehasını hayranlıkla gördüğü Büyük Şef'in vakitsiz ölümü karşısında sonsuz bir elem içerisinde olduğunu belirtmiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkinciteşrin 1928).[32]

İngiltere'de *Times* gazetesi Atatürk için *Yeni Türkiye'nin Kurucusu ve Yapıcısı Büyük Asker, Büyük Devlet Adamı ve Büyük Şef* sıfatlarını kullanarak ölüm haberini yayınlamış ve haberlerine *Avrupa kısa zaman önce Türkler için hasta adam sıfatını kullanmıştı ama bu büyük lider Avrupa otoritelerini mahcup etti* şeklinde devam etmiştir (Toksoy, 2006: 144-145).[33]

Danimarka'da *Berlinske Tidenke* gazetesinde, Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti için yaptığı hizmetlere değinilmiştir. Atatürk'ün ömrünün en mükemmel çağında ve başında öldüğü fakat eserleriyle destansı bir şekilde yaşayacağı vurgulanmıştır. Gazetede ayrıca şapka giymek, Arap harflerini atıp bizzat hocalığını yaptığı yeni Türk harflerini kabul ettirmek gibi yeniliklerin kurulan yeni devlet sulh politikasının en sağlam mesnedi olduğu vurgulanmıştır. Atatürk'ün Musul ve Hatay meselelerini hallederek memleket içinde enerjik ıslahatlar yaptığı, endüstri ve demiryolları kurduğunun da altı çizilmiştir (*Cumhuriyet*, 16 İkinciteşrin 1938).[34]Atatürk'ün ölümü üzerine Social *Demokraten* gazetesinde neşredilen bir yazıda, *Türkiye'nin şefi Atatürk bütün devletlerin hiç beklemedikleri bir şeyi gerçekleştirmiş ve Hasta Adam diye anılan Türkiye'den güçlü, kuvvetli bir memleket yaratmıştır* ifadeleri kullanılmıştır. *Börsen* gazetesi de Mustafa Kemal'in *Askerler ilk hedefiniz Akdeniz'dir* emrini ondan sonra da büyük bir enerji ile Cumhuriyet rejimini kurmuş olduğunu okuyuculara hatırlatmıştır (*Cumhuriyet*, 16 İkinciteşrin 1938; Erinç, 2003: 245).[35]

İran Elçisi Ekeselans Halil Fahimi, Atatürk'ün, bu ulvi ve büyük millî kahramanın ölümünü bildiren elim haberin İran milletini ve bilhassa Şahinşah hazretlerini derin surette müteessir ettiğini

---

28 *Akşam*, 'Büyük Matemimizin Hariçteki Akisleri Devam Ediyor', (1938, 13 Teşrinisani).

29 *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 İkinciteşrin).

30 Cumhuriyet, 'Macarlar Atatürk İçin Ağlıyorlar', (1938, 16 İkinciteşrin).

31 *Akşam*, 'Arnavut Milleti Büyük Kederimize İştirak Ediyor', (1938, 14 Teşrinisani); *Akşam*, 'Asrımızın En Mümtaz Siması Atatürk', (1938, 21 Teşrinisani).

32 *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 İkinciteşrin).

33 İngiltere basınının Atatürk'ün ölümüyle ilgili neşrettiği haberler hakkında detaylı bilgi için bkz. Şimşir, 1989: 210-235.

34 *Cumhuriyet,* 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 16 İkinciteşrin).

35 *Cumhuriyet,* 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 16 İkinciteşrin).

vurgulamıştır. Ayrıca İran milletinin dost ve kardeş Türk milletinin matemine teessürle iştirak edeceğini, Şah hazretlerinin emirleri üzerine İran hükümetinin ecnebi memleketlerdeki mümessillerinin tedfin gününe kadar bayraklarını yarıya indireceklerini, İran Sarayı'nın da bir ay müddetle matem tutacağını sözlerine eklemiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkinciteşrin 1938). [36]

Afgan Elçisi Sultan Ahmed Han ise Türkiye'ye yeni geldiği zamanlarda Atatürk'ün icraat ve muvaffakiyetine çok yakından şahit olduğunu ve O'nun yüksek dehasına hayran olduğunu belirtmiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkinciteşrin 1938).[37]

Letonya'da, Atatürk'ün ölümü sebebiyle Cumhur Reisi Ulmanis, Türkiye Büyük Millet Başkanı Renda'ya telgrafla taziyelerini bildirmiş, Dışişleri Bakanı Munders Türkiye Dışişleri Başkanlığı'na taziye telgrafı göndermiştir. Büyük Şef'in ölümü dolayısıyla bütün gazeteler sayfalar dolusu makaleler neşretmiştir. Yarı resmi Briva Zeme gazetesi bütün bir sayfayı Atatürk'e tahsis ederek *Asırları Aşan Adam* başlığı altında uzun bir makale yayınlamıştır. Makalede Atatürk'ün modern şeflik prensibinin en iyi mümessili olduğu, Türkiye'ye modern bir devlet şekli verdiği ve tüm bunları oldukça kısa bir zaman zarfında gerçekleştirildiği vurgulanmıştır (*Cumhuriyet*, 16 İkinciteşrin 1938; Akşam, 16 Teşrinisani 1938). [38]

Fransız Elçisi Ekselans Ponso, Atatürk ile defalarca kez görüşme fırsatını yakaladığını ve O'nun şahsiyetini daha yakından hayranlıkla tanıdığını belirterek şahsen büyük bir acı içerisinde olduğunu vurgulamıştır. Atatürk adının yalnızca Fransa'da değil tüm dünyada büyük bir devlet adamı ve askerlere yakışır şekilde ebedi prestijle anılacağını dile getirmiştir. Ponso sözlerine *Fransa şundan emindir ki Türkiye Cumhurreisi Atatürk'ün yüksek halefinin idaresi altında inkişafa ve terakkiye doğru olan yoluna muvaffakiyetle şan ve şerefle devam edecektir* şeklinde nihayet vermiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkinciteşrin 1938). [39] Ayrıca önemli Fransız simalarının yer aldığı bir heyet Ankara'nın Ulus meydanındaki Atatürk Anıtı'na giderek büyük bir çelenk bırakmış, elçilik erkânı da bu merasime iştirak etmiştir. Fransızların bu dostluk mesajı ve içten jesti ülke genelinde sempatiyle karşılanmıştır (*Tan*, 13 İkinciteşrin 1938).[40] Fransız gazetelerinde de Atatürk'ün ölümü önemli bir yer tutmuş, neşredilen haberlerde Atatürk'ün bilhassa laik ve barışçıl bir lider olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Atatürk'ün yaptığı inkılâplara değinilerek, icraatlarından ötürü *Türklerin Babası* unvanını aldığı dile getirilmiştir (Toksoy, 2006: 150). Fransız *Paris Soir* gazetesinde, *Atatürk'ün kahramanlığı ve dehası Türkiye'nin istikbalini yaratmış ve kalkınmasını sağlamıştır* ifadeleri kullanılmıştır (*Tan*, 11 İkinciteşrin 1938).[41]

Finlandiya'da, *Svenıks Pressen* gazetesi başmakalesinde, *Bütün diktatörler arasında Atatürk memlekette vücuda getirdiği inkılâp eserlerinin büyüklüğü bakımından çok mühim bir mevki işgal etmektedir* derken, *Hufvud Stadbladet* gazetesi *Atatürk fevkalade bir devlet adamı, harp sonrası dünya tarihinin en mühim simalarından idi. Atatürk olmasaydı yeni Türkiye mevcut olamazdı* ifadelerine yer vermiştir. *Helsingin Sonamet* gazetesi ise, *Atatürk zamanımızın en büyük devlet adamları arasında çok büyük bir mevkie maliktir. Askeri meziyetleri ve memleketinin inkılâbı içindeki muazzam mesaisi çok büyüktür* sözleriyle Atatürk'ün kuvvet, kudret ve dehasına dikkat çekmiştir (*Cumhuriyet*, 16 İkinciteşrin 1938).[42]

İspanya'da Atatürk'ün ölümüyle ilgili olarak verilen ilk haberde *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Öldü*ifadeleri kullanılmıştır. Aynı haberin devamında Atatürk'ün biyografisine yer verilmiştir. 11 Kasım'da neşredilen bir diğer haberde ise *demir bir yumrukla modern Türkiye'yi kuran 58*

---

36 *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 İkinciteşrin).

37 *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 İkinciteşrin).

38 *Cumhuriyet,* 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 16 İkinciteşrin); *Akşam*, 'Zamanımızdaki Devlet Adamlarının En Büyüğü Atatürk', (1938, 16 Teşrinisani).

39 *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 İkinciteşrin).

40 *Tan,* 'Fransız ve Alman Kolonilerinin Teessürleri', (1938, 13 İkinciteşrin).

41 *Tan*, 'Atatürk'ün Ölümü Sulh Davası İçin Çok Elimdir', (1938, 11 İkinciteşrin); Fransız basınının Atatürk'ün ölümüyle ilgili neşrettiği haberler hakkında detaylı bilgi için bkz. Şimşir, 1989*:* 112-142.

42 *Cumhuriyet,* 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 16 İkinciteşrin).

yaşındaki Mustafa Kemal öldü ifadeleriyle Atatürk'ün inkılâpçı özelliği vurgulanmıştır (*Tüylü Turan*, 2019: 183-184; Erinç, 2003: 245).

Atatürk'ün cenaze merasimine de bizzat iştirak eden eski İtalya Ankara Büyükelçisi Baron Alloizi, *Ankara'da sefir bulunduğum zamandan beri Atatürk'ü çok yakından tanıdım, O pek büyük bir insandı, ölümü karşısındaki üzüntüm çok derin ve büyüktür* sözleriyle teessürünü dile getirmiştir.[43] İtalya'da yayınlanan *Tribuna* gazetesi, *İtalyanlar Türk milletinin teessürüne iştirak eder. Atatürk'ün ölümüyle yakın şarkın tekâmülüne birinci derecede amil olan son derece kuvvetli ir şahsiyet zayi olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin bu matemli gününde İtalyan milleti dost memlekete en derin muhabbetlerini gönderir* ifadelerini kullanmıştır (*Tan*, 16 İkinciteşrin 1938).[44]

Alman Elçisi Von Keller, Başvekil ve Hariciye Vekili'ne hitaben söylediği samimi taziyet sözleriyle, Türk hükümetinin ve Türk milletinin Büyük Şef'inin ölümü karşısında duyduğu muazzam matemi açıkça dile getirmiştir (*Cumhuriyet*, 13 İkinciteşrin 1938).[45]Almanya'da Atatürk'ün ölüm haberi büyük başlıklarla halka duyurulmuştur. Alman basını Atatürk'ün hayatı ve icraatları üzerine bilgiler vermiş, Türklerin ve Almanların Ata'nın ölümüne karşı duydukları üzüntüyü dile getirmiştir. Hemen hemen Alman gazetelerinin tümünde yer alan Führer'in taziye mesajı ise şu şekildedir: *TBMM'ye ve Türk halkına, Türkiye Cumhuriyeti'nin Başkanı Atatürk'ün ölümü üzerine en derin üzüntülerimi bildiriyorum. Büyük bir asker, dahi, devlet adamı ve tarihi bir şahsiyet kayboldu. Yeni Türkiye cumhuriyeti ile nesilden nesile devam edecek büyük bir anıt oluşturdu* (Çalık, 2002: 885).

Atatürk'ün ölüm haberi Çin'de de heyecan yaratmış, Çin gazeteleri Atatürk'ün hayatı ve başarıları hakkında övgülerde bulunmuştur (Erinç, 2003: 266). Benzer şekilde Atatürk'ün ölümü Amerika'yı da derinden etkilemiş, gazetelerde Atatürk bütün yönleri ile uzun uzun ele alınmış, çok yönlü kişiliği, liderliği, hoşgörüsü büyük bir hayranlıkla anlatılmıştır (Toksoy, 2006: 163).

4. Atatürk'ün Ölümünün Türk Halkı Üzerindeki Tesirleri

4.1. Çocuklar ve Gençler Üzerindeki Etkileri

1938 yazından itibaren Atatürk'ün hastalığı halk arasında da duyulmuş ve Türk halkı üzerinde derin teessür yaratmıştır. Halk kahvelerde, sokaklarda, evlerinde, toplantı yerlerinde Atatürk'ün sağlığı üzerine hasbihal ederek O'nu yakından takip etmiştir (Gülekli, 1960: 5). Cihana sığmayan bu büyük adamın yatağa esir düşüşü milletin ruhunu adeta ezmiştir. Aylardan beri bir bekleyiş içinde olan halka Ata'nın direnişi bir umut ışığı olmuştur. Ne var ki 10 Kasım sabahı tüm ümitler son bulmuş, Türk milleti babasını kaybetmiş, milletçe yetim kalmıştır (*Tan*, 11 İkinciteşrin 1938).[46]

Atatürk'ün ölüm haberi halk arasında hızla yayılmıştır. Saat 11.00'a varmadan İstanbul bir anda matem havasına bütünmüş, yalnızca caddelerde değil sokaklarda dahi bayraklar yarıya kadar çekilmiştir. İlk ve ortaokulların kapıları kalabalık halk kitleleriyle yığılmış, çocuklar yarıya indirilen bayrakların önünde toplanmıştır. Gazetelerin çıkardığı ikinci nüshalar halk tarafından yağma edilircesine kapışılmış, belki ömründe hiç gazete okumayan kişiler bile gözyaşları içinde Büyük Şef'in ölümünü bildiren resmi raporları incelemiştir. Sinema, tiyatro ve diğer büyük eğlence yerleri mateme hürmeten kapılarını kapatmışlar, afişlerini indirmişler, resimlerini kaldırmıştır. Halk arasında gülümseyen tek bir çehreye bile tesadüf edilmemiş, bilhassa gençlerin son derece üzgün olduğu gözlemlenmiştir. İlk mekteplerin dağılma saatinde her gün gülüşerek, şakalaşarak evlerine dönen çocuklar neşelerini kaybetmiş, mektep kapılarında baş başa verip ağlaşan yavruları görenlerde kendilerini tutamayıp gözyaşlarına hâkim olamamıştır (*Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1938).[47] O tarihte

---

43 *Akşam*, 'Çankaya'daki Güneş', (1938, 20 Teşrinisani).
44 *Tan*, 'Ulu Şefimize Dünyanın Hayranlığı', (1938, 16 İkinciteşrin).
45 *Cumhuriyet*, 'Dünya Basınından Taziyeler', (1938, 13 İkinciteşrin).
46 *Tan*, 'Babamızı Kaybettik', (1938, 11 İkinciteşrin).
47 *Cumhuriyet,* 'Atatürk'ün Son Günleri, İstanbul Felaketi Nasıl Öğrendi', (1938, 11 İkinciteşrin).

İstanbul Kabataş Lisesinde öğrenci olan Prof. Dr. Nezih Eldem, ders sırasında vapurların bayraklarının yarıya kadar indirildiğini fark ettiklerini ve bunun üzerine tüm sınıfın yerlere yatarak, dövünerek hüngür hüngür ağlamaya başladığını ifade etmiştir (Boran, 2011: 491).Seyyar satıcılar bile bu büyük ve milli matem karşısında seslerini kısmıştır. Memleketin bu durumuna bütün ecnebi sefarethaneler, konsoloshaneler ve ecnebi tabiiyetinde bulunan müesseseler de bayraklarını yarıya kadar indirerek iştirak etmişlerdir (*Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1938). [48]

Tan gazetesinde 11 Kasım 1938'de yayınlanan bir haber çocukların Atatürk'ün ölümüne verdiği tepkiyi yansıtması bakımından kayda değerdir. Buna göre, 9-11 yaş aralığında gazete satan iki çocuk Beşiktaş'tan Dolmabahçe'ye doğru ilerleyen tramvayda kazandıkları kuruşları sayarken bir yandan da bu kadar çok gazete satılmasına neden olan olayı öğrenme merakı içerisinde birbirlerine sorular sormaktadır. *Neden bu kadar çok satıldı dersin, içinde neler yazılıydı acaba* şeklindeki sorulara cevap arayan bu çocuklara tramvaydan bir ses yükselmiştir. *Çocuklar Atatürk öldü.* İkisinin de o anda ellerinde tuttuğu çil çil kuruşlar, onluklar, yirmilikler, bronz ve nikel paralar yere serilivermiş, gözleri yaş içinde, yaptıklarından bir suç işlemiş gibi utanarak, *Amca, bilseydik satar mıydık o gazeteleri biz* demişlerdir (*Tan*, 11 İkinciteşrin 1938).[49]

Atatürk'ün manevi evlatlarından Ülkü'ye küçük yaşlarda olduğu için Ata'nın ölümü haber verilmemiştir. Günlerdir Atatürk'ü görmeyen Ülkü, *Atatürkçüğüme götürün beni, ben O'nun istediği gibi yazma öğrendim artık beni O'na götürün* diyerek sürekli ağlamıştır (*Tan*, 27 İkinciteşrin 1938).[50] Tıpkı Ülkü gibi bütün Türk çocukları onlara ulusal bağımsızlık bilinci kazandırmak isteyen ve millî bir eğitim seferberliği başlatan Başöğretmeni için feryat etmiştir. Büyük acılarıyla minik ağızlardan dökülen mısralar kalplerde derin tesirler uyandırmıştır:

> 10 Kasımlar ne götürebildi ki..
> Mustafa Kemal'imiz diyoruz yine,
> Ülkümüz, neşemiz, sevdiğimiz..
> Ana, baba, kardeş,
> Bayrak bildiğimiz.. (Angı, 1976: 5).

Atatürk'ün ölümü karşısında duyulan hüzün günlük hayatın her noktasında hissedilmiştir. Bilhassa üniversiteli gençler bu ıstırabı derinden yaşamış, birçok öğrenci derslere katılmamış, profesörler de ders yapamamışlardır. Benzer şekilde birçok mektepte muallimler ve talebeler derse devam edememiştir. Üniversitede muhtelif fakülteler talebesinden oluşan bir iki komisyon kurulmuş, Atatürk'ün cenaze merasimine gençliğin ne şekilde iştirak edeceği meselesi üzerinde görüşülmüştür. Komisyonlar bu görüşmeler neticesinde dört maddelik bir liste hazırlamışlardır. Verilen kararlar arasında Ebedi Şef'in ölmez hatırasını ilelebet muhafaza için üniversite gençliğinin arzularına tercüman olarak tespit edilen temenniler de yer almıştır. Bu dört maddelik liste şu şekildedir:

1-İstanbul Üniversitesi'nin adının Atatürk Üniversitesi olarak değiştirilmesi,

2-Üniversite meydanına büyük bir Atatürk heykelinin dikilmesi,

3-Atatürk'ün Ankara'da yapılacak olan büyük cenaze töreninde bulunmak üzere üniversite gençliğinden 5000 kişilik bir heyetin Ankara'ya gönderilmesinin temini. (Bu hususta Nafıa Vekâleti'nden Üniversite Talebesi'ne mahsus olmak üzere tren kaldırılması istenmiştir.)

4-Atatürk'ün cenaze merasimine iştirak edecek olan üniversite gençlerinin göğüslerinde birer Atatürk rozetinin bulunması.(Rozetin üstünde Atatürk resmi, altında da doğum ve ölüm tarihleri bulunacaktır.)

---

48 *Cumhuriyet,* 'Atatürk'ün Son Günleri, İstanbul Felaketi Nasıl Öğrendi', (1938, 11 İkinciteşrin).

49 *Tan*, 'Gençlik Hem Ağır Bir Matem İçinde, Hem de Kavi Bir İmanla Dolu', (1938, 11 İkinciteşrin).

50 *Tan*, 'Atatürk'ün İki Yetimi', (1938, 27 İkinciteşrin).

Dâhiliye Vekâleti üniversite gençlerine yolladığı bir telgrafla İstanbul'da Atatürk'ün cenazesini ziyaret etmek üzere kendilerine bir gün verileceğini bildirmiştir (*Tan*, 12 İkinciteşrin 1938).[51]Gençliğin Ata'nın arkasından döktüğü dinmeyen gözyaşları O'nun kurduğu Cumhuriyet'in ve inkılâplarının memlekette ne derin kökler salmış olduğunun en samimi delili olmuştur (*Tan*, 13 İkinciteşrin 1938).[52] Acısıyla, içindeki ateşle adeta bir yanardağ haline gelen gençlik, Ata'nın ölümünden üç gün sonra Taksim'deki Hürriyet Meydanı'nda Atatürk Abidesi önünde toplanarak, O'nun bıraktığı mirasa, Cumhuriyetine, inkılâplarına, O'nun kuvvetli ve kudretli rejimine daima sadık kalacağına, toprağına kanını, istikbaline canını vereceklerine şeref, namus ve Türklük namına söz verip ant içmiştir. Yaşadığı müddet zarfında en fazla gençliğe önem veren, gençliği yetiştirmek, onu yarattığı eserlere layık seviyeye getirmek için uğraşan, bütün eserlerini gençliğe emanet eden Atatürk (*Cumhuriyet*, 13 İkinciteşrin 1938)[53], o gençliğin gözlerinden akan sevgi seliyle, dilinden dökülen teveccühlerle uğurlanmıştır.

11 Kasım'da üniversitenin konferans salonunda toplanan gençler kendilerini Ata'larının hatırasına bir dakika sessizliğe çağıran arkadaşlarının davetine güçlükle icabet etmiş, yüreklerinden kopan feryatları dindirememiştir. Söz alarak kürsüye çıkan bir genç hıçkırıklarla, *Boğuluyorum.. Ölen Atatürk bizim idealimiz olan Atatürk değildir. O ölemez. Ve o Atatürk, her zaman emanetleriyle birlikte, her Türk gencinin kalbinde yaşayacaktır* sözleriyle Ata'ya bağlılıklarını vurgulamıştır. O günlerde yüzlerce gencin, bestesiz güftesiz bir ızdırap marşı okur gibi hıçkırışı karşısında ürpermemek elde değildir (*Tan*, 11 İkinciteşrin 1938).[54] Tan gazetesinden Naci Sadullah, *Mustafa Kemal'in yenmeye tenezzül etmediği ölüm, Kemalizme ebediyen mağlup olmuştur ve olacaktır* diyerek Atatürk'ün bu fikrî ölümsüzlüğüne vurgu yapmıştır (*Tan*, 11 İkinciteşrin 1938).[55]

İzmit'i Ata'nın ölüm haberi alındığından itibaren derin bir yas ve matem havası kaplamış, bilhassa mekteplerdeki çocuklar arasında doktor müdahalesi gerektirecek kadar derin bir acı yaşanmıştır. Benzer şekilde Kırşehir halkı da bu acı haberi büyük bir ıstırapla karşılamış gençlik Büyük Şef'in emanetini koruyacaklarına söz vermiştir (Akşam, 17 Teşrinisani 1938).[56] Kars'ta, belediye hoparlörü altında çantası elinde mektep çocuklarından aksakallılara kadar bütün halk saatlerce kan ağlayarak beklemişler, Büyük Millet Meclisi'nin celsesini takip etmişlerdir. Abdülhalik Renda'nın nutku üzerine sokakları dolduran bütün yurttaşlar beş dakika sükûn ile acı hıçkırıklarla büyük hatırayı takdis etmişlerdir (*Cumhuriyet*, 15 İkinciteşrin 1938).[57]Atatürk'ün ölüm haberi yalnızca yurtiçinde değil ülke dışında yer alan Türk öğrencileri de yasa boğmuştur. Cenevre'de bulunan Türk öğrenciler tarafında neşredilen bir beyannamede şu ifadeler yer almıştır:[58]*Biz Türk gençleri Atatürk'ün şahsında Cumhuriyetin yaratıcısını ve milletin sadık bir hadimini kaybetmekteyiz. Bu tamir kabul etmez ziyaın heyecanı ile mütehassis olarak hatırası ilelebet kalbimizde yaşayacak kurtarıcımızın bize emanet ettiği eseri muhafaza etmeyi taahhüt ederiz* (*Tan*, 13 İkinciteşrin 1938).

4.2. Yetişkin Halk Üzerindeki Etkileri

Uzun zamandır Atatürk'ün hastalık haberlerini yakından takip eden halk, 10 Kasım günü Dolmabahçe Sarayı'nın üzerindeki bayrağının indirilmesiyle acı gerçeği anlamıştır. İstanbul'a kara haber hızla yayılmış, Gümüşsuyu sırtlarında toplanan binlerce insan yaşlısı, genci, kadını, erkeği hıçkırıklar içinde saraya akın etmeye başlamıştır (Ulusu, 2008: 237). Ata'nın ölüm haberi halkı derinden etkilemiş, tüm Türkiye şoka girmiştir. O günlerde çekilen tüm film kayıtlarında ve

---

51 *Tan*, 'Atatürk'ün Cenaze Merasiminde Bulunmak Üzere 5000 Üniversiteli Ankara'ya Gidecek', (1938, 12 İkinciteşrin).

52 *Tan*, 'Gençliğin Teessürü', (1938, 13 İkinciteşrin).

53 *Cumhuriyet*, 'Gençliğin Muazzam Mitingi', (1938, 13 İkinciteşrin).

54 *Tan*, 'Gençlik Hem Ağır Bir Matem İçinde, Hem de Kavi Bir İmanla Dolu', (1938, 11 İkinciteşrin).

55 *Tan,* 'Ölümü O da Yenemedi', (1938, 11 İkinciteşrin).

56 *Akşam*, 'İzmitlilerin Teessürü, Kırşehir Gençleri de Ant İçtiler', (1938, 17 Teşrinisani).

57 *Cumhuriyet,* 'Matemimiz ve Ecnebi Devlet Mümesilleri', (1938, 15 İkinciteşrin).

58 *Tan*, 'Cenevre'deki Türk Talebesi', (1938, 13 İkinciteşrin).

fotoğraflarda insanların donmuş, ifadesiz çehreleri, sabit bakışları ve hıçkırarak ağlayışları çektikleri sonsuz ıstırabı açıkça yansıtmaktadır (Volkan ve Itzkowıtz, 2013: 441-442). Halk 16 Mart 1920'den yani İstanbul'un işgalinden beri hiçbir acıyı bu kadar bir ve beraber yaşamadıklarını dile getirmiştir. Düşmanın işgaline karşı direnen, halkı etrafında birleştiren ve örgütleyen Büyük Önder'in ölümüyle oldukça sarsılan halk *büyük milletlerin sevinçleri gibi ızdırapları da derin olur* sözleriyle teessürlerini ifade etmiştir (*Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1938).[59]Atatürk'ün artık aralarında olmadığının farkında olan halk O hala kendileriyle berabermiş gibi yaşamaya devam etmiş ve Atatürk'ten, O'nun bıraktığı manevi mirastan kendilerini ayrıştırmamıştır (Volkan ve Itzkowıtz, 2013: 446).*Bu cevhere Türkiye'nin başı, kalbi, ruhu ne derseniz deyin, fakat unutmayınız ki o mezarın içinde değildir, O canlı bir vatan hülasasıdır ve mezar onun içindedir (Cumhuriyet*, 21 İkinciteşrin 1938)[60], *Fani olan Atatürk'ü kaybettik, fakat ebedi olan, manevi olan Atatürk yaşıyor ve daima yaşayacaktır* (Erinç, 2003: 114) sözleri halkın O'nu ölümsüzleştirdiğinin en somut ifadesidir.

Dolmabahçe Sarayı bu süreçte halkın yoğun ziyaretlerine maruz kalmıştır. Çocuklarını ellerinden tutmuş anneler, bastonuna tutunarak son bir hürmet vazifesi görmeye gelmiş yaşlılar, henüz işinden yeni çıkmış yorgun işçiler, gençler, ihtiyarlar her cinsten halk yığını saraya akın etmiştir (*Tan*, 17 İkinciteşrin 1938).[61]Ata'yı Dolmabahçe'de son bir kez ziyaret etme fırsatı yakalayan halk gözyaşlarını tutamamıştır. Ziyaret esnasında dört ihtiyar kadın elele vermiş, içlerinden birisi *Atam sen nasıl öldün* diyerek feryat etmeye başlamış ve aniden yere düşerek bayılmıştır. Polislerin müdahalesiyle kaldırılan bu gibi yüzlerce kadın yaşlı gözlerle acılarını bağırlarına basmıştır. Köylüler ayaklarında çarık, dizlerinde potur, ellerinde kasketleriyle Ata'yı selamlamış, sonsuz hürmetlerini saf bakışları ve masum tavırlarıyla göstermişlerdir. Gece işlerine nihayet veren elbiseleri yağ içindeki işçiler Büyük Önder'e son defa veda etmiştir (*Akşam*, 17 Teşrinisani 1938).[62] Bilhassa kadınların Atatürk için çok fazla gözyaşı döktüğü dikkat çekmiştir. Köylü kadınlar Atatürk'ün resmini taşıyan gazeteleri bağırlarına basıp *Atatürk ölür mü* diyerek inlemişlerdir (Erinç, 2003: 142). Zekeriya Sertel de Atatürk'e en candan ağlayanların *Atatürk'ün Kızları* olduğunu ifade etmiştir. Sertel, Atatürk'ten önce kadınların, kızların saltanata bağlı bir köle iken Atatürk'ün medeni kanunları sayesinde bu zulüm zincirlerinin çözüldüğünü vurgulamıştır (*Tan*, 19 İkinciteşrin 1938).[63]

İstanbul'dakine benzer şekilde Ankara'da yapılan törende de halk gözyaşlarına hâkim olamamıştır. Tabutun önüne gelen her kadın, her genç ya da yaşlı gözyaşlarına boğulmuş, bu arada bayılanlar sıhhat arabasıyla kaldırılmıştır. Akşama doğru başlayan yağmur seli halkı durdurmaya yetmemiş, en küçüğünden en büyüğüne tüm Ankara, bu büyük evladına karşı duyduğu içten acıyı O'nun tabutu önündeki vakarıyla göstermiştir (*Tan*, 21 İkinciteşrin 1938).[64] Şevket Süreyya Aydemir;

> Hangi faninin ardından Atatürk'e olduğu kadar ağlanmıştır? Bu soruyu sükûnetle, gerçeklere bağlı kalarak ve heyecana pay ayırmadan verebilmek için çok düşünmüşümdür. Kahramanlar, ulular, din adamları, iyi kalpli büyük insanlar, tarih içinde hayalen kafamda günler içinde geçip durdular. İsa gibi varlığı şüpheli olanları bir tarafa ayırdım. Sonra gelmiş, geçmiş, yaşamış, sevilmiş, bağlanılmış, inanılmış nice uluları, önderleri ve bunların arkasından dökülen gözyaşlarını düşündüm. Şu kanaate vardım ki kavminin, milletinin kendisine bu kadar gönül bağladığı ve ölümüne bu kadar içten ağladığı bir halk kahramanı tarih içinde yoktur.

---

59 *Cumhuriyet*, 'Onu Kaybetmiş Olmanın Izdırabı', (1938, 11 İkinciteşrin).
60 *Cumhuriyet*, 'Atatürk ve Ankara', (1938, 21 İkinciteşrin).
61 *Tan*, 'Bu Toprakta Hangi Şehinşahın, Hangi Cihangirin Önünden Bütün Bir Millet Böyle İçten Bir Matemle Geçmiştir?', (1938, 17 İkinciteşrin).
62 *Akşam*, 'Atam Sen Nasıl Öldün, Köylüler, İnsan Seli, Merasimin Sonu', (1938, 17 Teşrinisani).
63 *Tan,* 'Atatürk'ün Kızları', (1938, 19 İkinciteşrin).
64 *Tan*, 'Dün Bütün Ankara Aziz Şefin Önünde Ağladı', (1938, 21 İkinciteşrin).

sözleriyle halkın acısını dile getirmeye çalışmıştır (Aydemir, 1999: 530). Atatürk Türklerin ulusal kahramanı olduğundan O'nun rejimini beğenmeyenler dahi Atatürk'ün ülke topraklarından yabancı işgalcileri kovan bir *Halaskar Gazi* olduğunu kabul etmiştir. İngiltere Büyükelçisi Loraine, *O'nun için gerçekten yas tutuluyor. Cenaze töreninde sıradan insanların samimi üzüntüsü kolayca anlaşılıyordu* diyerek milletin bu acı olay karşısındaki tutumunu dile getirmiştir (Mango, 2004: 601).

İzmir'de, haberi radyolardan duyan halk derin bir üzüntüye gark eylemiş, bütün resmi binalarla parti, halkevi ve limanda bulunan vapurlar bayraklarını yarıya kadar indirmişlerdir. Şehirdeki konsoloslarla memurlar, Parti Başkanı Fazlı Güleç'i ziyaret ederek taziyelerde bulunmuşlardır. Edirne'de, aynı şekilde bayraklar yarıya indirilmiş, dört beş yaşındaki yavrulardan yetmişlik ihtiyarlara kadar bütün halk büyük kurtarıcı Yüce Başbuğ'un millet ve memleketi saadete kavuşturan yolu üzerinden ayrılmayacağını Türk milletine yakışır bir sükûn ve saadetle tekrarlamıştır. Samsun'da, büyük acıyı radyo neşriyatından öğrenen halk derin matem içine girmiş, Büyük Atatürk Anıtı'nın önünde toplanan halkın gözyaşları dinmemiştir. Atatürk'ün bütün gönülleri saran aziz hatırasına derin bir tazim nişanesi olarak mağazalar, dükkânlar kapatılmış, Ata'ya gönülden bağlılık gösterilmiştir. Zonguldak'ta, O'nu kaybetmenin hüznü ve teessürü içinde olan halk dükkânlarını ve işini terk edip, radyo başından ayrılmayarak O'nun büyük varlığına hürmet ve milletin elemine iştirak etmiştir (*Cumhuriyet*, 12 İkinciteşrin 1938).[65] Afyon'da, halk arasında Atatürk'ün ilk kurtardığı ve kat'i zaferi hazırladığı şehir olan Afyon'a defnedilmesi arzu edilmiştir. Herkesin çehresinde Atatürk'ün ölümünden mütevellit hüzün ve İsmet İnönü'ye bağlılık hisleri okunmuştur. Maraş'ta ise, halk derin bir acı içinde olup bütün şehirde bayraklar yarıya inmiş, vilayet gazetesi Atatürk'ün hatıralarıyla dolu olarak yayınlanmıştır (*Cumhuriyet*, 15 İkinciteşrin 1938).[66] Denizli ve çevresinde de halk derin bir matem havasına bürünmüş, Atatürk'ün ölümü *bir ulu ağacın devrildiği acı haber* şeklinde yorumlanmıştır (Kodal, 1999: 20).

Atatürk'ün ölümünden yalnızca 13 gün sonra ülke bir bayram gününe girmiştir. Halk Atatürksüz bu ilk bayramı *Yaslı ve Kara Bayram* olarak nitelendirmiştir. Yalnızca takvim yaprağında kalan bu bayramda halk milli kederiyle birbirlerini tebrike değil ancak teselliye gideceklerini dile getirmiştir (*Cumhuriyet*, 23 İkinciteşrin 1938).[67] Atatürk'ün ölümü ile büyük bir matem içine giren millet, bir süre sonra bu acı hakikati kabul etmeye başlamıştır. Bilhassa Türk gençliği O'nun prensipleriyle, gösterdiği yolda yürüyerek, istiklal ve inkılâp için daha büyük bir güçle savaşmayı görev addetmiştir (Erinç, 2003: 125).Memleket ve milleti Ata'nın manevi varlığı sarmış, halk her tarafta, her müessese de O'nu ve eserlerini görerek teselli bulmuştur (*Cumhuriyet*, 11 İkinciteşrin 1938).[68] Nitekim ordularını Hindistan'a kadar götüren Büyük İskender 32 yaşında öldüğünde arkasında bir hiç bırakmıştır. Avrupa'yı kasırga gibi alt üst eden ve Moskova'ya kadar uzanan Napolyon arkasında yıkık dökük bir dünya, kinle dolu Fransa'yı bırakmıştır. Hâlbuki Atatürk idealini hayattayken gerçekleştiren nadir devlet adamlarından ve ender dehalardan biridir. O eşsiz eserini tamamlamış ve onu Türk halkına ebedi miras olarak bırakmıştır. Genç ve zinde bir Cumhuriyet miras alan Türk genci, bu büyük mirasın muhafazasını gururla üstlenmiştir.[69] Tüm gençlik ve halk Sivas'ta, Ankara'da, İzmir'de, İstanbul'daki Atatürk ne ise bizim için ahretteki Atatürk de O'dur diyerek bu büyük evladını göğsünün en derinine gömmüştür (Erinç, 2003: 126). Görüldüğü gibi Atatürk'ün cansız bedeni dahi halka güç, kudret vermiş, gençlik yine O'nun fikirlerinden, O'nun eserlerinden feyz alarak matemini kontrol etmiştir.

Atatürk'ün ölümünün hemen ardından İsmet İnönü TBMM'de 348 mebusun tam ittifakı ile Cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Meclisin ilk toplantısında verdiği nutukta Atatürk'ü yâd ettikten

---

65 *Cumhuriyet*, 'Şehir Taziyeleri', (1938, 12 İkinciteşrin).
66 *Cumhuriyet,* 'Matemimiz ve Ecnebi Devlet Mümessilleri', (1938, 15 İkinciteşrin).
67 *Cumhuriyet,* 'Yaslı ve Kara Bayramı Karşılarken', (1938, 23 İkinciteşrin).
68 *Cumhuriyet*, 'Büyük Milli Matemimiz',(1938, 11 İkinciteşrin).
69 *Tan*, 'Babamızı Kaybettik', (1938, 11 İkinciteşrin).

sonra *Arkadaşlar, Türk milletinin en feyizli hazinesi Büyük Millet Meclisi'dir. Geçmişte büyük zorlukları yenmiş olan TBMM gelecekte de büyük saadetlerin zafer ve muvaffakiyetlerin başlıca kaynağı olacaktır* sözleriyle halka moral vermiştir (*Tan*, 12 İkinciteşrin 1938).[70] İlerleyen günlerde Cumhurbaşkanı İnönü bir beyanname ile Ankara'dan halka seslenmiş, Atatürk'e karşı minnet ve şükranını dile getirmiştir. *Eşsiz kahraman Atatürk, vatan sana minnettardır, emin ol aziz hatıran sönmez meşale olarak ruhlarımızı daima uyanık ve ateşli tutacaktır. Senin yattığın yer, Türk milletinin aşk ve iftiharla dolu olan kahraman ve vefalı göğsüdür* şeklinde duygularını ifade etmiştir (*Cumhuriyet*, 22 İkinciteşrin 1938).[71]

Halkın bundan sonra ne yapacağız tarzında bir bocalama devresine girdiğini söylemek doğru değildir. Elbette ki Atatürk'ün ölümü halk arasında derin bir üzüntü ve şaşkınlık yaratmışsa da, halkın elinde bütün planları hazırlanmış, bütün prensipleri net bir şekilde ortaya koyulmuş bir Cumhuriyet vardır. Halk bir tereddüt, tercih, tenkit ya da tashih devresinde değil bir inşa devresinde olduğunun ve artık eskisinden daha çok savsaklanmadan, mızmızlanmadan çalışmak gerektiğinin farkındadır. Büyük mimar temeli atmış ve işaret parmağını dimdik tutarak halka çıkabileceği yüksekliği yani gökyüzünü göstermiştir. Halkın içini rahatlatan bir diğer olgu ise, Atatürk'ün yerini İsmet İnönü'nün almış olmasıdır. Halkın İnönü'ye güveni tamdır, *ülkenin neye ihtiyacı olduğunu O bizden daha iyi biliyor* sözleriyle İnönü'ye tam destek vermişlerdir (*Cumhuriyet*, 26 İkinciteşrin 1938; Erinç, 2003: 165).[72]Atatürk de sağlığında İnönü'nün memleket idaresindeki tecrübesinden sık sık bahsetmiştir. Hatta bir akşam İnönü'nün de hazır bunduğu bir toplantı esnasında *Eğer biz bir nebze istirahat imkânı bulabiliyorsak bu münhasıran İsmet İnönü'nün iş başında bulunduğuna emin olmamızdandır* demiştir (*Cumhuriyet*, 5 Birincikanun 1938).[73] Dolayısıyla İsmet İnönü'nün Atatürk'ten sonra devletin başına geçmesi halk nazarında bir talih, şans olarak görülmüştür. İsmet İnönü'nün reisliği ile ülke dâhiline huzur ve emniyet havası gelmiş, halk yeni şef ile adeta bir teselli kaynağı bulmuştur. Benzer şekilde İnönü'nün seçimi yurt dışında da Cumhuriyet rejiminin kudretli eller altında sarsılmadan, sendelenmeden yürüyeceği kanaatini uyandırmıştır. Dünya matbuatı bir taraftan Atatürk'e ait teessür yazıları yayınlarken, bir taraftan da yeni şef için övgü dolu yazılar neşretmiştir (*Tan*, 14 İkinciteşrin 1938; *Cumhuriyet*, 16 İkinciteşrin 1938).[74]

Cumhuriyet Halk Partisi 26 Aralık 1938 tarihindeki olağanüstü toplantısında Atatürk'e *Ebedi Şef* unvanını vermiştir. Aynı toplantıda yaşamı boyunca partinin başkanı olarak kalacağı ilan edilen İnönü'ye de *Milli Şef* unvanı verilmiştir (Mango, 2004: 603). Atatürk öldükten sonra halk bir rejim bunalımına girmemiştir. Saltanat sistemi Atatürk'ün varlığındayken unutulmuş, Cumhuriyet yönetimi iyice benimsenmiştir. Bu yüzden Atatürk'ün ölümünün ardından yeni devlet başkanını seçmek de çok zor olmamıştır (Aydemir, 1999: 532).

İlk günlerdeki isyankâr ve acı günler bir süre sonra yerini acı bir kabullenişe bırakmıştır. Bu aşamada halk Atatürk'e karşı minnettarlığını sergilemek istemiştir. Gerek şiirler yazarak, gerek sinemalarda O'nun hayatından kesitler sunarak Atatürk'ün hatırasını her daim canlı tutmak istemiştir. Bu yıllarda gazetelerde halka ayrılan sayfalarda Atatürk'e yazılan sevgi ve minnet dolu şiirlere sık sık rastlanılmaktadır.[75]Ayrıca Ata'nın ölümü Dolmabahçe Sarayı'ndan başlanarak aşama aşama kaydedilerek Ankara'ya kadar oluşan süreç ve Ankara'daki merasim de dâhil olmak üzere dönemin en meşhur yönetmenleri tarafından sinemaya çekilmiştir. Söz konusu filmde Atatürk'ün

---

70 *Tan*, 'İsmet İnönü'nün Nutku', (1938, 12 İkinciteşrin).

71 *Cumhuriyet*, 'İnönü'nün Beyannamesi', (1938, 22 İkinciteşrin).

72 *Cumhuriyet,* 'Bundan Sonra', (1938, 26 İkinciteşrin).

73 *Cumhuriyet*, 'Atatürk'e Ait Menkıbeler', (1938, 5 Birincikanun).

74 *Tan*, 'Türkiye'nin Büyük Talii', (1938, 14 İkinciteşrin); *Cumhuriyet,* 'Atatürk'ün Vefatı ve Dünya Matbuatı', (1938, 16 İkinciteşrin).

75 Bkz. *Tan*, 'Halkın Sayfası', (1938, 16 İkinciteşrin); *Tan*, 'En Büyük Türk'e', (1938, 17 İkinciteşrin); T*an,* 'Atatürk'e' (1938, 18 İkinciteşrin); *Tan*, 'Milletin Yası', (1938, 19 İkinciteşrin); *Tan,* 'Atam', (1938, 20 İkinciteşrin); *Tan*, 'Halkın Sayfası', (1938, 22 İkinciteşrin). Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerine yansıyan şiir ve mektup örnekleri için bkz. Güher, 2018:114-117.

İstiklal Harbi'nde verdiği mücadele ve TBMM'de irad buyurduğu nutuklar da yer almıştır (*Cumhuriyet*, 22 İkinciteşrin 1938; Tan, 23 Kasım 1938; Tan, 24 Kasım 1938).[76]

Yakın hayatına ait hatıralar, bizzat kendisinin konuşmaları, yanlarında İsmet İnönü, Celal Bayar ve bütün generalleriyle beraber Ege manevralarındaki yüksek huzurları değerli ve samimi sözleri, azametli, vakur bakışlarıyla samimi, demokratik tavırlarını gösteren ve Büyük Millet Meclisi'nde Hatay müzakerelerini takip etmeleri gibi en son faal hayatına ait canlı hatıralar bir sinema filmi haline getirilmiştir. İstanbul halkının iştirakiyle Türk gençliğinin tertip ettiği mitingdeki acı ve teessür tezahüratı 23 Kasım 1938 itibariyle Beyoğlu'nda Taksim ve Sümer sinemaları ile İstanbul'da Şehzadebaşı'nda Ferah, Gedikpaşa'da Azak, İzmir'de Tayyare sinemalarında gösterime girmiştir (*Tan*, 23 İkinciteşrin 1938).[77] Benzer şekilde Afyon'da da Halkevi sinemasında Atatürk'ün cenaze merasimi filmi gösterime girmiş, gece gündüz yayınlanmıştır. Ücretsiz olarak yayınlanan filme halkın ilgisi büyük olmuştur (*Cumhuriyet*, 5 Birincikanun 1938).[78] Ayrıca Atatürk'ün hayatının bütün safhalarını içeren fotoğraflardan oluşan bir albümün hazırlanmasına karar verilmiştir. Atatürk'ün 1906'dan 1938'e kadar 300'den fazla ve çoğu hiçbir yerde yayınlanmamış kıymetli fotoğraflarını içeren *Fotoğraflarla Atatürk* albümünün dünya tarihinde yer alacak bir eser olacağı düşünülmüştür (*Cumhuriyet*, 11 İkincikanun 1939).[79]

Görüldüğü üzere Atatürk ulusal bir lider olarak kendi halkının gözünde ülküleştirilmiştir. Sağken geliştirilen bu tutum Atatürk'ün ölümünden sonra da devam etmiştir. Halk, Ata'nın anısını yaşatmak maksadıyla ölüm gününe ait bir pul çıkarılması, Dolmabahçe'de ziyaret edildiği yere bir hatıra taşı konulması gibi taleplerde bulunmuştur. Ankara Meclisi şehrin adını Atatürk şeklinde değiştirmek yönünde bir teklifte bulunmuş fakat *Atatürk bütün bir memlekettir, bütün ideoloji ve medeniyettir* sözleriyle halk bu teklife karşı çıkmıştır (*Akşam*, 17 Teşrinisani 1938).[80] Türk halkı, Ata'sını ölümsüzleştirmiş, resmi bir bayrak gibi kutsal ve saygın kılmıştır. Tüm ulusal günlerde, her yerde ve her zaman Atatürk büstü, fotoğrafı hazırdır. Adı caddelere, parklara, köprülere, ormanlara verilmiştir. Ölümünden yıllar sonra yapılan 1974 Kıbrıs askeri harekâtında dahi askerler Rumlardan kurtardıkları köylere bayrakla birlikte Atatürk'ün büstünü yerleştirmiştir. Atatürk zihinsel ve fiziksel olarak Türklerin ruhuna sirayet etmiş ve halk nazarında gerçekten ölümsüzleşmiştir (Volkan ve Itzkowıtz, 2013: 445).

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümü, Türk ve dünya kamuoyunda derin bir üzüntü yaratmıştır. 20. yüzyılın en büyük liderleri arasında yer alan Atatürk'ün ölümü yalnızca insanlık adına değil aynı zamanda tarih ve siyaset adına da büyük bir kayıp olarak nitelendirilmiştir. O dönemde Atatürk'ün kurmaya çalıştığı *Yurtta sulh dünyada sulh* ilkesi dünya ülkeleri nezdinde takdir ve saygıyla karşılanmış, bu saygınlığın bir yansıması olarak Atatürk'ün cenaze merasimi oldukça ilgi görmüştür. Türk ve dünya basın manşetlerinde bu durumu açıkça izlemek mümkündür.

Hükümet tarafından hazırlanan program gereğince İstanbul ve Ankara'da iki ayrı büyük merasim gerçekleştirilmiş fakat yurdun tüm noktalarındaki köy ve kasabalarda da matem törenleri düzenlenmiştir. Kadın, erkek, çocuk, genç, yaşlı tüm halk Atatürk için düzenlenen merasimlere iştirak etmiş, O'nu son yolculuğuna uğurlamayı adeta kutsal bir görev addetmişlerdir. Türk halkı

---

[76] *Cumhuriyet*, 'Yirminci Asrın Güneşi Atatürk'ün Ufulü Üzerine', (1938, 22 İkinciteşrin); *Tan*, 'Önder ve Ebedi Şefimiz Atatürk'ün Ufulü Üzerine Dolmabahçe Sarayı'ndan Ankara'ya', (1938, 23 Kasım); *Tan*, 'Bu Hafta Sümer Sinemasında Ebedi Şefimiz ve Ulu Önderimiz', (1938, 24 Kasım).

[77] *Tan*, 'Ebedi Şef Büyük Atatürk'ün Filme Çekilmiş Son Sözleri', (1938, 23 İkinciteşrin).

[78] *Cumhuriyet*, 'Büyük Şef'in Cenaze Merasimi Filmi Afyon'da', (1938, 5 Birincikanun).

[79] *Cumhuriyet,* 'Fotoğraflarla Atatürk', (1939, 11 İkincikanun).

[80] *Akşam*, 'Dikkatler', (1938, 17 Teşrinisani).

Atatürk'ün ölümüyle öylesine büyük bir matem içerisine girmiştir ki, birçok vatandaş İstanbul'un işgalinden 16 Mart 1920'den beri böyle bir ve bütün bir acı çekmediklerini dile getirmiştir. Atatürk'ü halkın gözünde büyük ve ulu bir lider yapan en önemli öğe kuşkusuz ki O'nun kurucu lider oluşudur. Türk yurdunu düşman işgalinden kurtaran, ülkesine ve milletine ömrünü adayan bu büyük lidere karşı tüm ülke derin bir sevgi ve minnettarlık hisleriyle dolmuştur. O yalnızca milleti istiklaline kavuşturmamış, siyasi, ekonomik ve kültürel sahada gerçekleştirdiği atılımlarla Türk halkına bir kimlik ve duruş hediye etmiştir. Halk, Atatürk'ün Türk'ün kudretini temsil ettiğini düşündüğünden bu elim hadise, kalpleri şükran ve minnet duygusuyla dolu olan halk nezdinde büyük bir yas meydana getirmiştir.

Türk halkını bu noktada teselli eden en önemli varlıklardan birisi de Atatürk'ün Türk halkına bıraktığı siyasi, kültürel ve ideolojik miras olmuştur. Dönemin basın yayın organlarında halkın her kesimi bilhassa gençlik bu mirasa sahip çıkacağını vurgulamış, acı ve kederlerini yine Ata'larından aldığı güçle kontrol etmişlerdir. Halkın içini rahatlatan bir diğer olgu ise Cumhurbaşkanlığı'nı İsmet İnönü'nün devralması olmuştur. Atatürk ölmeden bir yıl evvel bizzat İsmet İnönü'nün başbakanlık görevinden istifasını talep etmiş ve başbakanlık makamına Celal Bayar getirilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze merasimiyle büyük bir alaka ile ilgilenen Celal Bayar aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı seçimlerini de yakından takip etmiştir. Halk Fırkası içinde İsmet İnönü'nün adı ön plana çıkmış ve nitekim seçimler İnönü lehine sonuçlanmıştır. Atatürk ile İsmet İnönü arasındaki bu ayrılık bazı devlet meselelerindeki fikrî anlaşmazlıklardan kaynaklanmıştır. Fakat dönem gazetelerinden anlaşıldığı kadarıyla bu hadise halkın fikrini pek etkilememiştir. Çünkü meclisteki çoğunluk gibi halk da Atatürk'ün en yakın silah arkadaşlarından olan İnönü'nün yeterli devlet tecrübesine sahip olduğunu düşünerek meclisin bu tercihine destek vermiştir. Hatta gazete kupürlerine bu seçimle iç ve dış dünyada karşı güçlü ve devamlı Türkiye mesajının verildiği haberleri yansımıştır.

Atatürk'ten sonra kurulan yeni düzen içerisinde halk, Atatürk'ü kendisinden ayrıştırmamış, günlük hayatın her alanında O'nu anmaya devam etmiştir. Bilhassa ölümünü takip eden ilk yıllarda çekilen filmler, yazılan şiirler, verilen mesajlarda Atatürk'ün aziz hatırasına karşı duyulan minnettarlık her fırsatta dile getirilmiştir. Günümüzde de ölüm yıl dönümlerinde, resmi gün, bayram ve şenliklerde aynı sadakat sergilenmeye devam etmektedir. Mustafa Kemal Atatürk Türk milletine bağımsız, hür bir ömür hediye etmiş, Türk milleti de Ata'sını o ömrün içinde sonsuzlaştırmıştır.

Kaynakça

AKSEKİ, Cengiz (2016). "Atatürk'ün Ölümünün Türk Ulusal Basınına Yansıması (1938-1939)", *Belgi Dergisi*, 12, 202-236, Denizli.

ANGI, Hacı (1976)."*Çocuk Gözüyle Atatürk*, 4. Basım, Ankara: Angı Yayınları.

ATAY, Falih Rıfkı (1998).*Çankaya,* İstanbul: Bateş A.Ş.

ATABEY, Figen (2012)."Atatürk'e Denizden Yapılan Cenaze Töreni", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 28(83), 17-38, Ankara.

AYDEMİR, Şevket Süreyya (1999).*Tek Adam Mustafa Kemal*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

AYDIN, Mithat (2016)."Atatürk'ün Son Hastalığı", *Belgi Dergisi*, 12,176-201, Denizli.

BORAN, Tunç (2011).Atatürk'ün Cenaze Merasimi: Yas ve Metanet, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 47, 487-520, Ankara.

ÇALIK, Ramazan (2002). "Atatürk'ün Vefatı ve Alman Basını", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XVIII, 54, 875-902, Ankara.

ÇAYCI, Abdurrahman (2002).*Gazi Mustafa Kemal Atatürk Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi (Hayatı ve Eseri)*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

DOĞANER, Yasemin (2010). "Millet Liderini Uğurluyor", *Atatürk Dergisi,* 4(4), 45-64.

ERİNÇ, Orhan (2003). *Ayın Tarihi Atatürk'ün Vefatları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Rektörlük Yayınları.

EROĞLU, Hamza (1986).*Atatürk'ün Hayatı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

GÜHER, Ebru (2018). "Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Belgelerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün Vefatının Kamuoyuna Yansımaları", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 5(18), 93-120.

GÜLER, Ali (2006).*Sarı Paşa: İnsan Atatürk,* İstanbul: Türkar Yayınları.

HAYKIR, Yavuz (2014). "Atatürk'ün Ölümü Dolayısıyla Elazığ'da Yapılan Matem Töreni", *Turkısh Studıes*, 9(4), 529-562.

İNAN, Afet (2007).*Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

KOCATÜRK, Utkan (2015).*Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

KOCATÜRK, Utkan (1985). "Atatürk'ün Son Günleri ve Ölümü Hakkında Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in Notları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 543-554.

KODAL, Tahir (1999). "Atatürk'ün Ölümü ve Denizli Kamuoyu", *PAÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5, 17-27.

KUTAY, Cemal (1981).*Atatürk'ün Son Günleri*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

MANGO, Andrew (2004).*Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu*, çev. Füsun Doruker, İstanbul: Remzi Kitabevi.

SOYAK, Hasan Rıza (1973).*Atatürk'ten Hatıralar*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.

ŞAPOLYO, Enver Behnan (1957).*Atatürk'ün Ölümü 10 Kasım 1938*, İstanbul: Rafet Zaimler Yayınevi.

ŞİMŞİR, Bilal Niyazi (1989).*Atatürk'ün Hastalığı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ŞİMŞİR, Bilal Niyazi(2006).*Atatürk Dönemi İncelemeler*, İstanbul: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

TOKSOY, Nurcan (2006). "Avrupa Gazetelerinde Atatürk'ün Ölümüyle İlgili Olarak Çıkan Haber ve Yorumların Türk Basınına Yansıması", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 37-38, 141-186.

Türkçe Sözlük (2005).Ankara: Dil Derneği Yayınları.

TÜYLÜ TURAN, Esin (2019). "İspanyolların Gözünden Atatürk'ün Vefatı ve Cenaze Merasimi", *Tarih Okulu Dergisi,* S.XXXIX, 176-201, İzmir.

Atatürk'ün Yanı Başında, Çankaya Köşkü Kütüphanecisi Nuri Ulusu'nun Hatıraları(2008),derl. Mustafa Kemal Ulusu, İstanbul: Doğan Kitap.

UZUN, Hakan (2009). "Liderine Ağlayan Bir Ulus: Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 43, 31-553.

ÜÇÜNCÜ, Uğur (2013). "Atatürk'ün Cenaze Merasimi Sırasında Türkiye'de Yapılan Matem Törenleri", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi,* Cilt XIII/I, 79-103.

ÜÇÜNCÜ, Uğur (2013). "Atatürk'ün Ölümü ve Cenaze Törenlerinin Türkiye'deki Yansımaları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6, 1185-1215.

ÜNAYDIN, Ruşen Eşref (1959).*Atatürk'ün Hastalığı: Prof. Dr. Nihad Reşad Belger'le Mülakat*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÜZEN İsmet ve Yüksel ÖZGEN (2013).*Bir Milletin Atasına Vedası*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

VOLKAN, Vamık ve Norman ITZKOWITZ (2013). *Ölümsüz Atatürk*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

YALÇIN, Durmuş ve Yaşar AKBIYIK (2010).*Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Resmi Gazeteler[*]

Akşam

Ayın Tarihi

Cumhuriyet

Tan

[*] Gazetelerin kullanılan sayıları dipnotlarda gösterilmiştir.

Ekler

Ek-1

Mavi Atlas, 9(1)2021: 77-86
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 14.01.2021
Makale Kabul | Accepted: 16.02.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.860971

Eda TOK
Dr. Öğr. Üyesi.|Assist.Prof.Dr.
Düzce Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Düzce-TÜRKİYE
Düzce University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Turkish Language and Literature, Düzce- TURKEY
ORCID: 0000-0002-9939-0154
edatok@duzce.edu.tr

Sebk-i Hindî Tesiri Bağlamında Mahvî Dîvânı'nda Karamsarlık

Öz

Sebk-i Hindî, Fars edebiyatı ve Hint sanat zevkinin senteziyle meydana gelmiş olup klasik Türk şiirinde XVII. yüzyıl ortalarında görülmeye başlamıştır. Klasik Türk edebiyatında kendine has nitelikler de gösteren bu üslup, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Nefî, Fehîm-i Kadîm, Şehrî, İsmetî, Nailî, Nedîm-i Kadîm, Neşâtî, Râsih, Nâbî, Arpaeminizâde Sâmî, Halepli Edîb ve Şeyh Galib gibi şairler üzerinde etkili olmuştur. XVII. yüzyıl şairlerinden Mahvî Ahmed Çelebi de Sebk-i Hindî'nin tesirinde kalan ve şiirlerinde bu üslubun dil ve muhteva özelliklerini belirgin bir biçimde kullanan şairlerden biridir. Mahvî'nin hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Kütahyalı olduğu anlaşılan şairin mesleğine dair bilgiler de mevcut değildir. Şairin bilinen tek eseri dîvânıdır. Mahvî'nin şiirlerinde, Sebk-i Hindî tesirindeki şairlerin eserlerinde çoğunlukla hâkim olan ve Sebk-i Hindî şiirinin ana temaları arasında yer alan ızdırap ve karamsarlığın yoğun bir biçimde görülmesi dikkat çekmektedir. Sebk-i Hindî'yi benimseyen şairlerin şiirlerinde genellikle insanın dış dünyasından daha ziyade iç dünyasına yöneliş söz konusudur. Şairler, dış dünyayı da kendi duygu ve hayallerini anlatmada kullanmıştır. Bu durum ızdırap, elem, karamsarlık gibi ruh hâllerini Sebk-i Hindî şiirinin konularından biri hâline getirmiştir. Bu çalışmada da Mahvî'nin şiirlerinden seçilen örnek beyitlerle şairin şiirlerinde dikkat çekici boyutta yer alan karamsar ruh hâli gösterilmiştir. Mahvî'nin şiirlerinde talihsizliğini bildiren ifadelerin fazlalığı, şiirlerinin neredeyse tamamına hâkim olan düşkünlük ve ümitsizlik hâli, şairin olumsuzluk çağrıştıran "Mahvî" mahlasını tercih etmesi Sebk-i Hindî tesiri bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mahvî, Dîvân, Sebk-i Hindî, Karamsarlık.

Pessimism in Divan of Mahvi in the Context of Influence of Sebk-i Hindi

Abstract

Sebk-i Hindi, which came into existence by synthesis of Persian Literature and Indian aesthetic, started to appear in Classical Turkish Poetry by mid-17th-century. This style, which has its unique characteristics in Classical Turkish Literature, was influential on 17th- and 18th-century poets such as Nefî, Fehîm-i Kadîm, Şehrî, İsmetî, Nailî, Nedîm-i Kadîm, Neşâtî, Râsih, Nâbî, Arpaeminizâde Sâmî, Halepli Edîb and Şeyh Galib. 17th-century poet Mahvi Ahmed Çelebi was also one of the poets who was influenced by Sebk-i Hindi and who used stylistic and thematic elements of this style in a distinct way in their poetry. Information about the life of Mahvi is quite limited. Moreover, information regarding the profession of the poet, known to be from Kütahya, is lacking. The only known work of the poet is his Divan. In Mahvî's poetry, the agony and pessimism, which is mostly dominant in the works of the poets under the influence of Sebk-i Hindî and which is one of the main themes of Sebk-i Hindî poetry, stands out with their intense appearance. Poets who adopted Sebk-i Hindi verged towards inner world of themselves instead of outer world in their poems. Poets used outer world as a means to express their emotions and imagination. This situation made states of mind like agony, sorrow, and pessimism one of the themes of Sebk-i Hindi poetry. In this work, pessimistic state of mind which is remarkable in poems by Mahvi is shown with a selection of example couplets from poet. Excessive usage of expressions that reveal misfortune in Mahvi's poems, states of impotence and despair which dominates almost all of Mahvi's poems, and his choice of pen name, "Mahvi" that connotates negation have been evaluated in the context of influence of Sebk-i Hindi.

Keywords: Mahvi, Divan, Sebk-i Hindi, Pessimism.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme sürecine girdiği, siyasi ve sosyal bakımdan çeşitli olumsuzlukların yaşandığı XVII. yüzyıl kültür ve sanat bakımından oldukça verimli bir dönemdir. Klasik Türk edebiyatı bu dönemde nazım ve nesir sahasında olgunlaşma dönemine girmiş, güçlü eserler meydana getirilmiştir. Bu dönemde nazım alanında Nef'î, Şeyhülislam Bahâyî, Nâ'ilî-i Kadîm, Neşâtî, Nâbî gibi kendine has üslubu olan şairler yetişmiştir. XVII. yüzyılda dört edebî üsluptan bahsetmek mümkündür. Bu üslupları Bâkî'nin temsil ettiği şiir anlayışını devam ettiren şairler tarafından sürdürülen Klasik Üslup, bu dönemde etkisi görülmeye başlayan yabancı üslup olmakla birlikte Türk edebiyatında kendine has nitelikler de gösteren Sebk-i Hindî, Nâbî ile özdeşleşmiş olan Hîkemî Tarz ve daha sonraki dönemlerde gelişecek Mahallîleşme üslubuna da kaynaklık etmiş olan Mahallî Tarz olarak saymak mümkündür.

1. Sebk-i Hindî ve Karamsarlık

Sebk, sözlükte "bir şeyi eritmek, kalıba dökmek; kalıp, tarz ve üslup" anlamlarında geçmektedir. Bir edebî terim olarak ise sebk, "ibârenin tarz ve tertibi" anlamına gelmektedir (Bilkan, 2009: 253). Sebk-i Hindî[1] ise XVII ve XVIII. yüzyıllarda klasik Fars ve Türk şiirine hâkim olan yeni üslubun adlandırılmasında kullanılmış bir terimdir. Sebk-i Hindî İran, Türk ve Hint kültürlerinin etkisiyle meydana çıkmış ortak bir zevkin ürünüdür.

Sebk-i Hindî, klasik Türk şiirinde XVII. yüzyıl ortalarında görülmeye başlamış, XVII ve XVIII. yüzyıllarda Nefî, Fehîm-i Kadîm, Şehrî, İsmetî, Nailî, Nedîm-i Kadîm, Neşâtî, Râsih, Nâbî, Arpaeminzâde Sâmî, Halepli Edîb ve Şeyh Galib gibi şairler üzerinde etkili olmuştur. Sebk-i Hindî'nin tesirinde kalan ve şiirlerinde bu üslubun özellikleri belirgin bir biçimde görülen şairlerden biri de Mahvî'dir.

Sebk-i Hindî şiirlerinde diğer üsluplar ile yazılmış şiirlere göre daha derin ve girift bir anlam söz konusudur. Bu anlam derinliği ve giriftliği çoğu zaman anlaşılması zor ifadelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu üslubu benimseyen şairlerin şiirlerinde insanın dış dünyasından daha ziyade iç dünyasına yönelme olduğu ve dış dünyayı da kendi duygu düşünce ve hayallerini anlatmada kullandıkları görülmektedir.[2] Bu durum ızdırap, elem, karamsarlık gibi ruh hâllerini Sebk-i Hindî şiirinin konularından biri hâline getirmiştir. Bu temaların soyut olması ve insan ruhunu daha çok yansıtması, söz konusu üslubun tesirinde kalan şairler tarafından daha çok tercih edilmelerine yol açmıştır. Şiirlerde bu temaların işlenmesi, insan ruhunun derinliklerine inilmesi, muhayyilenin genişlemesi ve orijinal mazmunların ortaya çıkmasına da sebep olmuştur.

Sebk-i Hindî şairlerinin şiirlerinde özellikle gazellerde sürekli dile getirilen aşk acısı dışında ferdin başka acı ve ızdıraplarından da söz edilmektedir. Sebk-i Hindî şairleri ferdîleşen bir şiir dili oluşturmaya çalışmış, geleneksel biz dili yerine ben dilini kullanmaya başlamıştır. Ben dili, şiirde hayattaki bazı gerçek olayların şahsî duygularla yansıtılması, ferdî açıdan değerlendirilmesi, kişisel dünyadaki acı, ızdırap ve çırpınışın anlatılması, hayattan şikâyet, karamsarlık ve bedbinlik gibi muhteva açısından bazı yenilik ve değişikliklere de sebep olmuştur (Babacan, 2012: 390-392). Sebk-i Hindî şairlerinin şiirlerinde divan şiirinin klasik çizgisini temsil eden şairlerinden farklı olarak

---

[1] Sebk-i Hindî ayrıntılı bilgi için bk.: Babacan, 2012; Mum, 2006; Toker, 1996.

[2] "Sebk-i Hindî şairleri, etraflarında olup biten her şeye dikkatli bir gözlemci olarak bakmış ve hemen her şeyde şiire taşınmaya elverişli malzeme aramışlardır. Onlar, bir yandan önceki edebî metinleri okuyarak geleneğin sağladığı imkânları tekrar tekrar elden geçirmiş, bir yandan da hayatın bizzat kendisinden şiire malzeme taşıyarak yeni imkânlar temin etmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda, başta tabiat olmak üzere, aile, cemiyet, devlet, ticaret, tarım, eğitim ve her çeşit meslek hayatı, şairlerin dikkat ve ilgilerini çekmeye başlamıştır. Aslında başından beri bütün bu alanlar daima şairlerin ilgisini çekmiştir. Fakat şairler, hiçbir dönemde bu alanlarla bu dönemdeki kadar fazla ilgilenmemiş, bu kadar çok malzemeyi şiire taşımamışlardır. Sebk-i Hindî'nin etkili olduğu dönemde, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında şairlerin kendi duygu, düşünce ve hayallerini anlatmada çok daha geniş imkânlara sahip oldukları görülmektedir. Onlara bu geniş imkânları sunan, bu yeni şiir malzemesidir." (Mum, 2011: 47).

dikkati çeken aşırı bir biçimde içe kapanma, ruhsal bunalımlar ve bireyselleşme söz konusudur. Bu bireyselleşmede şairlerin içinde yaşadıkları dönemin olumsuz şartlarının ve Sebk-i Hindî'nin payı vardır (Demirel, 2006: 77). "Acı, ızdırap ve çırpınışla ben diline yönelen Hint üslubu şairleri hayattan şikâyet ve artan karamsarlıkla, bedbinliğe yönelen duygulara doğru giderler. Bu durumun ortaya çıkmasında, Nâilî'nin hayatında olduğu gibi, şahsen maruz kaldıkları itilmişlik, devlet yönetiminden uzaklaşma ve fizikî rahatsızlıklar da etkili olabilir." (Babacan, 2012: 398).

Izdırap, Hind üslubu şairlerinin belirgin bir özelliğidir. Nâilî'nin de tüm şiirlerinde işlediği bir konudur. Nâilî'nin şiirlerinde ızdırap sadece bu üslubun bir gereği olarak değil, aynı zamanda onun hayatının bir yansıması olarak yer alır. Şairin zayıf ve hastalıklı kişiliği, meslek hayatında ilerleyememesini, hayatında çok acı çekmesi onun şiirlerinde felekten, devrinden şikâyet etmesine sebep olmuştur. Şair çektiği ızdırabı Hint üslubunun özelliğine de uyarak şiirlerinde işlemiştir. Nâilî Dîvânı acının, ızdırabın ve umutsuzluğun dile getirildiği beyitlerle doludur (İpekten, 2016: 72-73):

Şeb-i firâkda baht-ı siyâhımızdır hep
Eden bizi eser-i subhgâhda nevmîd

(Ayrılık gecesinde bizi sabah vaktinin işaretlerinden umutsuz bırakan hep kara bahtımızdır.)

Nâ-ümîd ol haste-i cân-der-gulûyum ki kazâ
Baht-ı bîmârı tabîb-i çâre-sâz eyler bana

(Canı boğazında öyle ümitsiz bir hastayım ki Kazâ-yi ilâhî hasta bahtı bana derman bulucu hekim eyledi.)

Şehrî de klasik Türk edebiyatında Fuzûlî'den sonra yetişen divan şairleri içinde ızdırabı sıkça terennüm eden Nâilî, Fehîm ve Neşâtî gibi şairlerden biri olarak kabul edilebilir. Şehrî'nin başta gazelleri olmak üzere, kaside ve musammatlarında bu tür bir ızdırabın havasını farklı boyutlarda hissetmek mümkündür. Şairi böylesine derin bir ızdırap havasına götüren, zamandan, felekten ve ortamdan şikâyet etmesine sebebiyet veren birçok neden bulunmaktadır. Bu nedenlerin bazıları şairin sosyal çevresinden, bazıları aile çevresinden ve bazıları da temsilcisi olmaya çalıştığı edebî üsluptan kaynaklanmaktadır. Şairin içinde yaşadığı dönemde bizzat şahit olduğu, devletin ve toplumun hemen her kesiminde kendisini hissettirmeye başlayan sosyal hayattaki çözülme ve çürüme, ekonomik ve askerî alanlardaki kötü gidiş şair üzerinde etkili olmuştur. Oğlunun ölümü, evinin soyulması ve rahat ve huzur içinde bir hayat sürebileceği imkânlardan yoksun olması gibi hususlar, içinde bulunduğu sosyal çevresinden kaynaklanmıştır. Şehrî'nin kişiliğini etkileyen üçüncü ve son husus, dönemin çoğu şairi gibi Şehrî'yi de etkisi altına alan ve temel konularından biri ızdırap olan Sebk-i Hindî'dir. Bütün bu olumsuz gelişmeler veya durumlar bir araya geldiğinde ortaya pesimist bir insan ruhunu yansıtan tablo çıkmaktadır (Demirel, 2017: 6-7).

Şehrî'nin şiirleri incelendiğinde de zamandan şikâyet ettiği, ızdırabın yansıtıldığı çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür:

Kadrümüz Şehrî n'ola fehm eylemezse rûzgâr
Biz gelince dehre oldı dîde-i iz'ânı kûr (Demirel, 2017: 79)

(Şehrî, zaman bizim kıymetimizi bilmezse buna şaşılır mı? Biz dünyaya gelince dünyanın anlayış gözü kör oldu.)

Kısacası toplum hayatındaki bozukluk, oğlunun ölümü, evinin soyulması ve Sebk-i Hindî'nin önemli temalarından biri olan ızdırap ve karamsarlığın bir araya gelmesi Şehrî'nin edebî kişiliğinin şekillenmesinde oldukça etkili olmuştur. Sebk-i Hindî'nin temsilcilerinden olan Naîlî ve

Şehrî'nin şiirlerinde ızdırap temasının yoğun olmasında üslubun özelliğinin yanı sıra yaşamlarının da tesiri olduğunu söylemek mümkündür.

2. Mahvî'nin Şiirlerinde Karamsarlık

XVII. yüzyıl şairlerinden Mahvî Ahmed Çelebi'nin hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlıdır. Kütahyalı olduğu anlaşılan şairin mesleğine dair bilgiler de mevcut değildir. Aypay'a göre Mahvî'nin geçimini kâtiplikle sağladığı ihtimali kuvvetlidir (Aypay, 1998: 227-228). Mahvî Ahmed Çelebi'nin mesleğine ilişkin bilgiler kâtiplikle geçimini sağlamış olabileceği yönündeki tahminlerden öteye gidememektedir.

Şairin ölüm tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda iki farklı bilgi vardır. Safâyî şairin ölümünü 1089/1678-79 olarak bildirmektedir (Çapan, 2005: 477). Şeyhî, şairin 1055 yılında vefat ettiğini bildirirken (Özcan, 1989: 177), İsmail Beliğ, "*Bin elli beş senesinde mahv-i vücûd eyledi.*" ifadesini kullanarak şairin ölüm tarihini 1055/1645-46 olarak vermektedir (Abdulkadiroğlu, 1985: 484). Mahvî'nin bilinen tek eseri dîvândır. Mahvî'nin dîvânında 2 kaside, 1 mesnevi, 1 terkîb-i bend, 1 tercî'-i bend, 129 gazel, 4 müfred bulunmaktadır (Tok, 2020).

Mahvî'nin şiirleri dil ve muhteva bakımından incelendiğinde döneminde etkili olan Sebk-i Hindî'den etkilendiği ve üslubun özelliklerini şiirlerine yansıttığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda Mahvî'nin şiirlerinde Örfî-i Şîrâzî (öl. 1591), Feyzî-i Hindî (öl.1595), Hâkânî-i Şirvânî (öl.1199), Muhteşem-i Kâşânî (öl. 1588), Selmân-ı Sâvecî (öl.1376), Kemâleddîn-i İsfahânî (öl. 1240?), Nef'î'(öl. 1635) isimlerini anması onlardan etkilendiğine de işaret etmektedir. Şairin şiirlerinden hareketle çağdaşları Nâilî, Neşâtî, Fehîm-i Kadîm ve bilhassa Şehrî'den etkilendiği de anlaşılmaktadır. Mahvî'nin dili gerek yaşadığı dönemin etkisi gerekse Sebk-i Hindî'nin tesiri altında kalmasından dolayı genel itibarıyla ağırdır. Mahvî'nin şiirlerinde özellikle soyut ve somut kelimelerin birleştirilmesiyle elde edilen, üç-dört unsurdan oluşan uzun tamlamalara sıkça tesadüf edilmektedir. Mahvî'nin şiirlerinde Sebk-i Hindî'nin belirgin özelliklerinden biri olan yeni hayaller bulma, hayallere derinlik kazandırma çabasında olduğu da zaman zaman görülmektedir. Şairin şiirlerinde aşırıya kaçan mübalağa örneklerinin çokça bulunması da yine dikkat çeken özellikler arasındadır (Tok, 2020).

Sebk-i Hindî şiirinde ön plana çıkan temalardan olan ızdırap Mahvî'nin şiirlerinde de yoğun bir biçimde görülmektedir. Şairin, şiirlerinde *gam, derd, ah, dâg, nâle, mihnet, girye, nâ-ümîdî, nâ-murâd, nâ-kâm, baht-ı dûn, bî-huzûr, bî-çâre, baht-ı siyâh, kan ağlamak* gibi olumsuzluk ifadelerini sıklıkla kullandığı ve ızdırabı ön planda tuttuğu görülmektedir. Bu bağlamda şairin şiirlerinden seçilen örnek beyitlerle dikkat çeken boyuttaki karamsar ruh hâli gösterilmeye çalışılacaktır.

Mahvî'nin mahlas tercihi söz konusu karamsar ruh hâli bağlamında dikkat çekicidir. Bilindiği üzere divan şairlerinin şiirlerinde kullandıkları takma adlara "mahlas" denilmektedir. Şairler, şiirlerinde esas adı yerine daha ziyade şiirlerinde kendileri tarafından seçilen veya üstatları tarafından verilen bu mahlası kullanırlar.

Akün, mahlaslara hâkim olan zihniyet ve imajların çok daha iyi anlaşılması için mahlasları bazı kategoriler içinde değerlendirir. Bunlar:

> Psikolojik bir tutum ve vasfı aksettirenler hemen dikkati çeker: Fevrî, Huzûrî, Hürremî, Gamî, Neşâtî, Mâtemî, Sürûrî, Figânî, Şevkî, Hüznî, Safâyî, Nâlişî, Sükûnî, Zârî...
>
> Kazanılmış bir meziyeti, itiyat hâline gelmiş bir davranışı bildirenler en sevilmiş, en tercih edilmiş mahlaslardandır: Azmî, Cezmî, Merâmî, Murâdî, Bezmî, Mahremî, Refîkî, Hemdemî, Ülfetî, Ünsî, Niyâzî, Edâyî, Duâyî, Hamdî, Şükrî, Rızâî, Sâcidî, Zikrî, Sücûdî, Abdî, Mutîî, Kabûlî, Rağbetî, Gayretî, Va'dî, Ümîdî...
>
> Bir grup mahlasta ise üstünlük iddiası vardır: Ulvî, İzzetî, Bülendî, Re'fetî, Rif'atî, Refîî, Kebîrî, Hâkānî, Hüsrevî, Ferîdî, Arşî, Evcî...

Bir kısım şair de kendilerine cennete liyakat, ilâhî makama yakınlık nisbet eden mahlaslara yönelmiştir: Adnî, Firdevsî, Bihiştî, Huldî, Kevserî, Riyâzî, Hüdâyî, İlâhî, Ledünnî, Kurbî, Yakînî...

Bazı şairler tabiattan alınma şairane mahlaslar taşımak isterler: Bahrî, Mevcî, Âbî, Revânî, Gülâbî, Deştî, Fezâyî, Âfitâbî, Şemsî, Mihrî, Hâverî, Necmî, Ahterî, Hilâlî, Bedrî, Âteşî, Berkî, Ra'dî, Nehârî, Şâmî, Bahârî, Hazânî, Nesîmî, Sabâyî, Andelîbî, Kebûterî, Nebâtî, Nergisî...

Öte yandan mahviyet, kendini hor görme, bir düşkünlük hâli, bir hayat ârızası veya talihsizlik bildiren mahlaslara da talip olunmuştur: Gubârî, Türâbî, Hâkî, Zaîfî, Za'fî, Sâilî, Fakîrî, Gedâyî, Garîbî, Cüdâyî, Fırâkî, Hicrî, Esîrî, Nahîfî, Nizârî, Aczî, Mahvî, Helâkî, Cevrî, Cefâyî, Fânî, Fenâî, Günâhî, Özrî...

Bazı mahlaslar ise bir kavram etrafında bir daire halinde toplanır: Bedîî, Beyânî, Fasîhî, Fehmî, Fikrî, Kelâmî, Lafzî, Lisânî, Güftî, Levhî, Makâlî, Nutkî, Meâlî, İlmî, Fennî, Fünûnî...

İntisap edilen bir şahsiyetten veya babanın meslek ve pâyesinden gelen mahlaslar da vardır: Askerî, Buhârî, Ca'ferî, Destârî, Gülşenî, Mekkî, Mîrî, Muîdî...

Bazı şairlerin mahlasları doğrudan doğruya meslekleriyle hüner sahibi oldukları iş ve sanatlardan alınmıştır: Kâtibî, Nişânî, Harîrî, Kandî, Muammâyî, Nakşî, Nigârî, Na'tî, Şehdî, Huffî...

Mûsikişinaslar: Nâyî, Makâmî, Negamî...

Tabipler: Şifâî, Tabîbî, Tırâşî (cerrah).

Bazı mahlaslarda şair zevke düşkünlüğü ilân eder: Keyfî, Meşrebî, Rindî, Mezâkî, Ayşî, İşretî, Mestî, Nûşî, Sabûhî, Sâgarî... (Akün, 1994: 395).

Bu bağlamda Mahvî'nin de mahviyet, kendini hor görme, bir düşkünlük hâli ve talihsizlik ifade eden mahlaslardan birine talip olduğu görülmektedir.

Mahlaslar, şairin mizacını ve psikolojik konumunu ele veren önemli ipuçları olarak (İsen, 1997: 195) düşünüldüğünde de Mahvî'nin şiirlerinde talihsizliğini bildiren ifadelerin fazlalığı, şiirlerinde genel olarak hâkim olan düşkünlük ve ümitsizlik hâli şairin, olumsuzluk çağrıştıran "Mahvî" mahlasını tercihinde psikolojik konumunun etkili olduğuna işaret etmektedir. Şiirlerinde yoğun bir biçimde karamsar ruh hâlini sergileyen şair, yansıtmak istediği bu olumsuz duyguları da "Mahvî" kelimesinin mahvolmak, harap olmak, yok olmak gibi anlamlarından da istifade ederek daha güçlü bir şekilde verebilmektedir. Mahvî aşağıdaki mahlas beyitlerinde talihsiz olduğundan, yine bahtının kara olduğundan yakınmakta ve arzularının gerçekleşmediğini ifade etmektir:

Mahvî felekden eylemedüm iltimâs-ı kâm
Bilmem niçün bu denlü beni bî-huzûr ider (G.46/5)[3]

(Mahvî, felekten arzumu yerine getirmesi için ricada bulunmadığım hâlde neden beni bu kadar huzursuz eder bilmem.)

Mahvî esîr-i dil-ber-i bî-mihr ider bizi
Dil-düşmenî-i kevkeb-i baht-ı siyâhumuz (G.54/5)

(Mahvî, kara bahtımızın yıldızının gönle düşmanlık etmesi bizi merhametsiz sevgilinin esiri eder.)

[3] Örnek verilen beyitler için bk. Tok, 2020.

Berk-i nigehüñ 'âleme ger sâye salarsa
Mahvî gibi dünyâyı perîşân-nigeh eyler (G. 37/5)

(Eğer bakışının şimşeği âlemi gölgelendirirse, dünyayı Mahvî gibi perişan bakışlı eder.)

Kerem-i baht-ı dûnile Mahvî
Olma gamdan halâs u çek kederi (G.121/9)

(Mahvî, alçak talihin cömertliğiyle dertten kurtulma ve gamı çek.)

Bulur Mahvî nigâhunla tesellî
Meger mâni' ola baht-ı siyâhı (G.118/7)

(Kara bahtı engel olmazsa Mahvî bakışınla teselli bulur.)

Izdırap içinde olduğunu, ah çektiğini Hz. Yusuf'a yaptığı telmihle ifade eden şair, bu durumdan kurtulma kaygısı taşımamaktadır:

Bizüz ol Yûsuf-ı bî-kayd-ı gam-ı delv ü resen
Dest-gîr oldı kad-i zemzeme-i âh bize (G.116/4)

(Biz, o ip ve kova derdinden kurtulmuş olan Yusuf'uz. Bize ah nağmesinin boyu yardımcı oldu.)

Seng-i kazâya âyinemüz âşinâ iken
H'ân-ı belâya şevk ile mihmân olan bizüz (G.55/4)

(Aynamız kaza taşına tanıdıkken biz bela sofrasına şevkle misafir olanız.)

Mahvî, talihsiz olduğunu ifade etmek için "baht-ı siyâh" ifadesine (K. 1/12; G. 98/1, 118/7) şiirlerinde vurgu yapmış, aşağıdaki beyitte kara bahtının yıldızının gönül işlerini de olumsuz etkilediğini belirtmek için gönlüne düşmanlık ettiğini ifade etmiştir:

Mahvî esîr-i dil-ber-i bî-mihr ider bizi
Dil-düşmenî-i kevkeb-i baht-ı siyâhumuz (G.54/5)

(Mahvî, kara bahtımızın yıldızının gönle düşmanlık etmesi bizi merhametsiz sevgilinin esiri eder.)

Şair başka bir beyitte ise kendisinin sert mizaçlı olmasına sebep olarak yine kara bahtını işaret etmektedir:

Mahvî esîr-i gamze-i şûhun degül midür
Baht-ı siyâhı böyle seni tünd-hû ider (G.38/5)

(Mahvî, sevgilinin yan bakışının esiri değil midir ki kara bahtı seni böyle huysuz eder.)

Şair bahtının kendisine sürekli gam çektirdiğini, dert hazinesi olduğunu ve sefanın ne olduğunu bilmediğini; gönül derdinin yüz parça olmuş olan sinesinden bile anlaşılabileceğini dile getirmektedir:

Şâd olmag içün baht bizi gam çeker egler
Ümmîd-i tarabdan da yine biz gilemendüz (G.53/4)

(Baht, mutlu olmak için bize gam çektirir. Biz yine sevinç ümidinden de şikâyetçiyiz.)

Esîr-i gamze-i şûhem rehâ nedür bilmem
Hazîne-i gam u derdem safâ nedür bilmem (G.82/1)

(Sevgilinin yan bakışının esiriyim, kurtuluş nedir bilmem. Dert ve keder hazinesiyim, zevk nedir bilmem.)

İtmedüm gayra şikâyet nice bir nâz yeter
Bilinür derd-i dilüm sîne-i sad-çâkümden (G.95/4)

(Yeter, daha ne kadar naz edeceksin? Başkasına şikâyet etmedim, gönül derdim yüz parça olmuş göğsümden anlaşılır.)

Gönlü gam ve kederin yakıcılığından adeta ateşhaneye dönen ve sabahlara kadar ah edip gözyaşı döken şair, gözyaşındaki hâli bile ne kıvılcımda ne de kezzap denizinde görmediğini söyleyerek mübalağa yapmıştır:

Âteşgede-i dil olalı merhale-i gam
Zevk-i gama ruhsatumı virür kâfile-i gam (G.77/1)

(Ateşhane gibi olan gönülde dert konak olduğundan beri gam kafilesi dert zevki için bana izin verir.)

Girye-i dem-be-dem-i reşkile Mahvî dem-i subh
Dizerüm âh gibi tâze nihâl üstine gül (G.76/5)

(Mahvî, sürekli ağlayarak sabah vakti taze fidan üstüne gül gibi ah dizerim.)

Elmâs-ı sirişkümde olan hâleti Mahvî
Ne şu'lede ne lücce-i tîz-âbda gördüm (G.78/7)

(Mahvî, elmas gibi olan gözyaşımın hâlini ne alevde ne kezzap ummanında gördüm.)

Şairin dîvânında yer alan iki gazelinin redifi "-ı gam (G.77), -yı gam (G. 79)" şeklindedir. Şiirlerinde genel itibarıyla görülebilen dertli, gamlı ruh hâli bu gazellerde daha yoğun bir biçimde hissedilmektedir. Şair, aşağıdaki beyitte muradına erememiş gönlünün safa kokusundan zevk alsa o an tenindeki her kılın gama, derde hamile kalacağını söylemiş, mübalağa yaparak esasında karamsar ruh hâlini yansıtmıştır:

Bir neşve ala bû-yı safâdan dil-i nâ-kâm
Her mû-yı tenüm ol dem olur hâmile-i gam (G.77/4)

(Arzusuna ulaşamamış gönül mutluluk kokusundan bir zevk alsa o an tenimdeki her kıl derde hamile olur.)

Şair, o denli perişan bir hâldedir ki hâlini anlatmaya kalkışsa aklı deli eder; ayrılık derdini anlatmaya kalkışsa âlemi hasta eder:

'Aklı mecnûn eylerüm hâl-i perîşânum disem
'Âlemi bîmâr iderdüm derd-i hicrânum disem (G.85/1)

(Perişan hâlimi söylesem aklı deli ederim. Ayrılık derdimi söylesem âlemi hasta ederim.)

Şair, yine o denli acı çekmektedir ki ağlamaktan gözlerinden kanlı gözyaşı gelmekte öyle ki adeta ciğer parçasını kirpiğine süs etmektedir:

Çeşmüm yaşını aglamadan kan iderüm ben
Laht-ı cigerüm zînet-i müjgân iderüm ben (G. 103/1)

(Ben ağlamaktan gözyaşımı kan ederim. Ciğer parçamı kirpiğimin süsü yaparım.)

Şair, başka bir beytinde ise yanlışlıkla arzu kadehinden içecek olsa kıyamete dek gözlerinden kan geleceğini dile getirerek yine karamsar ruh hâlini yansıtmıştır:

Tâ haşre degin kan getürür dîdelerümden
Nûş itsem eger sehvle ben câm-ı temennâ (G. 5/2)

(Eğer ben yanlışlıkla istek kadehinden içsem ta kıyamete kadar gözlerimden kan getirir.)

Şair ne kadar kan ağlasa da sevgilinin yaş dolu gözlerine merhamet etmeyeceğini düşünmektedir:

Eger kan aglasan Mahvî terahhum
İder mi dîde-i giryâna ol şûh (G.17/5)

(Mahvî, eğer kan ağlasan o güzel sevgili ağlayan, yaşlı göze merhamet eder mi?)

Bir insanı diğerlerinden ayıran özelliklerden biri ümidinin olmasıdır. Ümit ve hayal birbiriyle bağlantılı olup özellikle kişinin hayallerinin yıkılmasıyla ümitlerinin de zayıfladığı, azaldığı veya yok olduğu görülür. Sanatçılar da hayalleri ve ümitleriyle diğerlerinden farklı bir yere sahiptir. Sanatçılar, son derece hassas ve kırılgan olduklarından eserlerinde ümit-ümitsizlik çatışmasını çokça yaşarlar (Ulucan, 2019: 83-84). Mahvî'nin şiirlerinde gerek sanatçı hassasiyetinden gerekse Sebk-i Hindî'nin temalarından biri olması bakımından ümitsizlik de dikkat çeken karamsar ruh hâllerinden biridir. Şair zaman zaman ümitsizlik içerisinde olduğunu dile getirmekte olup aşağıdaki beyitte ümitsizliğin istilasıyla güçsüz düştüğünü söylemiştir:

Şöyle bî-tâb itdi istîlâ-yı nevmîdî beni
Pâyuma nûr-ı nigâhum mevce-i gird-âb olur (G. 30/3

(Beni ümitsizlik istilası o kadar güçsüz etti ki bakışımın feri dahi ayağıma/takatime girdap dalgası olur.)

Bir başka beyitte ise tenindeki her bir kılın kandil olsa yine de ümit evinin bir an bile aydınlanmayacağını söyleyerek aşırı ümitsiz olduğunu ifade etmektedir:

Hâne-i ümmîdüm olmaz bir nefes rûşen benüm
Olsa her mû ger tenümde bir çerâg-ı ârzû (G.104/2)

(Tenimdeki her kıl bir arzu kandili olsa benim ümit evim bir an aydınlanmaz.)

Mahvî dertsiz, gamsız, ızdırapsız rahat olamayacağını aşağıdaki beyitte dile getirmiştir:

Mahvî gibi ârâm idemem olmasa derdüm
Destüm ideli çâk-ı girîbânile ülfet (G.12/6)

(Elim yaka yırtmakla dostluk ettiğinden beri derdim olmasa Mahvî gibi rahat edemem.)

Sonuç

XVII. yüzyıl şairlerinden Mahvî Ahmed Çelebi'nin şiirleri değerlendirildiğinde Sebk-i Hindî'den oldukça etkilendiği görülmektedir. Mahvî'nin şiirlerinde özellikle soyut ve somut kelimelerin birleştirilmesiyle elde edilen, üç-dört unsurdan oluşan uzun ve girift tamlamalara sıkça tesadüf edilmektedir. Mahvî'nin şiirlerinde bu üslubun belirgin özelliklerinden biri olan yeni hayaller bulma, hayallere derinlik kazandırma çabası da zaman zaman görülmektedir. Şairin şiirlerinde aşırıya kaçan mübalağa örneklerinin çokça bulunması yine şiirlerinin dikkat çeken özellikleri arasındadır.

Mahvî'nin şiirlerinde gam, elem, ızdırap, karamsarlık konularının yoğun bir biçimde işlendiği görülmektedir. Izdırap, Hint üslubu şairlerinin belirgin özelliklerinden olup çağdaşı olan ve bu üslubun temsilcileri arasında kabul edilen Nâilî ve Şehrî gibi şairlerin de şiirlerinde işlediği bir konudur. Nâilî ve Şehrî'nin şiirlerinde ızdırap temasını yoğun işlemelerinde Hind üslubunun özelliği olmasının yanı sıra hayatlarında çok acı çekmiş olmaları da tesirli olmuştur. Mahvî de şiirlerinde *gam, derd, ah, dâg, nâle, mihnet, girye, nâ-ümîdî, nâ-murâd, nâ-kâm, baht-ı dûn, bî-huzûr, bî-çâre, baht-ı siyâh, kan ağlamak* gibi olumsuzluk ifadelerini sıklıkla kullanarak ümitsiz ve karamsar bir ruh hâlini ön planda tutmaktadır. Şairin şiirlerinde talihsizliğini bildiren ifadelerin fazlalığı, şiirlerinde genel olarak hâkim olan düşkünlük ve ümitsizlik hâli şairin, olumsuzluk çağrıştıran "Mahvî" mahlasını tercihinde de psikolojik konumunun etkili olduğuna işaret etmektedir. Ancak şairin hayatı hakkındaki bilgiler oldukça sınırlı olduğu için şairin şiirlerine yansıttığı bu karamsar, ümitsiz ruh hâlinde yaşamının tesirinin hangi düzeyde etkili olduğunu söylemek güçtür. Şairin şiirlerine yansıyan bu karamsar ruh hâline sebep olanın yaşadığı hayatın şartları olup olmadığı bilinmemekle beraber bu temayı yoğun bir biçimde işlemesinin benimsediği Sebk-i Hindî'den kaynaklandığı kuvvetle muhtemeldir.

Kaynakça

ABDULKADİROĞLU, Abdulkerim (1985). *İsmail Beliğ, Nuhbetü'l-âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayını.

AKÜN, Ömer Faruk (1994). "Divan Edebiyatı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9, ss. 389-427, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

AYPAY, İrfan (1998). "Mahvî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divançesi", *Kütahyalı Şairler Sempozyumu-I*, ss. 226-253, Kütahya.

BABACAN, İsrafil (2012). *Klâsik Türk Şiirinin Son Baharı, Sebk-i Hindî (Hint Üslûbu)*, Ankara: Akçağ Yayınları.

BİLKAN, Ali Fuat (2009). "Sebk-i Hindî", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36, ss. 253-255, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÇAPAN, Pervin (2005). *Mustafa Safayi Efendi, Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-âsâr Min Fevâ'idi'l-Eş'âr)*, Ankara: AKM Yayınları.

DEMİREL, Şener (2006). "17. Yüzyıl Sebk-i Hindî Şairlerinden Nâilî ve Fehîm'in Şiirlerinde Somutlaştırma veya Alışılmamış Bağdaştırmalar", *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları 1-Sözde ve Anlamda Farklılaşma, Sebk-i Hindî*, *29 Nisan 2005 Bildiriler*, haz. Hatice Aynur, Müjgan Çakır ve Hanife Koncu, ss. 34-88, İstanbul: Turkuaz Yayınları.

DEMİREL, Şener (2017). "Şehrî Dîvânı", Erişim Tarihi: 10.10.2020, (https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56340,sehri-divanipdf.pdf?0).

İPEKTEN, Halûk (2016). *Nâili Hayatı-Sanatı-Eserleri-Bazı Şiirlerinin Açıklaması*, Ankara: Akçağ Yayınları.

İSEN, Mustafa (1997). "Divan Edebiyatında Mahlasdaş Şairler", *Ötelerden Bir Ses, Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, ss. 195-208, Ankara: Akçağ Yayınları.

MUM, Cafer (2006). "Sebk-i Hindi", *Türk Edebiyatı Tarihi*, Cilt 2, ss. 369-392, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

MUM, Cafer (2011). *Divan Şiirinde Bercesteli Beyitler,* Malatya: Mengüceli Yayınları.

ÖZCAN, Abdülkadir (1989). *Şeyhî Mehmed Efendi, Vakâyi'ül-Fuzalâ,* Cilt 1, İstanbul: Çağrı Yayınları.

TOK, Eda (2020). *Kütahyalı Mahvî Dîvânı*, İstanbul: Kesit Yayınları.

TOKER, Halil (1996). "Sebk-i Hindî (Hind Üslubu)", *İlmî Araştırmalar: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri*, 2, ss. 141-150.

ULUCAN, Mehmet (2019). *Geleneksel ve Özgün Taraflarıyla Fuzûlî ve Şiiri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 87-97
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 08.12.2020
Makale Kabul | Accepted: 30.12.2020
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.837494

Erdi AKSAKAL
Dr. Öğr. Üyesi|Assist. Prof. Dr
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Atatürk University, Faculty of Literatüre, Department of Sociology, Erzurum- TURKEY
ORCID: 0000-0003-3226-2876
erdiaksakal@atauni.edu.tr

Türk Sağı ve Türk Modernleşmesinin Sosyolojisi

Öz

Modernliği üretememiş, kendi iç dinamikleri ile modern olamamış fakat söz konusu olgunun bir proje olarak anlaşıldığı Türkiye gibi toplumlarda modernliği inşa eden aydınlardır. Batı, geçmişi ve bugünü ile süreklilik hâlinde moderniteyi burjuvazi aracılığıyla inşa ederken bunun Türk toplumunda karşılığı değişme ve devam etme kabiliyet alanı yaratmak isteyen aydınlar olmuştur. Türk modernleşmesi, yüzyıllar boyunca diyar-ı küffar kabul edilene diyar-ı muazzama demek zorunda kalmanın ironik bilincidir. Yani gelenek, geçmiş, süreklilik ve devam etmek refleksleri batının biricik metodolojisi olmasına rağmen özellikle Türk sağında defansif bir eylem alanını ve devam etme inancını pekiştiren toplumsal sınıflar değil, bürokratik kesimler olmuştur. Osmanlı-Türk modernleşmesi sağ ve sol kesim bağlamında devlet-toplum ve merkez-çevre ile birleştiğinde iki tür modernleşme anlayışını ortaya çıkarmaktadır. Birincisi Fransız-laik modernleşmeyi esas alan Atatürk modernleşmesi, ikincisi ise Anglo-sakson modernleşme olan muhafazakâr modernleşmedir. Osmanlı-Türk modernleşmesinde özellikle Cumhuriyet kadrolarının Fransız aydınlanmacılığını esas alan yapısı, Anglo-sakson gelenekle bütünleşen muhafazakârlık düşüncesi arasında gerilim oluşturmaktadır. Ve bu modernleşme anlayışları içerisinde pozitivizm önemli bir düşün hareketi olarak okunmalıdır. Çünkü söz konusu kavram, Osmanlıdan Cumhuriyet'e yüzyıllar boyunca dinî bilginin tesis ettiği otoritenin yerine bilimsel hakikatler aracılığıyla milletleşmeyi yerleştirmek niyetiyle esas alınmıştır. Çalışma, Türkiye'nin ana akım modernleşmesinin içinde olan Türk sağını, toplumu dizayn etmek isteyen ideolojileri, model alarak modernleşme çabasında sıkışıp kalmış anlayışı analiz etmeyi amaçlamaktadır. Aslında amaç, toplumu kuşatan yapının devletin ihtiyacı olan modernleşme ile sınavını, değişim karşısında nesne olmadan tarihin öznesi olmayı çabalayan karmaşık zihniyet ilişkisini açığa çıkarmaktır. Neticede Türk modernleşmesi içinde kurucu bir sistematik ve bilimsel anlayışa ihtiyaç duyan zihniyetin Durkhemcı veya Comteçu anlayışa yönelmesi ve komünizme reddiye iradesi burada aranmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Aydın, Cumhuriyet, Modernleşme, Toplumsal Yapı, Türk Sağı.

The Turkish Right and Sociology of Turkish Modernization

Abstract

Modernity did not produce, but they are not modern intellectuals who build their internal dynamics of modernity in societies such as Turkey said it understood as a project mature. While the West has built modernity in continuity with its past and present through the bourgeoisie, its counterpart in Turkish society has been intellectuals who want to create a space of ability to change and continue. Turkish modernization is the ironic consciousness of having to call what is accepted as the land of the world for centuries. In other words, although tradition, past, continuity and continuity reflexes are the only methodology of the West, it has been bureaucratic segments, not social classes, that reinforced a defensive field of action and the belief to continue, especially in the Turkish right. Turkish modernization, in the context of the right and left, when combined with the state-society and the center-periphery, reveals two types of modernization understanding. The first is Atatürk modernization based on Franco-secular modernization, and the second is conservative modernization, which is Anglo-Saxon modernization. In Turkish modernization, especially the structure of the Republican cadres, which is based on French enlightenment, creates tension between the conservative thought that is integrated with the Anglo-Saxon tradition. And positivism should be read as an important thought movement within these modernization approaches. Because the concept in question has been taken as a basis to place nationalization through scientific truths instead of the authority established by religious knowledge for centuries from the Ottoman to the Republic. The study, which is in Turkey's mainstream modernization of the Turkish right ideology who want to design society aims to analyze the model based approach is

trapped in modernization efforts. In fact, the aim is to reveal the complex mentality relationship that strives to be the subject of history without an object in the face of change, and the modernization and the test of the state that surrounds the society. As a result, the mindset that needs a founding systematic and scientific understanding in Turkish modernization will turn to Durkheimian and Comteist understanding or the will to reject communism should be sought here.

Keywords: Intellectual, Republic, Modernization, Social Structure, Turkish Right.

Giriş

Türkiye'de modernleşme anlayışları, siyasal gelişim ve toplumsal değişimin temelinde hangi katalizörün yattığını sorunsalı üzerine daima tartışma alanı yaratmaktadır. Batı kendi tarihsel köklerinden hareket ederek kendi inşa ettiği bugününde modernleşirken Türk modernleşmesi kendi köklerinden koparak inşa etmediği yabancı bir dünyayı kendi özü gibi sunmak durumunda kalmıştır. Özellikle batıda büyük kırılmaların, toplumsal ve siyasal dönüşümlerin yaşandığı bir dönemde Osmanlı hem bu sürece direnmenin hem de bozulan nizamı yeniden tesis etmenin derdine düşmektedir. Bu bağlamda toplum ve devlet arasındaki ilişki çeşitli aktör ve dinamiklerin hızlı değişimine bağlı olarak bunalımlara yol açabilmiştir. Çünkü Türk modernleşmesi Comtevari organisist bir toplum görüşünün hâkimiyeti altında, dayanışma merkezli ahenkli bir toplum tasavvuru merkezinde birleşmektedir (Comte, 2015). Bunun anlamı, bilhassa Cumhuriyet'le birlikte toplumsal bütünleşmenin bir türü olarak modern millet kurgusu Marksist ideolojik tazyik karşısında direnç gösterecek bir yapı üretmek zorunda kalmıştır. Yani modernleşme ile ilgili tüm algı ve adımların müfredatı, bütüncül, ahenkli bir toplum yaratma zorunluluğu hisseden aydın kitlesini oluşturmaktadır. Zira modernleşme ile ilgili önemli olan milletlerin self determinasyon hakkı ile ortaya çıkan milletleşme ya da uluslaşma çabasıdır. Bu bağlamda Sadık Rıfat Paşa'nın mamuriyet, Namık Kemal'in meşveret ve Mustafa Kemal'in muasır medeniyet dediği modernleşme adına konjonktürel bir dalga olarak yayılan millet kalabilme ya da daha sonra uluslaşma inşasının düşünsel yaşamla şekillendiği anlaşılmaktadır. Aslında Osmanlı da askerî, eğitim ve ekonomik kalkınma ile ilgili tavır ve atılımlar nizam-ı âlemi tekrar tesis etmek üzerine inşa edilirken Cumhuriyet, ulus devlet ve modernleşme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun izahı, ulus devlet, vatandaş imgesini yaratırken modernleşme, vatandaş ile toplum arasındaki bağları ortaya çıkarmıştır.

Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinin hangi ölçülerde kopuş ve süreklilik yaşadığı sorunsalı bir tarafa, imparatorluğun dağılmasını engellemek, modernite öncesi *millet* sisteminin devamlılığını sağlamak, Cumhuriyet'le birlikte ise modern ulus devlet inşası biricik amaçlar halini almıştır. Burada sağ aydın ya da en azından sağ aydının düşün dünyasının temelini oluşturan sistem ve yapı, milleti ve cemiyetin bütünlüğünü merkeze alan bir görüntü içindedir. Bu aşamada Türk sağının mütekabiliyet alanı, ekonomi ve sınıfı önceleyen solun aksine, din, kültür ve tarihi meselelerini uyum ve bütünleşme çerçevesi ile ele almaktır. Toplumsal uyum, bütünleşme ve geleneksel düzenin korunmasına yönelik hassasiyet modern biz duygusunun yaratılmasıyla ilgilidir. Özellikle geleneksel anlayışta egemenlik kaynağının Tanrıdan millete evrilmesi zorunluluğu, aidiyet duygusunun güçlendirilmesi, bizin yaratılması Durkheim tarzı bir kutsallık anlayışına atıfta bulunmaktadır. Çünkü sosyolojik anlamda kutsal kavramı milletin bir araya getirilmesi ve millet ile ilgili tüm değerlerin kutsal kabul edilmesi ile alakalıdır. Neticede Türk modernleşmesi içinde ana akım Türk sağı, gelenekle ilişkisini politikleştirerek, din olgusu çerçevesinde milliyetçilik anlayışları geliştirmiş, milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık halleri üzerinde durmuştur (Gökalp, 2006). Bu aşamada Türk sağının muhtevasını oluşturan, millet fikrini kabullenen, bunun toplumsalı muhafaza etmek yöntemi ile gerçekleşmesini isteyen muhafazakâr kesim ile yerli ve milli bir değişim, dönüşümün gelenek ve dinden bağımsız olmayacağını düşünen milliyetçi aydınlardır. Yani uluslaşma süreci ve ulus devlet inşası adına önemli bir veri sunan modernist milliyetçilik bağlamında, hayal edilmiş toplum tasavvurunun yerelin renklerine büründüğünde, din ve millet olmanın aynı anda hayal edilmiş toplumun unsurları olduğu görülmektedir. Netice de Türk

modernleşmesi en başından itibaren devlet politikası olarak bir kadro ve düşünce hareketinden kurgulanmış ve yürütülmüştür. Osmanlının son yıllarında etkili olan Pan-Türkizm, Pan-İslamizm ve Osmanlıcılık, modernleşme baskısı altında gelişen akımlar olmuştur. Daha sonra Ziya Gökalp, "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muasırlaşmak" düşüncesi ile yeni kurulan devletin ideoloğu hâline gelmiştir (Gökalp, 1970). Bu bağlamda Cumhuriyet, ulus-devlet inşasında milliyetçiliği millî bir din olarak kurgulamıştır. Bunun anlamı Cumhuriyet'in batıcı ve modernist düşüncenin ayrıca toplum ve devlet inşa etme maksadının bir yansıması olduğu, Türk sağının ise dine, dile ve geleneğe atıfta bulunan bir siyasal bilinç halinde şekillendiğidir. Türk modernleşmesi ve ulus devlet inşası sürecinde kimi zaman din, sekülerleştirme yolu ile etkisi azaltılan bir unsur, kimi zaman referans alınan bir fenomen olarak kabul edilse de Osmanlı-Türk modernleşmesinin daima merkezinde yer almaktadır. Çünkü Osmanlı, son dönemlerinde yaşanan gelişmeler milliyetçilik ve muhafazakârlık ideolojilerinin eklemlenmesine neden olmaktadır. Asrın milliyetçilik asrı olduğu düşüncesine rağmen milleti belirleyen temel unsurlardan birinin Müslümanlık olduğu düşüncesi belirli bir mensubiyetin şeklini de belirlemektedir. Bunun nedeni Dahrendorf'un belirttiği gibi aydınlanma karşıtı muhafazakârlığın ancak aydınlanmış muhafazakârlık olduğu gerçeği ile doğrudan ilişkilidir. Tüm bu ifadelerin neticesinde Türk sağı Türkiye'nin modernleşme gayreti ve yöntemi içerisinde önemli bir alanı teşkil ediyor diyebiliriz. Bu bağlamda Yusuf Akçura'dan başlamak üzere, Ziya Gökalp, Osman Yüksel Serdengeçti, Nurettin Topçu ve İbrahim Kafesoğlu gibi isimler din olgusu çerçevesinde milliyetçilik eklemlenmesi ve Türk modernleşmesi adına sistem ve metodoloji belirleme noktasında önemli düşünürler olarak ortaya çıkmaktadır. Bu isimler ve anlayışlar bir mensubiyet ve aidiyet oluşturmanın çeşitli kuramlarını oluşturarak hem Türk modernleşmesinin hem de Türk sağının muhtevası adına ipuçları sunmaktadır. Çalışma, batılı ve modern anlamda milliyetçilik ve muhafazakârlık ideolojilerini bir araya getiren ve Türk sağ siyasetinde maneviyatçılık, anti-komünizm, millilik gibi yerel ve manevi değerlere bağlılık konseptini oluşturan anlayışların Türk modernleşmesindeki yerini sorgulama, açıklama, analiz etme ve sorunlu alanları tespit etme amacını taşımaktadır. Ayrıca Türk modernleşmesinin iki türü olarak vuku bulan Fransız modernleşmesi ile Anglo-Sakson modernleşmesinin Atatürk modernleşmesi ve muhafazakâr modernleşme ile ilişkisini, sağ/sağcılık ve sol ile mütekabiliyet izahını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Modernliğin Sosyolojisi

On yedinci yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'da toplumsal, politik, ekonomik değişimin bir ürünü olan modernleşme, sonra diğer Avrupa ülkelerine ve Güney Amerika, Asya ve Afrika ülkelerine yayılan sürecin adıdır (Eisenstadt, 2014: 11). Bilimsel, kültürel, endüstriyel ve politik devrim modern olma sürecini belirlemektedir (Jeanierre, 2011: 20). Batıya özgü olan modernlik kavramı batı toplumlarının tarihsel durumuna tahsis edilmiştir (Özkiraz, 2003: 43). Hemen şimdi var olan, çağdaş ya da dönemdeş anlamları modernliğin belirli bir yapının tarihsel köklerinden inşa edildiği üzerine atıfa sevk etmektedir. Modernleşme Eisenstadt'ın tanımladığı şekli ile başkaldırı ve değişim sürecidir (2014: 11-14). Bu süreç, büyük insan gruplarının eski toplumsal bağlantılarının aşındığı bir düzlemde yeni toplumsal organizasyon modelini yaratmaktadır. Bu model, aynı zamanda Gemeinschaft'tan Gesellschaft'a geçiş ve dönüşüm şeklinde tezahür etmektedir. Tönnies, bu dönüşümü ussallık üzerinden açıklarken, duygusallık ve kendiliğinden olan ilişkilerin yapaylık ve akılcılık ile yer değiştiğini iddia etmektedir (Tönnies, 2005: 203). Cemaatten cemiyete geçiş, aynı zamanda yapısal olarak homojenliğin, enformel normların, tarıma dayalı geleneksel toplum özelliklerinin son bulması anlamını taşır. Bu aşamadan sonra süreci ve dönüşümün yönünü belirleyen, işbölümünün artması, yazılı kuralların ve bürokrasinin yerleşmesi ve bireyselleşme ile sanayileşmenin artmasıdır. Yeni menfaat, ihtiyaç ve arzuların şekil değiştirdiği bu dönem geleneksellikten çıkışı betimleyerek yeni bir dönemin, modernliğin ipuçlarını sunmaktadır. Bu dönem; iç çelişkilerin arttığı, kapitalizmin hâkim bir üretim süreci olduğu yeni toplumsal düzene olanak tanımaktadır. Söz konusu düzen

olgusu, ayrıca Durkheim terminolojisinde kilit bir kavram olarak anlam kazanır (Durkheim, 2006). Sosyoloji ve bilimi kullanarak toplumsal bütünleşmeyi sağlamaya çalışan Durkheim, dayanışma merkezli ahenkli bir toplum kurgusuna ısrarla vurgu yapmaktadır (Durkheim, 2019). Çünkü onun, düzenin alt üst olduğu yapısal anlamda toplumsal sistemin değişime uğradığı dönem ve sonuçları ile ilgili endişeleri bulunmaktadır. Söz konusu kaygı, uyum, ahenklik ve bütünleşmenin devamlılığını sağlama merkezlidir. Yani toplumların gelişip karmaşıklaştığı, kırsal toplulukların kentsele evrildiği, işbölümünün giderek geliştiği bir yapıda toplumsal dayanışmanın dönüştüğüne ikna olmuştur (Slattery, 2008: 114). Toplumsal dayanışma ve işbölümünün farklılaştığı bu dönüşüm mekanik ve organik tipoloji ile açığa çıkmaktadır. Sanayi toplumların öncesinde var olan yapıyı mekanik, sanayi toplumları ile var olan sistematik durumu ise organik dayanışma bağlamında açıklamaktadır. Netice de mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiş geleneksel toplumlardan modernliğe geçişi simgeler. Çünkü ilk toplum ve dayanışma türü, bireysel benzerliklerin belirleyici olduğu; organik toplum türü ise işbölümünün etken olduğu bir değişimi tahayyül etmektedir. Dolayısıyla modernlik ona göre, mekanik toplumdan organik topluma, benzerliklerin farklılaşmalara ve kolektivizmin bireyciliğe dönüştüğü bir tarihsel ve toplumsal süreçtir (Slattery, 2008: 114). Durkheim, radikal değişimin yaşandığı bu dönüşüm esnasında solidarizme (dayanışmacılığa) önem vermektedir. Yeni, modern toplum için düzen, denge ve uyum elzem kabul edilmektedir. Durkheim sosyolojisinin ve kullandığı metodolojinin, Türkiye gibi Marksist tazyik karşısında düzen ve uyum adına bilimsel alternatif arayan ülkelerde yoğun ilgi görmesinin nedeni burada aranmalıdır (Ünsaldı ve Geçgin, 2014: 123).

Modernleşme ile başlayan köklü sosyal değişimleri, grup oluşumunun dönüşümü ile açıklayan Simmel ise organik kriterlerden rasyonel kriterlere bir değişim yaşandığını düşünür. Zihniyet ve topluluk yapısının modernleşme ile değişime uğradığını iddia ederken rekabet ve çatışmanın artmasını kanıt olarak sunmaktadır. Sosyal, bireysel ve psikolojik alanların yapısal bağlamda farklılaştığı bu dönüşüm, kentleşme, kapitalist ekonomi ve kültürel değişim ile sonuçlanmaktadır (Simmel, 2005: 170). Bu sonuç tam da Marks'ın belirttiği kapitalist modernleşme ile eşdeğer bir anlayışı ortaya çıkarır. Çünkü ona göre modernleşme ile birlikte tüm yerleşmiş ilişkiler, doğurdukları eski değer yargıları ve görüşlerle birlikte çözülüp dağılmakta yeni oluşanlarsa daha kemikleşemeden eskimektedir. Kalıcı duran ne varsa buharlaşırken, kutsal diye ne varsa kutsallıktan düşmektedir (Marx and Engels, 2011: 50). Ona göre modernitenin ruhunu kapitalist ekonomik model oluşturmaktadır. Çünkü modern burjuva, feodal toplumun çökmesiyle oluşan bir topluluktur ve sınıf karşıtlığını ortadan kaldırmamıştır. Yeni sınıfların oluştuğu bu yapı, yeni mücadele biçimlerini açığa çıkarmıştır. Bu mücadele biçimi birbirinin karşıtı ve düşmanı diyebileceğimiz burjuvazi ve proletaryayı doğurmuştur. Marx'ın modernlik analizi için sınıf mücadelesi ve yabancılaşma önemli kavramlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü o tüm toplum tarihini sınıf mücadeleleri tarihi olarak görme eğilimi ile ezen ve ezilen olmak suretiyle birbiriyle sürekli karşıtlık ve mücadele içinde olan sınıfların varlığını değerli kabul eder. Modernite toplumların değişimine önemli kanıtlardan biridir. Bu konuda evrimci bir eğilime sahip olan Marx, üretim ilişkilerinden kaynaklanan beş aşamalı toplum tipolojine sahiptir. İlkel, komünal, kapitalist, sosyalist ve komünist toplum düzenleri evrimin şeklini de belirlemektedir. Sonunda işçi sınıfı komünist toplum düzeninin ortaya çıkması için önemli görev üstlenecektir (Cirhinlioğlu, 1999: 122).

Klasik sosyolojik tartışmalar modernleşme adına önemli kuram ve metodolojiler ileri sürerken henüz nüve halinde olan modernite fikrinin akıl, birey ve ilerleme kavramları etrafında 18. Yüzyılda şekillendiğini görmemiz mümkün. Bu hususta kasıt, geleneksellikten modernliğe geçiş sürecinin üç kavram ile toplumsalın değişimine tekabül etmesidir. Modernleşme, batıda aklın ve bireyin mutlak üstünlüğü ilkesi doğrultusunda filizlenmeye başladığında kutsallaştırılmış bireyin doğaya hükmetme miti Kant, Bacon, Spinoza gibi isimlerin akılcı felsefelerinin merkezini oluşturur. Toplumsal düzenin tanrı iradesinin değil insan ve aklının iradesinin bir sonucu olduğu

kabulü, evrimsel ve tarihsel insanlığın ilerlemesi gibi bir gerçeklik alanının inşa edilmesine de katkıda bulunur. Bu aşama modernite projesinin kökeni ve dinamiklerinin şekillendiği noktadır. Çünkü modernitenin dayanak noktası, rasyonelite ve buna bağlı olarak bireyciliktir. İnsanın aklını kullanması homo rationalis bağlamında doğayı ve kaderi akılla algılamasıyla ve hükmetmesiyle sonuçlanmaktadır (Çiğdem, 2004: 55). Doğal olanın birey olduğu kabulü, rasyonel bireyin mütekabiliyet alanı yaratmasına neden olurken, toplumun bireyler tarafından kurgulanmış yapay gerçeklikler olduğu analizi de bilimsel ve tarihsel bir sonuç olarak ortaya çıkar. Yani Thomas Hobbes ve John Lock'un sosyal sözleşme doktrinleri bu bağlamda süreklilik ve anlam kazanmaktadır. Doğal olarak akıl, bireyciliğe, bireycilik ise sınırlarını bildiği rasyonel birey kimliğe ile toplum sözleşmelerine ulaşmaktadır. Söz konusu aklın üstünlüğü ilkesi, rasyonel birey olgusu ve tarihsel sürecin tanrı iradesi dışında bir insanlık ilerlemesi ön kabulü, batıya has fikir hareketlerinin oluşumuna da imkân tanımaktadır. Fransız devriminin yol açtığı alt üst oluşlar neticesinde genel entelektüel havanın ve görece egemen ideolojik noktanın düzen ilkesine dönüşmesinin mantığı burada aranmalıdır. Düzen ilkesi, entelektüel havanın muhafazakârlık gibi bir ideolojiye yaklaşmasını sağlarken asıl önemli olanın düzen içinde ilerleme olduğu kaçınılmaz olmaktadır. Türkiye gibi modernleşme çabası içinde olan ülkelerin bir değişim olacaksa da düzen içinde olmalıdır düsturu ve gayretinin anlamı da tam olarak burasıdır. Ya da bireyciliğin liberalizm ve radikalizm gibi fikir hareketlerine dönüşmesi tam anlamıyla tarihsel bir sürekliliğin sonucudur. Netice de tanrı iradesi yerine insan aklının geçtiği modernite dinamikleri, tanrısal olan ilerleme ve tarih anlayışını insanlığın ilerlemesi haline getirerek tarih ve toplum hakkında yeni fikir hareketlerinin oluşmasına neden olmuştur.

Artık tanrının iradesi olan insanın doğumu, yaşaması ve sonunda ölmesi şeklinde tezahür eden ilerleme insanlığın doğayı dönüştürme miti şekline bürünerek ilerleme ve tarih anlayışı hakkında radikal bir değişime neden olmaktadır. Sonuç olarak batı modernitenin dinamikleri ve kökenlerini oluşturan felsefe ve sosyolojiden beslenerek çeşitli ideolojilerin ortaya çıkmasına tanıklık etmiştir. Liberalizm, sosyalizm, milliyetçilik ve (temelini dinin oluşturduğu düzen) muhafazakârlık bu sürecin ürünleridir. Modernleşme ile ilgili kuramcıların analizleri ve beslendikleri atmosfer ile müfredat dikkate alındığında iki tür modernite anlayışı ortaya çıkmaktadır. Bunlardan ilki Fransız aydınlanmasından etkilenen Fransız modernleşmesi, ikincisi ise Alman romantizmi ve muhafazakârlıktan etkilenen Anglo-sakson modernlik anlayışıdır. Fransız inkılabının milli değerlere ve çağdaş ilkelere dayanan yeni bir ulus ve devlet düsturu Osmanlıdan sonra kurulan Cumhuriyet ile geçerlilik kazanmaktadır. Çünkü ilk modernlik anlayışı, ulus-devlete bağlı vatandaş, cumhuriyet vurgusu gibi niteliklere haizdir. Anglo-sakson modernite anlayışında ise devlete bağlı vatandaş algısının dışında, belirli bir aile ya da dinsel cemaate bağlı gönüllü birliktelik esas ve muhteva kabul edilmektedir. İlk anlayışta modernlik devletin denetimi altındadır, ikincisinde ise sivil toplum ve dinsel örgütlerin özneliği muktedir kabul edilmektedir. Bu bağlamda Fransız tarzı modernleşme, Türk modernite anlayışı içerisinde Mustafa Reşit Paşa'dan Atatürk'e kadar bir ekolü betimlerken, muhafazakâr modernleşme Ahrar Fırkası'ndan Demokrat Parti ve sonrasında onun çizgisinde devam eden tarihsel ve siyasal oluşumu açıklamaktadır.

Türk Batılılaşması Adına Bir Analiz

Türk modernleşmesi, Osmanlı'da devlet eliyle on sekizinci yüzyıldan itibaren başlatılan yenileşme hareketlerinin adıdır. Çünkü batının aksine toplumsal ve kültürel destek ve temelden yoksun olan çabalar, devletin idari ve yönetimini güçlendirmek niyetiyle oluşmaktadır. Batıda büyük dönüşümlerin sonucunda ortaya çıkan muhafazakârlık, liberalizm, sosyalizm, ulusçuluk gibi ideolojiler, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde gerekli toplumsal zeminden yoksun oldukları için farklı kimlikler ile ortaya çıkmıştır (Ünsaldı ve Geçgin, 2014: 225). Bunlar genel anlamda, Milliyetçilik, dayanışmacılık (solidarizm), halkçılık ve Türkçülük şeklinde tezahür etmektedir.

Çünkü modernleşmek, batı medeniyetinin oluşturduğu değer ve felsefenin, aktarılması; batı dışı toplumların ise bu aktarım sürecinde kültür ve dünya görüşlerini dönüştürme sürecidir (Demir ve Acer, 1991: 71). Bir anlamda yerelin renklerine bürünmesidir. Özellikle Osmanlı modernleşme çabasının anahtar kavramlarından birisidir dönüşmek. Askerî anlamda batının gerisinde kalan Osmanlı'nın kutsal devlet anlayışının bir karşılığı olarak devleti kurtarmak adına dönüşmesidir. Osmanlı modernleşmesini Cumhuriyet modernleşmesinden bu aşamada ayıran en önemi özellik, modernleşme hedefinin devletin modernleşmesi ile sınırlı olmasıdır. Cumhuriyet'te birçok kurum gibi toplumsal akımların kökenini Osmanlı modernleşme sürecinde bulmak mümkündür (Karaca, 2015: 87). Devlet merkezli gelişen ve kısmı reform politikası olarak süregelen bir modernlik anlayışıdır. Bu bağlamda devletin bekasını önceleyen bir anlayışla bürokratlar, Batı karşısında giderek artan askeri yenilgiler ve derinleşen krizin aşılmasına yönelik bir çaba harcamış ve geçmişte örneği olmayan bir şekilde Avrupa ile yeni temas kanalları oluşturmaya çalışmışlardır (Subaşı, 2014: 281). Batı da büyük kırılmaların yaşandığı süreçte Osmanlı hem bu sürece direnmenin hem de bozulan düzenini yeniden tesis etmenin gayreti içerisinde olmuştur. Batının aydınlanması ile birlikte modern ve kapitalist çağa aktarmış olduğu ilerleme, akılcılık ve bireycilik kavramları Osmanlı düşün hayatında karşılık bulsa da bu batıdaki gibi toplumsal zemin, ekonomik ve sosyal temelden yoksundur. Osmanlı için önemli olan siyasi ve idari mekanizmanın işlemesidir. İdarenin ve devletin güçlenmesi, kutsal devlet ve nizam-ı âlem savunucusu kutsallık kurumunun yeniden tesis ve inşası ile alakalıdır. Çünkü Osmanlının gerilemeye başlaması yüzeysel şekilde batının askeri üstünlüğü gösterilerek izaha çalışılmaktadır. Bunun yanı sıra devlet iktidarını elinde bulunduranlar tımar sisteminin bozulması ve devlet otoritesinin zayıflamasından doğan eşraf ve ayan gibi güçleri tehdit unsuru olarak görmektedir (İnalcık, 2006: 23). Bu bağlamda problemli alanların çözümüne ilişkin en önemli adım merkezi yönetimin güçlendirilmesidir. Yöntem ise devlet nizamını eski gücüne kavuşturmak ve batının askeri üstünlüğüne çözüm arayışı bulmaktır. Bu doğrultuda en ciddi reformlar III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde gerçekleşmiştir. Ancak bu çabalar modernleşme adına bir başlangıç kabul edilse de karmaşık ve çok yönlü sorunlar adına oldukça yüzeyseldir. Bu bağlamda Türk modernleşmesinin ilk sancılı dönemi, Tanzimat'a denk gelmektedir. Çünkü Tanzimat, merkez ve çevre arasındaki uçurumu giderek belirginleştirdiği için toplumsal ve siyasal ikicilik daha görünür hale gelmiştir. Ve bu aşamada modernleşme iç dinamiklerin oluşturduğu bir sonuçtan oldukça uzak ve iradi bir tercihten farklı muhteva içermektedir. Özellikle Tanzimat'la girilen, I. ve II. Meşrutiyet ile devam eden Osmanlı modernleşmesi; düzenleyici ve denetleyici tavrını, kitleleri batının bilim ve fenni ile aydınlatıp dönüştürmek isteyen Jön Türk Osmanlı aydını ile devam ettirerek cumhuriyetçi seçkin aydınına kadar sürdürmüştür. Bu bağlamda Osmanlı sivil-asker bürokratik kesim ile batılı eğitimden geçmiş aydınlara hâkim olan devlet eksenli bürokratik stil yönetimi bağdaşmakta ve Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan tarihsel süreçte modernleşmenin egemenliğini tek elde ve merkezde toplayan, bu doğrultuda devlet yapısını oluşturmaya çalışan anlayış örtüşmektedir. Yani devlet bekasına dayanan Osmanlı idari felsefesi ile jakoben tavra sahip Türk modernleşmesi epistemik bir kopuştan oldukça uzaktır (Çaylak ve Çelik, 2008: 61).

Bir modernlik projesi olarak Tanzimat, aynı zamanda iç ve dış tehditlere karşı devlet mekanizmasını güçlendirerek, gayrimüslimlere yönelik eşitleyici reformları yürürlüğe sokmak istemiştir. Bunun neticesinde dönem, millet esasına dayalı farklılıkları ortadan kaldırarak milliyetçi eğilimleri yatıştırmak niyetindedir (Söğütlü, 2008: 38). Ancak oldukça yüzeysel ve sistematik bir dönüşüm programından uzak olan bu atılım, birtakım itiraz ve rahatsızlıkların doğmasına engel olamamıştır. Özellikle millet-i hakimiye olan Müslümanların söz konusu niteliklerinin ellerinden alınma hamlesi, Müslümanlardan imtiyazlı durumlarını alarak, din farkı gözetmeksizin bir Osmanlı vatandaşlığı kimliği oluşturmayı hedeflemiştir. Ancak özellikle Tanzimat ile başlayan batılı tarzda modernleşme hamleleri, devlet gücünü modern metotlarla yetiştirilen bir ordu ile destekleme ve ekonomik kalkınmayı da hedefleri arasına almayı amaçlamıştır (Berkes, 1978: 69).

Ortaylı'ya göre bu durum, Tanzimat Dönemi devlet adamlarını otoriter devlet adamları haline getirmiş ve otokratik bir modernleşme yoluna sevk etmiştir (Ortaylı, 1983: 14). Karpat ise bu süreci, yönetici sınıfın bilinçli olarak kendi toplumsal konumunu pekiştirerek kendisini modernleşmenin yegâne mimarı kılacak bir modernleşme teorisi geliştirmesi şeklinde analiz etmektedir (2002: 20). Tüm bu izahların neticesi yine Osmanlı ve batı modernleşmesinin karşıtlık içerisinde olduğudur. Doğal olarak ve yeniden batı modernleşmesi, varlığını sivil ve özerk bir sınıf olan burjuvazi aracılığıyla gerçekleştirmesine karşın Osmanlı modernleşmesi, şehirli ekonomik ilişkileri olmayan ve politize olmuş aydınların çabalarının ürünü ve projesidir (Aktar, 1993: 31). Söz konusu aydınlar modernleşmeyi bir medeniyet projesi olarak değerlendirmediği için köklü ve radikal bir değişimden taraf olmamıştır. Burası, Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinin arasındaki farkın belirginleştiği aşamadır. Devletin modernleşmesi ile sınırlı olan imparatorluğun modernleşmesi, Türkçülük ideolojisinin hissedildiği döneme kadar devlet merkezli ve kısmi bir proje olarak gelişmektedir. Bu aynı zamanda Osmanlıcılıktan Türkçülüğe giden tarihsel sürecin modernleşme serüvenidir (Berkes, 1975).

Aynı zamanda meşveret, mamuriyet söylemlerinden muasır medeniyete giden serüven, mili bir kimlik, yurttaş sadakati, seküler alan gibi birçok ilkeyi içinde barındırmaktadır. Cumhuriyet modernleşmesi tam olarak bu aşamada topyekûn bir değişim hamlesine dönüşmektedir. Öyle ki söz konusu modernleşme çabaları, kul yerine vatandaşı, tebaa yerine milleti, nizam-ı âlemin evreni yerine vatanı konumlandırmayı ve milli bir kimlikten mütevellit genel bir anlayış ile aidiyeti barındırmak niyetindedir. Bu anlayış ve felsefenin adı milletleşme, modernleşirken millet olma ya da millet olurken modernleşerek bunu gerçekleştirmedir. Temelini Türkçülükten alan romantik ve kültürcü anlayış tam olarak Osmanlıcılıktan ve ümmetçilikten milletçiliğe doğru siyasal daralmanın bir ifadesidir. Rakip ideolojiler olarak kabul edilen İslamcılık ve Türkçülük aynı konsensüsü ve kitleyi farklı kimlikler ile tanımlamaya girişmektedir. Birisi için milleti millet yapan unsur din iken diğeri için dini de barındıran kültür ve etnisitedir. Ancak her ikisi içinde modernleşirken gerçekleşen bilinç kaybı sebebiyle muhafaza edilmesi gereken değerler bulunmaktadır. Fransız Devrimi ve Aydınlanma felsefesi, egemenliğin kaynağını tanrıdan alıp ulusa dayandıran bir anlayış geliştirdiğinde millete bağlılık önemli bir direnç ve gerilim noktası oluşturmuştur. Bu aşamada pozitivist ilerlemecilikten etkilenen Cumhuriyet modernleşmesi, Comte'un tarihsel şemasında pozitivist aşamaya bir an önce ulaşmak amacındadır. Aynı zamanda ulus-devletin kuruluş sürecinde toplumun kendisini bir toplumsal bütünlük olarak algılaması Durkheim ve Comte'un etkisiyle oluşan ulusal mefkurecilik anlayışına imkân vermiştir (Durakbaşa, 2008: 100). Netice de Fransız ekolünden beslenen ve Comte, Durkheim gibi sosyologların kuram ve anlayışlarını dikkate alan ve pozitivizmi bir yöntem olarak kullanan modernleşme anlayışına tanıklık edebiliriz. Burada özellikle pozitivizm, düzen fikrine siyasal içerik kazandırması bakımından ayrıca dini bilgilerin yüzyıllar boyunca tesis ettiği otorite yerine bilimsel hakikatler yoluyla milletleşmeyi kaçınılmaz kıldığından dolayı cumhuriyet modernleşmesinin epistemik kaynağıdır (İrem, 2008: 23). Son derece muğlak bir kavram olmasına rağmen modern bilimi temel alan, bilim dışı inançları ise insanlığın ilerlemesini engelleyen birer yapı olarak değerlendirmektedir (Karaca, 2008: 6). Modernleşmeyi iki tür olarak sunan tarihsel süreç ve analiz imkânı, Fransız ve Anglo-sakson modernlik anlayışlarına yorum kabiliyeti geliştirmemizi sağlamaktadır. Netice de Fransız-laik modernleşmenin temsilcileri olarak, Mustafa Reşit Paşa, İttihat ve Terakki, Atatürk gibi isim ve ekoller, muhafazakâr modernleşmenin ise Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin, Terakkiperver Fırkası, Demokrat ve Adalet Partisi gibi savunucuları bulunmaktadır (Akpolat, 2008: 121).

Politik Temsil Meselesi; Sağ/Sağcılık ve Türk Modernleşmesi

Modern siyasi konjonktürde sağ-sol şemasının Fransız Devriminin Kurucu Meclisindeki oturma düzenine dayandığını söyleyen Bora; radikal devrimcilerin solda, eski rejimi savunanların ise sağda oturdukları ile ilgili bilgi vermektedir (2012: 12). Aynı şekilde Fransız Devrimine

öykünen bir tasnifin I. Büyük Millet Meclisinde yine aynı mantık çerçevesinde en sağda İslamcı muhafazakârların, sağda, mutedil muhafazakârların ve solda demokratların bulunduğu bir görüntüyü temsil ettiği ile ilgili karşılaştırma yapılmaktadır. Toplumsal ve siyasal düzenin her döneminde sağ-sol bahsi aynı seviyede ve tartışma düzeninde ilerlememiş olsa da sağ ve solun düşün temelleri, en azından fikirsel nüveleri aşırı batılılaşma ve modernleşme gayretlerine yönelik, muhafazakâr bir bakış açısıyla şekillenmiştir. Buna mütekabil, Türk sağcılığı, sol karşıtlığı temelinde ve reaksiyoner bir söylem halinde biçimlenmiştir. Sol karşıtlığının manası temelde anti-komünizmdir ve komünizm Türkiye adına önemli bir tehdit unsuru şeklinde cereyan etmektedir. Türkiye'de sağ ve sağcılık, milliyetçilik ve muhafazakârlık fikir akımlarının, Türk ve İslam düşüncesinin bir anlamda politik temsili olarak vuku bulmaktadır. Özellikle bu iki fikir hareketi ve ideoloji, toplumsal yapıyı belirlemekten, bir taraftan ortak çözümlere diğer taraftan da genel ve yaygın çatışmalara kaynaklık etmeye yönelik bir karakter ortaya koymuştur (Vergin, 2000: 13). Batı muhafazakârlığının modernite karşısında billurlaşma durumuna benzer biçimde Kemalist modernleşmenin pozitivist epistemoloji ve metodolojiyi esas alması, Osmanlıdan kopuşu simgeleyen radikal modernleşme düşüncesine imkân verirken, düşün hayatında Türk muhafazakârlığının anlam ve muhteva kazanmasına da fırsat tanımıştır (İrem, 1997: 52).

Özellikle sağ ideolojik dinamikler çerçevesinde bakıldığında muhafazakârlığın siyasi tarih ve yapı içerisinde önemi fark edilmelidir. Bu aşamada batı dışı modernleşme örneği olarak Türk modernleşmesinde özellikle Cumhuriyet kadrolarının Fransız aydınlanmacılığını esas alan yapısı, Anglo-sakson gelenekle bütünleşen muhafazakârlık düşüncesi arasında gerilim oluşturmaktadır (Kuran, 1997: 190). Tanzimat ile başlayan modernleşme projesi; Türkçülük, İslamcılık ve batıcılık gibi fikir hareketleri ile biçimlenirken, geleneksel değerlerin bir arada yürütülmesi dönüştürme amacının gerçekleşmemesine neden olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'ne gelindiğinde ise iki farklı düşünce biçiminin düşün ve siyasal dünyaya yer edindiği görülmektedir. Birincisi geçmişi reddeden ve değişimi temel alan pozitivist toplumsal proje, diğeri ise batının dayatmacı pozitivist düşüncesine karşı konumlanan ve tarihsel-geleneksel verileri titizlikle işlemeye çalışan projedir. Türk toplum yapısı içerisinde devlet-toplum ve Şerif Mardin'in (1985: 169) ifade ettiği şekli ile merkez-çevre keskinleşmesi bağlamında değerlendirme, iki farklı projenin adını ve yapısını ortaya çıkarmaktadır.

Türk sağı ve Türk modernleşmesi açısından değerli kabul edilen iki farklı anlayış ve düşünce yapısı, Fransız-laik modernleşmeyi esas alan Atatürk modernleşmesi ve Anglo-sakson modernleşme olarak muhafazakâr modernleşmedir. Bilhassa erken Cumhuriyet dönemi muhafazakâr düşün dünyası, Anglo-sakson biçimine uygun nitelikler taşımaktadır. Bu nedenle Pozitivistlerin, Atatürk ilke ve inkılâpları çerçevesinde çizilen toplumsal projeyi, Aydınlanmanın kendisi olarak sunmaları karsısında, muhafazakâr düşünürler Anglo-Sakson değerlere başvurarak, onu tarih ve gelenekle kültürel bağlantısını bulmaya ve toplumsal meşruiyetini sağlamaya çalışmışlardır (Akkaş, 2001: 6). Bu bağlamda Cumhuriyet Dönemi muhafazakâr aydınların düşünce dünyasının nitelikleri, hem Türkiye'de sağ ve sol siyasi yapıyı hem de Türk modernleşmesinin eğilimlerini anlamak açısından değerlidir. Bu doğrultuda Türk modernleşmesinin Fransız modernleşme bağlamında siyasal temsilcileri, Mustafa Reşit Paşa, İttihat ve Terakki, Atatürk ve CHP'dir. Muhafazakâr modernleşmenin temsilcileri ise Ahrar Fırkası, Prens Sabahattin, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Serbest Fıkra, Demokrat Parti, Adalet Partisi ve devamıdır (Akpolat, 2008: 121). Tüm bu ilişkilendirme ve birbirini tamamlayan projeler dikkatle incelendiğinde Türk sağının özgünlüğünü oluşturan üç farklı ideolojinin kompleks yapısı dikkate değerdir. Milliyetçilik, muhafazakârlık ve İslamcılık, Türk sağının üç hâlini teşkil etmektedir ve Türkiye'de muhafazakâr düşüncenin tarihsel bakiyesi olarak okunmalıdır. Bu doğrultuda muhafazakâr milliyetçilik ise Türk sağının merkezinde konumlanmaktadır. Nazım İrem'in, Kemalist modernliğin, özellikle sosyal ve siyasal alanda 'ilimci Batı' modeline dayanan bir hareket olarak ilerlemesine tepki olarak 1930'lu yılların başında doğan felsefi-siyasal bir hareket

olarak tasvir ettiği ve Cumhuriyetçi muhafazakârlık olarak adlandırdığı bu yaklaşım Kemalizmin radikal Batılılaşma hamlesine karşılık tedrici bir modernleşmeden yana bir duruş sergilemiştir. Ona göre Türk muhafazakârlığı, "İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun 'ananeci' ve 'kültürcü', Peyami Safa'nın 'muhafazakâr', Ahmet Ağaoğlu'nun 'Türkçü've 'liberal', Hilmi Ziya Ülken'in 'ahlâkçı' ve Mustafa Şekip Tunç'un 'Bergson'cu' felsefi anlayışlarının çakışma noktalarında varlık bulmuştur (Ülken, 2019; Safa, 1963; Baltacıoğlu, 1973). Aynı zamanda 1940'lı yılların ortalarından sonra Türk modernleşmesi üzerinde de belirleyici bir konuma gelmiş, Türk modernleşmesi bu yıllardan itibaren "'sağ modernizmin siyasal yürütücülerinin 'muhafazakâr modernlik' tahayyülüne uygun olarak ilerletilmiştir (Serçe, 2019: 100). Bu çerçevede geleneğin kolayca icat edilmediği, toplumların kültürel geçmişi silinmeyeceği için modernliğin ülkeler için kendi toplumsal şartlarına bağlı olarak değişeceği fikri ön plana çıkmaktadır. Bu bağlamda esas olan, toplumun kendiliğinden organik değişim olanaklarını sezen ve değişimin taşıyıcısı olan güçleri serbest bırakan bir modernleşme politikasıdır (Berkes, 1993; Küçükömer, 2006; Karaca, 2011: 52).

Sonuç

Türk modernleşme serüveni, neticeleri itibarı ile Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Osmanlıdan Cumhuriyet'e modernleşme ve toplumsal yapı açısından çeşitli kırılma ve kopuşlar yaşansa da birtakım alan, amaç ve idrak noktasında süreklilik esastır. Cumhuriyet'te, Osmanlıda olduğu gibi devletin bekasının kaygı niteliği taşımasına rağmen devlet bekasının meşruluk zeminini sağlayan değerler alanının farklılaşması söz konusudur. Bir tarafta dinî, geleneksel diğer tarafta laik, modern değerler meşruluk temelini oluşturmaktadır. Doğal olarak Türk modernleşmesi bağlamında pozitivist, radikal dönüşümü savunanların karşısında anti-komünizm kadar anti-pozitivizm tutumu ile var olan Türk sağının mevcudiyetini algılamak gerekir. Bu bağlamda muhafazakâr modernleşme ile pozitivist metodu esas alan modernlik anlayışı karşı karşıya gelmektedir. Modernleşmeci bir içerikle serüvenine başlayan Türk muhafazakârlığı, özellikle Cumhuriyet'le birlikte hem Kemalizm'e eklemlenmeye çalışırken hem de onu birtakım batılılaşma gayreti noktasında kontrol altına almaya çaba göstermiştir. Bir anlamda kontrollü bir modernleşme projesini savunup tarihsel sürekliliği önemli saymıştır. Aslında bunun Türk modernleşme dinamikleri için izahı, radikal modernleşme yaklaşımının yol açacağı hasarlar noktasında endişe duyarak gelenekçi, muhafazakâr eğilimi öne sürmektir. Bilhassa aydınlanma döneminin merkezi öğelerinden biri olan ilerleme anlayışı, farklı muhtevalar barındırması bakımından farklı modernlik gayretleri ve projeleri içinde tartışılır bir alana sahip olmaktadır. Tam batılılaşma ya da tam ilerleme kavramlarının yanı sıra düzen içinde ilerleme gibi anlayışlar modernlik tartışmalarının merkezinde yer almaktadır.

Bu bağlamda Cumhuriyet'i kuran iradenin ilerlemeyi epistemik 'kopuşla' mümkün sayan radikal modernizminin yerine 'devamı' esas alan gelenekçi değişme, düzen içinde ilerleme anlayışı karşıt değil belki ama karşı duruş olarak ortaya çıkmaktadır. Bu karşı duruşun bir başka anlamı ve manası, Kemalist projenin, pozitivist düşünce tarafından Aydınlanmanın kendisi olarak tanımlaması nedeniyle muhafazakârların medeniyet-kültür ayrımını ısrarla vurgulaması şeklinde cereyan etmektedir. Kültür ile medeniyet farkı millete has olmak ve milletlerarası müşterek olmak nitelikleri çerçevesinde bir muhteva farkıdır. Netice de Türk modernleşmesi, toplumu dönüştürmeyi amaçlayan pozitivist metot yanlısı bir kadro ile paternalist, geleneksel değerleri savunan, hem değişimi isteyen ancak tam bir kopuşa itiraz eden gelenekçi düşünce ile muhteva kazanmaktadır. Türk muhafazakarlığının tedrici modernleşme taraftarları ile pozitivist metodoloji aracılığıyla radikal modernleşme yanlıları arasındaki ilişki hem Türk sağının siyasi yapısını hem de Türk modernleşmesinin genel anlamda dinamiklerini anlamlandırmak açısından önemli sayılmalıdır. Bu ilişki aynı zamanda toplumsal yapıda görünürlük kazanan ikili yapıların farklı terminoloji ve kuramsal yaklaşımlarla okunmasına da imkân tanımaktadır. Ziya Gökalp'in güzide-halk, İdris Küçükömer'in batıcı-laik ve doğucu-İslam, Kemal Karpat'ın yenilikçi-laik ve dinci-

muhafazakâr, Şerif Mardin'in merkez-çevre, Emre Kongar'ın devletçi-seçkinci, gelenekçi-liberal ayrımları Türk modernleşmesi ve Türk sağ siyaset ve ideolojilerinin sosyal bilimler açısından analizine katkıda bulunmaktadır.

Kaynakça

AKKAŞ, Hüseyin (2001). "Türk Modernleşme Tarihinde Muhafazakâr Siyasi Düşünce", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 2(3), 1-12.

AKPOLAT, Yıldız (2008). "Başka Bir Modernleşme Ya Da Türkiye'de Modernleşmenin Sosyolojisi Üzerine Bir Tartışma", *Muhafazakâr Düşünce*, 18, 109-124.

AKTAR, Cengiz (1993). *Türkiye'nin Batılılaştırılması,* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

BALTACIOĞLU, İ. Hakkı (1973). *Atatürk'ün Kişiliği Devrimleri*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.

BERKES, Niyazi (1978). *Türkiye'de Çağdaşlaşma,* İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

BERKES, Niyazi (1975), *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara: Bilgi Yayınevi.

BERKES, Niyazi (1993). *Atatürk ve Devrimler,* İstanbul, Adam Yayınları.

BORA, Tanıl (2012). *Türk Sağı, Mitler, Fetişler, Düşman İmgeleri,* İstanbul: İletişim Yayınları.

CİRHİNLİOĞLU, Zafer (1999). *Azgelişmişliğin Toplumsal Boyutu,* Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

ÇAYLAK, Adem ve Adem ÇELİK (2008). "Osmanlı Modernleş(tir)Mesinden Cumhuriyet Modernleş(tir)Mesine Geçiş: Tarihsel/Teorik Bir Okuma", *Muhafazakâr Düşünce,* 18, 55-70.

COMTE, Auguste (2015). *Pozitif Felsefe Dersleri ve Pozitif Anlayış Üzerine Konuşma,* çev. E. Ataçay, Ankara: Bilge Su Yayıncılık.

ÇİĞDEM, Ahmet (2004). *Bir İmkân Olarak Modernite: Weber ve Habermas*, İstanbul: İletişim Yayınları

DEMİR, Ömer ve Mustafa ACAR (1991). *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul: Ağaç Yayınları.

DURAKBAŞA, Ayşe (2008). "Türkiye'de Sosyolojinin Kuruluşu ve Comte-Durkheim Geleneği", *Sosyal Bilimleri Yeniden Düşünmek : Yeni Bir Kavrayışa Doğru Sempozyumu Bildiriler Kitabı,* Haz. Tanıl Bora, Semih Sökmen, İ. Kaya Şahin, ss. 98-116, İstanbul: Metis Yayınları.

DURKHEİM, Èmile (2019). *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, İzmir: Cem Yayınları.

DURKHEİM, Èmile (2006). *Toplumsal İşbölümü*, İzmir: Cem Yayınları.

EİSENSTADT, Shmuel N. (2014). *Modernleşme, Başkaldırı ve Değişim* çev. Ufuk Coşkun, Ankara: Doğubatı Yayınları.

GÖKALP, Ziya (1970). *Türkçülüğün Esasları*, Haz. M. Kaplan, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

GÖKALP, Ziya (2006). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak,* İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınları.

İNALCIK, Halil (2006). "Tanzimat Nedir?" *Tanzimat-Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu,* ed. Mehmet Seyitdanlıoğu ve Halil İnalcık, Ankara: Phoenix Yayınları.

İREM, Nazım (2008). "Cumhuriyet Modernleşmesinin Sınırları ve Bir Sınır Dili Olarak Muhafazakâr Modernite", *Muhafazakâr Düşünce,* 18, 11-32.

İREM, Nazım (1997). Kemalist Modernizm ve Türk Gelenekçi-Muhafazakârlığının Kökleri, *Toplum ve Bilim Dergisi,* 74, 52-101.

JEANNİERRE, Abel (2011). *Modernite Nedir?,* ed. Mehmet İstanbul, İstanbul: Say Yayınları.

KARACA, Nuray (2008). *Pozitivizmin Erken Cumhuriyet Dönemine Etkisi,* Ankara: Anı Yayıncılık.

KARACA, Nuray (2011). "*Bir Cumhuriyet Aydını: Mehmet İzzet",* Halil İnalcık Armağanı II Tarih Araştırmaları içinde, ed. Taşkın Takış, ss. 299-343, İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

KARACA, Nuray (2015). *Türkiye'de Sosyoloji,* Erzurum: Fenomen Yayınları.

KARPAT, Kemal (2002). *Osmanlı Modernleşmesi,* Ankara: İmge Yayınları.

KURAN, Ercüment (1997). *Türk Çağdaşlaşması.* Ankara: Akçağ Yayınları.

KÜÇÜKÖMER, İdris (2006). *Batılaşma: Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

MARDİN, Şerif (1985). *Türkiye'de Toplum ve Siyaset,* İstanbul: İletişim Yayınları.

MARX, Karl ve Friedrich ENGELS (2011). *Komünist Parti Manifestosu, çev.* Yılmaz Onay, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

ORTAYLI, İlber (1983). *İmparatorluğun En Uzun Yılı,* İstanbul: Hil Yayınları.

ÖZKİRAZ, Ahmet (2003). *Modernleşme Teorileri ve Postmodern Durum,* Konya: Çizgi Kitabevi.

SAFA, Peyami (1963). *Doğu-Batı Sentezi,* İstanbul: Yağmur Yayınları.

SERÇE, Uğur (2019). Türkiye'de Muhafazakâr Modernleşme Anlayışı ve Mümtaz Turhan. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

SİMMEL, George (2005). *Metropol ve Zihinsel Yaşam. Şehir ve Cemiyet*, der. Ahmet Aydoğan, İstanbul: İz Yayıncılık.

SLATTERY, Martin (2008). *Sosyolojide Temel Fikirler*, çev. Ü. Tatlıcan-G.Demiriz, Bursa: Sentez Yayıncılık.

SÖĞÜTLÜ, İlyas (2008). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Modernleşme: Kırılmalar ve Süreklilikler, *Muhafazakâr Düşünce,* 18, 33-54.

SUBAŞI, Nejdet (2014). "Cumhuriyet'ten Günümüze Dinsel Modernleşme ve Dini Yapıların Değişimi", *Türkiye'de Toplumsal Değişim.* ed. Lütfi Sunar, Ankara: Nobel Yayıncılık.

TÖNNİES, Ferdinand (2005). *Gemeinschaft ve Gesellschaft. Şehir ve Cemiyet,* çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık.

ÜLKEN H. Ziya (2019). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

ÜNSALDI, Levent ve Ercan GEÇGİN (2014). *Sosyoloji Tarihi Dünya'da ve Türkiye'de,* Ankara: Heretik Yayıncılık.

VERGİN, Nur (2000). *Din, Toplum ve Siyasal Sistem,* İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 98-110
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 11.02.2021.
Makale Kabul | Accepted: 06.04.2021.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.878535

Esat AKTAŞ
Dr. Öğr. Üyesi|Assist. Prof. Dr.
Bayburt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Bayburt-TÜRKİYE
Bayburt University, Faculty of Human and Social Sciences, Department of History, Bayburt-TURKEY
ORCID: 0000-0003-4197-8470
esataktas@bayburt.edu.tr

19. Yüzyılın Sonunda Tokat Sancağı*

Öz

Coğrafi konumuyla her dönemde önemli bir yere sahip olan Tokat, 1398 yılında Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil edildi. Birçok idari değişikliğin ardından 19. yüzyıla gelmiş olan Tokat kazası; Niksar, Erbaa ve Zile kazalarının da bağlanmasıyla 12 Ocak 1880 tarihinde sancak statüsü kazandı. Bu çalışmada Tokat sancağının idari ve sosyo-ekonomik gelişimi ele alındı. Araştırma verileri Osmanlı Arşivinde yer alan belgeler, salnameler ve literatürdeki kaynaklardan elde edildi. Buna göre büyük çoğunluğu Müslümanlardan oluşan Tokat'ın nüfusu, 19. yüzyılın ikinci yarısında artış gösterdi. Bu da önemli oranda göçmen yerleştirilmesinden kaynaklıydı. Bazı sorunları beraberinde getiren bu göçler, Tokat çayı gibi yeni bir ürünle tanışılmasına da vesile oldu. Tokat basması ve Tokat bakırı gibi ürünlerden sağladığı geliri kaybeden Tokat ekonomisine böyle yeni ürünlerle katkı sağlanmaya çalışıldı. Yine coğrafyanın vermiş olduğu imkânlarla hem tarım hem de hayvancılık gelişme gösterdi. Tokatlıların tarım, hayvancılık ve ticaretle hayatlarını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte sancağın genelinde huzuru kaçırmaya yönelik girişimlerin olduğu da dikkat çekmektedir. Bunun sebebi de 19. yüzyılın sonunda yaşanan Ermeni isyanlarıdır. Bu isyanlarla Tokat'ta huzur içerisinde yaşayan halkın çatışma ortamına çekilmek istendiği fakat Tokat halkının millî birliğini ve vatanını korumaya yöneldiği anlaşılmaktadır. Tokat ve çevresinde yaşanan bu hadiseler, şehirde var olan askerî yapının ve kolluk kuvvetlerinin yetersizliğini de ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sivas, Tokat, Sancak, 19. Yüzyıl.

Tokat Sanjak at the end of the 19th Century

Abstract

Having an important place in every period with its geographical location, Tokat was included into the borders of the Ottoman Empire in 1398. Tokat district, which came to the 19th century after many administrative changes, gained the status of sanjak on January 12, 1880, with the inclusion of Niksar, Erbaa and Zile districts to Tokat. In this study, the administrative and socio-economic development of Tokat sanjak at the end of the 19th century was discussed. The research data were obtained from the Ottoman Archive, the annuals and the sources in the literature. Accordingly, the population of Tokat, the majority of which was Muslim, increased in the second half of the 19th century. This was largely due to immigrant placement. These migrations, which brought some problems together, led to the introduction of a new product such as Tokat tea. It was tried to contribute to the economy of Tokat, which lost its income from products such as Tokat chintz and Tokat copper, with such new products. Again, both agriculture and animal husbandry improved with the opportunities provided by the geography. It is understood that the people in Tokat continued their lives with agriculture, animal husbandry and trade. However, it is also remarkable that there were attempts to disturb the social peace throughout the sanjak. The reason for this was the Armenian riots that took place at the end of the 19th century. It is understood that with these riots, it was wanted the people living in peace in Tokat to retreat to the environment of conflict, but the people of Tokat tended to protect their national unity and homeland. These incidents happening in Tokat and its surroundings reveal the inadequacy of the military structure and law enforcement forces in the city.

Keywords: Ottoman, Sivas, Tokat, Sanjak, 19th Century.

* Bu çalışma, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından 2009 yılında kabul edilmiş *XIX. Yüzyılın Son Çeyreğinde Tokat Sancağı* isimli yüksek lisans tezinden üretildi.

Giriş

Kadim bir şehir olan Tokat, stratejik konumu sebebiyle Hititler, Kaşgalar, Firigler, Kimmerler, Medler, Persler, İskender, Roma ve Bizans'ın sınırları içerisinde kalmıştır (Karayaka, 1988). Müslümanların bölgeye hâkim olma mücadelesi ise Emevilerle birlikte başlamış ve bölgenin fethi, Selçuklular döneminde gerçekleşmiştir. Malazgirt Zaferi öncesinde başlayan akınlarda Niksar da dâhil olmak üzere Anadolu'da birçok şehir Müslüman Türkler tarafından fethedilmiştir (Gökbilgin, 1979: 402). Sultan Alp Arslan Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri yörelerini alınca; buraları ıkta olarak Danişmend Gazi'ye vermişti. 1178 yılında Danişmendliler, Türkiye Selçukluları topraklarına dâhil oldu. II. Kılıç Arslan, 1185-86 yıllarında ülkeyi 11 oğlu arasında taksim edince Tokat ve çevresi Rükneddin Süleyman Şah'ın idaresine kalmıştı (Kafesoğlu, 1972: 90-97). Selçuklu Dönemi'nde III. Kılıç Arslan ve Alaeddin Keykubat'ın da bölgede emirlik yaptığı bilinmektedir (Turan, 1996: 275). Türkmenler, 1240 yılında Baba İshak önderliğinde ayaklanmış, Tokat ve Amasya yöresi tarihte "Babai Hareketi" olarak bilinen bu ayaklanmanın organize edildiği yer olmuştu (Turan, 1996: 420-423). Şehir, 13. yüzyılın sonunda Anadolu'da etkili olan İlhanlıların eline geçmişse de (Turan, 1996: 552) İlhanlılardan sonra Eretnalılar, Taceddinoğulları ve Kadı Burhaneddin'in hâkimiyetine dâhil olmuştu (Uzunçarşılı, 1988a: 6-7, 163-164). Akkoyunlularla mücadeleye girişen Kadı Burhaneddin, 1398'de öldürüldükten sonra Akkoyunlu Kara Yülük Osman Bey, Sivas'ı ele geçirmek istemiş, halkın Osmanlı Devleti'nden yardım istemesi üzerine Yıldırım Bayezid, oğlu Süleyman Paşa'yı Sivas'a göndermiş ve Sivas'la beraber 1398 yılında Tokat da Osmanlı hâkimiyetine girmiştir (Uzunçarşılı, 1988b: 299).

Tokat'ın; Osmanlı egemenliği altına girdiği dönemler, Anadolu üzerinde Timur'un etkisinin hissedilmeye başlandığı yıllardı. Timur, Anadolu'ya gelerek Sivas'ı harabeye çevirmiş ve Ankara Savaşı'nda da Yıldırım Bayezid'i mağlup etmişti. Ankara Savaşı sonrası Timur, Anadolu'dan çekilmişse de savaşın etkisi kısa sürede silinememiş ve taht kavgaları başlamıştı. Bunun üzerine Amasya'da bulunan Şehzade Mehmed, Tokat da dâhil olmak üzere Sivas ve Canik bölgesini hâkimiyeti altına almış ve kardeşleriyle giriştiği mücadeleden sonra 1413 yılında Osmanlı tahtına oturmuştu (Uzunçarşılı, 1988b: 303-304, 309, 313). II. Murad Dönemi'nde, Çorum'da eşkıyalık faaliyetleri yapan Kızılkoca Türkmenleri, Tokat'a da saldırmıştı. Osmanlı-Akkoyunlular arasındaki mücadele Tokat'ta da etkili olmuş, Şiiliğin Anadolu'ya yayılması için bölgeye gelen Şah İsmail'in kuvvetleri Osmanlı ordusunu yenmişti. Bu yenilginin ardından Tokat'ta Şah İsmail adına hutbe okunarak Türkmen aşiretleri devlete karşı ayaklandırılmaya çalışılmıştır (Gökbilgin, 1965: 51-52). Türkmenleri ayaklandırmaya çalışan Şah İsmail, özellikle Sultan II. Bayezid Dönemi'nde izlenmiş olan yumuşak politikadan faydalanmış ve daha fazla yayılmacı siyaset izlemiştir (Özdemir, 2019: 109-110). Bu karışıklıkların önüne Yavuz Sultan Selim zamanında geçilebilmişse de şehir, Celali ayaklanmalarından da payını alarak yağmalanmıştır ("Tokat", 1983: 7083-7084).

İdari olarak 15. yüzyılın ilk yarısında "Rûm Vilayeti" veya daha dar kapsamda "Rumiye-i Sugra Eyaleti" olarak adlandırılan bölge içerisinde yer alan Tokat'ın (Gökbilgin, 1965: 51-52); zaman içerisindeki bazı değişiklerden sonra Tanzimat Devri'nde sınırları yeniden belirlendi. 1840 yılından önce 6 nahiyeye sahip olan Tokat'ın merkez, Komanat ve Kafirni olmak üzere nahiye sayısı üçe düşürüldü (Beşirli, 2005: 24). 1870 yılında ise Şarkipare, Artukabad ve Kazabad nahiyelerinin eklenmesiyle merkez dışındaki nahiye sayısı beşe yükseltilen Tokat kazasına (Açıkel, 2003: 262); 1880 yılında sancak statüsü verildi. Bu çalışmada 19. yüzyılın sonunda Tokat sancağının idari ve sosyo-ekonomik gelişimi ele alındı.

1- İdari Yapı

Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda modernleşme çabası içinde birçok alanda yeniliğe gitti. Bu kapsamda taşra teşkilatında da çeşitli değişiklikler yapıldı. Uzun süredir hem mali hem de idari açıdan yönetici sıfatını taşıyan voyvodalar şehri yönetmekteydi. Tanzimat sonrasında mali kararlar çerçevesinde Tokat da muhassıllık sistemine dönüştürüldü (Beşirli, 2005: 23-24). Ancak

muhassıllar, vergi toplamada istenen başarıyı gösteremedi. Bundan dolayı muhassıllık uygulaması kaldırılarak 1842 yılında kazalar, müdürler vasıtasıyla idare edilmeye başlandı (Ortaylı, 2000: 42; Çadırcı, 1997: 240-241).

Taşra idaresindeki değişikliklerin en önemlisi 1864 Vilayet Nizamnamesi ile yapıldı. Söz konusu nizamnamenin Tuna vilayetinde uygulanması ve başarılı sonuçlar vermesinin ardından Vilayet-i Umumiye Nizamnamesi adıyla bütün Osmanlı topraklarında yürürlüğe konuldu. Merkeziyetçi yapının daha hâkim konuma getirilmek istendiği anlaşılan bu yeni sistemde Anadolu'da 16 vilayet teşekkül etti (Ortaylı, 2000: 61-62). Bunlardan birisi olan Sivas vilayetinin merkez ve Amasya'dan ibaret iki sancağı ve bunların alt birimleri olarak da 14 kazası bulunmaktaydı. 1868-69 yılında Erzurum'a bağlı Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) sancağı da Sivas vilayetine bağlandı (Mercan, 2007: 551-553).

14 kazadan biri olan Tokat, merkez sancağa bağlı olarak idare edilmekteydi. Beş nahiye ve 252 köye sahip olan Tokat'ın sancak statüsünü alması için Sivas Valiliği tarafından 1879 yılında girişimde bulunuldu. Bu amaçla gerekçeli bir şekilde Dâhiliye Nezaretine rapor gönderildi. Raporda Tokat kazasının 75 bin nüfusu barındırması ve yıllık gelirinin 6 milyon kuruşa yakın olması sebebiyle Karahisar-ı Şarki sancağı ile eşit durumda olduğuna dikkat çekilmekteydi. Ayrıca Tokat'ın nüfus ve gelirinin yanında konum olarak ticaret güzergâhında olduğundan bahsedilmekteydi. Bununla birlikte ahalinin şehirden uzak yerlerdeki bahçelerde kaldıkları, bu yüzden eşkıya tehlikesiyle karşı karşıya oldukları ve eşkıyalığa karşı alınacak önlemlerde en başarılı kaymakamın dahi yetersiz kalacağına işaret edilmekteydi. Yine kazanın her türlü bayındırlık hizmetleri ile yeniliklere açık olduğuna ve sancak olması durumunda vilayete hem maddi hem de manevi olarak yararının olacağına değinilmekteydi. Tokat'ın sancağa dönüştürülmesi hâlinde Canik sancağına bağlı olan Niksar ile Amasya sancağına bağlı olan Erbaa ve Zile kazalarının yakın olması ve güvenlik sebeplerinden kaynaklı olarak Tokat'a bağlanmaları uygun olacaktı. Yazıda bu kazaların da bağlanmasıyla Tokat'ın mutasarrıflığa dönüştürülmesinin her açıdan daha faydalı olacağı açıklanmaya çalışılmaktaydı (BOA., İ.DH., 797/64634). Bu talep üzerine Tokat, 12 Ocak 1880 tarihli iradeyle sancak hâline getirildi. Talep edildiği şekliyle Niksar, Erbaa ve Zile kazaları da bu sancağa bağlandı (BOA., İ.DH., 797/64634; Mercan, 2002: 6).

1880 yılında sancak olarak teşkil edilen Tokat'ın; 1900 yılında geniş bir coğrafyaya sahip olduğu görülmektedir. Bu sırada merkez kazanın 16 nahiyede 236 köyü, Erbaa kazasının 7 nahiyede 145 köyü, Zile kazasının 13 nahiyede 182 köyü ve Niksar kazasının 9 nahiyede 83 köyü bulunmaktaydı (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1298: 196-205; *Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, 1318: 638-640; Şemseddin Sami, 1308: 1693; Açıkel, 2004: 259).

2- Tokat'ın Stratejik Konumu ve Ulaşım

Tokat, bulunduğu mevki itibariyle ulaşımda önemli bir yere sahipti. 15. yüzyılda İran'la yapılan ticarette kullanılan yol güzergâhlarından biri Tokat'tan geçmekteydi. Bursa-Tebriz ticareti Amasya'ya kadar iki hat üzerinden işlese de devamında Amasya ve Tokat'tan geçip Erzurum üzerinden Tebriz'e ulaşmaktaydı (İnalcık, 1993: 209). Daha sonrasında ise İstanbul'dan başlayan Gebze, İzmit, Bolu, Tosya güzergâhını izleyerek Merzifon'a ulaşan Anadolu Orta Kol Yolu, Tokat ve Sivas üzerinden devam etmekteydi. Yine Tokat, Samsun'dan başlayıp Diyarbakır-Maraş tarafına uzanan kuzey-güney yolu üzerinde bulunmaktaydı (Çetin, 2017: 218, 222). Tarihi öneme sahip olup *"Bağdat Caddesi"* olarak isimlendirilen bu yol üzerinde zaman zaman yenileme çalışmaları yürütüldü. 1862 yılında devlet, yolun etüt çalışmasını bir Fransız heyetine yaptırdı ve çalışma 1869'a kadar devam etti (Öztürk, 1987: 72-73). İhtiyaçlar, yeni güzergâhları da ortaya çıkardı ve Niksar üzerinden Karadeniz sahiline inen ayrı bir yol daha yapıldı (BOA., Y.PRK.UM., 3/10).

Bölgedeki yolların öneminden dolayı buraların düzenlenmesi ve yenilenmesi, incelenen dönemin idarecileri tarafından yapılan taleplerde gündeme getirildi (BOA., Y.PRK.UM., 3/33; Y.PRK.UM., 3/10; Y. PRK.UM., 3/21). Bu taleplerin büyük çoğunluğu, 1882-1885 yılları arasında

Sivas Valiliği yapmış olan Halil Rıfat Paşa döneminde karşılığını buldu. Bu yıllarda vilayet dâhilinde birçok yol yapılırken mevcut olanların da bazı kısımları tamir ettirildi (Birol, 1999: 47-48). Samsun'dan Malatya'ya uzanan Bağdat Caddesi güzergâhının 410 km'lik kısmı yeniden düzenlendi.

Tokat-Niksar ve Niksar-Ünye arasında 76 km'lik kısımda düzenlemeler yapıldı. Zile'den Amasya sınırına kadar da 29 km'lik yol ve bu yol üzerinde birçok köprü ve menfez inşa edildi (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1302: 311-316). 1886'da Niksar-Ünye hattı tamamlandı (BOA., DH.MKT., 1376/9). 1890'da Erbaa-Ladik arasında yeni bir bağlantının inşasına başlandı (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1308: 92-94). İncelenen dönemde sancak dâhilinde 316 km. yol olup bunun 192 kilometresi tamamlanmışken gerisi de inşaat hâlindeydi (Cuinet, 1954a: 14). 1892 yılında vilayet dâhilindeki yol yapım çalışmalarının maliyeti ise bir milyon kuruştu (BOA., DH.MKT., 1920/54).

Karayolu ulaşımının dışında demiryolu yapımına dair de girişimler vardı. 1883'te Samsun-Sivas arasında proje çizilerek mukavelesi yapılmışsa da bir netice alınamadı (BOA., Y.A.RES., 20/1). 1891'de bir girişimde daha bulunulduysa da bundan da bir sonuç çıkmadı (BOA., Y.EE., 62/16; İ.MMS., 121/5209).

3- Nüfus Yapısı ve Göçler

1870 yılında Tokat kazasının 20.720'si kaza merkezinde olmak üzere toplam nüfusu 52.644'tü (Açıkel, 2003: 262). Tokat'ın sancak statüsü kazandığı yıllarda doğal olarak sınırlarının genişlemesiyle sancakta yaşayan nüfus da arttı. 1881'de merkez kaza sınırlarında 62.854 nüfus barınmaktaydı. Sancağa bağlanan Erbaa kazasının 27.456, Niksar kazasının 16.220 ve Zile kazasının da 45.986 nüfusu vardı. Böylece toplam sancak nüfusu 152.516'ya ulaşmıştı (Açıkel, 2004: 340-350).

1881'de Osmanlı Devleti'nin genelinde nüfus sayımı başlatılmışsa da 1884'e kadar tamamlanamadı. Bu sebeple sayımı hızlandırmak için vilayetlerde yeni ekipler oluşturuldu ve müfettişler görevlendirildi (Karpat, 2010: 104-105). Bu sayıma göre Tokat merkez kazasının 77.986, Erbaa kazasının 41.125, Niksar kazasının 20.289 ve Zile kazasının 50.525 olmak üzere toplam sancak nüfusu 189.925'ti. Sancak nüfusunun 166 bine yakını Müslüman, 15 bini Ermeni, 8 bine yakını Rum, 400'e yakını çingene, 200'ü de Yahudi'ydi (Karpat, 2010: 288-289). Bu verilere göre Tokat sancağı, Sivas vilayetinin genel nüfusunun da %21'ini oluşturmaktaydı (Karpat, 2010: 310-311).

1892 yılına gelindiğinde Cuinet'in aktardığı resmî olmayan bilgilere göre merkez kazanın 82.940, Erbaa kazasının 40.900, Niksar kazasının 20.900 ve Zile kazasının 57.111 olmak üzere sancakta toplam 201.851 nüfus vardı (Cuinet, 1954b: 22-23; Cuinet, 1955: 17-18).

Tokat ve çevresi, kavşak noktası olmasının etkisiyle eski dönemlerden itibaren göçmenlerin yerleştirildiği yerlerden biriydi (A. Demir, 2012) Özellikle bu durum, 19. yüzyılın ikinci yarısında nüfus üzerindeki etkisini hissettirdi. Zira Rumeli'den ve Kafkaslardan büyük göç dalgaları Anadolu'ya geldi ve binlerce insan bölgede iskân edildi. Tatar, Çerkez, Kumuk, Nogay, Dağıstanlı, Karaçay, Balkar, Gürcü, Kabartay ve Çeçen gibi birçok göçmen grubunun iskân edildiği Tokat'ta, 1859-1864 arasında sadece Turhal'da 14 göçmen köyü kurularak Nogaylar buralara yerleştirilmişti. Bunun akabinde hızlı bir şekilde göçmen iskânı devam etti (Taşbaş, 2012).

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı öncesinde ve sonrasında, Sivas vilayeti dâhilinde birçok göçmen iskân edildi. 1879 yılında Tokat'ta 9.081 erkek göçmen vardı (İpek, 1994: 205). Bu sırada Bulgaristan'dan gelen muhacirlerin sayısının da 10 binin üzerinde olduğu ve Kırım Savaşı sonrasında başlayıp 93 Harbi sonrasına kadar 33 bin Kafkasyalının da bölgede iskân edildiği görülmektedir (Taşbaş, 2012: 275-276).

1882 yılında Sivas vilayetine 44.984 göçmen geldi ve bunların iskânı için 207 köy kuruldu. Bunlardan başka iskân için bekleyen daha 13.731 kişi bulunmaktaydı (Çelik, 2002: 939). 1882'de vilayete gelen göçmenlerden Tokat'a yerleştirilenlerin sayısına bir sonraki yıla ait vilayet salnamesinden ulaşılmaktadır. Buna göre merkez sancakta 2.237 haneye 11.868, Erbaa'da 450

haneye 2.026, Zile'de 1.118 haneye 6.868 ve Niksar'da 65 haneye 200 göçmen yerleştirilmiştir (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1301: 203-210). Tokat sancağına toplamda 20.962 kişinin iskân edildiği anlaşılmaktadır.

İlerleyen yıllarda göçmen kafileleri gelmeye devam etmiştir. 1888'de vilayet dahilinde 2.093 göçmen yerleştirildi (BOA., DH.MKT., 1531/39). Bunların 1.060'ı Tokat'ta iskân edildi (BOA., DH.MKT., 1563/2). Parça parça da olsa göçmen yerleştirilmeye devam edilen Tokat'ta (BOA., DH.MKT., 1615/23; DH.MKT., 1717/110) diğer vilayetlerden gelen ahali ile oralara yerleştirilmiş göçmenler de bulunmaktaydı (BOA., DH.MKT., 1675/55; DH.MKT., 274/38).

Binlerce göçmenin iskânıyla birlikte bölgeye birçok sorun da beraberinde geldi. Göçmenlerin iskânı, zaten durumu iyi olmayan devletin maliyesine büyük bir yük getirdi. Göçmenlerin iaşeleri, barınmaları, ısınmaları ve geçimlerinin, tarım faaliyetlerini yürütebilmeleri için arazileri, tohumlukları, çift hayvanları ve tarım araç-gereçlerinin, ibadethanelerinin, eğitim kurumlarının ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyordu. Bu ihtiyaçlar da hem devlete hem de bölge insanına birçok sorumluluk yüklemekteydi. Her ne kadar göçmen olarak gelen kimselere ev sahipliği yapma duygusuyla Tokat halkı müsamaha gösterse de zaman içinde çıkar çatışmaları tarafları karşı karşıya getirmekteydi. Bu çatışmalar, tarım alanlarının paylaşılması ve ortak alanların kullanımı üzerinde yoğunlaşmaktaydı (Taşbaş, 2012; 2015).

4- Tarım ve Hayvancılık

Karadeniz Bölgesi'nin iç kesiminde yer alan ve geçiş iklimine sahip olan Tokat'ta uygun olan arazilerde tarımsal faaliyet yürütülürken engebeli arazilerde hayvancılık yapılmaktadır. Osmanlı Dönemi'nde koyun, keçi, manda, sığır, at, katır, merkep ve deve gibi hayvanlar yetiştirilirdi. Bununla birlikte sancak, önemli ölçüde tarım arazisini kapsamaktaydı. Bölgedeki nehirlerin etkisiyle de kıymetli tarım arazilerine sahip olan Tokat'ta 19. yüzyılın sonunda 1 milyon 700 bin dönüm arazi üzerinde birçok ürün yetiştirilmekteydi. Bu arazinin neredeyse yarısı merkez kaza sınırları içindeydi. Sancağın tarım ürününü ise buğday ve arpa başta olmak üzere hububat çeşitleri, kendir, haşhaş, pamuk, salep ve tütün ile sebze ve meyve oluşturmaktaydı (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1301: 204-211). Tarım çeşitliliğinin içerisine 1874 yılında bölge insanının girişimleriyle afyon da eklendi. Tokat çiftçisi, bu ürünü ilk defa ekecekleri için öşür vergisinden üç yıllığına muafiyetlerini istediler. Bu durum, Tokat köylüsünün yeni ürünlere karşı ilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Devlet nezdinde de bu istekler olumlu karşılandı (BOA., A.MKT.MHM., 477/12).

19. yüzyılın sonunda bölgede keşfedilen başka bir ürün daha vardı. Tokat çayı olarak bilinen bu ürün; Anadolu çayı, Yerli çay (Kuzucu, 2012: 186) ve Çerkez çayı adıyla da anılmaktadır. Tokat çayı, Tokat-Erbaa arasındaki dağların kuzey eteğindeki pek sık olmayan ormanlarda kendiliğinden yetişmekteydi. Dar bir alanda yetişen çay; Canbulad, Hacı Ali ve Kart Osman köylerinin Çerkez ahalisi tarafından keşfedildi. Bir-iki metre arasında olan fidanların yapraklarının kurutulmasıyla elde edilen (BOA., DH.MKT., 1797/45; DH.MKT., 2120/94; *Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1321: 174-175) bu ürün hakkında Tokatlı Tahir Rüşdü tarafından *Sabah* gazetesine bir mektup gönderildi. Buna göre 1878'den itibaren piyasaya sürülen Tokat çayı, ilk başlarda yıllık 5-6 ton ticaret hacmine sahipti. Çerkez tüccarlar tarafından düşük ücretle satın alınıp Rusya'ya sevki yapılan ürüne devletin destek vermesi durumunda büyük bir kâr elde edilebilirdi. Zira çayın 64 tondan daha fazla üretim potansiyeline sahip olduğu ifade edilmekteydi. Bu mektup, çayın tanınırlığını artırdı ve tüccarların peşine düştüğü bir ürün hâline getirdi. Ancak çok fazla üretilmeyen çayın Anadolu'dan çıkış kapısı olan Samsun gümrüğünden geçişi yasaklandı (Kuzucu, 2012: 186-187).

Ürünün kullanımı ve gümrükten geçişi için 1898 yılında tekrar başvuruda bulunuldu (BOA., DH.MKT., 2120/94). Yapılan incelemede Çin çayıyla karşılaştırılması sonucunda ürünün yapraklarının anatomik yapısı olumlu sonuç vermedi. Çayın etkin maddesi olan kafein başta olmak üzere azot gibi diğer bileşiklere de rastlanmadı (Kuzucu, 2012: 188). Ancak ürünün ilaç yapımında kullanılabileceği ve sağlık açısından herhangi bir zarar teşkil etmediği anlaşıldı. Bunun üzerine çayın

satışına ve kullanımına izin verilerek gümrükten geçişine müsaade edildi (BOA., DH.MKT., 2120/94). Ürünün, normal çay olmamasından dolayı orijinal adı olan "Tokat Çayı" namıyla pazarlanabileceğine ve işlem görmeden doğal hâliyle satılabileceğine de onay verildi ve kısa süre içinde satışında da önemli derecede artış oldu (Kuzucu, 2012: 188-189). Kilosu 1,5-2,5 kuruş arasında satılan (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1321: 174-175) ürün, 20. yüzyılın başında Balkanlarda da pazar buldu ve fiyatı da arttı (Kuzucu, 2012: 189-190, 193).

Ürün çeşitliliğine sahip olan Tokat sancağında tarımsal konularda zaman zaman çeşitli sorunlar yaşandı. Sulama bunların başında gelmekteydi. Örneğin Niksar'da sorunun çözümü için sulama projesinin yapılması teklif edildi. Buna göre meydan deresinden sulama kanalıyla Niksar'a su getirilmesi durumunda verimliliğin artırılacağı ileri sürülmekteydi (BOA., Y.PRK.UM., 3/10). Sulamanın yapılamamasından dolayı Erbaa'da da 1899 yılında yapılan hesaplamaya göre tahmini 22 buçuk milyon kuruş zarar ediliyordu (Karaca, 1993: 123).

Tütün satışlarıyla ilgili de çiftçinin rahatsız olduğu durumlar vardı. Buna bağlı olarak Reji İdaresinin ürünü gerçek değerinin altında aldığına ilişkin birçok şikâyet merkeze iletildi (BOA., DH.MKT., 1472/116). Diğer bir şikâyet konusu da yöneticilerin keyfî uygulamalarına yönelikti. Zira tütün ekimi için ruhsat verilmesindeki uygulamalar çiftçiyi rahatsız etmekteydi (BOA., DH.MKT., 136/14; DH.MKT., 221/11; DH.MKT., 2127/65). Bu durum, Samsun ve çevresiyle Trabzon vilayetinin bazı yerlerinde üretilen tütünün ihtiyacı karşılamasından kaynaklıydı. Tabii bunda nakliye masrafının önemli bir paya sahip olduğu tahmin edilmekle birlikte sahil kesiminin iç bölgelere oranla siyasi platformda baskın olduğunu da akla getirmektedir. Tütünün ucuza alınması da halkı yasal olmayan yollara sevk etmekteydi. Bu da bölgede tütün kaçakçılığının artışına sebep olmaktaydı. Bu durumu engellemek için Reji İdaresi tarafından silahlı kolcu birlikleri kuruldu (Karcı, 2015: 519-520). Bu birliğin kurulmasıyla birlikte kaçakçılıktan kazanç sağlayamadıkları anlaşılan bazı insanların fiyat sorununun çözümü için taleplerinin arttığı görülmektedir (BOA., İ.HUS., 37/1312-ZA078; DH.MKT., 47/23; DH.MKT., 86/11).

5- Sanayi ve Ticaret

Tokat'ta tarım ve hayvancılığa bağlı olarak dericilik ve dokumacılık sektöründe iş kolları doğmuştu. Özellikle Tokat basması dünya çapında marka değeri kazanmıştı. Dericilik sektörü, eskiye nispeten gerilemişse de 19. yüzyılda ayakta kalmayı başarmıştı. Fakat Tokat basması, yerini Avrupa ürünlerine bırakmak zorunda kaldı (Genç, 1987: 149-151).

19. yüzyılın sonunda ticareti yapılan hububat ürünleri arasında en yüksek paya 30 bin tonla buğday sahipti. Buğdaydan yıllık 1 milyon 300 bin kuruş civarında gelir elde edilmekteydi. Hayvan ürünleri arasında ise 50 bin adetle keçi derisi ilk sıradaydı. Tokat'ta 1874 yılından sonra ekilmeye başlanan afyon da ihraç ürünleri arasına girdi. Yıllık sadece 500 kg. üretilen afyonun kilosu 150 kuruşun üzerindeydi (Cuinet, 1954a: 15).

19. yüzyıla kadar Tokat'ta bakırcılık gelişme göstermişti. (Beşirli, 2005: 173-177). Erbaa'da bakır madeninin olmasına (Tızlak, 1999: 319) rağmen hammaddenin talebi karşılayamaması sebebiyle bu ihtiyaç Ergani'den sağlanmaktaydı. Böylece dışarıdan sağlanan ve Tokat'ta işlenen bakır, iç piyasayla birlikte dış piyasada da önemli bir yere sahip olmuştu. Tokat'ta işlenmesinden dolayı şehrin adıyla anılan "Tokat Bakırı", özellikle askerî malzeme yapımında kullanılmaktaydı (Beşirli, 2005: 173-174; Tızlak, 1995: 645-646).

Tokat bakırcılığı, 19. yüzyılın sonuna kadar canlılığını korudu. Tokat'ın sancak olduğu döneme kadar uluslararası sergilerde kazandığı ödüllerle şehrin adını duyurdu. Bakır imalatını destekleyen de ucuz ve kaliteli malzeme üreten kalhaneydi. Önemli miktarda bakır işleyen kalhane, 19. yüzyılın ortalarında ileri teknolojiyle üretim yapmaktaydı. Ancak bu işleyişini ve pazardaki kâr payını uzun süre devam ettiremedi. Zira ekonomik ve teknolojik değişimlerin sonucu olarak sektörde rekabet arttı. Bu da pazarın el değiştirmesine ve bakır fiyatlarının düşmesine sebep oldu

(Genç, 1987: 166-168). Böylece çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalan kalhane, sektörde tutunmakta zorlandı ve 19. yüzyılın sonunda kapanma derecesine geldi (BOA., MV., 13/56).

6- Eğitim-Öğretim Kurumları

Tokat'ta Müslim ve gayrimüslimlere ait ayrı ayrı eğitim kurumları bulunmaktaydı. Bu dönemde şehirde var olan sıbyan mektepleri okuma-yazmanın ve bazı dinî bilgilerin öğretildiği kurumlardı (Baltacı, 2002: 446). Kız çocukları 6-10, erkek çocukları da 7-11 yaşları arasında sıbyan mektebinde öğrenim görüyordu. Zamanla bu kurumlarda bazı değişiklikler yapıldı ve 19. yüzyılın sonunda iki tip okul hâline getirildi. Sıbyan mektebinin yanında var olan ibtidai mekteplerde yenilikçi sistem ön plana çıkarıldı. Bu mektepler geliştirildi ve sıbyan mektepleri de yeni sistemde eğitim-öğretimin yürütüldüğü mekteplere dönüştürülmeye başlandı (Kodaman, 1999: 68-69). 1884'te Sivas Vilayet Salnamesi'ne göre Tokat merkez kazada 13, Niksar'da 35, Erbaa'da 96 ve Zile'de 39 sıbyan mektebi vardı (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1302: 455). Buradan merkez kazadaki mektep sayısının diğer kazalardakine oranla bir hayli az olduğu ve Erbaa'daki mektep sayısının da diğerlerine göre çok olduğu görülmektedir. Bu da verilen bilginin eksik ya da hatalı yazılmış olabileceğini düşündürmektedir. Aynı durum gayrimüslim mekteplerinde de görülmektedir.

İlk mekteplerin bir üst kademesi olan Rüştiye mektepleri, 1869 yılındaki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile modern hâle getirildi (Demirel, 2002: 52-53). Tokat Rüştiyesi de 1870 yılında açıldı (Cinlioğlu, 1973: 34). Tokat'ın sancak olmasından sonra sancağa dâhil edilen kazalardaki rüştiyeler de merkeze bağlandı (*Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye*, 1300: 208-209, 287; *Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1318: 1250, 1398, 1432-1433).

Tokat'ta medreseler de faaliyetlerini sürdürmekteydi. 1884'te merkez kazada 15, Erbaa'da 1, Zile'de 6 ve Niksar'da 4 medrese bulunmaktaydı (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1302: 457). 19. yüzyılın sonuna doğru sayılarının arttığı görülmektedir. Zira medreselerin sayısı merkez kazada 16'ya, Erbaa'da 6'ya, Zile'de 14'e ve Niksar'da 7'ye yükselmiştir (*Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1317: 1254-1259; *Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1318: 1404-1407).

İncelenen dönemde Tokat'ta gayrimüslim okulları da bulunmaktadır. Sivas Vilayet Salnamesine göre 1884'te merkez kazada 16, Niksar'da 2, Zile'de 1 ve Erbaa'da 42 mektep vardı (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1302: 455). Yukarıda ifade edildiği gibi gayrimüslim mekteplerinin sayılarında da sorun olabileceği ihtimal dâhilindedir. 61 olarak gösterilen mektep sayısı, Maarif Salnamesindeki verilere göre yüzyılın sonunda 42'ye düşmüştür. Bu fark, vilayet salnamesinde verilen bilgilerin hatalı olabilme ihtimalini desteklemektedir. Bu mektepler dışında ikisi merkezde ve birisi Zile'de olmak üzere 3 rüştiye ile her ikisi de merkezde olan Fransızlara ait 2 Cizvit mektebi vardı (*Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1317: 1268-1269, 1272-1275, 1280-1281). Bu kurumlarla birlikte ruhsatsız şekilde mektep olarak kullanılan evler de bulunmaktaydı (BOA., DH.MKT., 21/24; A.MKT.MHM., 661/33).

Oturulan evlerin bir kısmının kiliseye ve evlere eklenen yeni odaların da okula dönüştürüldüğü örnekler vardı. 1880'li yıllarda Cizvitlerin bu şekilde oturdukları evi, kilise ve okul olarak kullandığı, kapatılmasına dair uyarılara rağmen Fransa sefaretinin desteğiyle buna uymadıkları kayıtlarda yer almaktadır (U. Demir, 2012: 103).

Tokat sancağı dâhilinde üç adet kütüphane bulunuyordu. Bunların ikisi Ali Paşa ve Takyeci adıyla merkezde iken diğeri de Zile'deki Hamidiye kütüphanesiydi. Üç kütüphanede 600'ün üzerinde kitap vardı (*Salname-i Maarif-i Umumiye*, 1317: 1280-1281). Bunların dışında Tokat Aşar Müdürü Hacı Hüseyin Efendi tarafından 1884'te Tokat Kitaplığı adıyla bir kütüphane daha kurulmuştur (Cinlioğlu, 1973: 39).

7- Dinî ve Sosyal Kurumlar

Tokat'ta toplumun dinî ihtiyaçlarını karşılayacak cami, mescit, kilise ile tekke ve zaviyeler bulunmaktaydı. Aynı zamanda ticari ve sosyal faaliyetlerin yürütüldüğü han ve hamamlar vardı

(Gündoğdu vd., 2006; Uzunçarşılı, 2003). Sivas Vilayet Salnamesine göre 1883'te merkez kazada 33 cami, 47 mescit, 1 mevlevihane, 1 tekke ile 20 han ve 16 hamam mevcuttu. Merkez dışında Erbaa'da 7 cami, 94 mescit, 6 han, 2 hamam ile 1 tekke; Zile'de 9 han, 5 hamam ile sayısı belirtilmeyen birçok cami ve mescit; Niksar'da 21 cami, 2 han, 4 hamam, 1 tekke ve birçok mescit hizmet vermekteydi (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1301: 203-209). 19. yüzyılın sonunda mevcut olan bu yapıların bazılarının tamiratı yapılırken bunların dışında yenileri de inşa edildi. Hoca Ahmet Camii, bu dönemde yapıldı. 1536 yılında inşa edilmiş olan Behzad Camii ise yine aynı dönemde genişletildi. Takyeciler Camii'nin şadırvanı da 1894'te yenilendi (Gündoğdu vd., 2006: 63, 82, 116). Yine Niksar'daki Bey Camii (Ulu Camii) de aynı işleme tabi tutuldu (BOA., İ.ŞD., 115/6917).

İncelenen dönemde gayrimüslimlerin de yaşadığı Tokat'ta onların ibadet ettikleri kiliseler bulunmaktaydı. Bu süreçte mevcut olanlara yenileri de eklendi. 1896'da Erbaa'da bir kilisenin yapımına izin verilirken (BOA., İ.AZN., 19/1313-Z-18) yine Erbaa'ya bağlı bir köyde ibadethane olmadığından bir hanenin bu amaçla kullanımına müsaade edildi. Fakat burası, tamamen kilise şekline sokulmayıp mabet olarak kullanılacaktı (BOA., Y.A.RES., 93/18).

8- Askerî Yapı ve Güvenlik Birimleri

Tokat'ta asayişin sağlanmasında görevli iki tür yapı mevcut olup bunlardan biri Zaptiye Teşkilatıydı. Zaptiye Teşkilatı, 1869'da Seraskerliğe bağlanmış ve askerî bir yapıda teşkilatlandırılmıştı. Bu birim, daha sonra da Jandarma adını aldı (Ünal, 2007: 569). Memleketin iç güvenliğini sağlamak zaptiyelerin sorumluluğundaydı. Zaptiyeler kendi içerisinde süvari ve piyade olmak üzere ikiye ayrılıyordu (Çadırcı, 1997: 318-320). 1880 yılında Tokat'ta 100 süvari ve 12 piyade zaptiye olarak görev yapmaktaydı (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1298: 123). Bu sayılar, yıllara göre farklılık göstermektedir. Örneğin 1882-83 yıllarında Tokat'ta 87 piyade ile 30 süvari bulunmaktaydı (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1300: 121). Ancak ilerleyen yıllardaki rakamlar, süvari ve piyade yapılanmasında tersine sayısal değişiklik yaşandığını göstermektedir (*Salname-i Vilayet-i Sivas*, 1302: 413).

İncelenen dönemde Tokat'ta eşkıyalık faaliyetlerini önlemede istenen başarının gösterilemediği anlaşılmaktadır (BOA., DH.MKT., 1452/109). Bu durumun sebebi, zaptiyenin yetersiz olmasından kaynaklanmaktaydı. 1880 yılında Erbaa kazasında 4 süvari ile 8 piyade görev yapmaktaydı. Bu sayının yetersiz olmasından dolayı süvarinin 11'e, piyadenin de 10'a çıkarılması istendi. Böylece kazada emniyet sağlanabilecek, asker kaçakları yakalanabilecek ve eşkıyaya karşı güvenlik tedbirleri artırılabilecekti (BOA., Y.PRK.UM., 2/52). Zile ve Niksar kazasında da durum bundan farklı değildi (BOA., Y.PRK.UM., 3/21; Y.PRK.UM., 3/10). Sayısı eksik olan zaptiyenin kullandığı silahlar da eşkıyanın silahlarına nispeten yetersiz kalmaktaydı (BOA., DH.MKT., 1895/109).

Tokat'ta zaptiyelerin dışında güvenliğin sağlanmasında etkin olan birimlerden diğeri de askerî kuvvetlerdi. 19. yüzyılın sonuna gelindiğinde IV. Ordu'ya bağlı 25. piyade alayının ikinci taburu Sivas vilayetinin çeşitli idari birimlerine dağıtıldı. Redif askerlerinden ise; IV. Ordu'ya bağlı redif 2. alayının bir taburu Tokat'ta bulunmaktaydı. 1895'te 63. alaydan 1. Tokat Taburu, 3. Niksar Taburu ve 4. Zile Taburu sancak dâhilinde yer almaktaydı. Tokat Piyade Taburunun mevcudu 475'ti (Ünal, 2007: 563-568), Zile taburunun mevcudu da 800'e yakındı (BOA., Y.PRK.UM., 33/55). Bu yıllarda Tokat'ta meydana gelen Ermeni olaylarından kaynaklı olarak bölgeye bir tabur asker daha gönderildi (BOA., A.MKT.MHM., 662/11).

Tokat'ta askerî yapılanmada yeniliklerin gerekliliği, bu yüzyılın sonunda yaşanan olaylar karşısında güvenlik birimlerinin de ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi öncesinde başlayan Ermeni-Rus işbirliği (Aktan, 2002), süreci Anadolu'nun bazı yerlerinde yapılanmaya götürdü. Bu tarihten sonra batılı devletler, patrikhane ve kiliseleri de örgütledi (Süslü, 1986: 73). Bu durum, Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi Tokat'ta da Ermeni isyancılarını harekete geçirdi. 1879'da Portakalyan isimli bir Ermeni, açtığı okul ve bu okulda Osmanlı aleyhine yürüttüğü propagandalarla bölgedeki huzursuzluğu ateşledi (Şimşir, 1986:

99). 1880'li yıllarda devlet aleyhine çalışan Feda-yı Nefs isimli bir cemiyet kuruldu (BOA., Y.PRK.DH., 2/59), akabinde Hınçakyan Nizamnamesi doğrultusunda bir cemiyet daha teşekkül etti (Özcan, 2007: 54). 1893 yılından itibaren cemiyet üyeleri Tokat'ta terör faaliyetlerine başladı (Kuzucu, 2003: 524). 4 Ağustos 1894'te Gömeç'te posta arabasının soyulmasıyla (Aykun, 2003: 512) ilk terörist faaliyet gerçekleştirildi.

19 Mart 1895 tarihindeki olayla Ermeniler, silahlı faaliyetlerini şehrin sokaklarına indirdi ve halkın da dahil olduğu çatışmalar başladı (BOA., Y.PRK.UM., 31/84; BOA., Y.PRK.ASK., 103/76). 1896'da bu isyanın Niksar'da da yansıması görüldü (BOA., A.MKT.MHM., 661/37). 23 Haziran'da Erbaa'da da olaylar çıktı (BOA., A.MKT.MHM., 661/38) ve böylece Ermeni isyancılarının zararlı faaliyetleri, Tokat ve çevresine yayılmış oldu. 1897 yılında da Ermeni isyancılarının Tokat halkına zulmü devam etti (BOA., Y.MTV., 152/71). Bu hadiseler üzerine tutuklananların mahkemelerini yapmak üzere Tokat'a Mahkeme-i Fevkalade adıyla olağanüstü bir heyet gönderildi. Çalışmalarına başlayan mahkeme heyeti, çıkan olaylar hakkında inceleme başlattı (BOA., Y.A.HUS., 370/107). İsyancı ve sorumlular yargılanarak çeşitli cezalar verildi (BOA., A.MKT.MHM., 662/25; Özcan, 2007: 64). Döneminde yaşanan Ermeni isyanları ve hukuki süreç, iç ve dış basında yer aldı (BOA., A.MKT.MHM., 662/13; Y.A.HUS., 370/94; Y.A.HUS., 370/40; Y.PRK.UM., 37/86; Öztunç, 2010). Yabancı temsilciler, cezalandırmanın Türkler ve idarecilere yönelik olması konusunda Osmanlı yönetimine baskı uyguladı (BOA., Y.A.HUS., 370/106; Y.PRK.BŞK., 52/68; A.MKT.MHM., 662/30). Bunlarla birlikte yabancı basının yaptığı yalan haberler üzerinden de siyasal baskı uygulanmaya, bu baskıyla da olayın asıl müsebbipleri saklanmaya ve çıkan olaylar Müslümanların üzerine yıkılmaya çalışıldı (Öztunç, 2010).

9- Modernleşmeye Yönelik Adımlar: Telgraf Hatları

19. yüzyılda haberleşme alanında var olan posta sistemine telgraf da eklenerek iletişim daha hızlı sağlanır hâle getirildi (Yazıcı, 1999: 626). Bu gelişme, Tokat'ın da birçok yerle iletişimini kolaylaştırdı. 1868 yılında Tokat-Sivas arasına hat çekilerek Tokat'a telgraf ulaştırılmıştı. Bunun akabinde idari olarak Tokat'a bağlanacak olan Zile'ye Amasya'dan hat çekilmişti. 1880 yılında da Tokat-Zile arasında bağlantı sağlandı (Hanilçe, 2017: 70-71).

Niksar'da 1872'de halk tarafından telgrafhane binası yapılmıştı. Bu telgrafhanenin Ünye telgraf hattına bağlanması istendi ve işleyişine dair bir mazbata hazırlandı. Nezaret tarafından uygun görülerek gerekli malzeme ile ödeneğin tedarik edileceği cevabı verildi (BOA., A.MKT.MHM., 457/16). Daha sonraki yazışmalardan bu hattın yapıldığı anlaşılmaktadır (BOA., İ.PT., 1/1310-Ra-11; İ.PT., 6/1314-Ca-10).

Sancak idaresine kavuştuktan sonra da Tokat'ta telgraf hatlarının yapımına dair talepler devam etti (BOA., Y.PRK.UM., 2/52). 1887'den sonra sancakla telgraf bağlantısı olmayan Erbaa ve Niksar arasında hat yapımı konusu gündeme alındı. Devlet merkezine yapılan başvuruya olumlu cevap alınamaması üzerine bu merkezler arasındaki bağlantının sağlanmasına dair talepler sürdürüldü (Hanilçe, 2017: 75-85). 1894'te Tokat'tan Erbaa'ya hat çekilmesi planlandı ve masrafları tespit edildi (BOA., İ.PT., 3/1312-Ca-04; DH.MKT., 285/19). 1896'da Erbaa hattı tamamlanarak (Hanilçe, 2017: 86) Erbaa ile Niksar arasında askerî haberleşmeyi sağlamak amacıyla bir hattın gerekli olduğu askeriyeye bildirildi (BOA., İ.PT., 5/1313-B-03). Aynı yıl Tokat-Niksar arasına da telgraf hattı yapımına karar verilerek çalışmalarına başlandı (BOA., İ.PT., 6/1314-Ca-10).

Sonuç

Tokat, tarihin her döneminde stratejik olarak önemli bir konuma sahipti. Birçok medeniyete ev sahipliği yapan Tokat, Yıldırım Bayezid Dönemi'nde Osmanlı Devleti sınırlarına dâhil edildi. Ancak çatışmaların ana noktasında olmaktan kurtulamadı. Şehir, daha önceki çatışmalarda olduğu gibi Sünni-Şii mücadelesinde de birçok açıdan zarar gördü. Osmanlı Devleti'nin Anadolu'daki siyasi birliği sağlamasıyla Tokat'ın şehir ve toplum hayatında gelişmeler yaşandı. 19. yüzyıla gelindiğinde

Sivas vilayetine bağlı kaza statüsünde idare edilen Tokat, Sivas Valiliğinin önerisi ve hükümetin onayıyla sancak statüsü kazandı. Tokat'ın Bursa-Tebriz yolu üzerinde bulunması, Sivas merkezinden uzak olması, hizmetlerin ve güvenliğin sağlanmasında sorun yaşanması, Niksar, Erbaa ve Zile gibi kalabalık nüfusa sahip olan yerlere yakınlığı sancak merkezi yapılmasında etkili oldu. Tokat, verimli arazisi ve yerleşime uygun coğrafyasıyla da Kafkaslardan ve Balkanlardan gelen göçmenlere ev sahipliği yaptı.

Tokat'ın geniş düzlükleri tarım faaliyetlerinde ürün çeşitliliğini desteklerken Karadeniz yamaçları da özellikle küçükbaş hayvancılığın gelişmesine imkân tanıdı. Bunlar aynı zamanda Tokat'ın ticari hayatının da şekillenmesinde etkin rol oynadı. Tokat'ın ekonomisine katkı sağlayan önemli sanayi ürünleri vardı. 19. yüzyıl öncesinde gelişme gösteren dericilik sektörü, ayakta kalmaya çalışırken Tokat basması yerini Avrupa ürünlerine bıraktı. Yine meşhur olan bir diğer ürün Tokat bakırıydı. Bu sektörde de gerileme yaşandı ve bakır kalhanesi kapanma derecesine geldi.

Tokat halkının toplumsal hayata dair konulara da önem verdiği görülmektedir. Tokat, camileri, mescitleri, kiliseleriyle geniş bir inanç yelpazesine sahipti. Han ve hamamlarıyla hem ticari kurumları hem de sosyal tesisleri barındırmaktaydı. Bununla birlikte sancağın bütün yerleşim birimlerinde eğitim-öğretim kurumlarının varlığı ve işlerliği, Tokat halkının eğitime önem verdiğinin göstergesidir.

Tokat'ın toplumsal renkliliği, stratejik konumu ve üretim çeşitliliği, kolluk kuvvetlerinin de Tokat'ta tesis edilmesini ve bu konuda dikkat gösterilmesini gerekli kıldı. Bu süreçte özellikle yaşanan Ermeni isyanları, askerî yapının ve zaptiye teşkilatının önemini ortaya koydu. Ayrıca Tokatlıların vatanını savunma konusunda sorumluluk üstlendiği ve Ermenilerin zulmüne karşı mücadele verdiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

(1983). "Tokat", *Yurt Ansiklopedisi*, Cilt 10, İstanbul.

AÇIKEL, Ali (2003). "Tanzimat Döneminde Tokat Kazasının İdari ve Nüfus Yapısındaki Değişiklikler (1839-1880)", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27(2): 253-265.

AÇIKEL, Ali (2004). "Tokat Sancağının İdari Durumu ve Nüfus Yapısı (1880-1907)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2): 331-359.

AKTAN, Gündüz (2002). "Devletler Hukukuna Göre Ermeni Sorunu", *Osmanlı'nın Son Döneminde Ermeniler*, ss. 243-284, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

AYKUN, İbrahim (2003). "Tokat'taki Ermeni Hınçak Cemiyeti ve Faaliyetleri (1893-1894)" *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri***,** Cilt 1, ss. 503-516, Ankara: Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

BALTACI, Cahit (2002). "Osmanlı Devleti'nde Eğitim ve Öğretim", *Türkler*, Cilt 11, ss. 446-462, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

BEŞİRLİ, Mehmet (2005). *Orta Karadeniz Kentleri Tarihi I: Tokat (1771-1853)*, Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayınları.

BİROL, Nurettin (1999). Halil Rıfat Paşa Dönemi ve İcraatları (1827-1901), (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.

CİNLİOĞLU, Halis Turgut (1973). *Osmanlılar Zamanında Tokat*, Dördüncü Kitap, Tokat: Barış Matbaası.

CUİNET, Vital (1954a). "XIX. Yüzyılda Tokat: Tokat Sancağı", *Yeşilırmak*, 1(5): 13-15.

CUİNET, Vital (1954b). "XIX. Yüzyılda Tokat: Tokat Sancağı", *Yeşilırmak*, 1(6): 22-23.

CUİNET, Vital (1955). "XIX. Yüzyılda Tokat: Tokat Sancağı", *Yeşilırmak*, 1(7): 17-19.

ÇADIRCI, Musa (1997). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÇELİK, Gülfettin (2002). "Osmanlı Toplumsal Sisteminin Bir Göstergesi Olarak XIX. Yüzyılda Osmanlı Ulaşım Ağının Yeniden Oluşumu ve Nüfusun İskanı", *Türkler*, Cilt 13, ss. 936-941, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

ÇETİN, Emrah (2017). *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

DEMİR, Alpaslan (2012). "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Tokat Şehrinde Göçmenler", *Tokat Sempozyumu, 01-03 Kasım 2012 Tokat, Bildiriler*, Cilt 1, ss. 83-98, haz. Ali Açıkel; Samettin Başol; Ali Osman Solmaz ve Murat Hanilçe, Tokat: Tokat Valiliği Yayınları.

DEMİR, Uğur (2012). "Cizvitlerin Tokat'taki Faaliyetleri", *Tokat Sempozyumu, 01-03 Kasım 2012 Tokat, Bildiriler*, Cilt 1, ss. 99-125, haz. Ali Açıkel; Samettin Başol; Ali Osman Solmaz ve Murat Hanilçe, Tokat: Tokat Valiliği Yayınları.

DEMİREL, Muammer (2002). "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, Cilt 15, ss. 44-60, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

GENÇ, Mehmet (1987). "17.-19. Yüzyıllarda Sanayi ve Ticaret Merkezi Olarak Tokat", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986*, ss. 145-169, Ankara.

GÖKBİLGİN, Tayyib (1965). "15 ve 16. Asırlarda Eyalet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, 6: 51-61.

GÖKBİLGİN, Tayyib (1979). "Tokat", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 12/1, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 51-61.

GÜNDOĞDU, Hamza; BAYHAN, Ahmet Ali; AKTEMUR, Ali Murat; KUKARACI, İshak Umut ve Adem ÇELİK (2006). *Tarihi Yaşatan İl Tokat*, Tokat: Tokat Valiliği Yayınları.

HANİLÇE, Murat (2017). "Osmanlı Taşrasına Telgraf Hattı Çekilmesinde Yaşanan Zorluklar Niksar-Erbaa-Tokat Telgraf Hattı Örneği", *History Studies*, 9(4): 63-99.

İNALCIK, Halil (1993). *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayınları.

İPEK, Nedim (1994). *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KAFESOĞLU, İbrahim (1972). *Selçuklu Tarihi*, İstanbul: MEB. Yayınları.

KARACA, Ali (1993). *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul: Eren Yayınları.

KARAYAKA, Nuriye (1988). Eskiçağ Tarihinde Tokat, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

KARCI, Erol (2015). "Reji İdaresi'nin Tokat ve Çevresindeki Usulsüz Uygulamalarına Dair Bazı Tespitler (1886-1911)", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 25-26 Eylül 2014, Bildiriler*, Cilt 1, ss. 513-526, haz. Ali Açıkel; Samettin Başol; Murat Hanilçe ve Emel Hisarcıklılar, Tokat: Tokat Valiliği Yayınları.

KARPAT, Kemal H. (2010). *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev. Bahar Tırnakcı, İstanbul: Timaş Yayınları.

KODAMAN, Bayram (1999). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

KUZUCU, Kemalettin (2003). "Sivas'ta Ermeni Hareketleri ve Yerel Yönetiminin Uygulamaları (1880-1900)", *Ermeni Araştırmaları 1. Türkiye Kongresi Bildirileri*, Cilt 1, ss. 517-528, Ankara: Asam Ermeni Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

KUZUCU, Kemalettin (2012). "Osmanlı'nın Son Döneminde Uluslararası Kaçakçılığa Konu Olan "Tokat Çayı"nın Serüveni", *Tokat Sempozyumu, 01-03 Kasım 2012 Tokat, Bildiriler*, Cilt 1, ss. 183-196, haz. Ali Açıkel; Samettin Başol; Ali Osman Solmaz ve Murat Hanilçe, Tokat: Tokat Valiliği Yayınları.

MERCAN, Mehmet (2002). "Tokat'ın Mutasarrıflık Oluşuna Dair Bir Belge", *Tokat Kültür Araştırma Dergisi*, 10(17): 5-13.

MERCAN, Mehmet (2007). "Sivas Vilayeti'nin Teşkili ve İdari Yapısı (1867-1920)", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 21-25 Mayıs 2007*, Cilt 1, ss. 549-558, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

ORTAYLI, İlber (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

ÖZCAN, Tuğrul (2007). *II. Abdülhamid Döneminde Orta ve Doğu Karadeniz'de Meydana Gelen Ermeni Olayları*, İstanbul: Akis Kitap.

ÖZDEMİR, Gazi (2019). "Zirveye Doğru: İkinci Bayezid ve Yavuz Dönemi", *Osmanlı Tarihi I*, ss. 92-131, ed. Selim Hilmi Özkan, İstanbul: İdeal Kültür Yayınları.

ÖZTUNÇ, H. Baha (2010). "1897 Tokat Ermeni Olayının Dış Basına Yansımaları ve Olayın Gerçek Yüzü", *History Studies*, 2(1): 188-206.

ÖZTÜRK, Nazif (1987). "Selçuklu-Osmanlı Dönemi Ulaşım Sisteminde ve Ticaretinde Tokat'ın Yeri", *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu, 2-6 Temmuz 1986*, ss. 71-80, Ankara.

SÜSLÜ, Azmi (1986). "Patrikhane ve Kiliselerin Ermeni Teröründeki Yeri", *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri, 24-26 Nisan 1985*, ss. 69-75, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

Şemseddin Sami (1308). *Kamusü'l-Alam*, C. 3, İstanbul.

ŞİMŞİR, Bilal N. (1986). "Tarihte Ermeni Terörü ve Sivas Vilayeti", *Uluslararası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri, 24-26 Nisan 1985*, ss. 77-102, Sivas: Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.

TAŞBAŞ, Erdal (2012). "XIX. Yüzyılda Tokat'ta Göçmen İskanı ve Göçmen Sevkinde Şehrin Önemi", *Tokat Sempozyumu, 01-03 Kasım 2012 Tokat, Bildiriler*, Cilt 1, ss. 261-285, haz. Ali Açıkel; Samettin Başol; Ali Osman Solmaz ve Murat Hanilçe, Tokat: Tokat Valiliği Yayınları.

TAŞBAŞ, Erdal (2015). "Tokat'ta Göçmen İskanı (XX. Yüzyıl)", *Tokat Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 25-26 Eylül 2014, Bildiriler*, Cilt 1, ss. 665-680, haz. Ali Açıkel; Samettin Başol; Murat Hanilçe ve Emel Hisarcıklılar, Tokat: Tokat Valiliği Yayınları.

TIZLAK, Fahrettin (1995). "Osmanlı Devleti'nde Ham Bakır İşleme Merkezi Olarak Tokat ve Diyarbakır", *Belleten*, LIX(226): 643-659.

TIZLAK, Fahrettin (1999). "Osmanlı Devleti'nde Madencilik", *Osmanlı*, Cilt 3, ss. 312-321, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

TURAN, Osman (1996). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988a). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988b). *Osmanlı Tarihi*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (2003). *Tokat Kitabeleri*, haz. Mehmet Mercan ve Mehmet Emin Ulu, Ankara.

ÜNAL, Uğur (2007). "XIX. Yüzyıl Sonlarında (1870-1900) Sivas Vilayetinde Askeri Yapı", *Osmanlılar Döneminde Sivas Sempozyumu Bildirileri, 21-25 Mayıs 2007*, Cilt 1, ss. 559-579, Sivas: Sivas Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları.

YAZICI, Nesimi (1999). "Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Osmanlı*, Cilt 3, ss. 619-626, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Diğer Kaynaklar

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı-Osmanlı Arşivi *(BOA)*

Sadaret Mektubi Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT.MHM.): 457/16, 477/12, 661/33, 661/37, 661/38, 662/11, 662/13, 662/25, 662/30, 725/9.

Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.): 136/14, 1376/9, 1452/109, 1472/116, 1531/39, 1563/2, 1615/23, 1675/55, 1717/110, 1797/45, 1895/109, 1920/54, 21/24, 2120/94, 2127/65, 221/11, 274/38, 285/19, 47/23, 86/11.

İrade Adliye ve Mezahib (İ.AZN.): 19/1313-Z-18.

İrade Dahiliye (İ.DH.): 797/64634.

İrade Hususi (İ.HUS.): 37/1312-ZA078.

İrade Meclis-i Mahsus (İ.MMS.): 121/5209.

İrade Telgraf ve Posta (İ.PT.): 1/1310-Ra-11, 3/1312-Ca-04, 5/1313-B-03, 6/1314-Ca-10.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.): 115/6917.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 13/56.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y.A.HUS.): 319/47, 370/106, 370/107, 370/40, 370/94.

Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı (Y.A.RES.): 20/1, 93/18.

Yıldız Esas Evrakı (Y.EE.): 62/16.

Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y.MTV.): 152/71.

Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y.PRK.ASK.): 103/76.

Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ.): 34/61.

Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y.PRK.BŞK.): 52/68.

Yıldız Perakende Evrakı Dahiliye Nezareti Maruzatı (Y.PRK.DH.): 2/59.

Yıldız Perakende Evrakı Umumi (Y.PRK.UM.): 2/52, 3/10, 3/21, 3/33, 31/84, 33/55, 37/86.

Salnameler

Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Sene 1300, 1318.

Salname-i Maarif-i Umumiye, Sene 1316, 1317, 1318.

Salname-i Vilayet-i Sivas, Sene 1298, 1300, 1301, 1302, 1308, 1321.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 111-123
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 03.03.2021
Makale Kabul | Accepted: 25.03.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.890400

Fatih ŞEN

Araş. Gör. | Res. Assist.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Literature, Department of History, Gümüşhane -TURKEY
ORCİD: 0000-0003-3449-8700
fatihsen@hotmail.co.uk

Erken Rusların Din Değiştirerek Bizans Etkisine Girmelerinde Konstantinopolis'e Giden Vareg Ticaret Yolunun Rolü

Öz

Rusların kökeni ve Rus isminin nereden geldiği konuları hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Araştırmacılar arasında kesin gözüyle bakılan olgu, ilk Rus devletini kuranların İskandinav kökenli olduklarıdır. Rusları İskandinav kökenli kabul eden Normanistlere göre Ruslar Baltık Denizi'nin doğu kıyısına Slav ve Fin gibi yerli halkların davetiyle geçmişlerdir. Ancak Kuzeyli milletlerin Slavlar, Finliler, Hazarlar, Bizans hatta Abbasi Halifeliği ile davet olayının öncesine dayanan ilişkileri vardı. Bu ilişkiler genellikle ticaret ve paralı askerlik üzerinden yürütülmekteydi. Kuzeylilerin güneye inmek için kullandıkları çeşitli ticaret yolları bulunmaktadır ki bunların arasında hem Ruslar hem de Bizans için en önemli olanı *Konstantinopolis'e Giden Vareg Ticaret Yolu*dur. Bu yolu kullanan Vareg/Rus toplulukları ilk olarak Baltık Denizi'nin karşına geçip buradaki otorite boşluğundan faydalanarak ilk Rus devletini kurmuşlardır. Daha sonra aynı yolu kullanan Vareg/Ruslar, Konstantinopolis'e kadar hem paralı askerler hem de tüccarlar olarak inerek Bizans kültür ve dinini yakından tanıma fırsatı yakalamışlardır. Memleketlerine geri dönen Vareg/Ruslar soydaşlarına Bizans'ın ihtişamından bahsetmişler böylece Ruslar üzerinde Bizans etkisi hızla yayılmıştır. Prens Vladimir döneminde ise Bizans ile yapılan bir anlaşma sonrasında Ortodoks Hıristiyanlık Rus devletinde devlet eliyle yayılmaya başlamıştır. Vareg/Rusların Bizans Ortodoksluğunu seçmeleri onların Bizans kültür ve medeniyeti etkisi altına girmeleri ile sonuçlanmıştır. Ruslar üzerindeki Bizans etkisi din ile sınırlı kalmamış dil, edebiyat, hukuk ve mimari gibi alanlarda da Bizans'tan etkilenilmiştir. Bu çalışmada erken Rus devletinin *Konstantinopolis'e Giden Vareg Ticaret Yolu*nun etkisiyle nasıl bir tarihi sürecin sonrasında din değiştirip Bizans kültür ve medeniyetinin etkisine girmesinden ve ilk Rus devletinin Bizans'ın bir uydu devleti haline dönüşüm sürecinden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Konstantinopolis'e Giden Vareg Ticaret Yolu, Varegler, Bizans, Ruslar.

The Role of the Trade Route from Varangians to the Greeks in the Early Russians` Changing Religion and Falling under Byzantine Influence

Abstract

The Origin of Rus and where the name of Rus came from still remains unclear. The fact definitely considered among researchers is that the founders of the first Russian state have been Scandinavians. According to the Normanists, accepting the Scandinavian origin of Russians, the early Russians crossed the eastern shore of the Baltic Sea with the invitation of indigenous peoples such as Slavs and Finns. However, the Northern nations had relations with the Slavs, Finns, Khazars, Byzantium, and even the Caliphate prior to the invitation. These relations were generally carried out by means of trade and mercenaries. There were various trade routes that the Northerners used to reach the south, among which the most important one for both Russians and Byzantium was the *Trade Route from Varangians to the Greeks*. Using this road, Varangian/Rus' communities first crossed the Baltic Sea and established the first Russian state by taking advantage of the authority gap there. Thereafter, Varangian/Rus, using the same road, went down to Istanbul as mercenaries and merchants, and had the opportunity to get to know Byzantine culture and religion closely. Returning to their native land, Varangian/Rus talked to their cognates about the glory of Byzantium, and in this way, Byzantine influence on the Russians started to spread rapidly. During the reign of Prince Vladimir, Orthodox Christianity began to spread in Russia by the state after a treaty with Byzantium. The Varangian/Russians' choice of Byzantine Orthodoxy resulted in their coming under the influence of Byzantine culture and civilization. Byzantine influence on Russians was not limited to religion, but also in areas such as language, literature, law, and architecture. In this study, how the early Russian state changed religion after the effect of *the Trade Route from Varangians to the Greeks* and came under the influence of Byzantine culture and civilization, and the transformation of the first Russian state into a satellite state of Byzantium will be mentioned.

Keywords: Trade Route from Varangians to the Greeks, Varangians, Byzantium, Rus.

Giriş

Rusların köken tartışmaları XVIII. asrın sonlarından beri kuzey milletlerinin tarihi ile ilgilenen araştırmacılar arasında canlılığını hâlâ koruyan ve henüz bir sonuca bağlanamayan bir konudur. Konu ile alakalı iki görüş bulunmaktadır ki bunlardan ilki Rusların kökenini kuzeyli/İskandinav milletlere dayandıran *Normanist* görüş, diğeri de kökenleri erken Slavlara dayandıran *Anti-Normanist*, diğer adıyla *Slavist* görüştür. İki görüşün taraftarları iki asrı aşkın bir zamandır ortaya koydukları deliller ile kendi görüşlerinin doğruluğunu ispatlamaya çalışmaktadırlar. *Normanist* tarafın delillerinden bir tanesi Rus isminin İsveç'in Baltık Denizi kıyısında bulunan *Roslagen* adlı bir denizcilik bölgesinden ve burada yaşayan *Rodskar*lardan geldiğidir. *Rodskar*lar, kesin olmamakla beraber en erken VII. asırda Baltık Denizi'nin karşı kıyılarına geçip ticaret ve baskın yapmak amacıyla günümüz Rusya ve Ukrayna topraklarına girmişlerdir. Yine *Normanist*lere göre *Rodskar/Ros*lar mezkûr topraklara geldiklerinde kendileri için kullanılan *Rodskar/Ros* ismi burada yaşayan Slav ve Fin gibi halklar için de kullanılmış ve zamanla bu ad Rusya topraklarında yaşayan herkes için kullanılır olmuştur. Hâlâ tartışmalı olan bu hususun en dikkat çeken yönü Rusların baskın ve yağmaların yanında ticaret amaçlı da Baltık Denizi'nin karşı kıyılarına geçtikleridir. Kuzey topraklarının iklim şartları göz önüne alındığında tarımın yaygın olmadığı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu tarımdan ticarete yönelik bir ürün fazlası elde edilemiyor; bu durum da kuzeyli milletleri kürk avcılığına, köle ticaretine ve baskın ve yağmalara yönlendiriyordu. Kuzey milletlerinin Bizans ve ilk İslam devletleri ile olan ticari ilişkilerinin ne zaman başladığı tam olarak bilinememektedir. Ancak IX. asırda kuzey milletlerinin kullandıkları bir kısım ticaret yolları sayesinde bu ticaretin oldukça canlandığı bilinmektedir. Bu noktada kuzeyliler hem Bizans'a hem Abbasi Halifeliği topraklarına hem de Batı Avrupa'ya ulaşmak için *Konstantinopolis'e Giden Vareg Ticaret Yolu* ve *Volga Ticaret Yolu* gibi bazı önemli ticaret yollarını kullanmışlardır.

Genel kabule göre Vareg/Ruslar, yerli Slav ve Fin kabilelerinin efsanevi davetlerinden sonra Baltık denizinin karşısına geçmişler ve sonraki süreçte Kiev'i yerli halkların elinden alarak tarihin ilk Rus devleti olarak kabul edilen Kiev Rus devletini kurmuşlardır. Rusların hem kendi devletlerini kurmalarında hem de Bizans ve İslam devletleriyle ilk kez karşılaşmalarında bölgede önceden beri varlığı bilinen ticaret yollarının büyük bir önemi vardır. Bu ticaret yollarının arasında Rus tarihi açısından en önemli olanı *Konstantinopolis'e Giden Vareg Ticaret Yolu*dur. Zira bu yol kuzey milletlerini hem güney ve doğu medeniyetleri ile tanıştırmış, hem onlara ticari kârlar sunmuş hem de başta Vareg/Ruslar olmak üzere onları Bizans kültür ve medeniyeti ile tanıştırmıştır. Dahası Hıristiyanlık Rusya düzlüklerine yine bu yollar sayesinde ulaşmıştır. *Konstantinopolis'e Giden Vareg Ticaret Yolu*nun Ruslar açısından en büyük önemi Vareg/Rusları Bizans ile tanıştırıp Ortodoks Hıristiyanlığını Vareg/Rus ve Slav toplulukları arasında yayılmasına olanak vermiş olmasıdır. Dolayısıyla Rusların ve Slavların din değiştirip Bizans kültür ve medeniyeti etkisine girmesini sağlayan en önemli olgulardan biri ticaret ve bu ticaretin yürütüldüğü *Konstantinopolis'e Giden Vareg Ticaret Yolu*dur.

*Viking Çağ*nda (VIII-XI. asırlar arası) kuzeyli topluluklar Avrupa'nın pek çok yerine geçici baskın ve yağma seferleri düzenlemişler, bu seferlerin bazıları Normandiya ve Ukrayna gibi bölgelerde kalıcı devlet oluşumları ile sonuçlanmıştır. Bu noktada *Viking*, *Vareg* ve *Rus* isimlerinin birbirleri ile ilişkisinin açıklanması çalışmamızın daha iyi anlaşılabilmesi için önem taşımaktadır. Viking Çağında kuzeylilerin yaptığı seferler Elbe nehri merkez alınarak bu nehrin doğusuna ve batısına olmak üzere iki yöne doğru gerçekleştirilmiştir. Elbe nehrinin batısına sefer yapan kuzeyliler batı kaynaklarında *Viking* olarak adlandırılmış, aynı nehrin doğusuna sefer yapan kuzeyliler ise *Vareg* ya da *Rus* olarak adlandırılmıştır. Dolayısıyla bu üç isim de İsveç, Norveç ve Danimarkalılar gibi kuzeylileri/İskandinavları nitelemekte olup herhangi bir ırksal kökeni çağrıştırmamalıdır. Yine bu üç isim *Viking Çağ*nda kuzeylilerin gerçekleştirdiği her türlü yağma, baskın, keşif ve ticari faaliyetlere katılan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Biz bu çalışmamızda Elbe'nin doğusuna seferler düzenleyen kuzeylilerden bahsedeceğimiz için *Vareg* ve *Rus* isimlerini kullanmayı tercih edeceğiz.

1. Konstantinopolis'e Giden Vareg Ticaret Yolu

Bugün Doğu Avrupa olarak tanımladığımız bölgenin büyük bir bölümünü Rusya toprakları oluşturmaktadır ki bu bölge, ortalama yükseltisi 200 metre olan düzlüklerden oluşmaktadır. Doğu Avrupa, bazılarının uzunluğu bin kilometreden uzun olan pek çok nehir ile çevrelenmiştir. Avrupa'nın en uzun nehri olan Volga nehri de bu topraklarda doğmaktadır. Bahsi geçen nehirler düz bir alanda aktıkları ve debileri düşük olduğu için taşımacılığa oldukça elverişlidirler. Bu nehirlerin ticaret için bir başka önemli özellikleri ise neredeyse hepsinin pek çok kolunun bulunmasıdır. Bu kollar bazı noktalarda başka nehir kollarına oldukça fazla yaklaşmakta, bu da nehirler arasında geçişi kolaylaştırmaktadır. Bu nedenle bu yollar; Hazar Denizi, Karadeniz, Baltık Denizi ve Doğu Avrupa'yı birbirine bağlayan bir kara yolu ağına benzetilmektedir (Nosov, 1996: 175). Nehir yolları ile donanmış bu bölge Avrupa'nın diğer bölgelerinden siyasi sınırlar bakımından da farklılık göstermektedir. Bu bağlamda Franklin ve Shepard (1996: 4), Rus coğrafyasında nehirlerin sınırlardan daha önemli olduğunu ve sınırları belirleyen asıl faktörün de nehirler olduğu vurgusunu yaparlar. Doğu Avrupa nehirlerinin yukarıda sayılan özellikleri sayesinde Vareg/Ruslar hem askerî hem de ticari amaçlarına kolaylıkla ulaşabiliyorlardı. Bu noktada yağma ya da ticaret grupları, nehirlerin birbirine an fazla yaklaştıkları noktalarda kendilerine has gemilerinden inerek komşu nehre ulaşana kadar kara yolunu kullanmakta ve sonrasında diğer nehre geçerek seferlerine devam etmekteydiler. *Monoxyla* adı verilen gemileri hem nehirlerde hızlı hareket edebiliyor hem de karada kolaylıkla taşınabiliyordu. Kış aylarında donan nehirler, Vareg topluluklarına ayrı bir fırsat daha sunmaktaydı ki bu sayede taşınabilir gemileri ile birlikte nehrin buzu üstünde kolaylıkla seyahat edebiliyorlardı.

*Konstantinopolis'e giden Vareg Ticaret Yolu*nun başlangıç noktaları İsveç'teki Birka ve Hedeby kasabaları ve Baltık Denizi'ndeki Gotland adasıdır. Baltık Denizi'nin karşısına geçildikten sonra yol, Neva nehrini takip ederek Ladoga gölüne ulaşıyordu. Volkov nehri takip edildiğinde ise Staraya Ladoga, İlmen gölü, Lovat ve Kunya nehirlerine ulaşılıyordu. Yine bu nehirlerin kolları kullanılarak Karadeniz'e kadar inilebiliyordu. Karadeniz üzerinden de Bizans başkenti Konstantinopolis'e ulaşılıyordu. *Konstantinopolis'e giden Vareg Ticaret Yolu*dan ilk bahseden kaynak *Ana Rus Kroniği*'dir. Kronik yolu şu şekilde tarif eder:

> Polyanlar kendi başlarına tepeler arasında yaşarlarken bir ticaret yolu Varegleri Grekler ile birbirine bağladı. Grek ülkesinden başlayan bu yol Dinyeper boyunca ilerler, bir nakliye yoluyla Lovat'a ulaşır. Lovat'ı takip edilerek büyük İl'men gölüne ulaşılır. Volkhov Nehri bu gölden doğar ve büyük Nevo [Ladoga] Gölü'ne dökülür. Bu gölün ağzı Vareg Denizi'ne [Baltık Denizi] açılır. Yol bu deniz üzerinden Roma'ya, Roma'dan da Tsar'drad'a [İstanbul] ulaşır. Dinyeper Nehrinin içine döküldüğü Pontus'a [Karadeniz] bu noktadan ulaşılabilir. Dinyeper yüksek [bölgedeki] ormanlara uzanır ve güneye doğru akar. Dvina aynı ormandan kaynağını bulur ancak kuzeye doğru akar ve Vareg Denizi'ne [Baltık Denizi] boşalır. Volga aynı ormandan çıkar ancak doğuya doğru akar ve yetmiş ağızdan Hazar Denizi'ne boşalır. Bu yol sayesinde doğuda Bulgarlara [Volga Bulgarları] ve Hazarlara ve dolayısıyla da Shem'e [Ortadoğu ülkeleri] ulaşmak mümkündür. Dvina Nehri boyunca Vareg yolundan Roma'ya ulaşılabilir ve buradan da Ham ırkına gidilebilir. Ancak Dinyeper çeşitli ağızlardan Pontus'a [Karadeniz] akar. Bu deniz [...] Rus Denizi olarak adlandırılır (Russian Primary Chronicle [RPC], 53).

Bizans imparatoru VII. Konstantinos (913-959) eseri *de Administrando Imperio*'da *Ana Rus Kroniği*nden önce mezkûr kronikte bahsedilen yola benzer bir yol güzergâhı vermektedir. Her ne kadar bu yolun *Konstantinopolis'e giden Vareg Ticaret Yolu*nun bir açıklaması olup olmadığı tartışmalı olsa da VII. Konstantinos yoldan şu şekilde bahseder:

> Dış Rusya'dan Konstantinopolis'e kanoyla gelen Rusya prensi, İgor'un oğlu Sviatoslav'ın oturağının olduğu Novgorod'dan ve diğerleri de Smolensk şehrinden ve Teliutza'dan ve

> Çernigov'dan ve Vyshegrad'dandır. Tüm bunlar Dinyeper ırmağına iner ve hep birlikte Sambatas da denen Kiev şehrinde toplanır […]Ve Haziran ayında Dinyeper ırmağına aşağı hareket edip Ruslar'a vergi veren bir şehir olan Vitiçev'e gelirler ve orda iki üç günlüğüne toplanırlar; ve tüm kanolar bir raya getirildiğinde, onlara binip adı geçen Dinyeper ırmağına inerler (Konstantin, 2020: 36-37).

İmparator VII. Konstantinos bu yolu kullanan Vareg/Rusların yukarıda bahsettiğimiz gibi nehirlerin birbirlerine yaklaştığı noktalarda yolculuklarına karadan devam ederken başlarına gelen bir kısım hadiselerden bahsetmektedir. Ona göre (2020: 31) Vareg/Ruslar, botlarını ellerinde taşırlarken Peçeneklerin saldırılarına uğramaktadırlar. Dinyeper nehrinde yedi adet büyük çağlayan bulunmaktadır ki bu çağlayanlardan bot üstünde geçmek, dönemin şartları düşünüldüğünde oldukça tehlikelidir. Dolayısıyla Vareg/Rus ticaret ya da yağma grupları bu yedi noktadan kara yolunu kullanarak geçmek zorundaydılar. Bu noktalar da onları Peçenek saldırılarına açık hâle getirmekteydi (Noonan, 1965: 25). Vareg/Ruslar ve Peçenekler arasında bir mücadelenin varlığı gözükse de iki grup arasında ticari ilişkiler de mevcuttur. Zira VII. Konstantinos (2020: 30), Vareg/Rusların kendilerinde bulunmayan boynuzlu sığır, at ve koyun gibi hayvanları Peçeneklerden satın aldıklarını kaydetmektedir. *Ana Rus Kroniği*nin verdiği güzergâh bilgilerinden anlaşılacağı üzere bu yolu kullanan Varegler hem Karadeniz'e hem İslam ülkelerine hem de Roma'ya kadar ulaşıp ticaret yapmaktaydılar. Kuzeyli toplulukları kendi topraklarından uzaklarda macera aramaya iten en önemli faktör baskın ve yağmanın yanında ticarettir. Bahsedilen bölgeler arasında IX. asırdan beri yoğun bir ticaret trafiğinin yaşandığından bahsetmiştik. Ancak bu noktada *Ana Rus Kroniği*, yoldan ilk bahseden kaynak olsa da bu ticaret yolunda hangi tür malların ticaretinin yapıldığından bahsetmez. Yine de dönemin bazı kaynakları, kuzey ve güney arasında ne türden ticaretin yapıldığına dair bir kısım bilgiler vermektedirler. Örneğin İbn Hurdazbih (2008: 131), kuzeylilerin Bağdat'a kadar getirip ticaretini yaptığı ürünlerin arasında kürklerin ve kölelerin bulunduğunu kaydetmektedir. Arkeolojik kazılar da Vareg ticaret malları hakkında bir kısım bilgiler sunmaktadır. Kazılar, ceviz ve şimşir ağacı gibi ürünlerin yanında Vareglere özgü kılıçların da ticaretinin yapıldığını göstermektedir (Noonan, 1965: 175). Vareg kılıçları İslam ülkelerinde oldukça tutulan bir üründür ki dönemin kaynaklarından Anonim Hudûdü'l-Âlem (2018: 431-432) ve İbn Hurdazbih (2008: 130-131) bu kılıçlardan eserlerinde bahsetmişlerdir. Vareglerin geldikleri Rusya topraklarında yerli Slav ve Fin kabilelerinin asırlar öncesinden beri başlattıkları canlı bir ticaret hayatı bulunmaktaydı. Tarıma fazla elverişli olmayan bu topraklarda Slavlar; kürk, bal, bal mumu ve köle ticareti yapıyor ve bu ticaretin vergisini bazen Hazarlara bazen de Bizans'a ödüyorlardı (Acar, 2014: 20-21). Bölgenin mevcut ticaret potansiyelinden faydalanan Vareglerin ticaretini yaptığı kürkler hem doğuda hem de batıda oldukça rağbet görmekteydi. Kuzeyde avlanan hayvanların kürkleri ticaret yolları sayesinde önce Kiev'e getiriliyor buradan da Karadeniz üzerinden Bizans başkenti Konstantinopolis'e ulaştırılıyordu. Konstantinopolis'ten sonra ise batılı tüccarlar bu kürkleri Batı Avrupa'ya taşıyorlardı. Vareg tüccarları dönüş yolunda kendi ülkelerinde bulunmayan kehribar, şarap, zeytinyağı, şimşir, işlenmiş metaller, ipek, çeşitli baharatlar, ceviz ve badem gibi ürünleri alıyor sonra bu ürünlerin hem kendi topraklarında hem de Batı Avrupa'da ticaretini yapıyorlardı (Noonan, 1965: 186-210).

Kuzey milletlerinin Rusya toprakları, Konstantinopolis ve Abbasi Halifeliği ile olan ticaretleri sadece *Konstantinopolis'e giden Vareg Ticaret Yolu* ile başlayan bir olgu değildir. Kuşkusuz mezkûr bölgeler arasındaki ticaret çok eskilere dayanmaktadır (Shepard 2011: 134). Ayrıca bu yol kuzeylilerin güneye inmek için kullandıkları tek yol da değildir. *Volga Ticaret Yolu* da kuzey milletlerini Avrupa'ya ve Hazar Denizi üzerinden Halifelik topraklarına bağlayan başka bir yoldur. Araştırmacılar bu yolun başlangıç tarihi olarak VIII. asrı vermektedirler (Golden, 1982: 93). Hazarların oluşturduğu barış ortamı ve kuzey milletlerinin gümüş sikkelere olan ihtiyacı, bu yolun oluşmasında önemli paya sahiptir (Nosov, 1996: 177). Ekonomik olarak devrin en büyük güçlerinden biri Abbasi Halifeliği ve en değerli paralarından biri de Abbasi gümüş sikkeleridir. Bu

noktada kuzeyli milletlere gümüş sikkeleri ulaştıran en önemli yolun *Volga Ticaret Yolu* olduğunu söyleyebiliriz. Bu sikkelerin kuzey topraklarına ne zaman geldiği sorusu hâlâ cevap bekleyen bir sorudur. Bu noktada sikkelerin kuzey topraklarına en erken VII. asırda, en geç ise VIII. asrın sonunda geldiğine dair bir kısım görüşler mevcuttur (Noonan, 1978: 28-30). Bu sorunun cevaplanması hem ticaret yolunun hem de İslam toplulukları ile kuzeyli toplulukların ticari ilişkilerinin ne zaman başladığını ortaya koyacaktır. Ancak yine de arkeolojik kazılar, iki topluluk arasındaki ticareti VIII. asrın öncesine götürememektedir. Dolayısıyla ilişkilerin başlangıcı olarak VIII. asrın başı daha makul görünmektedir.

Bahsini ettiğimiz iki yolun karşılaştırmasını yapan bazı araştırmacılar, *Volga Ticaret Yolu*nun *Konstantinopolis'e giden Vareg Ticaret Yolu*ndan ticaret hacmi bakımından daha yoğun olduğu sonucuna varmışlardır. Bu bağlamda T. J. Arne *Konstantinopolis'e giden Vareg Ticaret Yolu*nun Almanya'nın pazarları ile bağlantısı olmadığını söyler. V. L. Ianin de mezkûr yolun IX. asırdan önce var olmadığı iddiasındadır (de la Puente, 2010: 375). Ticaret yolları ile alakalı tartışmalar sadece bunlardan ibaret değildir. D. Ward (1970: 303), *Konstantinopolis'e giden Vareg Ticaret Yolu*nun aslında gerçekte var olan bir yol olmadığını, *Ana Rus Kroniği*nde geçen tarifin de bir güzergâh tavsiyesi niteliğinde olduğunu söyler. I. Boba (1967: 20-21) ise kronikteki güzergâhın Aziz Andrew'in Roma'ya yaptığı seyahatin bir kopyası olduğunu iddia etmiştir. Kroniğe göre Andrew Sinop'tan yola çıkarak Herson, Kiev ve Novgorod üzerinden Roma'ya ulaşmıştır (RPC: 54). Görüldüğü gibi Ana Rus Kroniğindeki yol güzergâhı ile Andrew'in seyahat güzergâhı birbirine çok benzemektedir. Dolayısıyla I. Boba, bu yorumunda haklı olabilir.

*Konstantinopolis'e giden Vareg Ticaret Yolu*nun varlığına dair yapılan tartışmaların sonucu ne olursa olsun bu yolun en önemli özelliği Vareg/Rus topluluklarını Bizans ile tanıştırmasıdır. Ana Rus Kroniğine göre kendi aralarında yönetim savaşlarına tutuşan Slav ve Fin toplulukları önceden beri tanıdıkları Vareglere aralarındaki savaşlara bir son verip kendilerini hukuka göre yönetmeleri için bir davet göndermişlerdir. Bu davetin sonucunda Rurik (?-879) ve kardeşleri Sineus ve Truvor, soydaşları ile birlikte Baltık Denizi'ni geçerek sırasıyla Novgorod, Beloozero ve Izborsk'a yerleşmişlerdir (RPC: 59-60). Vareg/Ruslar ve yerli Slav ve Fin kabileleri kroniğin yazdıklarından anlaşılacağı üzere davet olayının öncesinden beri birbirlerini tanımaktadırlar. Mezkûr gruplar arasındaki tanışıklık hikâyesi kuvvetle muhtemel askerî ve ticari ilişkilere dayanmaktadır. Zira Ana Rus Kroniği, davet olayının öncesinde Slavların denizin ötesindeki Vareglere vergi verdiklerini kaydetmektedir (RPC: 59). Görüldüğü üzere Slav ve Fin topraklarına yağma ve ticari amaçlarla gelen Varegler, savaşçı özelikleri sayesinde yerli grupları kendi denetimleri altına alıp vergiye bağlamışlardır. Rurik'in mezkûr topraklarda kalıcı olmak amacıyla gelip gelmediği belirsizliğini korumaktadır. Ayrıca kronikte geçen davet hikâyesine *Slavist/Anti-Normanist* görüş taraftarlarınca hikâyenin uydurma olduğu gerekçesiyle karşı çıkılmaktadır. Onlara göre kronikte geçen hikâye, Vareg/Rusların bölgedeki varlıklarını meşrulaştırmak amacıyla kroniğin yazarları tarafından uydurulmuştur (Hosking, 2015: 54; Kurat, 2014: 22). Ancak hikâyenin gerçek bir tarihî olay ya da bir efsane olması, Vareg/Rusların ticaret yollarını kullanarak yerli Slav ve Fin kabilelerini denetim altına aldıkları ve burada ilk Rus devletini kurdukları gerçeğini değiştirmemektedir. Burada şahsi kanaatimiz davet hikâyesinin uydurma olduğu yönündedir. Rurik ve kardeşleri, kuvvetle muhtemel ticaret ya da yağma amacıyla Baltık Denizi'ni geçmişler ve geldikleri bu topraklarda başlangıçta kalıcı olmayı düşünmemişlerdir. Ancak bölgenin Bizans ve Abbasi Halifeliği ile olan canlı ticaret potansiyeli Vareglerin burada kalıcı olmayı düşünmelerini sağlamıştır.

2. Bizans'ın Vareg/Rus Paralı Askerleri

Rurik'in Oleg (879-913), İgor (914-945), Svyatoslav (945-972) ve Vladimir (980-1015) gibi ardılları Kiev'de kurulan ilk Rus devletinin kurulması ve geliştirilmesinde önemli roller üstlenmişlerdir. Kiev'de kalıcı olan Vareg/Ruslar, başlangıçta ticari seferlerle tanıdıkları Bizans İmparatorluğu'nu daha yakından tanımaya başladılar. Ancak bu sürecin barışçıl bir süreç olduğunu

söyleyemeyiz. Elbette ticaret yollarını kullanarak Bizans ile alım satım yapmaya devam eden Vareg tüccarları mevcuttu. Ancak ilişkiler ilk dönemlerde Rusların Konstantinopolis'e düzenlediği seferler nedeniyle sekteye uğramaktaydı. Yine de bu seferler, Rusların gözündeki Bizans algısını her defasında daha da güçlendiriyordu. Zira bu seferler öncesinde Konstantinopolis'e giden Rus tüccarları memleketlerine döndüklerinde Konstantinopolis'in büyüsünü kendi arkadaşlarına anlatıyor, dolayısıyla Konstantinopolis'in zenginliği ve büyüsü bütün Vareg/Rusları etkiliyordu. Bu bağlamda Ruslar ile Bizans'ı tanıştıran en erken unsurun ticaret yolları ve bu yollarda Konstantinopolis ve Kiev arasında yapılan ticaret olduğu yorumunu yapabiliriz. Hatta H. Paszkiewicz (1954: 138) ilk Rus devletinin kuruluşunu *Konstantinopolis'e Giden Vareg Ticaret Yolu*na ve bu yolda yapılan ticaretin kuzey milletlerini etkilemesine bağlamaktadır. Bu yolu kullanan Vareg/Ruslar, Bizans'ı tanımışlar ve onun hem ticari potansiyelinden hem de devlet yönetim şeklinden faydalanmışlardır.

Vareg/Rus toplulukları ile Bizans arasındaki en erken temaslar, ticaret ve askerî seferler aracılığıyla gerçekleşmiştir. İki taraf arasındaki ticari ilişkilerin hangi boyutta olduğundan ve ne tür malların ticaretinin yapıldığından yukarıda bahsetmiştik. Bu noktada ticaret yolları ile Konstantinopolis'e kadar inen Ruslar, şehrin zenginlik ve büyüsünü gördükten sonra hem ona hayran olmuşlar (Shepard, 1974: 15) hem de bazı durumlarda Konstantinopolis'e seferler düzenlemişlerdir. Öyle ki bu seferler her ne kadar askerî operasyonlar olarak görülseler de aslında Rusların Bizans kültür ve medeniyeti dairesine girmelerine vesile olmuşlardır. Efsanevi davet olayından sonra Rurik ile beraber Rusya topraklarına gelen Askold ve Dir isimli iki Vareg başbuğu, bu bağlamda 860 yılında ilk Bizans seferini gerçekleştiren kişilerdir. Konstantinopolis'te bulunan Vareg/Rus tüccarlarının gücendirilmesi sonucu (Vernadsky, 1949: 1) gerçekleştirilen seferi, Patrik Photius ve *Ana Rus Kroniği* (RPC: 60) canlı tasvirlerle anlatmaktadırlar. Hatta Photius (2017: 98), bu olayla birlikte Bizans'ta Rhos/Rus (Ῥῶς) ismini ilk kullanan yazar da olmuştur (Vasiliev, 1946: 187). Görüldüğü gibi Bizans'ta Rus isminin ilk kez kullanılması, bir ticaret anlaşmazlığı sonucu meydana gelen bir sefer neticesinde olmuştur. Yine bu sefer sonucunda kesin olarak kanıtlanamasa da iki taraf arasında bir ticaret anlaşması imzalanmıştır. Kronik yazarı *İtirafçı* Theophanes (2015: 279)seferin ardından bir anlaşma yapıldığını ve Hıristiyan olmak isteyen bir Rus heyetinin Konstantinopolis'e geldiğini yazsa da bu durum kesin değildir (Vasiliev, 1946: 230). G. Vernadsky'e (1959: 220) göre bu ilk seferin en önemli özelliği seferden sonra Vareg/Ruslar arasında Bizans etkisinin yayılmaya başlamasıdır. Vareg/Rusların ikinci Konstantinopolis seferleri ise 907 yılında Oleg önderliğinde gerçekleştirilmiştir. *Ana Rus Kroniği*ne göre ilk başta şehre giremeyen Ruslar, pek çok kıyım yapmışlar ve kiliseleri yağmalamışlardır. En nihayetinde Haliç zincirini kırıp surların önünde göründüklerinde ise imparator onlara barış teklif etmiştir (RPC: 65). Ancak Oleg'in bu seferi sadece *Ana Rus Kroniği*nde geçmektedir ve devrin diğer kaynakları bu seferden bahsetmezler. Dolayısıyla böyle bir seferin gerçekten meydana gelip gelmediği konusu tartışmalıdır. Ancak A. Vasiliev (2016: 369-370) seferin gerçekten meydana gelen bir tarihî hadise olduğunu düşünmektedir. Doğruluğu kesin olarak belirlenemese de 907 yılında sefer sonrasında yapılan anlaşma, 911 yılında revize edilmiştir. Bu anlaşma maddeleri yine sadece *Ana Rus Kroniği*nde yer almaktadır. Maddelerden en önemlisi ise Vareg/Rusların Bizans ile vergisiz ticaret yapma hakkı elde etmeleridir (RPC: 65). Anlaşmanın maddelerinin büyük çoğunluğu ticari içeriklidir. Görüldüğü üzere yeni kurulan Kiev Rus Devleti, Bizans'ın kendisine sunduğu ticari olanakların oldukça farkındadır. Kiev yöneticileri bu doğrultuda eskiden beri Bizans'ı tanımalarını sağlayan ticari ilişkilerin devamını istemektedirler. Ayrıca ticaretten elde edecekleri ekonomik gelir hem yeni fetihler yapmalarına olanak sağlıyor hem de devletlerinin daha sağlam temellere dayanmasına yardımcı oluyordu. Ostrogorsky'e (2011: 421) göre bu anlaşmanın hem Bizans hem de Rus tarihi açısından en önemli özelliği iki taraf arasındaki resmî ticaret ilişkilerini başlatmış olmasıdır. Yukarıda bahsettiğimiz Vareg/Rusların gerçekleştirdiği Konstantinopolis seferlerinden başka 941 yılında Igor ve 967-971 yılında Svyatoslav'ın gerçekleştirdiği iki sefer daha vardır ki araştırmamızın

kapsamının dışına çıkmamak için bu seferlerin ayrıntısına girmeyeceğiz. Ancak bütün bu seferlerin bir ortak noktası vardır ki o da her sefer sonunda yapılan anlaşmaların yenilenmesidir. Bu anlaşmaların Vareg/Ruslar için en önemli özelliği, ticari imtiyazlar ve askere alım maddeleri ile kendilerini her seferinde daha çok Bizans kültür ve medeniyetine bağlamalarıdır.

911 anlaşmasının bir maddesine göre Rus yöneticileri, istenildiği takdirde Bizans'a asker yardımı yapacaklardır. Bu maddeden sonra ilk başlarda ticaret ve yağma odaklı olan Bizans'a karşı Vareg/Rus ilgisi yeni bir boyut daha kazanmıştır. Yetenekli savaşçılar olan kuzeyliler böylece Bizans ordusunda III. Mihail (842-867) döneminden itibaren paralı askerler olarak görev yapmaya başlamışlardır. Bizans'ın en önemli asker kaynağı Ermenistan ve Doğu Anadolu bölgeleridir. Ancak bu dönemde sayılan bölgeler ya Arap saldırıları altında ya da Arapların eline geçmiş durumdaydı. Dolayısıyla imparatorluk istediği miktarda askeri toplayamıyor ve bu durum imparatorluğu taze kuvvetler için yeni arayışlara yönlendiriyordu. Bizans, Kiev yöneticileri ile yapılan mezkûr anlaşma sayesinde aradığı asker kaynağını bulmuş gözükmektedir. Bu anlaşmadan sonra Vareg/Rus savaşçıları, özellikle deniz savaşlarında yardımcı birlikler olarak Bizans ordusunda yerlerini almaya başlamışlardır. Örneğin 912 yılındaki Girit seferine 700 Vareg/Rus savaşçısı, Bizans ordusuna katılmıştır. Yine 949 yılındaki bir başka Girit seferinde 629 adet Vareg/Rus savaşçısı, Bizans ordusu saflarına katılmıştır (Constantine, 2012: 664). Vareg/Ruslar, bundan sonraki süreçte Bizans ordusunda pek çok savaşta yer almışlardır. İmparatorluk hizmetine ilk giren bu kuzeyli askerler, kalıcı olarak kiralanmıyor görevlendirildikleri savaş ya da sefer sona erince memleketlerine geri dönüyorlardı. Ancak 988 yılında İmparator II. Basileios (976-1025) döneminde hem bu durumda hem de Vareg/Rusların imparatorluk ordusunda yer almaları hadisesinde köklü bir değişiklik yaşanmıştır. II. Basileios, kendisine isyan eden asi generali Bardas Phokas'a karşı yeterli askeri bulamayınca Vladimir'den önceki anlaşma maddeleri gereğince asker yardımı talebinde bulundu. Vladimir ise asker gönderme teklifini imparatorun kız kardeşi Anna ile evlenmesi durumunda kabul edeceğini bildirdi. II. Basileios da Vladimir'in Hıristiyan olması şartıyla Anna ile evlenebileceği şartını koydu. Neticede iki taraf da şartları kabul edince Vladimir, 6000 adet yetenekli Vareg savaşçısını II. Basileios'un hizmetine gönderdi (RPC: 112; Skylitzes, 2010: 319). İmparator bu birliklerin de yardımıyla Phokas'ın isyanını bastırıp otoritesini sağlamlaştırdı. II. Basileios'un hizmetine giren Vareg savaşçıları ile onun öncesindeki Vareg savaşçıları arasındaki en büyük fark yeni gelenlerin Bizans ordusuna kalıcı birlikler olarak alınmalarıdır. Vareg savaşçılarının iyi birer savaşçı olmalarının yanında bir başka özellikleri de hizmet ettikleri kişiye olan sadakatleriydi. II. Basileios kendi yerli unsurlarına güvenmediği için (Psellos, 1992: 12-13) bu sadık savaşçılardan hemen kendisine bir imparator muhafız alayı kurdu. Yine Kiev'den gelen savaşçılar *Şehir İçindeki Varegler* ve *Şehir Dışındaki Varegler* olarak ikiye ayrıldılar (Blödal, 1981: 45). Ayrıca Vareg savaşçıları, sınır bölgelerinde de gönderilerek *thema* orduları içerisinde yer aldılar. Kaynaklar, Basileios'un Balkan savaşlarında Vareg/Rus savaşçılarının varlığından bahsetmese de bu yetenekli savaşçılar muhtemelen imparatorun bütün mücadelelerinde yanında olmuşlardır. Vareg savaşçılarından oldukça fazla faydalanan bir başka imparator ise Aleksios Komnenos'tur (1081-1118). Aleksios, 1085 yılında Balkanlarda yine bir başka kuzey kökenli topluluk olan Normanlar ile savaşırken Varegleri kullanmış ancak burada Varegler Normanları durdurma konusunda başarılı olamamışlardır. Aleksios'un saltanatı, Vareg savaşçılarının etnik kökenlerinde değişimin yaşandığı bir dönemdir. Bu döneme kadar Vareg savaşçıları, genellikle Kiev ve İskandinavya topraklarından gelmekteydi. Ancak 1066 yılında I. William'ın (1066-1087) İngiltere'yi Normanlar adına fethetmesinin ardından İngiltere'de yeni kurulan Norman yönetiminden kaçan hem İngilizler hem de bazı Normanlar Konstantinopolis'e gelerek Bizans hizmetine paralı askerler olarak girmeye başladılar. Hatta bu savaşçılar, imparator muhafızları olan Rus kökenli Vareglerin yerlerini dahi aldılar. Bu noktadan sonra kuzeylilere has bir terim olan "Vareg" kelimesinin kullanımı devam etse de birliğin etnik yapısı değişti ve genel olarak İngilizlerden oluştu.

3. Ticaret Yolunun Rusların Din Değiştirmesine Etkileri

Bahsini ettiğimiz ticaret yollarında taşınan malzemeler, sadece ticari değeri olan mallar değildir. Kuzey ve güney arasında yaşanan dinî inanç değişiminde de ticaret yollarının büyük bir önemi vardır. Bu bağlamda Bizans'ın Ortodoks din adamları ticaret yollarını takip ederek Hıristiyanlığı Rusya düzlüklerinde yaymaya çalışmışlardır. Hıristiyanlığın Rusya düzlüklerine ne zaman geldiği tam olarak bilinememektedir. Konuyla alakalı üç efsane bulunmaktadır ki bunların ilki Aziz Andrew'in (MS 10-60) Kiev'i ziyaretidir. Bir diğeri ise Hıristiyanlığın Rus topraklarına Aziz Pavlus (MS 5-65) döneminde geldiği yönündedir. Son efsaneye göre ise Slavların azizleri olarak kabul edilen Cyrill ve Methodius Hıristiyanlığı bu topraklara ulaştırmışlardır (Tikhomirov, 1959: 200). Ancak yine de Rusların toplu hâlde din değiştirmeleri hadisesi, yukarıda bahsettiğimiz Vladimir'in Bizans imparatoru II. Basileios'tan gelen bir yardım talebi sonrasında gerçekleşmiştir. Patrik Photius yukarıda zikrettiğimiz ilk Bizans-Rus anlaşmasında Konstantinopolis'e gelen bir Vareg/Rus heyetinin Hıristiyanlığı kabul ettiklerini yazmaktadır. Ancak bu olaydan sonra Rus topraklarında toplu bir din değiştirme hadisesi yaşanmamıştır. Ayrıca Photios'un verdiği bu din değiştirme bilgisi, belirsizliğini hâlâ korumaktadır (Tikhomirov, 1959: 202). Yine Vladimir'in öncesinde prenses Olga da Rusları Hıristiyan yapmak için bir kısım girişimlerde bulunmuş ancak başta kendi oğlu olmak üzere ne Rus ileri gelenlerinden ne de halktan din değiştirme konusunda destek bulamamıştır (RPC: 95; Obolensky, 1971: 189). Olga'nın bu konudaki en büyük girişimi bizzat Konstantinopolis'e gidip Hıristiyanlığı kabul etmesidir. Kiev'de yeni bir devlet kuran Vareg/Rusların en önemli ticaret ortağı Bizans'tır. Dolayısıyla devletinin devamının Bizans ile olan ticaretin devamına bağlı olduğunun farkında olan Olga, bu cihetle Hıristiyanlığı ticari ilişkilerin devam edebilmesi için bir aracı olarak görmüş olabilir. Zira bu noktada İmparator VII. Konstantinos (2012: 595) *de Cremoniis*'te Olga ile birlikte Konstantinopolis'e gelen heyetin içinde Rus tüccarlarının da olduğunu kaydetmektedir. Olga ve sonrasındaki Kiev liderlerinin bu yeni dini, topraklarında yaymaya çalışıp çalışmadıkları bilinmemektedir. Dolayısıyla Hıristiyanlık, Vladimir devrine kadar Vareg/Ruslar arasında oldukça yavaş yayılmıştır. Vladimir öncesinde Hıristiyanlığı seçen Vareg/Ruslar savaşçıları için Kiev'de Aziz Elijah kilisesi kurulmuştu (Ryan, 2006: 282). Bu savaşçılar kuvvetle muhtemel Bizans ordusunda hizmet verirlerken Hıristiyan olup ülkelerine dönen savaşçılardır. Bu doğrultuda *Ana Rus Kroniği* Bizans'tan dönüp Hıristiyan inancına göre ibadet yapan Vareg/Rus savaşçılarından bahsetmektedir (RPC: 95). Ancak *Ana Rus Kroniği* Hıristiyan inancına göre ibadet edenleri savaşçılar olarak tanımlasa da bu kişilerin arasında Konstantinopolis'e gidip gelen Vareg/Rus tüccarlarının da var olmaması için hiçbir sebep yoktur.

Yeni kurulan Kiev Rus Devleti'nin Bizans kültür ve medeniyeti etkisine girmesini sağlayan en önemli faktör Rusların toplu hâlde din değiştirip Hıristiyan olmaları hadisesidir. Bu yeni din, hiç kuşkusuz Kiev topraklarına ticaret yolları ve paralı askerler vasıtasıyla gelmiştir. Vladimir'in 988 yılında imparatorun kız kardeşiyle evlenip Hıristiyanlığı kabul ettiğini yukarıda zikretmiştik. Ancak bu hadisenin öncesinde Vladimir, kendisini çevreleyen dinleri de araştırmayı ihmal etmemiş; Katoliklik, İslam ve Museviliği araştırmaları için bazı kişileri görevlendirmiştir. *Ana Rus Kroniği*, bu araştırmalar sonucunda Rusların kendilerine en uygun din olarak Bizans Ortodoksluğunu seçtiğini belirtmektedir (RPC: 111-112). Ancak bu tür din değiştirme hikâyeleri ortaçağda pek çok milletin tarihinde yer almaktadır. Örneğin Hazarlar, Museviliği seçerken ya da Uygur Türkleri Manihaizm saflarına geçerken bu türden bir araştırma sonucunda din değiştirmeye karar vermişlerdir. Dolayısıyla her ne kadar G. Vernadsky (2015: 58), bu hikâyeyi kesin gerçekleşmiş bir vakıa olarak değerlendirse de kroniğin anlattığı diğer dinlerin araştırılması bahsine ihtiyatla yaklaşılması gerektiği kanaatini taşımaktayız. Ayrıca Vladimir, mezkûr anlaşmadan hemen sonra Hıristiyan olmamış, prenses Anna'nın gönderilmesini beklemiştir. Prenses gönderilmeyince de günümüz Kırım'ında bir Bizans ticaret ve askerî üssü olan Herson'a saldırmıştır. Anna, evlilik için Kiev'e gönderilince Ruslar, Herson kuşatmasını kaldırmış, Vladimir Anna ile evlenmiş ve Rusların toplu hâlde vaftizleri başlamıştır. Bu durum, bize Vladimir'in Bizans Ortodoksluğunu seçmesinin aslında siyasi ve

ekonomik nedenlere dayandığını göstermesi bakımından önemlidir. Vladimir devrinde Kiev toprakları İslam, Hıristiyanlık ve Musevilik gibi dinlerle çevriliydi. Kiev'in Batısında Katolik Batı Avrupa devletleri, güneyinde ticaret bağlantılarının olduğu Ortodoks Bizans, daha güneyde İslam Halifeliği, doğuda da Musevi Hazarlar yer alıyordu. Değişik dinler tarafından çevrilen Vladimir'in ticari çıkarlarını sürdürmek için din değiştirme yoluna gitmiş olduğu düşünülebilir. Ancak bu noktada bir tehlike vardı ki o da hangi dini seçerse seçsin devletinin de o dinin etkisi altına gireceğiydi. Dolayısıyla bu noktada onun çok akıllı bir tercih yapması gerekiyordu. İki devlet arasındaki ticari ve askeri bağlantılar düşünüldüğünde Vladimir hem bu bağları güçlendirmek hem de ticaret gelirlerinin devamını sağlamak için Bizans Ortodoksluğunu seçmiş olabilir. Yani kronikteki akla yatan dinin Bizans Ortodoksluğu olarak gösterilmesi, kronik yazarlarının abartısı olduğu kanaatini taşımaktayız. Ayrıca Vladimir'in bu dini seçmesinde ticari çıkarların yanında ticaret ve paralı askerlik vasıtasıyla topraklarında yayılan Bizans etkisinin de önemi vardır.

Rusların Ortodoks inancını benimsemesi; ticari ilişkiler, tarafların birbirlerini tanımalarını sağlayan Konstantinopolis kuşatmaları ve bu kuşatmalar sonrasında oluşturulan diplomatik misyonlar gibi olgular sayesinde gerçekleşmiştir (Poppe, 1997: 312). Bu doğrultuda Theotokis (2012: 130), Rusların Hıristiyanlaşıp Bizans kültürü etkisi altına girmelerini iki taraf arasında yapılan ticaret anlaşmalarının bir sonucu olarak yorumlar. Viladimir'in Kiev'de mi yoksa Herson'da mı vaftiz olduğu bilinmemektedir. Ruslar; bir dış kuvvetin baskısı sonucunda değil, yıllardan beri devam eden ilişkilerin sonucunda din değiştirmişlerdir. Ancak her ne kadar bir dış baskı olmasa da Vladimir, bu yeni dini kendi unsurları arasında zorla yaymayı denemiştir. Örneğin 989 yılında Kiev'e dönen Vladimir, Slav tanrılarının heykellerini toplatmış ve en büyük Slav tanrısı olan Perun'un heykelini de Dinyeper nehrine attırmıştır. Sonrasında Kiev'de yaşayan zengin, fakir, köle fark etmeksizin herkesi çağırıp Dinyeper nehrine sokarak vaftiz ettirmiştir (RPC: 116). Her ne kadar kronikte Dinyeper kıyısında toplu bir vaftizden bahsedilse de Hıristiyanlık ilk başlarda sadece Rus elitleri arasında yayılmıştır (Tikhomirov, 1959: 208). Hıristiyanlığın Rus ve Slavlar arasında toplu hâlde kabul görmeye başlaması, XI. asrında gerçekleşebilmiştir. Kiev Rus Devleti'nin tamamen bir Hıristiyan ülke olması ise ancak XIII. asırda meydana gelmiştir (Poppe, 1997: 311-312). Kiev'de kurulan Rus devleti üzerindeki Bizans etkisi sadece din ile sınırlı kalmamıştır. Din değişiminden sonraki süreçte Rus dili, kültürü, hukuku ve edebiyatı üzerinde de hatırı sayılır bir Bizans etkisi yaşanmıştır. Vareglerin kuzey kökenli oldukları, *Anti-Normanist/Slavist* görüş taraftarları tarafından dahi kabul edilmektedir. Bu noktada beklenilen durum, Slavlar ve yeni gelen Vareg/Ruslar arasında hâkim olacak unsurun İskandinav kültürü olacağı düşünülebilir. Ancak Vareg/Ruslar, ilk geldiklerinde sayıca az olmaları ve Bizans ve Slavların daha köklü bir kültürel geçmişe sahip olmaları sebebiyle bu iki kültürün etkisi altına girip zamanla Slavlaşmışlardır. Slavların da din değiştirip Bizans kültürü etkisine girmeleri yine onların sayesinde olmuştur.

Vladimir'in din değiştirme konusundaki samimiyeti hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Onun bu dini seçmesinin arkasında hiç şüphesiz ticari ve ekonomik çıkarlar yatmaktadır. Bu bağlamda Vladimir, Slav unsurlarını askerî güç ile elinde tutabiliyordu. Yerli Slav kabilelerinin yeni gelen kuzeylilerden sayıca daha fazla oldukları gerçeği düşünüldüğünde bu durum Vladimir'in devletini bir arada tutabilmek için daha fazla çaba harcamasına neden oluyordu. Bu amaçla o, ilk olarak Kiev'de sürekli ikamet etmeye dikkat etti. Zira ondan önceki Kiev yöneticileri askerî seferler nedeniyle başkentten uzun süre uzak kalıyorlar, bu da otorite boşluğuna neden oluyordu. İkinci olarak da din değiştirip kendisine bağlı Vareg, Slav ve Fin kabilelerini din bağlarını kullanarak bir arada tutmak istedi (Rauschenbach, 1988: 4). Ayrıca Vladimir'in devletini gerçek manada bir devlet yapacak unsurlar olan kültürel unsurların hepsi Bizans'taydı. Eski pagan geleneklerin sürdürülmesi Vladimir'i devletler aranasında zor duruma sokuyordu, çünkü kendisi monoteist dinli devletlerle çevriliydi.

Bizans ortodoksluğunun seçilmesi, bir bakıma Rusların Bizans'ın bir uydusu olmaya başladıkları anlamına da gelmektedir. A. N. Kurat (2014: 34-35), Ortodoks Bizans inanç ve

kültürünün Rusları Katolik batıdan ayırdığını ve zaman içinde Batı Avrupa'dan tamamen farklı bir kültür geliştirmelerine katkı sağladığını yorumlamaktadır. Franklin ve Shepard (1996: 124) ise Kurat'ın yazdıklarına paralel olarak Ortodoksluğun Slav ve Rusları kaynaştırdığını ancak aynı zamanda onların Avrupa'nın diğer kültür ve medeniyetlerine karışmalarını engellediğini söylemektedirler. Vladimir, bu yeni dine girerken onun etkisinin kendi topraklarında ve unsurları arasında yayılacağının kuvvetle muhtemel farkındaydı. Bu nedenle kendi hesabına bir kısım önlemler almayı ihmal etmedi. Kiev Rus Devleti'nin karşısındaki en büyük kültürel ve siyasi tehlike, Bizans'ın bir uydu devleti hâline gelme ihtimalidir. Bu bağlamda Bizans'ın dünya görüşüne göre Bizans imparatoru, bütün Hıristiyanların da imparatorudur. Kendilerini diğer yöneticilerden üstün gören imparatorlara göre Bizans, bütün devletlerden üstün ve medenidir. Dolayısıyla ilk dönem Bizans-Rus ilişkileri, Bizans tarafından bu dünya görüşü çerçevesinde şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu etkileri en aza indirmeye çalışan Vladimir, yeni kurduğu kilisenin ibadet dilini Grekçe yerine Slavca yapmayı denemiştir. Ancak Vladimir yine de ülkesinde artan Bizans etkisini azaltmayı başaramadı ve Rus kilisesi, Bizans modelinde gelişim gösterdi (Runciman, 1970: 2). Shepard'a (1974: 27) göre ticari ilişkiler ile birlikte Bizans'tan bir kısım fikirler de ithal ediliyordu. Dolayısıyla o, Bizans'ın etkisine giren Kiev'in buna karşı bir kısım önlemler alma yoluna gitmiş olabileceği görüşündedir. Ancak ona göre alınacak önlemler, ekonomik bir çöküşe de neden olabilirdi. Bizans'a giden tüccarlar ve paralı askerler, döndüklerinde Bizans'ın ihtişamını her yerde anlatıyorlardı (RPC: 111). Bu durum da ister istemez Vladimir'in otoritesini gölgeliyordu. Ancak yine de Vladimir'in önünde iki seçenek vardı. Dolayısıyla devleti din değiştirmenin etkisiyle ya tamamıyla Bizans'ın kültür ve medeniyet dairesine girecek ya da kendi kilisesini kurup Slavcayı dinî dil olarak seçip Bizans etkisiyle mücadele edecekti. Neticede Vladimir, yeni bir çatışma ortamına girmek yerine din değiştirip Bizans'ın etkisi altına girmeyi tercih etti.

Vareg/Rusların din değiştirme hadiselerinin yukarıda zikrettiğimiz olumsuz yönlerinin yanında yeni kurulan Rus Devleti'ne sağladığı bir kısım faydaları da vardır. İlk olarak Vladimir'in Hıristiyan olması, onu Bizans imparatoru ile eş değerde bir statüye kavuşturmuştur (Shepard, 2015: 643). Bizans, Ortodoksluk sayesinde Batı Avrupa'dan farklı bir devlet geleneği geliştirmişti ki Bizans imparatoru, dinî yetkileri ile Ortodoksların hem dinî lideri hem de imparatoruydu. Bu durum, Vladimir'e aynı yetkileri kullanarak Vareg/Rus, Slav ve Fin gibi unsurların tek hâkimi olabilme fırsatını sunmuştur (Runciman, 1970: 1). Basileios'un kız kardeşi Anna ile evlenmesi Vladimir'i Bizans ile akraba hâline getirmiş ve bu sayede o, Avrupa devletleri arasında önemli bir konuma da yükselmiştir. Rus Devleti'nin kurulmasının ardından kuzeyden Rus topraklarına yapılan göçler kesintiye uğramadı. Ancak bu noktada farklı etnik kökenli toplulukları bir arada tutup yönetmek yeni kurulan bir devlet için zor bir uğraşıdır. Vladimir, Hıristiyanlığın ve kilisesinin birleştirici gücünü kullanarak bu durumu kolaylaştırmayı denemiş, zamanla yukarıda zikredilen topluluklar Ortodoksluk çatısı altında birleşmiştir. Hıristiyanlığın bu birleştirici özelliği Rusların zamanla diğer unsurlarla birleşerek bir millet olarak tarihteki yerlerini almalarına öncülük etmiştir. Din değişimi, sonraki birkaç istisna dışında Ruslar ve Bizans arasındaki savaş hadiselerini de sonlandırmıştır. Bizans ile oluşturulan diplomatik ilişkiler sayesinde Rus Devleti, Akdeniz dünyasının da bir parçası olmuştur (Polkhy, 2017: 44). Vladimir'in kozmopolit bir topluluğa hükmettiği akıldan çıkarılmamalıdır. Onun, Bizans'ın dinini seçmesi kuzeyli milletler arasındaki konumunu sağlamlaştırmış ve kendi yönettiği topluluklar üzerindeki otoritesini de güçlendirmiştir.

Bir asır öncesinde Cyrill ve Methodius, Bulgarların Ortodokslaşmalarını ve Slav alfabesinin oluşmasını sağlamışlardı. Bu sayede Ruslar hem bu alfabeyi hem de bu dini seçerek çok da yabancı olmadıkları bir ortama da girmiş oldular (Rauschenbach, 1988: 4). Yeni din hem Vareg/Rusları hem de hükmettikleri toplulukları çevre dinler olan İslam, Musevilik, Katoliklik ve Paganizmin kültürel etkilerinden de soyutladı. Böylece "Rus" adı bir millet ismi olarak anılmasının yanında aynı zamanda bir dinî inanç biçimi şeklini de aldı (Stokes, 1991: 64).

Yeni kurulan Rus Devleti'nin din değiştirmesinin Bizans İmparatorluğu için de bir kısım faydalı sonuçları olmuştur. Din değiştirme hadisesinden önce Bizans ve Vareg/Ruslar arasında bir kısım ticari ve askerî ilişkiler mevcuttu. Bizans için kuzey toprakları ticaret ve paralı asker kaynağıydı. Vareg/Rusların ticaretini yaptığı kürkler, kereste, bal ve bal mumu gibi ürünler Bizans pazarının aranan ürünleri arasındaydı. Kölelerin de bu pazarda önemli bir payı vardı. Rusların din değiştirmesinden sonra bu ticaret daha da arttı. Bizans, yukarıda da zikrettiğimiz gibi asker bulma sıkıntısı yaşamaktaydı. Bu noktada din değiştirme hadisesinden sonra Vareg/Ruslar, Bizans ordusunda daha sık görev almaya başladılar ve özellikle II. Basileios'un imparatorluğu yeniden toparlama sürecinde oldukça fayda sağladılar. Bizans, asırlardan beri kuzey toplumlarının istila ve baskın tehdidi altındaydı. Steplerin göçebe toplulukları aralıklarla gerçekleştirdikleri seferlerle başkenti dahi tehdit edebiliyorlardı. Göçebelerin yanında Vareg/Rus toplulukları da Konstantinopolis'e yağma seferleri düzenleyebiliyorlardı. Bu noktada Vareg/Rusların Ortodoksluğa geçmeleri ve Bizans'ın bir uydu devleti hâlini almaları, Bizans'ın kuzey sınırlarını güvence altına aldı. Bizans kilisesi de din değiştirme hadisesinden faydalanmayı ihmal etmedi ve kuzeye gönderdiği misyonerleri ile birlikte *ekümenik*liğini buralarda da yaymayı denedi. Yukarıda da belirttiğimiz gibi Bizans, din ve devlet anlayışına göre Bizans imparatoru bütün Hıristiyanların imparatorudur. Dolayısıyla Ortodoksluğun Rusya düzlüklerinde yayılması aynı zamanda Bizans imparatorunun otoritesinin kuzey bölgelerinde yayılması anlamına da geliyordu.

Yaroslav (1019-1054) devrinde Vareg/Ruslar üzerinde görülen Bizans kültür ve medeniyetinin etkisi daha da arttı. Vareg/Rusların Baltık Denizi'nden günümüz Rusya kıyılarına geçmelerinden beri Bizans ile olan ilişkileri aralıklarla gerçekleştirilen Konstantinopolis seferleri nedeniyle gergindi. Ancak bu gergin ortam, ticari ilişkilerin kesilmesine neden olmuyordu. Yaroslav devirlerinde iki taraf arasındaki ilişkilerin şekli askeri sürtüşmelerden sıyrılarak karşılıklı kültür alışverişine evirildi. Din değişimi hadisesinden sonraki Rus yöneticileri Bizans ile askerî mücadelelere bir son verdiler ve ticari ilişkilerin yanında Bizans'tan kültür alışverişi sürecine girdiler. Bu durum da ister istemez Kiev merkezli Rus devletinin daha fazla Bizans'ın etkisine girmesiyle sonuçlandı. Bu noktada S. Polkhy (2017: 41), Vladimir ve ardıllarının artık Bizans'tan toprak kazanmayı düşünmediklerini bunun yerine Dinyeper'de Bizans'a benzer bir Rus devleti oluşturmayı denediklerini yazmaktadır. 1054 yılında Doğu ve Batı kiliseleri kesin olarak birbirlerinden ayrılmışlardı. Bu ayrılığın Vareg/Ruslar üzerindeki en önemli etkisi, onları Batı toplumundan kültürel ve dinî olarak koparması olmuştur. Öyle ki G. Vernadsky'e (2015: 31) göre bu ayrılık, ileriki süreçte Rusların Katolik komşuları olan İsveç, Alman ve Polonyalıların Rusya sınırlarına müdahale etmelerine dahi neden olmuştur.

Sonuç

Uzun ticari ilişkiler, baskın ve yağma gibi askerî karşılaşmalar sonucunda Kiev'de kurulan ilk Rus devleti, kuruluşunu büyük oranda güney toplumları ile yaptığı ticarete borçludur. *Konstantinopolis'e giden Vareg Ticaret Yolu* gibi ticaret yollarının kendilerine sunduğu nimetlerden faydalanan Vareg/Rus toplulukları bu yolla ilk başlarda tüccarlar ve paralı askerler olarak Bizans'ı tanımışlar sonraki süreçte Bizans'a karşı girdikleri mücadelelerin ardından Bizans'ın ihtişamından etkilenmişlerdir. Bizans'a tüccarlar ya da paralı askerler olarak giden Vareg/Ruslar, memleketlerine döndüklerinde oldukça fazla etkilendikleri Bizans'ın kültür ve medeniyetini kendi soydaşlarına da anlatmışlardır. Bu etkileşimin sonucunda Kiev'de yeni kurulan tarihin ilk Rus devleti Bizans İmparatorluğu'nun bir uydusu hâline gelmeye başlamıştır. Başlangıçta savaş ve ticari ilişkiler ile başlayan ve gelişen bu etkileşim Rusların toplu hâlde din değiştirmeye başlamalarıyla doruk noktasına ulaşmıştır. Ortodoksluk inancına giren Rusların bu dinin etkisiyle daha fazla Bizans'ın etkisi altına girişler ve Dinyeper'de kurdukları devletleri Bizans'ın bir kopyası hâline dönüşmüştür. Bu dönüşüm sürecinin en önemli etkeni ise ticaret yolları ile Rus topraklarına gelen Bizans'ın dini ve kültürü olmuştur. Bu yeni din, yeni kurulan Rus devletini Katolik Batı Avrupa'dan ayırmış ve tarih gelişiminin Bizans eksenli olmasına neden olmuştur.

Kaynakça

ACAR, Kezban (2014). *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimine Rusya*, İstanbul: İletişim Yayınları.

A. D. Stokes (1991). "Kievan Russia", ed. R. Autiy ve D. Obolensky, *Companion to Russian Studies, An Introduction to Russian History*, ss. 49-77, New York: Cambridge University Press.

BLÖNDAL, Sigfus (1981), *The Varangians of Byzantium*, çev. ve rev., Benedict S. Benedikz, Londra ve New York: Cambridge University Press.

BOBA, Imre (1967). *Nomads, Northmen and Slavs, Eastern Europe in the Ninth Century*, Weisbaden.

CROSS, Samuel H. (1953). *Russian Primary Chronicle*, *Laurentian Text,* Crimson Printing Company: Massachusetts.

DE LA PUENTE, Ines Garcia (2010). "What Route Does the Povest' vremennykh let Really Describe?", *The Russian Review*, 69(3): 373-387.

FRANKLIN, Simon ve Jonathan Shepard (1996). *The Emergence of Rus, 750-1200*, Londra: Longman.

GOLDEN, Peter B. (1982). "The Question of the Rus' Qağanate", ed. Peter B. Golden, *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, ss. 85-97, Wiesbaden.

HOSKING, Geoffrey (2015). *Rusya ve Ruslar, Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar, İstanbul: İletişim Yayınları.

İbn Hurdazbih (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı (el-Mesâlik ve'l-Memâlik)*, çev. Murat Ağarı, İstanbul: Kitabevi Yayınları.

KURAT, Akdes Nimet (2014). *Rusya Tarihi, Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Ankara: TTK Yayınları.

NOSOV, Evgenij (1996). "The River Systems of Eastern Europe and their Role in the Formation of Towns and Russian State", ed. Gian Pietro Brogiolo, *Early Medieval Towns in West Mediterranean,* pp. 175-179, Mantova.

NOONAN, Thomas S. (1965). The Dnieper Trade Route in Kievan Russia (900-1240 A.D.), (Unpublished PhD Thesis), Indiana University, Bloomington.

NOONAN, Thomas S. (1978). "When Did Dirhams First Reached the Ukraine?", *Harvard Ukrainian Studies*, 2(1): 26-40.

OBOLENSKY, Dimitri (1971). *The Byzantine Commonwealth*, New York: Preager Publishers.

OSTROGORSKY, Georg (2011). *Bizans Devleti Tarihi*, çev. Fikret Işıltan, Ankara: TTK Yayınları.

PASZKİEWİCZ, Henryk (1954). *The Origin of Russia*, New York: Philosophical Library.

PHOTİUS (2017), *The Homilies of Photius, Patriarch of Canstantinople*, çev. ve yorum Cyril Mango, Oregon: Wipf and Stock Publishers.

POLKHY, Serhii (2017). *Avrupa'nın Kapıları: Ukrayna Tarihi*, çev. Gözde Erdoğan, Emre Güler ve Melhum Deniz Yıldız, İstanbul: Feylesof Yay.

POPPE, Andrzej (1997). "The Christianization and Ecclesiastical Structure of Kyivan Rus' to 1300", *Harvard Ukrainian Studies*, 21(3/4): 311-392.

PORPHYROGENİTUS, Konstantin (2020). *De Administrando Imperio*, çev. İlhan Aslan, İstanbul: Post Yayınları.

PORPHYROGENNETOS, Constantine (2012). *The Book of Ceremonies*, çev. A. Moffatt ve M. Tall, Leiden ve Boston: Brill Puplishing.

PSELLOS (1992). *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, çev. Işın Demirkent, Ankara: TTK Yayınları.

RAUSCHENBACH, Boris (1988). The baptism of Kiev, *The UNESCO Courier*, 1988 (9): 4-9.

RUNCIMAN, Steven (1970). "Byzantium, Russia and Caesaropapism", *Canadian Slavonic Papers/Revue Canadienne des Slavistes*, 2: 1-10.

RYAN, Nonna (2006). "Byzantine Influence on Russia Through the Ages", ed. Vrasidas Karalis, s. 279-290, Culture & Memory, Special Issue of Modern Greek Studies (Australia and New Zealand), Sydney.

SHEPARD, Jonathan (1974). "Some Problems of Russo-Byzantine Relations c. 860-c.1050", *The Slavonic and East European Review*, 52(126): 10-33.

SHEPARD, Jonathan (2011). "Concluding Remarks", ed. I. Garipzanov ve O. Tolochko, *Eraly Christianity on the Way From Varangians to the Greeks*, pp. 133-146, Kiev.

SHEPARD, Jonathan (2015). "Viking Rus ve Bizans", ed. Stefan Brink ve Neil Price, *Viking Dünyası*, çev. Ebru Kılıç, ss. 626-653, İstanbul: Alfa Yay.

SKYLITZES, John (2010). *A Synopsis of Byzantine History, 811-1057*, çev. John Wortley, Cambridge: Cambridge University Press.

THEOPHANIS, Continuati (2015). *Theophanis Contninuati Libri I-IV*, ed. A. Kambylis, Corpus Fontium Historiae Byzantinae, Volumen LIII, Boston ve Berlin: de Gruyter Inc.

THEOTOKİS, Georgios (2012). "Rus, Varangian and Frankish Mercenaries in the Service of the Byzantine Emperors (9th-11th C.) Numbers, Organisation and Battle Tactics in the Operational Theatres of Asia Minor and the Balkans", *Byzantine Symmeikta*, 22: 125-156.

TIKHIMIROV, Mikhail N. (1959). "The Origins of Christianity in Russia", *History*, 44(152): 199-211.

VASILIEV, Alexander A. (1946). *The Russian Attack on Constantinople*, Massachusetts: The Medieval Academy of America.

VASILIEV, Alexander A. (2016). *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, çev. Tevabil Alkaç, İstanbul: Alfa Yayınları.

VERNADSKY, George (1949). "The Problem of the Early Russian Campaigns in the Black Sea Area", *The American Slavic and East European Review*, 8(1): 1-9.

VERNADSKY, George (1959). *The Origins of Russia*, Oxford: Clarendon Press.

VERNADSKY, George (2015). *Rusya Tarihi*, çev. Doğukan Mızrak ve Egemen Mızrak, İstanbul: Selenge Yay.

WARD, Dennis (1970). "From the Varangians to the Greeks and other matters", ed. Robert Auty, L. R. Levitter ve Alexis P. Vlasto, *Gorski Vijenac: A Garland of Essays Offered to Professor Elizabeth Mary Hill*, pp. 303-311, Cambridge: W. S. Maney & Son Limited.

***Mavi Atlas*, 9(1)2021: 124-131**
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 08.11.2020
Makale Kabul | Accepted: 11.02.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.837668

Fatoş Işıl BRITTEN
Arş. Gör Dr.| Res. Assist. Dr
Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü, Edirne-TÜRKİYE
Trakya University, Faculty of Letters, Translation and Interpreting Department, Edirne-TURKEY
ORCID: 0000-0001-6020-2227
fisilcihan@trakya.edu.tr

Necib Mahfuz'un *Kahire Üçlemesi*'nde Türk İmgeleri

Öz

Nobel ödülünü kazanan ilk Arap yazar olarak bilinen Necib Mahfuz'un *Beyne'l-Kasrayn*, *Kasru'ş-Şevk* ve *es-Sükkeriye* (*Saray Gezisi*, *Şevk Sarayı* ve *Şeker Sokağı*) romanlarından oluşan Kahire Üçlemesinde (1957 ve 1958) Mısırlı tüccar bir ailenin üç kuşağı üzerinden 1917-1944 yılları arası Mısır yaşamı gerçekçilik akımı çerçevesinde anlatılır. Bu yaşamın ayrıntılarında aile yaşantısı, kadın erkek ilişkileri, Mısır'daki siyasi olaylar ile yirminci yüzyılın ilk yarısında ivme kazanan modernleşme süreci vardır. Tüm bu zengin katmanların arasında roman, anlatıcı ve diyaloglar vasıtasıyla o dönemki Mısır halkının zihnindeki Türk imgelerinin sorunsal doğasını yansıtması sebebiyle de dikkat çeker. Çoğunlukla karşılaştırmalı edebiyatın bir alt kolu olarak kabul edilen ya da onunla iç içe geçmiş çalışmalar yapan imgebilim ise kültürlerin diğer kültürler hakkındaki inanış, önyargı ve düşünce kalıplarına dair farkındalık kazandırmayı amaçlayan bir disiplindir. Bu inanış ve önyargılara göre şekillenen imgeler sabit olmayıp siyasi koşullara ve devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerine göre zaman içinde değişim göstermektedir. On yedinci yüzyılda Avrupalı gezginlerin doğu seyahatleri ile ortaya çıkan imge çalışmaları Türk imgeleriyle ilgili olarak da zengin bir malzeme sunar. Bu çalışma geçmişten günümüze dünyadaki Türk imgelerini kısaca gözden geçirdikten sonra *Kahire Üçlemesi*'ni karşılaştırmalı edebiyatın yakın okuma yöntemi ile inceleyecek olup Mısır özelinde on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın ilk yarısındaki Türk imgelerini ortaya çıkarmayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Edebiyat, Necib Mahfuz, *Kahire Üçlemesi*, Türk İmgesi, İmgebilim.

The Images of Turks in Naguib Mahfouz's Cairo Trilogy

Abstract

Consisting of the novels Beyne'l-Kasrayn, Kasru'ş-Şevk and es-Sükkeriye (Palace Walk, Palace of Desire, and Sugar Street), and written by the first Arabic Nobel prize winner, Naguib Mahfouz, *The Cairo Trilogy* (1957 and 1958) depicts Egyptian life between 1917 and 1944 within the framework of the realism movement. The novel details family life, gender relationships, political events and the modernisation process that accelerated during the first half of the twentieth century in Egypt. Between them the narrator, the dialogue and the rich textures of the novel's plot reflect the problematic nature of images of Turks in the mind of Egyptians of that period. Imagology as a discipline aims to create awareness about beliefs, prejudices and thinking patterns within cultures regarding other cultures. Images that are formed thanks to these beliefs and prejudices are not fixed and they undergo change in time according to the political situations and the relationship between states. Having first emerged with the journeys of Europeans to Eastern lands in the seventeenth century, imagology has a rich repertoire of images of the Turk from which to draw. After a brief review of images of Turks from past to present this paper intends to explore some key images of the Turk in Egypt in the nineteenth and the early twentieth century through a close reading of *The Cairo Trilogy*, a method frequently employed in the discipline of comparative studies.

Keywords: Comparative Literature, Naguib Mahfouz, *Cairo Trilogy*, Images of the Turk, Imagology.

Giriş

Kökeni Latince "imago" olan imge sözcüğü Türk Dil Kurumuna göre "zihinde tasarlanan ve gerçekleşmesi özlenen şey, hayal" ve "genel görünüş, izlenim, imaj" demektir (URL 1, 2020). Kabaca imgeleri inceleyen bilim dalı olarak tanımlayabileceğimiz imgebilimin diğer disiplinler ile ilişkisi üzerine mutlak bir uzlaşı sağlandığı söylenemez. Rene Wellek, imgebilimin bir çeşit edebiyat sosyolojisi şekli olduğunu ve bilim dalı olarak çalışma konularının edebiyat eleştirmenlerinden çok etnik antropologlara daha yakın olduğunu ileri sürer (Beller and Leerssen, 2007: 23). Hugo Dyserinck ise imgebilimi karşılaştırmalı edebiyat, kültür çalışmaları gibi disiplinlerin alt branşı olarak değerlendirir (Ulağlı, 2018: 33). Gürsel Aytaç (2016) imgebilim ve karşılaştırmalı edebiyat ilişkisini incelerken imgebilimin tarih araştırmaları, ve sosyoloji ile aynı aileden olduklarını ama aynı zamanda karşılaştırmalı edebiyat biliminin ilgi alanı olduğunu belirtir (Aytaç, 2016: 123). İmgebilim ortaya çıktığı zamandan beri karşılaştırmalı edebiyat ile ilişkisi üzerine tartışılmış ve çoğu bilim insan tarafından iki alan arasındaki yakın ilişkinin altı çizilmiştir.

İmgebilim ulusal önyargı ve klişelerin kökenlerini, işlevlerini ve işleyiş süreçlerini tarif ederek onları gün yüzüne çıkarıp çözümleyerek bireylerin bu önyargı ve basmakalıp inanışları fark etmesini amaçlar (Beller and Leerssen, 2007: 11-12).[1] Ertan Engin de benzer bir şekilde dini, siyasi, psikolojik birçok etmenin imgelerin oluşmasında payı olduğunu ancak bunların asıl gerçeklik olmadığını aklımızdan çıkarmamamız gerektiğini belirtir (2012: 65). Şükran Fazlıoğlu, imgebilimi bir milletin karşı-toplum hakkında sahip olduğu bir nevi psikoloji olarak tanımlayarak bir milletin diğer bir milleti değerlendirmesindeki genel kategorileri tespit etmeyi sağlayacağını söyleyerek vurguyu milletlerin kolektif bilinçaltına yapar (2015: 7). Bu bilim dalı psikanalist yaklaşımda kullanılan imge incelemesinden esinlenmiş ancak edebiyat incelemeleri sayesinde gelişmiş olduğunu belirtir (2018: 29). On yedinci yüzyılda Avrupalıların doğuya yaptıkları seyahatler ve farklı kültürlere karşı merak hem Batılı egzotizmi ortaya çıkararak Müslüman imgelerin Avrupalı kültürlerde çok ilgi çekmesini sağlamış hem de imge araştırmaları Avrupa'da yayılmıştır (ibid, 31-32).

1. Dünyada Türk İmgeleri

Türk imgesine baktığımızda ise bu imgenin Avrupa'da on birinci yüzyılda başlayan Haçlı Seferleri ile oluşmaya başladığını ve yüzyıllar içerisinde değişime uğradığını görüyoruz. Nedret Kuran Burçoğlu'nun (1999) belirttiği gibi Türkiye'ye uzaklığına bağlı olarak Avrupa'nın farklı coğrafyalarında çeşitlilik gösterse de Türk imgesi Türklerin yaptıkları fetihler ve Müslüman kimlikleri sebebiyle Avrupalılar için genel olarak düşman, zalim, gaddar ve öteki olarak şekillenmiştir (s.189). Hatta Türkler yenilmezlikleri ve askeri başarıları nedeniyle Avrupa'da yarattıkları korkudan dolayı Luther zamanında 'şeytanın timsali' olarak algılanmışlardır (Coşan, 2005: 265). Osmanlının II. Viyana kuşatmasının yenilgisi ve gerileme devrinin başlamasıyla yenilmez Türk imgesi de yerini güvenilmez, yalancı ve de harem ve Türk hamamı geleneklerinin tesiriyle şehvetli Türk'e bırakmıştır (Kuran-Burçoğlu, 1999: 194). Yine de Türklerin Avrupa'da her daim olumsuz sıfatlarla anıldığını düşünmek yanlış olur. Leyla Coşan (2005) Alman masallarında Türk imgesini incelediği makalesinde olumsuz sıfatlarla bezeli Türk imgelerinin olduğu masallar kadar bu imgelerin oldukça olumlu olduğu masallardan da bahseder. Örneğin, "Asil Kadı" gibi Türklerin saygılı davranışlarına ve hoşgörülerine (s. 268) ya da "Çıplak Kız" masalında olduğu gibi Türk kadınının sadık, güzel, sevecen ve erdemli olduğuna dair imgeler içeren masallar da mevcuttur (s. 273). Avrupa'daki Türk imgesinin sadece olumsuz olmadığını daha spesifik bir örnekle açıklamak için on altıncı yüzyıl Fransız şiirine göz atabiliriz. Bu şiirlerde "başlıca askeri düşman" imgesi tamamıyla yok olmasa da "Turkisk" "zenginlik, egzotik güzellik" ile bağdaştırılır ve de Fransa'daki iç savaşlar sebebiyle Türklere dair imgeler daha yapıcı hale gelir: "Padişah, devlet yönetimindeki

[1] Tüm çeviriler yazara aittir.

istikrarı ve özellikle de İslam dininden yola çıkarak sağladığı iç düzenden dolayı, Ronsard tarafından Kraliçe Catherine de Medici'ye örnek gösterilir" (Mazeaud-Karagiannis, 2016: 307).

Rusya'da ise yine Avrupa'dakine benzer ama genelde daha olumlu imgeler karşımıza çıkar. On sekizinci yüzyıl Rus halk şarkılarında Türklerin "kafir" ve "düşman" olarak nitelendirildiklerini ancak Türk ordusunun "şanlı kolordu" olarak adlandırıldığını ve Türk askeri içinse "cesur" sıfatının kullanıldığını görüyoruz (Rami, 2016: 65). Nobel ödülü alan ilk Rus yazar İvan Bunin'in ise Doğu seyahatlerini anlattığı *Kuş Gölgesi* isimli kitabında Türkleri "çok gururlu ve dost canlısı", "güler yüzlü" insanlar olarak tarif etmiştir (2016: 174-175).

Arap dünyasında Türk imgelerini incelediğimiz zaman Araplar ile Türklerin ortak geçmişleri ve Müslüman kimlikleri dolayısıyla birbirleriyle daha yoğun ilişkiler kurduklarını görüyoruz. Tarihin farklı dilimlerinde imgelerin değişkenlik göstermesi ise dikkat çekicidir. Türklerin İslamiyet öncesi dönemi, İslamiyet ve hakimiyet dönemi ve hakimiyet sonrası dönem olarak kabaca üçe ayrılabilecek bu dönemlerde farklı Türk imgeleri karşımıza çıkar. İslamiyet'i kabul etmeden önce Araplar, Türkleri Avrupalı halklar gibi savaş ile özdeşleştirmiştir. Diğer bir deyişle Talas meydan muharebesine (751) öncesi Türk algısı "direnen, savaşan, saldıran, buna bağlı olarak, savaşçı, düşman, korkulan vb. bir kişidir. Kısaca Türk, Arap'ın 'en büyük düşmanıdır' (Fazlıoğlu, 2015: 27). Hatta Avrupalıların Türkleri şeytan ile bir tutmaları gibi Araplar da Türkleri "Ye'cûc ve Me'cûc" ile ilişkilendirmişlerdir (Karadeniz, 2019: 31).[2] İslamiyet'in kabulü ile birlikte Türkler ötekilikten Arap toplumlarının bir parçası durumuna geçerler ve İslamiyet'teki ümmetçilik fikrinin de etkisiyle olumsuz imgeler yerlerini genel olarak olumlulara bırakır. Bu dönemde düşman Türk kurtarıcıya, İslam dünyasını hale yola koyan Türk'e dönüşür (Fazlıoğlu, 2015: 56). Ne var ki Fransız ihtilali sonrası Batılı ülkelerden gelen milliyetçilik fikirleriyle Arapların Türklere bakış açısı yeniden değişir. M. Ş. Çıkar, Napolyon'un Mısır'ı işgaliyle başlayan Modern Arap döneminin Arapların Batılı ülkelerle ilişkilerinin yoğunlaşması üzerine bilinçlerindeki olumlu Türk imgesinin de olumsuz bir algıya dönüştüğünü belirterek Ürdün asıllı Subhi Fehmavi örneğinde de görüldüğü üzere bu yazarın romanında yansıttığı Türk imgesinin Batılılar tarafından oluşturulduğunu öne sürerek Türkleri "uzak durulması gereken insanlar sınıfında" bir imge ile tasvir ettiği sonucuna varır (2017: 133-143).

Mısır özelinde de Türk imgesi genel olarak Arap halklarının genel geçer bakış açısını yansıtır. Hazem Said Mohammed (2019, 31 Ocak) Türklerin bin yıl kadar Mısır tarihinde önemli bir yerlerinin olduğunu, bu durumun Mısırlıların atasözlerine yansıdığını ve olumsuz Türk imgesinin 'hakim olduğunda kibirli; asker olduğunda kaba olması; olumlu imgenin de "saygılı, fakir olsa bile çok gururlu, hakem olsa adaletli ve asker ise cesur olması" olarak özetlenebileceğini ileri sürer.

2. *Kahire Üçlemesi*

İlk Nobel ödüllü (1988) Arap yazar Necib Mahfuz'un Mısır'da saygın bir roman yazarı olarak tanınması edebiyat kariyerinin başlarında yazdığı *Kahire Üçlemesi* (1957) ile gerçekleşmiştir diyebiliriz. Kaynak dil olan Arapçada *Beyne'l-Kasrayn*, *Kasru'ş-Şevk* ve *es-Sükkeriye* olarak adlandırılan bu üçleme Işıl Alatlı tarafından sırasıyla *Saray Gezisi*, *Şevk Sarayı* ve *Şeker Sokağı* adlarıyla 2008 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir. Mısırlı tüccar bir ailenin üç kuşağını anlatan "üçlemenin ana meselesi Mısır tarihinde bir geçiş döneminde oluşan sosyo-politik koşulların etkisini Mısırlı bir ailenin başına gelenler üzerine gerçekçi bir şekilde sunabilmek için romanın temsil şekli tamamen öykünmecidir" (Al-Mousa, 1992: 38). Diğer bir deyişle gerçekçilik akımının etkisi altında yazılan roman geleneksel hayattan modern hayata geçişin hızlı bir şekilde yaşandığı yirminci yüzyılın birinci yarısını Abdülcevat ailesi eksenli olarak ele alırken Mısırlı her sınıf, yaş ve toplumsal cinsiyetten karakter ile

[2] Türklerin Avrupa'da da "Ye'cûc ve Me'cûc" (Gog and Magog) ile özdeştirildiği olmuştur. Örneğin, Rönesans dönemi Hollandalı ressamı Bosch'un tablolarında Türkleri Ye'cûc ve Me'cûc ile ilişkilendirmiştir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Koerner, 2016.

renkli bir anlatı sunar. Aile içinde fazlasıyla despot bir baba ve itaatkar, evden hiç dışarı çıkmayan dindar bir anne ve dört çocuktan oluşan ilk kuşak yerini kadınların üniversite eğitimi aldıkları daha eşitlikçi kuşaklara bırakır.

Ailenin mutlak hakimi otoriter baba Ahmet Abdülcevat'ın müzik ve eğlenceye düşkünlüğü sayesinde Mısır'ın o dönemdeki eğlence hayatından ayrıntılar da romana yansır ancak romanın arka planında İngiliz işgali ele alınır. Mahfuz'un hayatına koşutluklarıyla ve romanda geniş yer almasıyla ana karakter diyebileceğimiz birinci kuşak ailenin en genç üyesi Kemal henüz küçük bir çocukken İngiliz askerler mahallelerine yerleşir ve bazıları Kemal ile arkadaş olurlar. İşgalciler ilk geldiklerinde küçük bir çocuk olan Kemal'in İngilizler Mısır'da otoritelerini arttırınca işgal karşıtı gösterilere katılan ağabeyi Fehmi'nin hayatını kaybetmesiyle İngilizlere küsmesini Mısır halkının onlara karşı duygularının bir yansıması olarak da düşünebiliriz. Mısırlılar tarafından kucaklanan Vaft partisi, Zağlul ve arkadaşları, Mısır'ın bağımsızlığı ve yoğun milliyetçi fikirler romana damgasını vurur. Üçleme bir yandan Mısır halkının günlük hayatını betimlerken diğer yandan da Mısır'daki siyasi olayları da okuyucuya aktarır. Roman 1917-1944 yılları arasındaki siyasi olayları kapsar ve siyaset yaşamın tam ortasındadır: "Ahmet Abdülcevad, bir içki meclisinde arkadaşlarıyla sözü siyasete getirdiği gibi, Kemal aşk hayatını ifade ederken siyasetten örnek verir" (Çelenlioğlu, 2017: 12).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılabileceği gibi romanın ana konusu Türkler değildir. Hatta ülke o dönemde işgal altında olduğu için Türklerden ziyade İngilizlerle ilgili yargılar romanda daha çok yer kaplar. Özellikle ikinci ve üçüncü kitaplarda Türklerden daha az bahsedilir olur ancak Türk imgesi romanda dikkatimizi çeken önemli bir yan unsurdur.

3. *Kahire Üçlemesi*'nde Türk İmgeleri

Kahire Üçlemesi'nde "Türk" sözcüğü yirmi üç kere, "Osmanlı" sözcüğü ise yedi kere geçer. İlk kitabın henüz başlarında okuyucu bu sözcüklerle karşılaşır ve Türk imgelerinin yaratım süreci başlamış olur. I. Dünya Savaşı dönemi Mısır'ına tanıklık ettiği için karakterler siyasetten ve ülkede olan güncel olaylardan sıklıkla bahsederler. Ana roman karakterleri Ahmet ve Emine'nin kurduğu ilk diyalogda savaşa ve dolayısıyla Türklere gönderme vardır (s. 17). Savaşta belli bir tarafı olan ve Mısır'ın yöneticisi Osmanlı İmparatorluğu'dan da olumlu anlamda söz edilir: "Yasin, kardeşinin umutlarını anlayışla ve sükûnetle karşılamakla birlikte, sanki bir aldırmazlık içindeydi. O da Fehmi gibi, Almanların ve dolayısıyla Türklerin kazanmasını; Osmanlı Hanedanı'nın uhdesinde bulunan hilafetin yeniden güçlenmesini ve ikinci H[ı]div Abbas ile Muhammed Ferit'in Mısır'a geri dönmesini istiyordu" (s. 64-65). Aile, Birinci Dünya Savaşı'nın itilaf devletlerinin kazanmasını böylece Osmanlının ve dolayısıyla hilafetin güç kazanmasını temenni ederler.

Romanda bahsi geçen ve tarihi bir kişilik olan II. Abbas Hilmi Paşa Osmanlı hıdiviydi ancak Osmanlının Almanya yanında savaşma kararı sonrası İngilizler onun hıdivliğini kabul etmez. Yine de Lozan Antlaşması bitene kadar Osmanlı onu Mısır hıdivi olarak tanımıştır. Muhammed Ferit ise Türk asıllı, Mısırlı ve Mısır milliyetçisi bir siyasetçidir ve "Mısır Mısırlılarındır" ilkesini benimsemiştir. İngiliz işgaline karşı çıkan Milli Hareket'in en önemli isimlerinden biriydi ve 1919'da ölümünden önce İstanbul'a gidip Osmanlı'dan yardım istemiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere orta halli Mısırlı bir aile olarak Mısır halkını temsil eden Abdülcevat ailesinin Türk asıllı yöneticileri ve hilafet ile birlikte Osmanlı yönetimini tercih ettiklerini görüyoruz.

Üçleme, Mısır'ın Türklerle olan ilişkisini yalnızca siyaset üzerinden kurmaz. Romanın yan karakterlerinin birçoğu da Türk'tür. Bu noktada Şevket ailesi ön plana çıkar:

> Şevket ailesi, tanımaktan şeref duyulacak insanlardı. Sadece Türk kökenli oldukları için değil; aynı zamanda yüksek sosyal statüye sahip oldukları için. Aile Kahire'de, el Hamzavi ile el Sureyn arasında büyük mülk sahibiydi. Ahmet, orta sınıfın ortalarında bir yerdeyse, bu ailenin sosyal skaladaki yeri çok üstlerde, hatta tartışmasız biçimde en üstteydi (245).

Abdülcevat ailesinin iki kızı Ayşe ve Hatice, Şevket ailesinin oğullarıyla evlenirler. Roman boyunca bu aile ile aralarında hiç bir tartışma yaşanmaz. Tam tersine Abdülcevatlar bu aileden hep yardım görmüşlerdir. Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Şevketlerin zenginlikleriyle saygınlık görmelerini yanında Türk kökenleri de onlara toplumda oldukça yüksek statü sağlar. Burada Türklük bir övünç kaynağı, varlığından gurur duyulacak bir durum olarak sunulmuştur.

Şevket ailesinin ikinci kuşak üyesi Ahmet Şevket, Alviya Sabri isimli bir kızdan hoşlandığında kızın güzelliği anlatıcı tarafından betimlenirken seçilen sıfatlar ilginçtir: "Genç kız Türk güzelliğinin Mısır versiyonu gibiydi. Orta boylu, ince, simsiyah saçlı ve beyaz tenliydi. Koca siyah gözlerinin bakışı kibirli, kaşları çatılı, davranışları kibar, duruşu soyluydu" (s. 131). Görüldüğü üzere bu betimlemede Türklük ile ilgili olumlu ve olumsuz özellikler bir arada kullanılmıştır. Türkler güzel, kibar ve soyludur ancak aynı zamanda kibirli ve sert görünüşlüdür. Bu imgenin roman boyunca tekrar tekrar yeniden üretildiğini ve üçlemede Türklük imgesi bağlamında bir tutarlılık olduğunu söyleyebiliriz.

Türk imgesinin en yoğun olarak karsımıza çıktığı yer Ahmet'in en büyük oğlu Yasin'in ve yakın dostu Muhammed Afit'in kızı Zeynep ile evlendiğinin anlatıldığı bölümlerdir. Zeynep de Türk kökenlidir ve bu durumdan aile içinde sıklıkla bahsedilir. Alaycılığının ve iğneleyici karakteriyle öne çıkan Hatice, Yasin ile Zeynep'in ilişkisinin en basından beri kuşkucu bir tavır takınır: "Sık sık Afit ailesinin ne kadar seçkin bir aile olduğunu söylerler. Herkesin yediğini yemiyorlarmış filan...Yemek yapışında olağanüstü bir şey var mı sence?" (s. 324). Zeynep'in yaptığı Çerkez tavuğuna evin erkekleri hayran kalırken evin kadınlarından Emine kıskançlık hisseder, Emine'nin kızı Hatice ise yemekte özel bir yan bulunmadığını sadece süslü göründüğünü söyleyerek tarifi küçümser ancak bir yandan da Çerkez tavuğu yapmayı öğrenmeye çalışır. Aile aslında Zeynep'i tam olarak benimseyemez ve ona kuşkuyla yaklaşırlar. Bunun nedeni anlatıcının belirttiği üzere her ne kadar kibar ve zarif bir şekilde de olsa Zeynep'in Türklüğü ile övünmesi, baba evini ve oradaki görece özgürlükçü yaşamı evin kadınlarına anlatmasıdır. Babasıyla at arabasına binişleri, kırlarda bahçelerde dolaşmalarını mutlulukla anlatır ancak Emine gibi hayli geleneksel bir aileden gelen bir kadın için anlatılanlar hayret verici ve ürkütücüdür (s. 325). Hatice de bulduğu her fırsatta ağabeyi Yasin'e Zeynep'i kötüler:

> "Amma gezenti karın var!" dedi. Yasin güldü. "Bu, Türk usulü!" Sen anlamazsın." "Türk usulü" sözcükleri, Hatice'ye Zeynep'in dayanılması zor böbürlenmelerini hatırlatmıştı. "Bu arada, evin hanımı Türk kökeniyle pek övünüyor" dedi, "Neden? Çünkü büyükbabasının büyükbabasının, büyükbabasının büyükbabası Türk'müş! Dikkat et ağabey. Türk kadınları sonunda aklını yitirir" (s. 325).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Türklük vurgusu Mısır kadınını temsil eden Hatice'yi epey rahatsız etmiştir ve Türklük yeniden karşımıza övünülecek bir özellik olarak çıkar. Türk olarak Zeynep kendini beğenmiş, kibirli davranışlarıyla ve geleneksel Arap toplumuna nazaran görece özgür yetiştirilişiyle dikkat çeker. Bu noktada Zeynep'in gururlu karakteri Hazem Said Mohammed'in bahsettiği "Türk dilencisi gibi, açken bile lazım değil diyor" atasözünü çağrıştırır; Mısır halkının belleğinde Türk imgesi yardıma muhtaçken bile gururundan ve kibrinden vazgeçmeyen bir millet olarak yer etmiş gibi görünmektedir (2019, 31 Ocak). Zeynep elbette muhtaç düşmüş bir kadın değildir ancak oldukça geleneksel bir evin gelini olarak aile içinde ondan beklenen rol daha geri planda kalıp kocasının ailesine karşı şükran duyması ve itaatkar olmasıdır.

Abdülcevat ailesinin baba figürüne baktığımızda, otoritesini yitirmemek adına çocukları ile yakın bir ilişki kurmaktan kaçınan ve onlarla sağlıklı bir iletişim kurmayan bir baba ile karşılaşıyoruz. Ahmet bey özellikle *Saray Gezisi*'nde çocuklarını ve karısını sürekli azarlayan bir karakter olarak göze çarpar. Zeynep'in babasıyla arkadaş gibi olan ilişkisi aile kadınlarına hayatlarında nelerin eksik olduğunu gösterdiği için Zeynep'ten rahatsızlık duymaları anlaşılabilecek bir durumdur. Hatice'nin Zeynep'in aslında yeterince Türk olmaması, diğer bir deyişle soyunda çok az bir Türklük olması ile

alay etmesi Mısır toplumunda o dönemde Türk olmanın ne kadar ayrıcalıklı olduğunu göstermesi acısından ilginçtir. Ne var ki, Hatice sözlerini Türk kadınlarının sonunda delirdiğini belirten bir Mısır halk sözü ile bitirir, bu da Mısır toplumunda Türk kadınına karşı olumsuz bir algıyı da ortaya çıkarır.

Çapkın bir karakter olarak betimlenen Yasin kısa bir süre sonra evin siyahi hizmetçisine tecavüz etmeye kalktığında Zeynep'in gururu incinir ve baba evine geri dönüp boşanma talep eder. Yirmi birinci yüzyılda Zeynep'in kararı olağan gibi görünse de o dönemin Mısır'ı için kadının boşanmak istemesi çokça karşılaşılan bir durum değildir. Ahmet, Yasin'in tecavüz girişimini "iğrenç" olsa da önemsiz ve evlilikte yaşanabilecek bir durum gibi görür: "Böylesi 'hataların' boşanmayı gerektirdiğini boşanma talebinin oğlunun karısından gelmesinin ise asla! [düşünmemişti] Dünya tersine mi dönmüştü?" (s. 431) Muhammed Afit'in geri adım atmamasının nedeni ise Yasin'in eve sabaha karşı sarhoş gelmesi ve kızını aldattığı kadının hizmetçi sınıfından ve siyahi olmasıdır. Diğer bir deyişle Türklük ile özdeşleştirilen karakter ayrımcı ve ırkçı bir tutum takınır ve Türklerin kendini soylu ve ayrıcalıklı görmesinin altı yine çizilir. Birkaç paragraf sonra Afit'in Türklüğü yeniden görünür kılınır: "Muhammed Afit'in Türk kökenini ve katır gibi inadını biliyordu" (s. 433). Ayrıca, Türklük ile inatçılık ilişkilendirilir: "Her ne pahasına olursa olsun, kendisini böylesine kaba bir muameleye muhatap olmaktan korumayı bilirdi elbet ama bu Türk inatçılığı yok mu! Hayır... şeytan... Hayır... Yasin...Yasin, başka kimse değil, Yasin!" (s. 435) Ahmet yakın dostu Muhammed Afit'i, "altın kalpli ve fakat Türk zihniyeti içinde sabit fikirli bir adam" (s. 436) olarak tanımlar ve ona göre bu Türk karakter her ne kadar iyi yürekli olsa da Türklüğün getirdiği olumsuz, katı bir yönü vardır.

Sonuç

Laurent Mignon, çağdaş Arap edebiyatından bir eserin Türk edebiyat dizgesine çeviri yoluyla girebilmesi için önce Batılı ülkelerde saygın bir eser olarak kabul edilmesi veya belli bir tanınırlığa ulaşmaları gerektiğini, genel olarak Türkiye'de modern Arap edebiyatları üzerine çok az çalışma olduğunu ve modern Türk ve Arap edebiyatlarının karşılaştırılmalı edebiyat bağlamında çalışılması gerektiğini vurguluyor (2009: 229-230). Bu bağlamda *Kahire Üçlemesi*'nde Türk imgeleri konulu bu çalışmayı modern Arap edebiyatından bir eseri karşılaştırmalı edebiyat kapsamında incelemeyi söz konusu eksiği gidermede küçük bir adım olarak değerlendirebiliriz.

Bu çalışmada geçmişten günümüze Türk imgesinin farklı toplumlarda ne şekilde oluştuğu gözden geçirilip özelde Necib Mahfuz'un *Kahire Üçlemesi*'ndeki (1957) Türk imgesine odaklanıldı. Gerek Avrupa'da gerekse Arap ülkelerinde olsun Türklerin erken dönem imgesi savaşçı, korkulan, hatta şeytani düşman olarak karşımıza çıkar ancak yine de özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa'daki halkları yönetmeye başlamasıyla adil, saygılı, hoşgörülü gibi olumlu özellikler de Türkleri tanımlamakta kullanılır. Arap topraklarında da İslamiyet öncesi Türkler öteki, düşman, savaşçı olarak görülürken İslamiyet'in kabulü ile birlikte bu toplumların bir parçası olarak kabul edilmiş ve yönetici, kurtarıcı gibi sıfatlarla değerlendirilmiştir. Ne var ki, milliyetçilik akımı ile birlikte Batılı ülkeler ile olan ilişkiler neticesinde Türk imgesi yine olumsuzlaşmaya başlamış ve özellikle Batılı ülkelerin etkisi altındaki Arap yazarlar tarafından Arap ülkelerinin geri kalmasının sebebi Osmanlı İmparatorluğu olarak görülmüştür. *Beyne'l-Kasrayn*, *Kasru'ş-Şevk* ve *es-Sükkeriye* (*Saray Gezisi*, *Şevk Sarayı* ve *Şeker Sokağı*) olarak üç kitaptan oluşan *Kahire Üçlemesi*ne bakacak olursak Türk, Osmanlı gibi sözcükler özellikle Birinci Dünya Savaşı'nın anlatıldığı ilk kitapta daha sıklıkla kullanılırken ikinci ve üçüncü kitapta Türklerden pek bahsedilmez. Bunun nedeni Osmanlı'nın yıkılması, İngilizlerin ülkeyi işgali ve modern yaşam ile birlikte Türklerin yirminci yüzyılın ikinci yarısında Mısır'daki etkisinin azalmış olmasıdır. Romanda orta sınıf, Müslüman, Mısır halkını temsil eden Abdülcevat ailesinin isteği, Birinci Dünya Savaşı'nı Almanların dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun kazanması, hilafetin güçlenmesi ve Türk kökenli Mısırlı yöneticilerin yönetime geri dönmesidir. Gerek Şevket ailesi gerekse Afitler olsun romandaki iki dost aile de Türk kökenlidir

ve toplumda hayli saygın yerleri vardır. Şevket ailesi Abdülcevatlara her durumda yardım eli uzatmış bir aile olarak Türklükle ilgili olumlu bir yargı oluşturur. Afitler ise romanda daha ayrıntılı incelenmiş olup Türklükle ilgili olumlu ve olumsuz imgeler beraber kullanılmıştır. Buna göre Türkler soylu, ve kibar insanlardır ayrıca iyi birer insan ve dost olabilirler ancak olumsuz olarak aynı zamanda kökenleriyle övünen, gururlu, inatçı ve geri adım atmayan, sert mizaçlı kişiler olarak tasvir edilmiştir. Zeynep üzerinden tanımlanan Türk kadını ise Mısırlı Arap kadınına göre daha özgürlükçü bir ortamda yetişir ve Arap kadınına göre daha az yumuşak başlıdır. Burada unutulmaması gereken şey imgelerin yönetici güçlerin tutumu, ülkeler arasındaki ilişkilerin durumuna göre zaman içinde değişebilir olmasıdır. Sonuç olarak romandaki Türk imgesi Mısır halkının kolektif bilincini yansıtması sebebiyle önemlidir.

Kaynakça

AL-MOUSA, Nedal (1992). The Nature and Uses of the Fantastic in the Fictional World of Naguib Mahfouz. *Journal of Arabic Literature, 23*(1), 36-48. (www.jstor.org/stable/4183256).

AYTAÇ, Gürsel. (2016). *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

BELLER, Manfred and Joep LEERSSEN (2007). *Imagology: Cultural Construction and Literary Representation of Characters: A Critical Survey*, Rodopi.

COŞAN, Leyla (2005). "Alman Masallarında Türk Imajı", *Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Türklük Araştırma Dergisi 18*, s. 261-275.

ÇELENLİOĞLU, Asiye (2017). "Necip Mahfuz'un Üçlemesinde Eleştirel Gerçeklik". *JOSR* Nisan 9(1), s. 1-21.

ÇIKAR, Mehmet Şirin (2017). "Modern Arap Romanında Türkiye İmajı: Suphi Fehmavi Örneği", *Van Yüzüncü Yıl Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 133-144.

ENGİN, Ertan (2012). "İmagoloji", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 27, 57-66.

FAZLIOĞLU, Şükran (2015). *Arap Romanında Türkler,* İstanbul: Küre Yayınları.

KARADENİZ, Ahmet (2019). "İslam Kaynaklarında Türk İmgesi ve Onun Değişimi", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 25-36.

KOERNER, Joseph Leo (2016). *Bosch and Bruegel: From Enemy Painting to Everyday Life*, New Jersey: Princeton University Press.

KURAN BURÇOĞLU, Nedret (1999). "The Image of the Turk in Europe from 11th to 20th Century as Represented in Literary and Visual Sources*", Marmara Journal of European Studies,* 7(1-2), 187-201.

MAHFUZ, Necib (2013a). *Şevk Sarayı,* çev. I. Alatlı, İstanbul: Hitkitap Yayınları.

MAHFUZ, Necib (2013b). *Şeker Sokağı,* çev. I. Alatlı, İstanbul: Hitkitap Yayınları.

MAHFUZ, Necib (2014). *Saray Gezisi,* çev. I. Alatlı, İstanbul: Hitkitap Yayınları.

MAZEAUD KARAGİANNİS, Edith (2016). "16. Yüzyıl Fransız Şiirinde Türk İmajı: Ronsard, Du Bellay, Baïf, Belleau" *Dünyada Türk İmgesi,* çev. S. Çağlayan, ed. Ö. Kumrular. İstanbul: Kitap Yayınevi.

MİGNON, Laurent (2009). *Ana Metne Taşınan Dipnotlar: Türk Edebiyatı ve Kültürlerarasılık Üzerine Yazılar,* İstanbul: İletişim Yayınları.

MOHAMMED, Hazem Said (2019). "Mısır Atasözlerinde ve Deyimlerinde Türk İmajı", *Ortadoğu ve Afrika Araştırmacıları Derneği,* https://ordaf.org/misir-atasozlerinde-ve-deyimlerinde-turk-imaji/

RAMİ, İlsever (2016). *19. Yüzyıl Rus Edebiyatında Türk İmgesi,* İstanbul: Çeviribilim Yayınları.

ULAĞLI, Serhat, (2018). *"Öteki"nin Bilimine Giriş: İmgebilim,* İstanbul: Motto Yayınları.

URL 1. Erişim Tarihi: 10 Eylül 2020, (https://www.sozluk.gov.tr).

Mavi Atlas, 9(1)2021: 132-146
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 27.11.2020.
Makale Kabul | Accepted: 24.12.2020.
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.832657

Gülin YAZICI ÇELEBİ
Dr. Öğr. Üyesi| Assist. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Gümüşhane -TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of Psychology, Gumushane-TURKEY
ORCID: 0000-0002-6779-9123
gycelebi@gumushane.edu.tr

Kadınların Kişilik Özellikleri ile Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Öz

Üzerinde uzlaşılmış bir tanımı olmamasına rağmen kişilik, yüzyıllardır incelenen bir konudur. Farklı boyutlarda ele alınmakla beraber daha çok kişilik, belirli özelliklerin gösterilip gösterilmemesi ile sınıflandırılmaya çalışılmaktadır. Hangi kişilik özelliğinin hangi davranışlara ya da yaşam becerilerine yatkınlık oluşturduğu da ayrıca incelenmeye açık bir konudur. Bu araştırmanın amacı da bireylerin kişilik özellikleri ile psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. İlişkisel tarama modeli kullanılan araştırmanın çalışma grubunu 18 yaş üstü 312 kadın oluşturmaktadır. Çalışma grubunun yaş ortalaması 33,6 olarak hesaplanmıştır. Araştırmaya katılım, gönüllülük esasına göre sağlanmış ve basit örnekleme yöntemi ile 2019 yılında toplanmıştır. Veri toplama araçları için gereken izinler alınmıştır. Veri toplama aracı olarak Cervantes Kişilik Ölçeği ile Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği kullanılmıştır. Ayrıca araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu ile çalışma grubuna ilişkin demografik bilgiler toplanmıştır. Elde edilen veriler, SPSS 25 programında analiz edilmiştir. Yapılan normallik analizlerinden sonra uygulanacak tekniklere karar verilmiş, değişkenler arasındaki ilişkilerin analizinde Pearson korelasyon tekniği, ikili değişkenlerin karşılaştırılmasında t-testi, üç ve daha fazla kategorili değişkenlerde ise tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Farkın kaynağını belirlemek için Bonferroni testinden yararlanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda psikolojik sağlamlık ile kişilik özellikleri alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler olduğu; yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, bir işte çalışıp çalışmama durumu açısından da anlamlı farklılıklar olduğu belirlenmiştir. Elde edilen veriler, alanyazın ışığında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kişilik Özellikleri, Psikolojik Sağlamlık, Kadın.

Analysis of the Relationship Between Women's Personality Traits and Psychological Resilience Levels

Abstract

Although it has no agreed definition, personality has been an issue that has been studied for centuries. Although it is handled in various dimensions, personality is rather tried to be classified by whether it shows or does not show certain characteristics. Which personality trait predisposes to which behaviours or life skills is also a subject open to research. The aim of this study is to examine the relationship between individuals' personality traits and their psychological resilience. The sample group of the study used in the correlational survey model consists of 312 women over 18 years of age. Participation in the research was on a voluntary basis and was collected in 2019 with the simple sampling method. Necessary permissions have been obtained for data collection tools. The Cervantes personality scale and the short psychological resilience scale were used as data collection tools. In addition, demographic information about the study group was collected with the personal information form prepared by the researcher. The data obtained were analyzed through the SPSS 23 program. After the normality analysis, the techniques to be applied were decided. Pearson correlation technique was used in the analysis of the relationships between variables, the t-test for the comparison of binary variables, and one-way variance analysis was used for variables with three or more categories. A Bonferroni test was used to determine the source of the difference. As a result of the analysis, it was determined that there is a significant relationship between psychological resilience and personality traits sub-dimensions and that there are also significant differences in regards to age, marital status, education level, and whether working or not. The discussion is based on the analysis of the obtained data.

Keywords: Personality Traits, Psychological Resilience, Woman.

Giriş

Günlük dilde sıkça karşımıza çıkan kişilik kavramı, bireyin temel özelliklerini içeren görece sürekli bir yapıyı ifade etmektedir. Kişiliğin ne olduğu ile ilgili tanımlama çalışmaları ilkçağ filozoflarından günümüze kadar gelmesine rağmen üzerinde uzlaşılmış tek bir tanım söz konusu değildir. Kelimenin kökleri Latincedeki persona kavramına dayanmakta ve tiyatro oyuncularının yüzlerine taktıkları maskelerle üstlendikleri rolleri ifade etmektedir (Yanbastı, 1990: 9). Kişilik kavramı, çok boyutludur ve alan yazında farklı boyutlara vurgu yapan çok fazla tanımlama olduğu görülmektedir. Kişilik ile ilgili temel tanımlardan birinin sahibi olan Allport (1961) kişiliği; bireyin kendine özgü düşünce, davranış ve his kalıbını üreten, psikolojik sistemin insan içindeki dinamik bir organizasyonu olarak tanımlamıştır (Carver and Scheier, 2008: 5). Tanıma bakıldığında kişiliğin duygu, düşünce ve davranış boyutuna vurgu yaptığı görülmektedir ve bu durum bireyin varlığının bütününü kapsadığı şeklinde yorumlanabilir. Burger (2006) ise kişiliği bireyin kendisinden kaynaklanan tutarlı davranış kalıpları ve kişilik içi süreçler olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamada ise tutarlılık ve devamlılık boyutuna dikkat çekilmektedir, bir başka değişle durumsal anlık tepkilerden ziyade devamlılık ve tutarlılık içeren bir yapıdan söz edilmektedir. Benzer hususlara dikkat çeken başka bir tanımda ise Flett (2007) kişiliğin hayatın ilk yıllarından itibaren kendini gösteren, duruma ve zamana göre genellenebilen özellikleri de içeren, görece değişmez bireysel farklılıklar olarak tanımlamaktadır. Köknel (2005) ise kişiliği bireyin çevresi ile uyum sağlamak amacıyla gösterdiği davranışların tamamı ayrıca bireyi diğerlerinden farklılaştıran psikolojik, fizyolojik ve zihinsel nitelikler olarak açıklamaktadır. Bireysel farklılıklara vurgu yapan başka bir tanımlamada ise Cüceloğlu (2012) kişiliği; bireyin iç ve dış çevresiyle kurduğu, diğer bireylerden ayırt edici, tutarlı ve yapılaşmış bir ilişki biçimi olarak tanımlamaktadır. İnsanların olaylara bakış açıları, olayları yorumlama biçimi olaylar sonrası yaşadıkları duygular ve düşünceleri birbirinden farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıkların temel kaynağının kişilik olduğu söylenebilir. Bireylerin aynı olaylara farklı tepkiler vermeleri, farklı düzeylerde etkilenmelerinin kişilikle ilişkili olduğu söylenebilir. Kişilikle ilgili çalışmalarıyla bilinen Alport'a göre bireylerin davranışlarının en temel belirleyicisi kişilik yapılarıdır ve benzer olaylara farklı tepkiler verilmesi de bu durumla ilişkilendirilmektedir (Burger, 2006). "Yumurtayı pişiren güneş, yağı eritir." sözü bu görüşlerin kısa bir özeti kabul edilebilir. Kısaca ifade etmek gerekirse bireyin kişiliğinin yaşam olaylarına vereceği tepkiyi etkileyeceği söylenebilir. Benzer olayları yaşayan insanların bazıları hemen pes edebilirken bazıları daha mücadeleci yaklaşımlar gösterebilmektedirler, maruz kaldıkları değişikliklere bazıları kolay uyum gösterebilirken bazıları uyum sorunları yaşayabilmektedir. Bu durum akla psikolojik sağlamlık kavramını getirmektedir. Psikolojik sağlamlık kavramı köklerini Latincedeki "resiliens" kelimesinden almaktadır, kelime anlamı organizmanın yaşanan bir değişim sonrasında yeniden eski dengesine dönmesidir (Greene, 2002: 12). Pozitif psikolojinin önemli kavramlarından biri olan psikolojik sağlamlık bireyin yaşadığı zorluklar karşısında sergilediği başa çıkma becerisi ve uyum olarak tanımlanmaktadır (Block and Kremen, 1996). Fraser et al. (1999) ise benzer bir şekilde psikolojik sağlamlığı olumsuz yaşam olaylarına rağmen pozitif kalma ve beklenmeyen durumlara kolay uyum sağlama becerisi olarak tanımlamaktadırlar. Uyum becerisine vurgu yaptığı tanımlamalarında Masten ve Coatsworth (1998), psikolojik sağlamlık kavramını risk durumları karşısında uyum ve gelişmeyi sağlayan yetkinlik olarak tanımlamışlardır. Bazı araştırmacılar, psikolojik sağlamlığın bireyin kişilik özelliklerinden gelen bir olgu olduğuna vurgu yapmaktadır (Jacelon, 1997: 124). Alan yazına bakıldığında psikolojik sağlamlık ile ilişkilendirilebilecek çok sayıda özellik olduğu görülmektedir. Öz saygı, olumlu duygusallık, umut, iyimserlik psikolojik sağlamlık bunlardan bir kaçıdır (Luthar et al., 2000: 547). Psikolojik sağlamlık ve kişilik özelliklerinin farklı değişkenlerle birlikte ele alındığı birçok çalışma aralarındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (Çetin vd., 2015; Fayombo, 2010; Friborg et al., 2005; Liu et al., 2012). Psikolojik sağlamlık yaşam olayları karşısında gösterilecek yaklaşım, etkilenme düzeyi ve neticesinde oluşacak sonuçlar üzerinde etkilidir. Kişilik özellikleri ile ilişkisinin ortaya konmasının, geliştirilebilecek bir özellik olan

psikolojik sağlamlık üzerinde yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı söylenebilir. Alanyazında yapılan çalışmalarda psikolojik sağlamlık düzeyinin cinsiyete göre farklılaştığına ve erkeklerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin daha yüksek olduğunu gösteren çok sayıda araştırma bulgusu olduğu görülmektedir (Açıkgöz, 2016; Aydın vd., 2019; Bahadır, 2009; Boyraz ve Sayger, 2011; Deniz vd., 2020; Dolbier et al., 2007; Erdoğan, 2015; Erkoç ve Danış, 2020; Hoşoğlu, 2018; Karakış, 2019; Kodaz vd., 2018; Sarwar et al.,2010; Taşğın vd., 2017; Toprak, 2014; Yılmaz-Irmak, 2011). Kadınların psikolojik sağlamlık düzeylerinin incelenmesinin bu durumun sebeplerini belirleme sürecine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Psikolojik sağlamlık konusunda sadece kadınlar üzerinde yapılmış araştırmaların sayısının sınırlı olması nedeniyle böyle bir çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu araştırmanın amacı kadınların kişilik özellikleri ile psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

Yöntem

Araştırmanın Deseni

Araştırmada nedensel karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Nicel araştırma yöntemlerinden biri olan nedensel karşılaştırmada bir durumun ya da olayın nedenlerini, sebep ya da sonuçların nelerden kaynaklandığını, bu nedenleri etkileyen değişkenleri ve değişkenler arasındaki ilişkinin varlığının belirlenmeye çalışıldığı bir araştırma yöntemidir (Metin, 2014).

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu 18 yaş üstü kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmaya toplam 319 kişi katılmış eksik ve hatalı olan formlar iptal edildikten sonra 312 kişilik bir veri seti elde edilmiştir. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre sağlanmış, verilerin toplanmasında basit rastgele örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örnekleme aracılığıyla yapılan seçimlerde evrendeki tüm birimlerin örnekleme seçilmek için eşit ve bağımsız bir şansa sahip oldukları bildirilmiştir (Büyüköztürk vd., 2014; Fraenkel et al., 2012).

Tablo 1. Araştırmanın Çalışma Grubuna İlişkin Bilgiler

		F	%
Medeni Durum	Bekâr	191	61
	Evli	121	39
Yaş	18-25	103	33
	25-35	82	26
	35-45	54	18
	45 üstü	73	23
Eğitim Düzeyi	Lise	125	40
	Üniversite	187	60
Çalışan	Evet	114	36,5
	Hayır	198	63,5

Veri Toplama Araçları

Cervantes Kişilik Ölçeği (CKÖ)

Ölçek kadınların benlik özelliklerini belirlemek amacıyla Castelo-Branco ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilmiş ve Türkçe uyarlama çalışmaları Bal ve Şahin (2011) tarafından yapılmıştır. Altılı likert tipindeki ölçekte 20 madde ve üç alt boyut bulunmaktadır. Alt boyutlar içe/dışa dönük olma, nörotizim/ duygusal denge ve tutarlı/tutarsız olma şeklindedir. İçe/dışa dönük olma alt boyutunda düşük puan dışadönük olma, yüksek puan içedönük olma, nörotizm/duygusal denge alt boyutunda alınan düşük puan duygusal denge yüksek puan nörotizm,

tutarlılık/tutarsızlık alt boyutunda alınan düşük puan tutarlılığa yüksek puan tutarsızlığa işaret etmektedir. Ölçeğin içe/dışa dönük olma boyutu için güvenirlik katsayısı α= .97; nörotizm/duygusal denge için α= .81; tutarlı/tutarsız olma için α= .71'dir (Şener, 2017). Ölçeğin bu araştırma için hesaplanan Cronbach Alpha katsayıları içe/dışa dönük olma için .74, nörotizm/duygusal denge için .77 ve tutarlı/tutarsız olma için .81 olarak tespit edilmiştir.

Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (KPSÖ)

Ölçeğin Türkçe uyarlaması, Doğan (2015) tarafından yapılmıştır. Ölçeğin orjinali Smith et al. (2008) tarafından geliştirilmiştir. Toplam altı maddeden oluşan beşli likert tipi ölçekten alınan yüksek puan psikolojik sağlamlık düzeyinin yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Doğan (2015) tarafından yapılan çalışmada ölçeğin iç tutarlık katsayısı .83; bu araştırmada ise .81 olarak bulunmuştur.

Kişisel bilgi formu

Araştırmacı tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu, çalışma grubunun demografik bilgilerine yönelik (yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama) sorulardan oluşmaktadır.

Verilerin Toplanması

Ölçekler için gerekli kullanım izinleri alınmış ve veriler 2019 yılında google form uygulaması ile toplanmıştır.

Veri Analizi

Verilerin analizinde SPSS 25 programı kullanılmıştır. Normallik analizleri yapıldıktan sonra kullanılacak analiz teknikleri belirlenmiştir. Tablo 2 incelendiğinde, değişkenlere ilişkin çarpıklık değerlerinin ilgili alanyazında ölçüt olarak kabul edilen basıklık ve çarpıklık değerleri +2 ile -2 arasında olmasının normallik varsayımının karşılandığını göstermektedir (George and Mallery, 2019). Değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde Pearson Korelasyon tekniği, iki kategorili değişkenlerde t-testi; 3 ve daha fazla kategori olanlarda tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Farkın kaynağını belirlemek amacıyla Bonfferoni testi kullanılmıştır.

Tablo 2. Ölçme Araçlarına İlişkin Çarpıklık ve Basıklık Katsayıları

	N	Min.	Mak.	Ort.	Std. Sapma	Çarpıklık		Basıklık	
						Değer	Hata	Değer	Hata
Dışadönüklük/İçedönüklük	312	1.00	29.00	13.45	5.41	.33	.14	.01	.28
Denge/Nörotizm	312	1.00	35.00	17.66	6.75	.02	.14	-.52	.28
Tutarlılık/Tutarsızlık	312	3.00	30.00	19.28	4.88	-.37	.14	-.24	.28
Psikolojik Sağlamlık	312	6.00	30.00	19.11	4.47	-.12	.14	.18	.28

Bulgular

Tablo 3. Psikolojik Sağlamlık ile Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi

	1	2	3	4
1. Dışadönüklük/İçedönüklük	1			
2. Denge / Nörotizm	.14*	1		
3. Tutarlılık / Tutarsızlık	.01	-.51**	1	
4. Psikolojik Sağlamlık	.32**	-.51**	.17*	1

* p<.05 ** p<.01

Tablo 3'e bakıldığında psikolojik sağlamlık ile kişilik özellikleri alt boyutları arasında anlamlı ilişkiler olduğu görülmektedir. En güçlü ilişki psikolojik sağlamlık ile denge/nörotizm alt boyutu arasındaki ters yönlü ilişkidir (r= -.51**). Psikolojik sağlamlık ile dışadönüklük arasında (r= .32**); tutarlılık arasında (r=.17*) düzeyinde anlamlı ilişki vardır. Bir başka deyişle bireylerin psikolojik sağlamlık

düzeyleri yükseldikçe nörotizm düzeyleri düşmektedir. Ayrıca psikolojik sağlamlık düzeyi yüksek kadınların dışadönüklük düzeyleri de yükselmektedir.

Tablo 4. Kadınların Kişilik Özelliklerinin Medeni Durum Açısından İncelenmesine Yönelik İlişkisiz Örneklemler T-Testi Sonuçları

	Medeni Durum	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Dışadönüklük/ İçedönüklük	Bekar	191	13.59	5.70	.57	.56
	Evli	121	13.23	4.94		
Denge/ Nörotizm	Bekar	191	19.21	6.67	5.28	.00
	Evli	121	15.23	6.16		
Tutarlılık/ Tutarsızlık	Bekar	191	18.31	4.96	4.56	.00
	Evli	121	20.82	4.36		

p<.01

Tablo 4'e bakıldığında medeni durum açısından anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Evli kadınların denge/nörotizm alt boyutundan ($\bar{x}$=15.23) aldıkları puan ortalamları bekar kadınlardan daha düşüktür (x= 19.21) ve aralarındaki farkın anlamlı olduğu görülmektedir ($t_{(310)}$=5.28; p<.01). Kişilik özelliğinin tutarlılık/tutarsızlık alt boyutunda ise bekar kadınların puan ortalamları (x=18.31) evli kadınlardan ($\bar{x}$=20.82) daha yüksektir ve aralarındaki fark anlamlıdır ($t_{(310)}$= 4,56; p<.01).

Tablo 5. Kadınların Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Medeni Durum Açısından İncelenmesine Yönelik İlişkisiz Örneklemler T-Testi Sonuçları

Medeni Durum		N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Psikolojik Sağlamlık	Bekâr	191	18.71	4.76	2.05	.04
	Evli	121	19.77	3.94		

* p<.05 ** p<.01

Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre kadınların psikolojik sağlamlık düzeyleri medeni durum açısından farklılaşmaktadır. Evli kadınların psikolojik sağlamlık düzeyleri (x=19.77) bekâr kadınlardan ($\bar{x}$=18.71) daha yüksek olarak bulunmuştur ve aralarındaki fark anlamlıdır ($t_{(310)}$= 2.05; p<.05).

Tablo 6 Kadınların Kişilik Özellikleri ve Psikolojik Sağlamlık Ölçeklerinden Aldıkların Puanların Yaş Değişkeni Açısından İncelenmesine Yönelik Betimsel İstatistikler

	Yaş	N	X	Ss
Dışadönüklük / İçedönüklük	18-25	103	13.82	6.02
	25-35	82	13.20	4.99
	35-45	54	12.96	4.93
	45 yaş üstü	73	13.83	5.52
Denge / Nörotizm	18-25	103	20.03	6.23
	25-35	82	18.80	7.06
	35-45	54	15.50	5.66
	45 yaş üstü	73	14.78	6.11
Tutarlılık Tutarsızlık	18-25	103	18.07	5.02
	25-35	82	18.49	5.09
	35-45	54	20.56	4.00
	45 yaş üstü	73	21.00	4.36
Psikolojik Sağlamlık	18-25	103	18.58	4.68
	25-35	82	18.71	4.91
	35-45	54	19.83	3.79
	45 yaş üstü	73	19.53	4.19

Tablo 7. Kadınların Kişilik Özelliklerinin Yaş Değişkeni Açısından İncelenmesine Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		K.T	Sd	K.O	F	p	İkili Karş.
Dışadönüklük/ İçedönüklük	Gruplararası	33.308	3	11.103	0.37	.77	
	Grup İçi	9089.970	308	29.513			
	Toplam	9123.279	311				
Denge/ Nörotizm	Gruplararası	1595.604	3	531.868	13.01	.00	4 /1-2-3
	Grup İçi	12593.729	308	40.889			
	Toplam	14189.333	311				
Tutarlılık/ Tutarsızlık	Gruplararası	493.053	3	164.351	7.30	.00	4/1-2-3
	Grup İçi	6928.126	308	22.494			
	Toplam	7421.179	311				

* p<.05 ** p<.01

Tablo 7'ye bakıldığında kadınların kişilik özelliklerinin yaş değişkeni açısından incelendiği ANNOVA testi sonuçları görülmektedir. Yaş değişkeninin kişilik özellikleri alt boyutlarından dışadönüklük/içedönüklük boyutlarında anlamlı bir fark oluşturmadığı (p>.05) ancak denge/nörotizm (F(3;308)=13.01; p<.01) ve tutarlılık/ tutarsızlık (F(3;308)=7.30; p<.01) alt boyutlarında anlamlı farklılıklar olduğu görülmektedir. Farkın kaynağını belirlemek amacıyla yapılan Bonferroni testine göre farkın kaynağı her ikisinde de 45 yaş üstü kadınlarla diğer yaş grupları arasındaki farktır. 45 yaş üstü kadınların hem denge /nörotizm puanları hem de tutarlılık/tutarsızlık alt boyutlarındaki puan ortalamaları diğer yaş gruplarından daha düşüktür.

Tablo 8. Kadınların Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Yaş değişkeni Açısından İncelenmesine Yönelik Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		K.T	Sd	K.O	F	p
Psikolojik Sağlamlık	Gruplar arası	105.773	3	35.258	1.77	.15
	Grup İçi	6134.839	308	19.918		
	Toplam	6240.612	311			

p<.05

Tablo 8'de kadınların psikolojik sağlamlık düzeylerinin yaş değişkeni açısından farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla yapılan Annova testi sonuçları görülmektedir. Yapılan analizler sonucunda yaş değişkeni açısından anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir($F_{(3;308)}$=1.77; p >.05)

Tablo 9. Kadınların Kişilik Özelliklerinin Eğitim düzeyi açısından incelenmesine Yönelik İlişkisiz Örneklemler T-Testi Sonuçları

		N	$\bar{X}$	Ss	T	p
Dışadönüklük/ İçedönüklük	Lise	125	14.26	5.87	2.17	.03
	Üniversite	187	12.91	5.03		
Denge/ Nörotizm	Lise	125	18.76	6.91	2.35	.01
	Üniversite	187	16.94	6.57		
Tutarlılık/	Lise	125	19.19	5.26	0.26	.79

Tutarsızlık	Üniversite	187	19.34	4.63		

* p<.05 ** p<.01

Tablo 9'a bakıldığında kadınların kişilik özellikleri alt boyutlarından tutarlılık/tutarsızlık düzeylerinin eğitim düzeyi açısından farklılaşmadığı, dışadönüklük/içedönüklük ($t_{(310)}$=2.17; p<.05) ve denge/nörotizm alt boyutlarında ($t_{(310)}$= 2.355; p<.05) anlamlı farklar oluşturduğu görülmektedir. Puan ortalamalarına bakıldığında üniversite mezunlarının puanlarının her iki alt boyutta da daha düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 10. Kadınların Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Eğitim Düzeyi Açısından İncelenmesine Yönelik İlişkisiz Örneklemler T-Testi Sonuçları

	Eğitim Düzeyi	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Psikolojik Sağlamlık	Lise	125	18.74	4.57	1.23	.21
	Üniversite	187	19.37	4.41		

p<.05

Tablo 10'a bakıldığında kadınların psikolojik sağlamlık düzeylerinin eğitim düzeyi açısından farklılaşmadığı görülmektedir ($t_{(310)}$=1.23; p >.05).

Tablo 11. Kadınların Kişilik Özelliklerinin Gelir Getiren Bir İşte Çalışıp Çalışmama Durumu Açısından İncelenmesine Yönelik İlişkisiz Örneklemler T-Testi Sonuçları

	Çalışıyor mu?	N	$\bar{X}$	Ss	t	p
Dışadönüklük/ İçedönüklük	Evet	114	13.38	5.20	.18	.85
	Hayır	198	13.49	5.55		
Denge/ Nörotizm	Evet	114	15.31	6.03	4.84	.00
	Hayır	198	19.03	6.79		
Tutarlılık/ Tutarsızlık	Evet	114	20.11	4.33	1.27	.29
	Hayır	198	18.81	5.13		

* p<.05 ** p<.01

Tablo 11'e bakıldığında bir işte çalışıp çalışmama durumu açsından kadınların kişilik özellikleri alt boyutlarından denge/nörotizm açısından anlamlı farklılıklar olduğu ($t_{(310)}$=4.84; p<.01), diğer alt boyutlar açısından anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir (p > .05). Araştırma sonuçlarına göre çalışan kadınların denge /nörotizm puanları çalışmayan kadınlardan daha düşük olarak belirlenmiştir.

Tablo 12. Kadınların Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Gelir Getiren Bir İşte Çalışıp Çalışmama Durumu Açısından İncelenmesine Yönelik İlişkisiz Örneklemler T-Testi Sonuçları

	Çalışıyor mu					
Psikolojik Sağlamlık	Evet	114	19.50	3.95	1.14	.25
	Hayır	198	18.90	4.75		

p<.05

Tablo 12'ye bakıldığında kadınların psikolojik sağlamlık düzeylerinin gelir getiren bir işte çalışıp çalışmama açısından farklılaşmadığını görülmektedir ($t_{(310)}$=1.14; p >.05).

Sonuç ve Tartışma

Araştırma sonuçları psikolojik sağlamlık ile kişilik özellikleri arasında anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Bireylerin psikolojik sağlamlık düzeyleri nörotizm ile ters yönde ilişkili bulunmuştur. Başka bir ifade ile bireylerin psikolojik sağlamlık düzeyleri yükseldikçe nörotizmden uzaklaşıp duygusal dengeye yaklaşmaktadırlar. Benzer şekilde psikolojik sağlamlık ile dışadönüklük olumlu yönde ilişkili bulunmuştur yani dışadönük insanların psikolojik sağlamlık düzeyleri daha

yüksektir. Alanyazına bakıldığında bu araştırma ile benzer sonuçlara ulaşan çok sayıda araştırma olduğu görülmektedir (Çetin vd. 2015; Fayombo, 2010; Friborg et al., 2005; Froutan et al., 2018; Kandemir, 2019; Nakaya et al., 2006; Oshio et al., 2018; Özer, 2013; Sahi and Raghavi, 2016; Sills et al., 2006; Topçu, 2017). Bu çalışmaların tamamında psikolojik sağlamlığın nevrotizmle ters yönlü, dışadönüklükle ise olumlu yönde ilişkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nörotizm ya da duygusal dengizlik daha çok olumsuz duygu durumla özdeşleştirilen bir kişilik özelliği olarak ifade edilmektedir. Anksiyete, gerginlik, depresyon gibi duygu durumlar bunlara örnek gösterilebilir. Bu açıdan bakıldığında olumlu duygu durumla ilişkilendirilen psikolojik sağlamlık kavramının nörotizmle ters yönde ilişkili olması, olumlu bir kişilik özelliği olan dışadönüklük ile pozitif yönde ilişkili olması beklenen bir durumdur. Alanyazında sadece kadınlara yönelik çalışmalar çok sınırlı olduğundan bu konuda yapılan diğer çalışmalarda ele alınmaktadır.

Yaş değişkeni açısından bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan analizler sonucunda kadınların psikolojik sağlamlık düzeylerinde anlamlı bir farklılaşma olmadığı belirlenmiştir. Alanyazında yer alan araştırmalarda bu konuda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Kılıç (2014) yaptığı araştırma sonucunda yaşın psikolojik sağlamlığı yordadığı sonucuna ulaşmıştır. Çutuk, vd., (2017) ise sporcularla yürüttükleri çalışmada yaş ile psikolojik sağlamlık arasında ters yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşırken Atik (2013) ve Türker-Yıldız (2018) ise yaptıkları araştırmalarda tam tersi bir sonuca ulaşmış psikolojik sağlamlık ile yaş arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki tespit etmiştirler. Aydın ve Egemberdiyeva (2018) ise yürüttükleri çalışmada yaşın psikolojik sağlamlığı yordadığı sonucuna ulaşmıştırlar. Bu araştırma ile benzer sonuçlara ulaşarak psikolojik sağlamlığın yaşa göre farklılaşmadığı sonucuna ulaşan araştırmalarda mevcuttur (Bayrakdaroğlu, 2014; Bektaş ve Özben, 2016; Bildirici, 2014; Chan, 2003; Genç, 2014; Gökmen, 2014; Kırımoğlu vd., 2012; Maddi vd., 2006; Sezgin, 2009, 2012; Tekin, 2011; Ülker-Tümlü ve Recepoğlu, 2013). Çiltaş'ın (2019) konukevinde kalan kadınlarla yürüttüğü araştırma sonucunda yaş açısından anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaş değişkeni açısından araştırmaların farklı sonuçlara ulaştıkları görülmektedir ve farklılığın grupların özelliklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Kişilik özelliklerinin yaş değişkeni açısından incelenmesine yönelik yapılan analizler sonucunda kişilik özellikleri alt boyutlarından denge/nörotizm ve tuttarlılık/tutarsızlık düzeylerinin yaşa göre farklılaştığı, dışadönüklük/içedönüklük açısından ise farkın anlamlı olmadığı görülmektedir. Araştırmanın sonucuna göre 45 yaş üstü kadınların denge/nörötizm puanlarının ve tutarlılık/tutarsızlık puanlarının diğer yaş gruplarına göre daha düşük olduğu bulgulanmıştır. Kişilik ile ilgili yapılan birçok çalışmada değişken olarak ele alınan yaşa ilişkin birbirinden farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Bazı araştırma sonuçları yaşa göre kişilik özelliklerinin farklılaştığı sonucuna işaret ederken (Sevi, 2009; Şeker-Sır, 2016; Terrel et al., 2008), bazı araştırma sonuçları ise yaşın etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır (Doğar, 2013; Tekin, 2012; Ulucan ve Bahadır, 2011). Bu araştırmada kişilik özellikleri alt boyutlarından dışadönüklük/içedönüklük boyutlarında yaş açısından anlamlı bir fark olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Sevi (2009); Terrel, Hill and Nagoshi, (2008); Noyan ve Sertel-Berk (2007) de yürüttükleri araştırmalarda aynı sonuca ulaşmıştırlar. Denge/Nörotizm ve tutarlılık/tutarsızlık alt boyutlarında ise yaşa bağlı olarak anlamlı farklılaşmalar olduğu belirlenmiştir. Bu araştırma ile benzer olarak Çelebi ve Uğurlu (2014); Eysenck and Wilson, (2000); Tunç ve Aliyev (2015); Şeker-Sır (2016) da yürüttükleri çalışmalarda yaş ilerledikçe tutarlılık puanının düştüğü yani daha tutarlı davranışlar gösterildiği sonucuna ulaşmıştırlar. Tam tersi bir sonuca ulaşan Savi (2008) ise yaş düzeyi arttıkça kişilik olarak davranışsal sorunların arttığını ifade etmiştir. Şahin (2020) ise yaptığı çalışmada yaşın kişilik özellikleri üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Araştırma sonuçları çoğunlukla yaşın denge/nörotizm ve tutarlılık/tutarsızlık boyutlarında yaş lehine sonuçlar ortaya koymaktadır bu durumun yaşantı zenginliği, yaşın sağladığı deneyimden ve olgunlaşmaya bağlı olduğu söylenebilir.

Araştırma sonuçları kadınların medeni durumlarının psikolojik sağlamlık düzeyleri ile kişilik özellikleri alt boyutlarından denge /nörotizm ve tutarlılık/tutarsızlık boyutlarında anlamlı farklılıklar oluşturduğunu, içedönüklük/dışadönüklük alt boyutunda ise anlamlı farklılık oluşturmadığını göstermektedir. Sonuçlara bakıldığında durumun psikolojik sağlamlık ile denge/nörotizm boyutlarında evli kadınlar lehine, tutatlılık/tutrsızlık alt boyutunda ise bekâr kadınlar lehine olduğunu ortaya koymaktadır. Alanyazına bakıldığında bu araştırma ile benzer sonuçlara ulaşarak evlilerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin daha yüksek olduğu (Türker, 2018: 69-70) sonucuna ulaşan araştırma bulguları olduğu gibi medeni durum açısından kadınların psikolojik sağlamlık düzeylerinin farklılaşmadığı sonucuna ulaşan araştırma bulgularının da olduğu görülmektedir (Çiltaş, 2019). Kişilik özellikleri alt boyutlarından tutarlılık/tutarsızlıkta sonuçların bekârlar lehine olduğu (Çıtak, 2020: 34) sonucuna ulaşan araştırma sonuçları olduğu görülmektedir. Evlilik ilişkisinin bireye duygusal destek sağladığı söylenebilir. Temel duygusal ihtiyaçlarının karşılanmasının ve olumsuz yaşam olayları karşısında eşinin ve çocuklarının desteğini hissetmenin evli kadınların daha kolay uyum sağlamasına ve başaçıkma noktasında daha az zorlanmasına katkı sağlayacağı söylenebilir. Kadınların psikolojik sağlamlık düzeylerinin bu durumdan olumlu etkileneceği ve bu durumun evli ve bekârlar arasındaki farkın kaynağı olduğu söylenebilir. Evlilik ilişkisine karar vermek ve sürdürmek belirli düzeylerde duygusal kararlılık/denge gerektiren hususlardır, ayrıca kişilerarası ilişkilerin nörotizmden olumsuz etkileneceği de düşünüldüğünde evli bireylerin nörotizm puanlarının düşük çıkması bu durumla ilişkilendirilebilir. Bunlara ek olarak nörotizm özelliği yüksek bireylerin evlilikten kaçınıyor olmaları da söz konusu olabilir bu durum ayrıca araştırılmaya değer bir konudur.

Araştırmada kadınların eğitim düzeyleri açısından psikolojik sağlamlık düzeylerinin farklılaşmadığı, kişilik özelliklerinden dışadönüklük/içedönüklük ve denge/ nörotizm alt boyutları açısından farklılaşırken tutarlılık/tutarsızlık alt boyutunda farkın anlamlı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Araştırma sonucuna göre üniversite mezunu kadınların denge/nörotizm ve tutarlılık/tutarsızlık puanları lise mezunu kadınlardan daha düşük olarak bulunmuştur yani üniversite mezunları duygusal olarak daha dengeli ve tutarlıdır denilebilir. Alan yazına bakıldığında eğitim düzeyi açısından psikolojik sağlamlığın değerlendirildiği araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Araştırmalarda genellikle psikolojik sağlamlığın öğrenim durumu açısından farklılaştığı sonucuna ulaşıldığı görülmektedir (Bektaş ve Özben, 2016; Bildirici, 2014; Bonanno et al., 2006; Bonanno ve Mancin, 2008; Campbell-Sills et al., 2006; Gökmen, 2014; Guinn et al., 2009; Kırımoğlu vd., 2012; Selçuklu, 2013; Soyer vd., 2013; Tekin, 2011). Bu araştırmalar hem kadın hem erkek katılımcılarla yürütülen çalışmalardır, bu araştırmanın sonucunun farklı olmasının sadece kadın katılımcılarla yürütülüyor olmasından kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Kişilik özellikleri ile ilgili ulaşılan sonuçlara benzer araştırma sonuçları olduğu görülmektedir. Çıtak (2020) kadınlarla yürüttüğü çalışmada üniversite mezunu kadınların duygusal denge/nörotizm alt boyut puan ortalamalarının ilkokul ve ortaokul mezunlarından daha düşük olduğu sonucuna ulaşmıştır. Doğar (2013); Göksal (2017) ve Oktay (2007) de yürüttükleri çalışmalarda eğitim düzeyi açısından anlamlı sonuçlara ulaşmıştırlar. Üniversite öğrenimi bireye yaşantı zenginliği sağlamakta, aileden uzakta geçirilen öğrencilik yılları bireye kendi kendine yetebilme becerisi kazandırmaktadır. Aileden uzakta olunması arkadaşlık ilişkilerini ve çevre ile etkileşim kurmayı zorunlu hale getirmekte zorunlu bir sosyalleşme nedeniyle bireyler daha dışadönük davranma zorunluluğu hissedebilmektedirler. Ayrıca üniversite eğitiminin kazandırdığı becerilerinde etkisi bu anlamda bireylere avantaj sağlayabilmektedir. Tüm bu faktörlerin aradaki fark üzerinde etkili olacağı düşünülmektedir.

Bir işte çalışıp çalışmama durumu açısından bir farklılaşma olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan analizler sonucunda psikolojik sağlamlığın farklılaşmadığı kişilik özelliklerinden ise sadece denge/ nörotizm alt boyutunda anlamlı bir fark oluştuğu bulgulanmıştır. Bu araştırma ile benzer olarak Bektaş ve Özben (2016) ve Bildirici (2014) de çalışıp çalışmamanın psikolojik sağlamlık açısından bir farklılık oluşturmadığı sonucuna ulaşmıştırlar. Kişilik özellikleri açısından ulaştığımız

sonuca benzer bir şekilde Çıtak (2020) kadınlarla yürüttüğü çalışmada ev hanımlarının nörotizm puanlarının çalışan kadınlardan daha yüksek olduğu ancak bu araştırmadan farklı olarak dışadönükülük boyutunda da anlamlı farklar olduğu sonucuna ulaşmıştır. İş hayatının kadınların aktif olmasını ve kendini işe yarar hissetmesini sağladığı, kendi kendine yetme duygusunun özgüven üzerinde olumlu etkisnin olduğu ve bu durumun duygusal denge açısından avantaj sağladığı söylenebilir. Ev kadınlarının sürekli ev işleri ile meşgul olmalarının düzenli ve doyurucu bir sosyal hayat sürdürme noktsında dezavantajlı oldukları, tespit edilen farklarda bu durumların etkili olduğu düşünülmektedir. Bu araştırma sınırlı sayıda bir örneklem grubuna uygulanmıştır, psikolojik sağlamlığın özellikle önem kazandığı meslek gruplarının (sağlık hizmeti verenler, emniyet menzupları vb) katılacağı ve daha geniş ölçekli gruplarda, farklı değişkenlerin (meslek, çocuk sahip olup olmama, kardeş sayısı, doğum sırası, anne-baba tutumları, bağlanma stilleri vb.) ele alınacağı ve psikolojik sağlamlığı yordayıcı çalışmaların yapılmasının alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Konuyla ilgili boylamsal çalışmaların yapılmasının psikolojik sağlamlık üzerinde etkili faktörlerin ortaya koyulabilmesi için önemli görülmektedir. Psikolojik sağlamlığı arttırmaya yönelik düzenlecek psikolojik destek programlarının teşvik edilmesi, deneysel çalışmalarla yeni programların geliştirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

AÇIKGÖZ, Mustafa (2016). Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık ile Mizah Tarzları ve Mutluluk Düzeyi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin

ATİK, Emine L. (2013). Liseli Ergenlerde Bağlanma Stilleri ve Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri Arasındaki İlişkide Öz-Yansıtma ve İçgörünün Rolü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Bilim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

AYDIN, İbrahim; ÖNCÜ, Erman; AKBULUT, Vildan ve Sonnur KÜÇÜK KILIÇ (2019). "Öğretmen Adaylarında Boş Zaman Sıkılma Algısı ve Psikolojik Sağlamlık İlişkisi." *Atatürk Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 21(1), 1-15.

AYDIN, Merve ve Arzu EGEMBERDİYEVA (2018). "Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin İncelenmesi", *Türkiye Eğitim Dergisi*, 3(1): 37-53.

BAHADIR, Emel (2009). Sağlıkla İlgili Fakültelerde Eğitime Başlayan Öğrencilerin Psikolojik Sağlamlık Düzeyleri (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

BAL, Meltem D. ve Nevin Şahin HOTUN (2011). "Cervantes Kişilik Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 8(1): 39-45.

BAYRAKDAROĞLU, Serdar (2014). Tekvandocuların Psikolojik Sağlamlık ve Öz-Anlayış Düzeylerinin Takım Sporcularıyla Karşılaştırılması, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Muğla.

BEKTAŞ, Mahmut ve Şüheda ÖZBEN (2016) "Evli Bireylerin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin Bazı Sosyo-Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi." Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14(1): 215-224.

BİLDİRİCİ, Fatmagül (2014). Özel Eğitime Gereksinimi Olan Çocuğa Sahip Ailelerde Aile Yükü ile Psikolojik Dayanıklılık Arasındaki İlişki, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

BLOCK, J. & A. M. KREMEN (1996). "IQ and Ego Resiliency: Conceptual and Empirical Connections and Separateness", *Journal of Personality and Social Psychology*, 70(2): 349-361.

BONANNO, G. A., & A. MANCINI (2008). "The Human Capacity to Thrive in the Face of Potential Trauma", *Pediatrics,* 121: 369-375.

BONANNO, G.A.; GALEA, S.; BUCCIARELLI, A. & D. VLAHOV (2006), "Psychological Resilience After Disaster: The New York City in the aftermath of the September 11th terrorist attack", *Psychological Science*, 17(3): 181-186.

BOYRAZ, Güler & Thomas V. Sayger (2011). Psychological Well-Being Among Fathers of Children With and Without Disabilities: The Role of Familiy Cohesion, Adaptability and Paternal Self-Efficacy. *American Journal of Meins Health*, 5(4), 286-296.

BURGER, Jerry. M. (2006). *Kişilik*. çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları

BÜYÜKÖZTÜRK, Şener; ÇAKMAK KILIÇ, Ebru; AKGÜN, Özcan E.; KARADENİZ, Şirin ve Funda DEMİREL. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem Akademi.

CAMPBELL, S. L.; COHAN, S.L., & M.B. STEIN (2006), "Relationship of Resilience to Personality, Coping, and Psychiatric Symptoms in Young Adults", *Behavior Research and Therapy*, 44: 585-599.

CARVER, C. S. & M. F. SCHEİER (2008). *Perspectives on Personality*. Needham Heights, MA: Allyn and Bacon.

CHAN, David W. (2003), "Hardiness and İts Role in the Stresburnout Relationship Among Prospective Chinese Teachers in Hong Kong", *Teaching and Teacher Education*, 19: 381–395.

CÜCELOĞLU, Doğan (2012). *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ÇETİN, Fatih; YELOĞLU, Hakkı O. ve Nejat BASIM (2015). "Psikolojik Dayanıklılığın Açıklanmasında Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Rolü: Bir Kanonik İlişki Analizi", *Türk Psikoloji Dergisi*, 30(75): 81-92.

ÇITAK, Tuba (2020). Kadınların Kişilik Özelliklerinin Premenstrual Sendroma Etkisi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ordu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ordu.

ÇİLTAŞ, Çağrı (2019). Kadın Konukevi Hizmeti Almakta Olan Kadınların Psikolojik Dayanıklılık ile Umut Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

ÇUTUK, Selman; BEYLEROĞLU, Malik; HAZAR, Muhsin; ÇUTUK, Zeynep A. ve Şakir BEZCİ (2017). Judo Sporcularının Psikolojik Dayanıklılık Düzeyleri ile Kaygı Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 11(1): 109-117.

DENİZ, Serkan; ÇİMEN, Mesut ve Onur YÜKSEL (2020). Psikolojik sağlamlığın iş stresine etkisi: Hastane çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Sakarya Üniversitesi, İşletme Bilimi Dergisi* (JOBS), 8(2), 351-370.

DOĞAN, Tayfun (2015). "Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1): 93-102.

DOĞAR, Nizamettin (2013). Kişilik, Örgütsel Bağlılık ve İş Tatmini Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: İstanbul'da Faaliyet Gösteren İki Ticarî Bankada Bir Araştırma (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

DOLBİER, C. L., SMİTH, S. E. & STEİNHARDT, M. A. (2007). Relationships of Protective Factors to Stress and Symptoms of İllness. *American Journal of Health Behavior*, 3(4), 423-433

ERDOĞAN, Emine (2015). Tanrı Algısı, Dini Yönelim Biçimleri ve Öznel Dindarlığın Psikolojik Dayanıklılıkla İlişkisi: Üniversite örneklemi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(29), 223-246

ERKOÇ, Beyza ve M. Zafer, DANIŞ (2020). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Tespit Edilmesine Yönelik Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 34-42.

EYSENCK, H. J. & G. WİLSON (2000). *Kişiliğinizi Tanıyın*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

FAYOMBO, Grace A. (2010). "The Relationship Between Personality Traits and Psychological Resilience Among the Caribbean Adolescents", *International Journal of Psychological Studies*, 2(2): 105-116, doi:10.5539/ijps.v2n2p105

FLETT, Gordon L. (2007). *Personality Theory & Research*: An İnternational Perspective. Canada: Mississauga: J. Wiley and Sons.

Fraenkel,, J. R., Wallen, N. E. & Hyun, H. H. (2012). *How to Design and Evaluate Research in Education*. New York, NY: McGraw Hill Education

FRASER, M.W.; GALİNSKY, M. J. & J. M. RİCHMAN (1999). "Risk, Protection, and Resilience: Toward a Conceptual Framework For Social Work Practice", *Social Work Research*, 23(3): 131-143.

FRİBORG, O.; BARLAUG, D.; MARTİNUSSEN, M.; ROSENVİNGE, J. & O. HİJEMDAL (2005). "Resilience in Relation to Personality and İntelligence", *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 14(1): 29-42.

FROUTAN, R.; MAZLOM, R.; MALAKZADEH, J. & A. MİRHAGHİ (2018). "Relationship Between Resilience and Personality Traits in Paramedics", *International Journal of Emergency Services*, 7(1): 4-12. doi:10.1108/ijes-12-2016-0028

GENÇ, Alper (2014). Psikolojik Dayanıklılığın Örgütsel Bağlılık ve İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Görgül Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara.

GÖKMEN, Bülent (2014). Özel Eğitim Okulu Yöneticilerinin Psikolojik Dayanıklılık ve İş Doyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (İstanbul Örneği), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

GÖKSAL, Mustafa (2017). Sınıf Öğretmenlerinin Beş Faktör Kişilik Özellikleri ile Örgütsel Vatandaşlık Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

GREENE, Roberta. (2002), *Human behavior theory: A resilience orientation*. In Greene R. editor. Resiliency: An integrated approach to practice, policy, and research. Washington, DC: NASW Press: 1-28.

GUINN, B.; VINCENT, V. & D. DUGAS (2009), "Stress Resilience Among Border Mexican American women", *Hispanic Journal of Behavioral Sciences*, 31(2): 228–243. doi: 10.1177/0739986309332003

HOŞOĞLU, Rümeysa; KODAZ FIRINCI, Aynur, BİNGÖL YILMAZ, Tuğba ve Meryem VURAL BALTIK (2018). Öğretmen Adaylarında Psikolojik Sağlamlık. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 8(14), ISSN:2528-9527 E-ISSN: 2528-9535

KANDEMİR, Ayşe (2019). Psikoloji Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık, Duygusal Zekâ ve Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hasan Kalyoncu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

KARAKIŞ, Sevim (2019) Kamu Hastanelerinde Çalışan Hemşirelerin Afetlere Hazır Oluşluk Durumları ve Psikolojik Sağlamlıkları (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul

KILIÇ, Şenay D. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Yalnızlık ve Psikolojik Dayanıklılıklarının İncelenmesi. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

KIRIMOĞLU, Hüseyin; FİLAZOĞLU ÇOKLUK, Gülşen ve Yunus YILDIRIM (2012). "Türk Antrenörlerin Yılmazlık Düzeylerinin İncelenmesi", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (39): 115-127.

KIRIMOĞLU, Hüseyin; YILDIRIM, Yunus ve Ali TEMİZ (2010), "İlk ve Ortaöğretim Okullarında Görev Yapan Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Yılmazlık Düzeylerinin İncelenmesi (Hatay İli Örneği)", *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 4 (1): 88-97.

KÖKNEL, Özcan (2005). *Kişilik*. İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi

LIU, Y., WANG, Z. & LI, Z. (2012). "Affective Mediators of the Influence of Neuroticism and Resilience on Life Satisfaction", *Personality and Individual Differences*, 52, 833-838.

LUTHAR, S.S.; CİCCHETTİ, D. & B. BECKER (2000). "The Construct of Resilience: A Critical Evaluation and Guidelines For Future Work", *Child Development*, 71(3): 543–562.

MADDI, S.; R.; HARVEY, R.H.; KHOSHABA, D.M.; LU, J.L., PERSICO, M. & M. BROW (2006). "The Personality Construct Of Hardiness, III: Relationships with Repression, Innovativeness, Authoritarianism, and Performance", *Journal of Personality,* 74(2): 575-598.

MASTEN, A. S. & J.D. COATSWORTH (1998)." The Development of Competence in Favorable and Unfavorable Environments", *American Psychological Association*, 53(2): 205-220. doi:10.1037/0003-066x.53.2.205

METİN, Mustafa. (2014). *Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

NAKAYA, M.; OSHİO, A.& H. KANEKO (2006). "Corelations for Adolescent Resilience Scale With Big Five Personality Tratits", *Psychological Reports*, 98(3): 927-930. doi:10.2466/pr0.98.3.927-930

NOYAN, Handan ve Özlem SERTEL- BERK (2007). "Ergenlerde Sosyal Fobi, İçe ve Dışa Dönük Kişilik Özellikleri ve Okul Başarı Durumu", *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 27:31-50.

OKTAY, Handan (2007). İlköğretim ve Ortaöğretim Kurumlarında Çalışan Öğretmenlerin Motivasyonu ve Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

OSHİO, A.; TAKU, K.; HİRONA, M. & G. SAEED (2018). "Resilience and Big Five Personality Traits: A Metaanalysis", *Personality and Individual Differences*, 127: 54-60.

ÖZER, Esin. (2013). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Sağlamlık Düzeylerinin Duygusal Zekâ ve Beş Faktör Kişilik Özellikleri Açısından İncelenmesi (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Konya Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.

SAHİ, Mahima (2016). "A Study of Personality in Relation to Resilience and Stress", *International Journal for Innovation Education and Research*, 4(2): 10-18.

SARWAR, M., INAMULLAH, H., KHAN, N. & ANVWAR, N. (2010)." Resilience and academic achievement of male and female secondary level students in Pakistan". *Journal of College Teaching* & *Learning,* 7(8), 19-24.

SAVİ, Firdevs (2008). 12–15 Yaş Arası İlköğretim Öğrencilerinin Davranış Sorunları ile Aile İşlevleri ve Anne Baba Kişilik Özellikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

SELÇUKLU, Almila E. (2013). Örgütsel Bağlılığın Bir Yordayıcısı Olarak Kurum Kültürü ve Psikolojik Dayanıklılık, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kayseri.

SEVİ, Emine S. (2009). Psikobiyolojik Kişilik Modeli ve Beş Faktör Kişilik Kuramı: Mizaç ve Karakter Envanteri (TCI) ile Beş Faktör Kişilik Envanterinin (5FKE) Karşılaştırılması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

SEZGİN, Ferudun (2009). "Relationships Between Teacher Organizational Committment, Psychological Hardiness and Some Demographic Variables in Turkish Primary Schools," *Journal of Educational Administration*, 47(5): 630-651.

SEZGİN, Ferudun. (2012). "İlköğretim Okulu Öğretmenlerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinin İncelenmesi", *Kastamonu Eğitim Dergisi*. 20(2): 489-502.

SILLS L. C.; SHARON C. & S. MURRAY (2006). "Relationship of Resilience to Personality, Coping and Psychiatric Symptpoms in Young Adults", *Behaviour Research and Therapy*, 44: 585-599.

SOYER, Fikret; GÜLLE, Mahmut; MIZRAK, Orcan; ZENGİN, Serkan ve Erdi KAYA (2013). "Spor Yapan Bedensel Engelli Bireylerin Çeşitli Değişkenlere Göre Yılmazlık Düzeylerinin İncelenmesi", *Niğde Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 7 (2): 126-136.

ŞAHİN, Gönül (2020). Öğretmenlerin Kişilik Özellikleri ile Atılganlıkları Arasındaki İlişkide Pozitif Sermayenin Aracı Rolü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.

ŞEKER-SIR, Nilüfer. (2016). Öğretmen Adaylarının 5 Faktör Kişilik Kuramına Göre Kişilik Özelliklerinin Belirlenmesi ve Bazı Değişkenlere Göre İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TAŞĞIN, Özden., BOZGEYİKLİ, Hasan ve Emre. E. BOĞAZLIYAN (2017). Üniversiteli Gençlerin İşsizlik Kaygıları ile Psikolojik Dayanıklılıkları Arasındaki İlişki. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 6(15), 551-567.

TEKİN, Emel (2011). Askeri Hastanelerde Çalışan Hemşirelerin Psikolojik Dayanıklılık ve Tükenmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

TERREL, H. K.; HİLL, E. D. & C. T. NAGOSHİ (2008)." Gender Differences in Aggression: The Role of Status and Personality in Competitive İnteractions", *Sex Roles*, 59: 814-26.

TOPÇU, Feyza (2017). Üniversite Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılık Düzeylerinde Beş Faktör Kişilik Özelliklerinin Yordayıcı Etkisinin İncelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TOPRAK, Handan (2014). Ergenlerde Mutluluk ve Yaşam Doyumunun Yordayıcısı Olrak Psikolojik Sağlamlık ve Psikolojik İhtiyaç Doyumu (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Sakarya.

TUNÇ, Erhan ve Ramin ALİYEV (2015). "Lisansüstü Öğrencilerinin Kişilik Özelliklerinin İncelenmesi", *Gaziantep University Journal of Social Science*s, 14(4): 949-963.

TÜRKER YILDIZ, Nesrin. (2018). Yetişkinlerde Dindarlık ve Psikolojik Sağlamlık İlişkisi Üzerine Bir Araştırma (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

UĞURLU, Baran ve Nurhayat ÇELEBİ (2014). "Resmi Liselerde Çalışan Öğretmenlerin Kişilik Özelliklerinin Demografik Değişkenlere Göre İncelenmesi", *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 7(18): 537-569, (https://doi.org/10.14520/adyusbd.835).

ÜLKER TÜMLÜ, Gamze ve Ergün RECEPOĞLU (2013). "Üniversite Akademik Personelinin Psikolojik Dayanıklılık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3: 205-213, DOI: 10.5961/jhes.2013.078.

YANBASTI, Gülgün (1990). *Kişilik Kuramları*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 147-170
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 26.01.2021
Makale Kabul | Accepted: 07.04.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.868808

Gülser YARDIM

Doç. Dr. | Assoc. Prof. Dr.
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Nevşehir-TÜRKİYE
Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Science and Literature, The History Department
Nevşehir-TURKEY
ORCİD: 0000-0003-3338-5982
gulseroguz@nevsehir.edu.tr

17. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Bir Deftere Göre Muhallefattan Hazineye Aktarılan Eşyalar

Öz

Bu çalışma için Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen Fon TS.MA.d. kutu/gömlek no 02321.0001.00 künyeli defter kullanılacaktır. Defter yaklaşık 60 sayfadır. Defterin mikrofilm görüntüsü iki sayfa tek bi görüntüye gelecek şekilde a ve b yüzlü olarak kaydedilmiştir. Bu çalışma için defterin yarısı kullanılacaktır. Defter incelendiğinde yarıya kadar olan sayfalarının muhallefatlardan gelen eşyalar olduğu anlaşılmaktadır. Muhallefat, ölen kişinin geride kalan mal varlığını ifade eden bir terimdir. Dolayısıyla defter 1665'li yıllara ait Osmanlı Devleti'ndeki maddi kültür unsurlarına dair pek çok veriyi sağlamaktadır. Bu çalışmadaki amaç defterin birebir çevirisini yaparak giyimden mutfak eşyalarına, silahtan at koşum aletlerine kadar çok geniş bir yelpazede kaydedilen verileri ortaya çıkarmaktır. Bu eşyaların sepetler ve sandıklar içine konulup hazineye aktarılmasıyla ortaya çıkan defteri birebir çevirerek alana katkı yapmayı planlamaktayız. Defter üzerinde yapılan çalışmada her bir eşyanın cinsi net bir şekilde belirtildikten sonra adedi mutlaka kaydedildiği görülmüştür. Eşyaların fiyat olarak değeri verilmemiştir. Bu sebeple hazineye aktarılan bu malların parasal değeriyle ilgili yorum yapmamız mümkün olmamaktadır. Yine de bu veriler bu eksiliğine karşın değerini korumaktadır. Çünkü dönemin kullanılan eşyaları, kumaş çeşitleri, silah çeşitleri, kumaş türleri, kap kacaklar, at takımları ve hayatın geri kalanına dair pek çok konuda kıymetli veriler sağlamaktadır. Bu veriler bize Osmanlı piyasasındaki kullanılan eşyaların nerelerden geldiği, nelerden üretildiği ve çeşitleriyle ilgili bilgi sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Hazine-i Amire, Enderûn Hazinesi, Muhallefât, 17. yüzyıl.

Goods Transferred From Muhallefat to the Treasury According to a Notebook From the Second Half of the 17th Centrury

Abstract

For this study, a notebook with the tag of Fund TS.MA.d. box / cover no 02321.0001.00 obtained from the Ottoman Archives of the Directorate of State Archives will be used. The notebook consists of about 60 pages. The microfilm image of the notebook was recorded as two pages on a single image, with sides of a and b. Half of the notebook will be used for this study. When the notebook is examined, it is understood that the half of its pages inculude goods from muhallefat. Muhallefat is a term that refers to the assets left behind by the deceased. Therefore, the notebook provides a lot of data on the material culture elements in the Ottoman Empire in the 1665s. The aim of this study is to reveal a wide range of recorded data, from clothing to kitchen utensils, from guns to horse harnesses, by translating the notebook literally. We plan to contribute to the field by translating the notebook created by putting these goods into baskets and chests and transferring them to the treasury. In the study conducted on the notebook, it was seen that the number of each item was recorded after the type of item was clearly stated. The price of the goods was not indicated. For this reason, it is not possible to comment on the monetary value of these goods transferred to the treasury. Nevertheless, the data preserves its value despite this deficiency because it provides valuable information on many subjects including the goods used in the period, fabric types, weapon types, fabric types, utensils, horse sets, and the rest of life. The data provides us with information about where the goods used in the Ottoman market came from, what they were produced from, and their types.

Keywords: Hazine-i Amire, Enderûn Hazinesi, pudding, 17th Centrury.

Giriş

Bu çalışma yaklaşık olarak 1665 yılına gelen dönemdeki hazine ye aktarılan malların kaydını tutan bir defterin kaynaklığında yapılacaktır. Çalışmanın aslını bu defterin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi oluşturacaktır. Ancak öncelikle defter tanıtılacak ve sonrasında hazine ile ilgili kısa bir bilgi verilecektir.

Defterin Tanıtılması

Çalışmaya kaynaklık eden defter, Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilmiştir. Defterin künyesi Fon TS.MA.d. kutu/gömlek no 02321.0001.00 şeklindedir. Deftere ait 34 adet mikrofilm görüntüsü mevcuttur. Defterin 1076 (1665) senesine ait olduğu tespit edilmiştir. Bu senenin Muharrem ayı ile başlayan defterin son sayfalarında 1076 Rebi'ül-evvel ayı kaydına rastlanmıştır (TS.MA.d.02321.0001.00 s. 2a, 32a.). 19 a sayfasında da yine 1076 senesine ait kayıt mevcuttur (TS.MA.d.02321.0001.00 s. 19a). Bununla beraber defterin bazı sayfalarında daha önceki yıllara ait kayıtlara da rastlanmıştır. Mesela 31 a sayfasında 1072, 31b sayfasında 1073 senesine ait veriler bulunmaktadır (TS.MA.d.02321.0001.00 s. 31 a, b). 22 b sayfasında da tarih olarak 1078 kaydı vardır (TS.MA.d.02321.0001.00 s. 22b). Dolayısıyla defterin tutulmasında tarihsel süreçte bir dalgalanma söz konusudur. Defterin özellikle bazı sayfalarında tutulan kayıtların üzerinin kalemle karalandığı görülmüştür. Bu durumun da göz önüne alarak bu defterin müsvedde bir defter mi olduğu akla gelmektedir. Fakat bu durum yani defterin karalama defteri olması durumu bizim çalışmamızı gölgeleyecek mahiyette değildir. Çünkü çalışmanın odak noktası genelinde Hazine-i Amire'ye çeşitli sebeplerle giren malların kaydının tutulduğu bu defter sayesinde o dönemin pek çok alanda kullanılan eşyaları hakkında fikir sahibi olabilmek olacaktır. Böylelikle kültür tarihi çalışmalarına katkı sağlanmayı amaçlıyoruz.

Defter incelendiğinde belirtilmesi gereken bir diğer nokta, defterin 17 a ve b sayfalarının olmaması ve sonraki sayfalarda defterin hazineye çeşitli kollardan gelen malların kaydına dair tutulan bir defter halini almasıdır. Defter, 17. sayfaya kadar muhallefattan gelen malların toplu kaydı şeklinde bir intibaa uyandırmaktadır. Bu sebeple adı geçen defteri iki ayrı çalışmada ele almaya karar verdik. Hem defterin içeriğinin dağınık olması hem de tümünün bir makalenin sınırlarını fazlaca aşacak olması sebebiyle böyle bir ayrıma gidilmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada defterin ikinci ve on altıncı sayfaları arasınını kapsayan, muhallefattan geldiği kaydı düşülen kısımları kullanılacaktır.

Defterdeki ilk mikrofilm kaydı defterin kapağına dairdir. İkinci mikrofilm ise yine iç kapağı göstermektedir. Çalışmamızı kaynaklık edecek veriler üçüncü mikrofilm ile başlamaktadır. Her mikrofilm görüntüsüne tek numara verildiği için biz de bu görüntüyü a ve b yüzü olarak künyeleyip defteri inceledik.

Hazine

Hazine kavramının kelime anlamı, para ve değerli eşyaların saklandığı yer, vezne, sandıktır (Parlatır, 2003: 610). Bu kavrama diğer İslam devletlerinde olduğu gibi Selçuklular'da da para, hil'at, vesika, silah, kıymetli eğer takımları ve mücevheratın saklandığı yer olarak hazine kelimesine sıkça rastlanır (Orhonlu, 1998: 130). Osmanlı Devlet teşkilâtına gelindiğinde de henüz kuruluş yıllarında kıymetli nakit ve malların korunduğu bir hazinenin var olduğu düşünülmektedir. Asıl olarak Osmanlı Devleti'nde hazine iç hazine ve dış hazine olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır (Uzunçarşılı, 1978: 73). Bu konudaki bir başka ifade şu şekildedir: Cengiz Orhonlu Osmanlılar'da XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar Enderûn (Hazîne-i Hâssa, iç hazine) ve Bîrun (maliye hazinesi, devlet hazinesi, dış hazine) adlarında iki hazinenin varlığına rastlanmakta, ancak bu ayrımın kesin olarak şekillendiği bilinmediğini belirtmektedir (Orhonlu, 1998: 130). Yalnız Fatih Sultan Mehmet'in (1451-1481) teşkilat kanunnamesinde, baş defterdarın

bütün devlet mallarının nazırı durumunda olduğundan söz edilmesi ve yine burada "Ceyb Harçlığı" tabirine rastlanması bu ayırımın yavaş yavaş meydana geldiğini işaret etmektedir (Orhonlu, 1998: 130). Başka bir ifade ile XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlıların, biri devlet gelirlerinin toplandığı ve masrafların yapıldığı dış hazine, Hazine-i Amire, Maliye Hazinesi, Divan-ı Hümâyûn Hazinesi, Birun Hazinesi, Taşra Hazinesi gibi adlarla anılan esas; diğeri, iç hazine, Enderûn Hazinesi olmak üzere iki hazinesi vardı.

Dış hazine devletin tahsil ettiği şeri ve örfi vergilerden meydana gelmiştir. Hazine, Divan-ı Hümâyûn toplantılarında açılır, toplantıdan sonra sadrazam tarafından mühr-ü Hümâyûn ile mühürlenirdi. Dış hazine, defterdarın sorumluluğu ve sadrazamın nezareti altındaydı (Mumcu, 1976:111; Tabakoğlu, 1996: 195).

Osmanlı Devleti'nde saray hazinesine, iç hazine ya da Enderûn Hazinesi denilmektedir. İç hazinenin gelirleri, dış hazineden artan fazla para, bazı haslar, cizye, adet-i ağnam, bazı mukataaların gelirleri, Mısır'dan gelen vergiler, çeşitli hediyeler, müsadere vesilesiyle ya da terekelerden aktarılan mallar, vakıf gelirleri ve çeşitli vergilerden oluşmakta idi (Köseoğlu, 1980: 4).[1]

Enderûn Hazinesi, kendi içinde çeşitli bölümlere ayrılmıştır. Bunlar Bodrum Hazinesi, İfraz Hazinesi, Çilhane, Hasoda, Raht (Has Ahur), Hil'at (Enderûn Dış Hazinesi) ve Ceyb-i Hümâyûn. (Harem-i Hümâyûn) idi (Uzunçarşılı, 1978: 75).

Osmanlı hanedanından biri ölünce onun eşyalarının bir kısmının ya da tamamının Osmanlı Hazinesine aktarılması söz konusuydu (Sağır, 2016:265-328; Argıt, 2014: 233; Akyıldız, 1998: 94; Oğuz, 2018:350 359). Bu eşyalar genellikle Enderûn Hazinesi'ne kaydedilirdi.[2] Bunun dışında ölen bir askeri sınıf üyesinin müsadere ve başka sebeplerle mallarına el konulup bunlar hazineye aktarılabilirdi. Dolayısıyla muhallefattan geldiği belirtilen bu defterdeki eşyaların ve malların kimim olduğuna dair bilginin yer almadığını belirtmek gerekmektedir.[3] Yalnız belirtmek gerekir ki Hazine-i Amire denilen dış hazine ile Enderûn yani iç hazine birbirinden farklı yapılardır (Uzunçarşılı, 1988: 317). İç hazine daha çok padişahın gelir ve giderleri ile ilgilenmekteydi ve fonksiyon itibariyle kıymetli para, mücevher ve eşyaların saklandığı bir depo veya sandık vazifesini görmekteydi (Uzunçarlşılı, 1988: 317; Terzi, 2002: 893-903). Çalışmaya kaynaklık eden defterde aktarılan malların özellikle Enderûn Hazinesi'ne kaydedildiğine dair bir ibareye rastlanmamıştır. Birkaç yerde Hazine-i Amire ibaresine rastlanmıştır (TS.MA.d.02321.0001.00 s. 29a). Defterin başında şöyle bir açıklama yapıldığı görülmüştür:

'*Hüve'l-bâkî*

1076 senesi mâh-ı Muharreminde muhallefâtdan gelan eşyalar yeniden defter olunub bu minvâl üzere sandıklara ve sepetlere vaz' olunmuşdur.' (TS.MA.d.02321.0001.00 s. 2a).

Bu cümleden hareketle hazineye kayt edilen bu malların hangi hazine olduğuna dair kesin bir yargıda bulunmak güç gibi görünmektedir. Ama muhallefattan gelen malların iç hazineye aktarıldığı bilgisi bizi o ihtimale yaklaştırmaktadır.

---

[1] İç hazinenin harcamalarını gösteren örnek bir çalışma için bkz. Kadir Arslanboğa, *Osmanlı Devleti'nde İç Hazine Harcamaları, (1649-1680)*, Ankara, 2014, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları: 119. Bu çalışmada da Enderûn Hazinesi'nden yapılan harcamaların ne kadar geniş bir yelpazede olduğu gözler önüne serilmektedir. Bkz. Arslanboğa, 2014: 50-55. Enderun hazinesi gelirlerini gösteren bir inceleme için bkz. Yardım, 2019: 59.

[2] Hanedan mensuplarının ölümünden sonra mallarının bir kısmının Enderûn Hazinesine aktarılması bilindik bir uygulamadır. Önekler için bkz. Sağır, 2016: 265-328; İşpirli Argıt, 2014: 233. Hazine-i Hümâyûn'a aktarıldığı da vakidir. Bkz. Akyıldız, 1998: 94.

[3] Defterde bu çalışma için incelenen bikaç yerinde 'elçinin getirdiği, götürdüğü' şeklinde birkaç örneğe rastlanmıştır. Dolayısıyla tüm verilerin muhallefat kaynaklı olmayabileceğinin de altını çizmek gerekir. Bkz. TS.MA.d.02321.0001.00 s. 13b,14b.

Defterin Verilerinin Değerlendirilmesi

Yukarıda belirtildiği gibi bu çalışma için künyesi verilen defterin 2. ve 16. sayfaları arası kullanılacaktır. Defterin geri kalan kısımları başka bir çalışmanın konusu olacaktır. Defterin birebir çevirisi çalışmanın sonunda ekler kısmında yer alacaktır.

Defter incelendiğinde sepetler, sandıklar ve çuvallar içinde giyimden ev eşyasına, mutfak gereçlerinden silahlara pek çok türde eşyanın envanterinin tutulduğu anlaşılmaktadır. Bunların kimin muhallefatından geldiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Sadece hazineye kaydedilirken tutulduklarına dair bir yorumda bulunmak mümkündür. Fark edilen bir başka durum, bu eşyaların belirli bir düzene göre sandıklara yerleştirilmediğidir. Bazen bir giyim eşyasının bir mutfak eşyasıyla aynı sandığa yerleştirildiği görülmektedir. Bu da toplu bir sayım üzerine defterin tutulma ihtimalinden çok yeni eşyalar geldikçe sandıklara çuvallara yerleştirilip kayıt altına alınması ihtimalini düşündürtmektedir.

Defterde rastlanılan giyim eşyaları kategorisinin içine terlikten başlığa kadar geniş bir yelpaze dikkati çekmektedir. Bunlar, dönemin giyim tarzı ve kullanılan kumaşları ilgili fikir sunacak mahiyettedir. Mesela diba kaftan, atlas kutni kaftan, zenne kaftanı, atlas kaftan; çuka ferace, sim şâtır kuşağı, Kıbrıs kuşağı, Acem kuşaklığı**;** beyaz ihrâm, beyaz boğasi Ka'be ihrâmı, harir beyaz ihrâm, kırmızı Cezayir ihrâmı; hamam gömleği; mütenevvi cübbe don fistan; kürklü entari, Helaliye entari; Basra kerrakesi, beneviş çuka kerrake; siyah puşi; siyah peştamal; sarık; çukaya kaplu dilkü kürkü, Mütenevvi'a kürk; yeniçeri üsküfü; yeşil çuka yağmurluk; alaca Basra kerrake, Şamî kerrake; köhne kadife kavuk; beyaz zıbun, kedi kürklü atlas zıbın; köhne dizlik; yeşil atlas zerdeva boğazı üst; hamam gömleği; beyaz terliklik dülbend, alaca terliklik, telli terliklik; mukaddem[4] kuşak; kırmızı fes; câme-şûy; sim sade sîne-bend,[5] aba yağmurluk, katlavî göğüslük sim Mısırî kuşak; hamam esvâbı; kırmızı kepenek;[6] semmûr kontuş; kadife kavuk; Mevlüd-i şerif esvâbları; Mütenevvi'a kolçak gibi.

Diğer yandan defterde bir hayli kumaş çeşidine rastlanmıştır. Bunlar Acem kadifesi, beyaz boğasi, bez, kılâbudânlı sarık örtüsü, kutni, Keşmirî şal, cedid Şamî dikdik, kırmızı köhne sof, sarık örtüsü, Acem kumaşı, beyaz sade, gevderî dikdik, telli Tunus şalı, Sakız şalı, Münakkaş sarık örtüsü, dülbend bürgü, Kıbrıs şalı, Acem katifesi, taraklı atlas donluk gibi.

Defterde rastlanılan mutfak ve ev içi gereçleri de bir hayli çeşitlidir. Bunların sim, fağfûrî, bakır, minakârî, mertabânî, ceviz, altın şeklinde tanımlanmasından madeni, porselen ve diğer malzemeler kullanılarak yapıldığı anlaşılmaktadır. Bunlara örnek olarak mavi hatayi ibrik altun kapaklı, çubuk sim buhûrdân, sim maşraba, gergedan bardak, ceviz bardak, Mertebânî kavanoz, fağfûrî kavanoz, fağfûrî murassa buhûrdân, Mertebânî buhûrdân, savtlı[7] gülâbdân, fağfûrî gülâbdân, fağfûrî murassa kapak, minakârî bardak, gergedan kemiği fincan, laciverd murassa bardak ma'a tabak, fağfûrî yekmerdi, minakârî gülâbdân, sim leğen, ibrik, yağ kutu, kebir fağfûrî, tabak fağfûrî yekmerdi ve kapak, yere kam bardak, sim şem'dân, sim gülâbdân, sim kahve ibriği, sim çiçeklik, sim tepsi, sim kadeh, yaldızlı bakır leğen ibrik, yaldızlı tas ve tebsi, matara, fağfûrî sürahi verilebilir.

Ev içi döşemelerde de çok fazla mak'ad, perde, kapı perdesi, cibinlik, çekmece, kilim, gibi eşyaların muhallefatlardan hazineye kaydedildiği görülmüştür. Bunun yanında seccadeler, namaz-gâhlar, zer bâb halılar, makramalar, bohçalar, peşkirler sayılabilecek eşyalar arasındadır. Diğer yandan bir hayli yastık, balin, yatak, yorgan, yastık yüzü gibi çeşitli şekillerde tanımlanan yatak odası eşyalarının da varlığı dikkat çekmiştir.

---

[4] Tersane çavuşlarının feslerinin üstüne sardıkları sırmadan örtü (Parlatır, 2003: 1125).

[5] Göğüslük, sütyen; hayvan koşumlarında göğüs kısmına gelen kayış. (Parlatır, 2003: 1515.) Hangi anlamında bir olarak kayda geçtiğini bilmediğimiz için giyim kısmında kullanmayı uygun gördük.

[6] Çobanın giydiği kolsuz dikişsiz, keçeden yapılmış giyecek. (Parlatır, 2003: 986)

[7] Savt: ses, seda (Parlatır, 2003: 1465)

Muhallefattan hazineye aktarılan mallar arasında ateşli ve delici silahların varlığı da tespit edilmiştir. Bu silahların bazılarının değerli madenlerden yapıldığı, bazılarının süslemeli olduğu anlaşılmıştır. Mesela sim gaddare, altun kaplu sim kılıç, altun gaddare, altun kılıç, sim balta, ok kuburu, altun sim kaplu gaddare, sim şatır gaddaresi kemerli, kara kılıç, sim balta ve külünk, sim topuz, altun koltak kılıç, yay ve kepaze, Mısırî sim hançer gibi. Bunun yanında ateşli silahlara da rastlanılmıştır. Cevherdâr ve Cezayir sedefkârî tüfenk, tüfenk silahı, sade namlu, nal pare tüfenk, çakmaklı tüfenk cedidi tüfenk silahı, uzun tüfenk, tüfenk kebe, sim tirkeş bağı, rûmî tüfenk silahı tespit edilen türlerdir.

At koşum aletlerine de defterde sıklıkla rastlanılmıştır. Sim çapkın eğeri, Tatar eğeri, sim eğer, sırmalı eğer, altun raht, sim kemer raht, bakır çapkın rikab, sırmalı eğer, heybe ile gemler, köhne çuka çultar, kırmızı çuka çultar, beyaz dizgin, sim kamçı örnek olarak verilebilir.

Defterde çok sık olmamakla birlikte süs ve takı eşyaları ya da kişisel eşyalara rastlanılmıştır. Bunlar arasında Mercan, Yeman, kalembek, kılbenk, incülü, 'anber tesbih olarak tanımlanan çeşitler vardır. Bir miktar da pîrûze (firûze) kaydı vardır.

Defterdeki veriler daha önce de belirtildiği gibi son derece çeşitlidir. Hayatın her alanına dair ipuçlarına dair verilerin izlerini buradan sürmek mümkün olabilmektedir. Mesela sımalı cüzdan, yancık, hurde pîrûze bir mikdar, sim enselik, Kitâb-ı cild, Kâbe örtüsü parça, murassa kelâm-ı 'izzet, Sancağı şerif kelâmı 'izzeti, sim sade sîne-bend, nâme kiseleri, tor[8] kese, câme-dânları ve zırhlar, kandil ile ok aded, Tunus kisesi, zihgirlik, köhne alaca şukka-bend, balık dişi, kaplan post, kâfir bayrağı, tuğ, sandık, çekmece, saat, zere, zurna, bakır sây-bân topları, tob yelken bezi, sim vezne, tel, iri incü tob, incülü küçük tob, götürdüğü hamam topları, bayrak sim, iri hamam kolu sim, iri sim bayrak, defterler ve kâğıtlar, sim şadırvan dilleri, sim şadırvan eşyaları, bülbül kafesi defterde tespit edilen diğer eşya çeşitleri arasında bulunmaktadır.

Ek:

2a

Hüve'l-bâkî

1076 senesi mâh-ı Muharreminde muhallefâtdan gelan eşyalar yeniden defter olunub bu minvâl üzere sandıklara ve sepetlere vaz' olunmuşdur.

Birinci sepet

Beyaz dizgin aded 3, Sim kamçı aded 3, Tor kese aded 4, Tunus kisesi aded 1, Cüzdân aded 1, Tor uçkur aded 1, nâkıs tesbih aded 1, kolan kuşak aded 1, Destvân aded 2[9], Sırmalı tirkeş aded 2, Şamî çapkın zilposu aded 1, Sim şâtır kuşağı aded 8, Sim tirkeş bağı aded 8, Sim balta aded 1, hançer aded 1, Sim vezne aded 1, Sim topuz aded 1, Sim zincir aded 2, Hançer tuğu aded 3, Sim kılıç bendi aded 1, Tazı haltası aded 4, Sim kemer ve çapkın ve Çerkesi rahtı aded 1, Altın raht aded 3, Küçük kutu hurdevât aded 1, Sim sade raht başlığı aded 5, Sim sade sîne-bend aded 4, Küçük sepet içinde olan eşyalardır, Murassan kelâm-ı 'izzet aded 1, Sancağı şerif kelâmı 'izzeti aded 1, Minalı gülâbdân aded 1, Savtlı[10] gülâbdân aded 1, Altın hançer aded 1, Sim enselik aded 1, Mercan tesbih aded 2, Yemen tesbih aded 2, İncülü tesbih aded 1, 'Anber tesbih aded 1, Yeşim murassa divid ma'a tabak aded 1, Murassa küçük fincan ma'a tabak aded 1, Yeşil güllü fağfûrî fincan aded 1.

2b

İkinci sepet

[8] Balık ağı ve örgü (Parlatır, 2003: 1728).

[9] Dest-vâne: savaşta ele takılan demir eldiven (Parlatır, 2003: 338).

[10] Savt: ses, seda (Parlatır, 2003: 1465).

Münakkaş ve atlas ve Yemenî bohçalar aded 10, Yemenî yorgan yüzü aded 13, Mütenevvi'a cübbe don fistan aded 13

Üçüncü sepet

Çatma top yasdık çift aded 6, Halebî cedid dikdik aded 8, Cezayir sancağı cedid 2, Kitâb-ı cild aded 4, Beyaz terliklik tob aded 13.

Dördüncü sandık

Mütenevvi'a Şamî dikdik aded 19 (2 aded çıkarılmış) 17, Şamî şukka-bend aded 4, zer-duhte abâyi aded 2.

Beşinci kırmızı çuka sandık

Suzenî ve boğasi mak'ad aded 3, Mütenevvi'a peşkirler aded 7, Beyaz ihrâm aded 5, Hamam gömleği aded 9.

Altıncı kırmızı çuka sandık, Mütenevvi cübbe don fistan aded 45.

Yedinci sepet

Hamam döşemesi çift aded 10, Havlu makraması çift aded 15, Mütenevvi'a kürk aded 4, Çuka ferace aded 3,

Sekizinci sepet, 'Acem kadifesi donluk aded 5, Beyaz boğasi tob aded 36, Câme-şûy çift aded 25, Bez tob aded 4, Kılâbudânlı sarık örtüsü aded 2.

3a

Dokuzuncu sepet

Çêkmece saati aded 2, Câme-şûy çift aded 6, Sırmalı --- aded 6, قنويس tob aded 3, Yorga bakır rikâb çift aded 4, Yeniçeri üsküfü aded 2, Basra kerrakesi aded 1, Kutni tob aded 2, Yalın aded 1, Zer düz iskemle zarfı aded 1, Köhne mak'ad aded 2, Kulle ? saat aded 1, Maşraba aded 3, Onuncu beyaz derili sandık, Tüfenk sandığı aded 15.

On birinci sepet

Yüz yasdığı aded 10, Cezayir ihrâmı aded 4, Yeşil seccade aded 1, Yeniçeri üsküfü aded 2, بارطه kırmızı aded 20, Kırmızı fes aded 8, Çukaya kaplu dilkü kürkü aded 1.

On ikinci sepet

Kıbrıs kuşağı aded 4, Münakkaş makrama bohça aded 1, Keşmirî şal aded 16, Kıbrıs tıraş peşkiri aded 1, Berü makramalık tob aded 1, El makramaları aded 15, Alaca tefarik aded 1, Kıbrıs peşkiri aded 1, Mısırî makrama çift aded 6, Kerrakelik harîr aded 1, 'Acem kuşaklığı aded 4, Mardin teğeltiliği aded 3, Cedidi Şamî Dikdik aded 6, Fağfûrî bardak aded 1, Bez makrama aded 8, Siyah puşi aded 1, Siyah peştamal aded 1, Yemeni yorgan yüzü aded 1, Tire peşkiri aded 1.

On üçümcü sepet

Köhne sarık aded 5, Murassa eğer aded 1, Köhne çakşır aded 2, Köhne kadife kavuk aded 3, Beyaz zıbun aded 2, Kırmızı köhne sof aded 1, Yemeni yorgan yüzü aded 2, Yelpaze aded 1, Sedefkârî iyne aded 2, Makramalık bez tob aded 1, Yemeni şerbet makraması aded 9, Sarık örtüsü aded 2, 'Acem kumaşı aded 1.

3b

Ondördüncü beyaz tahta sandık

Köhne zıbun entari aded 5, Beyaz sade aded 3, ve bazı hurdevât olur

On beşinci sepet

Yemenî perde aded 1, Alaca ezrak aded 1, Suzenî makrama aded 2, Kiçe seccade aded 1, Darayî perde aded 1, Zer bâb halı aded 1, Beyaz kırmızı makrama aded 2, Gevderî seccade aded 1

Şali mak'ad aded 1, Köhne kadife mak'ad aded 2, Kıbrıs kumaşı mak'ad aded 2, Kadife Münakkaş seccade aded 1, Aba tob aded 1, Alaca Türkman çultarı aded 2.

On altıncı sepet

Münakkaş yüz yasdığı aded 20, Der düz yüz yasdığı aded 1.

On yedinci sepet

Gevderî dikdik aded 3, Zer --- yüz yasdığı aded 5, Kırmızı çuka çakşır aded 5, Beyaz ihrâm aded 1, Kıbrıs kumaşı mak'ad aded 1, Yeşil çuka yağmurluk aded 1.

Sekizinci sandık

Sim Mısır gaddaresi aded 2, Sim kılıç aded 1, Sade namlı kılıcı aded 1, Sim topuz aded 7, Sim balta aded 1, Sim buhûrdân ve gülâbdân aded 1, Harir Mardin peşkiri aded 4, Mardin makraması çift 4, Mardin perdesi aded 1, Kelâm-ı 'izzet aded 1, Def'a Kelâm-ı 'izzet aded 4, kitâb-ı cild aded 3, 'Acem tefaruğu aded 16, Ber-vechi alaca aded 3, Def'a Harir peşkiri aded 1, Kıbrıs tıraş peşkiri aded 3, makrama aded 1, Mardin yasdığı köhne çift aded 4, Kıbrıs şalı aded 13, Yemeni bayram بورک aded 1, Halebî dikdik aded 3, Halebî şukka-bend aded 1, Zer ---- beyaz son dikdik aded 2, Alaca Basra kerrake aded 2, Basra şukka-bendi aded 1, Telli Tunus şalı aded 9, Mukaddem[11] kuşak aded 16, Kıbrıs kuşağı aded 28, Fağfûrî buhûrdân aded 1, Ber-vechi alaca aded 10, Harir peşkir aded 4, Keşmirî şal aded 2, Çiçekli kadife parça aded 2, Karınca ? ayağı peşkir aded 1, Yemeni namazgâh aded 1, Alaca serefce peşkiri aded 4, Alaca Kıbrıs peşkiri aded 1

4a

Sakız şalı aded 5, Münakkaş Sakız mukaddemi aded 5, Telli Bursa tefaruğu aded 3, Al telli tefarik yorgan yüzü aded 1, Kırmızı telli Kıbrıs tıraş peşkiri aded 29 aded 11, Kırmızı telli sakız şalı aded 2, Beyaz telli Kıbrıs kumaşı aded 1, Câme-şûr çift aded 8, Münakkaş makrama aded 2, Köhne sarık aded 3, Münakkaş sarık örtüsü aded 1, Murassalıca rekdân balık dişi aded 2, Kemik rekdân aded 2, Yeşim hançer kabza aded 1, Kebîr mercan tesbih aded 2, Evsat boyu mercan tesbih aded 4, Sagîr mercan tesbih aded 1, 'Anber tesbir aded 2, Sim kabzalı bıçak aded 1, Sim zincir aded 1, Sim tirkeş zinciri aded 1, Kılbenk tesbih aded 2, Fağfûrî gülâbdân aded 1, Kitâb cild aded 7, Kırmızı çuka üzere der düz yasdık aded 4, Yağ kutusu aded 5, Altın veznesi aded 1.

On dokuzuncu sepet

Mütamel köhne çatma tasdık aded 13, Köhne Dikdik aded 1, Suzenî yasdık aded 1, zer-duhte abayi aded 3, Beyaz ihrâm aded 3, Tire döşemesi aded 3.

Yirminci sepet

Yaldızlı leğen aded 3, Yaldızlı ibrik aded 3, Yaldızlı tıraş tası aded 3, Yüz yasdığı aded 3, Dülbend bürgü, Havlu döşeme aded 5, Havlu hamam gömleği aded 7, Mütenevvi'a boğasi aded 9, Beyaz çuka donluk aded 1, Beyaz ihrâm aded 1, Mısır peşkiri aded 1, Tire gömleği aded 1, Basra seccadesi aded 1, Gazze teğelti aded 2.

Yiğirmi birinci sepet

Kırmızı قنوریہ donluk aded 4, Fağfûrî leğen ibrik aded 1, Yekmerdi fağfûrî aded 3, Küçük tabak aded 2, Şamî hare tob aded 16, Gazze peşkir aded 1, Gazze makraması aded 1, Beyaz harir ihrâm aded 4, Ka'be örtüsü parça aded 1, Havlu döşeme aded 1, Havlu makrama aded 10, Şamî köhne Dikdik aded 1, Bez makramalık tob aded 1, Şal aded 3, Münakkaş makrama bohça aded 1

4b

[11] Tersane çavuşlarının feslerinin üstüne sardıkları sırmadan örtü (Parlatır, 2003: 1125).

Yiğirmi ikinci sandık, Yüz yasduğı aded 1, Çuka şukka-bend aded 1, Çuka çultar aded 1, Yorgan aded 2, Aba yağmurluk aded 1, Alaca kutni mak'ad aded 1, Ezrak aded 1, Seccade-i 'Acem aded 1, Yirğirmi üçüncü sandık, Sof çakşır aded 11, Çuka çakşır aded 5, Çatma yasdık aded 16, Kumaş mak'ad aded 1, 'Acem dibası yasdık aded 3, Beyaz atlas zer-duhte yasık aded 1, Kırmızı çuka zer-duhte yasdık aded 1, Ağır Mardin yasdığı aded 2, zer-duhte kadife yasdık çift aded 2, 'Acem zer bâbî mak'ad aded 1, Kaliçe-i zer bâb aded 1, Came-şûy boğça aded 4, Beyaz ihrâm aded 14, Sim Mısırî kuşak 4, zer-duhte ocak yaşmağı aded 1.

Yiğirmi dördüncü sandık

Mütenevvi'a kumaştan zenne entarileri aded 20, Mütenevvi'a zenne kaftanı aded 9, Kedi kürklü atlas zıbın aded 1, Yüz yasdığı aded 1, Suzenî mak'ad aded 1.

Yiğirmi beşinci sandık

Came-şûy boğça aded 1, Münakkaş dülbend örtüsü aded 6, Telli makramalık bez aded 1, Abdest makrama aded 1, Münakkaş makrama aded 7.

Yiğirmi altıncı sandık

Kırmızı Cezayir ihrâmı aded 9, Kırmızı Cezayir velinçesi aded 10.

Yiğirmi yedinci sandık

Sim sineklik aded 5, Sade sineklik aded 2, Dizgin aded 4, Köhne tapkur aded 3, Dülbend alaca terliklik aded 5, Kıbrıs şalı aded 7, Câme-şûy ve makrama boğça aded 1, Mardin perdesi aded 1, Serefce peşkiri aded 1, Kıbrıs peşkiri aded 1, Kumaş mak'ad aded 2, Kadife küçük mak'ad aded 1

Yiğirmi sekizinci sepet

Sim 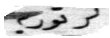 aded 2, Altun küf üzengiler çift aded 5.

5a

Yiğirmi dokuzuncu sepet

Kırmızı tob aded 7, İri boy divid aded 4, Murassalıca sim divid hokka aded 1, Kitâb-ı cild aded 20, Altun küf üzengi çift aded 1, Çatma mak'ad aded 1, Yemeni yorgan yüzü aded 3, Zer bâb seccadesi aded 1, Suzenî mak'ad aded 2, Beyaz Tire cibinliği aded 1, Kıbrıs cibinliği aded 1.

Otuzuncu sandık

Sim altun buhûrdân murassa aded 1, Fağfûr murassa badak aded 1, Fağfûrî küçük yekmerdi ma'a, tabak aded 14, Fağfûrî buhûrdân aded 1, Fağfûrî ibrik aded 1, Fağfûrî kâse aded 3, Fağfûrî leğen aded 1, Metabânî buhûrdân aded 1, Beyaz ihrâm aded 1, Telâtîn bardak aded 3, Sim 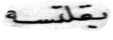 aded 1, Bir kutu içinde Firengi şişeler aded 1, Fağfûrî hurde yekmerdi aded 7.

Otuz birinci sepet

Kutni mak'ad aded 3, Zer bâb 'Acem mak'ad a aded 1, Kırmızı Cezayir ihrâmı aded 1.

Otuz ikinci sepet

Serefce peşkir aded, Mardin kahve makraması çift 5, Harir peşkir aded 5, Kıbrıs peşkir aded 2, Gazze peşkir aded 1, İplik peşkir aded 4, Def'a Mardin peşkir aded 1, Halebî dikdik aded 5, Halebî şukka-bend aded 1, Çatma tob aded 1, Kırmızı harir ihrâmı aded 3, Yüz yasdığı aded 5.

Otuz üçüncü sepet

Köhne çatma yasdık aded 9, Çatma top aded 1, Hamam döşeme aded 2, Hamam gömleği çift aded 2, Beyaz harir ihrâm aded 1, Kemhâ sofra aded 1, Beyaz bohası Ka'be ihrâmı aded 6, Münakkaş dülbend örtüsü aded 4, Tire hamam esvâbı çift aded 1, Mısırî peşkir aded 2, Tire

Döşemesi aded 2, Mısırî beyaz yemek makraması aded 7, Mısırî peştamal çift aded 3, Küçük namaz-gâh aded 1, Kıbrıs kuşağı aded 7,

Otuz dördüncü sandık

Câme-şûy çift aded 3, Yüz yasdığı aded 1, Kahve makrama aded 5, Germesûd boğasi aded 3, Beyaz Şamî hare aded 1, Kıbrıs peşkir aded 1, Alaca iplik peşkir aded 1, Namaz-gâh aded 1, Mardin teğelti aded 1, Hurde bohça aded 5, Hançer tiği aded 2, Kılâbdânlı yen tob aded 1, Kıbrıs şalı aded 2, Beyaz harir Kıbrıs makrama aded 2, Basra yasduğu aded 2, Çatma yadık çift aded 1, İbrişim seccade aded 3, Der düz seccade aded 1, Zerbâb kaliçe aded 3.

5b

Otuz beşinci sepet

Yorgan aded 3, Cezayir ihrâm aded 1, Cezayir velinçe aded 1, teğelti aded 1, 'Acem döşemesi aded 1, Köhne dikdik aded 1 Kumaş mak'ad aded 2.

Otuz altıncı sandık

Keşmirî şal aded 126, Sim gülâbdân aded 1.

Otuz yedinci sepet

Tefarik yorgan aded 4, Çuka seccade aded 1, Katife mak'ad aded 1, Siyah namaz-gâh aded 1, Tire makraması aded 2, Münakkaş sim raht aded 9, Sim zincir aded 2, Sim yelân[12] aded 1.

Otuz sekizinci sepet

Mavi Hatayî ibrik altun kapaklı aded 1, Çubuk sim buhûrdân aded 1, Sim maşraba aded 1, Sim 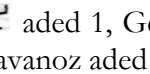 aded 1, Gergedân bardak aded 1, Ceviz bardak aded 1, Mertebânî kavanoz aded 1, Fağfûrî kavanoz aded 2, Fağfûrî murassa buhûrdân aded 1, Mertebânî buhûrdân adde 1, Fağfûrî gülâbdân aded 3, Fağfûrî murassa kapak aded 1, Minakârî bardak aded 1, Laciverd murassa bardak ma'a tabak aded 1, Fağfûrî yekmerdi aded 5.

Otuzdokuzuncu sandık

Mütenevvi'a kitâb-ı cild aded 62.

Kırkıncı sepet

Hamam gömleği aded 24, Hamam döşemesi aded 7, (okunamıyor) makraması aded 33, Siyah peştamal çift aded 2.

Kırk birinci sepet

Suzenî mak'ad aded 1, Katf[13] mak'ad aded 1, Seccade-i zerbâb aded 1, Zerbâb mak'ad aded 1, Basra seccadesi aded 1.

Kırk ikinci sandık

Çatma yasdık çift aded 7, Köhne kumaş entari aded 4,

6a

Kırk üçüncü sandık

Çatma yasdık aded 4, Acem katifesi tob aded 2, Kırmızı tob aded 4, Serefce peşkir aded 1, Divid aded 2, Havlu peşkir aded 1, Tire peşkiri aded 1, Kubbe peşkir aded 1, Yüz yasdığı aded 5.

Kırk dördüncü beyaz sandık

Bir heybe ile gemler, Bakır evânîleri, Tob yelken bezi aded 3.

[12] Şampiyonlar pehlivanlar (Parlatır, 2003: 1829).
[13] Meyve toplama (Parlatır, 2003: 859)

Kırk beşinci sepet

Çakmaklı tüfenk aded 5, Kubbe seccade aded 2, Çuka sagîr puşi aded 3, Köhne Haleb dikdiği aded 3, Suzenî mak'ad aded 1, Mak'ad kutni aded 2, Kumaş entari aded 1, Atlas kaftan aded 1, Boğasi kapama aded 1, Çuka çakşir aded 1, Basra kerrake aded 1, Şamî kerrakelik aded 1,Üşek dane aded 2, Münakkaş makrama aded 28, Câme-şûr çift aded 5.

Kırk altıncı sepet

Câme-Şûy çift aded 10, Kıbrıs kuşağı aded 18, Hamam esvabı çift aded 2, Mardin peşkiri aded 1, Mardin perdesi aded 2, Serefce peşkiri aded 1, Kırmızı harir ihrâm aded 1, Basra yasduğu çift aded 2, Siyah safirî hançer kını aded 4, Gümüş bıçak aded 3, Telâtîn kınlı bıçak aded 3, Gergedan kemiği fincan aded 1, Bakır safâ aded 1, Çift yorgan yüzü aded 6, Havlu makrama çift aded 6, Tıraş peşkiri aded 3.

Kırk yedinci sandık

Mor çuka semmûr kafası kürk aded 1, Şamî Dikdik aded 1, Zer-duhte Dikdik aded 1, Sof çakşir aded 2, Çuka çakşir aded 1, Boğasi sofra aded 1, Köhne Dikdik aded 3, Alaca makrama aded 9, Müsta'mel tire peşkir aded 2, Harir ihrâm beyaz aded 1, Beyaz ezrak aded 3, Şamî hare donluk aded 15, Beyaz boğasi aded 4, Ber-vechi alaca aded 6, Kılbenk tesbih aded 20, Kıbrıs peşkiri harir aded 2, Köhne sofra aded 2, Köhne peşkir adde 1, Boş bohca aded 3, Siyah puşi aded 1, Zer-duhte boğça aded 2, Mısırî peştamal aded 3, Mısırî makrama aded 3, Keşan kutnisi aded 1, Münakkaş makrama aded 24, Dülbend örtüsü aded 3, Cezayir şalı aded 7, Sakız kumaşı aded 2, Tor akçe kise aded 6, Makramalık bez tob aded 6

6b

Kırk sekizinci sandık

Çuka mak'ad aded 4, Diba mak'ad aded 1, Çatma mak'ad aded 1, Kutni mak'ad aded 1, Kitâb-ı cild aded 7, Hamam esvâbı aded 5, Çakmaklı tüfenk aded 4, Çatma yasdık aded 1, Münakkaş makrama boğça aded 1, Çatma cedid yasdık çift aded 3, Bez tob aded 3, Bakır 'alem aded 1, Sim kilîdân aded 1, Kırmızı Mardin peşkiri aded 1, Harir peştamal aded 1, Köhne Kıbrıs şalı aded 2, Hurde kahve makramaları aded 3,

Kırk dokuzuncu sepet

Kürklü entari aded 1, Köhne kapama aded 1, Defterler ve kâğıtlar, Tob yelken bezleri.

Ellinci sepet

Kırmızı kadife yasdık aded 4, Köhne çatma yasdık aded 22, Çuka yasdık çift aded 2, Namaz-gâh, aded 1, Köhne Mardin perdesi aded 1, Köhne çuka boğaz kürk aded 1, Ocak yaşmağı aded 1.

Elli birinci sepet

Sincab abdest kürdeği aded 1, Yeşil atlas zerdeva boğazı üst aded 1, darayi kapama aded 1, Köhne kavuk aded 2, Kutni mak'ad aded 3, Yemeni mak'ad aded 2, 'Acem katifesi tob aded 2, Köhne boğça aded 3, Alaca namaz-gâh aded 1, Ezrak aded 3, Köhne dizlik aded 2.

Elli ikinci sandık

Sim balta aded 2, Külünk sim aded 1, Sim kemer ve Çerkesi raht ve cedidi aded 30, Topuz aded 3, Bakır ve altun küf rikâb çift aded 12, Çapkın rikâbı çift aded 2, Sim bıçak aded 3, Sim hançer aded 1, Demir kolçak ve aded 1, Kepaze yay aded 3.

Elli üçüncü sepet

Hezârân kalkan aded 1, Yasdık çift aded 1, Mardin yasduğu aded 1, Atlas yasdık aded 1, Mardin peşkiri aded 1, Kıbrıs kuşağı aded 2, Ber-vechi aded 2, Kolan kuşak aded 1, Keşmirî şal aded 1, Abdest makraması aded 1, Fağfûrî kâse aded 2 (biri mavi), Beyaz Hatayî tabak aded 1,

Beyaz yekmerdi aded 3, Kubbe yekmerdi aded 1, Fağfûrî gülâbdân aded 1, Beyaz güllü yekmerdi aded 1, Bir kutu içinde küçük fağfûrî tabak aded 8, Mertebânî tabak aded 1, Fağfûrî ibrik aded 1, Fağfûrî evsat tabak aded 2

7a

Elli dördüncü havic hane

Fağfûrî iri tabak aded 12, Fağfûrî hurde tabak aded 41, Mavi ibrik aded 1, Kırmızı ibrik aded 1, Alaca ibrik fağfûrî aded 1, Fağfûrî leğen ibrik aded 1, Fağfûrî acem ibriği aded 1, Fağfûrî gülâbdân aded 1, Fağfûrî buhûrdân aded 1, Murassa gülâbdân aded 1, Billur murassa gülâbdân ve tabak aded 1, Fağfûrî havme [14] aded 1.

Elli beşinci havic hane

Mertebânî leğen aded 1, Fağfûrî balya[15] aded 2, Fağfûrî kâse aded 2, Fağfûrî yekmerdi aded 12, Murassa yekmerdi ve tabak aded 1, gergedârî yekmerdi ve tabak murassa aded 1, Savtlı Fağfûrî divid aded 1, Evsat Mertebânî yetmerdi aded 6, Mertebânî kâse aded 3, Murassa fağfûrî buhûrdân aded 2.

Elli altıncı sandık

Kubbe seccade aded 3, Çuka perde aded 3, Katife mak'ad aded 1, Mütenevvi'a yorgan aded 2, Bez çarşeb aded 6.

Elli yedinci sandık

Münakkaş yüz yasdığı aded 5, Yorgan aded 2, Beyaz ihrâm aded 1, Mütenevvi'a boğça aded 2, Hindî katife kapu perdesi aded 1, Harir kırmızı ihrâm aded 1, Mardin perdesi aded 3, Mardin peşkiri aded 2, Mardin kahve makraması aded 5, Mısır peşkiri aded 1harir peşkir aded 1, Mısır makraması aded 3, Câme-şûy boğça aded 1.

Elli sekizinci sepet, Kırmızı çuka çultar aded 13.

Elli dokuzuncu sandık

Kırmızı çuka çultar aded 5, Siyah çuka namaz-gâh aded 1, Kubbe seccade aded 2, Alaca kadife yasdık aded 1, Çuka ocak yaşmağı aded 1.

Altmışıncı sandık

Câme-şûy çift aded 5, Mor çuka zer düz zilpuş aded 1, Zer-duhte katife dikdik aded 1, Şamî zilpuş aded 2, Köhne Dikdik aded 1, Helaliye entari aded 5, Yemeni makrama boğça aded 1, Alaca kaftan aded 5, Kebîr Fağfûrî tabak aded 1, Kebîr Mertebânî tabak aded 1, Beyaz telli alaca kaftan aded 2, Sof çakşir aded 3, Harir alaca peşkir adde 1, Murakka'[16] boğça aded 7.

7b

Altmış birinci sandık

Köhne çuka yasdık çift sded 11, Çatma cedid yasdık çift aded 1, Serâser yasdık aded 5, Mardin yasduğu aded 1, Çuka zer düz seccade aded 1, Harir seccade aded 1, Gevderî seccade aded 1, Serefce peşkiri aded 1, Mavi Mardin peşkiri aded 1, Sarık örtüsü aded 5, Hindî kaliçe-i zerbâb aded 1, Hamam esvâbı çift aded 1, Câme-şûy boğça aded 1.

Altmış ikinci sandık

Hamam esvabı çift aded 5, Münakkaş yüz yasdığı aded 5, Harir beyaz ihrâm aded 2, Beyaz Münakkaş seccade aded 1, Came-şû y boğça aded 3, Boyalı ve Münakkaş makrama boğça aded 1, Zer-duhte sandal boğça aded 1, Ta'am makramalığı tob aded 1, Dülbend örtüsü aded 1, Telâtîn zer-duhte bardak aded 1, Mütenevvi'a bohça aded 7.

---

[14] Tasarruf dairesi veya yeri (Parlatır, 2003: 602).
[15] Beze sarılı sıkı bağlanmış ticari mal (Parlatır, 2003: 154).
[16] Yamalı (Parlatır, 2003: 1133).

Altmış üçüncü sandık

İkirlet çuka parça aded 4, teğelti aded 2, Yüz yasdığı aded 2, Atlas perde aded 1, Kılâbudânlı yorgan aded 1, Kırmızı Cezayir ihrâmı aded 1, Câme-şûy bohça aded 1, murassa yekmerdi ve tabak aded 2, yaldızlı tebsi aded 6, Telâtîn kâse ve tabak, Kırmızı Cezayir velinçe.

Altmış dördüncü sandık

Mütenevvi'a kumaş entari ve zıbun aded 21, Altmış beşinci sandık, Hamam esvâbı çift adde 2, Tire peşkiri aded 1, Serefce peşkiri aded 1, Entari ve zıbun aded 10, teğelti aded 4, Gevderi seccade aded 1, Zer-duhte matara aded 1

Altmış altıncı havic hane

Altun raht aded 1, Sim çapkın ve raht aded 4, Sim topuz aded 3, Sim varsak[17] aded 2, Altun şiş aded 1, Sim satır aded 4, Kurban bıçağı aded 4, Sim bıçak aded 3, Minakârî gülâbdân aded 1, zer-duhte aded 1,Cedidi Şamî dikdik aded 39, Şukka-bend aded 1, Mercan tesbih aded 9, Yemenî tesbih aded 2, Kılbenk tesbih aded 1, Sim leğen ibrik aded 1, Sim torba aded 1, Sim tirkeş aded 3, Telli atlas mak'ad aded 2, Köhne boğça aded 4, Sedefkârî rahle aded 2, Telâtîn yekmerdi ve tabak aded 1.

8a

Altmış yedinci

Mütenevvi'a yağ kutu aded 1, Kebîr fağfûrî tabak aded 2, Hurde fağfûr tabak aded 12, Fağfûrî yekmerdi ve kapak aded 6, Fağfûrî buhûrdân aded 2, Yere kam bardak aded 1, Mertebânî tabak aded 1.

Altmış sekizinci sepet

Şamî hare donluk aded 2, Kutni tob aded 7, Germ ü serd boğasi aded 3, Kutni keşân aded 1, Mardin peşkiri aded 1, Mardin kahve makraması aded 2, Mardin perdesi aded 1, Sımalı cüzdan aded 5, Nâme kiseleri aded 12, Zer-duhte nâme kisesi aded 1, Tor[18] kese aded 1, Kadife zer-duhte cüzdan aded, 'Acem kuşağı aded 1, Bayram böri tob aded 5, Beyaz mukaddem kuşak aded 1, Beyaz terliklik aded 3, Alaca terliklik aded 4, Telli terliklik aded 1, Köse sarık aded 2

Yeşil telli tefarik aded 1, Kıbrıs makraması aded 3.

Altmış dokuzuncu sepet

Gümüş aded 2, Zihtgirlik aded 1, Sürmedân aded 1, Yemenî levc/ lûc aded 1, Hurde pîrûze bir mikdar, Yemenî tesbih aded 1, Hurde mercan tesbih aded 4, Kalembek tesbih aded 4, Beyaz Yemenî tesbih aded 1, Kırmızı Yemenî tesbih aded 1, Hurde tesbih aded 1, Saat kiseleri aded 5, Sof ferace aded 1, Semmûr kontuş aded 1, Çuka ferace aded 2, Hare gezi serhaddi aded 4, Mütenevvi'a kapama aded 5, Yüz yasdığı aded 1, Köhne Dikdik aded 1, Suzenî mak'ad aded 3, zer-duhte abayi aded 2, Taraklı atlas donlu aded 1, Mutalla sarık aded 2, Keşmirî şal aded 2.

Yetmişinci sepet

Murakka' bohça aded 5, Münakkaş yüz yasdığı aded 1, Keşmirî şal aded 17, Tunus'dan pişkeş gelan kırmızı ihrâm aded 2, Kâ'im hâne sedtar aded 8.

Yetmiş birinci beyaz sandık

Mütenevvi'a yorgan aded 6, Alaca seccade aded 2, Murakka' kebîr mak'ad aded 1, Çuka kapu perdesi aded 1, Siyah bornos aded 1, Beyaz sade aded 3, Alaca entari aded 1, Safiri puşi aded 1, Katife kablu çekmece aded 1

[17] Yaralayıcı alet (Parlatır, 2003: 1781).
[18] Balık ağı ve örgü (Parlatır, 2003: 1728).

8b

Yetmiş ikinci kılıç sandığı

Sim gaddare aded 25, Altun kaplu sim kılıç aded 1, Altun gaddare aded 4, Altun kılıç aded 1, Altun koltak kılıç aded 1, Yay ve kepaze aded 8, Sim topuz aded 1, Köhne alaca şukka-bend aded 1, Mavi çuka mak'ad aded 1.

Yetmiş üçüncü sepet

Mütenevvi'a entari ve zıbun aded 16, Yetmiş dördüncü sepet, Mütenevvi'a entari ve zıbun aded 15, Siyah kerrake aded 1, Kırmızı kepenek aded 1

Yetmiş beşinci sepet

Câme-şûy boğça aded 1, Siyah alaca Burusa peştamal aded 10, Köhne mükemmel hamam esvabı aded 1, Köhne destar aded 16, Sâfî gömlek işi aded 27, Münakkaş makrama ve boğça aded 2, Köhne makrama boğça aded 1, Ta'am makramaları boğça aded 1, Alaca cübbe don aded 1, Sarı peştamal aded 5, Beyaz harir makrama aded 2.

Yetmiş altıncı sandık, Zer-duhte çuka zilpuş aded 10, Şamî Dikdik aded 4, Zer-duhte aded 1, Atife zer-duhte aded 1, Sırmalı sineklik aded 1, Kırmızı ibrişim nur cibinlik aded 1, Tefarik cibinlik aded 1, Beyaz Kıbrıs cibinlik aded 1, Hamam esvabı aded 1

Yetmiş yedinci sepet beyaz

Suzenî kebîr mak'ad aded 2, Köhne seraser mak'ad aded 2, Köhne zer aba perde aded 2, Çatma yasdık çift aded 1, Katifre yasdık çift aded 2, Kırmızı Cezayir ihrâmı aded 1, Kutni mak'ad aded 2

Köhne boğça aded 1, Köhne alaca entari aded 4, Köhne çatma yasdık aded 7

Yetmiş sekizinci sepet

Köhne çatma yasdık çift aded 7, Hindî kadife yasdık çift aded 3, Taraklı atlas cibinlik aded 1, Kutni perde aded 2, Mardin perdesi aded 1, Suzenî mak'ad aded 1, Suzenî mak'ad aded 4, zer-duhde seccade aded 1,Ocak yaşmağı zer-duhtre aded 2, Yüz yasdığı aded 2

9a

Yetmiş dokuzuncu sepet

Katlavî göğüslük çift aded 2, Firengî çekmece aded 1, Çuka münakkaş incülü balîn aded 1, Zil aded 1, Hotaz aded 1, İbrişim dizgin aded 6, Alaca Gazze peşkiri aded 1, Kırmızı harir peştamal aded 3, Atlas Münakkaş yasdık çift aded 3, Çatma yasdık çift aded 3, Mor katife yasdık aded 1, Kâr-hane tob aded 1, Kadife mak'ad aded 1.

Seksanıncı beyaz sandık

Kubbe seccade aded 2, Kırmızı harir ihrâm aded 1, Katife mak'ad aded 1, Kılâbudânlı yorgan aded 2, Serâser mak'ad aded 2, Çatma kapu perdesi aded 1, Atlas kapu perdesi aded 1, Seksan birinci küçük sandık, Câme-dânları ve zırhlar aded 7.

Seksan ikinci sepet

Câmedânile zırh aded 1, Sim eğer aded 1, Cedidi tüfenk silahı aded 5, Rûmî tüfenk silahı aded 4, Kandil ile ok aded 2, Yemek makraması aded 27, Dülbend örtüsü aded 1, Makramalık tob aded 1

Müsta'mel hamam esvâbı aded 1.

Seksan üçüncü sepet

Bayram böri tob aded 9, Kadife nâkıs tîr-keş, Hindî aded 1, Diba mak'ad aded 1, Çiçekli kadife mak'ad aded 1, Suzenî mak'ad aded 1, Kılâbdân kenarlı Suzenî mak'ad aded 2, Kırmızı katife yasdık çift 4, tek 1, Münakkaş atlas tasdık aded 4.

Seksan dördüncü sepet

Mütenevvi'a entari ve zıbun aded 7, Beyaz sade aded 12, Kumaş entari ve zıbun aded 8, Çuka çakşir aded 1, Kırmızı kadife bâlin aded 2.

Seksan beşinci siyah sandık

Sedefkârî çekmece aded 1, Sedefkârî divid aded 1, Hamam esvabı çift aded 1, France ayağı peşkir aded 1, Came-şûy boğça aded 1, Zer-duhte dülbend örtüsü aded 1, Al Mardin kahve makraması aded 1, Kadife seccade aded 1, Atlas cibinlik aded 1, Çekmece saati aded 1, Yere kam bardak aded 1, Yaldızlı bardak aded 1, Kadife kavuk aded 1, Alaca acem kadifesi tob aded 2, Balık dişi aded 1

Havlan Hindî tob aded 1, Yaldızlı hamam tası aded 1, Murassa bohça aded 1, Zer-duhte bohça aded 2, Ber vechi tob aded 5, Kıbrıs makrama aded 1, Kırmızı şal aded 1, Beyaz kahve makrama aded 1, Münakkaş sofra aded 10

9b

Seksan altıncı sepet

Beyaz çuka kerrake aded 1, Çuka ferace aded 8, Sof ferace aded 4, Beneviş çuka kerrake aded 1, Kumaş kaftan aded 6, Yere kam tabak aded 1, Zer-duhte matara aded 1, Fağfûrî sürahi aded 1, Kilim-i âdî aded 4.

Seksan yedinci sandık

Yaldızlı leğen ibrik aded 2, Çapkın sim raht aded 4, Mısırî kemer kuşak aded 3, Mısırî sim hançer aded 8, Sim leğen aded 1, Sim ibrik aded 2, Sim şem'dân aded 3, Sim buhûrdân aded 5, Sim gülâbdân aded 2, Sim kahve ibriği aded 1, Sim maşraba aded 1, Fağfûrî sim buhûrdân aded 1, Sim çiçeklik aded 1, Sim tepsi aded 1, Sim kadeh aded 1.

Seksan sekizinci Mertabânî havic hanesi

Kebîr Mertabânî tabak aded 10, Fağfûrî iri tabak aded 1.

Seksan dokuzuncu

Fağfûrî ibrik tabak aded 17, Kolla saat.

Doksanıncı

Kolla saat aded 1, Macari saat aded 2.

Doksan birinci akçe sandığında

Zere ser petek aded 26, Kolçak çift aded 2

Doksan ikinci akçe sandığında

Mütenevvi'a kolçak çift aded 7, Zere sade aded 1.

Doksan üçüncü akçe sandığında

Mütenevvi'a kolçak çift aded 4, Zere sade aded 1.

Doksan dördüncü akçe sandığında

Mütenevvi'a zere aded 4.

Doksan beşinci akçe sandığında

Mütenevvi'a zere aded 5

10 a

Doksan altıncı akçe sandığında

Mütenevvi'a zere aded 4.

Doksan yedinci akçe sandığında

Mütenevvi'a zere aded 5.

Doksan sekizinci akçe sandığında
Mütenevvi'a zere aded 7.
Doksan dokuzuncu akçe sandığında
Mütenevvi'a zere aded 5.
Yüzüncü akçe sandığında
Mütenevvi'a zere aded 7.
Yüz birinci akçe sandığında
Mütenevvi'a zere aded 4.
Yüz ikinci akçe sandığında
Mütenevvi'a zere aded 4.
Yüz üçüncü akçe sandığında
Mütenevvi'a zere aded 7.
Yüz dördüncü akçe sandığında
Mütenevvi'a zere aded 7
Yüz beşinci akçe sandığında
Mütenevvi'a zere aded 7
Yüz altıncı
Alaca şukka-bend aded 2
Çuka çapkın zilpuşu aded 2
Köhne çuka çultar aded 1
Kırmızı kiçe aded 1
Yaldızlı bakır leğen ibrik aded 2
Yaldızlı tas ve tebsi aded 1
Münakkaş yüz yasdığı aded 1
Çakmaklı tüfenk aded 14
Bakır çapkın rikâb çift aded 1
Havlu peşkir aded 1
Köhne entari aded 5
Yüz yedinci
Sırmalı eğer aded 4
Sim çapkın eğeri aded 1
Sim eğer aded 1
Köhne perde aded 3
Köhne ihrâm aded 1
10 b
Yüz sekizinci
Kaplan post aded 18,
Yüz dokuzuncu köne sırmalı eğer aded 6.
Yüz onuncu küçük sepet
Bazı bakır evânî
Yüz on birinci

Sim kabara yancık aded 2

Sim çapkın eğer aded 1

Yüz on ikinci

Sade kadife yancık[19] aded 5, Yaldızlı bakır yancık aded 2

Yüz on üçüncü kaplan post aded 7

Yay aded 1, Zurnalar birkaç

Yüz on dördüncü yaldızlı yancık aded 7

Yüz on beşinci

Sade kadife yancık aded 8

Yüz on altıncı köhnece kadife yancık aded 7

Yüz on yedinci

Mütenevvi'a uzun tüfenkler aded 15

Yüz on sekizinci

Sade kadife yancık aded 3

Köhne eğer aded 1

Namaz-gâh aded 1

Yorgan aded 1

Yüz on dokuzuncu

Kaplan postlar aded 8, Yüz yiğirminci kaplan post aded 6

11 a

Yüz yiğirmi birinci

Köhne sade yancık aded 8

Yüz yiğirmi ikinci

Yancık teğeltileri aded 18, Boğasi entari aded 1, Boğasi kaftan aded 2.

Yüz yiğirmi üçüncü

Mütenevvi'a tüfenkler

Yüz yiğirmi dördüncü

Sim kabara cedidi kadife yancık aded 2, Köhne serâser kaftan aded 1, Mükemmel hamam esvabı aded 2, Atlas yüz yasdığı aded 1, ? kaftan polad aded 3.

Yüz yiğirmi beşinci

Mütenevvi'a kalkan aded 10

Yüz yiğirmi altıncı köhne çatma yasdık aded 22

Balin aded 1, Kaplan post aded 2, Köhne çultar aded 1, Tüfenk silahı aded 10.

Yüz yiğirmi yedinci

Altun kılıç aded 1, Altun gaddare aded 4, Sim kılıç aded 3, Altun sim kaplu gaddare aded 3, Sim şatır gaddaresi kemerli aded 4, Altun raht aded 1, Sim gaddare aded 5, Sim ارنود gövdesi aded 2, Sim şiş aded 2, Kara kılıç aded 1, Sade namlu aded 3, Sim balta ve külünk aded 7, Sim kemer raht aded 8, Sim topuz aded 3, Sim rişme aded 2.

Yiğirmi sekizinci

Köhne sim kabara yancık aded 4

[19] Para kesesi (Parlatır, 2003: 1814).

Yüz yiğirmi dokuzuncu

Çatma yasdık aded 2

Mardin yasdığı çift aded 2, Balin aded 1, Çuka çakşır aded 1, Suzenî mak'ad aded 1, Köhne kaftan aded 3, Diba kaftan aded 2, Çuka ferace aded 1, Atlas kutni kaftan aded 10, Kumaş donluk aded 6, Kutni tob aded 3, Acem kuşaklığı aded 2, Destvân aded 4, Hamam gömleği aded 1, 'Acem serâseri aded 1, Tire peşkiri aded 1, Beyaz boğça aded 2, Kıbrıs peşkiri aded 1, Kıbrıs şalı aded 1, Âhen[20] topuz aded 3

11 b

Yemenî seccade aded 1, Münakkaş seccade aded 1, Gömleklik bez tob aded 7.

Yüz otuzuncu

Alaca terliklik aded 6, Kıbrıs makrama aded 17, Def'a Kıbrıs şalı aded 4, Tefarik makrama aded 2, Münekkış boğça aded 1, Sim buhûrdân aded 1, Sim tabak aded 1, Murassa ve Zer-duhte boğça aded 2, فنوس top aded 1, 'Acem kuşaklığı aded 4, Alaca Bağdadî aded 1, Kırmızı çuka yağmurluk aded 1, Sim balta aded 1, Kutni mak'ad aded 1, Çuka perde aded 1, Sadefkârî divid aded 1, Serefce peşkiri aded 1, Beyaz boğasi aded 3, Sakız kemhası aded 2, Bursa yasdığı çift aded 1, Suzenî mak'ad aded 1, Kahve makraması aded 15, Came-şûy çift aded 4, Köhne boğça aded 2 .

Yüz otuz birinci

Sim gaddare aded 6, Altun kılıç aded 1, Altun gaddare aded 1, Ok kuburu aded 2, Câme-şûy çift aded 1, Makramalık bez tob aded 1, Kıbrıs makraması çift aded 2, Beyaz boğasi aded 2, Siyah boğasi aded 1, Sim toplu hotas aded 1, ? aded 2, Sim 'alem aded 1, Bakır 'alem aded 1.

Yüz otuz ikinci

Zer-duhte dikdik aded 1, Şamî dikdik aded 4, Şamî şukka-bend aded 4, Beyaz dülbend aded 3, Altun kılıç aded 1, Bakır sây-bân topları aded 11, Köhne seccade aded 1, Zere aded 1, Kırmızı Cezayir ihrâmı aded 1, Namaz-gâh aded 1, Köhne mak'ad aded 1.

Yüz otuz üçüncü

Köhne mak'ad aded 2, Kalkan aded 2, Def'a seccade aded 1, Kâfir bayrağı aded 1, Tuğ aded 3, Yasdık aded 2.

Yüz otuz dördüncü

Mertebânî tabak aded 11, Fağfûrî iri tabak aded 5, Küçük kıt'a murassa yekmerdi ve tabak aded 1

Yekmerdi aded 1, Küçük tabak aded 2, Kırık yekmerdi aded 2.

Yüz otuz beşinci

Evsât Fağfûrî tabak aded 5, Hurde Fağfûrî tabak aded 1, Def'a hurde tabak aded 7, İri kâse aded 2, Evsât yekmerdi aded 17, Sim kâse aded 6

12 a

Yüz otuz altıncı dizili ağaç sandık

Sim kabaralı yancık aded 4

Yüz otuz yedinci dizili ağaç sandık

Sim kabaralı yancık aded 5

Yüz otuz sekizinci dizili ağaç sandık

Sim kabaralı yancık aded 3

[20] Demir (Parlatır, 2003: 52).

Yüz otuz dokuzuncu dizili ağaç sandık

Sim kabaralı yancık aded 3

Yüz kırkıncı

Sim kabaralı yancık aded 3

Diba yancık aded 3, Bakır yancık aded 1

Yüz kırk birinci sepet

Zer-duhte yasdık çift aded 2, Çatma yasdık çift 2 aded 1, Mardin yasduğı aded 5, Katife iskemle zarfı aded 1, Kırmızı çuka perde aded 1, Köhne zer aba perde aded 1, Köhne kutni perde aded 1, Kılâbdânlı yorgan aded 5.

Yüz kırk ikinci sepet

Mütenevvi'a kılândâlı yorgan aded 10

Yüz kırk üçüncü

Mütenevvi'a kılândâlı yorgan aded 10

Yüz kırk dördüncü

Mütenevvi'a kılândâlı yorgan aded 6

Tefarik yorgan aded 2

Yüz kırk beşinci sandık

Tefarik yorgan 6

Yüz kırk altıncı sandık

Tefarik yorgan 3 aded

Kebîr kırmızı çuka mak'ad aded 3

Yüz kır yedinci sandık,

Kırmızı çuka kebîr mak'ad aded 3

Suzenî mak'ad aded 3

12 b

Yüz kır sekizinci sandık

Kırmızı Cezayir velinçesi aded 12

Yüz kırk dokuzuncu

Kırmızı Cezayir velinçesi aded 5, Kırmızı Cezayir ihrâmı aded 2, Zer-bâb seccade aded 2, İbrişim kaliçe-i mak'ad aded 3.

Yüz ellinci uzun beyaz tahta sandık

Cevherdâr ve Cezayir sedefkârî tüfenk aded 20

Yüz elli birinci uzun beyaz tahta sandık

Nal pare tüfenk aded 22

Yüz elli ikinci akçe sandığında

Mütenevvi'a zere aded 4

Yüz elli üçüncü akçe sandığında

Münevia zere aded 4

Yüz elli dördüncü sandık

Kahverengi çuka köhne semmûr kürk aded 1, Saray çuka köhne semmûr kürk aded 1, Sof sergendi? Aded 1, Atlas üst aded 3, Mütenevvi'a kemer aded 17, Kıyemhâne destar aded 16, Siyah kadife bakır yancık aded 1, Zer-duhte köhne yancık aded 1, Köhne serâser yancık aded 2.

Yüz elli beşinci ağaç sandık

Seraser ve kadife alaca yancık aded 6

Yüz elli altıncı sandık

Zer-duhte eğer aded 3, Kadife siyah yancık aded 1, Zer-duhte kadife yancık aded 1, Bakır kadife yancık aded 1

Yüz elli yedinci

Zer-duhte eğer aded 3, Bakır kadife yancık aded 1

13 a

Yüz elli sekizinci sandık

Çatma yasdık aded 9, Münakkaş yatak aded 10, Kubbe seccade aded 1, Fağfûrî ibrik aded 1, Cezayir velinçesi aded 6.

Yüz elli dokuzuncu sandık

Köhne kumaş mak'ad aded 2, Köhne perde aded 1, Tatar eğeri aded 1

Yüz altmışıncı sandık

Mor kebîr çuka mak'ad aded 1, Kırmızı siyah yasdık çift aded 4, Atlas kapu perdesi aded 2, Köhne sırmalı tirkeş aded 1, Kıbrıs cibinliği aded 1, Mardin perdesi aded 1.

Yüz altmış birinci

Tüfenk silahları olur

Yüz altmış ikinci

Sim kebîrce yancık aded 2, Sırmalı eğer aded 2, Küçük 'Acem kiçesi aded 1.

Yüz altmış üçüncü kebîr ağaç sandık

Sırmalı eğer aded 1, 'Acem kiçesi aded 6, Sarı ve mavi velinçe aded 2

Yüz altmış dördüncü

Diba mak'ad aded 1, Köhne kumaş mak'ad a aded 8, Köhne kırmızı ihrâm aded 1

Yüz altmış beşinci sandık

Kırmızı Cezayir ihrâmı aded 6

Yüz altmış altıncı küçük sepet

Kırmızı Cezayir ihrâmı aded 1, Cezayir velinçesi aded 1.

Yüz altmış yedinci

Mütenevvi'a tüfenk aded 19, Çatma yasdık aded 3.

Yüz altmış sekizinci

Kutni mak'ad aded 2, Suzenî mak'ad aded 1, Kırmızı 'Acem kiçesi aded 1

13 b

Yüz altmış dokuzuncu sandık

Zer-duhte nihali aded 5

Yüz yetmişinci

Zer-duhte nihali aded 3

Yüz yetmiş birinci

Seraser perdeler aded 6

Yüz yetmiş ikinci

Zer-duhte nihali aded 6

Yüz yetmiş üçüncü

Zer-duhte nihali aded 1

Seraser perde aded 4

Yüz yetmiş dördüncü

Zer-duhte nihali aded 4

Yüz yetmiş beşinci

Zer-duhte parçaları aded 9, İri iskemle zarfı aded 1, zer-duhte ocaklık aded 1, zer-duhte nihali aded 5, zer-duhte iskemle zarfı aded 1, İncülü küçük yasdık aded 4, Küçük zer-duhte yasdık aded 1, Murassa Tunus perdesi aded 1,

Yüz yetmiş altıncı

Elçiden gelen gümüş evânîler olan sandık, Sim keşkül aded 6, Sim tas ve kapak aded 6, Sim maşraba aded 4, Sim ibrik aded 4, Sim gülâbdân aded 2, Sim kapak aded 2, Sim çiçeklik aded 2, Sim küçük sandık aded 1 sim ibrik aded 2,

Yüz yetmiş yedinci,

Sim dibli sandık aded 1, Sim dibli tepsi aded 12

14 a

Yüz yetmiş sekizinci sandık

Sahan ve kapak aded 12, Sim kebîr maşraba aded 4

Yüz yetmiş dokuzuncu

Sim kebîr maşraba aded 2, Sim kebîr şem'dân aded 2

Yüz seksanıncı

Sim kebîr buhûrdân aded 1, Sim şem'idân aded 1

Yüz seksan birinci

Sim kebîr şem'idân aded 5

Yüz seksan ikinci

Sim kebîr şem'dân aded 2, Küçük ayineli saat aded 1

Yüz seksan üçüncü

İncülü kaliçe aded 1, İncilü kebîr yasdık aded 1, Murassa atlas yasdık aded 3

Yüz seksan dördüncü

İncülü kebîr kaliçe aded 1, Altunlu mor kadife yasdık aded 1, Küçük siyah Zer-duhte yasdık aded 1, Zerbâb seccade-i pencere aded 3, Zer-duhte parça aded 5, Zer-duhte iskemle aded 1, Zer-duhte atlas basamak zarfı aded 1, Murassa atlas Tunus perdesi aded 1, Zer-duhte küçük atlas nihali aded 1

Yüz seksan beşinci

Tel tob aded 5, İri incü tob aded 2, İncülü küçük tob aded 2.

Yüz seksan altıncı

Murassa divanhane topları aded 6

14 b

Yüz seksan yedinci sepet

Murassa kebîr divanhane

Yüz seksan sekizinci

Kebîr Mertebânî tabak aded 10

Yüz seksan dokuzuncu evsat, Mertebânî tabak aded 16

Yüz doksanıncı sandık

Mertebânî kâse aded 7, Mertebânî tabak aded 4, Fağfûrî tabak aded 1.

Yüz doksan birinci sandık

Kebîr Mertebânî tabak aded 5

Yüz doksan ikinci sandık

Elçi götürdüğü hamam topları aded 6, Bayrak sim aded 6, İri hamam kolu sim aded 2, İri sim bayrak aded 15, Sim aded 6.

Yüz doksan üçüncü sandık

Hamam ayrıkları sim aded 4, Sim şaz ve revan eşyaları olur.

Yüz doksan dördüncü sepet bozulmuştur

Yağ leğenleri olur, Ve hoş-âb tasları olur,

Yüz doksan beşinci çar köşe müdevver sandık

Sim hamam aded 1, Sim yaldızlı leğen aded 2, Sim leğen kafesi aded 2, Sim sini aded 1, Sim lengeri aded 2.

Yüz doksan altıncı siyah sandık

Sim şâtırân eşyaları olur.

Yüz doksan yedinci ağaç sandık

Sim hamam aded 1, Sim sini aded 1,Yaldızlı sini aded 1.

15 a

Yüz doksan sekizinci siyah ağaç sandık

Sim şâtırân eşyaları olur

Yüz doksan dokuzuncu ağaç sandık

Sim dolab aded 1, Sim şadırvan dilleri.

İki yüzüncü ağaç sandık

Taş doğrama sandık aded 1

İkiyüz birinci ağaç sandık

Elçi fener aded 1

İki yüz ikinci

Sedefkârî çekmece aded 2

ikiyüz üçüncü

Sedefkârî çekmece aded 1, Sim şadırvan eşyaları olur

İki yüz dödüncü sepet

Londora çuka donluk aded 15, Zer-duhte basamak aded 1.

İkiyüz beşinci derili sandık

Elçi götürdüğü iri asma saat aded 1, Çeyrekli çekmece saati maa zarfı aded 1

Zarflı çekmece saati aded 1, Küçük kulle saat aded 1.

İkiyüz altıncı sepet

Sırmalı eğer aded 3, Sim eğer aded 1, Sadefkârî divid aded 1, Asma saat iri aded 1, Bağa zarflı saat aded 1.

İkiyüz yedinci

Mertebânî taak aded 2, Bülbül kafesi aded 2 bozulmuşdur.

15 b

Birinci deng

'Acem keçesi aded 3, Orta Selanik keçesi aded 1, Orta kubbe halı aded 1, Münakkaş seccade aded 11, Mavi velinçe aded 2, Tiftik kebe aded 1,

İkinci deng

'Acem keçesi aded 15

Üçüncü deng

Menemen seccadesi aded 22, 'Acem kiçesi aded 5, Kırmızı orta 'Acem kiçesi aded 1, Kırmızı yab acem kiçesi aded 2

Dördüncü deng

Selanik kiçesi aded 1, 'Acem kiçesi aded 6, Çuka mak'ad a aded 1, Menemen seccadesi aded 30

Beşinci deng

Kırmızı Cezayir velinçesi aded 1, Kırmızı Cezayir ihrâmı aded 7, Gevderi seccade aded 1

Altıncı denk

Orta Selanik kiçesi aded 1, Kırmızı ve mavi velinçe aded 9, Murassa çuka mak'ad aded 2, Murassa kutni mak'ad aded 2, Tüfenk kebe aded 1, Kırmızı 'Acem kiçesi köhne aded 2.

Yedinci deng

Orta Selanik kiçesi aded 13.

Sekizinci denk

Yemeni yorgan aded 7.

Dokuzuncu denk

Tüfenk kebe aded 24, 'Acem kiçesi aded 2

Onuncu denk

Tüfenk kebe aded 4, Selanik keçesi aded 1, Seccade aded 1, Velinçe aded 2, Kilim aded 3

16 a

On birinci deng

Musavver kebîr ibrişim halı aded 3.

On ikinci deng

Musavver kebîr ibrişim halı aded 3

On üçüncü deng

Musavver kebîr ibrişim halı aded 2, Selanik kiçesi aded 1

On dördüncü denk

Sim kebîr sini aded 2, Kiçe kırmızı astarlı perde aded 2, Tüfenk kebe aded 6, Yorgan aded 1, Cezayir velinçesi aded 2, (Sagir ve kebîr zer-duhte nihali deng beş)

16 b

Birinci mefraş

Yemeni yorgan aded 20

İkinci mefraş

Yemeni yorgan aded 11

Üçüncü mefraş

Halı aded 3, Köhne kubbe seccade aded 6, Kırmızı kiçe aded 2

Dördüncü mefraş

Acem kiçesi aded 6

Beşinci mefraş

'Acem kiçesi 7

Altıncı mefraş

'Acem kiçesi aded 6

Yedinci mefraş

Tüfenk kubbe aded 4, Selanik kiçesi aded 4, 'Acem kiçesi aded 1.

Sekizinci mefraş

Selanik kiçesi aded 5

Dokuzuncu mefraş

'Acem kiçesi aded 1, Selanik keçesi aded 2.

Onuncu mefraş

Mevlüd-i şerif esvâbları olur, Yan Selanik keçesi aded 2, Kumaş mak'ad aded 5,Tüfenk kebe aded 3

Sonuç

İncelenen defterin bu çalışmada ele alınan kısımları muhallefattan gelen ve hazineye aktarılan malların dökümünü içermektedir. Dolayısıyla defterin o dönemin maddi kültürüne dair çok önemli veriler sağladığı açıktır. Defterin tarihinin 1665'li yıllara denk geldiğini biliyoruz. Dolayısıyla 17. yüzyılın ikinci yarısına ait olan bu defter sayesinde dönemin giyim unsurlarında entariler, kaftanlar, don, zıbın ve gömlekler, kürklerin dikkat çektiği anlaşılmaktadır. Ev içi döşemelerde de başat unsurların halı, kilim, makad, perde, cibinlik gibi unsurların olduğu anlaşılmaktadır, yatmak için yatak, yorgan ve yastıkların kullanılan eşyalardandır. Mutfak ve ev eşyalarında değerli madenler ve porselenlerin kullanıldığı anlaşılmaktadır. Çekmecelerin, saatlerin evin unsurlarından olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan çeşitli madenlerden yapılan silahların, farklı özellikleri verilen tüfeklerin de varlığı dönemin savaş aletleriyle ilgili bilgi sağlamamıza olanak vermektedir. Bunun dışında Kâbe örtüsü parçası, kâfir bayrağı, balık dişi gibi veriler muhallefat sahiplerinin eşyaların çeşitliliğini göstermesi bakımından önemlidir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi, Fon TS.MA.d. kutu/gömlek no 02321.0001.00

Araştırma Eserleri

AKYILDIZ, Ali (1998). *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

ARGIT İŞPŞİRLİ, Betül (2014). *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, İstanbul: Kitap Yayınevi.

ARSLANBOĞA Kadir (2014). *Osmanlı Devleti'nde İç Hazine Harcamaları, (1649-1680)*, Ankara, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yayınları: 119.

KÖSEOĞU, Cengiz (1980). *Hazine*, İstanbul, Yapı Kredi Bankası Kültür ve Sanat Hizmetlerinden.

MUMCU, Ahmet (1976). *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümâyûn*, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

OĞUZ, Gülser (2018). "Osmanlı Hanedan Mensuplarından Geriye Kalanlar" *Tidsad,* S. 16, ss. 350-359.

ORHONLU, Cengiz (1998). "Hazine", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Test Yayını, C.17, ss. 130-133.

PARLATIR, İsmail (2003). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara, Yargı Yayınevi.

SAĞIR, Yusuf (2016), "Valide Turhan Sultan'ın Muhallefâtı", *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, Sayı 20, ss. 265-328

TABAKOĞLU, Ahmet (1996). "Osmanlı İktisat Sistemi" *Osmanlı Ansiklopedisi*, İstanbul C. V, ss. 9-187.

TERZİ TOZDUMAN, Arzu (2002). "Osmanlı Hazinleri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, ss. 893-903.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1978). "Osmanlı Devleti Maliyesinin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti İç Hazinesi", *Belleten,* C. XLII, S 165,(Ayrı basım)

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). *Osmanlı Saray Teşkilatı,* Ankara: TTK.

YARDIM, Gülser (2019). *Osmanlı Devleti'nde Enderûn Hazinesi Gelir Defteri (1783-1803)*, Kayseri: Kimlik Yayınları.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 171-177
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 21.11.2020
Makale Kabul | Accepted: 30.12.2020
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.829376

Hatice İrem EKER

Arş. Gör.| Res. Assist.
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Samsun-TÜRKİYE
Ondokuz Mayis University, Faculty of Sciences and Letters, Department of Philosophy, Samsun-TURKEY
Orcid ID: 0000-0003-0903-7515
e-mail: h.iremeker@gmail.com

Platon Felsefesi'nde Sanat Eleştirisine Giden Yol ya da Gölgeye Gölge Diyebilme İmkânı

Öz

Felsefi tarihte büyük rolü olan Platon, felsefi düşünsel gelişime en büyük katkıyı *epistêmê* ile *dóksa* olarak adlandırdığı bilgi türleri arasındaki ayrımı gözetmekle yapmıştır. İlk sistemli diyalektikçi olan bu ustanın kavramlar arasındaki ayrımı yaparken izlediği düşünsel yol, bugün hâlen gerçek olan ile sadece sanıya dayanan bilgi türleri arasında ayrım yapmaya çalıştığımızda önümüzde bir rehber olarak bulunmaktadır. Bu diyalektik rotayı canlı tutmak adına bu çalışmada, Platon düşüncesindeki sanat kavramının incelenmesi hedeflenmiştir. Platon'un sanat kavramını incelerken, Platon'a yöneltilen 'sanat ve sanatçı karşıtı' olma iddiasını güncel bir problem olarak ele alarak, onun düşüncesinde karşı çıktığı olgunun genelde sanatın kendisi değil, gerçek olmayan e.d. *doksa* türü bilgiyi içeriği olarak alan tikel bir sanat türü olduğu aktarılmaya çalışıldı. Bu hedef doğrultusunda, birinci başlık kapsamında Platon'un çağında yer alan sanat etkinliğine bir göz atıldı. İkinci başlık kapsamında, Platon'un bilgikuramında *epistêmê* ile *doksa* arasında yaptığı ayrım kısaca incelendi. Üçüncü başlık kapsamında, retorik, sofistlerin sanatı olarak incelendi. Dördüncü başlık kapsamında, taklit, tragedya oyuncusunun sanatı olarak betimlendi. Her iki sanat türünde de Platon'un işaret ettiği ortak özellik, *doksa* türü bilgiyi içerikleri olarak taşımalarıdır. Böylelikle Platon'un sanat eleştirisinin temelinde yatanın genelde sanat değil, *doksa* türü bilgiyi içeriği olarak alan ve toplumda yayılmasında işlevselliği olan özel ve tikel bir sanat biçimi olduğunu gösterildi.

Anahtar Kelimeler: Epistêmê, Doksa, Diyalektik, Sanat, Tékhnê.

The Way Towards Critique of Art in Plato's Philosophy or the Possibility to Call Shadow as Shadow

Abstract

Plato, who had played a great role in philosophical history, had a great effect on the development of philosophical thinking through evaluating the differences between the knowledge types that he called *epistêmê* and *doksa*. The intellectual way of him while he was setting the conceptual differentiation between these concepts, still stands there as a guide for us whenever we try to make a division between true knowledge and just an opinion. In order to keep alive this dialectical route, the target is determined to examine the concept of art in Plato's philosophy in this paper. While handling the concept of art, the paper is focused on the general judgment that 'Plato was an opponent of art and artist' and is tried to show what he opposed is not the art itself but rather the knowledge type which is called as '*doksa*'. In accordance with this target, in the first chapter, a glance at the art activities in Plato's age is taken. In the second chapter, the difference between *epistêmê* and *doksa* in Plato's epistemology is inquired briefly. Plato called the knowledge type which is based on the appearances as *doksa,* while he called the knowledge type which is conceived through reason by the process of dialectical investigation as *epistêmê*. In the third chapter, it is analysed that the rhetoric as sophists' art. In the fourth chapter, it is described that *mimesis* as the tragedy actor's art. The common feature of these arts which Plato had addressed is that both of them include *doksa* as their content. Thus, it is presented what Plato had reviewed is not the art in general, but rather the specific and particular type of art which includes knowledge type *doksa*.

Keywords: Epistêmê, Doxa, Tékhnê, Art, Dialectic.

Giriş

Bilim dallarının içinden göçüp gittiği zamanlardan beri felsefe, herhalde en çok çağlarca tekdüze aktarılan yargılardan mustariptir. Felsefeyle ilgilenen hemen hemen herkes 'düşünürleri

kendi çağlarındaki koşullarla birlikte değerlendirmek gerektiğini' duysa, hatta söylese bile bu tür bir düşünme sisteminin oturabilmesi güçlü bir uğraşı istemektedir. Felsefeyle ilgilenen herkes hayatında en az bir kez şöyle bir yargıyla karşılaşır: 'Platon sanat ve sanatçı düşmanıdır' yahut 'Platon sansürcüdür.' Herhalde bu yargı, Platon metinlerinin bir değerlendirmesinden kolayca çıkarılamaz. Kavramsal ayrımları ve genel olanla bu ayrımların ilintisini aramak felsefecinin başlıca görevlerinden birisi olduğunu söyleyebiliriz. Eğer dönemsel koşulları içerisinde bir filozofu değerlendirmek istiyorsak, bütün yapabileceğimiz, onun düşüncelerini dayandırdığı nedenleri irdelemek ve kavramsal ayrımlarını hangi gerekçelere dayanarak yaptığını takip etmek, eleştiriyi bu gerekçelere yönlendirmek olacaktır. Bu nedenle, bu yargı belirlenimini- bahsettiğimiz önyargıyı halen güncelliğini yitirmemiş bir problem olarak değerlendirerek konuyu biraz daha ayrıntılı olarak ele almayı amaçlıyoruz. Böylelikle, Platon'un sanat ve sanatçıya yönelttiği eleştirileri, sanat/*tékhnê*, retorik/*rhetorik,* taklit/*mimêsis*, *tragedya* kavramları üzerinden irdeliyorum. Bu irdeleme böylelikle temel olarak şu soruyu takip edecektir; Platon'un eleştirisinin muhatabı genelde sanat yahut sanatçı mıdır? Bu sorunun cevabına biraz daha ayrıntılı bir biçimde yaklaşabilmek için öncelikli olarak ilk başlıkta Platon çağında sanatı ifade eden örneklere bir göz atacağız. İkinci başlıkta Platon'un bilgikuramına kısa bir bakış atarak, *epistêmê* ile *doksa* arasında yaptığı ayrımın gerekçelerini ve içeriğini inceleyeceğiz. Üçüncü ve dördüncü başlıklarda Antik Yunan sosyal yaşam, kültür ve eğlencesinin iki önemli öğesi olan sofistler ve tragedya oyuncuları ile onların sırasıyla sanatlarını ifade eden retorik ve taklidin toplumsal işlevlerini hatırlatacağız. Platon, her iki sanat türünde de ortak olan tek bir şeyi karşısına almıştır. Hem tragedya oyuncusu hem de sofist farklı sanat biçimleri altında da olsa gerçeğe ilişkin bilgi *epistêmê*yi değil, görünüşe ilişkin ve genel kanılardan oluşan sorgulanmamış bilgi türü *doksa*yı yaygınlaştırmakta ve bunları gerçekler*miş* gibi göstermektedirler. Böylelikle, umuyorum ki, sorunun cevabı tekdüzeliğinden biraz olsun arınacak ve Platon'un eleştirisinin muhatabının genelde sanat değil, bilhassa içeriği sorgulanmamış genel kanılardan oluşan ve bu kanıları gerçeklermiş gibi gösteren tikel sanat türleri olduğu gösterilebilecektir.

Tarihsel Arka Plan

Batı tarihinde ilk filozoflar olarak anılan Eski Yunan düşünürlerinde gelişen düşünme biçiminin, kozmosu ve toplumsal ahlaki-siyasi yaşamı yöneten güçleri, Tanrılara atfeden mitolojik hikâyelerden, bu gücü kozmosun kendisinde aramaya yönelten bir düşünüş biçimine[1] dönüşme sürecinin başlangıcı olduğu ifade edilse de, hemen tüm düşünsel ve yaşamsal biçimleri kuşatan bir dönüşüm değildir bu. Oyunlar, halk deyişleri, epik anlatılar vs. gibi kültür ögelerinde Homeros destanları ve Tanrıların kozmosu ve toplumsal yaşamı yönlendiren etkinliklerini konu edinen mitolojik anlatıların etkisi sürer. Pre-Sokratik felsefede Thales, Anaximenes, Anaximandros, Herakleitos gibi filozoflar, ağırlıklı olarak düşüncelerini söylencesel unsurlarla bezeyerek ve şiirsel dil ile aktarırlar. Hem Sokrates'in (MÖ 469? - MÖ 399?) sokak söyleşilerini bizlere aktaran hem de kendi bilgi kuramını Sokrates'in diyalog biçimini koruyarak inşa eden Platon'un (MÖ 429? - MÖ 347?) dilinde mitoslara yer vermesinin, felsefi gerçekliğin içinde hâlâ efsane gücü bulunduğunun kanıtı olduğuna ilişkin yorumlara rastlamakla birlikte,[2] mitolojik söylencelerden farklı olarak Platonik mitosların, kendi felsefesini aktarabilmek için kullandığı simgesel araçlar olduğunu söylemek mümkündür.[3] Aradaki fark mitolojik söylencelerin kültürel olarak yaygın bir inancı kapsıyor olması ancak, Platon'un kullandığı mitoslara ait imgelerin, filozofun düşüncelerinin simgeleri olarak kurgulanmış olmasındadır (Ağaoğulları, 2009: 55). İnanç öğelerinin, simgelere dönüşümü felsefi dilin oluşma sürecinde sayılabilir. Platon'un öğrencisi olan Aristoteles'in (MÖ 384

[1] Bu düşünüş biçimindeki dönüşüme ilişkin tarihsel bir okuma için bkz. (Şenel, 2004) ve (Ağaoğulları, 2009). Mitolojik düşünüşte "doğa güçleri canlı varlıklar (tanrılar); insan-doğa, insan-insan ilişkileri ve doğal olaylar, tanrıların düşüncelerinin ve eylemlerinin ürünü görülerek birtakım mitoslarla açıklanmaya çalışılır" (Şenel, 2004: 123).

[2] Ağaoğulları, Châtelet'ten aktarıyor (Ağaoğulları, 2009: 55).

[3] Ağaoğulları Cassirer'den aktarıyor (Ağaoğulları, 2009: 55).

- MÖ 322) dilinin ise artık mitoslar barındırmadığını söyleyebiliriz. Ancak, her iki filozofun da ortak yaşam tecrübesinde mitolojiye ait söylencelerin aktarılma biçimlerinden biri olarak önemli bir yer tutan, ağırlıklı olarak Homeros destanlarından esinlenilerek sahneye konulan, başrollerini mitolojide yer alan Tanrıların, kahramanların vs. paylaştığı tragedya/*tragōidia* bulunur. Eski Yunan tragedyaları, Batı'da tiyatronun tarihsel kökenlerini, mitolojiye ait düşünüşün izlerini ve daha da önemlisi felsefeyi mitolojiden ayıran dilsel dönüşümü takip etmek açısından önem taşır. Platon ve Aristoteles'in de genel olarak sanatın, özel olarak da o dönemde birbirinden pek ayrılamayan şiir ve tragedyanın toplumsal yaşamdaki yerini, işlevini ve mahiyetini araştırma nesnesi olarak aldıkları görülür. Elimize bir kısmı ulaşan *Poetika*, Aristoteles tarafından teknik bir biçimde şiir ve tragedyayı incelerken, Platon'un incelemeleri diyaloglarına dağılmış durumdadır. Bütünsel bir felsefi sistemin içerisinde filozofların sanat, bilgi, varlık kuramlarının birbirleriyle göbekten bağı vardır. O hâlde, her şeyden önce, Platon'un sanatın içeriğine ilişkin eleştirisini anlamak için bilgi kuramının kısa bir anlatımı yapılmalıdır.

Epistêmê-Dóksa

Platon, görünüşlere dayalı olarak elde edilen bilgi türünü *doksa* olarak adlandırırken, akıl aracılığıyla diyalektik bir soruşturma sürecinden geçerek kavranan bilgi türünü *epistêmê* olarak adlandırır. Platon'un hakikat/gerçeklik bilgisi *epistêmê* ve sanı/görünüş bilgisi *dóksa* arasındaki ayrıma dayanan bilgi kuramını simgeleyen iki benzetmesi bulunmaktadır. Birincisi çizgi analojisi, ikincisi mağara alegorisi olarak bilinir. Platon, bilgi türleri olarak kavrayış, çıkarış, inanış ve sanı olarak belirlediği dört yolu, *Devlet* diyalogunda, bölünmüş çizgi analojisi ile anlatır. Bir çizgiyi, öncelikle (1) kavranan dünya ve (2) görülen dünya olarak ikiye böler. Kavranan dünyaya ilişkin bilgi kendi içinde (1a) aklın diyalektik gücüyle kavradığı şeyleri, ilke değil birer dayanak noktası yaparak tüm varsayımların üzerindeki bütünün ilkesine ilişkin bilgi e.d. kavrayış (1b) 2a'nın gölgelerini, varsayımlar olarak alarak ilkelere ulaşan bilgi e.d. çıkarış -Platon bu bölüme aritmetik, geometri vb. bilimleri koyar- olarak ikiye bölünür. Sanıya dayalı bilgi/*dóksa* de (2a) bu kavranan evrenin gölgeleri olan, görülür evrenin nesnelerine ilişkin bilgi e.d. inanış ve (2b) 2a'nın gölgelerini belirli parlak yüzeylerde -ayna, su vb.- yansımalarına ilişkin bilgi e.d. sanı olmak üzere ikiye bölünür (Platon, 1995: 196-198, 509a-511e). Yine *Devlet* diyalogunda bulunan meşhur mağara alegorisi de bilgi türlerini ayırmak üzere iş görür. Bir mağarada birtakım zincirlerle bağlı duran insanlar mağara girişini arkalarına alarak yüzleri duvara dönük otururlar, tam arkalarında ise büyük bir ateş yanmaktadır. Önlerindeki duvarda belirli imgeler gören, başlarını dahi kıpırdatamayan bu zincirli insanların dünya hakkında tek bildikleri şey bu imgelerdir, onlara verdikleri adlarla nesnelerin gerçekliğini anlattıklarını sanırlar. Aralarından biri zincirlerinden kurtulup mağaranın dışına çıkar ve duvardaki imgelerin aslında ateşin etkisi ile duvara yansıyan gölgeler olduğunu öğrenir. Gölgelerin ait oldukları nesneler mağaranın dışındadır. Öyleyse mağaradaki imgeler 'yalnızca gölgelerdir' 'gerçekler' değil. Platon, bu kişinin bu bilgiyle geri dönüp, o imgeleri gerçek kabul ederek yaşamaktansa Akhilleus gibi <fakir bir çiftçinin hizmetinde uşak olmayı> tercih edeceğini söyler. Üstelik geri dönse ve mağarada halen aynı şekilde zincirli bulunan insanlara bu deneyimini anlatma çabasında bulunsa, herkesin ona güleceğini, hatta sonunda öldürülebileceğini de ekler (Platon, 1995: 199-201, 514a-517a).[4]

Platon iki benzetmeyi de bilgi kuramının temelinde duran *epistêmê* ile *dóksa* ayrımını anlatmak için kullanır. *Epistêmê,* ilk hakikatleri, *dóksa* bu hakikatlerin gölgelerini ima eder. *Epistêmê* arayışını ifade eden diyalektik/*diyalektikê* yürüyüş, bizzat Sokrates'in tartışma biçimi olan diyaloglar

[4] Platon'un aklında hocası Sokrates'in olması olağandır. Sokrates, *epistêmê* türü bilgi ile doksa türü bilgi arasındaki ayrımı yapabilmek için, toplumda yerleşik hâlde bulunan kanıları sorgulamak için özellikle toplum yönetiminde yer almayı planlayan gençlerle yaptığı sokak söyleşileri ile tanınır. Bu söyleşilerden ve elbette sorgulamalardan rahatsızlık duyanların suçlamaları sonucu idama mahkûm edilerek öldürülür.

aracılığıyla gelişir.[5] Platon, *kathareúô* temiz veya saf olmak kökeninden gelerek, arıtma, arındırma, arınma, saflaş(tır)ma, temizle(n)me, boşal(t)ma anlamlarını taşıyan *kátharsis*[6] ruhun diyalektik yürüyüşü aracılığıyla sağlanan düşünsel arınma anlamını yükler. "Bu öyle bir temizlemedir ki, dinleyiciye en büyük hazzı, hastaya da en devamlı faydayı sağlar" (Eflatun, 1988: 31, §230c). Diyalektik soruşturmasında ruh, arınır, *kátharsis* gerçekleşir.[7] *Kátharsis*, bu bağlamda, düşüncenin sanılardan arınması anlamını taşır. "Rivayet edildiğine göre (Iamblikhos, Peri pûth. 110), *kátharsis*, mousikê aracılığıyla etki altına alınan rûhun bir arınışı, yanî rûhu âhengli hâle getirmek sûretiyle rûhun bir arındırılışıdır; aslında bu arınma felsefedir" (Peters, 2004: 181). Ama Platon'un bilgi kuramının sanat eleştirisi ile bağlantısı nedir? Platon'un tarihsel deneyiminde yer tutan iki sanatın kesişim noktası olan *dóksa* üretici/aktarıcı etkileri bizi Platon'un genel olarak sanat, özel olarak ise tragedyaya yönelttiği eleştirinin içeriğine götürecek.

Sofistin *Tékhnê*si – *Rhetorik*

Türkçede sanat kavramına karşılık gelen *tékhnê*, Eski Yunan'da hem zanaat gibi el becerisine dayalı üretimleri hem de ressam, şair, ozan ve oyuncular tarafından icra edilen etkinlikleri kapsayan geniş bir anlam içeriğine sahiptir. *Sofist* diyalogunda Platon, asıl hedefi gibi görünen 'sofisti arama ve yakalama'[8] yani sofistin bir sanatçı olup olmadığını sorgulama uğraşısında, önce sanatları araştırır. Sanatları meydana getirme ve elde etme sanatları olarak ikiye ayırır; çiftçilik, canlı bakımı, aletle üretilen her iş ve taklidi, önceden var olmayan bir şeyi, varlığa getirmiş olmaları dolayısıyla meydana getirme sanatları olarak sınıflandırır (Eflatun, 1988: 8, 219-a-b). Bilgi, savaş ve av sınıfından para kazanmayı da, önceden var olan e.d. daha önce meydana getirilmiş olanları, bazen söz ve işle yakalamalarından ve bazen de yakalamak isteyene karşı korumalarından dolayı elde etme sanatları olarak sınıflandırır. Bu güzel diyalog, sanata ilişkin ayrımları belirlemelerle ve sofisti bir avcıya, sonra yürürler avcısı yani insan avcısına, oradan da insanları kandırma ile avlayan biri olarak tanımlamaya kadar sürer. Biz sofisti değil de sanatını aradığımız için bu diyalogu daha fazla irdelemeyelim. Platon'un eleştirisine muhatap olan sofistin sanatına yönelelim; retorik/*rhetorik*.[9] Sokrates gibi Platon da sofisti hem para karşılığı bilgi satan tüccarlar hem de bu ticareti retoriği kullanarak icra eden kişiler olarak sınıflar. Retorik, sanat olarak, bir bilginin edinilme değil, karşı tarafa aktarılma biçimidir. Bu biçim, karşı tarafın aktarılan bilgiye inanması için gerekli görülen tekniklerin tümüdür. Sofistlerin kullandıkları hitabet/söylev biçimi Platon'un yapısı itibarıyla da karşı çıktığı bir biçimdir. Platon'a göre diyaloglar karşılıklı akıl yürütme yoluyla bilgiyi arama imkânı sağlarken, söylev, tarafları söylevi veren ve alan kişi olarak böler ve dinleyiciyi edilgin bırakır, her türlü inanca, sanıya,

---

[5] Akıl yürütme, savlama, kanıtlama sanatı ve ilmi gibi anlamlar taşıyan *hê diyalektikê* ile seçmek, ayıklamak, akıl yürütmek, biriyle söyleşmek anlamlar taşıyan *dialêgó* arasındaki benzeşim ve Platon'un diyalektik kavramını kullanışının metinlerdeki farklılığı üzerine kısa bir özet için *diyalektikê* maddesi bkz. Peters, 2004: 65-66.

[6] *Kátharsis* maddesi için bkz. Peters, 2004: 180. *Kátharsis*, Platon için ruhun *epistêmê* yolunda sanılardan arınmasıyken, Aristoteles için duyguların arınması anlamını taşıyarak evrilir. Tragedya özelinde *kátharsis* Aristoteles şöyle tanımlar: "Bu taklit, anlatı yoluyla değil, eylem içindeki kişiler tarafından yapılır; uyandırdığı acıma ve korku aracılığıyla da, bu türden heyecanların *katharsis*ini gerçekleştirir" (Aristoteles 2003: 30). Bu anlam kayması büyük önem taşımakla birlikte, bu yazının dışındadır.

[7] Sofistlerin döneme en büyük katkılarının bilgi, erdem, özellikle de siyasal bilginin ve erdemin doğuştan ve aristokratların kalıtımsal niteliği olduğu yönündeki genel kanıya karşı çıkmaları ve demokratik tutumu benimsemeleri olduğu belirtilir (Şenel, 2004: 131). Öte yandan, şunu belirtmeliyiz ki, sofistlerin düşüncelerini, bilgiyi talep edenlere satma yolundaki yöntemlerinin biçim ve içeriği, hem Sokrates hem Platon tarafından karşı çıkılan şeyin kendisidir.

[8] Platon, yaşlılık dönemi diyaloglarından biri olarak belirlenen Sofist diyalogunda, sofistin sanatının nasıl bir sanat olduğunu soruşturur. Bu insanlar ne yapar? Satmak istedikleri bilgi, *epistêmê* yahut *dóksa* mıdır? Bu bilgilere kendileri sahip midirler? Bu bir sanat mıdır? Sanatsa nasıl bir sanattır? Toplumdaki işlevi nedir? gibi soruların izinden gider. Platon'un ironik deyişi ile sofisti yakalama, hem onu ve sanatını belirleme, hem de küçümseme anlamlarına gelir.

[9] Retorik, konuşma, söz söyleme anlamlarına gelen *eirein* kökeninden, etkileyici konuşma, söylev sanatını ifade eder. Platon'un toplumsal etkisini tespit ettiği retorik sanatının işlevinin elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisi olduğunu daha sonra daha net bir ifadeyle *Tékhnê Rhetorike* metninde Aristoteles kaleme alacaktır (Aristoteles, 2012: 37).

kandırmaya açık hale getirir.[10] Sokrates'in diyalektik yürüyüşünü benimsemiş olan Platon'un yazılarını diyaloglar halinde kaleme alması, sofistlerin söylev biçimlerinin toplum üzerindeki etkilerine yönelik bir eleştirinin sonucudur. Platon için sofistlerin söylev biçimi olan retorik, bilginin arayışı olmaktan çok, birinin bilgisini bir diğerine aktarmasının ve inandırmasının aracı ise, retorik aracılığıyla oluşan bu bilgi türü *epistêmê* değil *dóksa*dır. Bilgi kuramına bağlı olarak Platon'un eleştirisi, sofistlerin, retorik sanatını kullanarak hem aktardıkları bilginin türüne hem de aktarılan kişinin bu bilgiyi dolaysızca dışarıdan alarak ona inanış tarzına yöneliktir. Bu bilgi de hakiki bilgi olmayan bilgi e.d. *dóksa*dır.

Tragedyanın *Tékhnê*si -*Mimêsis*

Peki tragedya ve oyuncularıyla, retorik ve sofistler arasındaki bağ nedir? Bu bağı *mimêsis* kavramı ile kuracağız, yani taklit. Platon *mimêsis*i, genel olarak 'bir şeyi başka bir şeye benzetme uğraşısı' olarak tanımlar. Aristoteles'in ise taklidin ne olduğunu açıkça tanımlamadığı ancak yaygın kullanılan bir sözcük olarak Platon'dan aldığı söylenir (Ross, 2011: 320). Yine de Aristoteles'in sanat görüşündeki *mimêsis* kavramına yüklediği anlamın, Platon'un yüklediği anlamdan farklı olduğunu ifade eden kimi yorumlara rastlanır. Ayrım, Aristoteles'in taklide, terimsel kökeni *poiein* olan, yapmak, etmek, eylemek anlamlarına gelen *poiêsis*/yapma, biçimlendirme, oluşturma sanatı[11] olarak yaklaştığından Platon'un ise taklidi düz bir yansıtma anlamında kullandığı noktasından yapılır.[12] Oysa tıpkı Aristoteles gibi Platon'un da Sofist diyalogunda taklidi, meydana getirme sanatı olarak sınıflandırdığını görürüz. Devlet diyalogunda ise işler biraz daha karışır görünür. Platon, düz anlatım ve *mimêsis* arasında bir ayrım gözetir; ozanlar ve şairler öyküleri üçüncü tekil şahıs olarak aktarırlarsa bu, taklide başvurmadan düz anlatmadır (Platon, 1995: 84, 394a). Ancak, kendileri -şairler- bir başkası yerine geçer, sözünü, sesini, davranışını bir başkasının kişiliğine uydurursa benzemek istediği kişiyi taklit etmiş olur. Bu da *mimêsis*tir (Platon, 1995: 84, 393 c). Aristoteles'in de eylem ile *mimêsis* ve anlatı yoluyla *mimêsis*i ayırdığını görürüz. Tragedya, taklidin anlatı yahut destan yoluyla değil, eylem yoluyla gerçekleştirilmesidir; "bu taklit, anlatı yoluyla değil, eylem içindeki kişiler tarafından yapılır; ..." (Aristoteles, 2003: 30). Burada anlatı yoluyla taklit, herhalde Platon'un Homeros'u, şairin kendini gizlemesi ve birinci şahısmış gibi olayları aktarmasını eleştirdiği durumu da kapsar (Platon, 1995: 84, 393d). Aslında bir karışıklık yoktur; Platon için *mimêsis* birinin başka birinin kılığında olması, söz, ses ve davranış ile taklit etmesidir, bu bir meydana getirme olsa, *mimêsis* de meydana getirme sanatları içerisinde yer alsa bile. Yani bu meydana getirme etkinliği, gerçek olan değil, öykünün gerçekmiş gibi görünmesine yol açtığı tespit edilen üçüncü şahsın birinci şahıs dilini kullanması ile ortaya çıkan *mimêsis*tir. Platon'un yerdiği *mimêsis*, öncelikli olarak burada biçim gibi görünür. Oysa Platon, devlet yöneticilerinin neden kötüyü korkan, sövüp sayan, alay eden kişileri vs...- taklitten uzak durmaları gerektiğini açıklarken vurguladığı ifade açıktır; "... çünkü taklit ede

---

[10] Sofistler kişilerin kendi sorgulama ve öğrenme çabalarını genel olarak yersiz görüyorlardı, retorik, diyalektik ile karşılaştırıldığında, genel kanıların ya da başka bir biçimde söylersek başkalarına dair fikirlerin aktarılmasından ve diğerlerine inandırıcı bir söyleve bürünmesinden ibaret kalan bir biçimdir. Hatta "bazı sofistler, insanın hiçbir şey öğrenemeyeceğini savunuyorlardı" (Thomson, 1988: 381).Yüzyıllar sonra Bertolt Brecht (1898-1956) bu manada izi sürülebilir bir eleştiri ile oyunun toplumsal etkilerini dikkate alarak tiyatroda yeni bir yöntem geliştirecektir; epik tiyatro. Bu konuda yapmış olduğum bir inceleme için bkz. Eker, 2015.

[11] *Poiein* maddesi için bkz. Peters, 2004: 307.

[12] Bu türden bir yorum için bkz. (Yetişken, 2012: 29). Aristoteles ile Platon arasındaki taklide ilişkin temel bakış açısı farklılığı, ikisinin bu sanata farklı amaçlar yüklemiş olmalarından ileri gelir. Aristoteles, tragedyanın amacını duyusal *katharsis* olarak belirlerken, tragedyanın konu içeriğinin gerçeklik düzeyini tartışmaz. Çünkü ona göre tragedyanın amacı, gerçek bilgi vermek yahu bu bilgiye giden yolu soruşturmak değildir. İnsanları inandırma yoluyla amacını gerçekleştirmesi, yani duyusal *katharsis* sağlaması yeterlidir. "… şiirde 'olanaksız' görünen şeyler, bir biçimde açıklanabilmelidir. Ya güzelleştirme çabasıyla ya da genel kanıya uygunlukla. Şiirde inandırıcı olan olanaksız bir şey, inandırıcı olmayana –olanaklı bile olsa- yeğlenmelidir. Zeuksis'in resmettiği gibi insanların var olması besbelli olanaksızdır; ama o ereğe uygun resmetmiştir onları; ereğe uygun olanın da var olandan üstün olması gerekir" (Aristoteles 2003: 75).

ede, sonunda taklit ettikleri şeye alışırlar. Bu alışkanlık da bedeni, konuşmayı, görüşleri değiştiren ikinci bir tabiat olur" (Platon, 1995: 86-87, 395c-396e). Onları iyiye -yiğitlik, bilgelik gibi erdemler vs.- götüren taklidi ise yine *mîmêsis* etkinliği olsa bile bu kez etkileri iyi olacağından, yapabilirler, iyi bir kimsenin taklidini yaparken, bu taklitten utanmaz ve kendisi o adammış gibi davranır daha doğru bir ifadeyle davranabilir (Platon, 1995: 86-87, 395c-396e). Şimdi daha net bir ayrım koyabiliriz; Platon'un eleştirisi, şiir ve tragedyadaki *mîmêsis*in biçimsel yapısına değil, *mîmêsis* ile aktarılan bilginin gerçek olmamasınadır. *Mîmêsis*teki *dóksa* sanatçının e.d. üçüncü şahsın kendini birinci şahıs yerine koyması yoluyla, etki olarak da izleyiciyi buna inandırması yoluyla iki türlü ortaya çıkar. *Dóksa* aktarılan bilgi olarak hem aktaran hem de aktarılan kişiyi didaktik açıdan da etkiler ve gerçekten uzaklaştırır. O hâlde yine bilgi kuramına bağlı olarak Platon için sorun, biçimsel yönden tragedya ya da şiir değil, tragedya oyuncularının taklidi kullanarak aktardıkları bilginin türüdür. Çünkü bu kandırma, gerçek öyle olmasa bile bazı şeyleri gerçekmiş gibi ifade ederek, toplumu da etkiler. Örneğin, kahramanların değersiz olduklarının, tanrıların kötülük yapanlar olarak toplum içerisinde anlatılması ve gerçekliğinin kabul edilmesi insanoğlunun yapacağı tüm kötülükleri haklı çıkaracak zemin bulmasına olanak sağlar (Platon, 1995: 81-82, 391d-e). Bu bilgi de, yine retoriğin aktardığı bilgi türü gibi, hakiki olmayan bilgi e.d. *dóksa*dır.

Son Söz Yerine

Platon, felsefi ereğini *epistémé*ye yönelen bir toplum olarak belirler ve *mîmêsis ve retorik* aracılığıyla gerçekleşen/yaratılan sanatları bu amaca yönelik etkileri bakımından inceler. Tarihsel deneyimi içerisinde iki etkinlikle de karşı karşıya kalan Platon'un eleştirisi, *dóksa* türü bilgiyedir.[13] Hem sofist hem de tragedya oyuncusu tarafından farklı biçimlerde de olsa aktarılan bu bilgi türü, izleyici ya da dinleyici tarafından gerçek olarak algılanır. Platon, doğrunun çok olduğunu ve sanatların işlevlerinin farklı olsa da (olumsal nitelikleri göz önünde bulundurulduğunda ve didaktik etkileri göz önünde bulundurulduğunda, bunun onun tarafından kabul edildiği görülür) amaçlarının farklı olduğunu kabul edemezdi. Ona göre ruhun *epistêmê* yolunda sanılarından arınması/*kátharsis*i ancak diyalektik ile mümkündü. Kesin ve hakiki bilgi, tüm varsayımların üzerindeki bütünün ilkesine ilişkin bilgi e.d. kavrayış basamağında tektir. Amaç da bu bilginin arayışı olarak tek olandır ve bütün bilimler bu yöne doğru basamaklandırılır.

İki sanatsal biçim; retorik ve tragedya. İki sanatın ortak noktası *dóksa. Dóksa,* bir bilgi türü, içerik. Platon eleştirisini, bu sanat biçimlerine olmaktan çok içeriklerine yöneltir. Öyleyse, çalışmamızı kendimize ve okuyucuya yeni sorular doğuracak olan sorular bırakarak tamamlayalım. Taşıdığı içeriğe ilişkin bir *tikel* sanat türünü eleştirmekle, *genelinde* sanatsal etkinliği eleştirmek aynı değeri mi taşır? Aktardığı içeriğin mahiyeti dikkate alınmadan "ne olursa olsun" sanat türü olarak ortaya çıkan her etkinliği olumlamaması Platon'u sansürcü ya da sanat düşmanı yapar mı? *Dóksaya dóksa, gölgeye gölge diyebilmenin imkânını yok saymayan bir eleştiri daha ayrıntılı ve dikkatli bir gözlemle nasıl kurulabilir? Daha da büyük bir soru ile noktalayalım; dóksayı dóksa yapan epistémé ile gölgeyi gölge yapan güneş/ateş/ışık bugün nerededir?*

Kaynakça

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali (2009). *Kent Devletinden İmparatorluğa*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

ARİSTOTELES (2003). *Poetika*, çev. Samih Rifat, İstanbul: Küçük Kitaplar.

ARİSTOTELES (2012). *Retorik*, çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

[13] Sofist diyalogunda, her türlü şekli ile musiki, resim, hokkabazlık, ister eğlence ister ciddi inceleme konusu olarak taşınan ve satılan niteliğe sahip mallar satanı da tüccar diye sınıflandırır Platon. O hâlde tragedya oyuncusu ve sofist arasında, Platon'un eleştirisi kapsamında ikinci bir bağ da bulunmaktadır; *dóksa* düzeyinde kalan bilgi, ikisi için de bir ticaret nesnesi olarak kullanılmaktadır.

EFLATUN (1988). *Sofist*, çev. Mehmet Karasan, İstanbul: MEGSB Yayınları.

EKER, İrem H. (2015). "Sanata Marksist Bir Yaklaşım Olarak Bertolt Brecht Tiyatrosu" içinde *Marksist Estetik, Felsefelogos*, 2015-4, Sayı: 59, ss. 63-80.

PETERS, Francis E. (2004). *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları.

PLATON, (1995). *Devlet*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

ROSS, David (2011). *Aristoteles*, çev Ahmet Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

ŞENEL, Alâeddin (2004). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

THOMSON, George (1988). *İlk Filozoflar*, çev. Mehmet H. Doğan, İstanbul: Payel Yayınları.

YETİŞKEN, Hülya (2012). "Aristoteles'te Sanatın Neliği ve İşlevi" *Kaygı Dergisi*, 19, ss. 27-35.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 178-197
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 09.03.2021
Makale Kabul | Accepted: 07.04.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.894057

İlhan GÖK

Dr. Öğr. Üyesi|Assist. Prof. Dr.
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Gümüşhane-TÜRKİYE
Gumushane University, Faculty of Letters, Department of History, Gümüşhane-TURKEY
ORCİD: 0000-0003-3231-9879
ilhangok52@gmail.com

İnamat Defteri'ndeki Verilere Göre 16. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Osmanlı Eyalet ve Sancak Yöneticileri*

Öz

Osmanlı Devleti merkez ve taşra şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Merkezin dışında kalan yerleri belirten yerleri belirtmek için taşra kelimesi kullanılmıştır. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk zamanlarından itibaren taşra birimleri içinde nahiye, kaza, sancak ve eyaletler oluşturulmuştur. Osmanlı Devleti'nin topraklarının genişlemesi ve daralmasına göre bu birimlerin sayıları zaman zaman artıp azalmıştır. Taşra idari yapısı içinde nahiyeden eyalete kadar her birim önemlidir. Ancak bu birimlerin içinde en büyüğü eyalet ve ondan sonra ise sancaklar gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde sancak ve eyalet yöneticileri yüksek dereceli devlet görevlileri arasında yer alırlar. Bu görevlilerin Türk ve devşirmeler arasından seçildiği bilinmekle birlikte ilk zamanlarda Türk kökenli devlet adamlarının, 16. yüzyıldan itibaren ise kul kökenli kişilerin ağırlıkta olduğu bilinmektedir. Osmanlı Taşra idaresi ve taşrada görevli bulunan kişilerin tayinleriyle ilgili Osmanlı Arşivi'nde sancak tevcih defterleri, ruznameler ve tahvil defterleri önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Bu defterlerden faydalanılarak birçok çalışma yapılmıştır. Bu defterler kadar önemli bir defter de 16. yüzyılın ilk çeyreğinde II. Bayezid zamanında tutulmaya başlanılan ve I. Süleyman'ın ilk yıllarını da içeren İnamat Defteri'dir. Bu defterde Osmanlı ülkesinde yaşayan her kesimden olan kişilere verilen aynî ve nakdî ihsanlar yer almaktadır. Ağırlıklı olarak II. Bayezid zamanında verilen inamlardan taşra yöneticileri ve aileleri de nasiplenmişlerdir. Osmanlı taşra teşkilatına dair bilgilerin de yer aldığı İnamat Defteri'nde alaybeyi, sancakbeyi ve eyalet valilerinin isimleri, önceki ve sonraki görevleri, görev yeri ve ne kadar görevde kaldıkları gibi bilgilerin yanında bazı taşra yöneticilerinin aileleri hakkında da önemli bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmada, taşra teşkilatının önemli birimleri olan sancak ve eyaletlerden bahsedildikten sonra İnamat Defteri'nde yer alan bu bilgiler çerçevesinde 1501-1523 tarihleri arsında inam (ihsan) almış olan alaybeyleri (mir-alay), sancakbeyleri ve eyalet valileri hakkında bilgiler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Taşra Teşkilatı, Sancakbeyi, Eyalet valileri, İnamat Defteri.

Ottoman Provincial and Sanjak Administrators in the First Quarter of the 16th Century Based on the Data in İnamat Registries

Abstract

The Ottoman Empire is divided into two parts as the central administration and the provinces. The word province (taşra) is used to indicate places outside the center. Since the early days of the Ottoman Empire's foundation, districts, towns, sanjaks and provinces were established within the provincial units. Depending on the expansion and narrowing of the lands of the Ottoman Empire, the number of these units increased or decreased from time to time. Within the provincial administrative structure, every unit from district (nahiye) to province (eyalet) is important. The largest one of these units is the provinces, followed by the sanjaks as the second. In the Ottoman Empire, sanjak and provincial governors are among high-ranking state officials. Although it is known that these officials were chosen among Turks and gatherings, statesmen from Turkish origin were predominant in the early days while people with a subordinate origin were dominant as of the 16th century. In the Ottoman Archives, regarding the appointment of the Ottoman provincial administration and the people working in the provinces, the sancak registry of appointments (tevcih defterleri), daily registries (ruznames), and bond registries (tahvil registries) contain important information. Many studies have been conducted using these registries. As important as these registries, another registry is the Inamat

* Bu makale, Atatürk Kitaplığı M.C. O. 71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme) adlı doktora tezinden türetilmiştir.

Registry, which was started to be kept in the period of Bayezid II in the first quarter of the 16th century and included the first years of SüleymanI. This registry contains the grants in kind and in cash given to people from all social segments in the Ottoman Empire. Mainly, the provincial administrators and their families in the reign of Bayezid II also benefited from the beneficence. In the Inamat Registry, which also includes information about the Ottoman provincial organization, there is important information about the families of some provincial administrators, as well as information such as the names of the colonels (alaybeyi), sancakbeyi and state governors, their previous and next duties, their place of duty and how long they remained in their duties. In this paper, after mentioning the sanjak and provinces, which are the important units of the provincial organization, information will be given about the regiments (mir-alay), sancakbeys and state governors who took beneficence (ihsan) between the dates of 1501-1523 within the framework of this information in the Inamat (Gift) Registry.

Keywords: Ottoman Empire, Provincial Organization, Sancakbeyi, Provincial governors, Inamat (Gift) Register.

Giriş

Osmanlı Devleti, beylikten devlete geçmesiyle birlikte idari yapılanmasını tesis etmeye başlamıştır. Osmanlı idari yapısı kendi içinde merkez ve taşra şeklinde genel olarak iki kısma ayrılmaktadır. Merkezin dışında kalan yerler için taşra kelimesini kullanılmıştır. Osmanlı Taşra teşkilatının en büyük idari birimi eyaletlerdir. Eyaletlerde kendi içinde büyükten küçüğe doğru sancak, kaza, nahiye ve karye şeklinde birimlere ayrılmıştır. Ancak Osmanlı'nın ilk zamanlarından itibaren kullanılan bu kavramların birbirleri yerine kullanıldıkları görülmektedir (Halaçoğlu, 1998: 83; Başar, 1997: 1). Bu birimlerin en küçükleri olan karyeler günümüzün köylerine denk gelmektedir. Karyelerden sonra ise nahiye kelimesi gelmektedir. Nahiye kelimesi her ne kadar idari teşkilatta karyelerin üst birimi olmasına rağmen tımar rejiminin uygulandığı yerlerde kaza yerine de kullanıldığı görülmektedir (Şahin, 2006: 307).

Nahiyelerden sonra kaza birimi gelmektedir. Kazaların başında hem idari hem de adli yetkilerle donatılmış kadılar vardır. Kazaların bir araya gelmesiyle ise sancaklar oluşturulmuştur. Sancaklar, ilk başlarda askeri teşkilat ve idari bölge manasında kullanılmasına rağmen 15. yüzyılda "idari ve kumanda" anlamları yanında artık idari bölge manasına geçmeye başlamış olmalıdır (Şahin, 2009: 97). 16. yüzyıla kadar idari bölge manasının yanında kumanda anlamında da kullanılmaya devam ettiğini "liva-i müselleman", "liva-i piyadegan", "Çingane sancağı" ve "voynugan sancağı" gibi coğrafi bölgeden çok belirli zümreleri kapsayan terimlerden anlaşılmaktadır (Kunt, 1978: 14; Gök, 2014: 40). Bunlardan Hamid, Ankara, Karahisar-sahip, Saruhan, Yenişehir, Kütahya, Aydın, Bolu ve Sultanönü piyadegan sancaklarıdır. Biga, Rumeli, Bolu ve Aydın sancakları da müsellem sancakları olarak görülmektedir. Bunun yanında Rumeli'de Çingene sancağının olduğunu görmekteyiz. Bazen de Aydın ve Bolu örneğinde olduğu gibi bir sancak hem piyade hem de müsellem sancağıdır. Buradan hareketle sancaklarda kesin bir ayrımın henüz olmadığı anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 40-41).

Sancakların bir araya gelmesiyle belirli coğrafi ve ekonomik faktörler de göz önüne alınarak eyaletler kurulmuştur. Osmanlı taşra biriminin en büyükleri olan eyaletler, Osmanlı Devleti'nin Rumeli'ye geçmesiyle fetihlerin artması ve sancakların kontrolünün sağlanması amacıyla ilk defa 1361 tarihinde kurulmuştur. Taşra teşkilatı içinde kurulan ilk beylerbeylik ise Rumeli Beylerbeyliğidir (Şahin, 2009: 97-99). Devletin sınırlarının genişlemesiyle I. Bayezid döneminde Rumeli'den sonra Anadolu, 1413 tarihinde ise Amasya-Tokat merkezli Rum beylerbeyliği oluşturulmuştur.15. yüzyılın sonlarına doğru ise Karaman Beylerbeyliği ihdas edilmiştir. I. Selim döneminde 1515 Turnadağ savaşı ile Dulkadiroğulları'nın ilhakı neticesinde 1515'te Dulkadiroğlu Beylerbeyliği teşkil edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde beylerbeylik sayısı Kanuni'nin ilk hükümdarlık yıllarında altı iken Kanuni'nin son dönemlerinde ise on altıyı bulmuştur (Sevinç, 1994: VI). 17. yüzyılda ise eyalet sayısı artmıştır. 1609 tarihinde Ayn Ali Efendi'nin verdiği listeye göre Osmanlı eyalet sayısını 32'ye ulaşmıştır (Sivridağ vd., 2019: 25).

1. 16. Yüzyılın İlk Çeyreğindeki Eyalet ve Sancaklar

II. Bayezid döneminde tutulmaya başlanan ve I. Süleyman'ın ilk zamanlarına kadar gelen İnamat Defteri'nde Taşra idaresindeki sancak ve eyaletlerin isimleri ile buralarda görevli bulunan sancakbeyi ve eyalet beylerinin kimler olduğunu tespit edebilmekteyiz. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde sancak ve eyaletlere atanan bu kişilere verilen inamlar sayesinde hangi tarihte kimlerin nerede olduğu bilgisine ulaşılabilmektedir. Bu bağlamda defterde yer alan sancak ve eyaletler ve bunların yöneticilerine dair inam kayıtları isimleri ve görevlilerine ait kayıtlar 16. yüzyılın ilk çeyreğinde taşradaki il idarecilerin kimliklerinin tespiti açısından önemli bilgiler içermektedir.

1503-1529 tarihlerini ihtiva eden İnamat Defteri'nde; Ağrıboz, Alacahisar, Alaiye, Ankara, Avlonya, Aydın, Biga, Bolu, Bosna, Canik, Cingene (Cingenha-i Rumili), Çirmen, Filibe, Florine, Gelibolu, Hamid, Hersek, Hüdavendigar, İçil, İlbasan, İskenderiye Kangırı, Karacahisar, Karacaili, Karahisar, Karahisar-ı sahip, Karaman, Karesi, Karlı, Kastamonu, Kayseriye, Kefe, Kocaili, Köstendil Kütahya, Manavgat, Manisa, Menteşe, Midilli, Mora, Niğbolu, Ohri, Prizrin, Saruhan, Selanik, Semendire, Silistre, Sivas, Sultanönü, Taşili, Teke, Tırhala, Vidin, Vize, Vulçıtrın, Yanya ve Yenişehir'i tasarruf eden kişilerin "mirliva" şeklinde verilmesi isimleri sayılan yerlerin 16. yüzyılda sancak statüsünde olduğunu göstermektedir. Bunların yanında defterde Anadolu ve Rumeli ise eyalet olarak verilmiştir (Gök, 2014: 41-65). Defterde Rum ve Karaman eyaletlerinin yöneticileri hakkında herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Ancak Rum ve Karaman eyaleti olarak 16. yüzyılda teşekkül edilen eyaletlerin isimleri "eyalet-i Rum" ve "vilayet-i Karaman" şeklinde verilmiştir (Gök, 2014: 162, 598, 802).

İnam Verilen Sancakbeyleri ve Alaybeyleri

İnamat Defteri'nde 16. yüzyılın ilk çeyreğinde sancaklarda görev yapmış sancakbeyleri ve bazı alaybeyleri hakkında inam kayıtları vardır. Bu inam kayıtlarının bazıları sancakbeyleri ve alaybeylerine verilen inam kayıtları olmakla birlikte bazıları da sultan ve şehzade kızlarıyla evli oldukları için eşlerine verilen bohça inamları ve kendi adamlarının haber, esir getirmeleri, saraya meyve göndermelerinden dolayı nökeriye olarak verilen inam kayıtları ile yakınlarının vefatından dolayı kendilerine gönderilen taziye inamlarıyla ilgilidir. Ancak bu tür inam kayıtlarında konusu farklı olsa da bu kişilerin hangi sancakbeyi ve alaybeyi oldukları, saraya mensup olup olmadıkları, babalarının adı ve kaç tarihinde nerede görevli olduklarına dair önemli bilgiler içermektedirler. Bu inam kayıtlarında inamın veriliş sebebi ne olursa olsun nakdî paraların yanında dönemin değerli kumaşları olan farklı renk ve dokumaları olan Bursa kumaş ve elbiseler bu kişilerin kendilerine, adamlarına ve yakınlarına verilmiştir. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde inam kayıtlarında isimleri geçen sancaklar ve sancakbeyleri ile alaybeylerinin isimleri şu şekildedir:

Ağrıboz sancakbeyleriyle ilgili 1503-1511 tarihleri arasında inam kayıtlarına göre, 8 Muharrem 909 (3 Temmuz 1503) tarihinde Ağrıboz sancakbeyliğine Şehinşah'ın eski lalası Mustafa Paşa tayin edilmiştir (Gök, 2014: 111). 12 Ramazan 912 (7 Ocak 1507) tarihli inam kaydında Mustafa Bey hâlâ Ağrıboz sancakbeyi olarak görülmektedir (Gök, 2014: 566). Muhtemelen Mustafa Bey bu görevi 1508 yılının sonuna kadar sürdürmüş olmalıdır. 28 Şaban 913 (2 Ocak 1508) tarihinde Mustafa Bey'den sonra Ağrıboz sancakbeyliğine İskender Bey tayin edilmiştir (Gök, 2014: 707). Ağrıboz sancakbeyliğine getirilen İskender Bey'in Selim'in (I.) damadı olduğu, 1 Rebiülevvel 915 (19 Haziran 1509) tarihli "İbtida-i adet-i boğça-i duhter-i Selim Beg, zevce-i İskender Beg, Mir-liva-i Ağrıboz" şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır[1] Selim'in kızına ilk defa 1509 tarihinde ilk defa bohça inamı verilmesi İskender Bey'in bu tarihlerde I. Selim'in kızıyla evlendiğini düşündürmektedir (Gök,

[1] İnamat Defteri'nde İskender Bey'in eşinin adı zikredilmemiştir. Uluçay, Ağrıboz Sancakbeyi İskender Bey'in Yavuz Sultan Selim'in kızı Hatice Sultan ile evlendiğini belirtmemektedir. Hatice Sultan İskender Paşa'dan sonra 1524'de Veziriazam Makbul İbrahim Paşa ile evlenmiştir. Bkz. Uluçay, 2001: 56.

2014: 956). İskender Bey'in bu görevde ne kaldığı bilinmemektedir. Ancak onunla ilgili 20 Zilhicce 915 (31 Mart 1510) tarihli inam kaydında 1510 yılında hâlâ görevde olduğunu göstermektedir. 9 Rebiülahir 916 (16 Temmuz 1510) tarihinden itibaren Ağrıboz sancakbeyliğine Ahmed Bey'in tayin edilmiştir (Gök, 2014: 1025, 1131). Ahmed Bey'in bu görevi 1512 tarihine kadar devam ettirdiği 11 Zilkade 917 (30 Ocak 1512) tarihli inam kaydından anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1402).

Alacahisar sancağının mirlivasıyla ilgili olarak 1505-1510 tarihleri arasındaki inam kayıtlarına göre; 18 Safer 911 (21 Temmuz 1505) tarihinde Mehmed Bey bin İsa Bey Alacahisar sancakbeyidir (Gök, 2014: 385). 4 Cemaziyelevvel 912 (22 Eylül 1506) tarihinde ise Alacahisar sancakbeyliğine Ser-ebna-i sipahiyan Kasım Bey tayin edilmiştir (Gök, 2014: 521). Kasım Bey'in bu görevi ne zamana kadar yürüttüğü başka inam kaydı olmadığından bilinmemektedir. Ancak 3 Ramazan 915 (15 Aralık 1509) tarihinde Alacahisar sancakbeyi olarak Mehmed Bey'in ismi geçmektedir. 1505 tarihindeki Mehmed Bey ile 1509 tarihindeki Mehmed Bey farklı kişiler olmalıdır. Mehmed Bey, 1509'dan 1510'a kadar bu görevde kalmıştır. Mehmed Bey'in ismi en son 12 Zilhicce 915 (23 Mart 1510) tarihinde adamına haber getirdiği için verilen inam kaydında geçmektedir (Gök, 2014: 1029, 1076). Mehmed Bey'den sonra ise 1510 tarihinde Alacahisar sancakbeyliğine Üveys Bey tayin edilmiştir (Gök, 2014: 1121).

Alaiye sancakbeyleriyle ile ilgili 1503-1523 tarihleri arasındaki inam kayıtlarına göre, 28 Rebiülevvel 909 (20 Eylül 1503) tarihinde Alaiye sancakbeyliğine Ser-sekban Bali Bey tayin edilmiştir (Gök, 2014: 131). Ancak Bali Bey bu görevde birkaç ay kaldıktan sonra yerine 25 Ramazan 909 (12 Mart 1504) tarihli inam kaydına göre Şehzade Mahmud'un eski lalası Hüsrev Bey Alaiye sancak beyliğine getirilmiştir (Gök, 2014: 199). Ancak 3 Recep 910 (10 Aralık 1504) tarihli inam kaydında Alaiye sancakbeyi olarak Bali Bey'in ismi zikredilmektedir (Gök, 2014: 287). Muhtemelen Bali Bey Hüsrev Bey'den sonra Alaiye sancakbeyliğine yeniden atanmış olmalıdır. Bali Bey'le ilgili 11 Recep 911 (8 Aralık 1505) tarihli inam kaydında onun hâlâ Alaiye sancakbeyi olduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 421). Bu tarihten sonra Bali Bey'in ismi Alaiye sancakbeyi olarak kayıtlarda yer almamaktadır. Bali Bey'den sonraki ismi geçen Alaiye Sancakbeyi Mehmed Bey bin Karlı'dır. Mehmed Bey'in bu göreve 12 Zilkade 914 (4 Mart 1509) tarihinde atandığı ve 1 Recep 915 (15 Ekim 1509) tarihlerine kadar görevde olduğu anlaşılmaktadır (Gök, 201: 925, 1018). Mehmed Bey'den sonra ise 7 Şevval 917 (28 Aralık 1511) tarihinde Hüseyin Bey, Alaiye sancakbeyi olarak görev yapmıştır (Gök, 2014: 1382). Alaiye sancakbeyi ilgili en son kayıt ise 22 Rebiülahir 929 (8 Şubat 1523) tarihlidir. Bu kayda göre, Alaiye sancakbeyliği görevinde Gevherşah Sultan'ın kızı Fatıma Sultan'ın eşi İskender Bey bulunmaktadır (Gök, 2014: 1471).

Ankara sancakbeyleriyle ilgili inam kayıtlarında "liva-i Ankara" şeklinde yazılan Ankara sancağı, 2 inam kaydında "piyadegan-ı Ankara" olarak verilmiştir. 27 Cemaziyelahir 909 (27 Kasım 1503) tarihli inam kaydında Ankara sancakbeyliğinde Ahmed Bey bin Dukagin bulunmaktadır. Dukagin oğlu Ahmed Bey, II. Bayezid'in kızı Ayşe Sultan ile Sinan Paşa'nın kızları Ayşe Hanım Sultan ile 7 Cemaziyelahir 909 (27 Kasım 1503) tarihinde izdivaç yapmıştır (Gök, 2014: 151; Uluçay, 2001: 48). II. Bayezid'in torunu ile evlenen Ahmed Bey'in ismi Ankara sancakbeyi olarak Ankara Kalesi'ni tamir ettirdiğinden dolayı kendisine verilen 16 Şaban 914 (10 Aralık 1508) tarihli inam kaydında geçmektedir (Gök, 2014: 319). Ahmed Bey'den sonra Ankara sancakbeyi olarak Sultan Abdullah'ın kızıyla evli olan Mirza Bey'in ismi geçmektedir. Mirza Bey, inam kayıtlarına göre Ekim-Kasım 1511 tarihlerinde Ankara sancakbeyidir (Gök, 2014: 1355, 1369). Ankara sancakbeyleriyle ilgili kayıtlarda "mir-liva piyadegan-ı Ankara" şeklinde ismi geçen 2 kişi daha vardır. Buna göre; Cemaziyevvel 909 (Ekim/Kasım 1503) tarihinde Sinan Bey ve 27 Rebiülahir 915 (14 Ağustos 1509) tarihinde ise Karagöz Bey Ankara piyadegan sancakbeyi olarak tayin edilmiştir (Gök, 2014: 147, 975).

Avlonya sancakbeyleriyle ilgili 1504-1511 tarihleri arasında kayıtlara göre 6 Rebiülevvel 910

(17 Ağustos 1504) tarihinde Mustafa Bey Avlonya sancakbeyidir. Mustafa Bey'den sonra ise Avlonya sancakbeyi olarak II. Bayezid'in damatlarından Davud Bey tayin edilmiştir. Davud Bey'in eşine verilen inamdan onun 11 Cemaziyelahir 911 (9 Kasım 1505) tarihinde Avlonya sancakbeyi olduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 253, 412). Davud Bey Avlonya sancakbeyliğine atandıktan sonra 15 Safer 912 (7 Temmuz 1506) tarihinde hâlâ Avlonya sancakbeyliğinde bulunduğu görülmektedir (Gök, 2014: 506). Davud Bey'den sonra Avlonya sancakbeyliğinde 23 Ramazan 912 (6 Şubat 1507) tarihinde Yahya oğlu Bali Bey görev yaptığı anlaşılmaktadır. Bali Bey, Avlonya sancakbeyi iken 22 Şaban 913 (27 Aralık 1507) tarihinde inam almıştır. Bu inam kaydından onun 1507 yılında hâlâ Avlonya sancakbeyi olduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 570, 705). Bali Bey'den sonra 25 Muharrem 915 (15 Mayıs 1509) tarihinde Şehinşah'ın eski lalası Davud Bey ve 19 Rebiülahir 917 (16 Temmuz 1511)- Şaban 917 (Ekim/Kasım 1511) tarihlerinde ise Mesih Bey Avlonya sancakbeyliği görevlerinde bulundukları anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1358).

Aydın sancakbeyleriyle ilgili 1504-1514 tarihleri arasındaki 23 tane inam kaydı vardır. Bu kayıtlardan 2'şer tanesinde Aydın sancağı "mir-liva-i piyadegan-ı Aydın" ve "mir-liva-i müselleman-ı Aydın" şeklinde zikredilirken geri kalan inam kayıtlarında ise "mir-liva-i Aydın" şeklinde yazılmıştır. Mir-liva-i Aydın şeklinde zikredilen ilk Aydın sancakbeyi 29 Recep 909 (17 Ocak 1504) tarihinde Sinan Bey'dir. Sinan Bey'in ismi en son 12 Zilhicce 909 (27 Mayıs 1504) tarihli inam kaydında geçmektedir (Gök, 2014: 170, 235). Sinan Bey'den sonra Aydın sancakbeyliğinde 12 Recep 912 (21 Şubat 1505) tarihinde Ahmed Bey'in ismi zikredilmektedir. Ahmed Bey'in Aydın sancakbeyi olarak isminin geçtiği inam kaydı 23 Şaban 913 (16 Aralık 1507) tarihlidir. Bu verilere göre Ahmed Bey, 1506-1507 tarihleri arasında Aydın sancakbeyi olduğu görülür (Gök, 2014: 583, 705). 24 Şaban 914 (18 Aralık 1508) tarihine gelindiğinde ise Aydın sancakbeyliğinde Haydar Bey'in olduğu anlaşılmaktadır. Haydar Bey'in ismi Aydın sancakbeyi olarak 28 Şaban 915 (11 Aralık 1509) tarihli inam kaydında geçmektedir (Gök, 2014:875, 1029). Haydar Bey'den sonra ise 9 Şaban 916 (11 Kasım 1511) tarihinde İskender Bey Aydın sancakbeyliğine tayin edilmiştir. İskender Bey, Aydın sancakbeyi olarak 3 Şaban 917 (26 Ekim 1511) tarihine kadar görev yaptıktan sonra Teke'ye tayin edilmiştir (Gök, 2014: 1171, 1354). İskender Bey'in Teke'ye tayin edilmesi üzerine 3 Ramazan 917 (24 Kasım 1511) tarihinde Hasan Bey ondan sonra da II. Bayezid'in kızı Selçuk Hatunla evli olan Mustafa Paşa'nın oğlu Aydın sancakbeyi olarak görev yapmışlardır. İnam kayıtlarında Mustafa Paşa'nın oğlunun ismi yerine "Selçuk Sultan, zevce-i veled-i Mustafa Paşa mir-liva-i Aydın" şeklinde verilmiştir. Çağatay Uluçay Selçuk Sultan'la evli olan kişinin adını Mustafa Paşa oğlu Mehmed Bey şeklinde vermektedir (Uluçay, 2001: 51).

İnamat Defteri'nde Aydın sancakbeylerinin yanı sıra Aydın müsellem sancakbeyi olarak 17 Ramazan 910 (21 Şubat 1505) tarihinde İskender Bey ve 7 Zilkade 914 (27 Şubat 1509) Kasım Bey'in isimleri geçmektedir (Gök, 2014: 322 924). Defterde Aydın piyade sancakbeyi olarak da 24 Şevval 912 (9 Mart 1507) tarihinde Bazban Mehmed ile 3 Cemaziyelahir 915 (18 Eylül 1509) tarihinde Yusuf-ı Bosna'nın isimleri yer almaktadır (Gök, 2014: 598, 988).

Biga sancakbeyleriyle ilgili 1503-1511 arasındaki inam kayıtlarına göre, 10 Muharrem 909 (5 Temmuz 1503) Mustafa Bey Biga sancakbeyliğine tayin edilmiştir (Gök, 2014: 111). Mustafa Bey'in bu görevde ne kadar kaldığı bilinmemekle birlikte ondan sonra Lazkiye Zaimi Hüseyin Bey 6 Zilhicce 915 (17 Mart 1510) tarihinde Aydın sancakbeyliğine tayin edilmiştir. Hüseyin Bey'den sonra, Gılmanan-ı Acemiyan Ağası Ali-i Zerd 29 Zilhicce 915 (9 Nisan 1510) tarihinde Biga müsellem sancakbeyliğine tayin edilmiştir (Gök, 2014: 1088). Biga sancakbeyi ile ilgili son kayıt ise 18 Recep 917 (11 Ekim 1511) tarihlidir. Bu kayda göre Alem Bey'in damadı Mehmed Bey 1511 tarihinde Biga sancakbeyi olarak görev yapmaktadır (Gök, 2014: 1346).

Bolu sancakbeyleri ile ilgili 1504-1511 tarihleri arasında 12 adet inam kaydı vardır. Bu kayıtların 2 tanesinde Bolu sancağı müsellem, 1 tanesinde ise piyade sancağı olduğu belirtilmiştir

(Gök, 2014: 198, 589, 1339). İnam kayıtlarında Bolu sancakbeyiyle ilgili ilgili ilk kayıt 15 Şaban 910 (21 Ocak 1505) tarihlidir. Bu kayda göre Bolu sancakbeyliğinde Ahmed bulunmaktadır (Gök, 2014: 301). Bundan sonra ise 22 Şaban 911 (18 Ocak 1506) tarihinde Emirza (Mirza) Bey bin Ahmed Bey-i Sürh Bolu sancakbeyi olarak kaydedilmiştir. Mirza Bey, 5 Ramazan 912 (19 Ocak 1507) tarihine kadar Bolu sancakbeyi olarak kalmış ve yerine 1507'de Mehmed Bey getirilmiştir (Gök, 2014: 562, 694). Mehmed Bey, yaklaşık 1 sene görev yapmıştır. Bundan sonra Bolu sancakbeyliğinde 4 Şevval 913 (6 Şubat 1508) tarihinde Sultan Abdullah'ın damadı Mirza Bey'in ismine rastlanılmaktadır (Gök, 2014: 725). Mirza Bey'in bu görevde ne zamana kadar kaldığı bilinmemekle birlikte adı 3 Şaban 914 (27 Kasım 1508) tarihli başka bir inam kaydında geçmektedir. Ancak Mirza Bey bu görevi Ağustos 1509 tarihine kadar devam ettirmiş olmalıdır. 18 Rebiülahir 915 (5 Ağustos 1509) tarihinde Mirza Bey'in yerine Sultan Ahmed'in oğlu Murad Çelebi tayin edilmiştir (Gök, 2014: 864, 971). Murad Çelebi'den sonra başka bir Osmanlı hanedanına mensup olan Sultan Alaeddin'in Bolu'ya tayin edildiği 22 Recep 916 (25 Ekim 1510) tarihli inam kaydından anlaşılmaktadır. Bolu'ya hanedana mensup şehzadelerin atanması, Bolu'nun İstanbul'a yakın olması ve tahtı ele geçirmek için stratejik öneme haiz olduğunu da göstermektedir. 1510 tarihinde Bolu'ya tayin edilen Alaeddin Çelebi Recep 917 (Eylül/Ekim 1511) tarihinde hâlâ Bolu sancakbeyi olarak görev görülür (Gök, 2014: 1346).

Bolu sancakbeylerinden başka Bolu müsellem ve piyade sancakbeyleriyle ilgili inam kayıtları da vardır. Buna göre; 23 Ramazan 909 (10 Mart 1504) tarihinde Mehmed Bey ve 24 Şevval 912 (19 Mart 1507) tarihinde İskender Bey, Bolu müsellem sancakbeyliğine, 3 Recep 917 (26 Eylül 1511) tarihinde ise Ser-piyade Sinan Bey Bolu piyade sancakbeyliğine tayin edilmişlerdir (Gök, 2014: 198, 589, 1339).

Bosna sancakbeyleriyle ilgili 1504-1512/1513 tarihleri arasındaki inam kayıtlarında Bosna sancakbeyi olarak 3 kişinin adı geçmektedir. Bu kişilerin ilki İskender Paşa'dır. İnam kayıtlarına göre İskender Paşa, 9 Ramazan 909 (25 Şubat 1504)-26 Cemaziyelahir 910 (4 Aralık 1504) tarihleri arasında Bosna sancakbeyliğinde bulunmaktadır (Gök, 2014: 190, 285). İskender Paşa'dan sonra ise Bosna sancakbeyliğine 1505 tarihinde Firuz Bey getirilmiştir. Firuz Bey'le ilgili ilk inam kaydı 11 Şevval 910 (17 Mart 1505) tarihlidir (Gök, 2014: 332). Bosna sancakbeyliğine tayin edilen Firuz Bey, Kamengrad Kalesi'nin tamiri gibi önemli faaliyetlerde bulunmuş ve 23 Cemaziyelevvel 917 (18 Ağustos 1511) tarihine kadar Bosna sancakbeyliğinde kalmıştır (Gök, 2014: 389, 1314). Firuz Bey'den sonra ise 918 (1512-1513) tarihinde Yunus Paşa, Bosna sancakbeyliği görevine getirilmiştir.

Canik sancakbeyi ile ilgili sadece 1 tane inam kaydı vardır. Buna göre 2 Şaban 917 (25 Ekim 1511) tarihinde Kasım Bey Canik sancakbeyidir (Gök, 2014: 1353).

Çingene sancağıyla ilgili 5 adet kayıt vardır. Bu kayıtlardan 1 tanesi Çingenha-i Rumeli şeklindedir. "Çingenha-i Rumeli" şeklinde kaydedilen Çingene sancağı Rumeli'de kurulduğu bilinmektedir. Çingene sancağı, 1481-1512 tarihleri arasında kurulmuştur. Rumeli'de kurulmasının sebepleri arasında Çingenelerin Rumeli'de yoğun olarak bulunmalarından dolayıdır (Dingeç, 2009: 35). Rumeli kurulan Çingene sancağıyla ilgili 1505-1511 tarihleri arasında inam alanlar arasında İshak Bey ve Mustafa Bey vardır. İlk inam kaydı 21 zilhicce 910 (25 Mayıs 1505 tarihlidir. Bu tarihte İshak Bey Çingene sancakbeyidir (Gök, 2014: 371). İshak Bey'den sonra 4 Şevval 913 (6 Şubat 1508) tarihinde Çingene sancakbeyliği görevinde Canbaz Mustafa Bey bulunmaktadır. Canbaz Mustafa Bey sancakbeyi olarak atanmadan önce 1504'te İmaret-i Cedid'in nazırlığı görevinde bulunmuştur (Gök, 2014: 265). Mustafa Bey, Çingene sancakbeyi iken 1509'da meydana gelen depremden dolayı İstanbul'un tamiratı faaliyetinde görevlendirilmiş ve bundan dolayı kendisine 23 Rebiülahir 916 (30 Temmuz 1510) tarihinde inam verilmiştir (Gök, 2014: 1135).

Çirmen sancakbeyleriyle ilgili 1504-1511 tarihleri arasındaki inam kayıtlarına göre 7 Recep 910 (4 Aralık 1504) tarihinde Çirmen sancakbeyliğinde Alp Aslan Bey vardır. Alp Aslan Bey Çirmen

sancak beyliğinde 5 yıl kadar görev yapmıştır. Çirmen sancakbeyi olarak Alp Aslan Bey'in ismi 4 Rebiülahir 915 (22 Temmuz 1509) tarihli inam kaydında geçmektedir. Ondan sonra ise 15 Cemaziyelahir 915 (30 Eylül 1509) tarihinde Alp Aslan Bey'in kardeşi İbrahim Bey Çirmen sancakbeyi olarak atanmıştır (Gök, 2014: 289, 966, 1008). İbrahim Bey, Alp Aslan Bey kadar uzun süre görevde kalamamış ve 1 yıl sonra yerine 9 Şaban 916 (11 Kasım 1510) tarihinde Bali Bey tayin edilmiştir (Gök, 2014: 1171). Ancak inam kayıtlarında Çirmen sancakbeyliğinin 11 Kasım 1510 tarihinde Bali Bey'e tevcih edildiği görülmesine rağmen İbrahim Bey 21 Şaban 916 (23 Kasım 1510) tarihinde "mir-liva-i Çirmen" şeklinde kaydedilmiştir (Gök, 2014: 1177). İbrahim Bey'in yerine sancakbeyi olarak görevlendirilen Bali Bey de 19 Rebiülahir 917 (16 Temmuz 1511) tarihlerine kadar yaklaşık 1 yıl Çirmen sancakbeyliği yaptıktan sonra yerine 6 Cemaziyelevvel 917 (1 Ağustos 1511) tarihinde Ali Bey bin Şehsuvar Bey tayin edilmiştir. Şehsuvaroğlu Ali Bey'in bu görevi ne zamana kadar yürüttüğü bilinmemektedir. Ancak 11 Zilkade 917 (12 Ocak 1512) tarihli inam kaydında onun hâlâ görevde olduğunu göstermektedir (Gök, 2014: 1308, 1401).

Filibe ile ilgili 1509-1511 tarihlerindeki inam kayıtlarına göre, 6 Rebiülevvel 915 (24 Haziran 1509)'de İshak Bey Filibe sancakbeyi olarak görülmektedir (Gök, 2014: 958). İshak Bey'in ne kadar görevde kaldığı kayıtlardan anlaşılmamaktadır. Ancak 29 Şevval 915 (9 Şubat 1510) tarihli inam kaydında Ser-ebna-i sipahiyan Sinan Bey'in Filibe Sancakbeyliğine getirildiği anlaşılmaktadır (Gök, 2014, 2014: 1055). Sinan Bey bu görevde yaklaşık 1 yıl kadar görevde kalmış olmalıdır. Sinan Bey'den boşalan sancakbeyliğine 917 (1511) Ahmed Bey getirilmiştir (Gök, 2014: 1265, 1302). Ahmed Bey'de kayıtlara göre bu görevde yaklaşık 1 yıl kadar kaldıktan sonra yerini Mustafa Bey'e bırakmıştır. Mustafa Bey, Filibe Bey'i olarak Ekim 1511'de padişahtan inam almıştır (Gök, 2014: 1345).

Filorine sancakbeyleriyle ile ilgili 150-1511 tarihlerdeki inam kayıtlarında Filorine sancakbeyi olarak Hasan Bey, veled-i Ömer Bey ve Hasan Bey bin Ömer Bey isimleri geçmektedir. Kayıtlarda geçen bu kişiler aynı kişilerdir. 17 Rebiülahir 911 (17 Eylül 1505) tarihinde Filorine sancakbeyinin ismi Hasan Bey olarak verilirken 6 Recep 914 (31 Ekim 1508) tarihinde veled-i Ömer şeklinde verilmiştir. Bu kişilerin aynı kişi oldukları 19 Rebiülahir 917 (16 Temmuz 1511) ve Recep 911 (Eylül/Ekim 1511) tarihlerindeki "Hasan Beg bin Ömer Beg, mir-liva-i Filorine" şeklindeki inam kayıtlarından anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 399, 851, 1302, 1304). Bu kayıtlardan anlaşılacağı üzere Ömer oğlu Hasan Bey 1505-1511 tarihleri arasında yaklaşık 6 yıl gibi uzun bir süre görevde kaldığı görülür.

Gelibolu sancakbeyleri ile ilgili 1503-1512 tarihleri arasındaki inam kayıtlarına göre 23 Cemaziyeahir 909 (13 Aralık 1503) tarihinde ilk inam verilen Gelibolu sancakbeyi Sinan Bey'dir (Gök, 2014: 158). Sinan Bey, Gelibolu sancakbeyliğinden 1504 yılının başında Aydın sancakbeyliğine tayin edildiğinden yerine Ahmed Paşa getirilmiştir (Gök, 2014: 170, 197). 1504 tarihinde Gelibolu sancakbeyliğine tayin edilen Ahmed Paşa, Hersek Bey'in oğludur (Gök, 2014: 640). Ahmed Paşa'nın bu görevde 6 yıl kadar kaldığı 15 Zilkade 915 (24 Şubat 1510) tarihli inam kaydından anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1059). Bu tarihten sonra Hersek Ahmed Paşa'nın ismi Gelibolu sancakbeyi olarak zikredilmemektedir. Ahmed Paşa'dan sonra ise 1 Safer 917 (30 Nisan 1511) tarihinde İskender Bey, Gelibolu sancakbeyi olarak kaydedilmiştir. İskender Paşa, 16 Ramazan 917 (7 Aralık 1511) tarihine kadar bu görev kalmış ve yerine 23 Şevval 917 (13 Ocak 1512) tarihli inam kaydına göre Hasan Bey getirilmiştir (Gök, 2014: 1262, 1376, 1397).

Hamid sancakbeyleriyle ilgili 1503-1511 tarihleri arasına 9 adet inam kaydı vardır. Bu kayıtların 4 tanesinde Hamid sancağı piyade sancağı olduğu belirtilmiştir. Hamid sancakbeyiyle ilgili ilk kayıt 14 Rebiülevvel 909 (6 Eylül 1503) tarihlidir. Bu tarihte Süleyman Bey, Hamid sancakbeyidir (Gök, 2014: 129). Süleyman Bey'den sonra ise 29 Şevval 910 (4 Nisan 1505)'da Bahşi Bey, 23 Zilkade 912 (6 Nisan 1507)'de Mustafa Bey, 21 Rebiülevvel 913 (31 Temmuz 1507)'te Rüstem Bey,

29 Zilkade 913 (31 Mart 1508)'te İskender Bey, 1 Muharrem 914 (2 Mayıs 1508)'te Bahşi Bey, 5 Zilkade 916 (3 Şubat 1511)'da Şeyh Hasan, 29 Cemaziyelevvel 917 (24 Ağustos 1511)'de Ali bin Kuta ve 12 Şaban 917 (4 Kasım 1511)'de Kasım Bey Hamid sancakbeyliği görevlerinde bulunmuşlardır (Gök, 2014: 343, 593, 631, 756, 1219, 1320, 1356). Hamid sancakbeylerinden İskender Bey, bu göreve 1 Nisan 1508 tarihinde kapı ağalığından tayin edildiği "Tevcih-i İskender Beg, ağa-yı der ki mir-liva-i Hamid, fi selh-i Zilkade sene-i 913" şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 756).

Hersek sancakbeyleriyle ilgili 1504-1523 tarihleri arasında 13 tane inam kaydı vardır. Bu kayıtlara göre 15 Zilkade 909 (30Nisan 1504)- 28 Rebiülevvel 912 (18 Ağustos 1506) tarihleri arasında Sinan Bey ve 13 Şaban 913 (18 Aralık 1507)- Recep 917 (Eylül/Ekim 1511) tarihleri arasında ise Mehmed Bey (bin İsa Bey) Hersek sancakbeyliği yapmışlardır (Gök, 2014: 222, 515, 696, 1344). Bunların yanında 24 Safer 916 (2 Haziran 1510) tarihinde Hersek eski sancakbeyi Kasım Bey'in Sultan Ahmed'in lalalığı görevine getirildiği belirtilmiştir (Gök, 2014: 1117).

Hüdavendigar sancakbeyleriyle ilgili olarak 1501-1511 tarihleri arasında 24 adet inam kaydı vardır. Bu kayıtların hepsinde Hüdavendigar sancakbeyi olarak Mehmed Bey'in ismi verilmektedir. Buna göre Mehmed Bey, 29 Rebiülevvel 907 (12 Ekim 1501)-12 Safer 917 (11 Mayıs 1511) tarihleri arasında Hüdavendigar sancakbeyliği yapmıştır (Gök, 2014: 395, 1265). 1501-1511 tarihleri arasında uzun süre Hüdavendigar sancakbeyliği yapan Mehmed Bey II. Bayezid'in damadıdır. II. Bayezid'in damadı olduğundan dolayı eşine 19 kere inam verilmiştir. İnam kayıtlarında Mehmed Bey'in II. Bayezid'in damadı olduğu bilgisinin yanında babasının Mustafa Paşa olduğu da belirtilmektedir (Gök, 2014: 112, 530, 720, 329, 1255).

İçel sancakbeyiyle ilgili İnamat Defteri'nde sadece 1 adet kayıt vardır. Bu kayıtta Nasuh Bey'in 12 Rebiülevvel 912 (2 Ağustos 1506) tarihinde Karaman vilayetine bağlı olan İçel sancakbeyi olduğu belirtilmektedir (Gök, 2014: 801).

İlbasan sancakbeyleriyle ilgili 1505-1511 tarihleri arasında 8 adet inam kaydı vardır. İnam kayıtlarına göre, 20 Safer 911 (23 Temmuz 1505) tarihinde Rumeli kethüdası ve II. Bayezid'in damadı Mehmed Bey bin Karlı'ya İlbasan sancağı tevcih edilmiştir. Mehmed Bey'e bu görevde iken en son 7 Zilkade 912 (21 Mart 1507) tarihinde bir kez daha inam verilmesi Mehmed Bey'in Mart 1507 tarihine kadar bu görevde kaldığını göstermektedir (Gök, 2014: 203, 385, 591). Mehmed Bey'den sonra ise yerine Mustafa Bey'in tayin edildiği 29 Zilkade 912 (12 Nisan 1507) tarihli inam kaydından anlaşılmaktadır. Mustafa Bey, bu görevine 4 Şevval 913 (7 Ocak 1508) tarihine kadar devam etmiş ve bu tarihte yerine Ahmed Bey tayin edilmiştir (Gök, 2014: 596, 726). Ahmed Bey'in ne zamana kadar görevde kaldığı bilinmemektedir. Ancak 23 Zilkade 916 (21 Şubat 1511) tarihinde İlbasan sancakbeyi olarak Ali Bey bin Mustansır'ın ismi geçmektedir. Ali Bey'in bu görevde ne zamana kadar kaldığı bilinmemekle birlikte 917 (Eylül/Ekim 1511) tarihli kayıtta onun hâlâ İlbasan sancakbeyi olduğu görülür (Gök, 2014: 1236, 1345).

İskenderiye sancakbeyleri ile ilgili inam kayıtlarından 1506-1511 tarihleri arasında 3 kişinin sancakbeyliği yaptığı görülmektedir. Bunların ilki Mehmed Bey'dir. Mehmed Bey 22 Cemaziyelevvel 912 (10 Ekim 1506) tarihinde İskenderiye sancakbeyliğinde iken eşine inam verilmiştir (Gök, 2014: 525). Mehmed Bey'den sonra ise İskenderiye sancakbeyi olarak II. Bayzed'in damadı Davud Bey'in ismi geçmektedir. Davud Bey'in bu görevde ne kadar kaldığı tam olarak tespit edilememektedir. Ancak eşine inam kaydında Davud Bey'in 2 Safer 916 (4-11 Mayıs 1510) tarihinde hâlâ İskenderiye sancakbeyi olduğu görülmektedir (Gök, 2014: 1110). Davud Bey'den sonra 9 Şaban 916 (11 Kasım 1510) tarihinde İskenderiye sancakbeyliğine Ser-bevvabin Hüsrev Ağa tayin edilmiştir. Hüsrev Bey'in ismi İskenderiye sancakbeyi olarak en son 25 Ramazan 917 (16 Aralık 1511) tarihinde inam kayıtlarında ismi geçmektedir (Gök, 2014: 1171, 1381).

Kangırı sancakbeyleriyle ilgili 1503-1511 tarihleri arasında 11 adet inam kaydı

bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre 17 Rebiülahir 909 (4 Ekim 1503)-20 Şaban 909 (7 Şubat 1504) tarihlerinde Mustafa Bey Kangırı sancakbeyi olarak görev yapmaktadır (Gök, 2014: 137, 179). Mustafa Bey'den sonra Kangırı sancakbeyliğine 27 Şaban 909 (14 Şubat 1504) tarihinde Şehzade (I.) Selim'in eski lalası Süleyman Bey tayin edilmiştir. Süleyman Bey, 2 Zilhicce 910 (6 Mayıs 1505) tarihinde Kefe'ye tayin edilince yerine Mehmed Bey bin Ali Bey tayin edilmiştir (Gök, 2014: 183, 347). Mehmed Bey bu görevde birkaç kaldıktan sonra yerine Mustafa Bey'in getirildiği 3 Rebiülahir 911 (5 Eylül 1505) tarihli inam kaydında anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 395). Mustafa Bey'den sonra ise 2 Zilkade 912 (16 Mart 1507) tarihli inam kaydında Kangırı sancakbeyliğine Alemşah'ın oğlu Osman Çelebi getirilmiştir (Gök, 2014: 605). Osman Çelebi'den sonra Kangırı sancakbeyliği, 11 Rebiülevvel 915 (29 Haziran 1509) tarihinde Ser-zevvak Üveys Bey'e tevcih edilmiştir. Üveys Bey'den sonra ise 12 Safer 917 (11 Mayıs 1511) tarihinde Kangırı sancakbeyliğinde Sinan Bey bulunmaktadır (Gök, 2014: 1265).

Karahisar/Karahisar-ı sahip sancakbeyleriyle ilgili 11 tane inamat kaydı vardır. Bu kayıtların iki tanesinde mir-liva-i Karahisar, 5 tanesinde ise mir-liva-i Karahisar-ı sahip şeklinde yazılmıştır. Karahisar-ı sahip şeklindeki kayıtlardan birinde ise buranın piyadegan sancağı olduğu belirtilmiştir (Gök, 2014: 172). İnam kayıtlarına göre, 13 Recep 909 (1 Ocak 1504) tarihinde Karahisar-ı sahip Sancakbeyi İshak Bey'dir (Gök, 2014: 164). İshak Bey'den sonra ise 4 Şaban 909 (22 Ocak 1504) tarihinde Mustafa piyadegan-ı Karahisar-ı sahip sancakbeyliğine tayin edilmiştir. Mustafa Bey, Karahisar-ı sahip sancakbeyliğine Kangırı sancakbeyliğinden tayin edilmiştir (Gök, 2014: 172, 179). Mustafa Bey'in bu görevde ne zamana kadar kaldığı belli olmamakla birlikte onun adı 17 Zilhicce 909 (1 Haziran 1504) ve 22 Şaban 913 (27 Aralık 1507) tarihli inam kayıtlarında geçmektedir (Gök, 2014: 237, 705). Mustafa Bey'den sonra ise 18 Şevval 913 (20 Şubat 1508) tarihinde Ser-silahdaran Kasım Bey'e Karahisar-ı sahip sancak beyliği tevcih edilmiştir. Kasım Bey'den sonra ise, 24 Rebiülevvel 914 (23 Temmuz 1508) tarihli inam kaydına göre Süleyman Bey Karahisar-ı sahip sancakbeyliğine tayin edilmiştir (Gök, 2014: 805). Süleyman Bey'den sonra 9 Cemaziyelevvel 917 (4 Ağustos 1511) tarihinde bu göreve Faik Bey sancakbeyi tayin edilmiştir. Faik Bey'in tayin edildiğini belirten bu inam kaydında Karahisar-ı sahip sancağı "mir-liva-i Hasan Beg" şeklinde kaydedilmiştir. Faik Bey'le ilgili 13 Recep 917 (6 Ekim 1511) tarihli başka bir inam kaydında ise "İnam be-Faik Beg, mir-liva-i Karahisar" şeklinde Karahisar sancakbeyi olduğu belirtilmiştir (Gök, 2014: 1341). Karahisar-ı sahip ile ilgili başka bir kayıtta "tabi'-i Hasan-ı Dıraz" şeklinde kaydedildiği görülür (Gök, 2014: 1310). Yukarıdaki kayıtlardan da anlaşılacağı üzere Karahisar-ı sahip sancağı "Hasan Bey" ya da "Hasan-ı Dıraz" şeklinde de isimlendirilmekle birlikte buranın "Hasan-ı Dıraz" bağlı olduğu zikredilmiştir. Faik Bey'den sonra ise Karahisar-ı sahip sancakbeyliğinde 5 Rebiülahir 918 (20 Haziran 1512) tarihinde Süleyman Bey'in olduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1297).

Karesi sancakbeyleriyle ile ilgili 1504-1509 tarihleri arasında 7 adet inam kaydı vardır. Bu kayıtların 6 tanesi sancakbeyleriyle, 1 tanesi de miralayla ilgilidir. Kayıtlara göre 10 Cemaziyelahir 910 (18 Kasım 1504)'da İskender Bey, Karesi sancakbeyidir (Gök, 2014: 279). İskender Bey bu görevi 1505 tarihine kadar sürdürmüş ve yerine 20 Ramazan 910 (24 Şubat 1505)'da Ali bin Mahmud Bey bin Mustansırî tayin edilmiştir. Ali Bey'in ismi veled-i Mustansır olarak verilirken 17 Ramazan 912 (31 Ocak 1507) tarihli kayıtla "Ali Bey" şeklinde verilmiştir. Ali Bey'in ismi en son 3 Cemaziyelahir 915 (18 Eylül 915) tarihinde "Duhteri Korkud Beg, zevce-i veled-i Mustansır, mir-liva-i Karesi" şeklinde geçmektedir. Bu bilgiden Ali Bey'in Korkud'un damadı olduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 322, 568, 604, 991).

Karlı sancakbeyleriyle ilgili 1503-1511 tarihleri arasında 8 adet inam kaydı bulunmaktadır. İnam kayıtlarında ilk ismi geçen Karlı Sancakbeyi Mehmed Bey'dir. Mehmed Bey'le ilgili ilk kayıt 12 Safer 909 (6 Ağustos 1503) tarihli, son kayıt ise 6 Rebiülevvel 910 (17Ağustos 1504) tarihlidir. Mehmed Bey'in kimliğiyle ilgili olarak 1 Ramazan 909 (17 Şubat 1504) tarihli inam kaydında "Mehmed Bey bin İsa Bey" şeklinde babasının adının İsa Bey olduğu belirtilmiştir (Gök, 2014: 119,

129, 183, 253). Mehmed Bey'den sonra Karlı sancakbeyliğine 13 Cemaziyelevvel 910 (22 Ekim 1504) tarihinde kayıtlarda "ser-ebna-i sipahiyan" şeklinde belirtilen kapıkulu sipahilerinden Haydar Bey tayin edilmiştir (Gök, 2014: 275). Haydar Bey'in ne zamana kadar görevde kaldığı bilinmemektedir. Ancak 15 Ramazan 913 (18 Ocak 1508) tarihinde Karlı sancakbeyliği görevinde İskender Bey'in bulunduğu anlaşılmaktadır. İskender Bey'in Karlı sancakbeyi olarak isminin geçtiği son inam kaydı ise Recep 917 (Eylül/Ekim 1511) tarihidir (Gök, 2014: 712, 1344).

Kastamonu sancakbeyleriyle ilgili 1505-1508 tarihleri arasında 5 adet inam kaydı vardır. Kastamonu sancakbeyi olarak inam kayıtlarında adı geçen ilk kişi 3 Ramazan 910 (7 Şubat 1505) tarihinde Karagöz Paşa'dır. Karagöz Paşa, Kastamonu sancakbeyliğine yeniçeri ağalığından getirilmiştir (Reindl, 2014: 204). Karagöz Paşa, Kastamonu sancakbeyliği görevini yürütürken 19 Rebiülevvel 911 (20 Ağustos 1505) tarihinde Anadolu beylerbeyliği tayin edilmesi üzerine yerine Sinan Bey tayin edilmiştir. Sinan Bey bu görevde ne kadar kaldığı tam olarak bilinmemekle birlikte 2 Şaban 913 (7 Aralık 1507) tarihli inam kaydında hâlâ Kastamonu sancakbeyi olduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 391, 596, 693). Sinan Bey'den sonra ise 9 Cemaziyelevvel 914 (5 Eylül 1508) tarihinde Sultan Mahmud'un oğlu Musa Çelebi, Kastamonu sancakbeyi olarak ismi geçmektedir (Gök, 2014: 817). 1508 tarihinden sonra Kastamonu sancakbeylerine verilen herhangi bir inam kaydına rastlanılmamıştır.

Kayseri sancakbeyleri ile ilgili 1503-1511 tarihleri arasında 15 adet inam kaydı bulunmaktadır. Kayıtlara göre 9 Cemaziyelevvel 909 (30 Ekim 1503) tarihinde Kayseri Sancakbeyi Ahmed Bey'dir. Ahmed Bey'in adamına casusluktan geldiği için inam verilmiştir. Kayseri sancakbeyi olarak Ahmed Bey'in ismi 14 Şevval 909 (31 Mart 1504) tarihli başka bir inam kaydında da geçmektedir (Gök, 2014: 141, 212). Bu bilgilere göre Ahmed Bey, 1503-1504 tarihleri arasında Kayseri sancakbeyidir. Ahmed Bey'den sonra 4 Recep 911 (1 Aralık 1505) tarihinde Kayseri sancakbeyi olarak Hızır Bey'in ismine rastlanılmaktadır. Hızır Bey, 4 Şaban 912 (1 Mayıs 1507) tarihli inam kaydında hâlâ Kayseri sancakbeyi olarak ismi geçmektedir (Gök, 2014: 419, 600). Hızır Bey'den sonra 6 Ramazan 913 (9 Ocak1508) tarihinde Mustafa Bey Kayseri sancakbeyliğine tayin edilmiştir. Kayseri Sancakbeyi Mustafa Bey'in ismi 24 Rebiülevvel 914 (23 Temmuz 1508) tarihinde adamına verilen inam kaydında geçmektedir (Gök, 2014: 709, 804). Kayseri Sancakbeyi Mustafa Bey'in ismine 1508 tarihinden sonra rastlanılmamaktadır. Kayseri sancakbeyliğinde Mustafa Bey'den sonra ismi geçen diğer kişi Hüseyin Bey'dir. Hüseyin Bey'in adamlarına verilen inam kayıtlarından onun (16 Temmuz 1511) yılına kadar Kayseri sancakbeyliği görevini yürüttüğü anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1258, 1273, 1303). Hüseyin Bey, Temmuz 1511 tarihinde bu görevden alındıktan sonra yerine Kemal Bey 17 Cemaziyelevvel 917 (12 Ağustos 1511) tarihinde Kayseri sancakbeyi olarak tayin edilmiştir. Kemal Bey'in Kayseri sancakbeyi olarak adının geçtiği son inam kaydı 9 Şevval 917 (30 Aralık 1511) tarihlidir (Gök, 2014:1313, 1385).

Kefe ile ilgili 1505-1512 tarihleri arasında 5 adet inam kaydına rastlanılmıştır. 2 Zilhicce 910 (6 Mayıs 1505) tarihli "Tevcih-i Mehmed Beg bin Ali Beg ki mir-liva-i Kangırı şud, becay-ı Süleyman Beg ki mir-liva-i Kefe" şeklindeki inam kaydında Mayıs 1505 tarihinde Kangırı Sancakbeyi Süleyman Bey'in Kefe sancakbeyliğine tayin edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca 16 Zilhicce 910 (20 Mayıs 1505) tarihli başka bir inam kaydında Süleyman Bey'in Kefe'ye tayin edildiği belirtilmiştir (Gök, 2014: 353, 367). Kangırı sancakbeyliğinden Kefe'ye tayin edilen Süleyman Bey, 24 Safer 913 (5 Temmuz 1507) tarihli inam kaydında hâlâ Kefe sancakbeyi olarak görülmektedir (Gök, 2014: 620). Süleyman Bey'den sonra Zilhicce 913 (30 Nisan 1508) tarihinde Kefe sancakbeyliğine Hamid Sancakbeyi Bahşi Bey tayin edildiği anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 767). Bahşi Bey'den sonra ise 18 Rebiülahir 915 (15 Ağustos 1509) tarihinde Şehzade Selim'in (I.) oğlu Süleyman Çelebi tayin edilmiştir (Gök, 2014: 971). Süleyman Çelebi'nin Kefe'ye tayin edilmesi babasının tahtı ele geçirmek için Kefe güzergâhını kullanmasını ve buradan Rumeli'ye geçişi kolaylaştırmıştır. I. Selim'in oğlu Süleyman, babası tahtı ele geçirene kadar burada görev yapmıştır. II. Bayezid'in yerine I. Selim'in

tahta geçmesinden sonra ise 918 (1512/1513) tarihinde Kefe'ye Sultan Mahmud'un damadı Kasım Bey tayin edilmiştir. Kasım Bey'in bu görevi ne zamana kadar yaptığı tam olarak bilinmemekle birlikte 22 Şevval 1919 (21 Aralık 1513) tarihli "Be-duhter-i Sultan Mahmud, zevce-i Kasım Beg mir-i köhne-i liva-i Kefe" şeklindeki inam kaydında Kasım Bey'in Kefe sancakbeyliği görevini Aralık 1513 tarihinde artık yapmadığı anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1421).

Kocaili sancakbeyleriyle ilgili 1504-1511 tarihleri arasında 8 adet inam kaydı vardır. Bu kayıtlardan 1 tanesinde "mir-liva-i Koca" şeklinde kaydedilmesine rağmen bu sancağın Kocaili olduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1061). Kocaili sancakbeylerine verilen inam kayıtlarına göre 28 Rebiülevvel 910 (8 Eylül 1504) tarihinde Hayreddin Bey, Kocaili sancakbeyliğine tayin edilmiştir. Ancak Hayreddin Bey bu görevde çok kısa kalmış ve yerine 17 Recep 910 (17 Aralık 1504) tarihli inam kaydına göre Şirmerd Bey tayin edilmiştir (Gök, 2014: 261, 290). Şirmerd Bey'den sonra Kocaili sancakbeyliğine 18 Şevval 913 (20 Şubat 1508) tarihinde Ser-ulefeciyan İsmail getirilmiştir. İsmail Bey bu görevde yaklaşık 1 yıl kadar kaldıktan sonra yerine 1 Recep 915 (15 Ekim 1509) tarihli inam kaydından Kemal Bey'in getirildiği görülmektedir (Gök, 2014: 1018). Ancak Kemal Bey bu görevde birkaç ay kalabilmiş ve yerine 28 Şevval 915 (9 Şubat 1510) tarihinde Mehmed Çelebi bin Sufi Sultan tayin edilmiştir (Gök, 2014: 1055). Ancak bu kişinin de görevi sadece 1 ay sürmüş ve yerine şehzade Sultan Ahmed'in oğlu Süleyman Çelebi 21 Zilkade 915 (2 Mart 1510) tarihinde Kocaili sancakbeyi olarak tayin edilmiştir (Gök, 2014: 1061). Ancak, Sultan Ahmed'in oğlu Süleyman Çelebi'de burada uzun süre kalamamış ve yerine 20 Muharrem 917 (19 Nisan 1511) tarihinde Dergâh-ı Ali ser-ulefecilerinden Ali Çelebi, Kocaili sancakbeyliğine getirilmiştir (Gök, 2014: 1257).

Köstendil sancakbeyleriyle ilgili 1504-1511 tarihleri arasında 6 adet inam kaydı vardır. Bu kayıtlara göre, 24 Safer 910 (6 Ağustos 1504) tarihinde Mahmud Bey, Köstendil sancakbeyidir (Gök, 2014: 252). 28 Rebiülevvel 910 (8 Eylül 1504) tarihinde ise Mahmud Bey'in yerine Bali Bey bin Yahya Paşa tayin edilmiştir (Gök, 2014: 261). Bali Bey'in bu görevde tam olarak ne zamana kadar kaldığı inam kayıtlarından anlaşılmamakla birlikte onun bu görevi 1506-1507 tarihlerine kadar kaldığı 1 Şaban 913 (6 Aralık 1507) tarihinde Köstendil sancakbeyi Davud Bey'e verilen inam kaydından anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 692). Davud Bey bu tarihte Köstendil sancakbeyi olarak inam aldığına göre bu göreve daha önceden atanmış olmalıdır. Zira atama kayıtları İnamat Defteri'nde "tevcih" şeklinde kaydedilmektedir. Davud Bey'den sonra 29 Şevval 915 (9 Şubat 1510) tarihli "tevcih-i Mesih, mir-alem ki mir-liva-i Köstendil şud" şeklindeki inam kaydından Miralem Mesih Bey'in 1510 tarihinde Köstendil sancakbeyi olarak tayin edildiği görülmektedir (Gök, 2014: 1055). Mesih Bey'in, Köstendil sancakbeyi olarak atanmasına rağmen bu görevde uzun süre kalamadığı ve yerine Sinan Bey'in tayin edildiği 19 Rebiülahir 917 (16 Temmuz 1511) tarihli inam kaydından anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1302).

Kütahya sancakbeyleriyle ilgili sadece 1509-1511 tarihleri arasında 3 tane kayıt vardır. Kayıtların üçünde de Kütahya piyade sancağı şeklinde kaydedilmiştir. İnam kayıtlarına göre 7 Zilkade 914 (27 Şubat 1509)'de piyadegan-ı Kütahya Sancakbeyi Şeyh Hasan Bey'dir. Hasan Bey 25 Cemaziyevvel 916 (30 Ağustos 1510) tarihine kadar görevde kalmıştır. Ancak 30 Ağustos 1510 tarihinde azledildiği ve yerine yeniçeri kethüdası olan Hüseyin-i Bosna'nın tayin edildiği anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 924, 1143). Hüseyin-i Bosna ise bu görevde yaklaşık 1 yıl kalmış ve yerine 11 Cemaziyelevvel 917 (6 Ağustos 1511) tarihinde "veled-i Aras" şeklinde kaydedilen Aras oğlu Kütahya sancakbeyi olarak tayin edilmiştir (Gök, 2014: 1310).

Manavgat sancakbeyleriyle ilgili Aralık 1508 ve Kasım 1511 tarihli 2 tane inam kaydı vardır. Bunlara göre; 1508 tarihinde Manavgat sancakbeyliğinde Hızır, 1511'de ise zaimlikten tayin edilen Yusuf adlı kişiler vardır (Gök, 2014: 874, 1356).

Manisa sancakbeyleriyle ilgili 912 (1507) ve 914 (1509) tarihli sadece 2 adet inam kaydı

bulunmaktadır. Bunların ikisinde de İshak Bey'in ismi geçmektedir (Gök, 2014: 576, 757).

Menteşe sancakbeyleriyle ilgili 1505-1511 tarihleri arasında 7 tane inam kaydı vardır. Bu kayıtların birinde Menteşe sancağının "piyadegan" sancağı olduğu belirtilmektedir (Gök, 2014: 1219). İnam kayıtlarına göre, 12 Ramazan 910 (16 Şubat 1505) tarihinde Menteşe sancakbeyi İshak Bey'dir (Gök, 2014: 319). İshak Bey'den sonra inam alan diğer Menteşe sancakbeyi ise Sinan Bey'dir. Sinan Bey'in bu göreve getirilmeden önce Sultan Ahmed'in eski lalası olduğu 26 Şaban 914 (20 Aralık 1508) tarihli tevcih inamından anlaşılmaktadır. Sinan Bey'in Menteşe sancakbeyi iken 12 Şaban 917 (4 Kasım 1511) tarihinde bir kez daha inam alması 1508-1511 tarihlerinde Menteşe sancakbeyliğinde bulunduğunu göstermektedir (Gök, 2014: 1356). Bunun yanında 5 Zilkade 916 (3 Şubat 1511) tarihli "İskender Beg an ebna-i sipahiyan ki mir-liva-i piyadegan-ı liva-i Menteşe" şeklindeki inam kaydında Menteşe piyadegan sancakbeyi olarak İskender Paşa'nın ismi kayıtlıdır. İskender Paşa, Menteşe piyadegan sancakbeyliğine ebna-i sipahiyan da denilen kapıkulu sipahiliğinden tayin olunmuştur (Gök, 2014: 1219). Ebna-i sipahiyan, altı bölüğe ayrılmış olan kapıkulu süvarilerinin en itibarlısıdır (Afyoncu, 2009: 256).

Midilli sancakbeyleriyle ilgili 1503-1511 tarihleri arasında 9 tane kayıt vardır. Bu kayıtlara göre 16 Cemaziyelahir 909 (5 Aralık 1503) tarihinde Mustafa Bey Midilli sancakbeyidir. Mustafa Bey'le ilgili diğer inam kaydı ise 23 Şevval 910 (29 Mart 1505) tarihlidir (Gök, 2014: 149, 388). Mustafa Bey'in bu görevi ne zamana kadar yürüttüğü bilinmemekle birlikte 3 Muharrem 912 (26 Mayıs 1506) tarihli "Firuz, mir-i köhne-i Liva-i Midillü tekaüd kerd" şeklindeki kayıttan Firuz Bey'in Midilli sancakbeyliği görevinde bulunduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 498). Firuz Bey'in Midilli sancakbeyliği görevini ne zaman yürüttüğü bu kayıttan anlaşılamasa da Mustafa Bey'den hemen sonra göreve getirildiği ve yaklaşık 1 yıl kadar görev yaptıktan sonra emekliye ayrıldığı tahmin edilmektedir. 1506 tarihinde Firuz Bey'in isminden 17 Rebiülahir 912 (6 Eylül 1506) tarihli "Tevcih-i Mustafa Beg [bin] İskender Paşa mir-liva-i Midilli şud" şeklindeki kayıttan Mustafa Bey'in Midilliye tayin edildiği anlaşılmaktadır. Midilli'ye tayin edilen Mustafa Bey'in aynı zamanda Şehzade Ahmed'in damadı olduğu 15 Muharrem 914 (5 Mayıs 1509), 14 Safer 914 (14 Haziran 1508) ve 3 Cemaziyelahir 915 (18 Eylül 1509) tarihlerinde Şehzade Ahmed kızı Mustafa Bey'in zevcesine verilen inam kayıtlarından anlaşılmaktadır (Gök,2014: 774, 780, 990). Bu inam kayıtlarında Mustafa Bey bin İskender Bey Midilli mir-livası olarak kaydedilmiştir. Mustafa bin İskender'in bu görevde ne kadar kaldığı belli olmamakla birlikte 14 Muharrem 916 (28 Nisan 1510 tarihli "Tevcih-i Mustafa Beg ki mir-liva-i Midilli şud" şeklindeki kayıtta başka bir Mustafa'nın Midilli sancakbeyi olarak atandığı anlaşılmaktadır. Bu kişinin en son Midilli sancakbeyi olarak ismi Cemaziyelahir 917 (Ağustos/Eylül 1511) tarihli inam kaydında geçmektedir (Gök, 2014: 1101, 1315). Bu tarihten sonra Midilli sancakbeylerine herhangi bir inam verilmemiştir.

Mora ile ilgili 1505-1511 tarihleri arasında 7 tane inam kaydı vardır. Bu kayıtlara göre 21 Zilhicce 910 (25 Mayıs 1505)-17 Recep 917 (10 Ekim 1511) tarihleri arasında Ali Bey ve Mustafa Bey, Mora sancakbeyliği yapmıştır. Ali Bey'in Mora sancakbeyi olarak adı 25 Mayıs 1505 tarihli inam kaydında adı geçmektedir (Gök, 2014: 370). Ali Bey'in Mora sancakbeyliği görevine ne zaman getirildiği inam kayıtlarından anlaşılamamaktadır. Ancak 1501 tarihli Ahkâm Defteri'nde Mora sancakbeyi olarak Ali Bey'in ismi verilmektedir (Şahin ve Emecen, 1994: 39, 51). Ali Bey'in Mora sancakbeyi olarak adı en son 15 Rebiülahir 912 (5 Eylül 1506) tarihli inam kaydında geçmektedir. Ayrıca 1506 tarihli "Ser-bevvabin-i Ali Paşa ki mir-liva-i Mora" şeklindeki kayıtta onun bu göreve gelmeden önce kapıcıbaşı olduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 370, 517). Ali Bey'den sonra ise Mora sancakbeyliğinde Mustafa Paşa'nın ismi geçmektedir. Mustafa Paşa ile ilgili ilk inam kaydı 29 Muharrem 914 (30 Mayıs 1508), son inam kaydı ise 17 Recep 917 (10 Ekim 1511) tarihlidir. Bu kayıtlara göre Mustafa Paşa, 1508-1511 tarihleri arasında Mora sancakbeyliği görevinde bulunmuştur (Gök, 2014: 779, 1344).

Niğbolu sancakbeyleri ile ilgili 1503-1511 tarihleri arasında inam kayıtlarında Niğbolu sancakbeyi olarak ilk olarak 2 Cemaziyelahir 909 (22 Kasım 1503) tarihinde II. Bayezid'in damatlarından Nasuh Bey'in ismi geçmektedir. Nasuh Bey bu görevi 18 Muharrem 910 (1 Temmuz 1504) tarihine kadar devam ettirmiştir. Nasuh Bey bu tarihte Niğbolu sancakbeyi iken İstanbul'a gelmiş ve kendisine inam verilmiştir (Gök, 2014: 148, 244). Nasuh Bey'den sonra bu göreve Davud Bey getirilmiş olmalıdır. Niğbolu Sancakbeyi Davud Bey'e 24 Ramazan 910 (28 Şubat 910) tarihinde inam verilmiştir. Ancak Davud Bey'in bu görevde fazla kalamadığı 23 Şevval 910 (29 Mart 1505) tarihinde Niğbolu Sancakbeyi Mustafa Bey'e verilen inam kaydından anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 324, 338). Mustafa Paşa ise bu göreve mart ayında atanmış olmalıdır. Mustafa Bey, 19 Rebiülahir 917 (16 Temmuz 1511) tarihine kadar Niğbolu sancakbeyliği görevinde uzun bir müddet kalmıştır (Gök, 2014: 957). 15 Cemaziyelahir 917 (9 Eylül 1511) tarihli başka bir kayıtta Mustafa Bey "mir-i köhne-i liva-i Nigbolu" şeklinde verilmesinden onun Temmuz-Eylül 1511 tarihleri arasında bu görevden alındığını gösterir (Gök, 2014: 1335). Mustafa Bey'den sonra Bali Bey'in Niğbolu sancakbeyliğine tayin edildiği 17 Recep 917 (10 Ekim 1511) tarihli inam kaydından anlaşılmaktadır. Ancak bu görevde fazla kalamamıştır (Gök, 2014: 1343, 1355).

Niğde sancakbeyiyle ilgili sadece 1 tane inam kaydı vardır. 29 Rebiülahir 916 (5 Ağustos 1510) tarihinde Kemal Bey'in Niğde sancakbeyi olduğu belirtilmiştir (Gök, 2014: 1138).

Ohri sancakbeyleriyle ilgili 1505-1511 tarihleri arasında 11 adet inam kaydı vardır. İlk inam kaydında 10 Rebiülahir 911 (10 Eylül 1505)- 27 Ramazan 913 (30 Ocak 1508) tarihleri arasında Ohri sancakbeyi olarak yeniçeri ağalığı görevinden tayin edilen Hasan Bey görev yapmaktadır. Hasan Bey, 30 Ocak 1508 tarihinde "mir-i köhne-i liva-i Ohri" şeklinde Ohri eski sancakbeyi olarak kaydedilmiştir. Kayıttan anlaşılacağı üzere Ocak 1508 tarihine kadar bu görevi Hasan Bey sürdürmüştür (Gök, 2014: 397, 720). Aynı tarihli başka bir inam kaydında Ohri sancakbeyi olarak Mustafa Bey'in ismi geçmektedir (Gök, 2014: 721). Mustafa Bey'den sonra Ohri sancakbeyi olarak 3 Zilhicce 913 (4 Nisan 1508) tarihli "veled-i Mustafa Beg, mir-liva-i Ohri, haded dad" şeklindeki inam kaydına göre Mustafa Bey'in oğlu Ohri sancağına getirilmiş ancak ismi yazılmamıştır. Ancak bu kişinin ismi 10 Rebiülahir 914 (8 Ağustos 1508) tarihli başka bir kayıtta "Mehmed Çelebi bin Mustafa Beg" şeklinde verilmiştir. Mustafa Bey'in ismi en son 24 Ramazan 914 (16 Ocak 1509) tarihli inam kaydında Ohri sancakbeyi olarak geçmektedir (Gök, 2014: 721, 759, 809, 891). Mustafa Bey'in en son 1509 tarihinde ismi zikredilmesine rağmen bu görevde ne zamana kadar kaldığı bilinmemektedir. Ancak 19 Rebiülahir 917 (16 Temmuz 1511) tarihinde Mehmed Bey bin İsa Bey, Ohri sancakbeyi olarak kaydedilmiştir (Gök, 2014: 1302). Mehmed Bey muhtemelen bu göreve 1509-1510 tarihlerinde tayin edilmiş olmalıdır. Mehmed Bey'in bu görevi ne zamana kadar sürdürdüğü bilinmemektedir. Ancak 17 Recep 917 (10 Ekim 1511) tarihli kayıttan Mehmed Bey'in hâlâ görevde olduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1344).

Prizrin ile ilgili 1504-1511 tarihleri arasında 4 adet inam kaydı vardır. Bunların bir tanesi 1504, 3 tanesi ise 1511 tarihlidir. Buna göre, 28 Rebiülevvel 910 (8 Eylül 1504)'da Hasan Bey, 19 Rebiülahir 917 (16 Temmuz 1511)'de Ali Beg bin Malkoç, 5 Cemaziyelevvel 917 (31 Temmuz 1511)-Recep 917 (Eylül/Ekim 1511) tarihleri arasında Süleyman adlı kişiler Prizrin sancakbeyliğini yaparken inam almışlardır (Gök, 2014: 261, 302, 1321, 1511). Prizrin sancağına tayin edilen Süleyman Bey Prizrin sancakbeyliğine tayin edilmeden önce Ağustos 1511 tarihli inam kaydına göre "ser-ebna-i sipahiyan" olarak görev yapmıştır (Gök, 2014: 1321).

Osmanlı sancakbeyleriyle ilgili önemli kayıtlardan biri de Rumeli eyaletinde görev yapan sancak beyleridir. Rumeli eyaleti beylerbeyleriyle ilgili 1504-1523 tarihleri arasında 22 adet Rumeli Beylerbeyi kaydı, 1505-1511 tarihleri arasında ise Rumeli müsellem ve voynugan sancakbeyliği ile ilgili 7 adet inam kaydı vardır. Rumeli eyalet beyleriyle ilgili bilgi eyalet yöneticileri kısmında verileceği için burada sadece 6 adet Rumeli Müsellem ve 1 adet de Rumeli voynugan

sancakbeyleriyle ilgili kayıtlar incelenecektir. Rumeli Müsellem sancağı beyi olarak 6 Ramazan 910 (10Şubat 1505)'de Mustafa Çelebi bin İskender Paşa, 19 Rebiülevvel 912 (9 Ağustos 1506)'da İskender Bey, 3 Şaban 914 (27 Kasım 1508)-4 Rebiülahir 915 (22 Temmuz 1509) tarihleri arasında Şahruh Bey ve 5 Cemaziyelahir 917 (30 Ağustos 15090)-Recep 917 (Eylül/Ekim 1511)'de de Ali Çelebi "mir-liva-i müselleman-ı Rumili" şeklinde kaydedilmiştir (Gök, 2014: 317, 707, 863, 884, 966, 1321, 1345). Rumeli Müsellem sancağın yanında inam kayıtlarında "voynugan-ı Rumili" tabiri geçmektedir. Buna göre Cemaziyelevvel 917 (Temmuz/Ağustos 1511) tarihinde İlyas Bey, voynugan-ı Rumeli sancakbeyidir (Gök, 2014: 1318).

Saruhan sancakbeyleriyle ilgili olarak 1504-1510 tarihleri arasında 5 adet inam kaydı vardır. Bu kayıtların bir tanesinde Saruhan piyade sancağı olarak kaydedilmiştir. 4 Şaban 909 (22 Ocak 1504)'da Mehmed Bey-i Yaralu?, 21 Rebiülevvel 910 (1 Eylül 1504)'da Şirmerd Bey ve 29 Zilkade 915 (9 Şubat 1510)-26 Ramazan 916 (27 Aralık 1510) tarihleri arasında Hasan Bey Saruhan sancak beyi iken inam almışlardır (Gök, 2014: 172, 261, 1057, 1197). Saruhan sancakbeylerinin yanında inam verilen diğer bir üst dizey görevli ise Saruhan miralayı Ahmed Bey bin Kara'dır. Ahmed Bey'e 7 Safer 913 (18 Haziran 1507) ve 3 Cemaziyelahir 916 (7 Eylül 1510) tarihlerinde 2 defa inam verilmiştir (Gök, 2014: 616, 1148).

Selanik sancakbeyleriyle ilgili İnamat Defteri'nde 17 Şevval 916 (17 Ocak 1511) ve 23 Şevval 917 (13 Ocak 1512) tarihlerinde 2 adet inam kaydı mevcuttur. Bu kayıtların ikisinde de Yakup ismi geçmektedir. Kayıtların ilkinde sadece Yakub şeklinde yazılan Selanik sancakbeyinin ismi 1508 tarihinde "Yakub Paşa" şeklinde yazılmıştır (Gök, 2014: 1206, 1396).

Semendire sancakbeyleriyle ilgili 9 adet inam kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtların ilki 28 Rebiülevvel 909 (20 Eylül 1503) tarihli, sonuncusu ise 23 Şevval 912 (13 Ocak 1512) tarihlidir. Bu kayıtlara göre Eylül 1503 tarihinde Semendire Sancakbeyi Mustafa Bey'dir. Mustafa Bey'in, bu görevi 1506 tarihine kadar sürdürdüğü 6 Muharrem 912 (29 Mayıs 1506) tarihli inam adamına verilen nökeriye inamından anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 131, 590). Mustafa Bey'den sonra Semendire sancakbeyliğine Sinan Paşa getirilmiştir. Sinan Paşa'nın da bu görevde 1506-1511 yıllarında bulunduğu inam kayıtlarından anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 565, 1244). 1511 yılına kadar Semendire sancakbeyliği görevinde bulunan Sinan Bey, 11 Rebiülevvel 917 (8 Haziran 1511) tarihinde Semendire sancakbeyliği görevinden Anadolu valiliği görevine getirilmiştir (Gök, 2014: 1282). Sinan Bey'in Anadolu valisi olarak tayin edilmesi üzerine yerine 1511 tarihinde Ahmed Bey getirilmiştir (Gök, 2014: 1310). Ahmed Bey'in bu görevde ne zamana kadar kaldığı bilinmemekle birlikte 23 Şevval 917 (13 Ocak 1512) tarihinde Semendire sancakbeyliği görevinde olduğu inam kaydından anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1397).

Silistre sancakbeyleriyle ilgili 1503-1511 tarihleri arasında 14 adet inam kaydı vardır. Bu kayıtların bazıları Silistre beyine verilen inam kaydı iken bazıları ise nökeriye olarak Silistre sancakbeyinin adamlarına verilen inam kayıtlarıdır. İnamat Defteri'nde en erken Silistre Beyi olarak Davud Bey'in adı geçmektedir. Buna göre, Silistre Sancakbeyi Davud Bey, 22 Safer 909 (16 Ağustos 1503) tarihinde İstanbul'a gelmiştir. 28 Ağustos 1503 tarihli başka bir kayıtta İstanbul'a gelen Silistre Beyi Davud Bey'in II. Bayezid'in damadı olduğu "İnam be-duhter-i Hazret hullide mülkühu, zevce-i Davud Beg, mir-liva-i Silistre, be İstanbul amed" şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 125). Davud Bey'den sonra ise Silistre sancakbeyliğine Nasuh Bey getirilmiştir. Nasuh Bey'in bu göreve ne zaman getirildiği bilinmemektedir. Ancak oğlunun ölümünden dolayı taziye amaçlı verilen inam kaydından onun 7 Ramazan 911 (1 Şubat 1506) tarihinde Silistre sancakbeyi olduğu anlaşılmaktadır. 1506 tarihinde Silistre sancakbeyi olduğu anlaşılan Nasuh Bey'le ilgili en son inam kaydı 16 Şaban 914 (10 Aralık 1508) tarihlidir (Gök, 2014: 873). Nasuh Bey'den sonra Silistre sancakbeyliğine Bali Bey getirilmiştir. İnam kaydına göre Safer 915 (Haziran 1509) tarihinde Bali Bey Silistre beyidir. Bali Bey bu göreve 1508'in sonu ile 1509 yılının başında bu göreve getirilmiş

olmalıdır. 917 (1511) tarihli "Bali Beg bin Yahya Paşa, mir-liva-i Silistre" şeklindeki kayda göre ise Bali Bey, Yahya Paşa'nın oğludur (Gök, 2014: 1301). Bali Bey'den sonra ise 25 Ramazan 914 (6 Ocak 1510) tarihinde Kasım Bey Silistre sancakbeyliğine tayin edilmiştir (Gök, 2014: 1381).

Rum vilayetinin önemli sancaklarından biri olan Sivas sancakbeyleriyle ile ilgili 1507-1511 tarihleri arasında 4 adet inam kaydı vardır. Bu kayıtlara göre Kemal Bey, Ocak 1507-Eylül 1508 tarihlerinde Sivas sancakbeyliği görevini yapmıştır. 28 Cemaziyevvel 914 (24 Eylül 1508) tarihinden sonra Kemal Bey'in Şehzade Korkud'un lalalığı görevinde bulunduğu "Tevcih-i Kemal Beg, mir-i köhne-i liva-i Sivas ki lala-yı Korkud Beg" şeklindeki inam kaydından anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 561, 826). Kemal Bey'den sonra ise 23 Cemaziyelevvel 915 (8 Eylül 1509)'de Mustafa Bey ve 23 Rebiülahir 917 (20 Temmuz 1511)'de Hacı Bey Sivas Sancakbeyi olarak görev yapmışlardır (Gök, 2014: 983, 1305).

Sultanönü/Sultanöyüği sancağıyla ilgili 1503-1511 tarihlerinde 6 adet kayıt vardır. Bu kayıtlardan 5 tanesi Sultanönü sancakbeyine, 1 tanesi ise Sultanönü miralayına verilen inam kaydıdır. Ayrıca bu kayıtların 1 tanesinde "Sultanöyüği" şeklinde yazılırken 1 tane kayıtta da Sultanönü'nün piyade sancağı olduğu belirtilmiştir. İnam kayıtlarında en erken Sultanönü sancakbeyi olarak Şahruh Bey'in ismi zikredilmektedir. Buna göre 15 Muharrem 909 (10 Temmuz 1503) tarihinde Şahruh, Sultanönü sancakbeyidir (Gök, 2014: 112). Şahruh'tan sonra Sultanönü sancakbeyliğine 2 Şaban 911 (29 Aralık 1505) tarihinde Erdoğdu/Aydoğdu Bey bin Turgud Bey tayin edilmiştir (Gök, 2014: 430). Erdoğdu Bey, 28 Cemaziyelahir 912 (15 Mayıs 1506) tarihinde hala görevdedir (Gök, 2014: 531). Ancak Erdoğdu Bey'in ne zamana kadar görevde kaldığı inam kayıtlarından anlaşılmamaktadır. Erdoğdu Bey'den sonra Sultanönü sancakbeyi olarak Mahmud Bey bin Mehmed Bey'in ismi geçmektedir. Mahmud Bey'e Sultanönü sancakbeyliği 15 Cemaziyelevvel 917 (10 Ağustos 1511) tarihinde tevcih edilmiştir. Sultanönü sancakbeyliğinin yanında bir de Sultanönü piyade sancakbeyliği vardır. İnam kayıtlarında Sultanönü piyade sancak beyliği görevinde Mustafa Bey'in ismi geçmektedir. Mustafa Bey bu göreve 1 Zilhicce 916 (1 Mart 1511) tarihinde ser-piyade görevinden atanmıştır (Gök, 2014: 1240). Sultanönü sancakbeylerinin yanında Sultanönü alaybeyiyle ilgili de 1 tane inam kaydı bulunmaktadır. Bu kayda göre Eylül 1507 tarihinde Sultanönü Mir-alayı Hacı Bey'dir (Gök, 2014: 657).

Taşili sancağıyla ile ilgili inam kayıtlarına göre 6 Rebiülahir 913 (15 Ağustos 1507)-Cemaziyelevvel 917 (Temmuz/Ağustos 1511) tarihleri arasında Taşili Sancakbeyi Umur Bey'dir (Gök, 2014: 437, 1314). Umur Bey'in yanında Taşili Varsak beylerine da inam verilmiştir. Taşili Varsak beyleri arasında Umdeddin bin Umdeddin, Hasan bin Yağlu, İlbaki bin Yağlu, Mehmed bin Hanlı, Hâce Hamza, İhsan bin Güçlü, Mustafa bin Deve, Osman bin Köçe gibi kişilere de inam verilmiştir (Gök, 2014: 437, 438).

Teke sancakbeyi ile ilgili 1511 tarihinde 2 tane inam kaydı vardır. Bu kayda göre 2 Şaban 917 (25 Ekim 1511) ve 12 Şaban 917 (4 Kasım 1511) tarihlerinde Teke sancakbeyi İskender Bey 2 defa inam almıştır. İskender Bey'in Teke'ye tayin edilmeden önce Aydın sancakbeyi olarak görev yapmıştır (Gök, 2014: 1354, 1355).

Tırhala sancakbeyiyle ilgili 1504-1511 tarihleri arasında 7 adet inam kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre 24 Recep 910 (31 Aralık 1504) tarihinde Kapı Ağası Hüseyin Ağa, Tırhala sancağına tayin edilmiş ve kendisine inam verilmiştir. Hüseyin Ağa, Tırhala sancakbeyliği görevinde iken en son 14 Şaban 913 (19 Aralık 1507) tarihinde inam almıştır. 1507 tarihinden sonra Hüseyin Ağa'nın 29 Şevval 915 (9 Şubat 1510) tarihli "Nökeriye-i Hüseyin Bey, mir-liva-i köhne-i liva-i Tırhala" şeklinde inam kaydında Tırhala eski sancakbeyi olduğu belirtilmiştir (Gök, 2014: 294, 1056). Hüseyin Bey'den sonra Tırhala sancakbeyliği görevinde 1511 tarihinde Mustafa Bey bin Davud Paşa bulunmuştur (Gök, 2014: 1302).

Trabzon sancakbeyiyle ilgili İnamat Defteri'nde sadece 2 tane kayıt vardır. Bu kayda göre

12 Cemaziyelahir-7 Şevval 917 (6 Eylül ve 28 Aralık 1511) tarihinde Trabzon sancakbeyi Süleyman 2 defa inam almıştır (Gök, 2014: 1329, 1382). Trabzon sancağı, I. Selim'in şehzadelik sancağı olmasına rağmen, I. Selim'e gönderilen inam ve ihsanlarda Trabzon sancakbeyi olduğu vurgulanmamıştır (Gök, 2014: 294, 521).

Vidin sancakbeyleriyle ilgili 1504-1511 tarihleri arasında 11 tane inam kaydı bulunmaktadır. 1504-1511 tarihleri arasında Vidin sancakbeyleri arasında Hasan Bey ve Mehmed Bey'in isimleri geçmektedir. 17 Safer 910 (30 Temmuz 1504) tarihinde Hasan Bey, Vidin sancakbeyliğinde bulunmaktadır (Gök, 2014: 250). 1 Şaban 913 (6 Aralık 1507) tarihli inam kaydında Hasan Bey'in babasının Ali Bey olduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 692). Ali Bey oğlu Hasan Bey'in, 3 Zilkade 915 (12 Şubat 1510) tarihinde hâlâ Vidin sancakbeyi olduğu inam kayıtlarından anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1056). Hasan Bey'den sonra Vidin sancakbeyliğinde 29 Rebiülahir 915 (5 Ağustos 1510) tarihinde Mehmed Bey bulunmaktadır (Gök, 2014: 1138).

Vize sancakbeyi ile ilgili 1504-1511 tarihleri arasında 7 adet inam kaydı vardır. Bu inam kayıtlarına göre, 13 Cemaziyelevvel 910 (22 Ekim 1504)-17 Recep 917 (10 Ekim 1511) tarihleri arasında Vize sancakbeyliğinde Ahmed Paşa bulunmaktadır. Ahmed Paşa, Sinan Paşa'nın oğlu olup aynı zamanda Rumeli Beylerbeyi Hasan Paşa'nın da damadıdır (Gök, 2014: 275, 304, 439, 522, 577, 1303, 1304).

Vulçıtrın sancakbeyleriyle ilgili 1503-1511 tarihleri arasında 5 tane inam kaydına rastlanılmıştır. Bu kayıtlara göre Mesih Paşa'nın oğlu Bali Bey 10 Rebiülahir 909 (2 Ekim 1503) tarihinde Vulçıtrın sancakbeyliğinde bulunmaktadır (Gök, 2014: 135). Bali Bey'den sonra 11 Safer 911 (14 Temmuz 1505) tarihli inam kaydında Vulçıtrın sancakbeyi olarak İskender Bey'in ismi geçmektedir (Gök, 2014: 383). İskender Bey'in bu görevde ne zamana kaldığı inam kayıtlarından anlaşılamamaktadır. İskender Bey'den sonra kayıtlarda ismi geçen kişi ise II. Bayezid'in damatlarından Mehmed Bey bin Karlı'dır. Mehmed Bey'in ismi kayıtlarda babasının ismiyle verilirken 1 kayıtta sadece "Mehmed Beg, mir-liva-i Vulçıtrın" şeklinde verilmiştir. Mehmed Bey, inam kayıtlarında 29 Rebiülevvel 916 (6 Temmuz 1510)-16 Ramazan 917 (7 Aralık 1511) tarihleri arasında Vulçıtrın sancakbeyi olarak kaydedilmiştir (Gök, 2014: 1128, 1375).

Yanya sancakbeyleriyle ilgili inam kayıtlarına göre 1505-1511 tarihleri arasında 3 tane sancakbeyi görev yapmıştır. Bu kayıtlara göre, 16 Cemaziyelahir 909 (6 Aralık 1503) tarihinde II. Bayezid'in damadı Davud Paşa'nın oğlu Mustafa Bey, Yanya sancakbeyidir. Mustafa Paşa'nın ne zamana kadar Yanya sancakbeyliğinde kaldığı bilinmemektedir. Ancak 27 Şaban 913 (1 Ocak 1508) tarihinde Yanya sancakbeyliğinde bulunduğu anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 155, 370, 706). Mustafa Paşa'dan sonra Yanya sancakbeyliğine Hasan Paşa tayin edilmiştir. Ancak Hasan Paşa'nın bu göreve ne zaman getirildiği bilinmemektedir. Ancak Hasan Paşa'nın adamına verilen inamda 12 Rebiülevvel 917 (9 Haziran 1511) tarihinde Yanya sancakbeyliği görevini yaptığı görülmektedir (Gök, 2014: 1284). Hasan Bey'den sonra 5 Cemaziyelahir 917 (30 Ağustos 1511) tarihinde Miralem Mustafa Bey Yanya sancakbeyliğine tayin edilmiştir. Mustafa Bey'in bu görevi 1511 yılında yapmaya devam ettiği başka bir inam kaydında anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1321, 1344). 1511 tarihinden sonra Yanya sancakbeylerine inam verilmediğinden isimleri zikredilmemiştir.

Yenişehir sancakbeyiyle ilgili olarak 1507-1508 tarihlerinde 3 adet inam kaydı tespit edilmiştir. Bu kayıtların hepsinde Yenişehir sancağı, piyade sancağı olarak verilmektedir.[2] İnam verilen ilk Yenişehir sancakbeyi Ali Çelebi'dir. Ali Çelebi bu göreve yeniçeri kethüdalığından 8 Şevval 912 (21 Şubat 1507) tarihinde tayin edilmiştir (Gök, 2014: 576). Ali Çelebi'den sonra ise Yenişehir piyade sancakbeyliğine 26 Rebiülevvel 914 (25 Temmuz 1508) tarihinde Ser-piyade Bali

[2] İnamat Defteri'ndeki kayıtlardan daha eski olan 1501 tarihli Ahkâm Defteri'nde de Yenişehir sancağı 1501 tarihinde yaya yani piyade sancağı olarak verilmiştir. Bu tarihte Yenişehir yaya sancakbeyi Rüstem Paşa'dır. Bkz. Şahin ve Emecen, 1994: 8, 9.

Bey tayin edilmiştir. Bali Bey, Yenişehir sancakbeyliğine tayin edildikten sonra İstanbul Kalesi'nin tamirinde bulunmak için payitahta gelmiş ve kendisine 17 Rebiülahir 914 (15 Ağustos 1508) tarihinde inam verilmiştir (Gök, 2014: 805, 811).

2. İnamat Defteri'nde Yer Alan Eyaletler ve Eyalet Valileri

16. yüzyıla kadar olan süreçte ilk kurulan beylerbeylik I. Murad zamanında Rumeli olmuştur. Rumeli'den sonra Anadolu eyaleti oluşturularak vilayet sayısı 2'e çıkarılmıştır. 15. yüzyılın sonralarına doğru Rum ve Karaman vilayeti 16. yüzyılın ilk çeyreğinde ise Dulkadirli eyaleti kurulmuştur. 16. yüzyılın ilk çeyreği hakkında önemli bilgiler ihtiva eden II. Bayezid'in İnamat Defteri olarak bilinen kaynakta 1503-1511 tarihleri arasında isimleri zikredilen eyalet beylerinin kimlikleri, görev yeri ve görev zamanı hakkında önemli bilgiler bulunmaktadır. Defterde Rumeli ve Anadolu valileriyle ilgili Anadolu ve Rumeli valileriyle ilgili inam kayıtları yer alırken Karaman ve Rum vilayetlerinin beyleriyle ilgili herhangi bir inam kaydı bulunmamaktadır. İnamat Defteri'nde 26 Recep 909 (14-Ocak 1504)-19 Rebiülahir 929 (7 Mart 1523) tarihleri arasında Anadolu ve Rumeli beylerbeylerinin isimlerinin geçtiği 84 adet inam kaydı vardır. Bu kayıtların 41 tanesinde "mir-i miran-ı Anadolu", 43 tanesinde ise "mir-i miran-ı Rumili" kaydı vardır. Bu kayıtlardan 5 tanesi ise "mir-i miran-ı Anadolu ki mir- miran-ı Rumili şud" şeklinde Anadolu beylerbeyliğinden Rumeli beylerbeyliğine tayin edildiğiyle ilgilidir. 84 adet inam kayıtlarının bazıları doğrudan Anadolu ve Rumeli beylerbeyleriyle ilgiliyken bazıları ise onların eşleri, kızları ve kendi adamlarına verilen inamlarda sadece Rumeli ve Anadolu beylerbeyi oldukları vurgulanmıştır.

2.1. İnam Alan Anadolu ve Rumeli Beylerbeyleri

16. yüzyılın ilk çeyreğinde Anadolu, Rumeli, Rum ve Karaman eyaletleri olmasına rağmen İnamat Defteri'nde sadece Rumeli ve Anadolu beylerbeylerinin isimleri geçmektedir. Anadolu ve Rumeli beylerbeylerinin kendilerine, adamlarına ve eşlerine adet, inam ve tevcih adı altında farklı sebeplerden dolayı çeşitli kumaşlar ve paralar inam olarak verilmiştir. Verilen bu inam kayıtlarından Rumeli ve Anadolu'ya tayin edilen kişilerin isimleri, eski ve yeni görevleri, görev zamanları ve dönemin padişahı II. Bayezid'e yakınlıkları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

İnamat Defteri'ndeki kayıtlara göre 16 Ramazan 909 (3 Mart 1504) tarihinde Yahya Paşa'nın ismi geçmektedir. 3 Mart 1504 tarihli inam kaydında Yahya Paşa'nın Anadolu beylerbeyliğinden Rumeli beylerbeyliğine tayin edildiği görülmektedir (Gök, 2014: 193). Ancak Yahya Paşa, reayaya zulüm ettiği töhmetiyle Anadolu Beylerbeyliği görevinden kısa süre içinde azledilmiş sonra suçsuz olduğu görülerek Rumeli Beylerbeyliği görevine tayin edilmiştir (İbn Kemal, 1997: 281). Yahya Paşa'nın Rumeli'ne tayininden sonra onun yerine ise 1504 tarihinde Şehzade Mehmed'in çabasıyla Hasan Paşa getirilmiştir (Fisher, 2014: 128). Anadolu beylerbeyi Hasan Paşa ile ilgili ilk inam kaydı 29 Zilkade 909 (14 Mayıs 1504) tarihlidir (Gök, 2014: 227). Hasan Paşa, 1 yıldan biraz fazla bu görevde kaldıktan sonra 17 Rebiülevvel 911 (18 Ağustos 1505)'de Rumeli beylerbeyliğine tayin edilmiş ondan boşalan göreve ise Karagöz Paşa getirilmiştir (Gök, 2014: 392, 435; İbn Kemal, 1997: 245). Karagöz Paşa'nın bu göreve ne zaman getirildiği bilinmemekle birlikte adamına nökeriye adı altında 22 Şaban 911 (18 Ocak 1506)'da inam verilmiştir. Karagöz Paşa, Anadolu beylerbeyi olarak uzun süre görev yapmıştır. Karagöz Paşa'yla ilgili en son inam kaydı 14 Muharrem 917 (Nisan 1511) tarihlidir (Gök, 2014: 1254). Görüleceği üzere Karagöz Paşa, Ocak 1506-Nisan 1511 tarihleri arasında 5 yıldan fazla görevde kalmıştır. Karagöz Paşa, 1511 tarihinde çıkan Şahkulu isyanını bastırmaya çalışırken Şahkulu taraftarları tarafından kazığa vurularak şehit edilmiştir (Anonim, 2000: 140; Hadîdî, 1991: 358; Fisher, 2014: 120). Karagöz Paşa'dan sonra 11 Rebiülevvel 917 (8 Haziran 1511)'de Semendire Sancakbeyi Sinan Bey Anadolu beylerbeyliği görevine getirilmiştir (Gök, 2014: 1282). Ancak Sinan Paşa bu görevde fazla kalmamış ve yaklaşık 2-3 ay sonra 6 Cemaziyelahir 917 (31 Ağustos 1511)'de Rumeli beylerbeyi olarak tayin edilmiş onun yerine ise aynı

gün Yeniçeri Ağası Yunus Ağa[3] Anadolu beylerbeyliği görevine atanmıştır (Gök, 2014: 1327). Ancak Yunus da selefi Sinan Paşa gibi bu görevde fazla kalmamış 23 Şevval 917 (13 Ocak 1512) tarihinde Rumeli eyaleti beylerbeyliğine tayin edilmiştir (Gök, 2014: 1396). Yunus'un yerine ise 20 Zilhicce 917 (9 Mart 1512) tarihli kayıtta Ahmed Paşa'nın getirildiği anlaşılmaktadır (Gök, 2014: 1408). Ahmed Paşa ile ilgili son inam kaydı 918 (1512-1513) tarihlidir. İnamat Defteri kayıtları I. Süleyman dönemine gelmesine rağmen bu tarihten sonra Anadolu beylerbeylerinin isimlerinin verildiği bir kayıt bulunmamaktadır.

İnamat Defteri'nde Anadolu beylerbeylerinin yanında ismi geçen diğer beylerbeyiler Rumeli beylerbeyleridir. İnam kayıtlarına göre, en erken Rumeli Beylerbeyliği yapan kişi II. Bayezid'in damadı Sinan Paşa'dır. Sinan Paşa, Rumili beylerbeyliği görevine 1502 tarihinde Mustafa Paşa'nın yerine tayin edilmiştir.[4] 1502 tarihinden 1504 tarihine kadar Rumeli beylerbeyliği görevini yapan Sinan Paşa 1504 tarihinde vefat etmiştir. Sinan Paşa'nın vefatından dolayı II. Bayezid'in kızı olan Ayşe Sultan'a 26 Recep 909 (14 Ocak 1504) taziye inamı verilmiştir (Gök, 2014: 169; Reindl, 2014: 249, 250; Uluçay, 2001: 48). Sinan Paşa'nın 1504 tarihinde vefat etmesine rağmen zevcesi olan II. Bayezid'in kızına verilen inamlarda "Duhter-i Hazret, zevce-i Sinan Paşa, mir-i miran-ı Rumili" Sinan Paşa'nı ismi zikredilmeye devam edilmiştir (Gök, 2014: 289). Sinan Paşa'nın vefatından sonra yerine 16 Ramazan 909 (3 Mart 1504) tarihinde Anadolu Beylerbeyi Yahya Paşa[5] tayin edilmiştir (Gök, 2014: 193). Rumeli beyliğine tayin edilen Yahya Paşa, 6 Zilhicce 909 tarihli kayda II. Bayezid'in damadıdır. Yahya Paşa, Rumeli beylerbeyliği görevini 17 Rebiülevvel 911 (18 Ağustos 1505) tarihinde kadar devam ettirmiş ve 2. vezirlik rütbesi verilerek kendisi kubbe veziri yapıldığından dolayı boşalan Rumeli beylerbeyliğine, Anadolu beylerbeyi Hasan Paşa getirilmiştir (Gök, 2014: 392; Reindl, 2014: 164). Hasan Paşa, Rumeli beylerbeyliği görevini 6 Cemaziyelahir 917 (31 Ağustos 1511) tarihine kadar yaklaşık 6 yıl kadar sürdürmüştür (Gök, 2014: 1327). Hasan Paşa'nın 2. vezirliğe yükselmesiyle Rumeli beylerbeyliğine aynı tarihte Anadolu beylerbeyi Sinan Paşa getirilmiş ancak 23 Şevval 917 (14 Aralık 1511)'de Sinan Paşa'ya 3. vezirlik rütbesi verildiğinden dolayı onun yerine Anadolu beylerbeyi Yunus tayin edilmiştir (Gök, 2014: 1327, 1396). Yunus Paşa'nın bu görevde ne kadar kaldığı inam kayıtlarından anlaşılmamakla birlikte Yunus Paşa'ya verilen en son inam kaydı 20 Zilhicce 917 (9 Mart 1512) tarihlidir (Gök, 2014: 1408). İnamat Defteri'nde Rumeli beylerbeyi şeklinde kaydedilen en son kişi ise 19 Rebiülahir 929 (7 Mart 1523) tarihinde inam verilen Ayas Paşa'dır (Gök, 2014: 1475).

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren Osmanlı taşra idaresi beylerbeylik, sancakbeyliği, kaza, nahiye ve karye şeklinde büyükten küçüğe doğru sıralanmıştır. Osmanlının ilk zamanlarında bu kavramların birbirinin yerine kullanıldığı bilinmektedir. Osmanlı Devleti'nin kurulmasından sonra I. Murat zamanında ilk defa Rumeli Beylerbeyliği teşekkül etmiş ve onu daha sonraları ise sırasıyla Anadolu, Rum ve Karaman vilayetleri takip etmiştir.

---

[3] II. Bayezid'in tahta çıkışından sonra saray içinde bulunan kişiler arasında yer alan Yunus Ağa, yeniçeri ağalığı görevine kapı ağalığından geçmiştir. Bkz. Genç, 2019: 513.

[4] Reindl, Mustafa Paşa'nın 1498-1502 tarihlerinde Rumeli beylerbeyi olduğunu belirtir. Ayrıca, Mustafa Paşa'nın Sinan Paşa'dan önce Rumeli beylerbeyi olduğu 1501 tarihli Ahkâm Defteri'nden de anlaşılmaktadır. Bkz. Reindl, 2014: 228; Şahin ve Emecen, 1994: 73.

[5] İnamat Defter'inde Yahya Paşa ile ilgili "Tevcih-i Hasan Paşa, mir-i miran-ı vilayet-i Anadolu ki mir-i miran-ı Rumili şud becay-ı hazret-i Yahya Paşa ki vezir-i sani şud, fi 23 Rebiülevvel sene 907" şeklinde ki kayıtta 23 Rebiülevvel 907 (6 Ekim 1501) tarihinde Rumeli Beylerbeyi Yahya Paşa'nın 2. vezirliğe, onun yerine de Hasan Paşa'nın Rumeli beylerbeyliğine getirildiği anlaşılmaktadır. Ancak Yahya Paşa 909 (1504) tarihinden önce Anadolu beylerbeyliği görevinde bulunmuş ve 16 Ramazan 909 (3 Mart 1504) tarihinde Rumeli beylerbeyliğine tayin edilmiştir. Dolayısıyla defterdeki 23 Rebilüvvel 907 tarihi hatalıdır. Bkz. Gök, 2014: 193, 392.

Devletin topraklarının genişlemesine paralel olarak eyalet ve sancak sayısı gittikçe artmıştır. Osmanlı Devleti ilk başlarda taşradaki yerlere Türk kökenli devlet adamlarını tayin ederken devletin imparatorluk kimliğine bürünmesiyle birlikte devşirme kökenli devlet adamları taşradaki sancak ve beylerbeylik gibi önemli görevlere tayin edilmişlerdir. Taşradaki sancak ve beylerbeyleri bulundukları görevleri esnasında Osmanlı padişahları tarafından kendilerine farklı sebeplerden dolayı kendilerine inam verilmiştir. 16. yüzyılın ilk çeyreğinde II. Bayezid zamanında tutulmaya başlanan ve I. Süleyman'ın ilk dönemlerine kadar gelen İnamat Defteri'nde Osmanlı sancak ve eyaletleri ve buralarda görev yapan kişiler hakkında ilk önemli bilgiler vardır.

İnamat kayıtlarında Osmanlı coğrafyasında bulunan sancak ve beylerbeyliklere nereden atamaların yapıldığı sancak ve beylerbeylerin eski ve yeni görevleriyle ilgili bilgileri kayıtlardan çıkarmak mümkündür. Bu kayıtlara göre sancakbeyi olarak ilk defa atanan kişilerin sancakbeyliğine atanmadan önce zaim, ser-ebna-yı sipahiyan, yeniçeri kethüdası, miralay, miralem ve kapıağası vb. oldukları görülür. İnam kayıtlarında ilk defa sancak beyi atanan kişilerin bu eski görevleri genellikle verilmeye çalışılmıştır. Daha önce sancakbeyliğinde bulunmuş bir kişinin başka bir sancağa tayin edildiğinde ise eski görev yaptığı sancağın ismi bazı kayıtlarda verilmiştir. Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyılda sancaklara atanan sancakbeylerinin görev süreleri yerine göre değişmektedir. Kimi zaman 1 ay gibi çok kısa süre görevde kalırken kimi zaman ise 5-6 yıl bir sancakta görev yapmışlardır.

Osmanlı Taşra İdaresi'nin en büyük birimi olan eyaletler hakkında da İnamat Defteri'nde önemli bilgiler bulunmaktadır. Ancak bu kayıtlarda sadece Anadolu ve Rumeli beylerbeylerinin isimleri mevcut olup Karaman ve Rum beylerbeylerinin isimleriyle ilgili kayıt mevcut değildir. 1501-1523 tarihleri arasında Anadolu ve Rumeli eyalet yöneticilerin hangi tarihlerde nerede oldukları ve bu görevde tahminen ne kadar kaldıkları inam kayıtlarından anlaşılmaktadır. 16. yüzyılda Osmanlı Devlet yönetiminde Rumeli eyaletinin diğer eyaletlerden daha üstün olduğu kayıtlardan teyit edilmektedir. Anadolu beylerbeyleri, Anadolu'dan sonra Rumeli beylerbeyliğine tayin edilmişlerdir. Rumeli eyaletinde görev yapan beylerbeyleri buradan genellikle kendilerine 2. ve 3. vezirlik rütbesi verilerek Divan vezirliği görevlerine getirildiği görülmektedir. Anadolu ve Rumeli beylerbeylerinden bazıları 2-3 ay gibi kısa bir sürede görevde kaldıkları gibi 5-6 yıl görevinde kalanlar da vardır.

İnamat Defteri çerçevesinde hazırlanan bu çalışmanın, 16. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı taşrasındaki idari yapıyı ve idarecilerle ilgili önemli bilgiler ihtiva etmesinden dolayı literatüre katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

AFYONCU, Erhan (2009), "Sipahi", *TDV İslam Ansiklopedisi,* Cilt 37, ss. 256-258, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

ANONİM (2000). *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512),* haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

BAŞAR, Fehameddin (1997). *Osmanlı Eyâlet Tevcihâtı (1717—1730)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

DİNGEÇ, Emine (2009). "XVI. Yüzyılda Osmanlı Ordusunda Çingeler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 20: 33-46.

FİSHER, Sydney Nettleton (2014) *Sultan Bayezid Han 1481-1512,* çev. Hazal Yalın, İstanbul: Kitap Yayınevi.

GENÇ, Vural (2019). *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi İdris-i Bidlîsî (1457-1520),* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

GÖK, İlhan (2014). *Atatürk Kitaplığı M.C. O.71 909-933/1503-1527 Tarihli İn'amât Defteri (Transkripsiyon Değerlendirme),* (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

HADÎDÎ (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523),* haz. Necdet Öztürk, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi.

HALAÇOĞLU, Yusuf (1998). XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

İBN KEMAL (1997). *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter (Transkripsiyon),* haz. Ahmet Uğur, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

KUNT, İ. Metin (1978). *Sancaktan Eyalete: 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Temel Bilimler Fakültesi Yayınları.

REİNDL, Hedda (2014). *II. Bayezid ve Çevresi: Hükümdarın Adamları,* çev. Ali Suat Ürgüplü, İstanbul: Arvana (Giza Yayıncılık).

SEVİNÇ, Pervin (1994). *955-982/1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr)*, (Yüksek Lisans tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

SİVRİDAĞ, Abdullah; KARACA, Yılmaz; KIRCA, Ersin; TEMEL, Mehmed Selim ve Ali ÇOŞKUN (2019). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi Merkez ve Taşra Yöneticileri 1756-1796,16 Numaralı Tahvil Defteri*, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Yayınları.

ŞAHİN, İlhan ve Feridun EMECEN (1994). *Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bâyezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri, İstanbul:* Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

ŞAHİN, İlhan (2009). "Sancak", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 36: 97-99, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

ŞAHİN, İlhan (2006). "Nahiye", *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 32: 306-308, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi.

ULUÇAY, M. Çağatay (2001). *Padişahların Kadınları ve Kızları,* Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 198-214
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 21.01.2021
Makale Kabul | Accepted: 19.02.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.866311

Mehmet DOĞAN
Dr. Öğr. Üyesi|Assist. Prof. Dr.
Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kırıkkale-TÜRKİYE
Kırıkkale University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History, Kırıkkale-TÜRKİYE
ORCID: 0000-0003-2415-9211
mdogan3@yahoo.com

IV. Murad Zamanında Timar Sisteminde Reform ve İhya Çabaları[1]

Öz

Osmanlı timar sistemi; devletin malî, sosyo-ekonomik, ziraî, idarî ve askerî organizasyonlarının temelini oluşturur. Bu yüzden de devletin iki ana kurumundan biridir, diğeri ise kul sistemidir. XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren değişen şartlar -savaşların uzun sürmesi, ateşli silahların gelişimi, sosyo-ekonomik, idarî bazı uygulamalar- timar sisteminde problemlerin çıkmasına sebep olmuştur. Osmanlı taşra idaresinin ve kırsal organizasyonun temeli olan bu müessese de değişen şartlardan oldukça etkilenmiştir. Sürekli savaşlar sebebiyle elde hazır asker bulundurmak, merkezî kuvvetlerin (kapıkulu) sayısının artırılmasını mecburî hale getirmiştir. Bu durum, askerlerin düzenli talimi ve sürekli bir arada bulunmasını gerektiriyordu. Timarlılar ise sefer sona erince dirliklerinin bulunduğu bölgeye gitmek zorundadır. Timarlı sipahiler, klasik dönemin savaşçılarıydı. Diğer yandan enflasyon da timar sahiplerinin gelirlerinin azalmasının nedenleri arasındaydı. Bu ifade ettiğimiz şartlar, onları olumsuz yönde etkiledi. Bu sebeple IV. Murad zamanında timar sistemindeki aksaklıkların giderilmesi hususunda bir çaba sarf edildiği ve bunun için padişahın ülke genelinde bir timar ve zeamet yoklaması yaptırdığı görülmektedir. IV. Murad'ın timar sistemi ile ilgili yaptığı düzenleme, özellikle idarî ve askerî amaca yönelikti. Yoklama da ilk hedef, Abaza Mehmed Paşa'nın başını çektiği taşrada ortaya çıkan isyanların tekrarlanmasını önlemek ve ikincisi de Bağdad üzerine yeni bir sefer düzenleyerek Osmanlı ordusunu güçlendirmekti. Kısacası bu reformun amacı, taşradaki karışıklığı düzeltmek ve Bağdad'ı geri almaktı. Nitekim IV. Murad'ın bizzat komuta ettiği ordu Bağdad'ın Osmanlılar tarafından yeniden alınmasını sağladı. Böylelikle ilk olumlu sonuç alındı.

Anahtar Kelimeler: IV. Murad, Timar Sistemi, Yoklama, Reform.

Reform and Revival Efforts in the Timar System during the Period of Murad IV

Abstract

The Ottoman timar system is the basis of the financial, socio-economic, agricultural, administrative and military organizations of the state. Therefore, it is one of the two main institutions of the state; the other is the slave/servant system. Changing conditions since the last quarter of the sixteenth century-the long duration of wars, the development of firearms, socio-economic, and some administrative practices-have caused problems in the timar system. This institution, which was the foundation of the Ottoman provincial administration and rural organization, was also affected dramatically by these changing conditions. Due to constant wars, having soldiers ready for the battle is a main reason to increase the number of central forces (kapikulu). This situation requires regular military training and permanent readiness of the army. Timariotes, on the other hand, must go to the area where their timar is located when the campaign ends. Timariots were warriors of the classical period. Inflation, on the other hand, was among the reasons why the income of timar owners decreased. These circumstances have negatively affected them. For this reason, we can see that Murad IV made an effort to eliminate the failures in the timar system, and for this purpose in the reign of him, the Sultan conducted a timar and zeamet survey throughout the country. The purpose of Murad IV"s arrangement was towards the administrative and military aspects of the timar system. The first goal was to prevent the repeat of the uprisings in the provinces led by Abaza Mehmed Pasha, and the second was to strengthen the Ottoman army by organizing a new expedition to Baghdad. In short, the purpose of this reform was to correct the confusion in the province and reclaim Baghdad. In fact, Bagdad was re-taken by the Ottomans. Thus, the first positive result was obtained.

Keywords: Murad IV, Timar System, Survey, Reform.

[1] Makale, yazarın Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı'nda 2006 yılında kabul edilen "Ankara Sancağı'nda Timar Sisteminin Dönüşümü" başlıklı yayımlanmamış doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde timarlı sipahiler tasarruf ettikleri timar karşılığında çağrıldıkları seferlere katılmak zorundaydı. Timarlı sipahilerin savaşa katılıp katılmadıkları sefer esnasında yapılan yoklamalar ile anlaşılırdı. Bu, sefer esnasında yapılan ve en bilinen yoklama biçimiydi. Usul şöyle işlemekteydi; Timarlarının bulunduğu sancaklara göre üstleri veya bu işle görevlendirilen birileri tarafından yapılan yoklama sonucunda seferde bulunan timar sahiplerinin adları defterlere kaydedilirdi. Birkaç varaktan oluşan bu defterlerin sonunda yoklamayı yapan kişinin mührü olurdu. Defterin başında ise defterin hazırlanış sebebi ve yoklamanın yapılış şekli izah edilirdi. Sancaklara göre hazırlanan yoklamalar bir araya getirilerek, o sefere katılan bütün sipahilerin isimlerini içeren ana yoklama defteri meydana getirilirdi. Bu defterlerde önce zeâmet sahipleri, daha sonra ise o bölgenin timarlıları yazılırdı. Timarlı sipahiler, isimleri, timarlarının kılıç kısmını oluşturan köylerin (karye) adı ve genelde hasılları ile kaydedilirdi. Her sancağın veya timarlı sipahi kayıtlarının sonunda toplam sayıları yer alırdı. Sefer sırasında başka bir işle görevlendirilen sipahiler ayrı bir başlık altında zikredilirdi. Bu defterler bir bölgede mevcut bütün timarlıları kapsamazdı. Sadece sefere gitmekle mükellef olanlardan askerî harekâta dâhil olanları kapsardı. Bir bölgedeki timarlı sipahilerin bir kısmı o bölgenin güvenliğini sağlamak üzere bırakılırdı. Ayrıca timar tasarruf eden kâtip, şâkird, müteferrika ve çavuş gibi merkezdeki görevliler, taşra kâtip ve çavuşları, çerisürücüleri timarlarının bulunduğu sancaklardaki diğer timar sahipleri ile birlikte yoklanmazlardı. Bunlar görev yaptıkları zümre ile beraber, timarlarının bulunduğu eyaletlere göre yoklanarak ayrı başlık halinde kaydedilirdi (Afyoncu, 1997: 37; Mete, 1999: 192-194 ve 209-214). Bunun haricinde timar sistemine çeki düzen vermek üzere gerçekleştirilen genel teftişler neticesinde yapılan yoklamalar da vardı. XVII. yüzyılın ilk yarısında ilki 1618-20, ikincisi 1632-34 yıllarında olmak üzere iki genel yoklama yapılmıştır (Howard, 1987: 157-158). İşte bu ikinci yoklama, IV. Murad zamanında yapılan ve daha geniş çapta olanıdır. Timar sahipleri belirli yerlerde görevli paşalar tarafından toplanıp teftiş edilmiş, sahipleri tek tek belirlenmiş ve beratları yenilenmiştir. Tartışmalı timarlar gözden geçirilmiş, ihtilaflar sonuca bağlanmış ve mahlûl timarlar belirlenmiştir (Howard, 1987: 193-242).

Timar sisteminin işleyişi bakımından yoklamalar büyük öneme sahiptir. Göreve gelmeyen timarlı sipahiler yapılan yoklamalar sonucunda tespit edilerek timarları ellerinden alınarak bir başkasına tevcih edilirdi. Ordu ile sefere giden asker sayısının düşmemesi için timarların devamlı kontrol edilmesi gerekliydi. Ayn Ali Efendi (1609: 66-67) timar sistemindeki bozulmanın sebeplerinden biri olarak kendi zamanından önce seferlerde yoklamaların düzenli yapılmamasını gösterir. Kendisinin buna dikkat etmeye başladığını ve bu defterlerin ciltli olarak defterhânede saklandığını ifade etmektedir.

Yoklamaya Giden Sürece Dair

Birçok siyasî, ekonomik, sosyal sebepten dolayı XVII. yüzyılda artık Osmanlı Devleti, eski XVI. yüzyıldaki devlet değildi. Devletin XVI. yüzyıl sonlarından itibaren içinde bulunduğu sarsıntıların gittikçe artması, Anadolu'da, İstanbul'da meydana gelen olaylar, devlet kurumlarındaki problemler karşısında durumu anlamaya ve açıklamaya çalışan, çareler önermeye gayret eden gözlemcileri ortaya çıkarıyordu. Tarihçi, ulema, bürokrat vs. kökenli olan bu gözlemciler (Osmanlı nasihatname yazarlar), genellikle *değişme ve bozulmanın* ilk emarelerini Kanuni devrinde gördüklerini ifade etmelerine rağmen ilk bozuklukların ortaya çıkışının III. Murad (1574-1595) zamanında olduğunu söylemek mümkündür.[2] Gerilemeden söz eden yazarlar bunu, kanun ve nizamlar hiçe sayılarak çoğalan müesseselerdeki aksaklıklara yormuşlardır. Onlara göre; ancak *Altın Çağ*'daki kurumlara dönüldüğü zaman, yani merkezde padişahın mutlak hâkimiyeti, önemli askerî görevlerin

[2] Bu hususta en çok tekrarlanan olay, III. Murad zamanında sünnet düğünü esnasında beğenilen oyuncuların Yeniçeri Ocağı'na kanunlara aykırı bir şekilde alınmalarıdır.

kapıkulu askerlerine verilmesi ve timar ordusunun muhafazası gibi kurallar tekrar ihya edildiği takdirde, durum düzeltilebilecekti (İnalcık, 1988: 349).

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıla, yukarıda da ifade edildiği üzere birçok meselenin yanı sıra, yönetim yapısı ve taht veraseti sisteminde önemli değişikliklerle girmişti. Fetret Devri hariç tutulursa I. Mustafa Osmanlı tarihinde kardeşinin ölümünü müteakip (1617) tahta geçen ilk sultan oldu. Ölüm korkusuyla geçirdiği yıllar aklî dengesini bozmuş, etrafa para saçmak ve devlet adamlarına karşı âdâba aykırı davranışlarda bulunmak vb. sebeplerle üç ay kadar sonra tahttan indirilerek yerine I. Ahmed'in oğlu Şehzade Osman (II. Osman, 1618-1622) geçirilmiştir (Parry, 1976: 134-135). Amcası Mustafa'nın tahta çıkarılmasına ve gereksiz yere cülûs bahşişi dağıtılmasına sebep olduğu için Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa'yı azledip yerine Öküz Mehmed Paşa'yı getiren II. Osman, Şeyhülislâm Esad Efendi'nin yetkilerini de elinden almış, ilaveten daha sonra sadaret makamına getirdiği Güzelce Ali Paşa'nın zenginleri haraca bağlaması ve padişahın paraya zaafını kullanması başkentte genç hükümdara karşı tepkilerin artmasını beraberinde getirmiştir (Öz, 2005: 139).

II. Osman Devri'nin dış politika açısından en önemli gelişmelerinden birisi Lehistan seferi olmuştur. III. Murad zamanında samur vergisine bağlanan Lehistan ile Osmanlı Devleti arasında dostane ilişkilerin bozulmasındaki görünür sebepler, Kırım Hanı'nın Lehistan'a akınları ve buna karşılık Lehistan'ın, denetimindeki Kazakların Osmanlı sahillerini vurmalarına göz yummasıdır. Çıkılan bu seferden kesin netice alınamadan dönülmüştür. Hotin Seferi'nde II. Osman'ın tutumu (sefere bizzat çıkmadaki ısrarı, sipahilerin ulûfelerini verdirmemesi, bizzat yoklama yapması vb.), kendisine karşı muhalefeti güçlendiren bir etken olmuştur. Diğer yandan şeyhülislâmın yetkilerini kısması ve ulemânın arpalıklarını kesmesi, onların da muhalefet cephesine meyletmesine sebep olmuştur. II. Osman'ın, Kızlarağası Süleyman Ağa ve Hoca Ömer Efendi gibi yakınlarının da etkisiyle, Hotin Seferi'nde gayretsizliğini gözlemlediği kapıkulu askerleri aleyhinde bazı girişimlerde bulunması, Anadolu, Suriye ve Mısır Türklerinden oluşturulacak bir ordu kurmayı planladığı söylentileri yayılmaya başlamıştı. Hükümdarın hac niyetiyle Hicaz'a gitme düşüncesinin, aslında bu fikri gizlemeye yönelik olduğu iddia edilmişi. 18 Mayıs 1622 günü yeniçeriler ve sipahiler, padişahın hacca gitmesini engellemek ve onu teşvik edenlerin sürülmesini sağlamak üzere isyan ettiler. Durumun ciddiyetini kavrayamayan genç padişahın başlangıçta hacca gitmekten vazgeçmekle birlikte diğer talepleri reddetmesi, tahtına ve en sonunda canına mal olmuş ve II. Osman, Osmanlı tarihine öldürülen ilk padişah olarak geçmiştir (Tezcan, 1999: 662-663; Öz, 2005: 140-142; Howard, 1987: 199).

II. Osman'ın yukarıda bahsedilen yeni bir ordu kurma düşüncesinin ötesinde çok kapsamlı ve "millî" bir ıslahat programını yürürlüğe koymayı düşündüğü iddiası ise XIX. yüzyılda Mizancı Murad[3] ve XX. yüzyılda İ. Hami Danişmend[4] tarafından ortaya atılmıştır. Şeyhülislâmın kızıyla evlenerek Kanunî'den beri süre gelen bir geleneği bozan II. Osman'ın yeni bir ordu oluşturma planı konusunda dönemin kaynakları söz birliği halinde olmakla birlikte eski kanunları kaldırıp yeni kanunlar tedvin etmek, kıyafet değişikliği, başkenti Anadolu'ya nakletmek ve ilmiye sınıfına devlet işlerinden el çektirmek gibi "millî ve lâik" bir devlet kurmaya yönelik tasarılarının bulunduğu iddiası, aynı kaynaklardan çıkarılmış, sağlam dayanağı olmayan iddialardır (Öz, 2005: 142-143).

Çıkarılan isyan neticesinde genç ve tecrübesiz padişah 1622 yılında şehit edildi (İnalcık, 1988: 355). Sultan I. Mustafa, Orta Cami'ye götürülerek ikinci defa tahta çıkarıldı. Aslında II.

[3] Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Tezcan, 2001; Piterberg, 2005.

[4] İ. H. Danişmend, eserinde (1972: 291-299) konu üzerinde etraflıca durur. Ayrıca Mustafa Cezar ve diğerleri (*Mufassal Osmanlı Tarihi*, IV, Baha Matbaası, İstanbul, 1960, s.1814-1816)'da konuyu Danişmend'den naklederek anlatırlar. Ancak Baki Tezcan, dönemin kaynaklarına ve daha sonraki yazılanlara bakarak yaptığı araştırmalarda böyle bir durumun olmadığını ortaya koymuştur.

Osman'ın öldürülmesiyle ülke tam bir kargaşa ortamına girmiş[5], IV. Murad dizginleri eline alana kadar bu olumsuz durum devam etmiştir.

Bu döneme timar sistemi açısından bakıldığında; 1596'daki Haçova Savaşı'ndan IV. Murad'ın tahta çıkışına kadar sistem, istikrarsız bir durum sergilemiş ve II. Osman'ın öldürülmesini sağlayan yeniçerilerle kapıkulu sipahilerinin gücünün artması nedeniyle zaten dikkate değer bir ilgi de görememiştir. Timar sahipleri, yeni şartlara uyum sağlamadaki zorlukları yüzünden sık sık şikâyet edilse de savaşlarda kullanılmaya devam edilmişlerdir (Barkey, 1999: 73). Timar sisteminin durumu, IV. Murad'ın sistemin hâlâ işleyen yönlerini ıslah etmek için yapacağı düzenlemelere kadar istikrarsız bir şekilde devam edecektir.

Kısa süreli bir I. Mustafa saltanatından sonra IV. Murad, 1623 yılında 11 yaşını henüz doldurduğu yaşta tahta oturmuştur. Çocuk yaşta tahta geçen IV. Murad, ilk 8-10 yılını kapıkullarının taşkınlığına, Anadolu'daki kargaşa ortamına, Bağdat'ı Şah Abbas'tan geri alma girişimlerinin başarısızlığına seyirci kalarak çaresizlik içinde geçirmiştir (Kunt, 1988: 22). Bağdat'ın kaybına yol açan olayların başlangıcında Vali Yusuf Paşa ile yerli kulu denilen askerî teşkilatın başındaki Bekir Subaşı arasındaki rekabetin, olayların fitilini ateşlediği söylenir. Bekir Subaşı'nın valiyi öldürüp idareyi fiilen ele alması üzerine devlet, üzerine önce eski Diyarbekir Valisi Süleyman Paşa'yı, sonra da Diyarbekir Valisi Hafız Ahmed Paşa'yı gönderdi. Bunun üzerine Şah Abbas ile ilişkiye geçen Bekir Subaşı'ya, talep ettiği Bağdat valiliği verilmiştir. Ne var ki daha sonra Şah Abbas, Bekir Subaşı'nın oğluyla birlikte hareket ederek kenti ele geçirecek ve Bekir Subaşı öldürülecektir[6] (Gökçek 2016: 39-40). Musul ve Kerkük'ü de ele geçiren Safevîler'den Musul geri alınmışsa da Irak, neredeyse tamamen onların denetimine girmiştir. Abaza Mehmed Paşa isyanının birinci safhasını atlattıktan sonra Sadrazam Hafız Ahmed Paşa komutasında Bağdat'ı geri almak için yapılan girişim (1625), kapıkulu askerinin isyankâr tutumlarının da etkisiyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Öz, 2005: 147; Howard, 1987: 200). Bundan sonra sekiz yıl boyunca devleti meşgul eden iki önemli olay olmuştur; taşradaki isyanları kontrol altına almak ve Bağdat'ı tekrar ele geçirmek. Özellikle Abaza Mehmed Paşa isyanı, devleti oldukça meşgul etmiştir.

Bağdat'ı geri almakla görevlendirilen Sadrazam Hüsrev Paşa'nın 1629 yılındaki başarısızlığı neticesinde ordu; önce Musul'a, daha sonra Mardin'e, nihayette de Diyarbekir'e çekilmek zorunda kalmıştır. Bu cephedeki başarısızlıklar üzerine Hüsrev Paşa azledilerek yerine Hafız Ahmed Paşa yeniden 1631'de sadaret makamına getirilmiştir. Hüsrev Paşa'nın azli (25 Ekim 1631), kendisini destekleyen yeniçerilerin büyük tepkisine yol açmıştır. Öte yandan Paşa'nın Diyarbekir'den ayrılarak Tokat'a geçmesi üzerine önce buradaki sipahi zorbaları, sonra da Anadolu'nun diğer yerlerindeki asi liderler harekete geçmişlerdir. Hüsrev Paşa'nın yeniden sadarete getirilmesini isteyen yeniçeri ve sipahi zorbaları, İstanbul'a davet edilmiş, bunlar da büyük bir kalabalıkla şehre gelmişlerdir. Topal Receb Paşa'nın da tahrikleriyle Hüsrev Paşa'nın azlinden sorumlu tuttukları Hafız Ahmed Paşa da aralarında olmak üzere on yedi devlet adamının kendilerine verilmesini isteyen isyancılar, genç padişahın direnmesine rağmen amaçlarına ulaşmışlar, Padişah'ın çok sevdiği Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesi üzerine Topal Receb Paşa sadrazamlığa getirilmiştir[7] (Peçevi, 1992: 393-395; Topçular Katibi, 2003: 963-971; Hasan Beyzade, 2004: 1032-1039; Uzunçarşılı, 1973: 178-179; Parry, 1976: 138; Çabuk, 2005: 52-54).

---

[5] II. Osman'ın öldürülmesiyle merkezde tam bir terör havası esti. Yeniçeriler güçlerinin derecesinin ummadıkları seviyede olduklarının farkına vardılar. Önce İstanbul'da başlayan kargaşa ortamı daha sonra taşraya yayıldı. Öyle ki Erzurum Beylerbeyi Abaza Mehmed Paşa, padişahın kanını dava ederek ortaya çıktı. Orta ve Doğu Anadolu'ya hakim oldu ve kapıkulu kıyımına başladı. Bu büyük isyan Abaza Mehmed Paşa'ya Bosna Beylerbeyliği verilmek suretiyle 1628 yılında durdurulabildi (Emecen, 1999: 50; İnalcık, 1980: 298-299; İnalcık, 1988: 355; Imber, 2002: 78-79).

[6] Konu ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Gökçek, 2016.

[7] 1630-1631 kışında olan olaylar IV. Murad'ın devletin dizginlerini ele almasında oldukça etkili olmuştur (Parry, 1976: 143-144; Howard, 1987: 202).

IV. Murad'ın bu isyandan sorumlu tuttuğu Hüsrev Paşa'nın üzerine Murtaza Paşa'yı gönderip onu bertaraf ettirmesi, yeniçeri ve sipahi zorbalarının bir kez daha sarayı basmalarına yol açmıştır.[8] Uzun süren bu isyan sonunda istedikleri devlet adamlarını teslim alıp katleden zorbaların IV. Murad'ın kardeşlerini öldürttüğü iddiasını gündeme getirmeleri, şehzadelerin kendilerine gösterilmesi talebini ve nihayet şehzadeler[9] için Sadrazam Topal Recep Paşa ve Şeyhülislâm'ın (Ahîzade Hüseyi Efendi) kefilliğini kabul ettirmeleri, IV. Murad'ın bu tür sıkıntıları atlatmasından sonra izlediği sert ve kanlı yöntemlerle otoritesini kurma girişiminin tohumlarını atmıştır (Öz, 2005: 148; Howard, 1987: 201; Imber, 2002: 80). IV. Murad, bu olanları asla unutmamış, yeri ve zamanı geldiğinde gereğini yapmaktan çekinmemiştir.

2. 8 Haziran 1632 Tarihli Ayak Divanı

Döneme ait eserlerde ve modern çalışmalarda; saraydaki mücadelelerden (valide sultanların etkisinden vs.) ve vezirlerin entrikalarından sıkça söz edilir. Özellikle Parry'nin (1976: 136) IV. Murad'ın hemen öncesi ve sonraki dönemler için ifade ettiği gibi merkezdeki görevliler arasında, en çok da sayıları dokuza varan vezirler arasında, hizipleşme ve entrika olduğu vurgulanır. Devletin en yüksek makamı olan sadrazamlık için kıyasıya bir rekabet ve iktidar savaşının mevcudiyeti vakidir. Bu iktidar savaşı esnasında sık sık ittifaklar oluşmuş, bunlardan biri de ulema ile yapılanıdır. Onlar da bu iktidar ve nüfuz mücadelesi içinde yer almışlardır. Yukarıda da anlatılan olaylarda bu mücadeleyi fark etmek mümkündür. Bunun en tipik örneklerinden biri, merkezdeki kıdemli vezirlerden olan Topal Recep Paşa'dır. O, Hüsrev Paşa'dan evvel sadrazamlığı beklerken Hüsrev Paşa sadrazam olmuş, Hüsrev Paşa'dan sonrada yine Hafız Ahmed Paşa'ya makamı kaptırmıştır. Bu olay Recep Paşa'yı çok üzmüş ve fırsat kollamaya başlamıştır, o fırsatı da İstanbul'a gelen Hüsrev Paşa taraftarı olan sipahi zorbalarını ve yeniçerileri el altından tahrik ederek bulmuştur (Uzunçarşılı, 1973: 179-180). Böylelikle yukarıda ifade edildiği gibi zorbalar, Hüsrev Paşa'nın ölümünden sorumlu tuttukları Hafız Ahmed Paşa ve on yedi kişinin kellesini istemişler[10], Recep Paşa'nın sadrazam, Ahizade Hüseyin Efendi'nin şeyhülislam olmasını sağlamışlardır.[11] Padişah, bütün bu olanlardan birinci derecede Topal Recep Paşa'yı sorumlu tutmuştur.

18 Mayıs'ta Padişah, sadrazam Topal Recep Paşa'yı huzura kabul etti. Bu olay, onun öldürülmesi ve Mehmed Paşa'nın sadrazamlığa getirilmesi şöyle anlatılır:

> … Padişah-ı cihan Sultan Murad Han hazretleri bunca sipah kavgasında ve an-garîb tafsil-i beyan olunacak İlyas Paşa fitnelerinde, Recep Paşa'nın ittifakı olup, Hafız Paşa'yı pâreletmek hususunda ve Hasan Halife ve Musa Çelebinin katlinde medhali olup, hafiye zorbabaşılara kise kise mallar gönderip, belki dahi ziyade tasallut hevasıyla hal' (padişahı tahtından indirmek) ve kadr (devlet işlerine musallat olmak düşüncesiyle) kastında olan eşkıyayı imdad-ı emvâl ve ruhsat ve mevaid (mal verip vaatlerde bulunarak) ile takviyet iden kendü idüğine zamîr agâh-i şehadet edüp (kalben kani olmuştu). Hafız Paşa vak'ası günü: "Beni dahi isterlerse de ver, padişahım" demesi ve dahi nice ahmakânesi mahz-ı degal (ahmakça sözlerinin), idüğü mütebeyyin olup (tamamen hile olduğu meydana çıkıp) ancılayin (o gibi) fitnelerde zorbalar padişaha muhalefet ve andan (Recep paşadan) hoşnut olmaları babında olup hususan şehzadelere kefil olması derun-i padişahide (kalbinde) cây-

[8] İsyancılar, İstanbul'da tam bir terör havası estirmişler, tüccarlara gözdağı vermişler, halkın yiyeceğine, içeceğine, mallarına resmen el koymuşlardı (Howard, 1987: 201).

[9] Zorbalar, padişahı ayak divanına çağırdılar ve Yeniçeri Ağası Hasan Çelebi ile musâhib Musa Çelebi ve Defterdar Mustafa Paşa'nın idamını istediler. Ayrıca padişaha güvenlerinin olmadığını ifade ederek kardeşleri şehzadeler Bayezid, Süleyman, Kasım ve İbrahim'i rehin olarak istediler. Kendilerine sadrazam ve şeyhülislam kefil oldu, ama Yeniçeri Ağası ve diğerleri idamdan kurtulamadılar (Peçevi, 1992: 395-396; Çabuk, 2005: 54).

[10] Bu on yedi kişi arasında Şeyhülislam Yahya Efendi, Defterdar Mustafa Paşa, Yeniçeri Ağası Hasan Halife ve musâhib Musa Çelebi de vardı.

[11] IV. Murad, Hafız Ahmed Paşa'nın öldürülmesine, yakın sırdaşı Musa Çelebi'ye çok üzüldü ve intikamını alacağına ahdetti (Hasan Beyzade, 2004: 1035).

> gîr (yerleşmiş) olup katline tasmim buyurmuşlardı (karar vermişler idi). Ve cülus hususunda zorbalara muhalefet edip Rum-Mehmed ile (birlikte) ol maslahata rıza virmeyen (o işe razı olmayan) Yeniçeri ağası Köse Mehmed Ağa dahi, huzur-u hümâyuna bî-teklîf varıp, ahs-ı havas-ı (padişahın en yakın adamlarından) padişahiden bir merd-i hayr-hâh olmağın (hayır düşünen olmakla), bu fesatlarda cümle Recep Paşa'nın sun'u olduğunu sem-i padişahiye ilka idüp Recep Paşa'nın bed-hâh (kötü niyetli) olmasında kalb-i padişahinin kalbinin şekki (şüphesi) kalmamış idi. Binaenaleyh mah-ı Şevvalin yirmi sekizinci günü padişah-ı âlempenah, vezir-i azam Recep paşayı içeru saraya davet etti. Tahiyyat ve selam ile hâk-bûse ettikde; "Gel beru topal zorba başı" deyu hitap etti. Zira (Recep paşanın) ayaklarında nikris illeti olmağla leng-vari (topallayarak) yürür idi. Bu hitaptan can başına sıçrayıp: "Haşa padişahım! Vallahi ve Billahi padişahımın rızasından taşra zerre kadar vaz' ve hareketim yoktur" deyup yemin ile ibra-i zimmete başladı (temize çıkmağa çalıştı). Lakin derya-yı gazab-ı şehriyari bir mertebe… olmuşdu ki (padişahın hiddet deryası öyle dalgalanmıştı) bir vecihle teskini muhal idi (hiçbir suretle sükûnet bulması mümkün değildi): "Bire kafir! Abdest al" deyu buyurdu. Meğer Hafız paşa vak'asında ayak divanı olmak için, Recep Paşa, padişahı taşra davet ettikde: "Padişahım, abdest alın öyle dışarı çıkun" deyü tahfif etmişdi. Padişah (bu defa) ona ta'riz edip ateş-i hışm-ı sultani (padişahın hiddet ateşi) alev-hîz olmakla: "Şu hainin tiz başını kesin" deyu ferman ettikde, cellat hazır bulunmayıp zülüflü baltacılar kement atıp boğup vahşet-i Seray-ı fenaya gönderdiler (…) (Naîmâ, 1864: 110-111).

Aslında dışarıda onu destekleyen zorbaların elebaşlarından bir grup beklemekteydi. Recep Paşa'nın naaşı[12], boğazında kement izi, siyah bir yılan gibi görünür halde bir hasır üzerine konulup sürüklenerek Bab-ı Hümayun'dan dışarı bırakıldığında zorbaların ve adamlarının kalplerine padişah kahrının korkusu düşüp perişan oldular. Bundan sonra Tabanıyassı Arnavut Mehmed Paşa'ya sadrazamlık mührü verilip[13] zorbaların hakkından gelinmiş olundu.

İsyancılar, hiç beklemedikleri bir anda Recep Paşa'nın öldürülmesine kızdılar, ama itiraz etmeye de cesaret edemediler. İki-üç hafta ne yapacaklarını bilemediler. 8 Haziran 1632 günü Ok Meydanı'nda toplanıp *İstanbullu olanlara ve hanlarda oda döşemeyene hizmet verilmesin ve sene sonuna kadar beklemek zordur, hemen hizmetler şimdi dağıtılsın* diye sadrazama ısrarcı oldular ve istedikleri işleri ve memuriyetleri yazıp gönderdiler. İstanbul tebaasından birçok kimse bile bu işlerden faydalanmak için hanlarda oda tutmuşlardı. Tabanıyassı Mehmed Paşa tedbirli ve dikkatli biriydi. İsyancıların taşkınlıklarını ve tecavüzlerini görüp kökünün kazınması konusunda verilen emrin farkındaydı, ama bu işi nazik bir şekilde halletmek istiyordu. Bunun için Naima'nın ifadesiyle latif hileler kullandı. İsyancıların isteklerini padişaha bildirdikçe bir padişah fermanı geldi ki *min-ba'd ecdâd-ı i'zâmım zamânında müdâhale itmedikleri hıdmetler virilmeye* (Naîmâ, 1864: 112).

Bunu duyan isyancılar, Sultan Ahmed Camii önündeki At Meydanı'nda toplandılar. IV. Murad, derhal Sinan Paşa Köşkü'nde bir ayak divanı toplanmasını emretti (Yılmazer, 2006: 179). Bu ayak divanına Sadrazam Mehmed Paşa, Şeyhülislam Ahizade Hüseyin Efendi, Rumeli ve Anadolu kazaskerleri Karaçelebizade Mehmed Efendi[14] ve Hocazade Abdullah Efendi, Nakibü'l-eşrâf allame şeyhi Seyyid Mehmed b. Şeyh Mahmud, Şeyh Kadızade, Yeniçeri Ağası Cafer Ağa ve Ahmed Ağa, kısaca bütün devlet erkânı katıldı (Topçular Kâtibi, 2003: 973; Naîma, 1864: 112-113; Uzunçarşılı, 1973: 181-182; Howard, 1987: 204). Padişah kendisi için hazırlanan tahta çıkarak huzurda bulunanlara karşı uzun bir konuşma yaptı. Konuşmasının başında, *Eğer sipahi kullarım mutî*'

[12] Topal Recep Paşa, 10 Şubat 1632-18 Mayıs 1632 tarihleri arasında yaklaşık 3 ay, 7 gün sadarette kalmıştır (Danişmend, 1971: 34).

[13] Topçular Katibi'nde de (2003: 972) "Recep Paşa'ya gazab olub katl olunur. Veziriazamlığı Mehmed Paşa'ya sadaka itdiler" denilmektedir. Peçevi (1992: 398-399), aynı olayı anlatmakta, tarih olarak 1040 yılı Şevvali'nin 27'sini belirtmektedir.

[14] Topçular Kâtibi (2003: 973), Çeşmi Efendi olarak yazar.

ve münkaed iseler, aralarından birkaç pir ve ihtiyar kimseleri ihtiyar idüb göndersinler diyerek At Meydanı'nda toplanmış olan isyancılardan temsilci istedi. Elebaşları korktukları için, asker içinden birkaç kişi seçilerek gönderildi. Onlar da gelip tahtın karşısında baş koyup durdular (Naîmâ 1864: 113).

Sinan Paşa Köşkü'nün sahil kısmı halk ve askerlerle doldu. Etrafı yeniçeriler kuşatıp ağalarıyla, padişaha itaat ve kulluklarını ispat için yemin ettiler, padişahın konuşmasından çok etkilendiler. Bir ara hep bir ağızdan; *Devletlu padişahım! Sen bizim padişahımızsın! Ve zıllullahsın (Allah'ın gölgesisin) ve bizim sana bir vecihle muhalefetimiz yoktur dost ki dost düşman ki düşmanımı (Padişahımızın düşmanları bizim düşmanlarımızdır)* dediler (Naîmâ, 1864: 114).

Padişah da askerin üzerindeki psikolojik etkisini gittikçe hissettiriyordu. Bu manevi atmosferden istifade etmesini bildi ve bir Kur'an getirtip yeniçerilerden, kitaba el basarak yemin etmelerini istedi. Yeniçeriler ve diğer kapıkulu askeri, Kur'an'a el basarak *vallahi, billahi* diyerek emri yerine getirdiler. Daha sonra IV. Murad sipahilere hitaben;

> Be hey kavimsiz siz ne aceb taifesiz ki size bir vecihle söz tefhîm olunmaz ki inkiyâd idesiz. Bu sizin muhalefet ve fitnecûyluk ittiğiniz sebebden devlet ve saltanata vehm ve za'af gelib sizin teklif-i mâlâ yutâkınıza tahammül müte'azzir oldu. Hem kulunuz deyu ita'atı müş'ir kelimât idersiz hem cemî-i aklâm cibayât ve irâdât-ı divaniyyeye cümle hizmet namına müstevli olub raiyyeti pay-ı mal ve harab itdiniz. Aranızda hakka kâ'il olmayanları himayet itdiğiniz sebebden içinizde serkeş insafsız eşkıya çoğalıb sizin gibi ihtiyarları ve u'kelalayı amele olmaz olub alemi soyup reayayı dağıttılar siz 40 bin adam oldunuz istediğiniz hizmetler cümle beş yüz olmaz neden ulufe istersiz reayayı soyup dağıttınız (Naîmâ, 1864: 115).

Onlar da padişahın sözünü kesip;

> Allah göstermesin biz padişaha mutî'iz. Bize asi ve namını kabul etmeyiz. Dostuna dost, düşmanına düşmanız. ….Tazyik idüp terk-i edeb ve teklif-i mâlâ yutâk idenler bizim rızamızla değildür. Biz anların zaptına kâdir değiliz dediler. Padişah konuşmasına devam ederek; Gerçek siz ki anlar gibi ehl-i hava müfsidler çoğaldıkça men-ine mukayyed olmadınız tâ ki ecrâf ve ırgadât çoğalıb tevabi' sahibi olub etba-ı kuvvetiyle istinsar edüb zabitlerinin ve âkillerinin sözünü tutmaz oldular (Naîmâ, 1864: 116).

Sipahiler iyice sıkıştı. Kendi yeminlerine sadık kalmak zorunda kaldılar. İçlerinden bazıları itiraz edecek oldu, ama yeniçerilerin fazlalığından korktukları için sustular. Tekrar Kur'an üzere yemin edildi ve böylece asilerin hareketleri durdurulmuş ve askerler yatıştırılmış oldu (Naîma, 1864: 114-117).

Üç gün geçtikten sonra Padişah, Silahdar Ağası Ahmed Ağa'yı ve Sipahi Ağası Cafer Ağa'yı huzuruna çağırdı. Bunlardan zorba başılarını bulup teslim etmelerini istedi. Ahmed Ağa, bunu yapamayacağını söyleyip özür diledi ve aczini bildirdi. Bunun üzerine başı oracıkta vuruldu. Cafer Ağa, bu durumu görünce emrine amade olduğunu bildirip dışarı çıktı (Naîmâ, 1864: 121-122). Öte yandan At Meydanı'nda toplanmış bulunan zorba başıların ortadan kaldırılması ferman olundu. Bunlardan Ahmed Ağa, Saka Mehmed, Cin Ali, Cadı Osman gibi elebaşılar öldürüldü (Çabuk 2005: 58). Yemişçi Mustafa kaçıp kayboldu. Salih Efendi Mısır'a kaçtı, ama I. İbrahim zamanında yakalanıp öldürüldü. Mahmud Ağa oğlu Sarı Mustafa ve Kel Abdi kaçıp gizlendiler. Bıçakçıoğlu Mehmed İlbasan'a kaçtı. Kumru isimli eşkıya başı yakalanıp asıldı (Naîmâ, 1864: 123-124). Deli İlahi adındaki zorba başı Seydişehir'e yerleşmiş ve civarını kasıp kavurmuş, bir hayli de taraftar bulmuştu. İşte bu azılı zorba ulufesini almak için İstanbul'a gelmiş, adamları onu uyarmış, ama o yine de şehre girmiş ve derhal yakalanıp idam olunmuştur. Deli İlahi'nin öldürülmesi diğer isyancıların çözülmesinde etkili olmuştur (Cezar, 1960: 1887). Böylece IV. Murad, geriye kalan diğer küçük elebaşlarını da ortadan kaldırdı. Hem devlet erkânı hem de uzunca bir süredir bu zorbaların baskısı altında olan padişah rahatlamış oldu. Annesi valide sultanı Harem'deki odasına kapattı ve

hiçbir devlet işine karıştırmayarak devletin dizginlerini eline aldı. Gelirleri az olanlardan sağ ve sol ulufecilere kırkar, ellişer akçe terakki verildi. Diğer saray muhafızlarına da bir miktar zam verildi (Naîmâ, 1864: 124).

1632 tarihli ayak divanı, merkezî hâkimiyeti güçlendirme konusunda Kanunî zamanından beri atılmış en önemli adımdı. IV. Murad, sipahilerin isyanından sonra bütün devlet erkânını topladı ve onlardan sadakat yemini aldıktan sonra tüm askerî ve bürokratik yönetim kademelerine ayrı ayrı hitap ederek onları yaptıklarıyla yüzleştirdi, asilik ve yolsuzlukla suçladı, kendilerini savunmalarına bile müsaade etmedi. Gereken temizliği kendi içlerinde yapmalarını emretti ve pek çoğu öldürüldü. Devletin gücünün yetmediği yerlerde, özellikle taşrada, halktan bu temizliği kendi kendine yapması istendi (Barkey, 1999: 234). Bir başka ifadeyle kendinden önceki padişahlar gibi IV. Murad da temizliğin son noktasının halkın adaleti ile konulmasını emretti; devletin *nefîr-i âmm* (genel seferberlik) ilan etmesiyle toplu halk eylemleri gerçekleşti. Sipahi, yeniçeri ya da saruca-sekban olsun, tüm suçluların ortadan kaldırılması yoluna gidildi (İnalcık, 1980: 304-307).

Otuz günden fazla süren bu ayak divanının taşıdığı önem, zorbaları temizlemenin yanında adlî ve idarî görevlilerinin karşılaştıkları sorunların, o sıralarda ülkenin bünyesini sarsan rüşvetin, iltimas ve kanunsuzlukların bütün çıplaklığıyla ele alınmasını beraberinde getirmesidir. Herkes kendine sorulan soruya açıkça cevap vermiş, önemli olan meseleler alenen tartışılmıştır. Deyim yerindeyse bu ayak divanı ile memleketin hastalığına teşhis konulmuş ve müştereken çare bulunmaya çalışılmıştır (Cezar, 1960: 1885). Bütün bunlardan sonra hâkimiyeti güçlendirme, ihya ve reform çabalarına girişilmiştir.

3. 1632-33 Yıllarında Yapılan Genel Yoklamalar

IV. Murad, ülke yönetimini yeniden düzene sokabilmek için başta Koçi Bey olmak üzere güvendiği kişilerden yapılacaklarla ilgili raporlar istedi. Bu raporlar/layıhalar ağırlıklı olarak *kânûn-ı kadîm*in ihyasını teklif etmekle birlikte bunun için de kul taifesinin kontrol altına alınmasını, rüşvetin ortadan kaldırılmasını, makam ve mansıbların hak edenlere verilmesini ve halka iyi muamele edilmesini tavsiye eder nitelikteydi. Koçi Bey öncesinde de benzer tekliflerin yapıldığını belirtmek gerekir (Öz, 2005: 149). Koçi Bey'in merkezî ordunun mevcudunun azaltılması ve timar sisteminin ihyası gibi teklifleri dışında padişahın güçlü olması, yönetimi sıkıca elinde tutması hakkındaki sözleri padişahın görüşlerine ve niyetlerine kesinlikle uyuyordu[15] (Kunt, 1988: 22). Yukarıda zikredilen olaylarla kul taifesini disiplin altına alan Padişah, ülkedeki timar ve zeametlerin yoklanması emrini de vermiştir (Yılmazer, 2006: 179).

IV. Murad'ın timar sistemi ile ilgili yapmaya çalıştığı düzenleme kararı özellikle idarî ve askerî amaçlı idi. Yoklamada ilk amaç, Abaza Mehmed Paşa'nın başını çektiği II. Osman'ın öldürülmesinden sonra taşrada ortaya çıkan isyanların tekrarlanmasını önlemek ve ikinci olarak da Bağdad üzerine hücumu yenilemek için Osmanlı ordusunu güçlendirmekti. Kısacası bu reformun amacı[16], taşradaki karışıklığı düzeltmek ve Bağdad'ı geri almaktı (Howard, 1987: 207). Barkey (1999: 75) bu durumun gerekçesini şu şekilde izah eder: Bir yandan yeniçerilerin gücünün arttığının farkında olunduğu, diğer yandan da (Bağdad'ın geri alınması gibi) imparatorluğun askerî hedefleri

[15] Barkan (1993: 323), Koçi Bey'in timar sisteminin ıslahı için teklif ettiği tedbirlerin IV. Murad tarafından derhal ve büyük şiddetle tatbik sahasına konulduğunu ifade etmektedir. Ancak ideal kanunun şartları dikkate alınmaksızın mevcut durumu koruma çabası dikkati çekmektedir.

[16] Barkey (1999: 75), Howard'ın tezinden alıntı yaparak reformun amacını, taşrada yeniden bir düzenleme ile hâkimiyeti perçinleme faaliyeti ve timar sisteminin XVII. yüzyılın koşullarına uygun yönlerini öne çıkararak sistemden arta kalanları kurtarma çabası olarak görür. Yeniden düzenleme yapmanın, geleneksel timar sistemine geri dönmek değil, daha çok bu kurumu etkileyen yeni uluslararası ve ülke içindeki koşullara uyum sağlamak anlamına gelmediğini yine Barkey (1999:75) ifade etmektedir. Yeni düzenlemeler, stratejik kaygılarla geleneksel hukukun diliyle, o hukuka uygun olarak (kânûn-ı kadîm) ifade edilmiş, böylelikle toplumdaki daha geleneksel unsurlar için kabul edilebilir hale getirilmişti (Howard, 1987: 211).

vb., IV. Murad'a taşra sistemi ve onun temel unsuru olan sipahi ordusunun baştan aşağı yenileme çabası içine girmeye zorladığını Barkey ifade etmektedir. Murphey'in (1979: 552-553) yayınladığı *Veliyüddin Telhisi*'nde, padişahın yeniden düzenleme gayretleri onaylanmakta ve yeniçeri-sipahi dengesinin kurulmasının, yeniçerilerin daha da güçlenmesinin engellenmesi bakımından önemi vurgulanmaktadır.

Süleymaniye Kütüphanesi'nde Reisülküttap 1004'de kayıtlı olan IV. Murad'ın 1632-33 yıllarındaki timar ve zeamet konusundaki teftiş için sadrazama gönderdiği emirnameye istinaden yazılan telhisler, bize bu konuda ne gibi sıkıntı ve problemlerin olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Çünkü emirnamede IV. Murad, timar işlerindeki yolsuzlukların devletin içinde bulunduğu sıkıntıların belli başlı kaynaklarından biri olduğu hatırlatılmakta ve bunun bir din ve devlet işi olarak ele alınmasını ve gerekli düzenlemelerin yapılmasını istemektedir. Evâil-i Muharrem 1042 (Temmuz-Ağustos 1632) tarihli emirname şu şekildedir;

> Kılıc yoklaması fermân olundukda yazılan evâmir ve berâtın sûretleridir. Husûs-ı mezbûr için şeref-sudûr bulan hatt-ı hümâyûn-ı şeref-makrûn suretidir.
>
> Sen ki vezîr-i a'zamsın ze'âmet ve tîmâr tashîhi umûr-ı dîn ve devletdendir. İmdi bugünden sonra Beylerbeyilere emirler gönderesin her kimse ki mahallinde bayrağı elinde bulunmaya ve dirliklerini yine ol sancakda sâkin olmak üzre yerlüye ve 'ulûfesin hazîneye koyun. Yerlü bölük halkına ve gayrilere tevcîh ideler. Fevt olanların dirliklerin dahi bu minvâl üzre tevcîh ideler. Defterhâneden dirliklerinin icmâllerin çıkarub 'alet-ta'cîl onları götüresin. Ve ba'de'l-yevm, Âsitâne'de ze'âmet ve tîmâr ve davası??? dinlenmeye düşen mahlûller verilmeye ve buna müte'allik emirler yazılmaya ve ferâgat ahvâli olmıya ve çavuş ve müteferrika ve gediklü ve sâ'irleri dinmeye (?) 'umûn üzre Beylerbeyilere havâle olmuşdur. Bundan sonra bunun hilâfında söz işidirsem babam rûhu içün katl iderim. İmdi sana itimâd küllidir. Tenbîh itdiğim üzre 'amel idüb zinhâr bunun hilâfı işidilmeye. Devletimiz ihtilâli ze'âmet ve tîmâr böyle olduğundandır. Cevâbım birdir iki olmaz[17] (Ahkam ve Telhisat, Süleymaniye Küt. Reisülküttap, 1004: 154a).

Koçi Bey'in (1985: 96-98) timar ve zeametlerin gerektiği gibi düzeltilmesi ve teftiş edilmesi için gerekli şartları aynı emirnamedeki gibi ifade etmesi ilginçtir.

Rumeli teftişiyle ilgili olarak Vezir Hüseyin Paşa görevlendirilmiş[18], IV. Murad'ın talimatları uyarınca timar sahiplerinin timarlarının olduğu yerde ikamet etmesi, vaktiyle bozulmuş timarların

---

[17] Emirname *Gözüm ile 1042 Muharrem'nin evâ'il-inde şeref-sudûr bulan Dîvân-ı Hümâyûn'da cümle vüzerâ-i i'zâm ve vükelâ huzûrlarında okunub ber-mûceb-i fermân mübâşeret gösterildi* şeklinde sona ermektedir.

[18] Murphey'in yayınladığı Aziz Efendi Kanunnamesi'nde (1985: 39-40), *Rumeli Beylerbeyisi olan Vezir Paşa kullarına hitâben bir hatt-ı şerî tahrîr buyurulmak münâsib fehm olunur* demek suretiyle *Bundan akdem yoklamaya memur olan vezir Hüseyin Paşa kulları, Alaybeyilerin arz ve inhalarına itimad edip, nice ziamet ve timarları na-müstehikklara tevcih eylediği ihtimaldir. Fi'l-vaki vech-i meşruh üzre Alaybeyilerin haklarından gelip, "zikr olunan ziamet ve timarı ocak-erlerinden darb u harba kadir müstehıkk kimesneler talib olur ise tevcih eyleye" deyü ferman-ı âlî sâdır ola. Umum üzere Beylerbeyilere bu vech üzere hatt-ı hümâyûn-ı sa'âdet lâzımdır. Hîn-i yoklamada sepet ziamet ve timarlarına talib olanlara kadimi ocak oğulları (hizmetkarı olamayıp kadîmden ocak oğlu olduğuna iki zaim ve on) nefer ehl-i timar şehadetiyle Alaybeyileri arz eyledikde tevcih eyleyesiz. Eğer etdikleri şehadetde kizbleri zahir olursa, "cümlesinin ziamet ve timarlarını âhara tevcih eyleyeler" deyü ferman-i hûmâyûn duyurula. Hin-i yoklamada düşen mahlulatı ve hizmetkâr üzerinde bulunan sepet ziamet ve timarlarını ulufeli kul taifesinin aslı u cinsi pak olup, yoliyle iziyle gelenlere tevcih eyleyeler. Mücerred "ağır ulufelidir hazineye nâfidir" deyü amel-mandelere(yaşlı işyapamaz) ve fürumayelere(sütü bozuk, nesebi bozuk) tevcih olunmaya deyu ferman buyurula. "Hin-i yoklamada darb u harb ve ceng u cidâla kâdir kuvvet-i kâhire eshabından ocak oğlu ocaklar, hizmetkârları üzerinde bulunan sepet ve ziamet ve timarlarına kendiler tâlib iken âhara tevcih olunmaya"* şeklinde ferman çıkarılmasını tavsiye etmektedir. Devamında Rumeli ve Anadolu Beylerbeyilerine bu minval üzre bir hatt-ı şerîf lazımdır ki: *Ellerinde ibtida ve terakkî hükümleri olmayanlara ziamet ve timar tevcih olunmak hilâf-ı kanundur. Ammâ hin-i yoklamada mahlûl ve hizmetkâr üzerinde bulunan timarlara ceng u cidal ve dab u kitâl etmeye kâdir, kadîmî ocak oğulları tâlib olduklarında ibtida hükümleri olmadığı takdirce kimesnenin hizmetkârı olmayıp kadîmden ocak oğlu olduğuna iki za'im ve on nefer ehl-i timar şehadetiyle Alaybeyileri arz eyledikde tevcih ve derdest edip ve esamilerin defter ve der-i devlete arz eyleyeler ki bu taraftan ibtida ve terakki hükümler yazılıp gönderilip,*

yeniden başkalarına verilmesi ve tartışmalı timarların durumunun çözülmesi konusunda Vezir Hüseyin Paşa tam yetkili kılınmıştır. Paşa da bu talimatlar doğrultusunda teftiş için Sofya'ya gitmiş, uygulama esnasında gördüğü sıkıntıları merkezle paylaşmıştır. Bu yazışmalar timar ve zeametlerin durumunu göstermesi açısından çok önemlidir.

Eski bir vezir olan Hüseyin Paşa[19] 19 Temmuz 1632 tarihinde Rumeli Eyaleti'nin teftişiyle görevlendirilmiştir. Ama muhtemelen bu göreve Temmuz sonunda başlamış olmalıdır. Topçular Kâtibi (2003: 974), Paşa'nın otağını Sofya Sahrası'na kurup yoklamaya başlamasını Rebiü'l-ahir gurresi 1042 (16 Ekim 1632)[20] olarak bildirir. Padişah, Hüseyin Paşa'ya, tüm timar ve zeamet sahiplerini toplayıp, beratlarını inceleyip, hak eden sipahilerin beratlarını yenilemek suretiyle Rumeli'deki vilayetlerin yeniden düzenlenmesi görevini vermiştir[21] (Reisülküttap, 1004: 155a-155b; Howard, 1987: 211-212; Murphey, 1981: 1098).

Bu talimatlara biraz daha yakından bakılacak olursa her timar sahibinin, sefer veya herhangi bir hizmet için çağrıldığında hemen alaybeyilerinin sancağı altında toplanabilmesi için timarlarının bulunduğu yerde ikâmet etmesi şarttır; bu şartı yerine getiremeyecek olanların ve Beylerbeyilerin yapacağı yoklamada belli bir zaman zarfında beratlarıyla gelip kimliklerini ispat edememiş olanların timarları ellerinden alınacaktır (Reisülküttab, 1004: 154b; Barkan, 1993: 323; Murphey, 1985: 40). Daha önceleri savaşlarda timar sahiplerinin gayretleri sayesinde büyük fetihler yapılabildi. Ama şimdilerde ise timar ve zeamet sahipleri bir süredir teftiş edilmemekte, herkes istediği yerde ikâmet etmekte olduğu için disiplinlerini kaybetmiş oldukları hatırlatılmaktadır (Reisülküttab, 1004: 154b; Howard, 1987: 210).

Diğer bir talimat, zamanla bozulmuş timarlar hususundadır. Başmaklık, arpalık olarak kullanılmak, gelirleri bazı saray mensuplarına ve emeklilerine verilmek veya merkezî devlet hazinesine gelir kaydetmek üzere hasa dönüştürülmüş eski timarlar tekrar ayrıştırılıp[22], bizzat sefere gitmek ve timarın bulunduğu yerde ikamet etmek şartıyla *ulûfeliden tâlib olanlara* veya *harb ü darbe kâdir, yarar ve müstehakk yiğitlere* verilecektir[23] (Koçi Bey, 1985: 96; Barkan, 1993: 323).

Yine Hüseyin Paşa'ya gönderilen diğer bir talimatta; nizalı timarların sahiplerinin dinlenip, kesin surette kararlar vermeye ve yapılan başvuru veya şikâyetler çerçevesinde inceleme yapılıp, halka zulmeden timar sahibleri tespit edildiğinde onlar için gerekli işlemin Paşa tarafından yapılması emri verilmiştir. (Reisülküttab, 1004: 158a-b; Howard, 1987: 213; Barkan, 1993: 323).

Aslında bu talimatlara bakarak timar sistemini yeniden düzenleme çabasının gayesini açıkça görmek mümkündür. Öncelikli hedefin, timar ve zeametlere olabildiğince çok fazla sayıda insan

---

vardıkda mucebince beratları virile. Yine devamında bir ferman daha yazılması istenmekte: *Hin-i yoklamada kul ve hizmetkâr üzerlerinde bulunup erbâb-ı istihkâka tevcih olunan sepet timarlarının ve ziametlerinin berât-ı cedîd ile zabtına vardıklarında mansub ve ma'zul beylerbeyiler ve ümera ve zu'ama ve erbâb-ı timar ve Bölük-halkı ve bi'l-cümle her ne mâkule dirlik sahibi olurs olsun bila tehir haklarından gelesiz ki mucib-i ibret ve sebeb-i nasihat olup, bir ferd dahi hilaf-ı ferman-ı hümâyûn vaz'etmeyeler* diye tenbih ve padişah tarafından vurgulanması tavsiye edilmektedir. Aynı ifadeleri Koçi Bey Risalesi'nde de (96-98) görmek mümkündür.

[19] Hüseyin Paşa'nın Rumeli Beylerbeyiliği'ne getirilme tarihi 22 Zilhicce 1041 (10 Temmuz 1632)'dir (Topçular Katibi 2003: 973).

[20] *Vezîr Hüseyin Paşa, Mîr-i mîrân-ı Rumeli otakların Sofya sahrasında kuruh, sancakbeyleri ile ve alaybeyleri cem' oldukda, isnâ ve erba'în ve elf rebî'ü'l-âhirinin gurresinde dernek iderler.* Howard'da (1987: 212), Topçular Katibi'ne dayanarak bu tarihi 16 Ekim 1632 olarak ifade eder.

[21] Ferman şöyle başlıyor: *Bin kırk iki senesinde memâlik-i mahrûsede kılıc ze'âmet ve tîmâr yoklanub tashîh olunmak için??? hatt-ı şerîfle fermân-ı hümâyûn sâdır olub vezâret-ı sâmileriyle Rumili Eyâleti Vezîr Hüseyin Paşa hazretlerine husûs-ı mezbûr için yazılan evâmir-i şerîfe sudur…*

[22] Bu konuda ayrıca bkz. Linda T. Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar -Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century- Part II, Including the Seventeenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, 45 (45), 2015., s. 13.

[23] Dikkati çeken husus şudur: Hüseyin Paşa'ya *mahlûl tîmârların gerçek sipâhî çocuklarına değil de, 'ulûfeli kullarımdan Rumeli'de oturanlardan taleb idenlere* (Reisülküttab 1004: 156a-b), *"yerlü bölük halkına"* (Reisülküttab, 1004: 154a) verilmesi şeklinde olmasıdır.

yerleştirmek, bu sayede timarlı sipahi ordusunun sayısını artırmak olduğu aşikârdır.[24] Timar ve zeametlerin kimlere verileceği konusundaki yeni kurallar arasında *mahlûl tîmârların gerçek sipâhî çocuklarına değil de 'ulûfeli kullarımdan Rumeli'de oturanlardan taleb idenlere* (Reisülküttab, 1004: 156b) ve *yerlü bölük halkına* (Reisülküttab, 1004: 154a) verileceği bulunmaktadır. Yani timarların, timar sahiplerinin oğullarına verilmesi zorunluluğu artık yoktur.[25] Merkezden Erzurum vilayetindeki timar ve zeametlerin yoklanmasına dair gönderilen emirlerde bunu açıkça görmek mümkündür. Burada;

> ..... kurallara göre alaybeyine tabi olup aynı sancakta ikamet eden ve birim başına bir akçeden fazla olarak kayıtlı olanlara bir belge verilmesi emredilmiştir. Timar boş kaldığında veya başka herhangi bir nedenle, gerekli görüldüğü takdirde timar ya da zeamet, sipahi birliklerinin maaşlı mensuplarıyla kapıkullarından talip olanlara ve maaşlı görevlilerden olmadıkları halde layık olduklarını ispatlayabilen değerli gençlerden talip olanlara, hizmette bulundukları vilayette ikâmet etmeleri şartıyla, verilmelidir. (Howard, 1987: 215-216'dan naklen TT 755: 2; Barkey, 1999: 77)

Yukarıda ifade edildiği gibi bu talimatlar Hüseyin Paşa'ya ve diğer Beylerbeyilere de aynı şekilde gönderilmiştir. Bu talimatlar *kânûn-ı kadîm*in ihyasını, yani eski kuralların yeniden uygulanmasını savunan nasihatname yazarlarının tavsiyelerine ters düşmesi açısından oldukça ilginçtir. Çünkü onlar, timar sisteminin yeniden ihyasını isterken, timarların sipahilerin kendi oğullarına verilmesini kastediyorlardı. Timar sisteminin dışından kimselere timar tahsisini uygun bulmuyorlardı. Mesela Koçi Bey (1985: 97)'de *iki sancakda ze'âmeti ve tîmârı olanın birisi kendinde bırakılıb, geride kalanı eğer ocak oğlu ocak ise ve evlâdından ve akrabasından dirliğe lâyık ve müstehakk kimse var ise yerinde oturmak şartıyla onlara verile* demekte, aynı şekilde Veliyüddin Telhisi'nde (Murphey 1979: 551) timar tahsisi sürecinin düzensizliğinden bahsedilirken, bir çok timarın boş dururken bir çok timarın ise paylaşılamadığı şöyle aktarılmaktadır; *bu kargaşadan yararlanan vezîrler, kendi hâne halkına tîmâr tahsîsi yapabiliyor, bunlar arasında boş olub olmadığı bilinmeyen bir çok tîmâr bile olabiliyordu.* Bütün bunlara bakılarak timar verilmemesi gerekenlere bile timar verildiği görülebilmektedir. Timarlı sipahi ordusunun, artık vezirlerin kapı halkından kişilere, ulufelilere, yerlü bölük halkına ve cesur yiğitlere açıldığı anlaşılmaktadır. Özellikle silahlı maceraperest levendlerin katılımıyla askerî birliklerin büyümesi bekleniyordu (Barkey, 1999: 77).

Hüseyin Paşa, bu teftiş esnasında bazı konularda tereddüte düşmüş, bu konularla ilgili olarak merkezle yazışmalar yapmıştır. Paşa, özellikle *sultanzâde* (padişahın kızlarının oğulları) veya *paşazâde*lerin ellerindeki dirliklerin tasarruf şekillerini bu yeni talimatlara uydurmanın güçlüğünü yaşamış ve bunların ellerinde bulunan beratlarla birlikte bizzat yoklamada bulunsa dahi bunların bizzat sefere gitme adetleri olmadığından veya bazılarının sefere gitmeye müsait olmamasından dolayı bu gibilerin *yerlerine cebelüsü eşmek şartıyle* kayd-ı beratlarına işaret edilmiş ve dirliklerinin ellerinde bırakılıp bırakılmayacağı hususunu merkeze sorumuştu. Bu durum kendine arz edildiğinde padişah, *cebelü lâzım değildür, ze'âmet sâhibi kendisi gitsün, kim ise. Göreyim seni nice çalışursun. Eğer harem halkından dahi var ise, alub gayriye viresin* diye cevap vererek, talimatlarının kesin ve herkes için uygulanması gerektiğini ifade etmiştir (Reisülküttab 1004: 157a; Barkan 1993: 324; Howard 1987: 217). Aynı şey, bu teftiş esnasında dergâh-ı âli çavuş ve müteferrikaları, defter-i hakanî ve maliye kâtipleri ve diğer saray mensuplarından dirlik sahibi olanlar için de geçerli olmuştur. Çünkü bu

[24] Veliyüddün Telhisi, yedinci telhisde, yeniçerilere karşı bir denge kuvveti bulunması gerektiğinden söz etmekte, bunun da timar tevcihleri ile ilgili fermanla yapılması istenmektedir. .... *sepetlerde olan ze'âmet ve tîmârların erbâb-ı istihkâka tevzî' eylemesine ve gediklülerin refine ve sefere me'mûr olmalarına fermân-ı 'âlîşânları sadr edüb*.... Burada telhis yazarı, timarlı sipahilerin dirlikleri olan timarları ellerinden alınınca sayıları düşecek, sonuçta kapuhalkı hâkim duruma gelecek ve disiplini muhafaza etmek zorlaşacaktır. Ama orduda timarlı sipahi sayısı 70-80 bin olarak kalırsa Yeniçeriler serdara itaat etmek zorunda kalacaklardır. Çünkü yeniçeriler en fazla 5-10 bin piyadeden ibaret olacaklar; böylece onlara karşı bir denge unsuru haline geleceklerdir (Murphey, 1981: 1098).

[25] Aslında böyle bir zorunluluk yoktu, ama bir adet ve gelenek mevcuttu.

insanlar, türlü bahanelerle sefere iştirak vazifelerini ihmal ediyorlardı ve sayıları da oldukça fazlaydı. Koçi Bey, bunların sayılarını şu şekilde vermektedir; 1574'de 124 müteferrika varken 1632'de 463, 1574'de 356 çavuş varken 1631'de 1832, 1574'de 17 hazine kâtibi varken, 118 olmuşlardır (Koçi Bey, 1985: 43-44). Bunlar esasen timar sisteminin bozulmasının temel nedenlerinden biri olarak görülmüştür.

Hüseyin Paşa haftada iki gün Sofya'da timar ve zeamet sahiplerini yoklamaya tabi tutarken, aynı yılın Rebiülahir'inde (Kasım ayı) vefat etti. Yerine Vezir Bayram Paşa Rumeli Beylerbeyi oldu ve görevine devam etti (Naîmâ, 1864: 144). Topçular Kâtib'ine (2003: 974) göre, yoklamaya tabi tutulan eyaletler arasında Bosna, Budin, Kanije, Eğri, Temeşvar da vardır. Anadolu Eyaleti'ndeki timar sahipleri de beylerbeyi Mustafa Paşazade Mehmed Paşa[26]'nın maiyyetinde Kütahya'da toplandılar (Topçular Kâtibi 2003: 976).[27] Karaman Beylerbeyi Dilaver Paşa[28] da Konya'daki timar sahiplerini gözden geçirdi. Halep, Maraş, Sivas, Trablusşam, Trabzon, Erzurum, Diyarbekir ve Rakka eyaletleri ve Ekrad beyleri teftiş edildi (Topçular Kâtibi 2003: 976). Ama günümüze kadar sadece Anadolu, Erzurum ve Diyarbekir eyaletleri teftiş kayıtları arşivlerde ortaya çıkarılabilmiştir. Dolayısıyla teftişlerin geneliyle ilgili mevcut bilgiler oldukça azdır (Howard, 1987: 218).

Howard (1987: 218-219), Erzurum Beylerbeyi'ne hitaben kaleme alınan ve eyalet kâtibi tarafından Erzurum'daki teftiş kayıtlarını içeren kaydın mukaddimesinde nakledilen talimatın (hüküm) Evâ'il-i Rebî'u'l-evvel 1042/15-25 Eylül 1632 tarihini taşıdığını ifade etmektedir. Yine Howard, kaydın sonundaki bir nota istinaden Erzurum Eyaleti'ne sadır olan berat ve tezkerelerin suretlerinin/nüshalarının da yer aldığını ve bunların kayda geçiş tarihinin 1043 Şabanı'nın gurresi/31 Ocak 1634 olduğunu belirtmektedir. Bu tarih, teftişin tamamlandığı tarih olabileceği gibi teftiş kaydının İstanbul'a gönderilmek üzere suretinin çıkarıldığı (kopyasının tutulduğu) tarih de olabilir. Ancak bu her iki durumda da, aslında söz konusu tarihte teftişin tamamlandığı ortaya çıkmaktadır. Şu halde Erzurum teftişi, İstanbul'dan geliş ve İstanbul'a dönüş sırasında harcanan zaman hariç, bir yılın üzerinde bir süre devam etmiştir (Howard, 1987: 219). Diyarbekir Beylerbeyi'ne hitaben kaleme alınan bir talimat (hüküm), evâsıt-ı Muharrem 1042/28 Temmuz-7 Ağustos 1632 tarihini taşımaktadır (Reisülküttab, 1004: 159b). Yine Amîd bölgesinin yoklama zamanı bu tarihe tekabül etmektedir (Howard, 1987: 219).

Anadolu Eyaleti'ne ait yoklama kayıtlarından edinilen bilgi, yeni teftişlerin 1042-43/1632-33'de yapıldığı şeklindedir. Ruznamçe kayıtlarına göre teftiş, düzenli ruznamçe kayıtları son bulduğu 16 Ra 1042/1 Ağustos 1632'den sonra ve yeni ruznamçe kayıtlarının tekrar (rastlanmaya) başladığı 16 B 1042/7 Şubat 1633 tarihinden önce başlamış olmalıdır. Dolayısıyla Rumeli ve Anadolu'daki teftişlerin eş zamanlı olarak gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Murphey, 1979: 555; Howard, 1987: 219).

Yoklamaların yapıldığı ve timar reformunun uygulanmaya başlandığı sırada timarların durumu ve eyaletlerdeki timar sistemi ile ilgili bazı beklenmeyen durumların keşfedilmesine sebep olmuştur. Osmanlı yönetiminin bu durumlar karşısındaki tavrı, reformların pragmatik yanını da çok yönlü olarak ortaya koyması açısından mühimdir (Howard, 1987: 219-220).

---

[26] Nasuh Paşa kethüdalığından yetişerek Bağdad kuşatması esnasında (1625) vefat eden Mustafa Paşa'nın oğludur. Anadolu Beylerbeyliği'ne tevcihi 21 Safer 1042 (7 Eylül 1632)'dir. Naîmâ'ya (1864: 143) göre, Tayyar Mehmed Paşa'ya Anadolu Beylerbeyliği'nin tevcihi Küçük Ahmed Paşa'dan sonra İlyas Paşa'nın halledilmesinden sonradır. Bayram Paşa'dan sonra da 1638'de Sadaret'e getirilmiş, 3 ay 27 gün makamda kalmış ve Bağdad kuşatmasında 26 Aralık 1638'de şehit olmuştur. Vefatı IV. Murad'ı çok etkilemiş, *Ah Tayyar Bağdad Kal'esi gibi yüz kal'e değerdin, Allah taksîrâtını afv, cennette rûhunu nûr gark eyleye* diye dua etmiştir (Danişmend, 1971: 35; Uzunçarşılı, 1977: 386-387).

[27] Topçular Kâtibi (2003: 976) şöyle ifade eder: *ve Anadolu Eyâleti mîr-i mîrân Vezîr Mehmed Paşa da eyâletlerinde, Kütahya Sahrası'nda zü'emâ ve erbâb-ı tîmârları(n) mevcûdların yoklayub mahlûllerin ihrâc iderler.*

[28] Dilaver Paşa, İlyas Paşa'nın öldürülmesinden sonra Sivas Beylerbeyliği'ne getirilmiştir (Naîmâ, 1864: 143).

1632-33 teftişine göre Anadolu'ya ait kayıtlar eyalette 5.313 timar ve zeamet olduğunu göstermektedir. Bu rakamlar, aynı bölgeye ait Ayn Ali Efendi tarafından nakledilen 1570 ve 1580'li yıllara ait tahrir kayıtlarındaki *kılıç timarları* (7311 kılıç olarak belirtilir, 195 zeamet, kalanı kılıç timardır) dikkate alındığında (Ayn-ı Ali: 39) oldukça düşük gözükmektedir. 1632-33 yıllarına ait yoklamaları takip eden yıllara ait ruznamçe kayıtları, Anadolu'daki *kılıç timarları*nın sayısındaki düşüş ile ilgili muhtemel açıklamalar getirmektedir. Bu dönemde Osmanlı merkezî yönetiminin ortadan kaybolan timar ve zeametlerin çoğunun *sepet timarı* halini aldığına inandığı ortadadır. *Sepet timarı*, sahibinin bir müstehak bırakmadan ölümüyle boş ve tevcih edilmeyerek sahipsiz kalmış olan timarlar hakkında kullanılan bir tabirdir. Eskiden bir süre elde tutulması gereken kâğıtlar, intizar (gözlem) dosyası şeklinde bir sepette muhafaza edildikleri için bu adı almıştır. Bu timarlar, devlet büyükleri ile sancak beylerine me'kel (yemeklik) olmuştur (Pakalın, 1993: 175). Kaynaklarda bu terimin net bir tanımına henüz rastlanmış değildir; ancak bu uygulamayla timarların askerî olmayan amaçlara tahsis edildiği anlaşılmaktadır ve bu sebepten dönemin aydınları da bu uygulamayı tenkit etmişlerdir (Murphey, 1985: 43; Ayn Ali, 1979: 39). Ayn Ali Efendi taşra yöneticilerini, boş kalan timarları şahsi kazanç elde etme veya hane halkından olanlara tahsis etmeye yönelik gizlemeleri nedeniyle şiddetle eleştirmiştir (Ayn Ali 1979: 75-81). Merkezî yönetim gözüyle bakıldığında *kılıç timar* ile birlikte anıla gelen usulsüzlük, *kılıç* birimlerinin aslından koparılması ve kaybedilmesidir (Howard, 1987: 220).

Osmanlı yöneticileri timarların zeametlere ve haslara tahvil edil(ebil)diğinin farkındaydılar, sepet timarı ile ilgili sıkıntıyı ve boş kalan timarların ortaya çıkarılabileceğini gözlemleyebiliyorlardı. Ancak daha da önemlisi şunu fark ettiler; imparatorluk genelindeki timarların önemli bir kısmı boştu ve bir kimseye/yere tahsis edilmiş değildi, hatta bu hususta bir talep de yoktu. Osmanlı merkezî yönetiminin bu beklenmedik durum karşısındaki tavırlarını (siyasetlerini) ortaya koyan belgeler sadece ruznamçe kayıtlarında küçük alıntılar şeklinde mevcuttur. Bu konuyla ilgili (merkezden) verilen talimatlarda şu ifadelerin yer aldığını görmek mümkündür;

> Bir süre önce, Anadolu eyaletlerine dağılmış olan bütün mezru ve münbit dirlikler talimatlara uygun olarak yoklandı. Bu dirlikler, seferlere iştirak etmek ve timarının bulunduğu bölgede ikamet etmek kaydıyla, hiçbir zorluk çıkarmadan hak sahiplerine verildi. Ancak fark edildi ki verimsiz ve iskân olunmamış bazı "kılıç" zeamet ve timarları, bu yönde bir talep de olmaması nedeniyle, herhangi birinin tasarrufuna girmemiş, bu yönde bir berat alınmamış (verilmemiş), dolayısıyla boş kalmıştır. Dolayısıyla, iki veya üç "kılıç"ın birleştirilerek bir timar haline getirilmesi ve hak edenlere verilmesi mecburi bir durum olarak ortaya çıktı (Howard, 1987: 221-222).

Timarların neden boş kaldığı verilen talimatlardan rahatlıkla anlaşılmaktadır. Timar sahibi tasarruf ettiği topraklar üzerinden vergi toplayamamaktadır, çünkü buralar artık meskûn mahal değildir. Üretime elverişli değildir, çünkü üzerinde çiftçisi yoktur. Aslında XVII. yüzyıl başları, Osmanlı tarihinde *büyük kaçgun*lara sahne olan (Celali isyanları) ve köylülerin topraklarını kitleler halinde terk ettikleri bir dönem olarak bilinmektedir. Osmanlı yöneticileri tarafından verilen kararın öğretici bir yönü vardır. Osmanlı yöneticileri, dönemin ihtişamına uygun bir biçimde söz konusu toprakları yeniden iskâna tabi tutmayı ve ziraatı canlandırmayı denemediler; hatta bir asır öncesinde yapıldığı gibi ilgili bölgelerde yeni tahrir yapılması yoluna da gitmediler. Bunun yerine, eyaletlerdeki huzursuzluğu gidermenin askerî bir öncelik olduğunu düşünerek ve Bağdad taarruzunu yenileyerek pragmatik yöntemlere yöneldiler. Nasihatnâme literatüründe yer bulan bir timarın ideal büyüklüğü göz ardı edildi ve küçük timarlar birleştirilerek bir askerin ve maiyetindekilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek büyüklüğe çıkarıldı. Ruznamçe kayıtlarında bu timarlarla ilgili olarak verilen gelir rakamları aslında oldukça azdır; son tahrirlere ait rakamlar sözü edilen birleştirilmiş timarlara ait idiyse de, iskân edilmemiş bir toprak parçasının XVI. yüzyıl sonlarında kaydedilmekte olan vergi

miktarlarını sağlaması mümkün değildi. Bu durumda ruznamçe kayıtlarında yer alan timar vergi miktarlarının, XVII. yüzyıl başları için geçerli olması mümkün değildir (Howard, 1987: 222-223).

1632-33 yılına ait yeni timar düzenlemesinden sonra yoklama ve ruznamçe kayıtları yeni timar sahiplerinin karakterinin, merkezî yönetim tarafından daha farklı algılanmaya başlandığını gösterir. Artık vesikalar, söz konusu dirlikler için başvuru yapanların boyu, saç ve göz rengi, dikkat çeken vücut/beden özellikleri gibi fizikî (dış görünüşüyle ilgili) tanımını yapar (*Orta boylu ak benizli açık ve ince kaşlı Sefer oğlu mezkûr Receb tîmâr-ı mezbûru babası ferâgatinden alub berât eylemişdir* (Yoklama 1052: 9a).[29] Bu tanımlar şahsî arzlarda da yer alır ve merkezden çıkan berat (vb.) gibi bütün belgelerde muhafaza edilir. İlginç olan şudur, artık kendisine timar tahsis edilen arz sahibi tarafından devlet adına yerine getirilecek mükellefiyetlere daha az yer verilir. Artık dirliğin verilme nedeni çok genel ifadelerle dile getirilir: yaygın biçimde (genel olarak), *sâhib-i arz yarar ve emekdâr bir kul*dur. Sefere çıkmak söz konusu olduğunda, dirlik sahibi sadece *ordu-yu hümâyûna gelecek*tir. Sonuç olarak timarlarla ilgili yeni düzenleme sonrasına ait kayıtlar, önceki dirlik sahiplerinin meslekî geçmişlerini ve aile yapısını ortaya koymada daha yetersizdirler (Howard, 1987: 224-225).

Kısaca 1632-33 yıllarına ait timar reformunun yapıldığı bu dönemde alınan tedbirler, Osmanlı devlet erkânının dikkate değer bir biçimde realist davrandıklarını göstermekte ve Osmanlı ulema kesimi ile nasihatnâme zümresi içerisinde yer alan siyasî içerikli risalelerin müelliflerine öngörüldüğünden daha az önem atfedilmesi gerektiğini hatırlatmaktadır. Reformların asıl amacını oluşturan çerçeve, IV. Murad'ın saltanatının ilk yarısında elde edilen tecrübelerle şekillenmiştir. Bu hedeflerin ilki, yeniçeri birlikleri ve onların önderleri ile eyalet (taşra) beylerine bağlı askerler arasındaki siyasî rekabet sonucu eyaletlerde ortaya çıkan ve II. Osman'ın tahttan uzaklaştırılmasıyla ileri boyutlara ulaşan huzursuzluğu gidermek; ikincisi de, başarılı taarruzlar yapabilecek ve Bağdad'ı tekrar imparatorluğa katabilecek şekilde Osmanlı askerî gücünü etkili hale getirmektir (Howard, 1987: 226).

Sonuç

IV. Murad'ın timar sistemi ile ilgili yapmaya çalıştığı düzenleme kararı, özellikle idarî ve askerî amaçlı idi. Yoklamada ilk amaç, Abaza Mehmed Paşa'nın başını çektiği II. Osman'ın öldürülmesinden sonra taşrada ortaya çıkan isyanların tekrarlanmasını önlemek ve ikinci olarak da Bağdad üzerine hücumu yenilemek için Osmanlı ordusunu güçlendirmekti. Kısacası bu reformun amacı, taşradaki karışıklığı düzeltmek ve Bağdad'ı geri almaktı.

Timarların yeniden düzenlenmesi, imparatorluktaki bütün timar ve zeamet sahiplerini kapsayacak şekilde yapıldı veya yapılmaya devam etti. Çünkü incelenen Ankara'ya ait kayıtlar, yoklamanın daha sonraki yıllara sarktığını göstermektedir. Söz konusu dirlik sahiplerinin bütün beratları yenilendi ve kendilerine dirlikleri sınırları içerisinde ikamet ve sefere iştirak etme mecburiyeti getirildi. Boş olan yerler (dirlikler) saray çevresindeki ulufeli görevlilere veya seferlere dönük yararlılık gösteren herkese tahsis edilebilecekti. Bu uygulamalar, timar tasarruf eden askerî sınıf içerisinde yer alabilmek için ailevî (meslekî) geçmişin dikkate alınmaması yönüyle, timar sisteminin muhtevası ve amacıyla ilgili geleneksel Osmanlı söyleminden keskin biçimde

[29] Ankara Yoklama defteri 1042 (1052) 3b'de: Nâhiye-i Kasaba Der-livâ-i Ankara Tîmâr-ı Mahmûd**,** Karye-i Balı Tâbi'-i m. Mezra'a-i Hisârlukaya Karye-i Derecik Mezra'a-i Akcaağıl, Hisse: 7000, Tâbi'-i m. Hisse: 2043, Tâbi'-i Bacı Tâbi'-i m. Hisse: 2400, 4200, 1200, Hisse: 1600 Mezra'a-i Kızılören Tâbi'-i m. Yekûn: (Hâsıl) 9998, Hisse: 598, 4999, (Hisse) 2000, Ber-vech-i tekmîl: 3000, Tavilü'l-kâmet buğday tenlü elâ gözlü açık kaşlı mezkûr Mahmûd gelüb 'umûm yoklamasında tîmâr-ı mezbûru alub berât eylemişdür fî 14 Ramazan 42/1042
Başka bir yerde 4b'de: Nâhiye-i Kasaba Der-livâ-yı Ankara, Tîmâr-ı Satılmış veled-i Abdülgânî, Karye-i Kızılören tâbi'-i m. 6284, 1017, Sarışın elâ gözlü açık kaşlı Abdü'l-gânî oğlu mezkûr Satılmış gelüb 'umûm yoklamasında tîmâr-ı mezbûru alub berât eylemişdür fî 16 Ramazan 42/1042.

ayrılmaktadır. Reformun yeni inisiyatifleri ön plana çıkardığı veya hoşnutsuz unsurları geleneksel Osmanlı sistemine uyarladığı düşünülmemelidir.

IV. Murad'ın bu reformunun amacını, taşrada yeniden bir düzenleme ile hâkimiyetini perçinleme faaliyeti ve timar sisteminin XVII. yüzyılın şartlarına uygun yönlerini öne çıkartarak sistemden geriye kalanları kurtarma çabası olarak görmek yerinde olacaktır. Yeni düzenlemeler, stratejik kaygılarla geleneksel hukukun diliyle, o hukuka uygun olarak (kânûn-ı kadîm) ifade edilmiş, böylelikle toplumdaki daha geleneksel unsurlar için kabul edilebilir hale getirilmiştir.

Aslında yoklama ile ilgili emirnamelere bakarak, timar sistemini yeniden düzenleme çabalarının gayesini açıkça görmek mümkündür. Öncelikli hedefin, timar ve zeametlere olabildiğince çok fazla sayıda insan yerleştirmek, bu sayede timarlı sipahi ordusunun sayısını artırmak olduğu aşikârdır. Çünkü artık timarların timar sahiplerinin oğullarına verilmesi zorunluluğu yoktur.

Osmanlı yöneticileri, söz konusu mahlûl toprakları yeniden iskâna tabi tutmayı ve ziraatı canlandırmayı denemediler. Hatta bir asır öncesinde yapıldığı gibi ilgili bölgelerde yeni tahrir yapılması yoluna da gitmediler. Bunun yerine, eyaletlerdeki huzursuzluğu gidermenin askerî bir öncelik olduğunu hesaplayarak Bağdad seferini yenilemeyi daha uygun buldular. Nasihatnâme literatüründe yer bulan bir timarın ideal büyüklüğü dikkate alınmadı ve küçük timarlar birleştirilerek bir askerin ve maiyetindekilerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek büyüklüğe çıkartılması tercih edildi

Kısaca reformların asıl amacı, ideal Osmanlı Devleti'ni öngören teorik soyutlamalara bağlılıktan ziyade IV. Murad'ın saltanatının ilk yarısında elde edilen tecrübelerle şekillenmiştir. Bu hedeflerin ilki, yeniçeri birlikleri ve onların önderleri ile eyalet (taşra) beylerine bağlı askerler arasındaki siyasî rekabet sonucu eyaletlerde ortaya çıkan ve II. Osman'ın tahttan uzaklaştırılmasıyla ileri boyutlara ulaşan huzursuzluğu gidermek; ikincisi de, başarılı seferler yapabilecek ve Bağdad'ı tekrar ülke topraklarına katabilecek şekilde Osmanlı askerî gücünü etkili hale getirmekti. Bu yöndeki çabalar, 1638 güzünde bizzat IV. Murad tarafından komuta edilen savaşta Bağdad'ın Osmanlılar tarafından yeniden alınmasıyla ilk olumlu neticesini vermiştir.

Kaynakça

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Timar Ruznamçe, Yoklama Defteri:

1052 (1042) Timar Ruznamçe, Yoklama Defteri

Süleymaniye Küt., Reisülküttab 1004, *1632-33 Yıllarında Timâr Düzenlemesi İçin Ahkâm ve Telhîsât,* 154-161.

Süleymaniye Küt., Reisülküttab 1004, *Niğbolu Kanunnâmesi,* 95-100.

Ayn Ali Efendi, *Kavânîn-i 'Âl-i Osman,* Süleymaniye Küt., İzmirli İsmail Hakkı Bey Kitaplığı, 2472.

Araştırma Eserleri

AFYONCU, Erhan (1997). *Osmanlı Devlet Teşkilatında Defterhâne-i Amire (XVI-XVII. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ayn-ı Ali Efendi (1979). *Kavânîn-i Âl-i Osman Der-Hülâsa-ı Mezâmin-i Defter-i Dîvân*, (M. Tayyib Gökbilgin'in Önsözüyle), İstanbul.

BARKAN, Ömer Lütfi (1993). "Timar" *İA*, Cilt XII/1, ss. 286-333. İstanbul.

BARKEY, Karen (1999). *Eşkıyalar ve Devlet, Osmanlı Tarzı Devlet Merkezileşmesi*, çev. Zeynep Altok, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

CEZAR, Mustafa (1960). *Mufassal Osmanlı Tarihi*, Cilt III-IV, İstanbul: Baha Matbaası.

ÇABUK, Vahid (2005). *Yasakların Sultanı IV. Murad*, İstanbul: Emre Yayınları.

DANİŞMEND, İsmail Hami (1972). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Cilt III, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

DANİŞMEND, İsmail Hami (1971). *Osmanlı Devlet Erkânı*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.

DARLING, Linda T. (2015). "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century- Part II, Including the Seventeenth Century", *Osmanlı Araştırmaları,* 45(45): 1-23.

EMECEN, Feridun M. (1999). "Kuruluştan Küçük Kaynarca'ya", *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt I, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, 5-66, İstanbul: Feza Gazetecilik A.Ş.

GÖKÇEK, Mehmet Fatih (2016). "XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Bağdat'ta Osmanlı-Safevi Mücadelesine Dair Bir Eser: Şeyh-Oğlu'nun Kitâbu Târîhi Dâri's-Selâm'ı", *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic,* 1(6): 31-60.

Hasan Beyzâde Ahmed Paşa (2004). *Hasan Beyzâde Tarihi,* Cilt I-II-III, haz. Şevki Nezihi Aykut, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

HOWARD, Dauglas A. (1987). *The Ottoman Timar System and its Transformation, 1563-1656,* (Yayımlanmamış Doktora) Tezi, Indiana University.

IMBER, Colin (2002). *The Ottoman Empire 1300-1650*, New York: Palgrave.

İNALCIK, Halil (1980). "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700", *Archivum Ottomanicum,* 6: 283-337.

İNALCIK, Halil (1988). "Osmanlı Devleti'nin Altın Devri ve Gerileyişi", çev. H. Yayuz, *İslam Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, Cilt I, ed. P. M. Holt, A. K.S. Lambton & B. Lewis, ss. 331-356, İstanbul: Hikmet Yayınları.

KUNT, Metin (1978). *Sancaktan Eyalete 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi,* İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

METE, Zekâi (1999). "Osmanlı Taşrasında Bürokratik Muâmelât: Sancakbeyi Belge ve Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları,* XIX: 181-221.

MURPHEY, Rhoads (1981). "Dördüncü Sultan Murad'a Sunulan Yedi Telhis"*, VIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiler (11-15 Ekim 1976)*, Cilt II, Ankara: TTK., 1095-1099.

MURPHEY, Rhoads (1985). *Kânunnâme-i sultânî lî-Aziz Efendi, On Yedinci Yüzyılda Bir Osmanlı Devlet Adamının Islahat Teklifleri*, Washington: Harward University.

MURPHEY, Rhoads (1979). "The Veliyuddin Telhis: Notes on the Sources and Interrelations between Koçi Bey and Contemporary Writers of Advice to Kings"*, Belleten,* 43: 547-571.

Naima (1864). *Tarih,* Cilt 3, İstanbul: Matba'a-i 'Âmire.

ÖZ, Mehmet (2005). *Osmanlı'da Çözülme ve Gelenekçi Yorumları,* İstanbul: Dergah Yayınları.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1993). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü,* Cilt I, İstanbul: MEB Yayınları.

PARRY, Vernon J. (1976). "The Period of Murad IV, 1617-1648", *A History of the Ottoman Empire to 1730,* ed. M. A. Cook, Cambridge: Cambridge Uni. Press, 133-156.

Peçevi İbrahim Efendi (1983). *Peçevi Tarihi*, haz. Bekir Sıtkı Baykal, Cilt I-II, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

TEZCAN, Baki (1999). "II. Osman Örneğinde 'İlerlemeci' Tarih ve Osmanlı Tarih Yazıcılığı" *Osmanlı*, Cilt VII, 658-668, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

TEZCAN, Baki (2001). *Searching for Osman:A Reassessment of the Deposition of the Ottoman Sultan Osman II (1618-1622),* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Princeton University.

Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi (2003). *Tarihi*, Cilt I-II, haz. Ziya Yılmazer, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1973). *Osmanlı Tarihi*, Cilt III/I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı. (1977). *Osmanlı Tarihi,* Cilt III/II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

YILMAZER, Ziya (2006). "IV. Murad", *TD İslam Ansiklopedisi, C*ilt 31, ss. 177-183, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 215-231
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 20.01.2021
Makale Kabul | Accepted: 14.02.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.865096

Mehmed Gökhan POLATOĞLU
Dr. | PhD.
ORCID: 0000-0002-3310-408X
gokhanpolatoglu@hotmail.com

Demokrat Parti Dönemi Demiryolu Politikası (1950-1960)

Öz

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin güvenliğini ve kalkınmasını sağlamak için ulaştırma alanında özellikle demiryoluna büyük bir önem verildi. Bu maksatla öncelikle yabancıların elindeki demiryolu şirket ve hatları millileştirildi. Ardından kurumsal yapıda düzenlemelere gidildi ve binlerce kilometre demiryolu hattı inşa edildi. Bu süreç İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarına kadar devam etti. Ancak savaşın sona ermesinin ardından çalışmalar yavaşladı ve durma noktasına geldi. Bunda Türkiye'nin iki kutuplu bir dünya düzeninde Sovyet Rusya'ya karşı Batıyla özellikle de Amerika Birleşik Devletleri'yle yakınlaşmasının belirleyici bir rolü oldu. ABD ile ilişkilerin gelişmesine bağlı olarak, Türkiye'de 1930'lu yılların başından 1940'ların sona kadar uygulanan devletçilik politikası yerini dışa açık liberal bir ekonomik düzene bırakacaktı. 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti (1950-1960) ile uygulamaya konulan dışa açık liberal ekonomik sistem, ulaştırmada da yeni bir sürecin başlangıcını beraberinde getirdi. Türkiye'de ulaştırma sektöründe karayolunun ön plana çıktığı 1950-1960 yılları arasında ülkenin en ücra kesimlerine ulaşımı sağlayan ve demiryoluna kıyasla inşa ve işletme maliyeti düşük olan karayolu inşasına ağırlık verildi. Böylece on yıllık süre sonunda karayolu ağına 14.462 km ilave edildi. İnşa edilen demiryolu hattı ise 224 km ile sınırlı kaldı. Bu çalışma ile Türkiye'nin ulaşım sisteminde köklü bir değişimin yaşandığı 1950-1960 döneminde ulaşım politikasındaki uygulamaların demiryolu inşasına etkileri, iç ve dış faktörler ekseninde ele alınarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, ABD, Demokrat Parti, Ulaştırma, Demiryolu.

Railway Policy During the Period of Democratic Party (1950-1960)

Abstract

In the early years of the Republic of Turkey to ensure the security and development, the great importance was especially given to the railway in the field of transport. For this purpose, the railway companies and lines owned by foreigners were nationalized first. Later, regulations were made in the institutional structure and thousands of kilometers of railway lines were built. This process continued until the end of the Second World War. However, after the war had ended, work slowed down and came to a standstill. In this case, in bipolar world order Turkey had a decisive role in the rapprochement to the West, especially the United States against Soviet Russia. Depending on the development of relations with the United States, instead of the statist policy implemented from the beginning of the 1930's until late 1940, it would leave open a liberal economic order in Turkey. The open liberal economic system put into practice with the Democratic Party (1950-1960), which came to power in 1950, brought the beginning of a new process in transportation. In Turkey, it was given importance to the construction of the highway, which came to the fore, providing transportation to the remotest parts of the country between the years 1950-1960 in the transport sector when compared the railway construction to operating costs and the construction of the highway which were very low. Thus, at the end of the ten-year period, 14,462 km was added to the highway network. The railway line built was limited to 224 km. In this study, on the axis of internal and external factor, it was considered and examined the effects of applications in transportation policies to the construction of railway in Turkey's transportation system that was experiencing a fundamental change in the period 1950-1960

Keywords: Turkey, USA, Democratic Party, Transportation, Railroads.

Giriş

Demiryolu, büyük ölçekli nakliyatı uzun mesafelere daha emniyetli ve düşük maliyetle taşımak için kullanılan bir ulaşım ağıdır. Demiryolunun ilk kullanımı İngiltere'de 1630 yılında "Tramways" adlı araçlar ile gerçekleştirildi. Avrupa'da XVIII. yüzyılın ikinci yarısında meydana gelen Sanayi Devrimi sonucu buharın makinede kullanımı lokomotiflerin ortaya çıkmasında etkili oldu. İlk lokomotif, İngiliz Mühendis Richard Trevithick tarafından 1804'te yapıldı (Karabulut, 1997: 163-164). Sanayileşmeyle birlikte uluslararası pazarların genişlemesi, ulaşımda zaman, mesafe, hacim ve ağırlık koşullarının önem kazanmasına neden oldu. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise geleneksel üretim, tüketim ve dağıtım koşullarında değişimler yaşanmaya başlamıştı. Ham ve mamul madde talebi açık pazar imkânlarını ve nakliyat hizmetlerini arttırmıştır. Bu durum demiryollarının gelişmesine zemin hazırladı (Öztürk, 2016: 721). İlk demiryolu hattı 1825'te İngiltere'de inşa edildi. Ardından 1832'de Fransa'da ve 1835'te Almanya'da ilk trenler taşımacılıkta kullanılmaya başladı (Çadırcı, 2013: 300). Demiryolu ulaşımının yaygınlaşması 1850'den itibaren hız kazandı (Karabulut, 1997: 165).

Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken Osmanlı Devleti'nde de demiryolu üzerine çalışmalar yapılacaktı. Bu maksatla 1856 tarihli Islahat Fermanı ile ülkede yatırım yapma ve mülk edinme hakkı kazanan Avrupalı sermayedarlar, ulaşım sektöründe demiryolları üzerine yatırıma ağırlık vermeye başladılar ve müteşebbisler 1856'dan itibaren demiryolu inşa ve işletme imtiyazı için Bâb-ı Âli'ye müracaat ettiler (Öztürk, 2016: 723-725). İlk demiryolu imtiyazı 23 Eylül 1856'da verilen 130 km'lik İzmir-Aydın demiryolu hattı idi (URL, 1). 1866'ya kadar yaklaşık 450 km uzunluğunda; Çernavoda-Köstence, İzmir-Aydın, İzmir-Kasaba ve Varna-Rusçuk (Öztürk, 2016: 723-725), 1860-1870 yılları arasında İzmir-Soma ve Manisa-Afyon, 1871-1873 döneminde İstanbul-Edirne ve İstanbul-Derince, 1886'da Mersin-Adana, 1892-1895 sürecinde Derince-Eskişehir-Ankara ve Eskişehir-Afyon, 1912'de Konya-Adana-Halep-Karkamış ve 1917'de Karkamış-Nusaybin demiryolu hatları inşa edildi (Cumhuriyetimizin 60. Yılında Ulaştırma ve Haberleşme, 1983: 42). Osmanlı Devleti Dönemi'nde demiryolu sektöründe yabancı yatırımcılar hâkim idi. Öyle ki ülkedeki 5.453 km'lik hattın 3.920 km'si imtiyazlı şirketler ve 1.533 km'si devlet tarafından inşa edilmişti. Demiryollarına aktarılan sermayeye bakıldığında; %41.6'sı Almanya'ya, %34.3'ü Fransa'ya, %14.1'i İngiltere'ye ve %10'u devlete aitti (Zarakolu, 1950: 575).

Cumhuriyet Dönemi'nde izlenen demiryolu politikası ise ülkenin dışarı ile bağlantısı olmayan yerlerini; idarî, askerî, iktisadî, sosyal ve kültürel bakımdan güçlendirmek ve demiryollarını devlet eliyle işletmek üzerine kurulmuştu (Zarakolu, 1950: 586). Türkiye'de 1923 yılı itibariyle 1.378 km'lik Anadolu-Bağdat, 703 km'lik İzmir-Kasaba, Rumeli'de 693 km'lik Şark Hattı, 610 km'lik İzmir-Aydın, 426 km'lik Fevzipaşa-Nusaybin, 140 km'lik Adana-Fevzipaşa ve 68 km'lik Mersin-Adana olmak üzere toplamda 4.018 km uzunluğunda demiryolu hattı[1] vardı (Karabulut, 1997: 166). Türkiye'deki demiryolları işletmeciliğinin ve hatlarının devletleştirilmesi maksadıyla 24 Mayıs 1924'te 506 Sayılı, Anadolu Demiryollarının Mübâ'yasına ve Müdiriyyet-i Umûmiyyesinin Teşkilât ve Vezâifine Dâir Kanun yayımlandı ve Nafıa Vekâleti'ne bağlı bir Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesi kuruldu (T.C. Resmî Gazete, S.71, 24 Mayıs 1924: 1). Demiryollarının inşa ve işletilmesinin bir arada yürütülmesi için 31 Mayıs 1927'de 1047 Sayılı, Devlet Demiryolları ve Limanları İdareyi Umûmiyyesinin Teşkilat ve Vezâifine Dair Kanun kabul edilerek, Devlet Demiryolları ve Limanları Umumiyesi teşkil edildi (T.C. Resmî Gazete, S.598, 31 Mayıs 1927: 2525). Kurumun adı da 1931'de Devlet Demiryolları ve Limanları

[1] Cumhuriyet Dönemi öncesinde demiryollarının yaklaşık %70'i Ankara-Konya hattının batısında inşa edilirken, 1923'ten sonra %78.6'sı Ankara-Konya hattının doğu tarafında tesis edildi. 1935-1945 yılları arasında ise bu hatların birbirleriyle olan bağlantısının kurulması için çalışmalara başlandı. Böylece; Manisa-Balıkesir-Kütahya-Afyon, Eskişehir-Ankara-Kayseri-Kardeşgediği-Afyon, İzmir-Denizli-Karakuyu-Afyon-Manisa ve Kayseri-Kardeşgediği-Adana-Narlı-Malatya-Çetinkaya uzun mesafe hatları birleştirildi (Programlı Kalkınma Projeleri, 2006: 25).

İşletme Umum Müdürlüğü olarak değiştirildi (T.C. Resmî Gazete, S.1813, 3 Haziran 1931: 513). Demiryolu ulaşımı üzerine yapılan bu kanunî düzenlemeler aynı zamanda millî bir ulaştırma politikası kapsamında mevcut hatlar üzerinde devlet kontrolünü ve ülke güvenliğini sağlamanın temel noktalarından birini teşkil etmekteydi. Bu konu üzerine Mustafa Kemal Paşa 14 Şubat 1931'deki konuşmasında: "Demiryolu, memleketin tüfekten, toptan daha mühim bir emniyet silahıdır*"* (On Beşinci Yıl Kitabı, 1938: 246) ifadeleriyle de ulaşım sistemi içinde demiryollarının ülke güvenliği bakımından önemine dikkat çekmekteydi.

Hükümet, mevcut eski hatlar dışında öncelikle başkent Ankara'yı ülkenin her bir köşesine bağlayacak yeni hatlar inşa etmek için bir planlama yaptı. Buna göre Doğu bölgesini Orta Anadolu'ya ve batıya bağlayacak; Ankara-Kayseri-Sivas-Erzurum, Çetinkaya-Malatya-Diyarbakır-Kurtalan, Malatya-Yolçatı-Elazığ-Genç ana hatları, Afyon-Karakuyu, Fevzipaşa-Malatya, Boğazköprü-Kardeşgediği iltisak hatları ve Orta Anadolu'yu limanlara bağlayacak; Samsun-Kalın, Irmak-Zonguldak hatları inşa edilecekti (Temizgüney, 2008: 28). Bu kapsamda Türkiye'de demiryollarının devlet tarafından inşasına 1 Mart 1924'te başlandı. 29 Mayıs 1927'de Ankara-Kayseri, 30 Ağustos 1930'da Ankara-Sivas, 23 Nisan 1931'de Fevzipaşa-Malatya, 23 Nisan 1932'de Kütahya-Balıkesir, 15 Aralık 1932'de Samsun-Sivas, 26 Mart 1936'da Afyon-Karakuyu ve Bozanönü-Isparta, 19 Kasım 1936'da Filyos-Çatalağzı, 1 Temmuz 1937'de Fevzipaşa-Meydanıekbez, 16 Ağustos 1937'de Hekimhan-Çetinkaya, 1 Ekim 1937'de Çatalağzı-Zonguldak, 20 Ekim 1937'de Çetinkaya-Divriği, 15 Ağustos 1938'de Divriği-İliç ve 29 Ekim 1938'de İliç-Erzincan demiryolu hattı işletmeye açıldı. 1 Ocak 1928'de Anadolu Demiryolları, 5 Ocak 1929'de Mersin-Adana, 27 Nisan 1933'te Adana-Fevzipaşa ve 1 Ocak 1937'de Şark Demiryolları, kanuni düzenlemeler sonucu yabancı şirketlerden satın alınarak millileştirildi (On Beşinci Yıl Kitabı, 1938: IX-XV). İkinci Dünya Savaşı sürecinde (1939-1945) demiryolu inşasına devam edildi. Bu dönemde 1939'da Erzincan-Erzurum, 1940'da Diyarbakır-Bismil, 1941'de Hadımköy-Kurukavak, 1942'de Bismil-Sinan, 1943'te Sinan-Batman, 1944'te Batman-Kurtalan, Malatya, Tavşanlı-Tunçbilek ve 1945'te Zonguldak-Kozlu demiryolu hatları inşa edildi (URL, 2). İkinci Dünya Savaşı döneminde inşa edilen demiryolları genel olarak askerî ve iktisadî ihtiyaçları karşılamak amacıyla stratejik yerlerde kurulmuştur.

Ülkedeki demiryolu hattı miktarı zaman içinde yük ve yolcu taşımacılığında yetersiz kaldı. Öyle ki 1938'de 1 km hat üzerine 164.444 yolcu ve 196.188 ton yük düşerken, 1946'ya gelindiğinde bu rakam 371.570 kişiye ve 344.909 tona yükseldi. Ayrıca 1939-1944 döneminde demiryolu taşımacılığında tren seferi %35 artarken, yolcu ve eşya tonajı %100'ün üzerine çıktı (Zarakolu, 1950: 582-588). Bu durum yeni demiryolu hatlarının inşasının veya farklı ulaştırma imkânlarının devreye alınmasının nedenlerinin birini teşkil edecektir. Bu aşamada dünya siyasetinde yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin izleyeceği ulaştırma politikasının şekillenmesinde etkili olacaktır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Rusya'nın politik yaklaşımı Türkiye'nin Batı bloku ile daha yakın ilişkiler kurmasına neden olmuş ve siyasî yakınlaşma iktisadî sonuçları beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin ABD ile ilişkilerinin gelişmesine bağlı olarak Marshall yardımlarından[2] yararlanma koşulları arasında karayolu ulaşımına ağırlık verilmesi gerektiği şartı öne sürülmüştür (Uz, 2001: 234). Ardından benzin ve otomobil lastiği üzerindeki vesika usulü kaldırılarak, ABD'nin teşviki ve desteği ile şose inşaatına önem verilmeye başlanmıştır (Zarakolu, 1950: 588).

Türkiye'de 1923-1950 döneminde imtiyazlı hatların devletleştirildiği ve iç pazar bütünlüğünü sağlamaya yönelik demiryolu ağırlıklı bir ulaşım sistemi mevcutken, 1950 yılından itibaren düşük maliyet ve hızlı ulaşım imkânı sunması nedeniyle demiryolu-karayolu rekabeti yaşanmaya başlayacaktır (Karabulut, 1997: 168). Finansal destekle hızlanan inşa faaliyetleri sonucu

[2] Marshall yardımları, ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın Avrupa'nın ekonomik kalkınması üzerine hazırladığı Marshall Planı kapsamında yer almaktaydı. Türkiye'nin de bulunduğu on altı Avrupa ülkesi 1947-1951 yılları arasında Marshall yardımlarından faydalanmıştı (Sander, 2013: 259-160).

karayolu uzunluğu 1950'de 1.700 km iken 1955'te 3.500 km'ye ulaşmıştır. Buna karşın 1950-1960 sürecinde 224 km demiryolu hattı inşa edilmiş ve toplamda hat uzunluğu 7.895 km'ye yükselmiştir (Kepenek ve Yentürk, 2004: 117).

1- Türkiye'de 1920-1960 Sürecinde Demiryolu İnşası Üzerine Yapılan Çalışmalar

Türkiye'de 1920'li yıllardan itibaren demiryolu inşası belirli dönemler dâhilinde yürütülmüştür. Bu doğrultuda 1920-1926 sürecinde genel olarak eski hatlar yenilenmiştir. 1927-1932 döneminde yaklaşık 2.000 km'lik üç ile beş yıllık demiryolu planları hazırlanmıştır. Teknik yardım ve kredi desteği için İsveç-Danimarka grubu, Alman Julius Berger firması, Belçikalı Société Industrielle des Travaux şirketi ile mukaveleler imzalanmıştır. Toplamda 485.000.000 lira kaynak ile 3.560 km demiryolu hattı inşa edilmiştir. İnşa edilen yeni demiryollarının yanı sıra imtiyazlı özel şirketlerin işlettiği hatlardan; Anadolu Demiryolu Hattı bünyesindeki Haydarpaşa-Eskişehir-Konya ile Eskişehir-Ankara ve Mersin-Yenice demiryolu 1928'de, Samsun-Çarşamba kısmı 1929'da, Mudanya-Bursa hattı 1931'de, İzmir-Kasaba kesimi 1934'te, İzmir-Aydın bölümü 1935'te, Edirne-İstanbul kısmı 1937'de uzun vadeli borçlanma ile satın alınarak devletleştirilmiştir (Zarakolu, 1950: 579-586).

Türkiye'de demiryolu sektörüne yönelik yatırımlar 1920'lerden 1940'ların ortalarına kadar kesintisiz devam etmiştir. Demiryolu taşımacılığında sefer, yolcu ve yük miktarının artmasına karşın, değişen ulaştırma politikaları ile birlikte 1940'lı yılların sonu itibariyle ulaştırma sektöründe karayolu taşımacılığı ön plana çıkacaktır. Bu doğrultuda 1 Aralık 1947'de ABD Federal Yollar İdaresi Genel Müdür Yardımcısı H.E. Hilts başkanlığındaki dokuz kişilik bir uzman heyet ile ABD Şose ve Yollar Planlaştırma Genel Müdür Yardımcısı M. Willams'ın başkanlığındaki beş kişilik bir heyet 1947'de (Özdemir, 2006: 132) on iki kişilik bir heyet ise 1948'de Türkiye'ye gelmiştir (T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi CCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 115.83.4). Heyetler, Bayındırlık Bakanlığı yetkilileri ile ülkenin belirli bölgelerinde incelemelerde bulunarak, karayolu üzerine plan ve programlar hazırlamıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde Türkiye'de demiryolundan ziyade karayoluna ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Özdemir, 2006: 136).

ABD yardım çevrelerinin de etki ve önerisi ile ulaşım ağında karayoluna ağırlık verilmesi, dönemin temel politikalarından biri olmuştur. Karayolları kamu girişimciliği yöntemi ve dış teknik yardımlar çerçevesinde gelişim kaydedecektir (Kepenek ve Yentürk, 2004: 116-117). Bakanlar Kurulu tarafından 8 Ağustos 1948'de uygulamaya geçen ve 1948-1957 dönemini kapsayan Türkiye Dokuz Yıllık Karayolu Programı ile 22.548 km devlet yolu yapımı ile 18.000 km yolun asfaltlanması planlanmıştır. Dokuz yıl için toplam kaynak miktarı 2.168.427.359 liradır (Programlı Kalkınma Projeleri, 2006: 27). Demiryolu yatırımının yavaşladığı bu süreçte 11 Şubat 1950'de kabul edilen 5539 Sayılı, Karayolları Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ile Bayındırlık Bakanlığı'na bağlı Karayolları Genel Müdürlüğü kurulmuştur. (T.C. Resmî Gazete, S.7434, 16 Şubat 1950: 17775) Böylece bu kamu kuruluşu ile ulaşım sisteminde karayoluna verilen önem ortaya konulmuştur

Türkiye'de 14 Mayıs 1950 genel seçimleri sonucu Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte ulaştırma alanında da yeni bir döneme geçildi ve demiryolunun yerini ağırlıklı olarak karayoluna bırakacağı bir politika izlenmeye başlandı. Yetkililer demiryolu inşasını azaltan nedenler arasında şunları ileri sürmekteydi. Ülke arazisi arızalı bir yapıya sahip olup, hat, köprü ve tünel inşasında zorluklar ile karşılaşılmaktaydı. 1 km hattın inşa bedeli düz ovada 50.000 liraya ve arızalı yerlerde 200.000 liraya mal olmaktaydı. Kamu sermayesi bu maliyeti karşılayacak seviyede değildi. Ülkede şehir ve köyler dağınık vaziyette olduğu için iç turizm ve ticaret oldukça sınırlı düzeyde ve nüfus hareketliliği yavaş idi. Aynı zamanda tarım ve hayvancılık ile sanayi mamullerinin dağıtımı genel olarak belirli bölgelerle sınırlı olarak yürütülmekteydi. Tüm bu nedenler demiryolu inşasını yolcu ve yük bakımından teşvik etmemekteydi (Cillov, 1962: 366).

Başbakan Adnan Menderes 22 Mayıs 1950'da kurulan 19. hükümet programı üzerine söz alarak izlenecek ulaştırma politikası hakkında şu beyanda bulundu:

> … Umumi Bütçeden köy sandıklarına kadar Devlet masraflarının mütemadiyen artırılması yanında bir de Devlet İktisadi Teşekküllerinin ve her türlü gümrük duvarları ve türlü imtiyazlar himayesinde verimsiz çalışmaları ve mamullerini pahalıya mal edip pahalıya satmaları memleketi ayrıca tazyik eden mühim bir yük teşkil edegelmiştir. Devlet imalatçılığı gibi Devlet nakliyeciliği de bu memlekete çok pahalıya mal olmaktadır. Devlet Demiryollarının, akaryakıt fiyatlarının maksat tahtında çok yüksek tutulmasına ve yolsuzluğa rağmen şimdiden motorlu nakil vasıtalarıyla rekabet edemez hale gelmiş olmasının manası budur… Ulaştırma ve bayındırlık işlerimize evvelâ ziraat ve millî ekonomi ile çok yakından alâkalı mevzular olarak kıymet vermekteyiz. Sonra da ulaştırma ve bayındırlık sahalarındaki faaliyetleri memlekette iktisadi ve manevi bütünlüğü temin edecek mevzular olarak görmekteyiz. Ulaştırmada motorun süratli, kolay ve ucuz nakliyatı temin ettiği bu devirde bilhassa karayollarına ehemmiyet vereceğiz (TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 29 Mayıs 1950: 25-29).

Başbakan Adnan Menderes'in ifadelerinde anlaşılacağı üzere hükümet programı kapsamında demiryolu inşa faaliyetleri ağırlıklı olarak ekonomik gerekçeler öne sürülerek ulaştırma sistemi içerisinde ikinci planda kendisine yer bulacak ve karayolu yapımına ağırlık verilecektir. Buna karşın Demokrat Parti döneminde mevcut hatların modernizasyonu ve taşımacılık hizmetlerinin geliştirilmesi amacıyla çalışmalar yürütülecektir. Bu doğrultuda Ulaştırma Bakanı Seyfi Kurtbek 11 Haziran 1951'de verdiği beyanatta; Ankara'daki motor atölyesinin genişletileceğini, on altı motorlu trenin sipariş edildiğini, ellişer tonluk kırk vagonun alınacağını ve Marshall yardımından depo hususunda faydalanmak için bir kalkınma programının hayata geçeceğini açıklamıştır (Yurtoğlu, 2017: 197). Bunlar arasında Marshall yardımları da bulunmaktaydı.

Tablo 1. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletme Müdürlüğü'ne tahsis edilmek üzere Marshall yardımları kapsamında 1952-1953 döneminde olmak üzere toplam 200.000 dolar malzeme yardımı yapıldı. Bunların çeşidi ve değeri ise şöyleydi:

Malzeme	Değeri (Dolar)
324 Ekskavatör	91.495.74
321 Mobil vinç	46.865.54
323 Mağaza traktörü istif makinesi	22.211.27
325 Manavara traktörü	5.819.33
326 Treyler	5.604.12
328 Treyler	15.460
327 Buldozer	7.600
322 Treyler	4.944

Kaynak: (Türkiyede Marşal Plânı 1/1/1955 - 31/3/1955, 1955: 17).

TBMM'de 22 Temmuz 1953'te kabul edilen 6186 Sayılı, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi Kuruluş Kanunu ile merkezi Ankara'da bulunan, Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı 2.500.000.000 lira sermayeli ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları adı altında faaliyetlerini sürdürecek "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi" kuruldu. İktisadî Devlet Teşekkülü haline gelen kurum; devletin kendisine tahsis ettiği demiryollarını işletecek, liman ve demiryollarını ıslah edecek ve yenileyecek, yolcuların ihtiyacını karşılayacak çeşitli sosyal tesisler ile depolar, acente ve temsilcilikler açacaktı (T.C. Resmî Gazete, S.8470, 29 Temmuz 1953: 6841-6842). Böylece demiryolu taşımacılığında özellikle kurumsal yapı ve işleyiş üzerine düzenlemelerde bulunulurken, karayolu taşımacılığında inşa faaliyetlerine yönelik çalışmalar yürütülecek ve önemli miktarda kaynak tahsis edilecekti (Türkiye Nasıl İlerliyor 1950-1957, 1957: 61). Karayolu çalışmaları için 1950 yılı bütçesinden %3.6'lık bir pay ayrılırken, bu oran 1957'de %10.75'e kadar çıktı (Programlı Kalkınma Projeleri, 2006: 27). Karayolu inşası için ise 1923-1949

yılları arasında 221.939.833 lira yatırım harcaması yapılmışken, 1950-1958 döneminde 2.364.839.000 lira kaynak aktarıldı (CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 75.474.11).

Sonuç itibariyle karayolu inşaatının ağırlıklı olduğu 1950-1960 döneminde 224 km demiryolu hattı döşenmiş, (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 297). 1950'ye gelindiğinde ise 7.671 km uzunluğunda bir hat uzunluğuna ulaşılmıştır (Karabulut, 1997: 168). Buna karşın 1950'de karayolu uzunluğu 47.080 km iken, 1960 yılına gelindiğinde 61.542 km'yi bulmuştur (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 294). Türkiye'nin karayolu ulaşımında hızlı bir gelişim kaydetmesi üzerine ABD Otomobil Endüstrisi Emniyet Tesisi Başkanı Mr. Pyke Johnson şu açıklamalarda bulunmuştur:

> Amerika'da yol işlerini başından beri takip etmiş bir kimse sıfatıyla şunu söyleyebilirim ki, yol dâvasına başladığınızdan beri büyük terakkiler kaydetmiş bulunuyorsunuz. Şunu da açıkça itiraf etmek gerekir ki, bu müddet zarfında Türkiye'de belli başlı nüfus merkezleriyle şehir ve kasabalar birbirine bağlanmış ve dâvanın başlangıcında bulunulmasına rağmen büyük başarılar elde edilmiştir… Şimdi münakale, yollar sayesinde daha süratle yapılmakta ve daha ucuza mal olmaktadır (Ayın Tarihi, S.237, 1-31 Ağustos 1953: 23).

2- Demokrat Parti'nin Demiryolu Politikası

İktidara gelinmesi durumunda yapılacaklar üzerine hazırlanan Demokrat Parti'nin 1946 tarihli Parti Programı'nın 79. Maddesi'nde: "Demiryollarımızın inşasına devam olunmalıdır. Demir yollarımızı besleyecek kara yolları ile limanlar, depo ve antrepoların, birbirlerini tamamlayıcı surette yapılmalarını ulaştırma sistemimizin içinde görüyoruz" (Demokrat Parti Programı 1946, 1946: 23) şeklinde kaydedilen ifadelerle demiryolu ulaşımının, önemli bağlantı sistemleriyle birlikte ele alıp değerlendirileceğine vurgu yapılmaktaydı. Demokrat Parti'nin 14 Mayıs 1950 genel seçimleri sonucu iktidara gelmesinin ardından 22 Mayıs 1950'de kurulan 19. Hükümet[3] Programı'nda Başbakan Adnan Menderes: "Ulaştırmada motorun süratli, kolay ve ucuz nakliyatı temin ettiği bu devirde bilhassa karayollarına ehemmiyet vereceğiz. Köy yollarının yapılması hususunda, imkânların müsaadesi nispetinde umumi bütçeden yardım teminini sağlayacağız" (TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 29 Mayıs 1950: 29) söyleminde bulunurken, 9 Mart 1951'de kurulan 20. Hükümet Programı'nda: "Karayollarımızı kifayetli bir şekle sokmak zaruretini duyuyoruz. Kara, deniz ve demiryollarından mürekkep münakale sisteminin ahenkli şekilde ve birbirini tamamlayıcı olarak geliştirilmesi gerektiğine kani bulunuyoruz" ifadelerini kullanmıştır (Kırbaşlı, 1973: 110-111).

Hükümetin demiryolu politikası karşısında dönemin milletvekilleri de farklı yaklaşımlarda bulunmuştur. Bunlardan Van Milletvekili Ferit Melen, karayolunun demiryoluna tercih edilmesine karşı çıkarak kanaatlerini şu cümlelerle beyan etmiştir:

> Bakanlar bu sefer demiryollarının artık demode olduğunu, bunun yerine karayolu yapmayı tercih ettiklerini beyan ettiler. Bu hakikaten üzerinde durulacak bir meseledir, ihtisasım dışındadır, demode midir değil midir? Bu epey zamandan beri münakaşa edilen bir mevzudur. Fakat görüşüme göre katî olarak halledilmiş bir mesele de değildir. Avrupa'da, Garp memleketlerinde ana şebekeler ikmal edilmiştir. Buralarda demiryolu yapılmıyor. Fakat hiç birisi de ana yollarını sökmüş değildir. Demiryolları bizde o kadar azdır ki, bunu düşünecek hale henüz gelmedik. Biz daha ana şebekemizin dörtte, birini, beşte birini ikmal etmemiş durumdayız. Onları bir tarafa bırakalım. Hiç olmazsa hudutlarımız istikametine giden yollarımızı, hudutlarımıza kadar, ulaştırmak zaruretindeyiz. Biz otomobil sanayiine malik bir memleket değiliz. Kâfi miktarda petrol kaynaklarına da sahip değiliz. Bu itibarla

[3] 19. Hükümet, I. Menderes Hükümeti olarak da adlandırılmaktadır. 22 Mayıs 1950-9 Mart 1951 yılları arasında görev yapmıştır (Dağlı ve Aktürk, 1988: 153).

daha ziyade yerli maddeler yakan vasıtalara ihtiyacımız vardır. Kömür yakan vasıtayı tercih zorundayız (TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 13, 28 Şubat 1952: 1209).

Kars Milletvekili Mehmet Bahadır ise demiryolu inşasının coğrafi ve mali etkenler göz önünde bulundurulmadan değerlendirilmemesi gerektiğini vurgulayarak, Kars'ta ağırlıklı olarak hayvancılıkla uğraşıldığını, kışın ağır geçmesi nedeniyle ulaşımın zorlukla sağlandığını, şehrin kalkınmasının demiryoluna bağlı olduğunu, bu maksatla Horasan-Sarıkamış demiryolu ile 74 km'lik dar bir hattın Kars'a uzatılması gerektiğini belirtmiştir. Buna karşın Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu 1 km demiryolunun 500.000 liraya, 1 km devlet yolu standardında yani geniş, meyilleri az ve virajları rahat bir yolun ise 30-40.000 liraya mal olduğunu belirterek, 1 km demiryolu bedeliyle 15 km karayolu inşa edilebileceğini ve bu nedenle bütün dünyanın karayolunu demiryoluna tercih ettiğini söylemiştir. Bu verilere dayanarak Horasan-Sarıkamış yoluna sarf edilecek 45.000.000 lira ile yaklaşık 1.500 km devlet yolu standardında karayolu inşa edileceğini, bunun yanı sıra Erzurum-Kars istikametinde ıslah edilmesi gereken karayolunun bulunduğunu, tüm bunlar dikkate alındığında Horasan-Sarıkamış demiryolunun Kars'ın imarı ve kalkınması açısından birinci derecede rol oynayan bir mevzu olmadığını, 74 km'lik bu dar hattın normal hatta çevrilmesi için 40.000.000 liranın üzerinde bir kaynak gerektiğini ve bu meblağ ile devlet yolu standardında bir karayolu şebekesi kurma imkânının olduğunu açıklamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 13, 28 Şubat 1952: 1207-1208).

Konya Milletvekili Himmet Ölçmen'in mevcut demiryollarının durumu hakkında verdiği beyanata göre bir hattın ömrü 30-35 yıl iken, ülkede 40-50 yılı bulan hatlar mevcuttu. Ülkedeki 7.200 km'lik demiryolu; amme hizmeti olarak askerî nakliyatın bedelsiz yapılması ve talebelerin ucuz tarifeye tabii tutulması gibi benzer hizmetlerin sunulması nedeniyle oldukça sık kullanılmıştı. Bu durum hatların yıpranmasına neden olmuştu. Bütçe Komisyonu adına konuşan Kırklareli Milletvekili Şefik Bakay ise yeni iktidarın başarılarından birisinin de geçmiş iktidar zamanında kötü idare edilen ve iflâsa doğru sürüklenen Devlet Demiryolları İdaresi'nin kısa bir zamanda gerçekleştirilen ıslahat çalışmaları olduğunu belirtti (TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 13, 28 Şubat 1952: 1166).

Şefik Bey, Demokrat Parti'nin ilk yıllarında demiryolu hizmetleri için aldıkları önlem ve yaptıkları uygulamaları şu verilerle açıklamaktaydı: Devlet Demiryolları İdaresi'nin 1951 yılı bütçesi işletme giderleri 169.585.212 lira ve yatırım bedeli 68.228.000 lira olmak üzere toplamda 237.813.000 lira idi. 1952 yılı bütçesinde ise Devlet Demiryolları İdaresi'nin işletme giderlerinde 1951 yılında demiryollarında yaşanan trafik artışına karşın 9.727.449 lira bir tasarruf sağlandı. 1951'de gereksiz görülen iki işletme merkezi lağvedildi. Genel Müdürlük teşkilâtında birçok servisler bir araya toplandı. Bilançosu daimî surette zararla kapanan Trabzon-İran transit yolu işletmesi rantabl bir şekle konuldu. İdarenin okul pansiyonları bir merkezde teşkilatlandırıldı. Okullardaki öğretim işleri Millî Eğitim Bakanlığı'na devredildi. Atölyelerde uygulanan imalat mühendisliği sayesinde lokomotif ve vagon tamir randımanı arttırıldı ve bürolarda yapılan yeniden yapılanma ile 1952 yılı kadrolarında 1951'e oranla 1.145 personel tasarrufu sağlandı. Yol bakım işlerinde yeni yöntemler uygulanarak iş gücü azaltıldı. Kazan suyu tasfiye edilerek, kömür tüketimi ve kazan tamiratı büyük ölçüde düşürüldü. Ücretsiz seyahat uygulamasına son verildi. Ayrıca devlet ileri gelenlerine bedelsiz tahsis edilen beyaz tren, pilot tren ve servis vagonları 14 Mayıs 1950 tarihinden itibaren kaldırıldı (TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 13, 28 Şubat 1952: 1166).

Tablo 2. Türkiye'de 1940-1959 yılları arasında demiryollarındaki vasıta sayısındaki değişim miktarı:

Yıl	1940	1950	1959
Lokomotif	684	999	984
Yolcu Vagonu	922	1.238	1.317
Kapalı Yük Vagonu	6.155	8.108	8.954
Açık Yük Vagonu	4.504	5.945	6.511

Kaynak: (Cillov, 1962: 365).

Tablo 2'de görüldüğü üzere farklı çeşitteki demiryolu vasıtalarındaki artış miktarı yaklaşık on yıllık periyotlar dâhilinde ele alındığında 1940-1950 dönemindeki artış ile 1950-1959 sürecindeki artış arasında dikkat çekici fark olduğu anlaşılmaktadır. Bu veriler, Demokrat Parti Dönemi'nde demiryolu hat inşasının azalmasına bağlı olarak vasıta sayısında da sınırlı artışın meydana geldiğini göstermektedir.

Demokrat Parti Hükümeti diğer ulaştırma kuruluşlarında olduğu gibi demiryolu sisteminde de kurumsal bir düzenleme yoluna gitti. Bu kapsamda kurulduğu 1927'den beri, merkezi devlet sistemi ile idare edilen Devlet Demiryolları Umum Müdürlüğü, daha serbest ve piyasa şartlarına uyum sağlayabilen bir yapıya kavuşturulması için bir İktisadi Devlet Teşekkülü olarak yapılandırıldı ve 1953'te "Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşleme Müdürlüğü" ismi altında faaliyetlerine devam etti. Bununla birlikte yapımı ve işletilmesi devlet tarafından yürütülen tek sektör olma özelliği taşıyan demiryolu ulaşımında, TCDD İşletme Müdürlüğü'ne yalnızca işletme hakkı tanınmış ve demiryolu yapımı ise Bayındırlık Bakanlığı'na verilmişti (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 296-297).

TCDD İşletme Müdürlüğü 1950'li yılların ortalarından itibaren demiryollarında modernizasyona ve hizmet kalitesini yükseltmeye yönelik çalışmalar yürüttü. Bu kapsamda %99'u taş kömürü ve %1'i motorinle işleyen maliyeti yüksek trenler yerine elektrikli trenlere dönüşüm sürecine başlandı. İstanbul-Halkalı hattının elektrifikasyon işlemleri tamamlandı. Sivas ve Eskişehir demiryolu fabrikalarının modernizasyonu yapılarak genişletildi. Böylece her türlü tamir, vagon, çelik konstrüksiyon ve makas gibi imalat işleri büyük ölçüde yurt içinde yapıldı (Yurtoğlu, 2017: 198). Sivas Demiryolu Fabrikası'nda açık tip ilk yük vagonu 14 Şubat 1953'te ve kapalı tip ilk yük vagonu ise 16 Nisan 1953'te yapılarak işletmeye alındı (Türk Ansiklopedisi, XIII, 1966: 11). Motorlu trenlerin sayısı arttırıldı. Buharlı lokomotiflerin bir bölümü dizeller ile değiştirildi ve otoray miktarı iki katına çıkarıldı (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 297). Demiryolu teşkilatlanmasındaki yapısal dönüşüm sonrası gerçekleştirilen tüm bu çalışmalara karşın demiryolu inşa faaliyetlerinde önemli bir ilerleme kaydedilememiştir. Demokrat Parti İktidarının sonunda ülkedeki demiryolu ulaşım sistemindeki gelinen aşama aşağıdaki tablodaki gibidir.

Tablo 3. Cumhuriyet'in ilk yıllarından Demokrat Parti iktidarının son dönemine kadar demiryolu ulaşım sektördeki rakamsal veriler şöyleydi:

Yıl	1923	1925	1930	1935	1940	1945	1950	1955	1960
Demiryolu Uzunluğu	3.756	3.957	5.639	6.639	7.381	7.515	7.671	7.802	7.895
Lokomotif Adedi	-	-	-	-	684	-	999	998	983
Vagon Adedi	-	-	-	-	13.147	-	16.751	19.009	19.413
Taşınan Yolcu	1.919	3.685	5.453	11.565	30.326	29.179	53.130	61.966	96.798
Taşınan Yük (bin ton)	313	791	1.973	3.099	6.585	4.876	8.681	12.981	14.248

Kaynak: (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 327).

Tablo 3'ten de anlaşılacağı üzere demiryolu inşası 1923-1940 sürecinde 3.625 km ile yaklaşık iki kat artmıştır. 1950-1960 yılları arasında on altıda birine dek gelen 224 km demiryolu hattı yapılmıştır. Hat inşasındaki bu keskin düşüşe bağlı olarak 1950'den 1960'a gelene kadar lokomotif ve vagon sayısında bir azalma meydana gelmiştir. Ancak taşınan yolcu ve yük miktarında artış yaşanmıştır.

Demokrat Parti'nin iktidarda bulunduğu 1950-1960 yılları arasında Türkiye'nin ulaşım sisteminde, temelden bir değişim süreci meydana gelmiştir. On yıllık süre zarfında ulaştırma faaliyetinin Gayri Safi Milli Hasıla'daki artış oranı %40 idi. Ulaşım sektöründe en büyük yatırım payı ise karayollarına ayrılmıştır. Buna karşın demiryollarına ve özellikle de yeni hat inşasına

yatırım oldukça sınırlı kalmıştır (Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, 1980: 293-294). Ancak Demokrat Parti iktidarının ilk yıllarında demiryolu ulaşımında bir takım iyileştirmeler de yapılmıştır. Bu kapsamda 1950-1953 yılları arasında demiryollarının faaliyet hacmi genişletilmiştir. Personel maaşı ve ikramiye miktarı yükseltilmiştir. On altı motorlu tren seferlere dâhil edilmiştir. Yirmi yeni motorlu tren sipariş edilmiştir. Süratli ve konforlu seferler düzenlenmeye başlamıştır. Yolcu ve yük seferleri arttırılmıştır (DP 1954 Kalkınan Türkiye, 1954: 39). Böylece 1950-1954 yılları arasında yolcu sayısında %17 ve yük miktarında %30 oranında bir yükseliş kaydedilmiştir (Arslan, 2015: 36).

Cumhurbaşkanı Celâl Bayar'ın TBMM'de verdiği beyanata göre demiryolu faaliyetleri kapsamında 1950-1954 yılları arasında yeni hat inşa, eski hat modernizasyonu ile araç ve teçhizat yenileme işleri için 187.000.000 lira kaynak tahsis edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 1 Kasım 1954: 11). Türkiye, 1960'lara gelindiğinde 8.000 km'ye yaklaşan demiryolu ağı ile gelişmiş ülkelerin oldukça gerisinde kalmıştır. Ülkede 1.000 km^2'ye 10 km demiryolu hattı düşerken, bu miktar İngiltere'de 130 km, Fransa'da 75 km, İtalya'da 72 km, ABD'de 46 km ve Yunanistan'da 13 km idi. Aynı şekilde ülkede 10.000 kişiye 2.8 km demiryolu hattı düşerken, bu miktar ABD'de 23 km, Fransa'da 9.7 km, İngiltere'de 6.4 km, İtalya'da 4.6 km ve Yunanistan'da 3.5 km idi (Cillov, 1962: 365).

3- Demokrat Parti Dönemi'nde Demiryolu İnşa Faaliyetleri

Demokrat Parti Dönemi'nde yeni demiryolu hatlarının yanı sıra 1950 yılı öncesi inşasına başlanan hatların yapım çalışmalarına da kısmen devam edildi. Bu kapsamda Kayseri-Irmak arasındaki zayıf hattın takviyesi için ABD'den 300 km'lik ray, köprü malzemesi ve diğer teçhizatlar alındı. Malzemeler, 1950'de Türkiye'ye ulaştırıldı. Çalışmalar sonucu Irmak-Kayseri hattının ancak 5 km'lik kısmı 1950'de tamamlanabildi (TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 5, 27 Kasım 1951: 1049). Bu hattan çıkarılan raylar, eskiyen Afyon-Konya hattına döşendi (CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 83.523.8). Önceki yıllarda kurulan ve kurulmuş olan resmî demiryolu şirketleri üzerinden yatırım ve gelişim programı uygulandı. Türk demiryolu sektörünün dışa bağımlılıktan kurtarılması ve daha modern araçlarla donatılması amacıyla 1951'de Adapazarı'nda yılda 1.200 adet yük ve 600 adet yolcu vagonu üretim kapasitesine sahip bir vagon tamir atölyesi[4] faaliyete geçti (Koday ve Karakuzulu, 2001: 265). Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü'ne 1951 yılı bütçesinden tahsis edilen 1.500.000 lira ile Batı Anadolu'da eskiyen ve tamir gerektiren demir köprülerin ıslahı için çalışmalar başlatıldı. Malzeme alımı için yurt dışından 1952 yılında 1.000.000 lira değerinde siparişte bulunuldu (CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 83.523.8).

Kendinden önceki dönemde inşasına başlanan ve Demokrat Parti Dönemi'nde inşası tamamlanan demiryollarından Narlı-Gaziantep-Karkamış hattının inşasına Narlı İstasyonu'nda 4 Mayıs 1946'da Bayındırlık Bakanı Sırrı Day'ın temel atmasıyla başlanmıştır. Hattın 30-60 km'lik ikinci kısım ihalesi ise 3.200.000 lira bedelle 10 Haziran 1946'da yapıldı (Ayın Tarihi, S.151, Haziran 1946: 3). 31 Mayıs 1949'da kabul edilen 5413 Sayılı, Demiryollar ve Limanlar İnşaatı İçin Gelecek Yıllara Geçici Yüklenmelere Girişilmesi Hakkındaki 4643 Sayılı Kanuna Ek Kanun ile Maraş ve Gaziantep şube hatlarının inşası için verilen 20.000.000 lira, Maraş-Narlı-Gaziantep-Karkamış hatları inşaatına harcanmak üzere 65.000.000 liraya çıkarıldı (TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt 31, 1949: 741). Bu kanunlara bağlı olarak inşasına başlanan Narlı-Gaziantep-Karkamış hattı için 505.800 lira bedelle balast ve ray döşeme işinin emaneten yapımı Bakanlar Kurulu tarafından 28 Kasım 1951'de kararlaştırıldı (CCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 127.86.20). Narlı-Gaziantep-Karkamış hattı için 8.122 ton ray ve 16.071 ton demir traversin pazarlıkla satın alınması

[4] Atölyede, PTT'nin siparişi üzerine 1961 yılında ilk yerli vagon üretimi gerçekleştirildi (Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Demiryolu Araçları Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu, 2007: 2-3).

18 Eylül 1952 tarihindeki Bakanlar Kurulu toplantısında kabul edildi (CCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 130.69.7).

Narlı-Gaziantep demiryolu 26 Ekim 1953'te işletmeye açıldı. Hat, 85 km uzunluğunda olup 33.000 liraya mal oldu (Aşgın, 2000: 225). Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu açılış merasimindeki konuşmasında duygu ve temennilerini şu cümlelerle ifade etti:

> Üzerine bastığımız şu istasyon sahasından birkaç sene sonrasının Gaziantep'ini seyrediyorum. Fabrika bacaları ile küçük sanayi ile nadide ziraat mahsulleriyle kültür merkezleriyle uyanık ve dinamik halkıyla turistik kabiliyetiyle 150.000 nüfuslu bir cenup güneşi parlıyor. Bugün Gaziantep'e giren demiryolu buradan Nizip'e ve Birecik'e uğrayarak Karkamış'ta cenup demiryollarımıza ulaştırılacak ve bu suretle cenup demiryollarında yabancı bir memlekette boş yere kat edilen 165 km'lik mesafe bertaraf edilecektir (Ayın Tarihi, S.239, Ekim 1953: 40).

Narlı-Gaziantep demiryolu dışında Demokrat Parti döneminde inşa edilen bir diğer uzun mesafeli hat ise Elazığ-Van demiryolu idi. Yapımına 17 Kasım 1940'de Elazığ'da tertip edilen törenle başlanan (Kardaş, 2019: 2369) hat, Murat Vadisi boyunca uzanıp Elazığ-Genç ve Muş ovalarından geçerek Van Gölü kıyısından Tuğ Köyü'ne ulaştırılacaktı (CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 134.874.2). Elazığ-Van Hattı'nın Elazığ-Genç arası inşaatı için yaklaşık 80.000.000 lira harcandı (Elazığ-Genç-Muş Demiryolunun İşletmeye Açılışı 1955, Nafıa Vekâleti, 1955). Bayındırlık Bakanı Kemal Zeytinoğlu Genç-Muş hattının 1953 yılı içinde tamamlanacağını belirtti (TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 18, 3 Aralık 1952: 43).

Tablo 4. Elazığ-Genç-Muş Demiryolu Hattı inşa çalışması türü ve rakamsal veriler:

Yapılan İş	İşin Türü	Miktarı (m^3)
Toprak işleri	Hafriyat	4.918.265
Kuru ve harçlı tahkimat	Kâgir	78.804
Köprü	Kâgir ve beton	102.579
Tünel	Tünel hafriyatı	425.377
Tünel	Kâgir ve beton	163.251
Bina	Kâgir ve beton	4.000
Bina	Betonarme	4.200

Kaynak: (Elazığ-Genç-Muş Demiryolunun İşletmeye Açılışı 1955, Nafıa Vekâleti, 1955).

Elazığ-Van demiryolu hattının 239 km'lik Elazığ-Muş kısmı 1955 tarihi itibariyle faaliyete alındı (CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 134.874.2). Bu hattın açılmasının ardından İran sınıra doğru inşa edilecek yeni demiryolu hattı için uluslararası siyasî yapı ve demiryolu uzman raporları dikkate alınarak güzergâh Muş-Tatvan ve Van Gölü üzerinden Van-Kotur olarak belirlendi (Kardaş, 2019: 2375). 99 km'lik Muş-Tatvan kesiminin yapımına 1956'dan itibaren başlanacaktı. Van-İran hudut kısmının inşası ile hattın geneli tamamlanacaktı. Hat dâhilinde Murat Nehri üzerinde inşa edilen 120 m'lik demir köprü ise bu alanda Türkiye'nin en uzun demiryolu köprüsü özelliğini taşımaktaydı (CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 134.874.2).

Elazığ-Van demiryolu hattının Genç-Muş kısmının tamamlanmasıyla birlikte İskenderun Limanı hinterlandının kapsamı genişlemiş ve doğu bölgesinin yer altı ve üstü kaynaklarının değerlendirilmesi imkânı elde edilmiş oldu (CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 134.874.2.29). Demokrat Parti Dönemi'nde inşa edilen Genç-Muş ve Narlı-Gaziantep-Karkamış gibi uzun mesafeli hatlar dışında kısa ve orta mesafeli yeni hatların inşasına da başlandı. Bunlar arasında 74 km'lik Horasan-Sarıkamış, 46 km'lik Hasankale-Horasan, 24 km'lik Cebeci-Ankara-Gazi-Sincanköy, 21 km'lik Gebze-Pendik, 14 km'lik Ereğli-Çataldere-Armutçuk ve 7 km'lik Küçükçekmece-Soğuksu demiryolu hatları yer almaktaydı (Türkiye Nasıl İlerliyor 1950-1957, 1957: 73).

Türkiye'de 1950-1960 döneminde sınırlı ölçüde demiryolu inşası dışında mevcut hatlar üzerine de bir takım çalışmalarda ve düzenlemelerde bulunulmuştur. 1950'lerden itibaren demiryolu yapımının durma noktasına geldiği ve bazı hatların raylarının sökülmeye başlandığı bir süreç yaşanmıştır. Bunlar arasında Mudanya-Bursa ile Ilıca-Palamutluk hatları da yer almaktaydı (Durak, 2003: 66-67). Hususi ve yabancı şirketler tarafından 1892'de işletme imtiyazı alınan ve 31 Aralık 1930'a kadar işletilen Mudanya-Bursa hattı, ABD'li uzmanların incelemeleri sonucu 32 km'lik bir asfalt yolun yapılması sonrası amme hizmeti ve işletmecilik bakımından karayolu ile rekabet edemeyeceği ve kapatılmasının daha uygun olacağı belirtildi (TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 24, 10 Temmuz 1953).

Mudanya-Bursa[5] ve Ilıca İskele-Palamutluk Demiryolu İşletmesinin kaldırılması ve hatların tasfiyesi üzerine 10 Temmuz 1953'te 6135 Sayılı Kanun kabul edildi. Böylece Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü tarafından işletilmekte olan ve 30 Mayıs 1931'de millileştirilen Mudanya-Bursa ile 22 Ekim 1941'de satın alınan Ilıca İskele-Palamutluk demiryolu hatları işletmeden kaldırıldı. Bu kanun doğrultusunda hatlar, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü tarafından sökülecekti. Hatlara ait arazi, bina, tesisat ve müştemilât gibi gayrimenkul mallar, teçhizat, malzeme ve menkul mallar tasfiye edilerek satışa çıkarılacak veya İdare'nin başka mahallerdeki işlerinde kullanılacaktı (T.C. Resmî Gazete, S.8458, 15 Temmuz 1953: 6710). Bu bağlamda Mudanya-Bursa demiryolu hattının İşletme Binası ise 22 Ağustos 1958'de Mudanya Belediyesi tarafından TCDD'den satın alındı. 1963'e kadar Mudanya Kaymakamlığı lojmanı olarak kullanıldı. Bina aynı yıl Millî Eğitim Bakanlığı'na devredilerek, Kız Sanat Okulu'na kiralandı (Vural vd., 2006: 105).

Sonuç

İngiltere'de XVIII. yüzyılda Sanayi Devrimi'nin bir sonucu olarak ortaya çıkan demiryolu ulaşımı, ham maddeye ve pazara erişimi kolaylaştırması ile kitlesel iletişimi ve gelişimi hızlandırması bakımından zamanla oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Ulaşım sektörüne yeni ve etkili bir alternatif olarak dâhil edilen demiryolu sistemi XIX. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın büyük ülkelerinde de kullanılacaktır. Bu durumdan Osmanlı Devleti de etkilenmiş ve ülke içindeki demiryolu inşa süreci Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Ancak Türkiye'de demiryolunun ulaştırma sektöründe yerini alması ise XIX. yüzyılda yabancı sermayenin girişimleri sonucu başlamıştır. Demiryolu inşa süreci Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine kadar devam etmiştir. Birinci Dünya Savaşı ile birlikte durma noktasına gelen çalışmalar Cumhuriyet Dönemi ile birlikte yeniden başlamıştır. Her alanda tam bağımsızlık ilkesi doğrultusunda demiryolu ulaşımında da bir millileştirme politikası izlenmiş, bu kapsamda yabancıların elindeki demiryolu hatları satın alınarak kamulaştırılmıştır. Osmanlı Dönemi'nden miras kalan mevcut hatlar dışında, ülkenin belli başlı yerlerini birbirine bağlayacak bir demiryolu ağı kurulmuştur. Özellikle 1924-1945 yılları arasında binlerde kilometre demiryolu hattı inşa edilmiş, ancak İkinci Dünya Savaşı sürecinde dünya genelinde yaşanan siyasi, askeri ve iktisadi gelişmeler ulaştırma sektörünü de derinden etkilemiştir. Bu durum, demiryoluna olan talebin azalmasını ve karayolunun ön plana çıkmasını beraberinde getirmiştir. İzlenen politikaların bunda etkisi büyük olmuştur.

Ekonomide 1930'lardan itibaren uygulanan devletçilik politikasının 1940'ların sonunda yerini dışa açık liberal bir ekonomik düzene bırakması, demiryolu taşımacılığını da olumsuz yönde etkiledi. Böylece Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ulaştırma sistemi demiryoluna göre yapılandırmış olan ülkede, 1940'ların sonlarına doğru değişen koşullara göre ulaştırmada da yeni bir düzene geçildi. Bunda ulaşım ağını geliştirerek farklı seçenekler oluşturmak, zamandan ve

[5] Mudanya-Bursa demiryolu hattının tesviyesine 26 Nisan 1873'te ve ray döşemesine Nisan 1874'te başlandı. Ancak, maddi ve teknik nedenlerden dolayı inşasına ara verildi. Onarım, inşa ve işletme imtiyazı Şubat 1891'de Belçikalı George Nagelmakers'e verildi. 41 km 780 m'lik hat 18 Haziran 1892'de işletmeye açıldı (Durak, 2003: 73-75).

maliyetten tasarruf etmek, ticari ve sınai faaliyetleri arttırarak kalkınmayı ülke geneline yaymak, sosyal ve kültürel etkileşimi hızlandırmak gibi faktörlerin de etkisi vardır. Demiryolunun ulaşım sektöründeki ağırlığının oldukça azaldığı bir süreçte karayolu inşası için ABD ile irtibat sağlandı ve 1947-1948 yılları arasında Amerikalı uzmanlardan oluşan heyetler Türkiye'ye gelmeye başladı. Bayındırlık Bakanlığı yetkilileri ile ülkenin belli başlı yerlerinde araştırmalarda bulunarak, plan ve programlar hazırladı. Çalışmalar sonucu Türkiye'nin coğrafi ve iktisadî koşulları dikkate alınarak, demiryolu yerine karayoluna ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşıldı.

Türkiye'de Demokrat Parti iktidarı ile ekonomik yapıda dışa açık liberal bir ekonomik düzene geçilmişti. Yeni hükümetin ulaştırma ile ilgili politikası gereğince karayoluna önem verileceği üzerinde durulmuştu. Bu karara karşı bazı milletvekilleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdi. Bir kısmı ülkenin alt yapısının buna uygun olmadığını belirtirken, diğer bir kısmı mevcut şartlara uygun olarak hareket edilmesinin en doğru seçim olacağını ifade etmişti. Ortak karar ise demiryolunun dönemin koşullarına uygun olmadığı yönünde oldu ve çalışmalar buna göre yürütülmeye başladı.

Demokrat Parti Dönemi'nde demiryolu taşımacılığında kısmi inşa faaliyetleri dışında ağırlıklı olarak mevcut kurumsal yapının ve ulaştırma sisteminin iyileştirilmesine yönelik bir planlama yapıldı. Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü tarafından yapısal iyileştirmelere gidildi. Merkezi devlet sistemi ile idare edilen Kurum, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi adını aldı ve İktisadî Devlet Teşekkülü olarak yeniden yapılandırıldı. Personel maaş ve ikramiye oranı yükseltildi. Yenileme faaliyetleri kapsamında araç ve gereçlerinin modernizasyonu üzerine çalışma yürütüldü ve ulaşım ağı yeni cihazlarla donatılmaya başladı. Demiryolu taşımacılığı ve ulaşım hizmetleri üzerine fabrikalar açıldı. Buralarda yük ve yolcu taşımacılığında kullanılmak için vagonlar üretildi. Yurt dışından sipariş edilen dizel ve elektrikli lokomotifler hatlarda kullanılmaya başladı. Yapılan iyileştirmeler neticesinde süratli ve konforlu seferler düzenlenmeye başladı. Aynı zamanda ek sefer sayısı arttırıldı. Böylece yolcu ve yük taşımacılığında artış sağlandı. İşletme yükünün ve ömrünün yavaşladığı gerekçesiyle mevcut hatların bir kısmı söküldü. Bayındırlık Bakanlığı'nın girişimleriyle Sovyet Rusya, İran, Irak ve Suriye sınır hatlar ile kesintisiz ulaşımı sağlayacak demiryolu inşa faaliyetlerine girişildi. Bu maksatla; Hasankale-Horasan-Sarıkamış, Elazığ-Muş-Van, Narlı-Gaziantep-Karkamış demiryolu hatlarının yapımına başlandı. Sonuç olarak Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarındaki çalışmalar neticesinde; karayolu uzunluğu 47.080 km'den 61.542 km'ye, demiryolu uzunluğu ise 7.671 km'den 7.895 km'ye yükseldi. Bu durumda 14.462 km'lik karayolu yapımına karşın 224 km demiryolu hattı döşendi. Bu sayısal verilerden de anlaşılacağı üzere karayolu inşası, demiryoluna göre yaklaşık %51'lik bir artış kaydetti. Ulaşım sektöründe karayolu inşasına ağırlık verilmesine karşın demiryollarına olan rağbet düşmedi. 1950'den 1960'lara gelinceye kadar yük ve yolcu taşımacılığında artış kaydedildi.

Kaynakça

AKANDERE, Osman (1998). *Millî Şef Dönemi: Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan İç ve Dış Tesirler*, İstanbul: İz Yayıncılık.

ARSLAN, Mesut (2015). Demiryolu Taşımacılığında İstihdam Politikaları ve Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Örneği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

AŞGIN, Sait (2000). *Cumhuriyet Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları (1946-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

CİLLOV, Haluk (1962). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Sermet Matbaası.

Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978 (1980), İstanbul: Akbank.

Cumhuriyetimizin 60. Yılında Ulaştırma ve Haberleşme (1983), Ankara: T.C. Ulaştırma Bakanlığı.

ÇADIRCI, Musa (2013). *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

DAĞLI, Nuran ve Belma AKTÜRK (1988). *Hükümet ve Programları 1920-1960, I*, Ankara: TBMM. Basımevi.

DP 1954 Kalkınan Türkiye (1954), Ankara: Desen Matbaası.

Demokrat Parti Programı 1946 (1946), Ankara.

Dokuzuncu Kalkınma Planı 2007-2013 Demiryolu Araçları Sanayii Özel İhtisas Komisyonu Raporu (2007), Ankara: TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

DURAK, Selen (2003). Bir Modernleşeme Projesi Olarak Anadolu'da Demiryolları ve Bursa-Mudanya Demiryolu Hattı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa.

Elazığ-Genç-Muş Demiryolunun İşletmeye Açılışı 1955 (1955), Ankara: Nafıa Vekâleti.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1972). *Ekonomi Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitapevi Yayınları.

KARABULUT, Yalçın (1997). "Türkiye'de Demiryolu Ulaşımı", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 6: 163-187.

KARDAŞ, Abdulaziz (2019). "Bir Karış Fazla Şimendifer Elazığ-Muş Demiryolu'nun Yapım Süreci", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(4): 2360-2382.

KEPENEK, Yakup ve Nurhan YENTÜRK (2004). *Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Remzi Kitapevi.

KIRBAŞLI, Faik (1973). *1920-1972 Döneminde Kalkınmada Öncelikli Yörelere İlişkin Hükümet Politikaları*, Ankara: TC. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.

KODAY, Saliha ve Zerrin KARAKUZULU (2001). "Türkiye Vagon Sanayii AŞ. (TÜVASAŞ)", *Doğu Coğrafya Dergisi*, 5: 251-280.

On Beşinci Yıl Kitabı (1938), İstanbul: Cumhuriyet Matbaası.

ÖZDEMİR, Nuray (2006). *Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

ÖZTÜRK, Cemil (2016). "Haydarpaşa-İzmit Demiryolunun İnşası ve İşletilmesi: Bir İktisadî Millîleşme Girişimi (1871-1888)", *Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu,* II: 721-731.

Programlı Kalkınma Projeleri (2006). "1923-1940 Dönemi Demiryolları", *Türkiye Mühendislik Haberleri*, 442-443: 24-29.

SANDER, Oral (2013). *Siyasi Tarih 1918-1994*, İstanbul: İmge Kitabevi.

TEKELİ, İlhan ve Selim İLKİN (1974). *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.

TEMİZGÜNEY, Firdes (2008). Erzurum'a Demiryolunun Gelişi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Erzurum.

TOROS, Hüsamettin (1966). *Türkiye Vilâyetleri-Sanayi-Turizm Ansiklopedisi*, İstanbul.

Türk Ansiklopedisi, XIII (1966), Ankara: Millî Eğitim Basımevi.

Türkiye Nasıl İlerliyor 1950-1957 (1957), Ankara: Basın-Yayın ve Turizm Umum Müdürlüğü.

Türkiyede Marşal Plânı 1/1/1955 - 31/3/1955 (1955), Ankara: Devlet Matbaası.

Uluslararası Kara Mürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu-II (2016), Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi.

UZ, İdil (2001). "Türkiye ve İngiltere'de Demiryollarının Özelleştirilmesi Süreci", *Marmara Üniversitesi Avrupa Topluluğu Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 9(2): 231-269.

VURAL, Tülin; DOSTOĞLU, Neslihan ve Özgür EDİZ (2006). "Bursa-Mudanya Demiryolu Hattı İşletme Binası için Yeniden Kullanım Önerisi: Mudanya'da Sosyal ve Kültürel Merkez", *Uludağ Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 11(2): 103-110.

YURTOĞLU, Nadir (2017). *Demokrat Parti Dönemi Tarım Politikaları ve Siyasi, Sosyal, Ekonomik Hayata Tesirleri (1950-1960),* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.

ZARAKOLU, Avni (1950). "Memleketimizde Demiryolu Politikası", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(3): 573-589.

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (CCA)

CCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 127.86.20.

CCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 130.69.7.

CCA, Fon Kodu: 030.18.01.02. Yer No: 115.83.4.

CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 134.874.2.

CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 83.523.8.

CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 75.474.11.

Resmî Yayımlar

Ayın Tarihi, S.151, Haziran 1946.

Ayın Tarihi, S.237, 1-31 Ağustos 1953.

Ayın Tarihi, S.239, Ekim 1953.

TBMM Kanunlar Dergisi, Cilt 31, Ankara, 1949.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 1, 29 Mayıs 1950.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 6, 30 Mart 1951.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 5, 27 Kasım 1951.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 13, 28 Şubat 1952.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 18, 3 Aralık 1952.

TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 24, 10 Temmuz 1953.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 2, 1 Kasım 1954.

T.C. Resmî Gazete, S.71, 24 Mayıs 1924.

T.C. Resmî Gazete, S.598, 31 Mayıs 1927.

T.C. Resmî Gazete, S.1813, 3 Haziran 1931.

T.C. Resmî Gazete, S.7434, 16 Şubat 1950.

T.C. Resmî Gazete, S.8458, 15 Temmuz 1953.

T.C. Resmî Gazete, S.8470, 29 Temmuz 1953.

T.C. Resmî Gazete, S.10233, 22 Haziran 1959.

Online Kaynaklar

URL, 1: http://www.tcdd.gov.tr/content/e-kitap#162.%20YIL/6-7 Erişim Tarihi: 08.10.2019

URL, 2: https://www.tcdd.gov.tr/content/31 Erişim Tarihi: 25.05.2020

Ekler:

Ek 1: 1940'lı yılların sonunda inşasına başlanan ve 1950'lerde yapımı devam eden demiryolu hatları kesik çizgilerle belirtilmiştir (Tekeli ve İlkin, 1974)

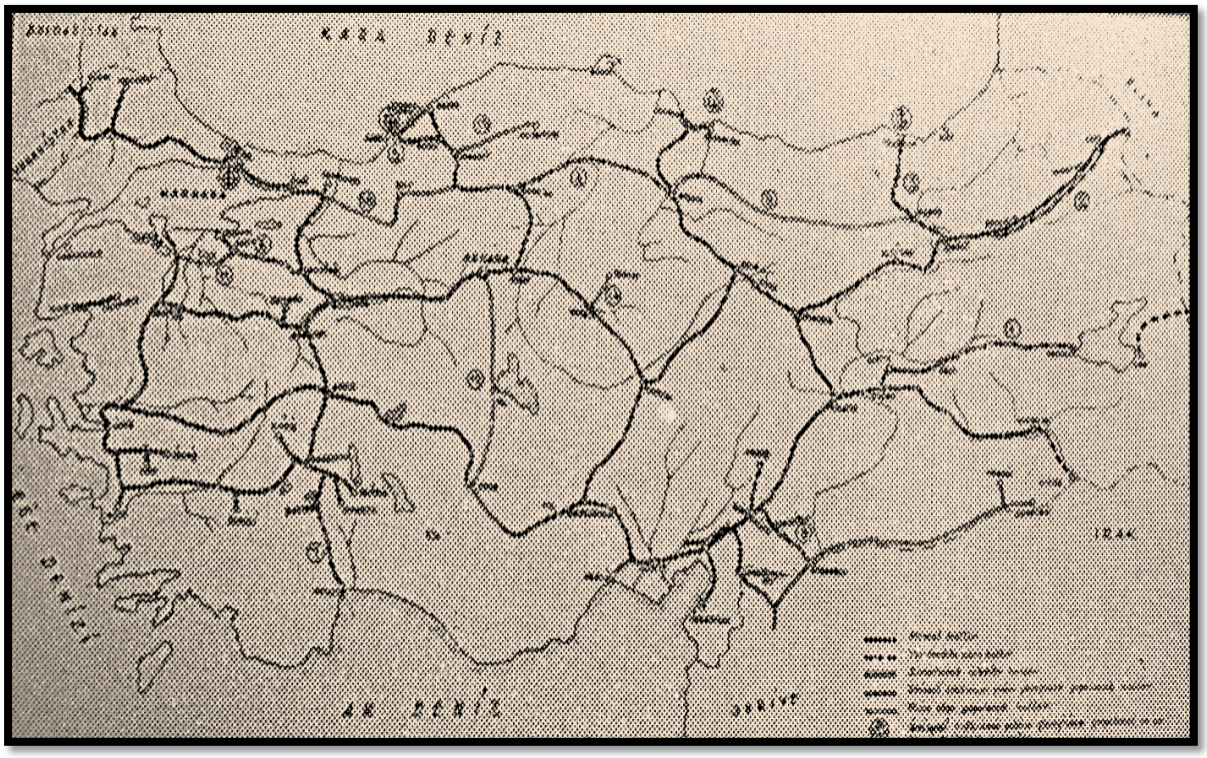

Ek 2: 1960'lı yıllara gelindiğinde demiryolu ağının ülke genelindeki dağılımı (Toros, 1966: 337)

Ek 3: Genç-Muş hattı Murat Nehri güzergâhı (CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 134.874.2.17)

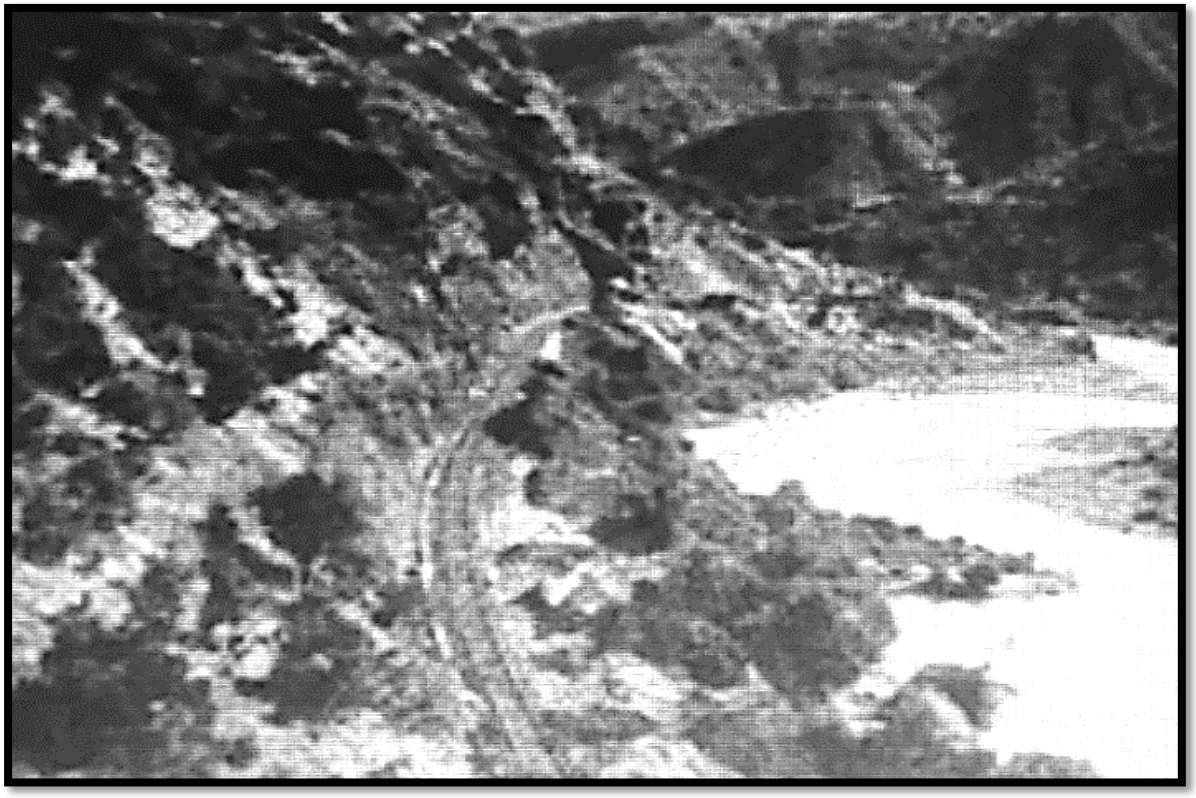

Ek 4: Murat Nehri üzerindeki demir köprü (CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 134.874.2.21)

Ek 5: Genç-Muş hattında işçiler poz inşasındayken (CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 134.874.2.19)

Ek 6: Genç-Muş hattında işçiler poz inşasındayken (CCA, Fon Kodu: 030.01.00.00. Yer No: 134.874.2.18)

Mavi Atlas, 9(1)2021: 232-249
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 12.01.2021
Makale Kabul | Accepted: 11.02.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.859615

Mete Yusuf USTABULUT
Dr. Öğr. Üyesi| Assist. Prof. Dr.
Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bayburt|TÜRKİYE
Bayburt University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, Bayburt | TURKEY
ORCID: 0000-0002-8864-645X
meteustabulut@bayburt.edu.tr

Türkçe Öğretmeni Adaylarının Okul Dışı Öğrenme İle İlgili Görüşleri[1]

Öz

Bu araştırmanın amacı Türkçe öğretmeni adaylarının okul dışı öğrenme ile ilgili görüşlerini belirlemektir. Araştırmada nicel araştırma modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini bir devlet üniversitesinden öğrenim gören Türkçe öğretmeni adayları oluşturmaktadır. Araştırmada okul dışı öğrenme düzeyi ölçeği kullanılmıştır. Araştırmanın verilerini analiz etmek amacıyla betimsel istatistik analizleri, t-testi, ANOVA analizleri kullanılmıştır. Türkçe öğretmen adayları okul dışı öğrenmede sırasıyla değerlendirme, uygulama, bilgi ve planlama boyutlarında kendilerini özyeterli görmektedirler. Türkçe öğretmeni adayları okul dışı öğrenme için yapılan planlamanın başarı düzeyini belirleyebileceğini, okul dışı öğrenmenin öğrenciye kazandırdığı sosyal becerilerin gerçekleşme düzeyini belirleyebileceğini, okul dışı öğrenmede gerçekleşmeyen hedef davranışları tespit edebileceğini, okul dışı öğrenme ortamında kullanılan araç-gerecin katkısını belirleyebileceğini, okul dışı öğrenme ortamının eğitim hedefine katkısını değerlendirebileceğini, okul dışı öğrenme ortamlarında öğrenciye kazandırılacak eğitimsel davranışın gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol edebileceğini, okul dışı öğrenme ile ilgili uygun ölçme ve değerlendirme yapabileceğini ifade etmektedir. Türkçe öğretmeni adaylarının okul dışı öğrenme düzeyleri ölçeğinde yer alan maddelere verdikleri cevaplarla cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Türkçe öğretmeni adaylarının yaşları, yaşamlarını çoğunu geçirdikleri yer, not ortalamaları, sınıf düzeyleri, yıllık okudukları kitap sayısı ile okul dışı öğrenme ile ilgili görüşleri arasında anlamlı bir ilşkinin olduğu görülmüştür. Türkçe öğretmeni adaylarının internette geçirdikleri süre ile okul dışı öğrenme ile ilgili görüşleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Okul dışı öğrenme alt boyutları olan bilgi, planlama, uygulama ve değerlendirme arasında yüksek düzeyde bir ilişki vardır.

Anahtar Kelimeler: Bilgi, Değerlendirme, Okul Dışı Öğrenme, Planlama, Türkçe Öğretmeni Adayları, Uygulama.

Opinions of Turkish Teacher Candidates about Learning Out of School

Abstract

The aim of this study is to determine the opinions of Turkish teacher candidates about learning out of school. In the research, correlational survey model, one of the quantitative research models, was used. The sample of the study consists of Turkish teacher candidates studying at a state university. Out of school learning level scale was used in the study. Descriptive statistical analysis, t-test, ANOVA analysis were used to analyze the data of the research. Turkish teacher candidates consider themselves self-sufficient in evaluation, implementation\application, knowledge and planning dimensions, respectively, in out-of-school learning. Turkish teacher candidates stated that planning for out-of-school learning can determine the level of success, and it can also determine the level of realization of social skills that students gain, and that they can identify target behaviors that are not realized in out-of-school learning. In addition, teacher candidates state that they can determine the contribution of the tools and equipment used in the out-of-school learning environment, evaluate the contribution of the out-of-school learning environment to the educational goal, check whether the educational behavior to be acquired by the student in out-of-school learning environments, and make appropriate assessment and evaluation. It was observed that there was no significant relationship between the Turkish teacher candidates' responses to the items in the out-of-school learning levels scale and their gender. It was observed that there was a significant relationship between the age of Turkish teacher candidates, the place they spent

[1] Bayburt Üniversitesi Etik Kurulunun 28.12.2020 tarih ve 2020/116 sayılı kararıyla bu araştırmanın etik ilkelere uygun olduğu onaylanmıştır.

most of their lives, their grade point averages, grade levels, the number of books they read annually and their views on learning out of school. There is no significant relationship between the time they spend on the internet and their views on learning out of school. There is a high level of relationship between out-of-school learning sub-dimensions of knowledge, planning, implementation and evaluation.

Keywords: Information, Evaluation, Out-of-School Learning, Planning, Turkish Teacher Candidates, Implementation\Application.

Giriş

Toplumun hayat boyu öğrenmeye ve bilgiye dayalı olması bireyler tarafından çok ilgi gören bir meselesidir (Teichler & Hanft, 2009: 1-2). Yaşam boyu öğrenme, küresel demografi, çevresel zorunluluklar ve bilgiye yaygın erişim nedeniyle yirmi birinci yüzyılda mesleki gelişim hedefi olarak kabul edilmektedir (Longworth, 2003: 70-77). Öğrenciler, yaşam boyu öğrenme yoluyla bilgi ve deneyimlerini artırabilir. Yaşam boyu öğrenme seviyesi yüksek olan bir birey, değişen bilgi kaynaklarına ulaşabilmekte, elde ettiği bilgileri etkili bir şekilde değerlendirebilmektedir (Oguz ve Ataseven, 2016: 28). Yaşam boyu öğrenmenin amacı, bireylerde bir dikkat değişikliği kazandırmaktır (Tremlett, 1997). Lee (2008), yaşam boyu eğitime katılan öğrencilerin genellikle daha yüksek güven seviyeleri olduğunu, daha açık fikirli olduklarını, başkaları için gönüllülük konusunda daha fazla pozitif ve aktivite ile kendi kendini kontrol eden bir yaşam sürdüğünü ortaya koymuştur (Luka &Sungsri, 2015).

Yaşam boyu öğrenme açısından öğretmen eğitimi oldukça büyük bir öneme sahiptir. Öğretmen adayları, öğrencilerin yaşam boyu öğrenimini teşvik etmek açısından günlük yaşamlarında yaşam boyu öğrenmenin öneminin farkında olmalıdır. Profesyonel vizyon, öğretmen uzmanlığının önemli bir ögesidir (Seidel & Stürmer, 2014: 739) ve sınıf durumlarını tanımlama, açıklama ve tahmin etme becerisi olmak üzere üç yeterliliği içinde barındırır. Yapılan araştırmalar öğretmen eğitiminin, öğretmenlerin yaşam boyu mesleki ihtiyaçları için yeterli olmadığı görüşündedir. (Dolan, 2012: 463).

Yüksek öğretimdeki öğrenciler sınıflarda bilgi teknolojilerini (Çelebi vd., 2014) yeterince kullanamamaktadır. Birçok araştırmada, öğrencilerin çoğunun düşük öz-yönelimli öğrenme başarılarına sahip olduğu tespit edilmiştir (Atta & Alghamdi, 2018: 628-629). Öğretmenler kendi kendine öğrenenler (Van Rensburg & Botma, 2015: 6) ve yansıtıcı düşünenler (Evin Gencel ve Saracaloğlu, 2018: 8) olarak geliştirilmezlerse, öğrencilerini özgür öğrenenler olarak hazırlayamazlar. Sosyal düzeni veya sosyal düzen içerisinde yer alan bireyi etraflı bir şekilde temsil eden yaşam boyu öğrenme (Mahoney, 2017: 540), basitçe yetişkin eğitimi olarak adlandırılır (Crick, et al., 2004). Hojat vd., (2003), yaşam boyu öğrenmeyi, sürekli motivasyonu olan kişilerde bulunan kendi kendine başlatılan faaliyetler (davranışsal yönler) ve bilgi arayan yetkinlikler ile kendi öğrenme gereksinimlerini kabul etme yetkinliğini içeren bir kavram olarak tanımlamaktadır. Crick & Yu (2008), bir dizi eğilim, değer ve tutumu içeren yaşam boyu öğrenmenin karmaşık bir tanımını kavramsallaştırmıştır. Bu tanımda yer alan eğilimler, değerler ve tutumlar kümesi sıklıkla insanların sosyal, tarihi, kültürel ve kişisel özellikleri dikkate alan davranışları ve eğilimleri tarafından oluşturulur. Yaşam boyu öğrenmenin geliştirilebilmesinde okul dışı öğrenmelerin önemi büyüktür. Son yıllarda okul dışı deneyimlere olan bilimsel ilginin artmasına rağmen okul dışı deneyimlerin çocukların okuldaki başarıları veya genel bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimi üzerindeki etkisini anlamaya yönelik fazla bir araştırmanın olmadığı görülmektedir. Tüm alanlarda olduğu gibi Türkçe öğretiminde başarıyı artırabilmek için yalnızca anaokulunda ve ilkokulda gerçekleşen öğrenmeye değil, aynı zamanda okul dışında gerçekleşen öğrenmeye de bakılmalıdır. Türkçe Dersi Öğretim Programlarının felsefesi oluşturan yapılandırmacı eğitim anlayışının en önemli kaynağı öğrencinin okul içinde ve dışında yaşadığı deneyimlerdir. Öğrenciler sınıfa çeşitli deneyimler getirir. Bu, çocukların uyanık olduğu zamanın %85'inin sınıf dışında geçirildiği gerçeği göz önüne alındığında çok önemlidir (Medrich vd., 1982). Yeni bilim müfredat reformunda popüler bir kavram olan

yapılandırmacılık, öğrenmeyi; öğrencilerin önceki anlayışları ve sosyal ortamlarıyla bağlantılı olarak deneyimlerinden aktif olarak anlam oluşturdukları dinamik ve sosyal bir süreç olarak görür (Driver vd., 1996).

Son yıllarda, gençlerin eğitim ve bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM) alanlarındaki kariyerlere katılımının gelecekteki talepleri karşılamak için yetersiz olduğuna dair yaygın bir endişe vardır (EU, 2004; OECD, 2008). Hükümetler, endüstri ve diğer paydaşlar, bu zorluğu anlamayı ve bunlara cevap vermeyi amaçlayan araştırma ve müdahalelere önemli kaynaklar ayırmaktadır (Henriksen vd., 2014). Öğrencinin yaparak yaşayarak öğrenmesi kavramı önem kazanmaktadır. Okul dışı öğrenmeler, öğrenmenin somutlaşması için önemlidir. Okul dışı öğrenmeyle ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde (Dönel Akgül ve Arabacı, 2020; Ay vd., 2015; Bolat vd., 2017; Bostan Sarıoğlan ve Küçüközer, 2017; Çiçek ve Saraç, 2017; Demirel ve Özcan, 2020; Gürsoy, 2018; Kubat, 2018; Mertoğlu, 2019; Öner ve Öztürk, 2019; Soylu ve Karamustafaoğlu, 2020; Yokuş, 2020) çaşışmaların genel olarak Fen eğitiminde yoğunlaştığı görülmektedir. Temel eğitimde (Bartan vd., 2020) Türkçe eğitiminde (Bayburtlu, 2020) Sosyal Bilgiler eğitiminde (Seyhan, 2020) çalışmalar olsa da bu çalışmaların yetersiz olduğu ve okul dışı öğrenmenin Fen eğitimiyle sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu bağlamda, bu araştırmanın amacı Türkçe öğretmeni adaylarının okul dışı öğrenmeyle ile ilgili görüşlerini belirlemektir.

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırmada nicel araştırma modellerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. Bu modelde değişkenler arasındaki ilişkiler belirlenip analiz edilir (Karasar, 2013: 77). Bu araştırmada Türkçe öğretmeni adaylarının okul dışı öğrenme ortamları ile ilgili görüşleri ile farklı değişkenler arasındaki ilişkiler incelenmiştir.

Örneklem Grubu

Araştırmanın örneklem grubunu 240 Türkçe öğretmeni adayı oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem grubu seçkisiz örnekleme yöntemlerinden basit seçkisiz örnekleme yöntemi yoluyla oluşturulmuştur. Araştırmanın örneklem grubuna ait bilgiler aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

Tablo 1. Örnek Grubunun Cinsiyetine Ait Bilgiler

Cinsiyet	f	%
Kadın	159	66,3
Erkek	81	33,8

Tablo 1 incelendiğinde araştırmanın örneklem grubunun %66'sının kadın, % 33'ünün erkek olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Araştırmaya Katılanların Yaş Grupları

Yaş	f	%
18-19	35	14,6
20-21	107	44,6
22-23	72	30,0
24+	26	10,8

Tablo 2 incelendiğinde araştırmaya katılanların %14.6'sının 18-19, %44.6'sının 20-21, %30'unun 22-23, %10.8'inin 24 ve üzeri yaş aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Örneklem Grubunun Yaşamlarını Geçirdikleri Yer

Yaşamını Geçirdiği Yer	f	%
Köy	25	10,4
İlçe	25	10,4
Şehir	74	30,8
Büyükşehir	116	48,3

Tablo 3 incelendiğinde araştırmaya katılanların %10.4'ünün köyde, %10.4'ünün ilçede, %30.8'inin şehirde, %48.3'ünün ise büyükşehirde yaşamlarının çoğunu geçirdikleri görülmektedir.

Tablo 4. Örneklem Grubunun Not Ortalamaları

Not Ortalamaları	f	%
0-2.49	7	2,9
2.50-2.99	96	40,0
3.00-4.00	137	57,1

Tablo 7 incelendiğinde araştırmaya katılan öğretmen adaylarının %2.9'unun 0-2.49, %40'ının 2.50-2.99, %57.1'inin 3.00-4.00 arası not ortalamasına sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5. Örneklem Grubunun Sınıf Düzeyleri

Sınıf	f	%
1. Sınıf	41	17,1
2. Sınıf	28	11,7
3. Sınıf	93	38,8
4. Sınıf	78	32,5

Araştırmaya katılanların %17.1'inin 1., %11.7'sinin 2., %38.8'inin 3., %32.5'inin ise 4. sınıf olduğu tabloda belirtilmiştir.

Tablo 6. Örneklem Grubunun Yıllık Okudukları Kitap Sayısı

Yıllık Okudukları Kitap Sayısı	f	%
1-5	49	20,4
5-10	78	32,5
11-15	51	21,3
16+	62	25,8

Araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının %20.4'ünün 1-5, %32.5'inin 6-10, %21,3'ünün 11-15 arasında, %25,8'inin ise 16 ve üzeri kitap okudukları görülmektedir.

Tablo 7. Örneklem Grubunun İnternette Geçirdikleri Süre

İnternette Geçirilen Süre	f	%
0-2 saat	16	6,7
2-3 saat	34	14,2
3-4 saat	67	27,9
4-5 saat	57	23,8
5 saatten fazla	66	27,5

Tablo 10 incelendiğinde araştırmaya katılan Türkçe öğretmeni adaylarının %6.7'sinin 0-2 saat, %14,2'sinin 2-3 saat, %27.9'unun 3-4 saat, %23.8'inin 4-5 saat, %27.5'inin ise 5 saatten fazla internette vakit geçirdiği görülmektedir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada Bolat ve Köroğlu (2020) tarafından Türkçeye geliştirilen *"Okul Dışı Öğrenmeyi Düzenleme Ölçeği"* kullanılmıştır. Bolat ve Köroğlu tarafından geliştirilen bu ölçek 29 madde ve 4 boyuttan oluşmaktadır. Araştırmacılar tarafından yapılan analiz sonucunda (Kaiser-Meyer-Olkin (KMO=.88), Bartlett testi (x^2=2537.33; sd=371, p=.000) ölçeğin yapı geçerliğinin uygun olduğu görülmüştür. Ölçeğin toplam varyansın %58.03'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. DFA sonucunda modelin uygun olduğu uyum indeksleri ile ortaya konmuş ve ölçeğin uyum indeksinin iyi olduğu belirtilmiştir.

Veri Analizi

Araştırmanın verilerini analiz edebilmek amacıyla SPSS 25 paket programı kullanılmıştır. Ölçeğin Cronbach's Alpha içtutarlılık katsayısı 0.87 olarak hesaplanmıştır. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin Cronbach's Alpha değerleri ise Bilgi boyut 0.86, Planlama boyutu 0.81, Uygulama boyutu 0.73 ve Değerlendirme boyutu için 0.77 olduğu görülmektedir. Araştırmada analiz yapılmadan önce verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerine bakılmıştır. Alanyazında çarpıklık ve basıklık değerlerinin -2 ile +2 arasında değişmesi gerektiği belirtilmektedir (Şencan, 2005: 376).

Tablo 8. Ölçeğe Ait Çarpıklık ve Basıklık Değerleri

Boyutlar	Çarpıklık	Basıklık
Bilgi	-,335	-,135
Planlama	-,410	-,279
Uygulama	-,474	-,158
Değerlendirme	-,649	,291

Tablo 8 incelendiğinde verilerin normal dağılım gösterdiği görülmektedir. Veriler normal dağılım gösterdiği için betimsel analiz, t-testi, ANOVA, koelasyon analizi yapılmıştır.

Araştırmanın Etik İzinleri

Araştırma kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Araştırmanın etik onayını Bayburt Üniversitesi Etik Kurulu vermiştir.

Etik Kurul Onay Tarihi: 28.12.2020

Etik Kurul Onay Sayısı: 2020/116

Bulgular

Araştırmanın bu bölümünde elde edilen veriler analiz edilmiştir.

Tablo 9. Boyutlara Ait Tanımlayıcı İstatistik Analizleri

Maddeler	$\bar{x}$	ss
Bilgi	3,73	,809
Planlama	3,64	,895
Uygulama	3,85	,857
Değerlendirme	3,86	,831

Tablo 9 incelendiğinde Türkçe öğretmeni adaylarının adaylarının genel olarak okul dışı öğrenmeyi düzeyleriyle ilgili olumlu görüşe sahip oldukları görülmektedir. Öğretmen adayları sırasıyla değerlendirme, uygulama, bilgi ve planlama boyutlarıyla ilgili görüşlerini belirtmişlerdir.

Tablo 10. Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeğinde Yer Alan Maddelere İlişkin Cinsiyete Göre t-testi Sonuçları

Boyut	Cinsiyet	n	Ortalama	ss	t	df	p
Bilgi	Kadın	159	3,7453	,76228	,278	238	,781
	Erkek	81	3,7145	,89905			
Planlama	Kadın	159	3,6242	,91332	-,510	238	,610
	Erkek	81	3,6867	,86425			
Uygulama	Kadın	159	3,8658	,84246	,312	238	,755
	Erkek	81	3,8292	,89247			
Değerlendirme	Erkek	159	3,8742	,82432	,181	238	,856
	Kadın	81	3,8536	,84966			
	Erkek	159	3,7453	,76228	,278	238	,781

Tablo 10 incelendiğinde Türkçe öğretmeni adaylarının okul dışı öğrenme düzeyleriyle cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 11. Öğretmen Adaylarının Yaşları ile Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeği Boyutları Arasındaki ANOVA sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Bilgi	Gruplar arası	3	1,123	,341	
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Planlama	Gruplar arası	3	2,777	,042	D-A D-B
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			

	Gruplar arası	3	2,372	,071
Uygulama	Gruplar içi	236		
	Toplam	239		
	Gruplar arası	3	1,564	,199
Değerlendirme	Gruplar içi	236		
	Toplam	239		

A= 18-19; B=20-21; C=22-23; D=24 ve üzeri

Tablo 11 incelendiğinde okul dışı öğrenmeyi düzeyleri ölçeğinde yer alan bilgi (F=1.123; p>.05), uygulama (F=2.372; p>.05), değerlendirme (F=1.564; p>.05), boyutları ile öğretmen adaylarının yaşları arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Planlama (F=2.777; p<.05) boyutu ile Türkçe öğretmen adaylarının yaşları arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yapılan analizler sonucunda 24 ve üzeri yaş düzeyindeki öğretmen adayları, 18 ve 21 yaş arasındaki öğretmen adaylarına göre okul dışı öğrenme süreçlerini planlayabileceklerini düşünmektedirler.

Tablo 12. Öğretmen Adaylarının Yaşları ile Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeğinde Yer Alan Maddeler Arasındaki ANOVA sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Okul dışı öğrenme hakkında bilgi sahibiyim	Gruplar arası	3	3,333	,020	D-A C-A
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Okul dışı öğrenme ortamlarında öğrenciye kazandırılacak eğitimsel davranışın gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol edebilirim.	Gruplar arası	3	2,994	,032	D-A
	Gruplar içi	236			D-B
	Toplam	239			

A= 18-19; B=20-21; C=22-23; D=24 ve üzeri

Tablo 12 incelendiğinde 22 ve üzeri yaşa düzeyine sahip öğretmen adaylarının 18-19 yaş düzeyindeki öğretmen adaylarına göre okul dışı öğrenme hakkında bilgi sahibi oldukları görülmektedir. 24 ve üzeri yaşa sahip öğretmen adayları 18-21 yaş arası öğretmen adaylarına göre Okul dışı öğrenme ortamlarında öğrenciye kazandırılacak eğitimsel davranışın gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol edebileceklerini düşünmektedirler.

Tablo 13. Öğretmen Adaylarının Yaşamlarının Çoğunu Geçirdiği Yer ile Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeği Boyutları Arasındaki ANOVA Sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Bilgi	Gruplar arası	3	3,302	,021	D-A
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Planlama	Gruplar arası	3	1,718	,164	
	Gruplar içi	236			

	Toplam	239		
	Gruplar arası	3	1,213	,306
Uygulama	Gruplar içi	236		
	Toplam	239		
	Gruplar arası	3	1,289	,279
Değerlendirme	Gruplar içi	236		
	Toplam	239		

A= Köy; B=İlçe; C=Şehir; D=Büyükşehir

Tablo 13 incelendiğinde Okul Dışı Öğrenmeyi Düzeyleri ölçeğinde yer alan planlama (F=1.718; p>.05), uygulama (F=1.213; p>.05), değerlendirme (F=1.289; p>.05), boyutları ile öğretmen adaylarının yaşamlarının çoğunu geçirdikleri yer arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Bilgi (F=3.302; p<.05) boyutu ile Türkçe öğretmen adaylarının yaşmalarının çoğunu geçirdikleri yer arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Yapılan Tukey çoklu karşılaştırma testi analizlerine göre büyükşehirde yaşayan öğretmen adayları, köyde yaşayan öğretmen adaylarına göre okul dışı öğrenmeyle ilgili bilgi sahibi olduklarını belirtmektedir.

Tablo 14. Öğretmen Adaylarının Yaşamlarının Çoğunu Geçirdiği Yer ile Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeği Yer Alan Maddeler Arasındaki ANOVA sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Okul dışı öğrenme ile ilgili gerekli yasal mevzuatı planlayabilirim.	Gruplar arası	3	3,377	,019	D-B
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Okul dışı öğrenme ile ilgili uygun ölçme ve değerlendirme yapabilirim.	Gruplar arası	3	4,372	,005	D-B
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			

A= Köy; B=İlçe; C=Şehir; D=Büyükşehir

Tablo 14 incelendiğinde büyükşehirde yaşayan Türkçe öğretmeni adayları, ilçede yaşayan öğretmen adaylarına göre okul dışı öğrenme ile ilgili gerekli yasal mevzuatı planlayabileceklerini, okul dışı öğrenme ile ilgili uygun ölçme ve değerlendirme yapabileceklerini belirtmektedirler.

Tablo 15. Öğretmen Adaylarının Not Ortalamaları ile Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeği Maddeleri Arasındaki ANOVA sonuçları

Madde	Kareler Toplamı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Okul dışı öğrenmenin gerekliliği hakkında bilgi sahibiyim.	6,607	2	3,205	,042	C-A
	244,326	237			
	250,933	239			
	14,015	2	4,081	,018	B-C

Okul dışı öğrenme ile ilgili gerekli yasal mevzuat hakkında bilgi sahibiyim.	406,981	237			
	420,996	239			
	18,144	2	5,534	,004	
Okul dışı öğrenme ile ilgili gerekli yasal mevzuatı planlayabilirim.	388,506	237			B-C
	406,650	239			

A= 0-2.49; B=2.50-2.99; C=3.00-4.00

Tablo 15'e göre 2.50-2.99 arası not ortalamasına sahip Türkçe öğretmeni adayları not ortalaması 3.00-4.00 arası Türkçe öğretmeni adaylarına göre okul dışı öğrenme ile ilgili gerekli yasal mevzuat hakkında bilgi sahibi olduklarını ve yasal mevzatı planlayabileceklerini belirtmektedirler. 3.00-4.00 arası not ortalamasına sahip Türkçe öğretmeni adayları not ortalaması 0-2.49 arası Türkçe öğretmeni adaylarına göre okul dışı öğrenmenin gerekliliği hakkında bilgi sahibi olduklarını belirtmektedirler.

Tablo 16. Öğretmen Adaylarının Sınıf Düzeyleri ile Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeği Boyutları Arasındaki ANOVA Sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Bilgi	Gruplar arası	3	1,791	,150	
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Planlama	Gruplar arası	3	2,979	,032	C-B
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Uygulama	Gruplar arası	3	2,322	,076	
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Değerlendirme	Gruplar arası	3	2,209	,088	
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			

A= 1; B=2; C=3; D=4

Tablo 16 incelendiğinde Okul Dışı Öğrenmeyi Düzeyleri ölçeğinde yer alan bilgi (F=1.791; p>.05), uygulama (F=2.322; p>.05), değerlendirme (F=2.209; p>.05), boyutları ile öğretmen adaylarının sınıf düzeyleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir. Planlama (F=3.302; p<.05) boyutu ile Türkçe öğretmen adaylarının ysınıf düzeyleri arasında bir ilişkinin olduğu görülmektedir. 3. sınıf öğretmen adaylarının 2. sınıf öğretmen adaylarına göre okul dışı öğrenmeleri planlayabilme konusunda kendilerini güvendiklerini belirtmektedirler.

Tablo 17. Öğretmen Adaylarının Sınıf Düzeyleri ile Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeği Maddeleri Arasındaki ANOVA Sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Okul dışı öğrenme ile ilgili gerekli yasal mevzuat hakkında bilgi sahibiyim	Gruplar arası	3	5,347	,001	A-B D-B
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Okul dışı öğrenme ile ilgili yapılan planlamayı uygulayabilirim.	Gruplar arası	3	2,523	,038	
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			

A= 1; B=2; C=3; D=4

Tablo 17 incelendiğinde 1. sınıf ve 4. sınıf öğretmen adayları, 2. sınıf öğretmen adaylarına göre okul dışı öğrenme ile ilgili gerekli yasal mevzuat hakkında bilgi sahibi olduklarını belirtmektedir. 3. sınıf öğretmen adayları 1. sınıf öğretmen adaylarına göre okul dışı öğrenme ile ilgili yapılan planlamayı uygulayabileceklerini ifade etmektedirler.

Tablo 18. Öğretmen Adaylarının Okudukları Kitap ile Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeği Boyutları Arasındaki ANOVA Sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p
Bilgi	Gruplar arası	3	1,375	,251
	Gruplar içi	236		
	Toplam	239		
Planlama	Gruplar arası	3	,709	,548
	Gruplar içi	236		
	Toplam	239		
Uygulama	Gruplar arası	3	1,726	,162
	Gruplar içi	236		
	Toplam	239		
Değerlendirme	Gruplar arası	3	2,305	,078
	Gruplar içi	236		
	Toplam	239		

Tablo 18 incelendiğinde Okul Dışı Öğrenmeyi Düzeyleri ölçeğinde yer alan bilgi (F=1.375; p>.05), planlama (F=.709; p<.05), uygulama (F=1.726; p>.05), değerlendirme (F=2.305; p>.05), boyutları ile öğretmen adaylarının yıllık okudukları kitap arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 19. Öğretmen Adaylarının Okudukları Kitap ile Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeği Boyutları Arasındaki ANOVA sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p	Anlamlı Farklılık
Okul dışı öğrenme ortamlarını kullanarak anlamlı öğrenmeyi sağlayabilirim.	Gruplar arası	3	2,608	,032	D-A
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Okul dışı öğrenme ile ilgili yapılan planlamayı uygulayabilirim	Gruplar arası	3	2,409	,038	B-A
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Okul dışı öğrenme için yapılan planlamanın başarısı düzeyini belirleyebilirim.	Gruplar arası	3	2,556	,036	B-A
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Okul dışı öğrenme ortamında kullanılan araç-gerecin katkısını belirleyebilirim.	Gruplar arası	3	2,859	,038	D-A
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			
Okul dışı öğrenme ortamının eğitim hedefine katkısını değerlendirebilirim	Gruplar arası	3	3,381	,019	D-A
	Gruplar içi	236			
	Toplam	239			

A: 1-5; B: 6-10; C: 11-15; D: 16 ve üzeri

Tablo 19 incelendiğinde yılda 16 ve üzeri kitap okuyan öğretmen adayları, 1-5 arası kitap okuyan öğretmen adaylarına göre okul dışı öğrenme ortamlarını kullanarak anlamlı öğrenmeyi sağlayabilmekte, okul dışı öğrenme ortamında kullanılan araç-gerecin katkısını belirleyebilmekte, okul dışı öğrenme ortamının eğitim hedefine katkısını değerlendirebilmektedir. Yılda 6-10 arası kitap okuyan öğretmen adayları, 1-5 arası kitap okuyan öğretmen adaylarına göre okul dışı öğrenme ile ilgili yapılan planlamayı uygulayabilmekte, okul dışı öğrenme için yapılan planlamanın başarısı düzeyini belirleyebilmektedir.

Tablo 20. Öğretmen Adaylarının İnternette Geçirdikleri Süre ile Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeği Boyutları Arasındaki ANOVA sonuçları

Madde	Varyansın Kaynağı	sd	F	p
Bilgi	Gruplar arası	4	,532	,713
	Gruplar içi	235		
	Toplam	239		
Planlama	Gruplar arası	4	,911	,458
	Gruplar içi	235		
	Toplam	239		

	Gruplar arası	4	1,834	,123
Uygulama	Gruplar içi	235		
	Toplam	239		
	Gruplar arası	4	1,503	,202
Değerlendirme	Gruplar içi	235		
	Toplam	239		

Tablo 20 incelendiğinde Okul Dışı Öğrenmeyi Düzeyleri ölçeğinde yer alan bilgi (F=.532; p>.05), planlama (F=.911; p<.05), uygulama (F=1.834; p>.05), değerlendirme (F=1.503; p>.05), boyutları ile öğretmen adaylarının internette geçirdikleri süre arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmektedir.

Tablo 21. Okul Dışı Öğrenme Düzeyleri Ölçeği Boyutları Arasındaki Korelasyonel İlişki

	Bilgi	Planlama	Uygulama	Değerlendirme
Bilgi	1			
Planlama	,750**	1		
Uygulama	,715**	,836**	1	
Değerlendirme	,715**	,798**	,871**	1

**p<0.01anlamlılık seviyesinde ilişki anlamlı

Tablo 21 incelendiğinde okul dışı öğrenme düzeyleri boyutları olan bilgi ile planlama, uygulama, değerlendirme boyutu arasında; planlama boyutu ile değerlendirme boyutu arasında; uygulama ile değerlendirme boyutu arasında yüksek düzeyde bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Planlama ve uygulama boyutu arasında çok yüksek ilişki olduğu görülmektedir.

Tartışma ve Sonuç

Okul dışı öğrenme ortamları, öğrencilerin okulda öğrendiklerini somutlaştırabilmesi açısından önemlidir. Seyhan (2020) araştırmasında okul dışı öğrenmenin öğrenmeyi somutlaştırdığını kalıcı hale getirdiğini ifade etmiştir. Bu araştırmada Türkçe öğretmeni adaylarının okul dışı öğrenme ile ilgili görüşleri araştırılmıştır. Türkçe öğretmeni adayları okul dışı öğrenmede sırasıyla değerlendirme, uygulama, bilgi ve planlama boyutlarında kendilerini özyeterli görmektedirler. Türkçe öğretmeni adayları okul dışı öğrenme için yapılan planlamanın başarı düzeyini belirleyebileceğini, okul dışı öğrenmenin öğrenciye kazandırdığı sosyal becerilerin gerçekleşme düzeyini belirleyebileceğini, okul dışı öğrenmede gerçekleşmeyen hedef davranışları tespit edebileceğini, okul dışı öğrenme ortamında kullanılan araç-gerecin katkısını belirleyebileceğini, okul dışı öğrenme ortamının eğitim hedefine katkısını değerlendirebileceğini, okul dışı öğrenme ortamlarında öğrenciye kazandırılacak eğitimsel davranışın gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol edebileceğini, okul dışı öğrenme ile ilgili uygun ölçme ve değerlendirme yapabileceğini ifade etmektedir. Uygulama boyutunda ise Okul dışı öğrenme ortamlarını kullanarak anlamlı öğrenmeyi sağlayabileceklerini, okul dışı öğrenme ortamlarında öğrenciye gerekli olan sosyal beceriyi gerçekleştirebileceklerini, okul dışı öğrenme ile ilgili yapılan planlamayı uygulayabileceklerini, okul dışı öğrenme ortamlarını kullanarak konu/ders alanı hedeflerini gerçekleştirebileceklerini, okul dışı öğrenme için gerekli araç-gereçleri kullanabileceklerini, okul dışı öğrenme ortamlarında öğrenciye kazandırılacak eğitimsel davranışı gerçekleştirebileceklerini belirtmişlerdir. Türkçe öğretmeni adayları okul dışı öğrenme, okul dışı öğrenme ortamları okul dışı

öğrenme ortamlarının eğitsel değerini okul dışı öğrenme ortamlarının anlamlı öğrenme üzerindeki etkisi, okul dışı öğrenme için kullanılacak araç-gereç bilgisi, okul dışı öğrenme ortamlarının sosyal beceri öğretimindeki önemi, okul dışı öğrenmenin gerekliliği, okul dışı öğrenme ile ilgili gerekli yasal mevzuat konularında bilgi sahibi olduklarını belirtmektedirler. Türkçe öğretmeni adayları, bir okul dışı öğrenme planlayabileceklerini, uygun okul dışı öğrenme ortamlarını seçebileceklerini, okul dışı öğrenme ortamlarını organize edebileceklerini, okul dışı öğrenme ortamlarını sosyal beceri öğretimine uygun olarak düzenleyebileceklerini, okul dışı öğrenmeyi konu/ders alanının hedefleriyle ilişkilendirebileceklerini, okul dışı öğrenme için kullanılacak araç-gereçleri seçebileceklerini, okul dışı öğrenme süreciyle ilgili yeni öğrenci davranışları planlayabileceklerini, okul dışı öğrenme ile ilgili gerekli yasal mevzuatı planlayabileceklerini ifade etmektedirler. Okul dışı öğrenme ortamları öğrencilerin hızlı bir şekilde öğrenmesini sağlayan, akademik başarıları arttıran uygulamalardır (Coşkun Keskin ve Kaplan 2012; Wulf et al. 2010; Yavuz ve Balkan Kıyıcı, 2012). Sınıf öğretmeni adayları ve okul öncesi öğretmen adaylarıyla yapılan araştırmada, öğretmen adayları informal öğrenme yollarını etkili bir şekilde kullandıklarını ifade etmişlerdir (Bartan vd., 2020). Bu araştırmada da Türkçe öğretmeni adayları okul dışı öğrenme konusunda kendilerini yeterli gördüklerini ifade etmişlerdir.

Türkçe öğretmeni adaylarının okul dışı öğrenme ile ilgili görüşileriyle cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığı görülmüştür. Benzer bir şekilde Bezzekçi (2020) araştırmasında eğitim yöneticilerinin okul dışı öğrenme algılarıyla cinsiyetleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Türkçe öğretmeni adaylarının yaş düzeyleri ile okul dışı öğrenme ile ilgili anlamlı bir ilişki vardır. 24 ve üzeri yaş aralığındaki Türkçe öğretmeni adayları, 18-21 yaş aralığındaki Türkçe öğretmeni adaylarına göre okul dışı öğrenme planlayabileceklerini, uygun okul dışı öğrenme ortamlarını seçebileceklerini, organize edebileceklerini, sosyal beceri öğretimine uygun olarak düzenleyebileceklerini; okul dışı öğrenmeyi konu/ders alanının hedefleriyle ilişkilendirebileceklerini, okul dışı öğrenme için kullanılacak araç-gereçlerini seçebileceklerini, okul dışı öğrenme süreciyle ilgili yeni öğrenci davranışları planlayabileceklerini, okul dışı öğrenme ile ilgili gerekli yasal mevzuatı planlayabileceklerini, Okul dışı öğrenme hakkında bilgi sahibi olduklarını, okul dışı öğrenme ortamlarında öğrenciye kazandırılacak eğitimsel davranışın gerçekleşip gerçekleşmediğini kontrol edebildiklerini belirtmektedirler. Özellikle 18-21 yaş seviyesindeki öğretmen adaylarının kendilerini okul dışı öğrenmeyle ilgili çok yeterli görmemelerinin sebebi 2020'nin başından bu yana süregelen koronavirüs salgını olabilir. Bu süreçte öğretmen adayları uzaktan eğitim aldığı için ve özellikle üniversiteye yeni başlayanların üniversitelere gelememesinden kaynaklı bir güvensizlik yaşadıklaır söylenebilir.

Türkçe öğretmeni adaylarının yaşamlarını geçirdikleri yer okul dışı öğrenme ile ilgili görüşlerini etkilemektedir. Büyükşehirde yaşayan öğretmen adayları, köyde yaşayan öğretmen adaylarına göre okul dışı öğrenmeyle ilgili bilgi sahibi olduklarını belirtmektedir. Büyükşehirde yaşayan Türkçe öğretmeni adayları, ilçede yaşayan öğretmen adaylarına göre okul dışı öğrenme ile ilgili gerekli yasal mevzuatı planlayabileceklerini, okul dışı öğrenme ile ilgili uygun ölçme ve değerlendirme yapabileceklerini belirtmektedirler. Büyükşehirde yaşayan Türkçe öğretmeni adayları okul dışı öğrenmeyle ilgili kendilerine daha çok güvenmektedirler.

Türkçe öğretmeni adaylarının not oratalamaları okul dışı öğrenmeyle ilgili görüşlerini etkilemektedir. Türkçe öğretmeni adaylarının not ortalaması düzeyleri okul dışı öğrenmenin yasal mevzuatı ve okul dışı öğrenmenin gerekliliği ile ilgili bilgi düzeylerini etkilemiştir. Türkçe öğretmeni adaylarının sınıf düzeyleri okul dışı öğrenmenin planlama boyutunu etkilemektedir. 3. sınıflar, 2. Sınıflara göre okul dışı öğrenme öğrenme sürecini planlayabildiklerini ifade etmişlerdir. 1. sınıf ve 4. sınıf öğretmen adayları, 2. sınıf öğrencilerine göre okul dışı öğrenme mevzuatı hakkında bilgi sahibi olduklarını dile getirmektedir. Ürey ve Kaymakçı (2020) araştırmasında okul dışı öğrenem ortamları için mesleki deneyimlerin önemli olduğunu 1-5 yıl arası mesleki kıdemi olan ve okul dışı

öğrenmeyle ilgili eğitim almayanların okul dışı öğrenme ortamlarını kullanmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu araştırma her ne kadar Türkçe öğretmeni adayları okul dışı öğrenme uygulamalarıyla ilgili bilgi sahibi olduklarını ve okul dışı uygulamaları yapabileceklerini belirtseler de uygulama yapılmadığı sürece etkin bir şekilde okul dışı öğrenmeleri yapılamamaktadır.

Türkçe öğretmnei adaylarının yıllık okudukları kitap sayısı okul dışı öğrenme ile ilgili görüşlerini etkilemektedir. 16 ve üzeri kitap okuyan öğretmen adayları okul dışı öğrenme ortamlarını anlamlı öğrenme için kullanabileceklerini, okul dışı öğrenme ortamlarında kullanılan araç gerecin eğitimin hedefine katkısını değerlendirebileceğini; 6-10 arası kitap okuyanlar ise okul dışı öğrenmede planlama ve uygulamayı yapabileceklerini ifade etmektedir. Türkçe öğretmeni adaylarının internette geçirdikleri süre ile okul dışı öğrenme ile ilgili görüşleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur. Okul dışı öğrenme alt boyutları olan bilgi, planlama, uygulama ve değerlendirme arasında yüksek düzeyde bir ilişki vardır.

Öneriler

Türkçe öğretmenliği lisans programlarına okul dışı öğrenmeyle ilgili dersle konulmalıdır.

Türkçe derslerinin okul dışı öğrenmeyle nasıl yapılacağına dair öğretmenlerin, öğrencilerin ve öğretim üyelerinin görüşleri alınmalıdır.

Kaynakça

ATTA, Ihab Shafek & Ali Hendi ALGHAMDI (2018). "The Efficacy of Self-Directed Learning Versus Problem-Based Learning For Teaching And Learning Ophthalmology: A Comparative Study", *Advances in Medical Education and Practice*, 9: 623-630.

AY, Yusuf, ANAGÜN; Şensül S. ve Z. Melis DEMİR (2015). "Sınıf Öğretmeni Adaylarinin Fen Öğretiminde Okul Dişi Öğrenme Hakkindaki Görüşleri", *Turkish Studies,* 10(15): 103-118.

BARTAN, Murat, AKBABA DAĞ, Serap, KILIÇ ŞAHİN, Handan ve Sevinç DEMİR (2020). "Okul Öncesi Öğretmeni Adayları ile Sınıf Öğretmeni Adaylarının Informal Öğrenme Şekillerinin İncelenmesi", *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 18(3): 52-61.

BAYBURTLU, Yavuz Selim (2020). "Okul Dışı Öğrenme Ortamlarının Türkçe Dersi Ünitelendirilmiş Yıllık Planlarına Yansımaları", *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi,* 9(5): 3835-3852.

BEZZEKÇİ, Serdar (2020). Okul Dışı Öğrenme Ortamlarına İlişkin Eğitim Yöneticilerinin Algıları, (Merkezefendi ve Sarayköy İlçe Örneği) (Tezsiz Yüksek Lisans Projesi), Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

BOLAT, Ahmet, KARAMUSTAFAOĞLU, Sevilay ve Orhan KARAMUSTAFAOĞLU (2017). "Okul Dışı Öğrenme Ortamının 5. Sınıf 'Canlılar Dünyası' Ünitesinde Öğrenci Başarısına Etkisi: Biyoçeşitlilik Müzesi Örneği", *Karaelmas Eğitim Bilimler Dergisi,* 8(1): 42-54.

BOLAT, Yavuz ve Mustafa KÖROĞLU (2020). "Out-of-School Learning and Scale of Regulating out-of-School Learning: Validity and Reliability Study", *International Journal of Education Technology and Scientific Researches,* 5(13): 1630-1663.

BOSTAN SARIOĞLAN, Ayberk ve Hüseyin KÜÇÜKÖZER (2017). "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Okul Dışı Öğrenme Ortamları ile İlgili Görüşlerinin Araştırılması", *İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi,* 2(1): 1-15.

COŞKUN KESKİN, Sevgi ve Engin KAPLAN (2012). "Sosyal Bilgiler ve Tarih Eğitiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamı Olarak Oyuncak Müzeleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 41: 95-115.

CRICK, Ruth Deakin, BROADFOOT, Patricia & Guy CLAXTON (2004). "Developing An Effective Lifelong Learning Inventory: The ELLI Project", *Assessment in Education: Principles, Policy & Practice*, 11(3): 247-272

CRICK, Ruth Deakin & Guoxing YU (2008). "Assessing Learning Dispositions: Is the Effective Lifelong Learning Inventory Valid and Reliable as a Measurement Tool?", *Educational Research,* 50(4): 387-402.

ÇELEBİ, Nurhayat, ÖZDEMİR, Hatice ve Ozge ELİÇİN (2014). "Studying Level of Awareness of Teachers in Terms of Their Lifelong Learning Skills", *Procedia-Social and Behavioral Sciences,* 116: 2030-2038.

ÇİÇEK, Özge ve Esra SARAÇ (2017). "Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Okul Dışı Öğrenme Ortamlarındaki Yaşantıları ile İlgili Görüşleri", *KEFAD,* 18(3): 504-522.

DEMİREL, Ramazan ve Hasan ÖZCAN (2020). "Ortaokul Öğrencileri ile Bir Okul Dışı Öğrenme Ortamına Alan Gezisi: Tropikal Kelebek Bahçesi Örneği", *İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi,* 5(2): 120-144.

DRIVER, Rosalind, LEACH, John, MILLAR, Robin & Phil SCOTT (1996), *Young people's images of science*, Bristol, PA: Open University Press.

DOLAN, Anne M. (2012). "Reforming Teacher Education in the Context of Lifelong Learning: The Case of the Bed Degree Programme in Ireland", *European Journal of Teacher Education*, 35(4): 463-479.

DÖNEL AKGÜL, Güldem ve Selçuk ARABACI (2020). "Okul Dışı Öğrenme Ortamlarına Yönelik Fen Bilgisi Öğretmenlerinin Görüşleri", *Uluslararası Eğitim Araştırmacıları Dergisi,* 3(2): 276-291.

EU. (2004). *Europe Needs More Scientists!* Brussels: Directorate-General For Press and Communication.

EVİN GENCEL, İlke ve Asuman Seda SARACALOĞLU (2018). "The Effect of Layered Curriculum on Reflective Thinking and on Self-Directed Learning Readiness Of Prospective Teachers", *International Journal of Progressive Education,* 14(1): 8-20.

GÜRSOY, Gülden (2018). "Fen Öğretiminde Okul Dışı Öğrenme Ortamları", *Turkish Studies Educational Sciences,* 13(11): 623-649.

HENRIKSEN, Ellen Karoline, JENSEN, Fredrik & Jorgen SJAASTAD (2014). "The Role of Out-of-School Experiences and Targeted Recruitment Efforts in Norwegian Science and Technology Students' Educational Choice", *International Journal of Science Education,* Part B: 1-20.

HOJAT, Mohammadreza, NASCA, Thomas J., ERDMANN, James B., FRİSBY, Anthony J., VELOSKİ, J. Jon & Joseph S. GONNELLA (2003). "An Operational Measure of Physician Lifelong Learning: Its Development, Components and Preliminary Psychometric Data", *Medical Teacher,* 25(4): 433-437.

KARASAR, Niyazi (2013). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

KUBAT, Ulaş (2018). "Okul Dışı Öğrenme Ortamları Hakkında Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Görüşleri". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 48: 111-135.

LEE, Haejoo (2008). "University Continuing Education For Lifelong Learning In Korea". *Journal of Adult and Continuing Education,* 14(2): 190-202.

LONGWORTH, Norman (2003). *Lifelong Learning in Action: Transforming Education in the 21st Century*. London: Routledge.

LUKA, Ineta ve Sumalee SUNGSRİ (2015). "Lifelong Learning Strategies And Practice In Latvia And Thailand", *Policy Futures in Education,* 13(4): 529-545.

MAHONEY, Megan Hayes (2017). "An Academic Librarian's Search For Meaning: A Survey Of Lifelong Learning In Library Literature", *The Journal of Academic Librarianship,* 43(6): 540-547.

MEDRİCH, Elliott A., ROIZEN, Judith, RUBIN, Victor & Stewart BUCKLEY (1982). *The Serious Business of Growing Up: A Study Of Children's Lives Outside School,* Berkeley: University of California Press.

MERTOĞLU, Hatice (2019). "Fen Bilgisi Öğretmen Adaylarının Farklı Öğrenme Ortamlarında Gerçekleştirdikleri Okul Dışı Etkinliklere İlişkin Görüşleri", *İnformal Ortamlarda Araştırmalar Dergisi,* 4(1): 37-60.

OECD (2008). *Encouraging Student İnterest in Science and Technology Studies*, Paris: Global Science Forum

OGUZ, Aytunga ve Neriman ATASEVEN (2016). "Relationship Between The Lifelong Learning Tendency and Information Literacy Self-Efficacy of Students", *Anthropologist,* 24(1): 28-34.

ÖNER, Galip ve Mustafa ÖZTÜRK (2019). "Okul Dışı Öğrenme ve Öğretim Mekânları Olarak Bilim Merkezleri: Sosyal Bilgiler Öğretmen Adaylarının Deneyimi", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Armağan Özel Sayısı: 1109-1135.

SEIDEL, Tina ve Kathleen STÜRMER (2014). "Modeling and Measuring the Structure of Professional Vision in Preservice Teachers", *American Educational Research Journal,* 51(4): 739-771.

SEYHAN, Ayşe (2020). "Öğretmen Adaylarına Göre Sosyal Bilgiler Dersinde Okul Dışı Öğrenmenin Etkililiği", *Turkish Journal of Educational Studies,* 7(3): 27-51.

SOYLU, Ü. İlay ve Orhan KARAMUSTAFAOĞLU (2020). "Okul Dışı Ortamlarda Öğretim Deneyimi Olan Fen Bilimleri Öğretmenlerinin Bu Ortamlara Yönelik Görüşleri", *Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi,* 6(3): 174-196.

ŞENCAN, Hüner (2005). *Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TEICHLER Ulrich, & Anke HANFT (2009). "Continuing Higher Education in a State of Flux: An International Comparison of the Role and Organisation of Continuing Higher Education", In: Knust M., Hanft A. (eds) *Continuing Higher Education and Lifelong Learning,* Springer, Dordrecht.

TREMLETT, Lewis (1997). An Investigation of Lifelong Learning in the Context of Traditional Educational Policy and Practice, (Unpublished Doctoral Dissertation), University of Toronto, Toronto.

ÜREY, Mustafa ve Selahattin KAYMAKCI (2020). "Sınıf Öğretmenlerinin Hayat Bilgisi Dersinde Kullanılan Okul Dışı Öğrenme Ortamları ve Uygulamaları Hakkındaki Görüşleri", *Milli Eğitim Dergisi,* 49(227): 7-32.

VAN RENSBURG, Gisela H. & Yvonne BOTMA (2018). "Bridging the Gap Between Self-Directed Learning of Nurse Educators and Effective Student Support", Curationis, 38(2): 1-7.

WULF, Rosemary, MAYHEW, Laurel M. & Noah D. FİNKELSTEİN (2010). "Impact of Informal Science Education On Children's Attitudes About Science", *Physics Education Research Conference,* 1289: 337-340.

YAVUZ, Melike ve Fatime BALKAN KIYICI (2012). "İnformal Öğrenme Ortamlarının İlköğretim Öğrencilerinin Fene Karşı Kaygı Düzeylerinin Değişmesine ve Akademik Başarılarına Etkisi: Hayvanat Bahçesi Örneği", *X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi,* Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Niğde.

YOKUŞ, Gürol (2020). "Integrating Outdoor School Learning Into Formal Curriculum: Designing Outdoor Learning Experiences and Developing Outdoor Learning Framework For Pre-Service Teachers", *International Journal of Education Technology and Scientific Researches,* 5(13):1330-1388.

Ek:

Etik Kurul Belgesi

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
ETİK KURULU KARARI

Karar Sayısı : 2020/116 ***Karar Tarihi : 28/12/2020***
Oturum Sayısı : 21

Üniversitemiz Etik Kurulu tarafından Dr. Öğr. Üyesi Mete Yusuf USTABULUT ve Dr. Öğr. Üyesi Fatih KANA'nın müracaatına istinaden, Dr. Öğr. Üyesi Mete Yusuf USTABULUT ve Dr. Öğr. Üyesi Fatih KANA'nın "Türkçe Öğretmeni Adaylarının Okul Dışı Öğrenme Ortamlarıyla İlgili Görüşlerinin İncelenmesi" başlığıyla yapacakları makale çalışması Üniversitemiz Etik Kurulunca incelenmiş olup, toplantıya katılan kurul üyelerince araştırmanın etik ilkelerine uygun olduğuna oy birliğiyle karar verilmiştir.

Prof. Dr. Mutlu TÜRKMEN
Kurul Başkanı

Bayburt Üniversitesi Rektörlüğü Dede Korkut Kampüsü 69000 – BAYBURT Ayrıntılı Bilgi İçin İrtibat Nuri Tuzun
Telefon: (0 458) 211 11 28 Faks: (0 458) 211 11 30
Elektronik Ağ: www.bayburt.edu.tr E-Posta: bmusavirligi@bayburt.edu.tr

Mavi Atlas, 9(1)2021: 250-274
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 22.12.2020
Makale Kabul | Accepted: 05.01.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.834898

Nesibe Ayşe SAĞLAM
Arş. Gör Dr.| Res. Assist. Dr
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Erzurum-TÜRKİYE
Erzurum Technical University, Faculty of Literature, Department of Sociology, Erzurum-TURKEY
ORCID: 0000-0001-8969-8270
nesibe.saglam@erzurum.edu.tr

Göçmenlikten Yerleşikliliğe: Gagauz Kadınların Evlilik Deneyimleri[1]

Öz

Türkiye'de küreselleşme süreciyle yoğunlaşan uluslararası insan hareketliliğiyle göçmen gruplar ile evlenenlerin sayısı artmıştır. Türkiyeli erkeklerin yaygın olarak evlendiği gruplardan biri Moldova vatandaşı olan göçmen Gagauz kadınlardır. SSCB'nin dağılmasıyla Gagauz kadınlar, genellikle ilk olarak iş amacıyla Türkiye'ye gelmiş/gelmektedir. Sonrasında onlardan bazıları Türkiyeli erkeklerle evlenerek Türk toplumuna entegre olmuşlardır. Bu evlilikler, iki toplum arasındaki etnik ilişkilere, sosyal sınırlara ve sosyal mesafenin boyutuna önemli bir ışık tutmaktadır. Bu çalışma, Gagauz kadınların Türkiyeli erkeklerle evlenmeleriyle gündelik yaşamları ve kimlik algılarında ne gibi değişiklikler yaşadıklarını anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Ayrıca çocukların yetiştirilmesi ve kimliklenmesi konusuna kadınların ve eşlerinin nasıl bir yaklaşım sergilediklerini incelemektedir. Bu çerçevede, 1996-2018 yılları aralığında Türkiyeli erkeklerle evlenmiş, İstanbul ve İzmir'de yaşayan 11 Gagauz Kadın ile derinlemesine görüşme gerçekleştirilmiştir. Araştırma, 2020 Kasım ayında 6'sı yüz yüze 5'i internet üzerinden çevrimiçi olarak gerçekleştirilen nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış forma dayanan birebir görüşme tekniğiyle yapılmıştır.

Araştırma sonucunda kadınların gündelik yaşamlarındaki değişimlerin ilk olarak Türkiye'ye göçleriyle başladığı, Türkiyeli erkeklerle evlenmeleriyle süreklilik kazandığı ve onlara zamanla yenilerinin eklendiği görülmüştür. Bunların genellikle dini-kültürel ritüel ve törenleri, yeme-içme-giyim pratikleri, Gagauzca-Rusçanın yanı sıra Türkçe konuşmaları vb. ile ilgili değişimler olduğu anlaşılmıştır. İki grup arasındaki temel sosyal sınırın "din" farklılığı olduğuna işaret edilmiştir. Ancak bu sosyal sınırın aile içerisinde gerek eşler arasındaki ilişkilerde gerek çocukların yetiştirilmesi ve kimliklenmesi konusunda sorunlara yol açmadığı bulgulanmıştır. Gagauz kadınların evlilikleriyle süreklilik kazanan Türk toplumuyla uzun süreli etkileşimleri kimliklerini de etkilemiştir. Türk toplumuna aidiyetlerinin boyutuna göre onların bazısı kendini Gagauz, bazısı Gagauz Türkü olarak tanımlarken bazıları kendilerini Türk gibi hissetmektedir.

Anahtar Sözcükler: Göçmen Gagauz Kadınlar, Türkiyeli Erkekler, Gruplar Arası Evlilik, Çoklu Kimliklenme.

From Immigration to Settlement: Marriage Experiences of Gagauz Women

Abstract

The number of people married to immigrant groups has increased on the occasion of intensifying international human mobility with the globalization process in Turkey. One of the groups that Turkish men widely married is immigrant Gagauz women who are citizens of Moldova. Gagauz women first came/come to Turkey for business purposes generally with the disintegration of the USSR. Afterwards, some of them are married to Turkish men and integrated into Turkish society. These marriages shed light significantly on ethnic relations, social boundaries, and the extent of social distance between the two communities. In this study, the changes Gagauz women experienced in their daily lives and in their sense of identity by marrying Turkish men are tried to understand and explain. It also examines how women and their husbands approach the issue of raising and identifying children. In this context, in-depth interviews were conducted with 11 Gagauz women who were married to Turkish men in the 1996-2018 year range and lives in İstanbul and İzmir. The research was conducted

[1] Erzurum Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu 27.11.2020 tarih ve 9/1 sayılı kararıyla bu araştırmanın etik ilkelere uygun olduğu onaylanmıştır.

using the one-to-one interview technique based on semi-structured form, one of the qualitative research methods, 6 of interviews are conducted face-to-face, and 5 of which are conducted online, in November 2020.

As a result of the research, it is observed that the changes in women's daily life first began with the migration to Turkey, gained continuity with marrying Turkish men and new ones have been added to them over time. These changes generally include religious-cultural rituals and ceremonies, eating-drinking-dressing practices, speaking Turkish as well as Gagauz-Russian, etc. It has been pointed out that the main social boundary between the two groups is the "religion" difference. It has been found that this social boundary does not cause problems in the family regarding relations between spouses or the upbringing and identification of children. The long-term interactions of Gagauz women with Turkish society, which gained continuity with their marriage, also affected their identity. According to the extent of their belonging to Turkish society, some of them define themselves as Gagauz and some as Gagauz Turks, while others feel like Turks.

Keywords: Immigrant Gagauz Women, Turkish Men, Inter Group Marriage, Multiple Identification.

Giriş

İçinde bulunduğumuz küreselleşme süreci "göçler çağı"[2] olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde çeşitli nedenlerle insanlar hızla yer değiştirmekte, göç etmektedir. Göçler, önceden dünya genelinde çoğunluk olarak erkekler tarafından gerçekleştirilirken küreselleşmeyle birlikte kadınların da azımsanmayacak oranda göç ettiği görülmektedir. Uluslararası göçün kadınsılaşmasıyla ilgili de pek çok veri mevcuttur (Kofman et al., 2000, S. Castles & M. J. Miller, 2008; Ünlütürk-Ulutaş ve Kalfa, 2009). Türkiye'de de göçün kadınsılaşması eğilimi yaşanmaktadır (Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, 2011: 137). Özellikle SSCB'nin dağılmasıyla 1990'lı yıllar sonrasında eski Sovyet halklarından gelen yoğun bir kadın göçüyle karşılaşmıştır. Bunların içerisinde Rus, Ukraynalı, Bulgar, Moldovalı, Romen vb. farklı etnik gruplarla birlikte azımsanmayacak oranda Türk asıllı Özbek, Kazak, Türkmen gibi büyük gruplar ve bunların yanı sıra Azeri Türkleri, Ahıska Türkleri, Misket Türkleri ve Gagauzlar gibi küçük Türk grupları da bulunmaktadır (Aktaran Lordoğlu, 2007: 90,97). Gagauzlardan genellikle -kadınlar- 1990'lı yıllardan itibaren iş/çalışmak amacıyla Türkiye'ye gelmiş/gelmektedirler.[3] Bu kadınlar, ilk çoğunluk olarak "ev hizmetleri" sektöründe çalışmış/çalışmaktadır.[4] Onlar genellikle ev temizliği, çocuk, hasta ve yaşlı bakıcılığı gibi işler yapmışlar/yapmaktadırlar (Chirciu, 2014: 5; Kaşka, 2007: 233; 2016: 80; Keough, 2003; Ünal, 2012: 389; Demirdirek, 2007: 16-17). Günümüzde ise yine "ev hizmetleri" sektöründe hasta, çocuk, yaşlı bakıcılığı, ev temizliği, yemek işleri vb. yanı sıra tekstil sektörü içerisinde mağazalarda satış temsilciliği, taşımacılık sektörü ve tercümanlık (Rusça) gibi alanlarda da çalışmaya devam etmektedirler. İş alanlarının çeşitlenmesine rağmen yine de "Türkiye'de özellikle büyük kentlerde ev içi hizmetlerde çalışan emek ihtiyacı gündeme geldiğinde akla hemen Moldovalılar gelmektedir. Aslında bu tür hizmetler başlangıç yıllarından farklı olarak sadece Moldovalılar tarafından

[2] S. Castles & M. J. Miller, 2008

[3] SSCB dağıldıktan sonra Gagauz Yeri Özerk Bölge'si uzun bir sosyo-ekonomik kriz sürecine girmiş, kolhozlar dağılmış, var olan firmalar kapatılmıştır. Ayrıca -tarım ve hayvancılık dışında- farklı iş alanlarının olmaması ve ücretlerin düşüklüğü nedeniyle insanlar ciddi maddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Enflasyonun ve işsizlik oranın artmasıyla anne ve babalar çocuklarını aile büyüklerine bırakarak iş bulmak ve ailenin geçimini sağlamak için başka bir ülkeye gitmek zorunda kalmıştır (Chirciu, 2014: 5). Kadınlar çoğunlukla Türkiye'ye, erkekler ise Rusya'ya gitmeyi tercih etmiş/etmektedir (Karanfil, 2015: 55).

[4] "Türkiye 1990'ların ikinci yarısından itibaren, dağılan Sovyetler Birliği'nin çeşitli ülkelerinden özellikle ev işleri alanında çalışmak için gelen kadınlarla tanıştı. Öncelikle Türk kökenli Bulgaristan vatandaşları ve Gagavuz asıllı Moldovalı kadınlarla başlayan göç, 2001 ekonomik kriziyle bir durgunluğa uğradıysa da 2003 yılından beri artan bir hızla devam etmektedir" (Akalın, 2000: 118). Bu kadınların çalışmak için Türkiye'yi tercihleri ise daha çok kendi ülkelerine yakınlık ve daha önce Türkiye'ye gelenlerin kendilerine verdikleri referansla ve kendi ülkeleriyle Türkiye arasındaki kültürel ilişkiler ile ilgilidir (Lordoğlu, 2007: 112). Türkiye'ye eğitim amacıyla da Gagauz kadınlar göç etmektedir ancak bu sınırlı sayıdadır. Bu çalışmanın katılımcıları Türkiye'ye iş/çalışmak için gelmiş sonrasında Türkiyelilerle evlenenlerden oluşmaktadır.

yerine getirilmemektedir; Türkmen, Özbek, Azeri, Bulgar, Ermeni kadınlar da bu işlerde istihdam edilmektedir. Ancak Moldovalılar-Gagauzlar- neredeyse bu işlerle özdeşleşmiş durumdadırlar" (Kaşka, 2007: 233). Onların dillerinin Türkçeye yakın olması, dürüst ve iyi insanlar olarak tanınmaları, Türk köylüleriyle karşılaştırıldığında daha temiz, okur-yazar, medeni ve daha Avrupalı olmaları, hızlı öğrenmeleri ve ev içi hizmetlere daha kolay uyum sağlamaları tercih edilmelerini ve söz konusu sektörle özdeşleştirilmelerini sağlamıştır (Keough, 2003: 74; Kaşka, 2016: 80). İstanbul, Ankara, Antalya, İzmir gibi büyük kentlerde çalışan pek çok Gagauz kadın bulunmaktadır. Onlar Türkiye'de resmi kayıtlara Moldova vatandaşı olarak geçtikleri için tam olarak sayıları bilinmemektedir. Ancak Türkiye'deki Gagauzların 10.000-40.000 aralığında veya 25.000[5] olduğuna dair iddialar söz konusudur (Aksoy, 2016: 251). Bu nüfusun önemli bir kısmını buraya çalışmak amacıyla gelen kadınların oluşturduğu düşünülmektedir.[6] Bu kadınlardan kısa süreli olarak çalışıp ülkelerine dönenler olduğu gibi uzun süreli yaklaşık 20-25 yıldır Türkiye'de çalışan kadınlar da bulunmaktadır.[7] Bunların yanı sıra az da olsa ailesini Türkiye'ye getirenler veya kendine bir yaşam kurup burada kalıcılaşanlarla birlikte Türkiyeli[8] erkeklerle evlenerek buraya yerleşen Gagauz kadınların sayıları da azımsanmayacak orandadır. Bu oranı, resmi rakamlarla[9] belirtemesek de tahmini olarak açıklayabiliriz. Örneğin, Türkiye'deki Gagauz göçmen profili şöyle tanımlanmaktadır; Türkiye'ye çalışmak için gelen Gagauzlar, Türkiyelilerle evlenen Gagauzlar, eğitim amacıyla gelen Gagauz öğrenciler ve eğitimleri sonrasında Türkiye'de çalışan/yerleşen farklı (doktor, öğretmen, avukat vb.) meslek sahibi Gagauzlar.[10] Ayrıca hem Türkiye'deki Gagauz diasporası hem Gagauzya'da yaşayan Gagauzlarla gerçekleştirilen sohbetlerde

---

[5] (Canbazoğlu, 2019), Gagauz Dostluk Kültür ve Dayanışma Derneği Başkanı Nejdet Ertuğrul ve Olga Radova Türkiye'de yaşayan Gagauzları anlatmaktadır: https://www.facebook.com/watch/live/?v=222818945222961&ref=watch_permalink, Gagauzlar Derneği Sekreteri Serghei Manastırlı Grt'de "Turkiye'deki Gagauzları ve Gagauzlar Derneğini Anlattı": https://www.facebook.com/gagauzdayanisma/videos/597229030776184

[6] Gagauzlar Türkiye'ye kitlesel olarak kadınlar çalışmak ve gençler ise eğitim amacıyla gelmektedir. Ancak eğitim amacıyla gelenler belli bir kontenjana tabiidir. Ayrıca Gagauz gençler, günümüzde eğitim almak amacıyla sadece Türkiye'yi tercih etmemekte Rusya, Almanya ve diğer AB ülkeleri gibi yerlere de gitmektedirler. Dolayısıyla Türkiye'ye eğitim amacıyla gelen öğrencilerin çalışmak için gelen kadınlara oranla daha düşük sayıda olduğu tahmin edilmektedir.

[7]"Moldovalı kadınlar(Gagauzlar) Türkiye'ye bir aylık turist vizesi ile yasal olarak giriş yapmaktadırlar. Ancak vize süresinin bitiminden sonra Türkiye'de kalmaya devam etmekte ve düzensiz göçmen durumuna düşmektedirler" (Kaşka, 2016: 79-80). " 'Türk Kökenli Yabancılar' kategorisine giren Gagauz kadınların üç aya kadar yasal, altı aydan kısa olmak üzere yasadışı olmak üzere toplam dokuz ay Türkiye'de kalışları, çalışmaları ve ardından küçük bir miktar ceza ödeyerek ülkelerine geri dönmeleri söz konusudur. Türkiye'de kalışları yasadışı duruma gelenler, tahdite konu olmakta; bir başka deyişle, Türkiye'den çıkış yaptıklarında, Türkiye'de yasadışı geçirdikleri zaman kadar, ülkelerinde kalma zorunlulukları olmaktadır. Bu, yasadışı duruma düşen Gagauz kadının ailesi için yeniden Türkiye'ye gelişinin ertelenmesi anlamına gelmektedir. Cezalı duruma düşen Gagauz kadının yerine aileden bir başka kadın görevlendirilmekte ve Türkiye'ye giriş yaparak önceki akrabasının çalıştığı işyerinde onun bıraktığı yerden devam etmektedir. Bu sadece Türkiye'ye göçen kadının geliştirdiği bir çözüm yolu değil, kadının Moldova'daki hanesi tarafından da geliştirilen "Döngüsel Göç (Rotational Migration)" olarak tanımlanabilecek yaşamsal bir stratejidir" (Ünal, 2012: 395). "Tarihsel, kültürel, etnik ve etik gerekçelerden dolayı, Gagauz göçmenler diğer göçmenlere nazaran çok fazla yasal sorun yaşamamakta ve yasa dışılıklarını avantaja çevirebilmede de zorlanmamaktadırlar" (Ünal, 2012: 399). Dolayısıyla bu durum Gagauz kadınların Türkiye'de bu iş alanında süreklilik kazanmasına neden olmaktadır. Ayrıca süreç içerisinde vatandaşlık veya oturum haklarından yararlanarak uzun süre Türkiye'de kalma hakkı elde edenler de söz konusudur.

[8] Türkiyeli terimi, Türkiye'de yaşayan tüm etnik ve dini grupları kapsaması yönüyle tercih edilmiştir.

[9] Gagauzlar, resmi kayıtlarda-Gagauz değil- Moldova vatandaşı olarak tanımlanmaktadır.

[10]Gagauzlar Derneği Sekreteri Serghei Manastırlı Grt'de "Turkiye'deki Gagauzları ve Gagauzlar Derneğini Anlattı":https://www.facebook.com/gagauzdayanisma/videos/597229030776184,
Gagauz Dostluk Kültür ve Dayanışma Derneği Başkanı Nejdet Ertuğrul ve Olga Radova Türkiye'de yaşayan Gagauzları anlatmaktadır: https://www.facebook.com/watch/live/?v=222818945222961&ref=watch_permalink

Türkiyelilerle evlenen Gagauz kadınların yoğunluğundan sıklıkla bahsedilmektedir. Örneğin, Türkiye'de Gagauzlarla ilgili düzenlenen kültürel organizasyonlarda bu kadınlarla karşılaşılmakta ve onlar gibi burada evlenenlerin çokluğuna değinilmektedir. Bu çalışmanın katılımcıları da görüşmeler esnasında çok var benim gibi Türkiyelilerle evlenen diyerek arkadaşlarından örnekler vermişlerdir. Gagauzya'da da görüşülen bazı kişiler de -benim kızım orda Türk'le evli, benim kardeşimin kızı evli, komşumuz evli size şeklinde- pek çok tanıdığından bahsetmişlerdir (Sağlam, 2019: 118-122). Netice itibariyle Türkiyeli erkeklerle evlenen Gagauz kadınların belli bir yoğunluğa sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla iki grup arasındaki evlilikler araştırılmaya değerdir.[11]

Gagauzlar; Türk kökenli, Türk dillerinden Gagauzca anadiline sahip, Gagauzca-Rusça konuşan Ortodoks Hristiyan dinine bağlı bir topluluktur. Türk kökenli ve Türk dilli olmalarıyla Türk toplumuna yakın olsalar da dinleri ve geçmişte SSCB'de yaşamış olmaları nedeniyle inanç, yaşama dair algı, kültür, dil, gündelik yaşam pratikleriyle vb. onlardan önemli ölçüde ayrılmaktadırlar. Bu nedenle Gagauzlar ve Türkiyeliler arasında gerçekleşen evlilikleri gruplar arası hatta hem etniler arası hem dinler arası evlilik olarak değerlendirmekteyiz.[12] Gruplar arası evlilikler; etnik, ırksal, dini gruplar arası ilişkileri sosyolojik olarak anlamak ve açıklamak açısından ciddi önem taşımaktadır. Burada da göçmen Gagauz kadınlar ve Türkiyeli erkeklerin evliliklerinin incelenmesiyle iki grup arasındaki etnik ilişkilere, sosyal sınırlara, sosyal mesafenin boyutuna -sınırlı da olsa- bir ışık tutulması amaçlanmaktadır. Çalışmada bu evliliği gerçekleştiren Gagauz kadınların gündelik yaşamları ve kimliklerinin bu evlilikten nasıl etkilendiği, gündelik yaşam pratikleri ve kimlik algılarında ne gibi değişiklikler yaşadıkları anlaşılmaya ve açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca çocukların yetiştirilmesi ve kimliklenmesi konusuna kadınların eşleriyle birlikte nasıl bir yaklaşım sergiledikleri irdelenmiştir.

Teorik Arka Plan

Uluslararası Göçler ve Gruplar Arası Evlilik

Uluslararası insan hareketliliği ve göçler, pek çok farklı etnik, ırksal, dini grupların karşılaşmalarını, etkileşimlerini ve ilişkilerini önemli ölçüde etkilemiş ve dönüştürmüştür. Bu durum gruplar arası evliliklerin artması ve yaygınlaşmasına da ortam hazırlamıştır (Dedeoğlu ve Ekiz Gökmen, 2011; Lucassen & Laarman, 2009; Törngren et al., 2016). ABD ve Batı Avrupa başta olmak üzere pek çok ülkede farklı etnik, ırksal, dini aidiyete sahip göçmenler ve yerliler veya göçmen gruplar arasında evlilikler yaygınlaşmıştır. Özellikle göçmenler ile yerliler/ev sahibi toplum arasında yaşanan evlilikler, göçmenlerin ev sahibi topluma entegrasyonunda önemli bir gösterge olarak değerlendirilmiştir (Aktaran Dribe & Lundh, 2008, Garcia, 2008, Schnapper, 2005: 222; Törngren et al., 2016). Gruplar arası evlilikler, insanlığın her döneminde olmakla birlikte özellikle uluslararası göçler, sanayileşme, kentleşme, eğitim seviyesinin yükselmesi, sekülerleşme, bireyselleşme vb. toplumsal değişimlerle birlikte artış göstermiştir (Kalmijn, 1991; Balkanlıoğlu, 2012; Gündüz Hoşgör & Smith: 2002). Bugünün aileleri daha hareketli ve kentseldir (Gordon,1967: 41) Bu durum toplumların yerleşim alanları (ev, komşu), iş yerleri, okullar vb. yerlerde farklı gruplarla karşılaşma, etkileşime geçme ve ilişki kurma

[11] Bu evliliklerin Türk toplumuna oranla Gagauz toplumunu daha fazla etkilediği düşünülmektedir. Çünkü Gagauz toplumu nüfusuna oranla Türkiyeli erkeklerle evlenen Gagauz kadınlar belli bir çoğunluk oluşturmaktadır. Bu durum Gagauz toplumunun Türkiye toplumuyla toplumsal etkileşimi ve ilişkileri noktasında önemli bir göstergedir.

[12] Gruplar arası evlilik, genellikle evlilik öncesi veya sonrasında etnik, ırksal veya dini bagajı birbirinden farklı olan kişilerin yaptıkları evlilikleri tanımlar. Etniler arası evlilik ise, aynı din veya renge sahip kişiler için kullanılabilir ancak ulusal ve kültürel aidiyet olarak farklı olanlarla gerçekleştirilen evliliklerdir (Gordon, 1967: 1). Dinler arası evlilik ise farklı inanç gruplarına mensup kişilerin gerçekleştirdikleri evlilik türü olarak tanımlanmaktadır.

ihtimal ve olanaklarını artırmıştır (Kalmijn, 1998: 403; 1991: 790). Bunlar ilk başta sadece toplumsal mekânlarda farklı gruplar arasında karşılaşmaları eskiye göre sıklaştıran ortamların oluşması gibi gözükse de aynı zamanda toplumlarda zihin ve algı değişimini de beraberinde getirmiştir. İnsanlar, uzun yıllardır içinde yaşadıkları geleneksel-dini değerler ve toplumsal normların geçerli olduğu toplumsal ortamdan farklı mekânlara, kentlere, metropollere gittiklerinde (göç ettiklerinde) bu yeni ortamda özgürleşmekte, sekülerleşmekte ve bireyselleşmektedir. Böylece onun eylemleri daha az önyargılı ve nesnel standartlara göre belirlenmektedir (Park, 1928: 887-888). Dolayısıyla bu durum insanların birbirlerine yaklaşımlarını ve etkileşimlerini de etkilemektedir. Söz konusu toplumsal değişimlerin etkisiyle de "günümüzde başka bir din, renk, sınıf ya da etnik gruptan biriyle evlenme bir nesil önceye göre daha olağan bir hale olagelmiştir. Bugünün insanlarının iç grup dayanışması daha az belirgindir" (Gordon,1967: 41). Çünkü günümüzde etnik, ırksal, dini sınırlar artık eskisi kadar güçlü değil, bunlar bulanıklaşmış ve zayıflamıştır (Kalmijn,1991: 787-788; Qian & Lichter, 2011: 1082; Qian; 1997). Hatta bu toplumsal sınırların yerini yeni sınırlar (eğitim, sosyo-ekonomik statü gibi) almıştır (Kalmijn, 1991: 797; Qian, 1997). "Örneğin şu anda kişilerin eş seçimi tercihlerini etkileyen bir faktör olarak din yerine bireyin eğitimli olup olmadığı değerlendirmesi yapılması homogaminin iki türü arasındaki ilişkinin değiştiğini göstermektedir" (Kalmijn, 1991: 796). Şimdilerde kendi inançları dışından evlenen insanların sayısı artmakta ve kendi eğitim grubu içerisinden evlenme daha olasılıklı bir durumdadır (Kalmijn, 1991: 797). Kalmijn, 1920'lerden 80'lere evlilik tercihlerinde yeni sosyal sınırların ortaya çıktığını, 1920'lerden 80'lere Protestan ve Katolikler arasında yükselen evlilik oranlarıyla örneklendirerek açıklamıştır. Bunun öncelikle söz konusu gruplar arasında sosyo-ekonomik statünün yakınlaşmasına bağlandığını ifade eder. Ancak ona göre bunun nedeni sekülerleşmedir. Sekülerleşmeyle birlikte Protestanlar ve Katolikler arasındaki evlilik, doğurganlık, çocuk yetiştirme, cinsellik gibi konulara bakış açısının ve yaşam tarzının benzeşmesiyle dini değerlerin gündelik yaşam üzerindeki etkisinin azalmasıyla gruplar arasında yakınlaşma ve evlilikler artmıştır (Kalmijn, 1991: 797-798). "Esasında gündelik yaşam tarzı ve pratiklerinin benzeşmesi gruplar arası evlilikleri kolaylaştıran en önemli faktör gibi görünmektedir. Burada etnik, ırksal, dini sınırların eskiye oranla tamamen ortadan kalktığı kastedilmemektedir; ancak söz konusu unsurların insanlar üzerinde belirleyiciliği daha zayıftır" (Kalmijn, 1998: 417). Türkiye'de Alevi-Sünni evlilikleri üzerine Balkanlıoğlu (2012: 169) ve Çatak (2015: 199-200)'ın çalışmaları da gruplar arasındaki sınırların bireylerin evlilik kararları üzerindeki etkilerinin azaldığı yönündedir.

Gruplar arası evliliklerin sonuçları da gerek bireysel gerek toplumsal açıdan ciddi önem taşımaktadır. Bununla ilgili başta ABD ve Avrupa olmak üzere pek çok ülkede araştırmalar yapılmış ve hâlihazırda yapılmaktadır. Bu çalışmalarda gruplar arası evliliklerin sonuçları çoğunlukla şu kavramlar ekseninde tartışılmaktadır; sosyo-ekonomik statü değişikliği, sosyal mesafelerin azalması, asimilasyon, entegrasyon, etnik çeşitlenme, dual, çoklu kimliklenme, melezleşme vb (Törngren et al., 2016: 509; Özateşler Ülkücan vd.,: 2019). Bu evliliklerle ilgili "pek çok sosyolog, öncelikle şu ortak yaklaşımı benimser; gruplar arası evlilik, çeşitli toplulukları bütünleştirmenin[13] ve önyargılar ile "ırkçılığı" saf dışı bırakmanın en etkili yoludur" (Schnapper, 2005: 222; Özateşler Ülkücan vd.,: 2019: 19, 21). "Gruplar arası evlilik gerçekleştiren bireyler, diğer gruplara karşı olan olumsuz düşüncelerini kaybedebilirler. Evlilik genellikle iki eşin sosyal ağlarını birbirine bağladığından bu sadece yakın eşleri değil diğer grup üyeleri için de geçerlidir" (Kalmijn, 1998: 396). Ayrıca eşler arasında birbirlerine uyum sağlama çabasıyla

[13] Toplumlararası entegrasyonu sağlama düşüncesi yüzyılın başlarında yapılan çalışmalarda daha çok asimilasyon kavramı ekseninde tartışılmıştır. Özellikle yerli ve göçmenler arasında gerçekleşen evliliklerde göçmenlerin yerlilere her yönüyle uyum sağlaması asimile olması önemli görülmüştür. Günümüzde ise göçmenlerin hem kendi etnik kimliklerini koruyarak hem ev sahibi topluma uyum sağlayarak bütünleşmeyi içeren 'entegrasyon' kavramı kullanılmaktadır.

özellikle göçmen olan tarafın ev sahibi toplumdan olan eşinin dil, kültür, gelenek, din vb. aidiyetlerini benimseme ve içselleştirme durumu olabilir. Böylece evliliği gerçekleştiren bireylerde eş asimilasyonu veya çoklu kimliklenme yaşanabilir (Qian & Lichter, 2001: 295, 309; García, 2010). Zaten sosyal etkileşim, karşılıklı kimliklenme sonucunu doğurur (Rockquemore, 1998: 210).

Gelecek nesiller açısından ise etnik çeşitlenme yani kendini karma ırklı ve kimlikli tanımlamalar olabilir (Aspinall & Song, 2013). Kültürel farklılıkların belirginliği azalır. Çünkü gruplar arası evlilik çocuklarının kendilerini tek bir grup kimliğiyle özdeşleştirmeleri daha düşüktür (Kalmijn, 1998: 396). Bu çocuklar, iki grup arasındaki aynılık ve farklılıkların farkında olup bazı değerlere ait olup olmamayı ve kimliklerini bu çerçevede inşa edip etmemeyi de öğrenirler. Ve netice itibariyle kültürel melezleşme yaşarlar (Anderson, 1999: 24-25).

Araştırmanın Evreni ve Yöntemi

Gagauzlar, günümüzde çoğunluğu Moldova'ya bağlı Gagauz Yeri Özerk Bölgesi olmak üzere Ukrayna, Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Brezilya gibi farklı ülkelerde yaşamaktadır. Ayrıca SSCB dağıldıktan sonra Gagauzların çoğu iş, eğitim ve daha iyi yaşam olanaklarına erişmek amacıyla Rusya ve Türkiye başta olmak üzere Almanya, İngiltere, İtalya, Amerika vb. ulus-aşırı ülkelere göç etmektedir. Özellikle Türkiye ve Rusya'da önemli bir Gagauz diasporası bulunmaktadır.[14] Pek çok farklı ülkeye dağılan Gagauzların her ülkedeki göçmenlikleri, yerli ve göçmen gruplarla etkileşimleri, entegrasyonları veya asimilasyonları ayrı bir sosyolojik inceleme konusudur. Bu çalışmada Türkiye'ye emek göçüyle gelen sonrasında Türkiyelilerle evlenenlere odaklanılmaktadır. Araştırma, nitel araştırma yöntemi ile yapılmıştır.[15] Veriler, ilgili kurumdan gerekli etik kurul izni ve görüşme öncesinde katılımcıların onaylarının alınmasıyla etik kurallar çerçevesinde elde edilmiştir. Post-sovyet süreçte (1990-…) Türkiye'ye emek göçüyle gelen sonrasında 1996-2018 yılları aralığında Türkiyeli erkeklerle evlenen şuanda İstanbul ve İzmir'de yaşayan 11 Gagauz Kadın ile derinlemesine görüşme[16] gerçekleştirilmiştir. 2020 Kasım ayında 6'sı yüz yüze 5'i çevrimiçi olarak gerçekleştirilen nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış forma dayanan birebir görüşme tekniğiyle yapılmıştır.

Katılımcılardan iki kişiyle ilk olarak İstanbul'da düzenlenen Gagauzların düzenlediği kültürel organizasyonlarda tanışılmıştır. Sonrasında bu kişilerin tanıdıkları ile de iletişime geçilerek amaçlı ve kartopu örneklem teknikleriyle katılımcılar belirlenmiştir. Katılımcılarla uygun zaman ve yer belirlenerek görüşmeler yapılmıştır. Yüz yüze görüşmeler, çoğunlukla kadınların kendi evleri veya kendi talepleri doğrultusunda seçtikleri kamusal alanlarda gerçekleştirilmiştir. Çevrimiçi görüşmeler ise sosyal medya araçlarından "facebook" üzerinden görüntülü kamera ile yapılmıştır. Görüşmeler kişilerin izinleri dâhilinde ses kayıt cihazlarına kaydedilmiştir. Bu kayıtlar deşifre edilerek betimsel analiz tekniğiyle analiz edilmiştir. Betimsel analiz, "araştırmaya konu olan kültürün tanımlanması ve bu süreçte de bu kültürü oluşturan bireylerin ya da grupların algılarının, deneyimlerinin ve tutumlarının kendi bakış açılarından aktarılmasını gerektirir. Dolayısıyla ortaya çıkan bulgular, söz konusu çalışılan grubu yansıtması açısından onun diliyle sunulur ve doğrudan alıntılara sık yer verilir" (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 69). Aynı zamanda bu veriler, dikkatli ve ayrıntılı bir şekilde oluşturulan belli temalar ve

[14] Kadınlar genellikle Türkiye'ye "ev hizmetleri"nde çalışmaya gelirken erkekler ise Rusya'ya "inşaat sektörü"nde çalışmaya gitmektedir.

[15] Nitel araştırma, "sosyal fenomenleri, insan davranışlarını ve bu davranışların sebeplerinin neler olduğunu detaylı ve derin bir şekilde anlamayı amaçlayan bir araştırma yöntemidir" (Güler vd., 2013: 39).

[16] Derinlemesine görüşme, bireylere açık uçlu sorular sorulabilmesi, ilişkili ilave sorularla araştırma konusunun detaylandırılabilmesi, cevapların kaydedilebilmesini mümkün kılması yönüyle tercih edilmiştir (Kümbetoğlu, 2017: 71).

kodlamalar aracılığıyla anlamlandırılmaya çalışılmıştır (Creswell, 2017: 613). Ardından ilgili literatür çerçevesinde analizin yorumlanmasıyla bulgular değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Etik İzinleri

Araştırma kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Araştırmanın etik onayını Erzurum Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu vermiştir.

Etik Kurul Onay Tarihi: 27.11.2020

Etik Kurul Onay Sayısı: 9/1

Bulgular ve Değerlendirme

Sosyo-Demografik Bilgiler

Katılımcıların genel profilini ortaya koyan sosyo-demografik niteliklerine dair bazı bilgiler şöyledir.

Tablo 1: Derinlemesine Görüşme Yapılan Kişilerin Bilgileri[17]

Görüşmeci	Yaşadıkları Yer	Cinsiyet	Yaş	Eğitim durumu	Meslek
Olga	İstanbul	Kadın	63	Yüksekokul	Kargo şirketinde çalışmaktadır.
Lila	İstanbul	Kadın	47	Yüksekokul	İnşaat sektöründe santralde çalışmaktadır.
Sofia	İzmir	Kadın	46	Üniversite	Çalışmamaktadır.
Nadya	İstanbul	Kadın	46	Yüksekokul	Çalışmamaktadır.
Luciana	İstanbul	Kadın	44	Üniversite	Çalışmamaktadır.
Natalia	İstanbul	Kadın	43	Üniversite	Eşi ile birlikte cafe işletmektedir.
Nina	İstanbul	Kadın	40	Lise	Kurye
Ludmila	İstanbul	Kadın	39	Üniversite	Pazarlama sorumlusu
Galina	İstanbul	Kadın	36	Lise	Çalışmamaktadır.
Marianna	İstanbul	Kadın	35	Üniversite	Çalışmamaktadır.
Anya	İstanbul	Kadın	31	Lise	Çalışmamaktadır.

Araştırma kapsamında Türkiye'de yaşayan yaşları 31 ile 63 arasında değişen 11 Gagauz Kadın ile derinlemesine görüşme yapılmıştır. Her yaş grubundan katılımcı ile görüşülmeye çalışılmıştır. Farklı yaş gruplarıyla görüşmenin verileri zenginleştirileceği düşünülmüştür. Katılımcıların kadınlardan

[17] İsimler, katılımcıların kendi isimleri olmayıp Gagauzlarda kullanılan farklı isimlerle değiştirilmiştir.

oluşması, Gagauzlardan çoğunluk olarak kadınların Türkiye'ye çalışmak için gelmesi ve Türkiyelilerle evlenmesiyle ilgilidir. Kadınların eğitim durumlarına bakıldığında eğitim seviyelerinin yüksek olduğu görülmüştür. Görüşülen kişilerden en düşük eğitim seviyesine sahip olan lise düzeyinde olmakla birlikte üniversite mezunları çoğunluğu oluşturmaktadır. Kadınların evlilikleri incelendiği için eşlerinin eğitim bilgileri de öğrenilmiştir. Eşlerinin ise ilkokul-ortaokul-lise-üniversite düzeylerinde eğitim aldıkları görülmüştür. Bazı kadınların eşleri ile eğitim durumları birbirlerine uyumlu iken bazıları birbirlerinden oldukça farklıdır. Buradan ve kadınların eş seçimleri ile ilgili söylemlerinden eğitim seviyelerinin evliliklerinde belirleyici olmadığı anlaşılmıştır.[18] Onlar, eşleriyle evlenmelerini belirleyen temel etkenlerin genellikle sevgi, kişilikleri ve yaşam tarzlarının uyuşması olduğunu söylemişlerdir. Kadınların 5'i farklı iş sektörlerinde çalışırken 6'sı çalışmamaktadır. Çalışmayanlar, çocukları olduğunu ve onların yetiştirilmesiyle ilgilendiklerini söylemişlerdir. Katılımcılardan sekizi 1-2-4 çocuklu, biri çocuksuz olup ikisinin eski eşinden çocuğu bulunmaktadır. Bu evliliği gerçekleştiren kadınlardan 6'sının ve erkeklerin 4'ünün ikinci evliliğidir. 5 çiftin ise ilk evlilikleridir. Dolayısıyla eski eşlerinden çocuklarıyla birlikte yaşayan aileler de vardır. Bu çalışmada çocukların yetiştirilme ve kimliklenme durumu incelenirken sadece Gagauz-Türkiyeli evliliklerden olanların durumuna dair değerlendirme yapılmıştır. Katılımcıların eşleri genellikle marangoz, elektrikçi, ayakkabıcı, güvenlik görevlisi, mühendis gibi farklı iş sektörlerinde çalışmaktadır. Kadınların eşleri, Türkiye'nin değişik illerindendir.[19] Ancak çoğunlukla eşleriyle İstanbul, İzmir, Ankara, Antalya gibi büyük kentlerde tanışmışlardır. Katılımcıların hepsi Türk vatandaşı olmuşlardır. Bazıları evlendikten üç yıl sonra eşleri aracılığıyla vatandaş olurken bazıları evlilikleri öncesinde Türk vatandaşı olmuşlardır.

Göçmenlikle Başlayan Evlilikle Süreklilik Kazanan Yeni Gündelik Yaşam

Gruplar arası evlilik literatüründe, ulus-aşırı evlilik göçü ve göçmenler-yerliler arasında gerçekleşen evlilikler önemli bir yere sahiptir. Genellikle ulus-aşırı evlilik göçlerinde göçü gerçekleştiren bağımlı bireylerin, gittikleri yeni toplumu tanıması, o toplumun dini, dilsel, kültürel değerleri ve yaşam tarzı ile etkileşime geçmesi ister istemez eşleri aracılığıyla evlilik deneyimleriyle ilişkili olarak gerçekleşmektedir. Oysa bir ülkeye çalışmak, eğitim almak, daha refah bir yaşam düzeyine ulaşmak vb. nedenlerle göç edip süreç içerisinde ev sahibi konumundaki çoğunluk gruptan biriyle evlilik gerçekleştiren bireylerin, evlilik öncesinde söz konusu yeni toplumun dini, dilsel, kültürel değerleri ve yaşam tarzını tanıma ve bazı değerlerini içselleştirme ihtimali vardır. Gagauz kadınlar da Türkiye'ye öncelikle emek göçüyle gelen, çoğu 1-3-5-10 yıl çalışma yaşamının ardından Türkiyeli eşleriyle tanışıp arkadaşlıkları sonrasında evlenmişlerdir. Dolayısıyla çoğu eşleriyle evlilikleri öncesinde Türk toplumunun dini, dilsel, kültürel değerlerini ve yaşam tarzını tanımıştır. Genellikle onlar, evlilik öncesinde –anadillerinin Türkçeye benzer olması etkili olsa da- Türkçeyi düzgün bir şekilde anlamakta

[18] "Bizde mutlu bir evlilik yapmak için aynı sosyal statü ve aynı eğitim seviyeye sahip olmalı derler ama bizde fark yaratan herhangi bir şey yok. Ben şunu da belirtmek isterim aslında baktığında ben 5 yıl üniversite okudum, burada lise mezunu biriyle evlendim, konuşulan konular veya algıladığım benim bakış açılarım farklı olabiliyor ama yine de uyumluyuz yani. Ben kendimi geliştirmeye açık bir insanım, öğretmen olduğumdan değil sadece kendi mesleğimle ilgili değil, gelişmeyi hedefleyen bir insanım. Eşim de üniversite mezunu olmamasına rağmen gerçekten farklı, çok yaratıcı biridir, insanı etkiler, bir şeyden bir şey yaratabiliyor sadece bir diplomaya sahip değil, bir kağıdı almak da hedef olmamalı. Kendine ait bir şey bulması kendini bir işe yakın hissetmesi, vermesi, mutlu olması, menajerlik yaptı, Serdar Ortaç ve Ceylanla. Okumayı çok sever kitapları çoktur" (Ludmila, Hristiyan, 39). "Evliliğim temel etken sevgi, eşimi çok seviyorum" (Sofia, Hristiyan, 46). "Biz birbirimizi gördük, beğendik. Eşim bizim evin orda bir yerde çalışıyordu arada bakışıyorduk sonra konuştuk öyle bir ay içinde de evlendik düşün yani" (Anya, Müslüman, 31).

[19] Bu nedenle onları; farklı etnik, dini aidiyetlere sahip olma durumlarını da içine alacak şekilde Türkiyeli olarak tanımlamaktayız.

ve konuşmakta, Türk toplumunun dini-kültürel değerlerini ve yaşam tarzını benimsememiş olsa bile öğrenmiş ve aşinalık kazanmış olmaktadır. Buna rağmen evlilik daha derinlikli ve uzun süreli bir sosyal ilişki biçimi olduğu için bu süreçle birlikte bireylerin yaşamları önemli ölçüde değişim gösterebilmektedir. Bu çalışmada da katılımcılara "Evlilik öncesi ve sonrası yaşamınızdan bahseder misiniz? Evlilik deneyiminizle gündelik yaşamınızda neler değişti, nasıl yaşayan, nasıl düşünen biri oldunuz?" dediğimizde onlar gündelik yaşamlarındaki değişimlerin evlilikleriyle değil göçmenlik ve iş süreçleriyle başladığını anlatmışlardır:

> Evlenmeden önce değil de Türkiye'ye gelmeden önce ben dinime çok düşkün bir insandım. Mesela ben Moldova'dayken her hafta sonu manastıra giderdim. Lise'de çalıştığım dönemde bile en az ayda 2 kez manastıra giderdim, dua ederdim. Orda kalmak için orda yer var, o ana yoldan manastıra kadar yürümen gerekiyor, Allah'a yürüme gibi. Ben de bazen Cuma'dan oraya gidiyordum sakin bir ortamda kitap okuma ortamım oluyordu. Dua ediyordum, huzur buluyordum ve sık sık bunu yapan bir insandım. Burada da kiliseye gidiyorum ama her hafta sonu çok imkânım olmuyor şimdi işten dolayı. Çünkü yurt dışına gittiğimde Pazar sabah dönüyorum, 12'de ibadet bitiyor ama en son 2 hafta önce Cuma bizim bir dini bayramımızdı ona gittim (Ludmila, Hristiyan, 39).

> Ben tam kendimi bilme çağımda 18 yaşımda Türkiye'ye geldim çalışmak için. İş konusunda çalışma konusunda yani maddi açısından kendimi her zaman Türkiye'de görüyorum. Moldova'da eğer maddi açıdan durum iyi olsaydı, orda yaşamak isterdim. Orda insanlar çalışıyorlar ama yılbaşı var paskalya var, yılbaşından sonra böyle evleri geziyorlar yani bayram açısından her gün neredeyse bayram, kuru bir hayat değil böyle. Burada bunların hiçbirisini yapamıyorsun (Galina, Hristiyan, 36).

> Türkiye'de yaşayınca ister istemez hayatın değişiyor. Gagauzya'da yaşasaydım kiliseye giderdim, yılbaşını biliyorsun bizde eski yılbaşı kutlanıyor, noel kutlanıyor, herkes birbirine geziyor, çocuklar geziyor, şeker topluyorlar, şey yapıyorlar hani orda yaşasaydım tabiî ki ben şeker de alırdım şey de yapardım, ona göre yaşardık ama burada öyle bir şey yok (Lila, Hristiyan, 47).

Kadınlar, gündelik yaşamlarının değişiminin genellikle Türkiye'ye göç süreçleriyle başladığını ve bu değişimi Gagauzya ile Türkiye'deki yaşamın farklılığıyla açıklamışlardır. Zaten "hareket ve göç karmaşık bir dönüşümü içermektedir" (Chambers, 2014: 47). Buraya göçleriyle başlayan, evlilik deneyimiyle devam eden bu değişimin boyutu ve içeriği genellikle bireylere ve evlendikleri kişilere göre de farklılaşarak evlilikleriyle birlikte devam etmiştir. Bazı kadınlar, evlilik deneyimiyle gündelik yaşamlarının büyük ölçüde değiştiğini söylerken bazıları kısmi bir değişim yaşadıklarını söylemiştir. Galina Hanım, evlendiğinde gündelik yaşamının maddi ve manevi yönlerden büyük ölçüde değiştiğini şöyle anlatmıştır:

> Ben Türkiye'ye 2002'de geldim ve genelde biz zengin ailelerde çalıştığımız için hatta son 1 yılda ben çok zengin bir amcada çalıştım. Yokluğu(fakirlik) ben tabiî ki gördüm, memlekette de gördüm ama Türkleri ben çok farklı görüyordum. Biz zengin hep o çevrenin içerisinde olduğumuz için normal Türk halkı nasıl yaşar, ne kadar maaş alır, Tük kültürü vs. sadece dışarıdan duyabiliyorsun ama çok fazla detaylı içine girmemiştim. Eşimle evlendikten sonra işte o zaman öğrenmeye başladım. Büyük bir sıkıntı yaşadım çünkü benim için tamamen hayatım değişti. Eşimin ailesiyle birlikte yaşamaya başladık. Ekonomik olarak değişti mesela bana dediler alışveriş için Carrefour gibi yerler yok, Bim veya Şok gibi yerler olabilir ben şok oldum. Bide her şeyi sayarak tartarak yapmamı istediler. Ben de son yıllarda buna alışık olmadığım için benim için şok oldu, hasta oldum. Bıraksam gitsem aklımda tabii vardı bırakıp gitmek de. Ama sonra hamile de olunca sonra dedim yaşım 30. Ama eşimin ailesinin yanında yaşıyorduk ev ev üstüne

> orda büyük sıkıntı yaşadım hatta ondan sonra dayanamayıp bıraktım gittim. Aldım çocuğu memleketime gittim, ya ayrı bir evimiz olacak ya da akrabalardan uzak olacağız dedim. Sonra İstanbul'a gelmeye karar verdik ve tekrar birleştik. Sonra evlenmeden önce tabii daha özgürdüm, her yönden, maddi açıdan elim daha açıktı, o zamanları özlüyorum. Evlendikten sonra elim ayağım bağlandı. Çocuk mocuk karıştım hiç benlik değil yani öyle diyeyim. Ama olan durumu kabul etmeye çalışıyorum o şekilde. Sonra bizde özel günler çok önemlidir. Mesela doğum günleri olur, ben mesela eşimi başta buna çok şey yapıyordum, sevgililer günü hediye alıyordum, yılbaşı hediye alıyordum, doğum günü hediye alıyordum vs. karşıda bu mesela yoktu. Ama ben de artık bıraktım yapmıyorum ben bu şekilde yaparak onu alıştırmak istedim ama olmadı (Galina, Hristiyan, 36).

Bir başka katılımcı[20], evlenmesiyle gündelik yaşamının değiştiğini ancak asıl değişimin -daha önce bir süre Rusya ve ABD'de yaşayan biri- Türkiye'de yaşamaya başlamalarıyla gerçekleştiğini şöyle anlatmaktadır:

> Ee tabi kıyafetime bile karışıyor yani eşim, her şey değişiyor. Yaşam tarzı anlamında sıkıntı yaşıyoruz. Evet, yani şöyle, yurt dışındayken eşim benim şortuma karışmıyordu. Türkiye'ye yerleştikten sonra şortla ben sokağa çıkamadım. Hani ne bileyim, ben Rusya'da, Amerika'da şortla gezebiliyordum. Türkiye'ye geldikten sonra şortla gezemedim, ha kapri pantolon giyerim. Ama böyle kısa şortla yok. Çevreden de olabilir. Aslında ailesi deseniz ailesi de çok öyle değil. Benim kayınvalidem 70 yaşında tayt giyer. Taytın üstüne bir şey giyer. Türkiye'de biraz kıyafet konusunda şey yapmaya başladı. Sonra Amerika'da bira içebiliyorduk, ağır içecekler falan hiçbir zaman içmiyorduk. Ama Amerika da arkadaşlarımız geldiğinde falan bira alıyorduk. Rusya'da da böyle işte, orda bir de tuzlu balık var ya balığın yanında bira işte arkadaşlarımız geliyordu, misafirler o zaman alırdık. Ama Türkiye'de içkiyi kesinlikle eve sokmayı bile yasakladı. Birayı bile kaldırdı. Kendi de içmiyor, eve de almıyor. Bir de camiye gidiyor, orada camiye gitmiyordu. Camiye mesela herkes gidiyor ya, işyerinde de gidiyor ya. Bir de galiba Türkiye'de olduğu için daha böyle bir şey hissediyor. Yurt dışında böyle şeyler yoktu. 9 senedir Türkiye'deyiz, 9 sene de Amerika'da yaşadık, Amerika'daki adamla Türkiye'deki adam bambaşka yaşam tarzı açısından. Dediğim gibi çocuklar büyür bir gün, gider miyiz tekrar, değişir mi? onu bilemem ama Türkiye de bu şekilde (Lila, Hristiyan, 47).

Lila Hanım, gündelik yaşamında giyim tarzı, yeme-içme pratikleri ile ilgili eşinin kısıtlamaları nedeniyle değişim yaşadığını ve bunların Türkiye'de yaşamaya başlamalarıyla eşinin Müslümanlığa daha düşkün olmasıyla gerçekleştiğini söylemektedir. Bu durumun aralarında çatışmaya neden olduğunu dile getirmektedir.

Nadya Hanım ise evlilik süreciyle gündelik yaşamındaki dini-kültürel ritüeller, yeme-içme, dil pratiklerindeki değişimleri kapsamlı bir şekilde anlatmakta ancak bu değişiklikleri içselleştirmediğini ve kendi kimliğini koruduğunu vurgulamaktadır:

> Evlenmeden önce noel, paskalya, doğum günleri benim için çok önemliydi ancak evlendikten sonra pek kutlamıyorum. Evlenmeden önce de çok sık kiliseye gitmezdim, evlendikten sonra da öyle. Yöresel yemeklerimizi seviyorum ancak çoğunlukla malzemelerini bulamadığım için yapamıyorum. Evlenmeden önce Rusça-Gagauzca konuşurdum ancak şimdi neredeyse ailem dışında kimseyle Rusça-Gagauzca konuşmuyorum. Dolayısıyla evlendikten sonra yaşam tarzımın bir boyutta değiştiğini söyleyebilirim. Yalnız kendi kültürümü de yaşayabiliyorum.

[20] Lila Hanım, eşiyle Türkiye'de tanışıp evlenmiş sonra Rusya ve Amerika'da yaşamışlar, ardından tekrar Türkiye'de yaşamaya başlamışlardır.

> Burada her türlü kutlama ve bayramlara katılıyorsam da kendi hayatıma onları taşımadım (ramazan ve kurban bayramlarını kutlarız). Hep Gagauz kaldım (Nadya, Hristiyan, 46).

Buradaki katılımcıların söylemlerine ve genellikle göçmenlerin yerlilerle olan evliliklerine bakıldığında göçmen kişilerin, özellikle farklı etnik, dini gruptan biri ile evleniyorsa, çeşitli uyum süreçlerini deneyimlemek durumunda olduğu gibi bir algı söz konusudur. Bu süreçte sıklıkla evliliğin bağımlı katılımcısı olarak göçmenlerin/kadınların azami uyum göstermesi yönünde bir düşünce mevcuttur. Oysa bu çalışmaya katılanlardan yukarıdaki Gagauz kadınların söylemlerinin aksine çoğu kişi gündelik yaşam pratiklerinin pek değişmediğini ifade etmiştir:

> Evlendikten sonra yaşamım pek değişmedi. Yortuları da, noeli de ailecek beraber kutluyoruz. Çocuklarım iki dil (Rusça-Türkçe) konuşuyor. Her şey güzel, sadece kiliseye az gidebiliyorum (Sofia, Hristiyan, 46).

> Benim hayatım evlendikten sonra çok değişmedi. Mesela domuz ben bu eşimle evlenmeden önce de o hayvanı yemezdim, 20 senedir yemiyorum o benim mideme dokunuyor. Eşim de yemiyor, dedi bana onu ben yemem ben de ona dedim ben de yemiyorum zaten. Ama benim eski eşimden çocuklarım sadece alışkın onlar bizim sucuğa ben onlar için Laleli'den sucuk alıyorum sadece onlara yapıyorum. Sonra iş yerinde içki kullanmıyorum, satmıyorum getirmiyorum da çünkü içki olursa kavga çıkar şey olur ben istemirem ben temiz para isterim, kirli istemerim. Tabi bizde şarap sürekli var, benim babam votka evde sürekli kendi yaper. Bizde devamlı var, O da bana gönderer ama benim eşim de ben de böyle az az bazı zamanlar içeriz. Böyle sarhoş olalım şey yapalım bu bizde yok. Böyle hani (Natalia, Hristiyan, 43).

> Türkiye'ye geldikten sonra tabi yaşantım değişti ama evlenmeden önceki ve sonraki yaşamım arasında pek bir değişim olmadı (Olga, Müslüman,63).

Genellikle Gagauz kadınların; Gagauzca-Rusçanın yanı sıra Türkçe konuşmaları ve dini-kültürel ritüeller ve törenlerini istedikleri kadar yerine getirememeleri, kiliseye eskisi kadar sık gidememeleri, yeme-içme-giyim alışkanlıkları gibi gündelik yaşam pratiklerinin değişimi Türkiye'ye emek göçüyle gelmeleriyle başlamış Türkiyeli eşleriyle evlenmeleriyle ise kişilere ve eşlerine göre boyutu ve içeriği değişiklik göstererek süreklilik kazanmıştır.

Hristiyanlık Müslümanlık Arasında Bir Birliktelik

Kadınların göçmenlik süreciyle başlayan evlilikleriyle devam eden gündelik yaşam pratikleri ile ilgili değişimlerin genellikle dini ve kültürel aidiyetleri ile ilgili olduğu görülmektedir. Gagauzlar ve Türkiyeliler, Türk kökenli ve Türk dilli olmalarına rağmen ayrı birer etnik gruptur. Aynı zamanda Türkiyeliler genellikle Müslüman, Gagauzlar ise Ortodoks Hristiyan olmalarıyla farklı dini aidiyetlere sahiplerdir. Dolayısıyla Gagauz kadınlar ve Türkiyeli erkeklerin evlilikleri hem etniler arası hem dinler arasıdır.[21] Onlar dil, din, kültürleri ve bunlarla ilişkili olarak gündelik yaşamlarıyla farklılaşmaktadır. Barth'a göre (2001: 16-17) kişiler, kendi gruplarını -başkalarına karşı- tanımlarken öncelikli olarak kültürel farklılıklarını öne çıkarırlar. Ancak bu süreçte dikkate alınanlar objektif nitelikler olmayıp aktörlerin kendilerince önemli gördükleri sübjektif farklılıklardır. Bazen ise kişilerce algılanan sübjektif farklılıklar objektif nitelikler de olabilir. Bu çalışmada da Gagauz kadınlar, kendileri ve eşlerinin grupları

[21] "Kadınlar, kendileri ve eşlerine dair tanımlamalarında eşleriyle hem etnik hem dini yönden farklı olduklarını belirtmişlerdir. Gagauz (Hristiyanım), Gagauz demek Gagauz kökenli olması, soyu Gagauzlardan gelen anlamındadır. Ben Gagauzca konuşabilen Gagauz Hristiyanım. Eşim Türk ve Müslüman (Türk demek Türkiye Türkü kökenli, misafirperver biri)" (Nadya, Hristiyan, 46). "Gagauz, ben Gagauzum diyorum şimdi Türküm diyemem her ne kadar Türk kökenler olsa da öyle geçmiyor. Gagauzum. Eşim Türk önce Türk derim tabiî ki sonra din Müslüman derim" (Marianna, Müslüman, 35).

arasında hissettikleri sübjektif temel farklılığın -aynı zamanda objektif farklılıkları olan- "din" olduğunu söylemişlerdir.

> Din hariç temel değerler aynı (Lila, Hristiyan, 47).
>
> İki toplumdaki her şey benziyor, fark yok sadece din farkı var, eşimle de pek farklı yönümüz yok (Sofia, Hristiyan, 46).
>
> Dini farklılık var, onun haricinde bilemiyorum ben sıkıntı yaşamadım, ben saygı duyuyorum onun isteklerine yaşam tarzına. O da bana pek karışmıyor o yüzden fazla bi sıkıntımız olmadı. Ben hep diyorum bizim kültürümüz ne oldu: Türk kültürü ve Gagauz kültürünün karışımı oldu (Marianna, Müslüman, 35).

Bazı kişiler ise din ile birlikte kültürel olarak da farklı olduklarını şöyle açıklamışlardır:

> Bizim orası da her ne kadar din farklı olsa da eskiden Anadolu köyleri gibiydi, kadınların başı bizde de kapalıydı, işte kayınpederinin yanında yemek yiyemezdi, kültür de aynı gibiydi aslında. Ama biz ilk Türkiye'ye çalışmaya geldiğimizde insanların bize bakışı çok değişikti. Ben diyorum bunlar neden böyle bakıyor, o zaman kültürel olarak çok zorlanmıştım, sonra öğrendim okuma-yazma seviyesi düşükmüş burada, bizde komünist sistem mecbur herkes en az lise mezunudur ve herkes çalışmak durumundadır. Ben uzun yıllardır Laleli'de çalışıyorum, hep krolar var. Yani kadına bakışları farklıydı, o zaman demiştim kültürel olarak da farklıymışız (Olga, Müslüman, 63).
>
> Çalışkanlılık, meraklılık yönden yakınız bir de büyüklere saygı yönünden benziyoruz. Ama kültürel ve dini olarak iki toplum farklıyız. Gelenekler ve adetler çok farklı (çünkü gelenek ve adetler genel olarak kültür ve dine göre oluşmuş durumda) (Nadya, Hristiyan, 46).

Görüldüğü üzere bazıları her ne kadar kültür, gelenek-görenekler yönüyle Türkiyelilerle farklı olduklarına değinseler de genellikle temel farklılıklarının "din" olduğunu söylemişlerdir. Din onların eşlerinin ve kendi toplumları arasındaki sosyal sınır göstergesi olarak durmaktadır.[22]

Gordon (1967: 355), gruplar arası evliliklerdeki problemlerin farklı dinlere olan aidiyetten kaynaklandığının sıklıkla dile getirildiğini belirtir. Çünkü din, farklı ritüellere sahip olmaktan daha fazlasıdır, farklı dinler farklı değer ve standartları öğretmektedir. Bu çalışmaya katılan kadınların çoğu ise Gordon'un söyleminin aksini iddia etmektedir. Onlar eşleriyle dini farklılıklarının evlilikleri için bir sorun olmadığını, bu farklılığa hem kendilerinin hem eşlerinin saygı ve hoşgörüyle yaklaştığını ve bunun aralarında bir çatışma alanı olmadığını belirtmişlerdir.[23]

> Din konusu hiç sorun olmadı bizde. Eşim de bana hiçbir şey söylemedi. O beni zorlamadı, yok Müslüman olacaksın yok şöyle demedi. Biz sevgili olduğumuzda Karaköy'de bizim kilise var, hristiyan kilisesi, eşim benimlen oraya beraber geliyordu, orda oturardı beni beklerdi. 2 sene oldu benim annem vefat etti. Eşim geldi, gördü bizim cenazeyi, bizde 3 gün bekletiyorlar ya ölüyü, benim eşim annemin başında 3 gün bekledi. Benim annemi çok severdi, kiliseye de geldi.

[22] "Etnik grupların kendilerine özgü kriterlerle tanımlandıklarında bir süreklilik arz ettikleri görülür: Buna göre bu grupların sürekliliği sınırların korunmasına bağlıdır. Bu sınırları belirleyen kültürel unsurlar zaman içerisinde değişebilirler; grup üyelerinin kimliklerini ve grubun örgütsel yapısını belirleyen kültürel karakteristikler de değişebilir. Ancak, grup üyeleri ile grup dışında kalan kimseler arasında bir şekilde her zaman kutuplaşmaya varan farklılıkların olması sınırların sürekliliğinin teminatıdır. Etnik gruba aidiyeti belirleyen unsurlar "objektif" olarak nitelenen farklılıklar değil, toplumsal etkileşim sürecinde oluşan farklılıklardır" (Barth, 2001: 17-18).

[23] Sadece bir kişi eşinin dinine karışmadığını ancak yaşam tarzı noktasında sorun yaşadıklarını anlatmıştır.

> Bende onla beraber gezmeye gittiğimizde camileri falan aynı saygıyla giriyorum, kapalı giriyorum (Natalia, Hristiyan, 43).
>
> Dini konularda tartışma olmaz. Bu konuda birbirimize anlayış gösteririz (Nadya, Hristiyan,46).
>
> İkimiz de birbirimizin dinine saygılıyız. Eşim ikisine de çok saygılıdır. Benim de her dine, Allah'a saygım sonsuzdur (Nina, Hristiyan, 40).

Görüldüğü üzere Gagauz - Türkiyeli evliliklerde dinî değerlere saygı ve müdahale etmeme bir alternatif olarak tercih edilebilmektedir. Oysa bu tarz evliliklerde uyum için din değiştirmelerin yaşandığı da bilinmektedir. Türkiyeli erkekler ile evlenen Gagauz kadınlardan da din değiştirenler olmuştur. Ancak bu çalışmaya katılanlardan Müslüman olan üç kadın da Müslüman olmayı bireysel olarak kendilerinin istediklerini, eşlerinin din değiştirmeleri konusunda bir talepleri ve yönlendirmelerinin olmadığını söylemişlerdir[24].

> Ben Gagauzum benim özüm hiç değişmedi, eşimden de hiçbir zaman baskı görmedim, Biz Rus Komünist sistemine göre yetiştik, o zaman din yasaktı, ben hiçbir zaman dindar bir Hristiyan da olmadım, Müslüman da. Bir gün eşime Müslüman olmak istiyorum dedim. O da şaşırdı. Sen bilirsin ben karışmıyorum dedi. Hatta bak yarın bir tartışma olur şey olur sen beni Müslüman yaptın dersin, ben karışmıyorum, kendi kararın dedi. Sonra ben kendim Müslüman oldum. Ama Müslümanlığı yaşamadım, şimdi Müslüman olduğum için pişmanım ben neden? Çevremizde, dünyada hiç iyi işler yapan Müslüman yok çünkü, utanıyorum onlarla aynı dinden olmaktan. Ben kendimi Müslüman olarak da tanımlamıyorum çünkü yaşamıyorum (Olga, Müslüman, 63).
>
> Ben kendim istedim Elhamdüllilah Müslümanım dedim. Eşim o konuyu açmadan ben kendim o konuyu açtım. O da sevindi. Ben nasıl bu konuyu açacağımı düşünürken sen bana bunu söyledin dedi ve sevindi o kadar. Bununla gurur duydu (Marianna, Müslüman, 35).
>
> Ben evlenmeden önce Müslüman oldum. İlk ramazan oruç günümde eşimle tanıştım ve ilk iftarımı eşimle yaptım (Anya, Müslüman, 31).

Buradan ve başka dinler arası evlilikler üzerine yapılan araştırmalarda da problemlerin dini kaynaklı olduğu söyleminin günümüzde biraz değer kaybettiği görülmektedir (Balkanlıoğu, 2012). Çünkü modernleşme, sekülerleşme gibi toplumsal değişimlerle birlikte gündelik yaşamımızda dini değerlerin geri planda kalmasıyla farklı dini aidiyetlere sahip bireylerin gündelik yaşam tarzları ve pratikleri benzeşmekte ve yakınlaşmaktadır (Kalmijn, 1991). Özellikle eşlerin dini bağlılıkları az ise söz konusu benzeşme daha çok yaşanmakta ve bu durum dini farklılığın bir çatışma alanı olmamasını da etkilemektedir. Bu çalışmada da katılımcıların çoğu kendileri ve eşlerini dindar olarak tanımlamadıkları görülmektedir:

> Ben hiçbir zaman dindar biri olmadım, eşim de öyle (Olga, Müslüman, 63).
>
> Ben tam olarak Hristiyan da değilim. Hristiyan olarak doğmuşum ama SSCB'de, bizde o zamanlar din yasaktı. Anneannemden bazen şeyleri duyuyordum küçükken, yukarıda Allah var diye, bu yaşıma kadar inanmaya çalıştım. Ama bir türlü tam bir inanç gelmedi, ateistim desem daha doğru olur. Bunu eşim de, kayınvalidem de biliyorlar, din bir mecburiyet değil, kişiliğe özel bir şey. Eşim de fanatik değil, o da ben gibi meşhur söze; yukarıda Allah var'a inanmıyor. Biz

[24] Bu çalışmaya katılan sınırlı sayıda kişi olduğu için aksi örnekle karşılaşılmamış olunabilir. Zira Gagauzya'daki alan çalışması sırasında (Sağlam, 2018) Türkiye'de evlenen bizim Gagauzlardan din değiştirenler, başını örtenler, çarşafa bile girenler var. Bunların çoğunu buraya eşleri hiç göndermez, ailesiyle görüştürmez çok kadın var böyle şeklinde hikayeler dinlenmiştir.

> değişik bir aileyiz, din konusunda farklı şeyler düşünüyoruz! Ben zaten çok fanatik dinci kocaya kesinlikle gitmezdim (Luciana, Ateist, 44).
>
> Eşim pek dindar değil, ben de öyle tamam özel günlere, bayramlara dikkat ederiz ama her zaman böyle camiye, kiliseye gidelim yok öyle (Natalia, Hristiyan, 43).

Bazı kişiler ise eşlerini "dinine bağlı" olarak tanımlamalarına rağmen eşlerinin gündelik yaşamlarında tamamen din eksenli bir yaşam benimsemediği görülmektedir:

> Eşim dinine bağlıdır. Normal Ramazanda hiç atlamaz oruçlarını, namazında niyazında tamam her gün kılmaz namaz, bazen de içiyor ama dinine bağlı yani (Anya, Müslüman, 31).
>
> Dinine özen gösterir, şöyle Cuma günü herkes gibi camiye gider, ibadetini yerine getirir ama her gün günde beş defa değil (Ludmila, Hristiyan, 39).
>
> Eşim dinine bağlı sayılır, ama bizde seviyeli bir şekilde, Ramazan ayında tamam saygı duyuyoruz ama eşim diğer aylarda içer de (Marianna, Müslüman, 35).

Eşlerin genellikle dinlerine çok bağlı bireyler olmamaları ve yaşamlarını dini bakış açıları çerçevesinde örgülemeyip, seküler bir yaşam sürmeleri onların gündelik yaşam tarzı ve pratiklerinin benzeşmesine ve farklılıklarına yükledikleri anlamın birlikteliklerine engel olacak boyutta olmadığını ortaya koymaktadır. Bu da evliliklerinin uyumlu bir şekilde sürmesini kolaylaştırmaktadır.

Gagauzluk-Hristiyanlık ve Türklük-Müslümanlık Arasında Yeni Nesil

Gruplar arası evliliklerde eşler arasında birbirlerinin farklılıklarına saygı ve hoşgörülü bir yaklaşım sergilenip uyum sağlanabilse de çocuklar olduğunda durum değişebilmektedir. Çocukların hangi dil, din ve kültürel unsurlara göre sosyalleşmesi ve yetiştirilmesi noktasında eşler arasında çatışmalar yaşanabilmektedir. Ancak bu durum yine eşlerin algıları, yaşama bakış açılarına göre değişiklik göstererek uyumlu bir şekilde de yönetilebilmektedir (Balkanlıoğlu, 2012: 169-171). Bu çalışmaya katılan Gagauz kadınların sekizinin Türkiyeli eşlerinden 1-2-4 arasında değişen çocukları vardır. Bir kişi çocuksuz olup, ikisinin de eski eşinden çocuğu olmakla birlikte üç kişinin Türkiyeli eşinden çocuğu bulunmamaktadır. Çocuklu olan katılımcılara eşleriyle çocuklarını yetiştirme konusunda sorun yaşayıp yaşamadıkları sorulmuştur. Kadınların bir kısmı eşlerinin kendilerine çocuk yetiştirme konusunda güvendiğini ve sorun yaşamadıklarını söylemiştir.

> Ev içinde çocuk yetiştirmede %80 benim sözüm geçer. Eşimin ailesi, annesi babası geldiği zaman mesela bir tek onlar karışıyorlarsa karışıyorlar. Onlar geldiğinde bir şeyler söylerler, ben de dinlerim ama yine bildiğimi yaparım yani. Eşim de onu öğrendi (Galina, Hristiyan, 36).
>
> Eşim çocuk yetiştirme konusunda bana güveniyor, benim eğitimli olmam hem de bizim çocuk yetiştirme tarzımız çok hoşuna gidiyor, aşağı yukarı görüyor da o yüzden pek karışmıyor. O yüzden ben ne dersem saygı duymaya çalışıyor, tamam sen haklısın der ve fazla tartışmaz (Marianna, Müslüman, 35).

Bir kısmı ise Türkiye'de yaşadıkları için çocuklarının Türk kültürüne göre yetiştiklerini söylemişlerdir. Bu kadınlar çocuklarının genellikle eşlerinin ait olduğu toplumun değerleriyle yetişmesini normal karşılamakta ve buna rıza göstermektedirler. Dolayısıyla eşleriyle sorun da yaşamamaktadırlar.

> Türkiye'de yaşadığımız için çocuğumuz daha çok Türkiye Türk kültürüne göre yetişiyor (Nadya, Hristiyan, 46).
>
> Türkiye'de yaşadığımız için Türk kültürüyle büyüyorlar (Sofia, Hristiyan, 46).

Yüzeysel bir yaklaşımla bakıldığında çocukların Türkiye'de Türk toplumu içerisinde doğup büyüyüp yetiştikleri için genellikle Türk kültürüyle yetişmesi beklenmektedir. Oysa kadınların bazıları çocuklarının her iki kültür ile de yetiştiklerini söylemişlerdir.

> Benim ya da eşimin kültürü şeklinde bir ayrımım yok doğru olana göre yetiştirmeye çalışıyoruz. Ama örneğin sünnet diyelim hem sağlık açısından iyi hem de bu toplumda yaşıyor, zorlanmaması gerek onu yaptırabiliriz (Nina, Hristiyan, 40).
>
> Her iki kültürde de iyi olan şeyleri öğretiyoruz (Anya, Müslüman, 31).

Bu söylemler öylesine söylenmemiştir. Çünkü Gagauz kadınların da çocuklarının yetişmesi ve kimliğinin şekillenmesindeki etkisi yadsınmayacak boyuttadır. Kadınların çoğu evlendikten veya çocuğu olduktan sonra çalışmayıp, çocuğunu babaanne veya herhangi bir bakıcıya vermeyip kendisi büyütmekte ve yetiştirmektedir. Böylece onların çocuklarının yetişmesi ve kimliğinin şekillenmesinde etkisi büyüktür. Örneğin; çocuklarının iki dilli yetişmesinde kadınların etkisi net bir şekilde görülmektedir:

> Evde Türkçe konuşuluyor ama ben çocuklarla Rusça da konuşuyorum. İki dili de bilmelerini istiyorum. Benim eşim de bunu destekliyor, iki dil her zaman iyi (Galina, Hristiyan, 36).
>
> Ben çocuklarımla iki dilde konuşuyorum Rusça ve Türkçe ama tabii ağırlıklı Türkçe konuşuyoruz (Marianna, Müslüman, 35).
>
> Evde çocuklarla hem Rusça hem Türkçe konuşuyorum (Sofia, Hristiyan, 46).

Eğitimli ve bilinçli anneler çocuklarıyla genellikle Türkçe'nin yanı sıra Rusça[25] da konuşup öğretmektedirler. Çocukların iki dilli olarak kimliklenmeleri genellikle annenin bakış açısı ve yaklaşımına göre şekillenmektedir. Ayrıca kadınların çoğu genelde tatil dönemlerinde çocuklarını Gagauzya'ya götürerek çocuklarının aileleri ile kaynaşmasını ve Gagauz dil-din-kültürel ortamını ve gündelik yaşamını görmelerini ve deneyimlemelerini sağlamaktadırlar. Gagauz anneler, kendi etnik kimliğiyle de kimliklendirme çabalarının yanı sıra çocuklarının Türk toplumu içerisinde yaşadıkları için bu topluma göre de yetişmesini göz ardı etmemektedirler.

Gagauz kadınlar, eşleriyle çocuklarını genel dil ve kültür yönünden yetiştirme konusunda sorun yaşamamaktadır. Dini yönden bilinçlendirme ve yetiştirme konusunda ise çoğu çocuklarının şuanda küçük olduğu için problem yaşamadıklarını söylemişlerdir. Çocukları büyüdüğünde de onların dinlerini kendilerinin seçeceklerini ifade etmişlerdir.

> Maria, burada doğduğu için Müslüman (yani nüfus cüzdanında öyle). Şuanda din açısından burası ya da orası demiyoruz. Çocuk büyüyecek şimdi kendisini hangisine daha yakın hissedecekse onu seçecek. Biz zaten Müslüman veya Ortodoks din çerçevesi dışında onu yetiştirmemeye gayret ediyoruz. Hem burada hem orda önemli olan iyi bir insan olarak yetişmesi bizim de zaten amacımız o. Bu konu da şu an tartışılmıyor, görüşülmüyor. Şuan küçük mesela ama şeyi biliyor; baba sen Cuma günü camiye gideceksin dimi yine. Babası evet kızım gidecem dua edecem diyor. Mesela Moldovyadayken kilisenin yanından geçiyoruz anne bak Allah bizi görüyor, Allah kötü çocukları cezalandırıyor. Ben kötü çocuk değilim ama diyor. Kilisenin de caminin de ne olduğunu biliyor. Her şeyi zaman gösterecek (Ludmila, Hristiyan, 39).

[25] Gagauz kadınların anadili Türk dillerinden Gagauzcadır. Ancak Gagauzlar, 1900'lu yılların başlarından itibaren Rus egemenliğinde yaşamışlardır. Özellikle SSCB döneminde eğitimin kitleselleşmesi ve Rusça olmasıyla Rusça Gagauzların ikinci dili hatta anadilinden biri olmuştur (Sağlam, 2019: 116, 118). Rusçanın işlevselliği nedeniyle de kadınlar çocuklarına Rusça öğretmektedir.

> Kendileri tercih etsinler büyüyünce şuan biz herhangi bir dine göre yetiştirmiyoruz (Sofia, Hristiyan, 46).

> Bu eşimden çocuğum yok ama eski eşimden 4 çocuğum var. Büyük oğlum Moskova'da çalışıyor, kızım ve 2 küçük çocuğum Türkiye'de. Kızım kendisi ayrı yaşıyor. 2 küçük oğlum ben ve eşimle yaşıyoruz. Küçükleri yanıma getirdim, İstanbul'da okuyorlar. Onları şimdi küçükten zorlamıyorum. Yok siz Hristiyansınız benim çocuklar büyünce kendi kararlarını kendileri verecek. Zaten kızım da İstanbul'da yaşıyor o Müslüman oldu. O kendi karar verdi, dedi ben istiyorum din değiştirmeyi. Geçen sene 1 ay oruç tuttu. Ben dedim karar sizin ben hiçbir şeye sizi zorlamadım. Ne seçiyorsunuz öyle de yaşıyorsunuz. Ben kendi çocuklarımı bile zorlamıyorum siz Hristiyansınız da böyle de yaşayacaksınız gibi. Ben onlara yol verdim, siz büyünce nasıl isterseniz onu seçiceniz. Zaten küçükler okulda Din Kültürü dersi görüyorlar eve gelip bana soruyorlar. Anne biz de böyle Müslümanlar da böyle diyorlar. Ben de evde var Rus dilinde sizin Kur'an, ben okuyorum önce meraktan aldım, farkı görmek istedim, hani ne fark var bizim dinden sizin dinde diye. Okudum sizin Kur'an'dan Rus dilinde ona göre çocuklara da anlatıyorum. Kur'an'da da böyle yazıyor bizim kitapta da böyle yazıyor. Allah bir farkı yok. Müslüman da olsan Hristiyan da olsan hepimiz Allah'ın yanına gidecez (Natalia, Hristiyan, 43).

Bazı kadınlar ise dini bir bakış açısıyla duruma yaklaşarak çocukların babasının dinini benimsemesi gerektiği düşüncesine sahiptirler. Bu nedenle çocuklarının Müslümanlığa göre yetişmesini doğal karşılamakta bunun doğruluğuna inanmaktadırlar.

> Çocuğumuz Müslümanlığa göre yetişiyor (Nadya, Hristiyan,46).

> Biz bunu konuştuk eşimle, çocuğumuzun babasının dinine göre yetişmesi doğru olandır ama sonrasında değiştirmek isterse tabiî ki kendi kararı (Nina, Hristiyan, 40).

Bu durum, Gagauz kadınların bazılarının ataerkil bir zihin yapısına sahip olduğunu göstermektedir. Onlar çocuklarının babalarının dini, dili, kültürü üzerine yetişmesi gerektiğinin normal olduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla çocuklarının yetişmesi ve kimliğinin şekillenmesi konusunda eşleriyle uyuşmazlık yaşamamaktadırlar.

Görüldüğü üzere Gagauz kadınlar, eşleriyle çocuk yetiştirme konusunda gerek dil-kültür gerek dini konularda ciddi bir çatışma yaşamamaktadır. Bazı kadınların çocuklarının eşlerinin dil-din-kültürüne uyum sağlamasını normal karşılamaları, bazılarının iki tarafın değerlerine uygun olarak yetiştirmeye çalışmaları bazılarının ise evrensel ahlak kurallarına göre yetiştirmeleri eşleriyle uyuşmazlık yaşamalarını engellemektedir. Ayrıca çoğunun çocuklarının dinlerini büyüdüklerinde kendilerinin seçeceğini söylemeleri Gagauz kadınların katı bir tavır sergilemediklerini ve çocuk yetiştirme konusunda eşleriyle orta yolu bulduklarını göstermektedir. Kadınların ve eşlerinin bu ılımlı yaklaşımları, onların genellikle dine göre yaşamlarını şekillendirmeyen seküler bireyler olmalarıyla ilgili olabilir.[26]

[26] Sadece Lila Hanım, eşinin dinine bağlı birisi olduğunu ve çocuklarının Müslüman dinine göre yetişmesi konusunda ısrarcı olduğunu ve bu konuda çatışma yaşadıklarını anlatmıştır: "Çocuklarımız Müslüman. Araştırmacı: Kendi tercihleri mi? Nasıl kendi tercihleri Türkiye'ye ben onları kaç yaşında getirdim. 6 yaşında Türkiye'ye getirdim. Okula başladılar, direkt din dersleri görmeye başladılar. Yazın Kur'an'a gittiler. Seçme hakları da yoktu. Bir de çocuklar zaten doğduklarında eşim çok dinine düşkün bir insan olduğu için, çocukların isimlerini kulaklarına okumaları falan hepsini müslümanlığa uygun olarak yaptı yani. Hani şöyle söyleyeyim, çocukların farklı bir din şeçme şansı bile yoktu. Araştırmacı: Bu sizi üzdü mü? Yoo… ımm ama yine de evet. En büyük tartışma konumuz hepsi seçme şansı olmadan Müslüman olarak yetişti. Seçme şansları olmamalarına üzülüyorum. Araştırmacı: çocuklar sorguluyor mu annem böyle babam böyle? tabiî ki sorguluyorlar mesela bu yanlış kime göre neye göre yanlış, tartışma konusu oluyor. Sonra benim annem (Hristiyan) bize misafirliğe geldiği zaman

Gagauz-Hristiyanlık ve Türklük-Müslümanlık Arasında Dokunan Yeni Kimlik

Gagauz kadınların göçmenlikleriyle başlayan evlilik süreçleriyle devam eden çocuklarının oluşuyla birlikte artan Türk toplumunun kültür ve değerleriyle olan etkileşimleri ve ilişkileri onların kimliklerini ister istemez etkilemektedir. Zira "kimlikler, asla sabit değildir. Durum ve ortama göre yapılanır, yapı bozar ve yeni yapı kurarlar. Kesintisiz kımıldama halindedir; her sosyal değişim, kimlik olgusunu farklı bir biçimde tanımlamaya götürür" (Cuche, 2004: 129-130). Günümüzde tekil, sade bir kimliklenme biçiminin az olduğu bilinmektedir ki zaten göçmen olmak farklı kimliklerle tanışmayı ve etkileşimi beraberinde getiren bir durumdur. Bunun yanı sıra farklı gruptan biriyle evlenerek farklı dil, din ve kültürle uzun süreli bir etkileşim ister istemez çoklu kimliklenmeyi doğurur. Gagauz kadınlara "Şu anda kendinizi nasıl tanımlıyorsunuz?" diye sorduğumuzda bir kısmı kendilerini Gagauz olarak tanımlarken bir kısmı "Gagauz Türkü" şeklinde tanımlamıştır. Örneğin Gagauz-Türkü ifadesini Gagauzya'da yaşayanlar kullanmamaktadır.[27] Türkiye'de yaşayan ve Türkiyeli erkeklerle evlenenlerden bazılarının kendilerini Gagauz-Türkü olarak tanımlamaları tekil kimlikten tireli kimliklere geçmeleri, onların kimlikleri yönüyle bir gözden geçirme ve etkileşim yaşadıklarını göstermektedir. "Türkiye'de yaşamanız ve Türkiyeli biriyle evlenmeniz yönüyle kendinizi Gagauz-Hristiyan, Türk-Müslüman kimliği arasında nerde görüyorsunuz? Kendinizi Türk toplumuna ait hissediyor musunuz?" diye soruları detaylandırdığımızda şunları söylemişlerdir:

> Ben kendimi Gagauz Türkü hissediyorum. Eskiden Gagauzdum şimdi Gagauz Türkü gibi hissediyorum kendimi. Ben kendimi yabancı hissetmedim hiç, ben sanki hep burada yaşamışım gibi. Sadece eskiden kaçak olduğum için hep böyle polislerden korkuyordum, şimdi bile gördüğümde eşime ay polis diyorum, eşim diyo sen artık vatandaşsın, bi anda böyle korku sarıyo içimi. Evlendikten sonra vatandaş olabiliyorsun ben de oldum. Ve kendimi Gagauz Türkü gibi hissediyorum (Anya, Müslüman, 31).

> Ben Türk gibi hissediyorum kendimi. Ben fazla bir sıkıntı yaşamadığım için kültürlerimiz karışık olduğu için ben kesinlikle sorun yaşamadım. Bazen hatta beni Türk zannediyorlardı eşimin çevresinde de. Eşim ve kardeşi biz arka arkaya evlendik. Akrabalar bana bazen sizin yabancı gelin napıyor diye, eltimi bana soruyorlardı. Onu yabancı, beni buradan zannediyorlardı; konuşma tarzım, oturmam kalkmam. Ben fazla bir sıkıntı yaşamadım kendimi de yabancı hissetmedim. Hatta yakın akrabaları eşimin sen de bizlerden gibisin, bir farkın yok diyorlar. Bunu çok duydum, duyuyorum hala da (Marianna, Müslüman, 35).

> (Gülüyor) Evet buradanmışım sanki hep, kendimi Türkleşmiş gibi hissediyorum (Galina, Hristiyan, 36).

> Çok şükür iyi bir aileye sahibim, kendimi yabancı hissetmiyorum, görümcemle kayınvalidemle alt üst oturuyoruz ve iyi anlaşıyoruz (Sofia, Hristiyan, 46).

Görüldüğü üzere bazı katılımcılar, kendilerini yabancı hissetmediklerini hatta artık bir kısmı kendilerini Gagauz Türkü bir kısmı Türk gibi hissettiklerini söylemektedir. Ancak bazı kişiler ise

---

sabah akşam duasını yapıyor. Çocukların odasında mesela kalıyor, orda duasını yapıyor. Eşim çocuklar onu gördüğü için etkilenir diye rahatsız oluyor. Şöyle eşime ben diyorum ben seninle evlenirken sen biliyordun annemin Hristiyan olduğunu, bir gün benim annem benim evime gelip de duasını yapamayacaksa o zaman benim ne işim var senin yanında. Hani bazı şeyleri ben nasıl kabulleniyorsam o da kabullenmeli. Aslında eşimin ailesi, ne annesi ne kız kardeşleri hiçbiri kapalı değil, dinle ilgisi yok ama eşim dinine düşkün" (Lila, Hristiyan, 47).

[27] Gagauzya'da yaşayanlar kendilerini direkt sadece Gagauz olarak tanımlamaktadır (Sağlam, 2019: 108-109).

aidiyetleri üzerine bir şey söylemeden uzun yıllardır burada yaşadıkları için alıştıklarını ve Türklere benzediklerini dile getirmiştir:

> Birçok konuda sanki Türk gibi oluyorsun ister istemez farkına varmadan en basitinden bakış açısı bile benziyor zamanla (Nina, Hristiyan, 40).
>
> Bazen ben bile şaşırıyorum kendime. Kıyafetine dikkat ediyorsun, ne bileyim konuşmana dikkat ediyorsun, ne bileyim Türkiye'de değişiyorsun. 9 sene bile beni değiştirdi ki ben daha önce Türkiye'de olsaydım daha da farklı olurdum. Misafirin ona göre geliyor, mesela bayram alışverişi yapıyorsun ve direk bu toplumda yaşananlara dahil oluyorsun (Lila, Hristiyan, 47).

Bazıları ise kendilerini buraya ait hissetmediklerini sadece alıştıklarını ifade etmişlerdir.

> Ben kendi özümü korudum Gagauzum. Ayrıca burada kendimi yabancı hissetmiyorum ama burayı da tam olarak benimseyemedim, sadece alıştım (Olga, Müslüman, 63).
>
> Kendimi buraya ait hissetmiyorum. Türkiye'de bu kadar sene yaşadıktan sonra bile bana evim gibi gelmiyor (Nadya, Hristiyan, 46).

Görüldüğü üzere kadınların aidiyet duygularının boyutuna göre yeni toplumsal kimlikle kimliklenme durumları da değişmektedir. Bazılarının kendisini Gagauz, bazılarının Gagauz Türkü veya Türk gibi hissetmesi ve tanımlaması söz konusu kimliklenmenin boyutlarını göstermektedir. Kadınların eşlerinin ait olduğu toplumun yanı sıra kendi toplumlarıyla da etkileşimleri ve ilişkilerinin devam etmesiyle[28] iki kültür, dil, din arasında yaşamaları ve onların kendi etnik, dini kimliklerini korumakla birlikte eşlerinin dini, dilsel, kültürel kimlikleriyle de kimliklenmeleri çoklu kimliklenme yaşadıklarını göstermektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'ye emek göçüyle -1990'lı yılların başlarından günümüze kadar- gelen ve süreç içerisinde Türkiyeli erkeklerle evlenen Gagauz kadınların evlilik sonrası gündelik yaşamları ve kimlik algıları ile ilgili değişimleri ve deneyimleri ortaya koymaktadır. Ayrıca gruplar arası olan bu evliliğin çocukların yetiştirilmesi ve kimliklenmesi konusuna kadınların ve eşlerinin nasıl bir yaklaşım sergilediklerini irdelemektedir. Gagauz kadınların gündelik yaşamlarındaki değişimler ilk olarak Türkiye'ye göç etmeleriyle başlamıştır. Türkiyeli eşleriyle evlenmeleriyle ise daha derinlikli ve uzun süreli bir sosyal ilişki biçiminin içine girmeleriyle hem göçmenlik sürecinde yaşadıkları değişimler geçicilikten kalıcı hale gelerek süreklilik kazanmış hem bu değişimlere yenileri eklenmiştir. Gündelik yaşamlarındaki değişimin boyutu ve içeriği genellikle bireylere ve eşlerine göre değişiklik göstermektedir. Ancak yine de kadınların gündelik yaşamlarındaki değişimler genel olarak şöyledir: kiliseye eskisi kadar sık gidememeleri, paskalya, noel, yılbaşı yortuları vb. dini-kültürel ritüel ve törenlerini istedikleri kadar kutlayamamaları, yeni olarak ramazan ve kurban bayramlarını kutlamaları,

[28] Gagauz kadınlar Türkiyeli eşleriyle evlilikleri sonrasında da her iki aile ve arkadaş çevresiyle ilişkilerinin eskisi gibi devam ettiğini söylemişlerdir: "Gagauzlardan genellikle ailem, akrabalarımla görüşüyorum. Türkiye'den eşimin ailesi, akrabaları ve arkadaşlarımızla görüşüyoruz. Burada yaşadığımız için tabiî ki görüştüğümüz kişiler daha çok Türklerden oluşuyor, sorun yok" (Nadya, Hristiyan, 46). "Gagauzya'dan ailemle görüşüyorum. Türkiye'de de Gagauz kızlarla görüşüyoruz (buraya çalışmaya gelenlerden arkadaşlarım çok), eşimin ailesi, akrabaları ve arkadaşlarıyla ilişkilerimiz aynen devam ediyor" (Svetlena, Hristiyan, 40). "Gagauzya'dan ailem, akrabalarımla görüşüyorum. Arkadaş olarak görüştüğüm en yakın arkadaşlarım Gagauzlardan da var Türklerden de var. Eşimin aile ve çevresiyle yakınız zaten sık sık görüşüyoruz, sorun yaşamadık hiç" (Marianna, Müslüman, 35).

yeme-içme alışkanlıklarının değişimi, giyimleri konusunda bazı eşlerin kısıtlayıcı tavır sergilemeleri, Gagauzca-Rusçanın yanı sıra Türkçe konuşmaları vb. Bu değişimler, genellikle onların dini ve kültürel aidiyetleri ile ilgilidir. Zaten kadınlar, kendileri ve eşlerinin toplumlarının din ve kültür yönüyle farklılığına değinmekte ancak iki toplum arasındaki temel sosyal sınırın "din" olduğunu düşünmektedirler. Ancak bu sosyal sınırın evlilikleri için bir sorun olmadığını, buna hem kendilerinin hem eşlerinin saygı ve hoşgörüyle yaklaştığını belirtmişlerdir. Katılımcılardan üç kişi Müslüman olarak eşinin dinini benimsemiştir ama bu eşlerinin yönlendirmesi olmaksızın kendi tercihleriyle gerçekleşmiştir. Ayrıca kadınlar, eşlerini hatta kendilerini dindar biri olarak tanımlamamaktadır. Eşlerin dini bağlılıklarının az olması dini farklılığın bir çatışma alanı olmamasını etkilemiş gibi gözükmektedir. Onların seküler bir yaşam sürmeleriyle eşleriyle gündelik yaşam tarzı ve pratiklerinin benzeşmesi ve yakın olmasıyla uyumlu bir birliktelik yürüttükleri düşünülmektedir.

Kadınların eşleriyle çocuk yetiştirme konusuna yaklaşımlarında da ılımlı bir tavır sergiledikleri görülmektedir. Onlar, eşleriyle çocukların dil ve kültürel yönden yetiştirmesi ve kimliklenmeleri konusunda sorun yaşamamaktadırlar. Dini yönden bilinçlendirme ve yetiştirme konusunda ise çoğu -bir kişi haricinde- çocuklarının şuanda küçük olduğu için problem yaşamadıklarını söylemişlerdir. Çocukların yetiştirilmesi konusunda eşleriyle hiç mi sorun yaşamadıkları farklı sorularla irdelendiğinde; bazı kadınların şuanda Türk toplumu içerisinde yaşadıkları için çocuklarının babalarının dil ve kültür aidiyetlerine göre yetiştirilmesini normal karşılamaları, bazılarının her iki dil ve kültüre göre de yetiştirmeleri -örneğin kadınların çoğu çocuklarıyla Türkçe'nin yanı sıra Rusça da konuşmaktadır. Tatillerde ailelerinin yaşadığı Gagauzya'ya götürerek ve Gagauz dil-din-kültürel ortamını ve gündelik yaşamını görmelerini ve deneyimlemelerini sağlamaktadırlar- dolayısıyla eşleriyle çatışma yaşamadıkları fark edilmiştir. Dini yönden ise bazılarının çocuklarının babasının dinine göre kimliklenmesine rıza göstermeleri bazılarının eşleriyle birlikte seküler bir yaşam benimsemiş olmaları ve çocuklarını genel ahlak kuralları çerçevesinde yetiştirip herhangi bir dini eğitim vermemeleri nedeniyle sorun yaşamadıkları görülmüştür. Katılımcıların geneli çocukları büyüdüğünde onların dinlerini kendilerinin seçmesi gerektiğini düşünmektedir. Netice olarak Gagauz kadınların çocuk yetiştirme konusunda eşleriyle bir denge sağladıkları görülmektedir. Eşlerin birbirlerinin dini farklılıklarına olduğu gibi çocuk yetiştirme konusunda da katı bir tutum sergilemeyip uyum sağlayabilmeleri onların genellikle dinlerine göre yaşamlarını şekillendirmeyen seküler bireyler olmalarıyla ilgili olduğu düşünülmektedir.

Gagauz kadınların göçmenlik süreci ve evlilik ilişkileriyle birlikte Türk toplumunun kültür ve değerleriyle uzun süreli etkileşimleri onların kimliklerini de etkilemiştir. Kadınların şuanda bazısı kendisini Gagauz, bazısı Gagauz Türkü bazıları da Türk gibi hissetmektedir. Bu tanımlamaların kendilerini Türk toplumuna ait hissedip hissetmeme durumlarına göre değiştiği fark edilmiştir. Türkiyeli erkeklerle evlenen Gagauz kadınların gündelik yaşam pratikleri ve kimliklerindeki değişim ve bu değişimlere uyumları, göçmen kadınların ev sahibi topluma entegrasyonuna bir örnek oluşturması açısından önemlidir. Zira 2-24 yıl arasında değişen uzun bir birlikteliği, çoğu çocuklu olmakla birlikte başarabilmişlerdir. Türkiyeli eşleriyle her ne kadar aynı etnik köken ve dil grubuna sahip olsalar da yine de farklı bir dil, din ve kültürel kimlikten biriyle birliktelik yaşamaktadırlar. Ve çoğu kadın kısa bir sürede bu dil, din ve kültürü anlayarak o toplumun gündelik yaşamına entegre ve adapte olmuş/olmaktadır. Onların iyi derecede Türkçe bilmeleri, kültürü, gelenek ve görenekleri kısa sürede öğrenmeleri toplumsal kabullerini hızlandırmıştır. Gagauz kadınların adaptasyon becerileri, eşlerine ve Türk toplumuna tümüyle uyum sağlama anlamında kullanılmamaktadır. Onların bu becerisi kendi din, dil ve kültürel değerlerini korumayı da içeren yaklaşımlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin; bu çalışmaya katılan 11 kişiden 3'ü kendi istekleriyle din değiştirerek Müslüman olmuş, diğerleri Hristiyan

kimliklerini devam ettirmektedir. Hristiyan olanlar her ne kadar kendilerini pek dindar tanımlamasalar da Hristiyanlığa özgü anma günlerinden (Paskalya, Noel) en önemlilerini aile içerisinde kutlamakta ve sık olmasa da özel günlerde kiliselere gitmektedirler.[29] Ayrıca kendi aile ve sosyal çevreleriyle ilişkilerini devam ettirmekte ve Gagauzların düzenledikleri dini-kültürel etkinliklere imkânları olduğunda katılmaktadırlar. Dolayısıyla onlar Türk toplumuyla etkileşimlerinin yanı sıra kendi toplumlarıyla da etkileşimleri ve ilişkilerinin devam etmesiyle hem kendi kimliklerini, sosyal sınırlarını korumakta hem de yeni toplumsal kimlikle de kimliklenerek yaşamaları uyumlu bir evlilik sürdürmelerini sağlamaktadır.

Kaynakça

AKALIN, Ayşe (2000). "'Yukarıdakiler-Aşağıdakiler' İstanbuldaki Güvenlikli Sitelerde Göçmen ve Ev Hizmetlisi İstihdamı", *Türkiye'ye Uluslararası Göç (Toplumsal Koşullar-Bireysel Yaşamlar)*, ed. Barbara Pusch, Tomas Wilkoszewski, çev. Mutlu Çomak-Özbatır, İstanbul: Kitap Yayınevi.

AKSOY, Bülent (2016). "Post Sovyet Dönemde Jeopolitik Açıdan Gagauz Nüfusu", *Hamidullah Suphi ve Gagauzlar,* ed. Mehmet Şahingöz ve Alper Alp, ss.245-255, Ankara: Türk Yurdu Yayınları.

ANDERSON, Michael (1999). "Children In-Between: Constructing Identities in the Bicultural Family", Erişim Tarihi: 06.08.2020, (https://www.jstor.org/stable/2660960?seq=1#metadata_info_tab_contents).

ASPİNALL, Peter, J. & Miri SONG, (2013). "Mixed Race Identities", Erişim Tarihi: 26.07.2020,(https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=hRA0AAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PP1&dq=miri+song+mixed&ots=ZiN5q2phfx&sig=USbmfAq3zvbuD_uWnGzp023ebio&redir_esc=y#v=onepage&q=miri%20song%20mixed&f=false).

BALKANLIOĞLU, Mehmet Ali (2012). "Alevi-Sünni Evliliklerinin Aile İlişkileri ile Çocuk Yetiştirme Üzerine Etkileri ve Sosyal Damgalama", Erişim Tarihi: 04.05.2020, (https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=AleviS%C3%BCnni+Evliliklerinin+Aile+%C4%B0li%C5%9Fkileri+%C4%B0le+%C3%87ocuk+Yeti%C5%9Ftirme+%C3%9Czerine+Etkileri+ve+Sosyal+Damgalama&btnG=).

CANBAZOĞLU, Oya (2019). "Gagauz Yeri Dünden Bugüne", Erişim Tarihi: 01.05.2019, (http://www.gagauzya.com/gazete/Gokoguz4.pdf).

CASTELS, Stephen & Mark J. MİLLER, (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, çev: Bülent Uğur Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

[29] "Noel, Paskalya, Yılbaşı da önemli bizim için, doğum günlerini kutlarız hep. Doğum günü kültürü eşimin ailesinde yoktu ben aileye girdiğimden sonra biraz biraz kutlamaya başladık. Ben anneye, babaya, kardeşlerine, yeğenlerine çiçek olsun, herkese sürpriz yaparım, pasta keseriz. Biraz alışkın değildiler böyle bir geleneksellik yoktu ailede. Bi de bu daha sık görüşmeye fırsata dönüştü aslında doğum günü kutlamaları, herkesi bir araya topluyoruz ortak bir etkinlik olmuş oluyor. Ayrıca sizin Ramazan, Kurban bayramlarını kutluyoruz" (Ludmila, Hristiyan, 39). "Bizim bayramları da kutluyoruz sizinkileri de kutluyoruz. Paskalya, Doğum Günleri, Yılbaşı, Kurban ve Ramazan Bayramı. Aynı saygıyla eşim bizim bayramları kutluyor ben de sizinkileri kutlerim. Paskalya bayramında devamlı paskalya çöreği yapıyoruz, yumurta boyuyoruz, benim eşim de çok beğeniyor" (Natalia, Hristiyan, 43). "Her müslüman bayramını (Türkiye'de kutlananları) ve Paskalya'yı, doğum günleri, yılbaşını kutlarız aile içinde" (Nadya, Hristiyan, 46).

CHAMBERS, Iain., (2014). *Göç, Kültür, Kimlik*, çev. İsmail Türkmen ve Mehmet Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

CHİRCİU, Dimitri (2014). "Günümüzde Gagauz Yeri'nde Yaşanan Göçler ve Nedenleri", Erişim Tarihi: 03.08.2016, (https://tehlikedekidiller.com/turkce/wp-content/uploads/Dmitri-CHIRCIU-G%C3%9CN%C3%9CM%C3%9CZDE-GAGAUZ-YER%C4%B0.pdf).

CRESWELL, John W. (2017). "*Etnografik Desenler*", Eğitim Araştırmaları Nicel ve Nitel Araştırmanın Planlanması, Yürütülmesi ve Değerlendirilmesi, çev. Seyda Çakır, İstanbul: Edam Yayınları.

CUCHE, Denys (2004). *Sosyal Bilimlerde Kültür Kavramı*, çev. Turgut Arnas, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

ÇATAK, Bilge Deniz (2015). "Mezhep Farklılıklarının Evli Çiftlerin İlişkileri Üzerindeki Etkileri: Berlin-İstanbul Örneği", Erişim Tarihi: 04.05.2020, (https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=Mezhep+Farkl%C4%B1l%C4%B1klar%C4%B1n%C4%B1n+Evli+%C3%87iftlerin+%C4%B0li%C5%9Fkileri+%C3%9Czerindeki+Etkileri%3ABerlin-%C4%B0stanbul+%C3%96rne%C4%9Fi&btnG=).

DEDEOĞLU, Saniye ve Çisel EKİZ GÖKMEN, (2011). *Göç ve Sosyal Dışlanma –Türkiye'de Yabancı Göçmen Kadınlar,* Ankara: Efil Yayınevi.

DENİZ, Ayla ve E. Murat ÖZGÜR, (2013). "Antalya'daki Rus Gelinler: Göçten Evliliğe, Evlilikten Göçe", Erişim Tarihi: 04.05.2020, (https://www.researchgate.net/publication/272496198_Antalya'daki_Rus_Gelinler_Gocten_Evlilige_Evlilikten_Goce_The_Russian_Brides_in_Antalya_From_Migration_to_Marriage_from_Marriage_to_Migration)

DEMİRDİREK, Hülya (2007). "New Modes of Capıtalıst Domınatıon: Transnatıonal Space Between Turkey and Moldova," Erişim Tarihi: 03.09.2016, (https://www.academia.edu/1278601/New_Modes_of_Capitalist_Domination_Transnational_Space_Between_Turkey_and_Moldova).

DRİBE, Martin & Christer LUNDH, (2008). "Intermarriage and Immigrant Integration in Sweden: An Exploratory Analysis", Erişim Tarihi: 19.07.2020, (https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0001699308097377).

ERTİT, Volkan (2019). *Sekülerleşme Teorisi*, Ankara: Liberte Yayınları.

ERTUĞRUL, Nejdet ve Olga RADOVA, Türkiye'de yaşayan Gagauzları anlatmaktadır: ErişimTarihi:18.02.2019,(https://www.facebook.com/watch/live/?v=222818945222961&ref=watch_permalink).

GARCÍA, Dan Rodríguez (2008). "Socio-Cultural Dynamics in Intermarriage in Spain: Beyond Simplistic Notions of Hybridity", Erişim Tarihi: 11.08.2020, (https://www.researchgate.net/publication/263088699_SocioCultural_Dynamics_in_Intermarriage_in_Spain_Beyond_Simplistic_Notions_of_Hybridity).

GARCÍA, Dan Rodríguez (2010). "Beyond Assimilation and Multiculturalism: A Critical Review of the Debate on Managing Diversity", Erişim Tarihi: 11.08.2020, (https://link.springer.com/article/10.1007/s12134-010-0140-x).

GÜLER, Ahmet; HALICIOĞLU, Mustafa Bülent ve Serkan TAŞĞIN (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.

GORDON, Albert I. (1967). *İntermarriage: interfaith, interracial, interethnic*, Boston: Beacon Press.

GÜNDÜZ HOŞGÖR, Ayşe & Jeroen SMİTH, (2002). "Intermarriage between Turks and Kurds in Contemporary Turkey Inter-ethnic Relations in an Urbanizing Environment", Erişim Tarihi:07.05.2020,(https://www.researchgate.net/publication/31412034_Intermarriage_between_Turks_and_Kurds_in_Contemporary_Turkey_Interethnic_Relations_in_an_Urbanizing_Environment).

KALMİJN, Matthijs (1991). "Shıftıng Boundarıes: Trends in Relıgıous and Educatıonal Homogamy", Erişim Tarihi: 07.05.2020, (https://www.jstor.org/stable/2096256?seq=1#metadata_info_tab_contents).

KALMİJN, Matthijs (1998). "Intermarrıage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends", Erişim Tarihi: 07.05.2020, (https://www.annualreviews.org/doi/abs/10.1146/annurev.soc.24.1.395).

KARANFİL, Güllü (2015). "Gagauziyada Gagauz Dilinin Durumu," Erişim Tarihi: 12.08.2016, (http://eurasian.eurasianacademy.org/dergi//gagauziyada-gagauz-dilinin-durumu201510.pdf).

KAŞKA, Selmin (2007). "Ev içi Hizmetlerin Küreselleşmesi ve Türkiye'deki Göçmen Kadınlar", *Türkiye'de Yabancı İşçiler Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, der. Aylan Arı, ss.225-240, İstanbul: Derin Yayınları.

KAŞKA, Selmin (2016). "Yeni Uluslararası Göç Hareketleri ve Türkiye'deki Moldovalı Kadın Hizmetçiler", Erişim Tarihi: 21.11.2017, (http://menadoc.bibliothek.unihalle.de/menalib/content/pageview/1876400).

KEOUGH, Leyla J. (2003). "Drıven Women: Reconceptualızıng The Traffıc In Women In The Margıns Of Europe Through The Case Of Gagauz Mobıle Domestıcs In Istanbul", Erişim Tarihi:22.11.2017,(https://scholar.google.com/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=Dr%C4%B1ven+Women%3A+Reconceptual%C4%B1z%C4%B1ng+The+Traff%C4%B1c+In+Women+In+The+Marg%C4%B1ns+Of+Europe+Through+The+Case+Of+Gagauz+Mob%C4%B1le+Domest%C4%B1cs+In+Istanbul&btnG=).

KOFMAN, Eleonore; PHİZACKLEA, Annie; RAGHURAM, Parvati & Rosemary SALES, (2000). *Gender and International Migration in Europe: Employment, Welfare, and Politics*, Erişim Tarihi:11.07.2020,(https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=TKZ0iG49UNkC&oi=fnd&pg=PA1&dq=gender+and+international+migration+in+europe:+employment,+welfare+and+politics&ots=9SRWhGm1Qv&sig=mKqpGiwJxHoXQqZwkykb3QFHeb4&redir_esc=y#v=onepage&q=gender%20and%20international%20migration%20in%20europe%3A%20employment%2C%20welfare%20and%20politics&f=false).

KÜMBETOĞLU, Belkıs (2017). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

LORDOĞLU, Kuvvet (2007). "Çalışma Hayatımızda Yeni Yabancılar: Bir Araştırmanın Bazı Sonuçları ve Değerlendirmeler", *Türkiye'de Yabancı İşçiler Uluslararası Göç, İşgücü ve Nüfus Hareketleri*, Der. F. Aylan Arı, ss. 83-121, İstanbul: Derin Yayınları

LUCASSEN, Leo & Charlotte LAARMAN, (2009). "Immigration, İntermarriage and The Changing Face of Europe in The Post War Period," Erişim Tarihi: 17.05.2020, (https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1081602X08000882).

MANASTIRLI, Serghei. "Turkiye'deki Gagauzları ve Gagauzlar Derneğini Anlattı" Erişim Tarihi: 27.06.2019, (https://www.facebook.com/gagauzdayanisma/videos/597229030776184).

ÖZATEŞLER ÜLKÜCAN, Gül; TÜRNÜKLÜ, Abbas; ERARSLAN İNGEÇ, Özge ve Sedef TULUM AKBULUT, (2019). "Gruplar Arası Temas ve Çapraz Evlilikler: İzmir'de Alevi-Sünni Evlilikleri", Erişim Tarihi: 29.04.2020, (https://www.researchgate.net/publication/332427299_Gruplar_Arasi_Temas_ve_Capraz_Evlilikler_Izmir'de_Alevi-Sunni_Evlilikleri_Intergroup_Contact_and_Intermarriages_Alevi-Sunni_Marriages_in_Izmir).

PARK, Robert E. (1928). "Human Migration and the Marginal Man," Erişim Tarihi: 13.08.2020, (https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/214592).

ROCKQUEMORE, Kerry, A. (1998). "Between Black and White Exploring The "Biracial" Experience," Erişim Tarihi: 29.04.2020, (https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1090952499800448).

SAĞLAM, Nesibe Ayşe (2019). Post-Sovyet Süreçte Gagauz Kimliğinin Yeniden Üretilmesi Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

SCHNAPPER, Dominique (2005). *Sosyoloji Düşüncesinin Özünde Öteki ile İlişki*, çev. Ayşegül Sönmezay, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

TÖRNGREN, Sayaka Osanami; IRASTORZA, Nahikari & Miri SONG, (2016). "Toward building a conceptual framework on intermarriage," Erişim Tarihi: 22.04.2020, (https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1468796816638402).

ÜNAL, Bayram (2012). "Sürdürülebilir Yasadışılık, İstanbul'da Gagauz Kadınlar," Erişim Tarihi:01.09.2017,(https://econpapers.repec.org/article/migjournl/v_3a9_3ay_3a2012_3ai_3a4_3ap_3a387-400.htm).

ÜNLÜTÜRK ULUTAŞ, Çağla ve Alıcan KALFA, (2009). "Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri," Erişim Tarihi: 01.09.2017, (https://cins.ankara.edu.tr/goc.pdf).

YILDIRIM, Ali ve Hasan ŞİMŞEK (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

QİAN, Zhenchao & Daniel T. LİCHTER, (2011). "Changing Patterns of İnterracial Marriage in a Multiracial Society," Erişim Tarihi: 28.04.2020, (https://psycnet.apa.org/record/2011-22409-012).

QİAN, Zhenchao (1997). "Breakıng the Racıal Barrıers: Varıatıons In Interracıal Marrıage Between 1980 and 1990", Erişim Tarihi: 28.04.2020, (https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/9169282/).

QİAN, Zhenchao & Daniel T. LİCHTER, (2001). "Measuring Marital Assimilation: Intermarriage among Natives and Immigrants", Erişim Tarihi: 28.04.2020, (https://www.researchgate.net/publication/237259145_Measuring_Marital_Assimilation_Intermarriage_Among_Natives_and_Immigrants).

Ek:

Etik Kurul Belgesi

ERZURUM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİK KURULU

KARAR

ETİK KURULUN BİLGİLERİ	ETİK KURULUN ADI	Erzurum Teknik Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu
	AÇIK ADRESİ	Erzurum Teknik Üniversitesi Yakutiye / ERZURUM
	TELEFON	444 5 388
	FAX	0442 2300046
	E-POSTA	hukuk@erzurum.edu.tr
SORUMLU ARAŞTIRMACILAR UNVANI/ADI/SOYADI		Arş. Gör. Nesibe Ayşe SAĞLAM
ARAŞTIRMANIN AÇIK ADI		"Göçmenlikten Yerleşikliliğe: Gagauz Kadınların Evlilik Deneyimleri"
KARAR BİLGİLERİ	Toplantı Sayısı : 9 Karar Sayısı : 1 Tarih : 27.11.2020	
	Yukarıda bilgileri verilen başvuru dosyası ile ilgili belgeler araştırmanın gerekçe, amaç, yaklaşım ve yöntemleri dikkate alınarak incelenmiş ve çalışmanın gerçekleştirilmesinde etik açıdan sakınca olmadığına toplantıya katılanların oy birliği ile karar verilmiştir. Araştırmacılara çalışmalarında başarılar dileriz.	

Prof. Dr. Murat KÜÇÜKUĞURLU
Etik Kurul Başkanı

Prof. Dr. İrfan KAYMAZ
Üye

Prof. Dr. Elanur YILMAZ KARABULUTLU
Üye

Prof. Dr. Songül DUMAN
Üye

Prof. Dr. Arzu GÖRMEZ
Üye

Doç. Dr. Nur Hüseyin KAPLAN
Üye

Dr. Öğr. Üyesi Emel ZORLUOĞLU
Üye

İlgili Doğrulamak İçin: https://ubys.erzurum.edu.tr/ERMS/Record/ConfirmationPageToken adresinden 9CPHJCPU kodu girerek belgeyi doğrulayabilirsiniz.
20011162783 numaralı belge, 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. maddesi gereğince Arzu Görmez tarafından 30.11.2020 tarihinde, Elanur Yılmaz Karabulutlu tarafından 30.11.2020 tarihinde, Emel Zorluoğlu tarafından 27.11.2020 tarihinde, İrfan Kaymaz tarafından 30.11.2020 tarihinde, Murat Kuçukuğurlu tarafından 1.12.2020 tarihinde, Nur Hüseyin Kaplan tarafından 27.11

Mavi Atlas, 9(1)2021: 275-294
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 24.01.2021
Makale Kabul | Accepted: 19.02.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.867540

Nursal KUMAŞ
Öğr. Gör. Dr.| Lect. Dr.
Bursa Uludağ Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Bursa-TÜRKİYE
Bursa Uludag University, Department of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution, Bursa-TURKEY
ORCID: 0000-0002-6554-5007
nkumas@uludag.edu.tr

Atatürk Döneminde Kütahya'da Eğitim İstatistiklerinin Analizi

Öz

Bu çalışmada Kütahya ilinin eğitim öğretim yapısı örgün ve yaygın eğitim kapsamında Atatürk dönemiyle sınırlandırılarak incelendi. Çalışmada özellikle öğrenci, öğretmen, okul ve okur-yazar verileri üzerinde duruldu. Kütahya iliyle ilgili nüfus ve eğitim verileri Türkiye İstatistik Kurumunun ve Maarif Vekâletinin istatistiklerinden elde edildi. Ayrıca Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA), Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnameleri, CHP'nin yayınladığı istatistik ve talimatnameler ve *Kütahya* gazetesinden yararlanıldı. Sayısal veriler tablo ve grafik aracılığıyla metne aktarılıp yorumlandı.

Kütahya ili genelinde 1927 yılında okuma-yazma oranı %4,95 iken bu oran 1935 yılında artış göstererek %11,54 oldu. Okuma-yazma oranındaki bu artışa rağmen Kütahya 1927-1935 yılları arasında Türkiye ortalamalarının altında kaldı. Kütahya ilinde örgün eğitim kurumları olarak anaokulu, ilkokul, ortaokul ve lise bulunmaktaydı. 1923-1924 dönemi itibarıyla il merkezinde ve Uşak ilçesinde birer anaokulunun faaliyet gösterdiği belirlendi. 1927-1928 eğitim öğretim yılında il genelinde 124 ilkokul varken 1932-1933 eğitim öğretim yılında bu rakam 154'e kadar yükseldi. Dönem içinde Kütahya şehir merkezinde ve Uşak ilçesinde birer ortaokul mevcuttu. Kütahya il merkezinde bulunan ortaokul 1933 yılında liseye dönüştürüldü fakat aynı yıl okulda çıkan yangın nedeniyle eğitim öğretime ara verildi. Kütahya Lisesi restore edildikten sonra 1937-1938 eğitim öğretim yılında yeniden açıldı. İl merkezi ve Uşak ilçesinde birer imam hatip okulu vardı. Ayrıca il merkezinde sanayi zirai okulu eğitim öğretim faaliyetinde bulunmaktaydı. Şehirde yaygın öğretim kapsamında millet mektepleri ve Kütahya Halkevi Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi ön plandaydı. Simav Halkevinin ilgili şubeleri, şehirde yerel düzeyde yayım yapan *Kütahya* gazetesi ve iki kütüphane eğitim öğretimi destekler nitelikte faaliyet göstermekteydi.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Eğitim, Türk Eğitim Tarihi, Cumhuriyet Dönemi

Analysis of Education Statistics in Kütahya During the Atatürk Period

Abstract

In this study, the education structure of Kütahya province was examined within the scope of formal and non-formal education by limiting it to the Atatürk Period. The study focused on student, teacher, school and literate data. Population and education data for Kütahya province were obtained from Turkey Statistical Institute and Ministry of Education statistics. In addition, Republic Archives' documents (BCA), the Republic of Turkey Yearbooks, the statistics and instructions published by the CHP and the *Kütahya* newspaper were also used. Numerical data were transferred to the text via tables and graphics and interpreted.

While the literacy rate was 4,95% in 1927 throughout the province of Kütahya, this rate increased in 1935 and became 11,54%. Despite this increase in literacy rate, Kütahya remained below the averages of Turkey during 1927-1935. There were kindergartens, primary schools, secondary schools and high schools as formal education institutions in the province of Kütahya. As of 1923-1924 academic year, it was determined that there was one kindergarten in the city center and in the town of Uşak. While there were 124 primary schools throughout the province in the 1927-1928 academic year, this figure rose to 154 in the 1932-1933 academic year. During the period, there was a secondary school in Kütahya city center and Uşak district. The secondary school in the city center of Kütahya was converted into a high school in 1933, but education was interrupted due to the fire that broke out in the school in the same year. After Kütahya High School was restored, it was reopened in the 1937-1938 academic year. There were imam and hatip schools in the city center and in Uşak district. In addition, the industrial agricultural school in the city center was engaged in education. Nation schools and Kütahya Community Center Public Classrooms and Courses Branch were at the forefront within the scope of non-formal education in the city. The relevant branches of the Simav Community Center, the local newspaper *Kütahya* in the city, and the two libraries were all supporting education.

Keywords: Kütahya, Education, Turkish Education History, Republic Period

Giriş

Kütahya tarihsel derinliği milattan önceki yıllara dayanan bir yerleşim yeridir. Şehir Hititlerden günümüze kadar pek çok uygarlığın hâkimiyeti altında kaldıktan sonra 1381 yılında Osmanlı idaresine girdi (Varlık, 2002: 580). XIX. yüzyılda Osmanlı yöneticilerinin yaptıkları idari düzenlemeler çerçevesinde Anadolu eyaleti kuruldu ve Kütahya bu eyaletin merkezi konumuna getirildi. Şehrin gelişip bu statüyü kazanmasında bölgeden geçen ticari yolların varlığı yanında zengin maden yataklarına sahip oluşu önemli bir rol oynadı. 1841 yılında eyalet uygulamasına son verilip Hudâvendigâr vilayeti kurulunca vilayetin merkezi Bursa'ya taşındı (Kepecioğlu, C. II, 2009: 77; C. III, 2009: 206). Bu yeni uygulama neticesinde Kütahya şehri, Kütahya sancağının merkez kazası oldu. 1907/1908 yılına göre sancağa bağlı diğer kazalar; Eskişehir, Uşak, Simav ve Gediz'di. Kütahya kazasına bağlı 419 köy ve sekiz nahiye vardı. Bu nahiyeler: Altuntaş, Emet (Eğrigöz), Ermudili (Armudili), Gireği, Gümüş, Tavşanlı ve Virancık'dı (*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi*, 1325: 125). Şehir, Cumhuriyet Dönemi'ne kadar kaza konumunu korudu. Cumhuriyet Dönemi'nde Kütahya'ya il statüsü verilerek; Emet, Gediz, Simav, Tavşanlı ve Uşak ilçeleri bu ile bağlandı. Şehrin toplam nüfusu Grafik No: 1'deki rakamlara göre 1927 yılında 302.426 iken bu rakam sekiz yıllık süre sonunda %14,96 oranında artış göstererek 1935 yılında 347.682'e ulaştı. Şehir merkezinin nüfusu da 69.479 iken %22,48 oranında artarak 85.099 oldu. Şehir genelindeki gayrimüslim sayısı 1927 yılında 423 iken 1935 yılında bu sayı 75'e düştü (*1927 Nüfus Sayımı,* Fasikül I, 1929: LVI; *1935 Nüfus Sayımı Kütahya*, 1937: 109).

Grafik No: 1 1927 ve 1935 Nüfus Sayımı Verilerine Göre Kütahya İlinin Nüfusu

Kaynak: *1927 Nüfus Sayımı,* Fasikül I, 1929: XII; *1935 Nüfus Sayımı Kütahya*, 1937: 5

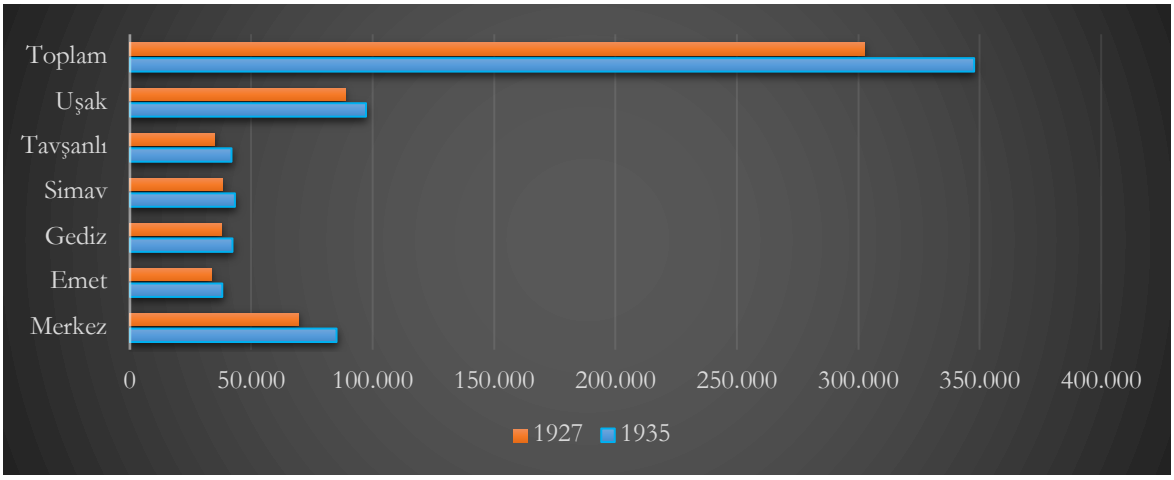

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında Kütahya merkezde, ilçe ve nahiye merkezlerinde Halk Fırkasının birer şubesi vardı. Merkez, Uşak, Gediz, Simav, Emet ve Tavşanlı ilçelerinde Türk Ocağı, Himaye-i Etfal, Hilal-i Ahmer ve Teyyare cemiyetlerinin birer şubeleri mevcuttu. Ayrıca Merkez ilçede Gençler Birliği ve Maluller Birliği cemiyetleri bulunmaktaydı. Uşak'ta Gençler Birliği, Esnaf Cemiyeti, Halıcılar Cemiyeti, İşçi ve Sanatkârlar Birliği ve Ergenekon İdman Yurdu mevcuttu. Merkez, Uşak, Gediz ve Simav ilçelerinde Ziraat Bankasının, Merkez ve Uşak ilçelerinde de Osmanlı Bankasının birer şubeleri vardı (*1925-1926 Devlet Salnamesi*, 1926: 798; *1926-1927 Devlet Salnamesi*, 1927: 1076; *1927-1928 Devlet Salnamesi*, 1928: 1152-1159). 1927 yılı itibarıyla il genelinde çeşitli sektörlerde olmak üzere toplam 1812 işletme ve bu işletmelerde çalışan 5451 çalışan mevcuttu. İl genelinde işletme sayısı (953, %52,6) ve çalışan sayısı (2156, %39,6) bakımından ilk sırayı tarım ve hayvancılık almaktaydı. Bu alanda çalışan sayısı 1935 yılında %48,2'ye çıktı. Maden işletme ve dokumacılık faaliyetleri de şehrin diğer önemli ekonomik sektörleri arasında gelmekteydi.

Dokumacılık faaliyetleri şehrin genelinde etkiliydi fakat özellikle Uşak ilçesinde bu faaliyetler yoğunlaşmaktaydı (*Sanayi Sayımı 1927*, 1969: 43; *1935 Genel Nüfus Sayımı Kütahya*, 1937: 112). Şehir genelinde ayrıca 1927 yılı itibarıyla 826 memur, 69 hâkim, 1093 askeri personel ve 205 PTT çalışanı görev yapmaktaydı (*1927 Umumi Nüfus Sayımı*, Fasikül I, 1929: XLII).

Kütahya merkezdeki çini atölyeleri ve yeni açılan tuğla ve kiremit fabrikasının yanında Uşak ilçesinde kurulan Türkiye'nin ilk şeker fabrikası şehrin sanayi alanındaki önemli değerleriydi. Söz konusu işletmeler Dr. Cevat Mazhar başkanlığında oluşturulan bir heyet tarafından 7 Ekim 1928 tarihinde ziyaret edilerek çeşitli incelemelerde bulunuldu. Heyette Darülfünun Kimya bölümünde öğrenim gören 8'i erkek ve 10'u kız olmak üzere toplam 18 öğrenci yer almaktaydı (*Kütahya*, 69, 15 Ekim 1928: 9).

Kütahya merkezde ve kazalarda ayrı ayrı olmak üzere maarif komisyonları mevcuttu. Kütahya kazasındaki maarif komisyonunun başkanlığını Hacı Halil İbrahim Efendi yapmaktaydı. Komisyonun üyeleri şu isimlerden oluşmaktaydı: Mehmet Fevzi Efendi, Halil İbrahim Efendi, Hüseyin Efendi, Mehmet Rasih Efendi, Ali Cevat Efendi, Osman Bey, Şefik Bey ve kâtip ve sandık emini Osman Zühtü Efendi (*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi*, 1325: 487).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Batılılaşma çerçevesinde ülkenin birçok yerinde ibtidaiyye, rüşdiyye ve idadi olarak isimlendirilen Batı tarzı okullar açıldı. Müslim, gayrimüslim ve yabancıların açtıkları bu okulların yanında Osmanlı yönetiminin klasik eğitim kurumları olan mektep ve medreseler de eğitime devam etti. Böylece farklı uygulamaların olduğu bir eğitim sistemi oluştu. Kütahya sancağındaki eğitim uygulamaları da söz konusu sistemin bir parçasıydı.

Kütahya sancağı genelinde 1907/1908 yıllarında 135 adet medrese ve bu medreselerde eğitim gören 4527 öğrenci vardı[1]. Bununla birlikte Kütahya kazasına bağlı 343 ibtidaiyyede 12.839 öğrenci ve sancak genelinde de 811 ibtidaiyyede 35.160 öğrenci eğitim görmekteydi. Aynı yıl Kütahya kazasına bağlı Gediz Rüşdiyyesinin 77, Simav Rüşdiyyesinin 49, Tavşanlı Rüşdiyyesinin de 41 öğrencisi vardı. Kütahya Mülkiye İdadisi 24 Ocak 1891 tarihinde açılmıştı. Nehari bir kurum olan Kütahya Mülki İdadisinin üç yılı rüşdiyye iki yılı da idadiydi. Okulun 1907/1908 eğitim öğretim yılındaki öğrenci sayısı 101'di. Sancak genelinde dördü Kütahya merkezde, biri Eskişehir'de, biri Uşak'ta ve biri de Gediz'de olmak üzere toplam yedi kütüphane ve bu kütüphanelerde toplam 3988 adet kitap bulunmaktaydı (*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi*, 1325: 329-335). Vilayet salnamelerinde Kütahya Merkez kazada Rum cemaatine ait biri ibtidaiyye diğeri de rüşdiyye derecesinde olmak üzere iki okul mevcuttu. İbtidaiyyenin ruhsatname tarihi 13 Kasım 1893 olup, öğrenci sayısı 248 erkek ve 299 kız olmak üzere toplam 547'ydi (*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi*, 1321: 358-359). Rüşdiyyenin de ruhsatname tarihi 13 Ekim 1895'di. Okulun 178 erkek ve 25 kız olmak üzere toplam 203 öğrencisi vardı (*Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi*, 1316: 436-437). Bu dönemde Kütahya kazasında yabancılara ait herhangi bir okul yoktu.

Cumhuriyet Dönemi'yle beraber TBMM tarafından eğitim öğretim alanında önemli kanunlar çıkarıldı. 3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu'yla tüm eğitim öğretim faaliyetleri Maarif Vekâletine (Milli Eğitim Bakanlığı) bağlandı. Bu kanun aracılığıyla merkezi bir programın uygulandığı laik, çağdaş ve karma eğitime geçildi. 1924 Anayasası'nın ilköğretimi zorunlu ve ücretsiz kılmasıyla birlikte tüm kız çocuklarının eğitim görmesinin önündeki engel kaldırıldı. 1 Kasım 1928 tarihinde Latin Harflerinin kabul edilmesi ve ardından millet mektepleri ve halk odalarının kurulmasıyla okuma-yazma faaliyetleri kolaylaştırılıp yaygınlaştırıldı. 19 Şubat 1932 tarihinde kurulan halkevleri, bünyelerinde açtıkları çeşitli kurslar aracılığıyla eğitim faaliyetlerinde önemli bir rol üstlendi. 18 Kasım 1933 tarihinde de Darülfünun kapatılarak yerine müfredatı değiştirilen

[1] İlgili salnamede ibtidai kelimesinin sehven idadi olarak yazıldığı belirlendi.

İstanbul Üniversitesi açıldı. Böylelikle Atatürk döneminde eğitim öğretim alanında devrim niteliğinde kararlar alınıp uygulandı.

Bu araştırmada Kütahya ilinin Atatürk dönemindeki eğitim yapısının irdelenmesi amaçlandı. Bu bağlamda dönem içinde okulöncesi eğitim, temel eğitim, ortaöğretim, mesleki-teknik eğitim ve yaygın eğitim kurumları ele alındı. Söz konusu kurumların öğretmen ve öğrenci sayılarıyla ilgili tablolar oluşturularak yorumlanıp açıklanmaya çalışıldı. Kütahya iliyle yapılan literatür çalışmasında doğrudan Atatürk dönemi eğitim faaliyetleriyle ilgili yapılmış akademik bir çalışma tespit edilemedi. Kütahya Milli Eğitim Müdürlüğü ve ildeki çeşitli okulların müdürleri tarafından oluşturulup bir komisyon tarafından hazırlanan Kütahya İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim (1998) isimli yayında şehrin çeşitli kültürel yönleri ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden günümüze kadar eğitim kurumlarıyla ilgili bilgiler yer almaktaydı. Çalışmada ayrıca Atatürk dönemiyle ilgili maarif verileri verilmiş fakat yeteri kadar yorumlanmamıştı. Kütahya Halkeviyle ilgili Havanur Şahin'in yaptığı Yüksek Lisans Tezi (Şahin, 2010: 37-41) ve Esra Sarıkoyuncu Değerli, Hasan Yapıcı'nın ortak kaleme almış oldukları çalışmalarda halkevi bünyesinde bir kitaplığın oluşturulduğu bilgisi verilmekte ve halk dershaneleri ve kurslar şubesinin faaliyetlerine değinilmekteydi (Değerli ve Yapıcı, 2018: 3-11). Buna karşın örgün eğitim kurumlarına ilişkin bir bilgiye yer verilmemiş, eğitim faaliyetleri sadece halkevi ekseninde değerlendirilmişti. Harun Yıldırım'ın, Kütahya şehrinin 1925-1928 yılları arasını tüm yönleriyle ele aldığı Yüksek Lisans Tezi çalışmasında eğitime de bir bölüm ayrılmış fakat sadece devlet salnameleri verileri dikkate alınarak üç yıllık dönem incelenmişti. (Yıldırım, 2017: 145-148). Bu dönemle ilgili yapılan bir diğer Yüksek Lisans Tezi de Kütahya Lisesi üzerine yapılan çalışmaydı. Bu çalışmada ağırlıklı olarak Kütahya Lisesinin Atatürk döneminden sonraki yıllar üzerinde yoğunlaşılmıştı.

Bu çalışmada Cumhuriyet Dönemi'nde Kütahya şehrinin eğitim yapısı tüm örgün ve yaygın eğitim kurumları dikkate alınarak irdelendi. Maarif istatistiklerinde yer almayan ders, ders programı, okulların temsil, konferans, spor vb. faaliyetleri üzerinde durulmadı. 1934-1937 yılları arasını içine alan maarif salnameleri veya bir başka istatistiki kaynak tespit edilemediği için bu döneme değinilemedi. Örgün ve yaygın eğitim kurumları okul, öğrenci ve öğretmen özelinde istatistiki veriler ışığında tablo ve grafiklerle anlamlandırıldı. Çalışmada Atatürk dönemiyle ilgili Cumhuriyet Arşivi Belgeleri (BCA), Maarif Vekâletinin resmi yayınları, devlet salnameleri, 1927 ve 1935 yılı nüfus sayımı verileri bütüncül bir yaklaşım gözetilerek değerlendirildi ve sadece eğitim istatistiklerine dayalı bir çalışma ortaya konuldu.

1. Okur-Yazarlık Durumu

Tablo No: 1 1927 ve 1935 Yılı Nüfus Sayımlarına Göre Okur-Yazarlık Durumu

(1927 Umumi Nüfus Sayımı, Fasikül I*,* 1929: XLII; Fasikül III, 1929: 22-23; *1935 Genel Nüfus Sayımı Kütahya*, 1937: 109; *1935 Genel Nüfus Sayımı*, 1937: 204)

Yıl	Türkiye Geneli Okur-Yazar						Kütahya İl Geneli Okur-Yazar					
	Erkek	%	Kadın	%	**Toplam**	%	Erkek	%	Kadın	%	**Toplam**	%
1927	851.527	12,99	259.969	3,67	1.111.496	8,61	13.152	9,45	1800	1,11	14.952	4,95
1935	1.847.183	23,27	670.695	8,16	2.517.878	15,58	31.004	18,59	9103	4,99	40.107	11,54
Yedi Yaşın Üstündeki Nüfus												
1927	?	17,42	?	4,63	?	10,58	?	12,59	?	1,37	?	6,34

Okur-yazarlık durumuyla ilgili veriler 1927 ve 1935 yılı nüfus sayımı sonuçlarından elde edildi. 1927 yılında Kütahya okur-yazar sayısı bakımından ülkedeki 63 il arasında erkeklerde 36, kadınlarda 31 ve toplamda 35. sıradaydı (*1927 Umumi Nüfus Sayımı,* Fasikül III, 1929: 22-23). Tablo No: 1'deki verilerden anlaşılacağı üzere Kütahya okur-yazarlık açısından Türkiye ortalamalarının çok altındaydı.

İl genelinde Türkçe dışında başka bir ana dili konuşan 420 erkekten 126'sı (1'i sadece okuma biliyor) ve 441 kadından yalnızca 37'si (1'i sadece okuma biliyor) okuma-yazma bilmekteydi. Toplam 861 kişide bu sayı 163'tü (%18,93). Okuma-yazma bilen bu kişilerden 85'i Kütahya şehir merkezinde ve 17'si de Uşak ilçesinde ikâmet etmekteydi.

Şehirdeki toplam 75 gayrimüslimden sadece 36'sı (%48) (1'i sadece okuma biliyor) okuma-yazma biliyordu. Bu kişilerden 14'ü Kütahya şehir merkezinde, 11'i de Uşak ilçesinde ikâmet etmekteydi *(1935 Genel Nüfus Sayımı Kütahya*, 1937: 121-122).

Tablo No: 2 Yaş Aralığına Göre Kütahya'da Okuma-Yazma Bilme Durumu (*1935 Genel Nüfus Sayımı Kütahya*, 1937: 36-120)

Yaş Aralığı	Kütahya Genel		Kütahya Merkez		Uşak İlçesi	
	Okuma-Yazma Bilen	Yalnız Okuma Bilen	Okuma-Yazma Bilen	Yalnız Okuma Bilen	Okuma-Yazma Bilen	Yalnız Okuma Bilen
7-9	3639	33	521	2	728	1
10-14	9479	44	1079	3	1387	1
15-19	5352	46	620	3	603	2
20-24	6469	57	1514	10	656	4
25-29	4793	55	884	8	672	9
30-34	3874	68	555	12	492	11
35-39	2663	51	463	9	410	7
40-44	1367	30	249	6	201	1
45-49	807	22	176	4	115	6
50-54	516	19	116	6	62	2
55-59	294	15	62	5	53	5
60-64	182	14	40	3	30	3
65-69	88	7	17	1	16	1
70-74	64	2	9	-	9	-
75-79	13	-	2	-	1	-
80-84	16	-	2	-	2	-
85-89	3	-	1	-	-	-
90-94	5	1	1	-	1	-
95+	3	-	-	-	1	-
Bilinmiyor	14	2	4	-	1	-
Toplam	39.641	466	6315	72	5440	53

Tablo No: 2 verilerine göre; öğrenim çağındaki çocuklarla, 20-44 arasındaki yaş grubunun okuma-yazma bilme oranı diğer yaş gruplarına oranla daha yüksekti. Ülke genelinde açılan millet mekteplerinin bu yaş grubuna hitap etmesi söz konusu sonucu ortaya çıkarmaktaydı.

1935 yılında Kütahya şehir merkezinde okuma-yazma bilen 4639 erkek bulunuyordu (23'ü sadece okuma biliyor). Bu rakam erkek nüfusun %50,23'ünü oluşturuyordu. Başka bir ifadeyle her iki erkekten biri okuma-yazma bilmekteydi. Kadınlardan da 1748'i okuma-yazma biliyordu (49'u sadece okuma biliyor) ki bu rakam tüm kadın nüfusun beşte birine denk gelmekteydi. Şehir merkezinde erkek ve kadın olmak üzere toplamda okuma-yazma bilen sayısı 6387 (72'si sadece okuma biliyor) olup merkez nüfusun %35,91'ini oluşturmaktaydı.

Uşak ilçesinde 3850 erkek (%45,88) (31'i sadece okuma biliyor) ve 1643 kadın (%17,91) (22'si sadece okuma biliyor) ve ilçe toplamında 5493 (%31,27) kişi okuma-yazma bilmekteydi (*1935 Genel Nüfus Sayımı Kütahya*, 1937: 53).

Tablo No: 3 1935 Yılı Verilerine Göre İl Genelinde Yaş Gruplarına ve Cinsiyete Bağlı Okuma-Yazma Durumu *(1935 Genel Nüfus Sayımı Kütahya*, 1937: 120)

Yaş	Erkekler	Kadınlar

Grupları	Okuma-Yazma Bilen	Yalnız Okuma Bilen	Toplam	Okuma-Yazma Bilen	Yalnız Okuma Bilen	Toplam
7-9	2402	18	2420	1237	15	1252
10-14	6828	33	6861	2851	11	2862
15-19	4009	30	4039	1343	16	1359
20-24	5210	38	5248	1259	19	1278
25-29	3847	36	3883	946	19	965
30-34	3279	46	3325	595	22	617
35-39	2300	33	2333	363	18	381
40-44	1214	20	1234	153	10	163
45-49	722	19	741	85	3	88
50-54	478	16	494	38	3	41
55-59	269	7	276	25	8	33
60-64	154	14	168	28	-	28
65-69	77	6	83	11	1	12
70-74	54	2	56	10	-	10
75-79	11	-	11	2	-	2
80-84	6	-	6	10	-	10
85-89	3	-	3	-	-	-
90-94	4	1	5	1	-	1
95+	3	-	3	-	-	-
Bilinmiyor	13	2	15	1	-	1
Toplam	30.683	321	31.004	8958	145	9103

Grafik No: 2 Kütahya İli Genelinde Cinsiyete Dayalı Okur-Yazar Durumu (Tablo No: 3 verilerine dayalı olarak hazırlandı.)

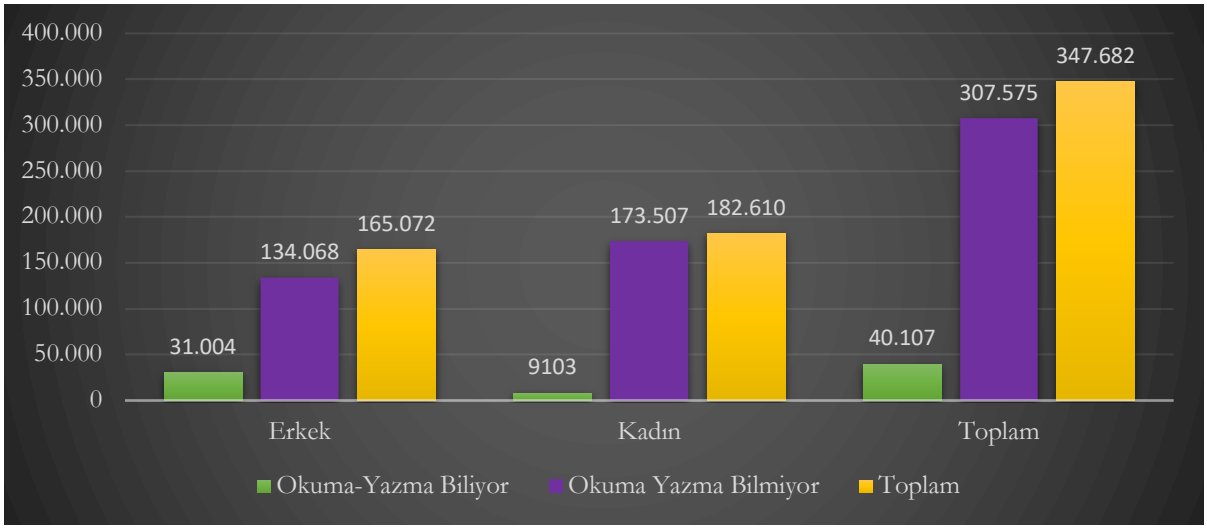

Tablo No: 3 ve Grafik No: 2'deki verilere göre; öğrenim çağındaki nüfus dikkate alınmadığında 20-24 yaş aralığında erkeklerin ve kadınların okuma-yazma oranı en yüksek derecedeydi. Okuma-yazma bilen erkek nüfus içinde 7-19 yaş grubunda bulunan erkeklerin oranı %42,32'ydi. Aynı yaş grubundaki kadın nüfus içinde kadınların okuma-yazma bilme oranı da %60,12'ydi. Bu durumda erkeklerin okuma-yazmayı ağırlıklı olarak yaygın eğitim kurumlarında, kadınların da yine ağırlıklı olarak örgün eğitim kurumlarında öğrendiği söylenebilir. 7-19 yaş grubu içinde okula gitme oranı %22,29'du (erkeklerde %29,62; kadınlarda %14,37'ydi) (*1935 Genel Nüfus Sayımı Kütahya*, 1937: 120). Bu dönemde ilköğretimin zorunlu hale getirilmiş olmasına rağmen Kütahya ilinde yaklaşık beş çocuktan sadece bir tanesi okula gitmekteydi. Şehirde yeterli düzeyde

örgün eğitim kurumunun olmaması yanında bölge halkının eğitim öğretim faaliyetlerine yeterince önem vermemesi ve özellikle 1-3 kişilik küçük aile işletmelerinin yaygın oluşu bu sonucu ortaya çıkarmaktaydı (*Sanayi Sayımı 1927*, 1969: 56). Yaşın artışına bağlı olarak okuma-yazma bilme durumunun da azaldığı anlaşılmaktadır. Yaşlı nüfusta da aynı durum geçerliydi. Nitekim 65 yaş üstü dikkate alındığında 167 erkeğe karşılık 35 kadın okuma-yazma bilmekteydi.

2. Örgün Öğretim

Şehirde bu dönemde bulunan örgün eğitim kurumları şunlardı:

2.1. Anaokulları

Cumhuriyet'in ilanıyla beraber 1923-1924 eğitim öğretim yılında Kütahya ilinde iki adet anaokulunun toplam 203 öğrencisiyle faaliyet gösterdiği maarif verilerinden anlaşılmaktadır. Okulların açıldıkları mahal verilmemiş olmasına rağmen ileriki yıllara bakılıp bir değerlendirme yapıldığında bu anaokullarının şehir merkezinde ve Uşak ilçesinde faaliyet gösterdiği ifade edilebilir. Maarif salnamelerinde anaokullarının bir ilkokula bağlı olup olmadığı bilgisi verilmemişti. Bu okulların anaokulu olarak ifade edilmiş olması bağımsız statüde hareket ettiklerini göstermekteydi. Ülke genelinde açılan anaokullarının sınıflarına Filiz, Gonca ve Gül isimleri verilerek bir düzen oluşturulduğu tespit edilmişti. Bu çerçevede şehirdeki anaokullarının Filiz Sınıfı 62, Gonca Sınıfı 78 ve Gül Sınıfı da 63 öğrenciye sahipti (*1339-1340 İhsâiyat Mecmuası,* 1341: 58-59). 1924-1925 eğitim öğretim yılından itibaren Uşak ilçesinde bulunan anaokulunun da öğrenci sayıları verilmekteydi. 1925-1926 eğitim öğretim yılında merkezdeki anaokulunun mevcudu 117 iken Uşak'taki anaokulunun 75'ti. 1926-1927 eğitim öğretim yılı verilerinde anaokulu sayısı üçe çıkmakla beraber yeni açılan anaokulu hakkında bilgi bulunmamaktaydı. Bu döneme kadar verilen istatistiklerde kız erkek ayrımı yapılmamıştı fakat 1926-1927 eğitim öğretim yılında yapılan cinsiyet ayrımında üç okulun tamamının erkek öğrencilerden oluştuğu görülmekteydi. Söz konusu dönemdeki verilere göre öğrenci velilerinin neredeyse yarıya yakını (%44,54'ü) esnaftı. İkinci sırada memurlar gelmekteydi (%18,04). 1928-1929 eğitim öğretim yılıyla beraber ilk defa kız öğrencilerin de sayıları verildiği dikkate alındığında bu dönemden itibaren Kütahya'da anaokullarına kız öğrencilerin de gönderilmeye başlandığı söylenebilir. Bu dönemde Filiz Sınıfının öğrenci sayısı 139, Gonca Sınıfının 10 ve Gül Sınıfının da 134'tü[2].

Tablo No: 4 1927-1931 Yılları Arasında Kütahya İlinde Anaokulları[3] (*Maarif 1923-1932 İstatistikleri*, 1933: 11; *1924-1925 İhsâiyat Mecmuası*, 1927: 32; Devlet *Salnamesi 1925-1926*, 1926: 799-800)

Eğitim Öğretim Yılı	Erkek Öğrenci	Kız Öğrenci	Toplam
1924-1925	-	-	247
1925-1926	-	-	192
1926-1927	283	-	283
1927-1928	402	-	402
1928-1929	138	124	262
1929-1930	210	179	389
1930-1931	189	174	363

Tablo No: 4'e göre erkek ve kız öğrenci sayıları yıllar içinde inişli çıkışlı bir seyir izlemekteydi. Öğrenci sayısındaki ani düşme ve yükselmenin nedeni belirlenemedi. Maarif Vekâleti

[2] Her üç anaokulunun toplam mevcudu 283 olmasına karşın maarif verilerinde bu rakam 449 olarak verilmekteydi.

[3] 1932-1933 yılları arası maarif verilerinde anaokulu mevcutları verilmediğinden ve 1933-1937 yılları arasıyla ilgili verilere ulaşılamadığından tabloya dâhil edilemedi. 1937-1938 eğitim öğretim yılı verilerinde anaokulu sayıları toplam içinde değerlendirildiğinden şehir genelinde kaç tane anaokulunun faaliyette olduğu bilgisine ulaşılamadığı için bu veriler de tabloya alınamadı.

yaşanan ekonomik sıkıntıdan dolayı ilkokulları rahatlatabilmek için 1925 ve 1930 yıllarında çıkardığı genelgelerle anaokullarının bütçesini ilkokullara aktardı. Bu karar üzerine birçok anaokulu kapatılmak zorunda kaldı (Deretarla Gül, 2008: 272). Buna rağmen tablodan da anlaşıldığı kadarıyla Kütahya'daki anaokulları faaliyetlerini sürdürmeyi başardı.

2.2. İlkokullar

1923-1924 eğitim öğretim yılında Kütahya ilinde toplam 90 adet ilkokul mevcuttu (*1339-1340 İhsâiyat Mecmuası,* 1341: 52). 1924-1925 eğitim öğretim yılında 98 erkek ilkokulunda 6023 ve 13 kız ilkokulunda 1172 olmak üzere toplam 7195 öğrenci bulunmaktaydı. Bu okullardan biri leyliydi ve 50 öğrencisi vardı (*1924-1925 İhsâiyat Mecmuası*, 1927: 32).

1925-1926 eğitim öğretim yılında Kütahya merkezde üçü erkek ikisi kızlara mahsus olmak üzere toplam 823 öğrencinin devam ettiği beş adet ilkokul, bir adet 50 öğrencili leyli ilkokul vardı. İlkokullardan ikisi numune mektebi olup biri erkeklere ve biri de kızlara aitti. Bu iki okulda toplam 197 öğrenci bulunmaktaydı. Uşak ilçesinde 1925-1926 eğitim öğretim yılında biri erkek ve biri de kızlara ait olmak üzere iki numune okulu mevcuttu (*Devlet Salnamesi 1925-1926*, 1926: 799-800).

Merkez ilçesine bağlı nahiye ve köy okulları şunlardı: Kütahya Merkez ilçesine bağlı Akçaşehir nahiyesinde üç, Armuteli nahiyesinde üç, Altuntaş nahiyesinde dört ve Gireği nahiyesinde dört olmak üzere toplam 14 erkek ilkokulu mevcut olup bu okullara toplam 567 öğrenci devam etmekteydi. Tavşanlı ilçesinde biri erkek ve biri kızlara ait olmak üzere iki adet ilkokul olup bu okulların toplam öğrenci sayısı 258'di. Tavşanlı ilçesinde toplam 14 ilkokul ve bu okullarda eğitim gören 257 öğrenci vardı (Okulların 9'u merkez nahiyeye, 5'i de Gümüş nahiyesine bağlıydı). Emet ilçesinin merkezinde iki ilkokul bulunmaktaydı ve bu okulların toplam öğrenci sayısı 154'dü (Bu okulların birinde erkek öğrencileri diğerinde kız öğrencileri eğitim görmekteydi). Emet ilçesinin merkez nahiyesine bağlı 7 ve Virancık nahiyesine bağlı 5 adet ilkokul vardı. Bu 12 okulda toplam 517 öğrenci eğitim görmekteydi. Uşak ilçesinde ikisi erkek ve biri kızlara ait olmak üzere üç ilkokul vardı. Bu üç okulda 779 öğrenci eğitim görmekteydi. Gediz ilçesinde birisi numune olmak üzere iki erkek ve iki kız ilkokulu olup toplam öğrenci sayısı 525'di[4]. Gediz merkeze bağlı köylerde ve Şaphane nahiyesinde 12 ilkokul mevcut olup öğrenci sayısı 588'di. Simav ilçesinde biri numune olmak üzere iki erkek ve bir kız ilkokulu mevcut olup bu üç okula 297 öğrenci devam etmekteydi. Simav merkezine bağlı köylerde ve Dağardı nahiyesinde 12 okul faaliyette olup bu okullarda 512 öğrenci öğrenim görmekteydi. Uşak merkeze bağlı köylerde beş, Ulubey nahiyesinde altı, Karahallı nahiyesinde sekiz, Sivaslı nahiyesinde dört ve Banaz nahiyesinde dört ilkokul vardı ve bu 27 okulda toplam 1467 öğrenci eğitim görmekteydi (*Devlet Salnamesi 1925-1926*, 1926: 799-800).

Tablo No: 5 Kütahya'da 1927-1932 Yılları Arasında Faaliyet Gösteren Resmi İlkokullar ve Öğrenci Mevcutları[5] *(Maarif 1923-1932 İstatistikleri*, 1933: 22-23, 84-85; *Maarif 1932-1933 İstatistikleri*, 1934: 4-5)

Dönem	Okul Adedi			Öğrenci Mevcudu			Öğretmen Mevcudu			Öğretmenin Görev Yeri	
	İl-İlçe Merkezi	Köyler	**Top.**	İl-İlçe Merkezi	Köyler	**Top.**	Erkek	Kadın	**Top.**	İl-İlçe Merkezi	Köyler
1927-1928	21	103	124	3465	6521	9986	202	37	239	112	127
1928-1929	30	93	123	4142	5287	9429	197	40	237	142	95
1929-1930	19	114	133	2984	5982	8966	181	35	216	100	116
1930-1931	20	116	136	3273	6618	9891	198	32	230	110	120

[4] Usûl-ü cedîd tarzında eğitim öğretim vermek üzere 1872 yılında İstanbul'da "*nümûne iptidaî*" adıyla açılan bu okullar daha sonra Anadolu'da yaygınlaştırıldı (Kodaman, 1991: 67-70).

[5] İlgili salnamede toplama yapılırken bazı verilerin sehven girildiği tespit edilerek düzeltildi ve bu şekliyle tabloya yansıtıldı. Sehven yazılanlar; 1927-1928 eğitim öğretim yılı köy öğretmen sayısı 126; 1930-1931 eğitim öğretim yılı kadın öğretmen mevcudu 31 ve aynı eğitim öğretim yılında il-ilçe merkezlerindeki toplam öğretmen sayısı 109'du.

1931-1932	19	135	154	3699	7696	11.395	222	41	263	112	151
1932-1933	19	135	154	3987	8285	12.272	216	49	265	109	156

Tablo No: 5'e göre; il genelinde okul sayısı %24,19; öğrenci mevcudu %22,89 ve öğretmen sayısı da %10,88 oranlarında artış gösterdi. Öğretmenlerin görev yerleri açısından bir değerlendirme yapıldığında il ve ilçe merkezlerindeki öğretmen sayısı azalma eğilimindeyken köylerde artma eğilimindeydi. Bu dönemde il ve ilçe merkezlerindeki toplam okul sayısı 21'den 19'a düştü buna karşın köylerde 103 olan rakam 135'e ulaştı. Bu nedenle tablodan da anlaşılacağı üzere öğretmen atamalarında öncelik köylere verilerek yeni açılan okulların öğretmen ihtiyacı giderilmek istenmişti. 1937-1938 eğitim öğretim yılında şehir genelinde 118 resmi ilkokul, 252 öğretmen ve toplam 13.729 öğrenciyle nehari statüde faaliyet göstermekteydi. Bu dönemde verilen sağlık istatistiklerinden okulda görevli bir doktorun olduğu anlaşılmaktadır. Doktorun verdiği bilgilere göre bu dönemde 10 öğrencinin gripten ve 10 öğrencinin de çeşitli hastalıklardan dolayı doktora başvurduğu ve bu öğrencilerin tamamının iyileştiği belirlenmişti *(Maarif 1937-1938 İstatistiği*, 1939: XXII-XXIII, 306-307). 1927 yılı nüfus sayımı sonuçlarında şehrin genelinde toplam 372 adet okul olduğuna dair bir veri yer almaktaydı. Buna karşın söz konusu okulların ne kadarının ilköğretim veya ortaöğretim kademesine ait olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktaydı (*1927 Umumi Nüfus Sayımı,* Fasikül III, 1929: 74). 1932-1933 eğitim öğretim yılında mevcut 154 ilkokulun ilçelere göre dağılımı sırasıyla şöyleydi: Uşak 40 (merkez: 5, köyler: 35), Merkez 33 (şehir merkezi: 6, köyler: 27), Tavşanlı 25 (merkez: 2, köy: 23), Emet 20 (merkez: 2, köy: 18), Simav 19 (merkez: 2, köy: 17) ve Gediz 17 (merkez: 2, köy: 15). Öğrenci mevutları açısından bir değerlendirme yapıldığında da yine sırasıyla; Uşak 3631 (merkez: 1318, köy: 2313), Kütahya Merkez 2704 (şehir merkezi: 1165; köyler: 1539), Tavşanlı 1639 (merkez: 398, köy: 1241), Simav 1534 (merkez: 410, köy: 1124), Gediz 1390 (merkez: 435, köy: 955) ve Emet 1374'dü (merkez: 261, köy: 1113) (*Maarif 1932-1933 İstatistiği*, 1934: 58-61). Bu rakamlar okul ve öğrenci sayısında ilk üç sırayı Uşak, Kütahya Merkez ve Tavşanlı ilçelerinin aldığını göstermekteydi. Kütahya il merkezi olmasına karşın Uşak ilçesi eğitim öğretim faaliyetleri açısından daha ön plandaydı.

Öğretmenlerin eğitim durumu 1927-1933 yılları arasında üç ayrı kategori altında değerlendirilebilir: yüksekokul mezunu, öğretmen okulu mezunu ve öğretmenlik diploması olan. Bu grup içinde sayısı en düşük olan yüksekokul mezunlarıydı. Yüksekokul mezunu öğretmenlerin tamamı erkekti ve dönem içindeki sayısı 1-4 arasında değişmekteydi. 1929-1932 yılları arasında il ve ilçe merkezlerinde yüksekokul mezunu öğretmen görev yapmamasına karşın bu dönemde köylerde üç yüksekokul mezunu öğretmen bulunmaktaydı (1930-1931 eğitim öğretim yılı hariç). Öğretmen okulu mezunu olan öğretmenler bu grup içinde en yüksek oranı teşkil etmekteydi ve sayıları il-ilçe merkezlerinde 59-82; köylerde de 6-34 arasında değişmekteydi. 1931-1932 eğitim öğretim yılında köylerde yalnızca iki kadın öğretmen görevliydi. Bu kadın öğretmenlerden biri üç sınıflı öğretmen okulu diğeri de ana öğretmen okulu mezunuydu. Diğer öğretmen okulu mezunlarının tamamı erkekti. Altı yıllık dönem içinde öğretmen okulu mezunu sayısında %61,1'lik bir artış görülmekteydi.

Üçüncü grupta öğretmenlik diploması olup hukuki olarak öğretmen olma hakkına sahip olanlar yer almaktaydı. 1926 tarihli İlk Mektep Muallim ve Muavinleri Hakkında Kanunun birinci ve ikinci maddesi bu hukuki durumu şöyle ifade etmekteydi:

> Birinci Madde: Bu kanunun neşri tarihinde muallim muavini sıfatını ihraz edenler arasında en az beş senelik idadiye muadil tâli veya âli derecede bir mektep tahsili görenler muallim addolunurlar.
> İkinci Madde: Birinci maddenin şümulü haricinde kalan muallim muavinlerinden olup yine bu kanunun neşri tarihinde beş sene muvaffakiyetle hizmeti geçmiş olanlar dahi muallim addedilirler.
> (Kanunlar Dergisi (2 Haziran 1926). Kanun No: 842, C.4, 1926: 705).

Bu öğretmenlerin sayısı il ve ilçelerde 6-27 ve köylerde 6-85 arasında değişiklik göstermekteydi. Kütahya Maarif Müdürlüğünün bu dönemde nitelikli öğretmenleri kırsal alanda değerlendirme eğiliminde olduğu anlaşılmaktadır.

Asil ve daimi statüde çalışan öğretmenlerin yanında vekil öğretmenler ve geçici-daimi yardımcı öğretmenler de bulunmaktaydı. 1 Kasım 1928 tarihinde Harf İnkılabı yapıldığı dikkate alındığında yeni harfleri öğrencilere tanıtmak ve okuma-yazmayı yaygınlaştırmak amacıyla vekil öğretmenlerden büyük oranda yararlanıldığı tespit edildi. 1928-1929 eğitim öğretim yılında il-ilçe merkezlerinde 69; köylerde de 88 olmak üzere toplamda 157 vekil öğretmen görevliyken bu sayı 1929-1930 eğitim öğretim yılında oldukça azalarak 13'e düştü. Bu durum söz konusu öğretmenlerin millet mekteplerinde olduğu gibi sadece okuma-yazma öğretmek ve temel bilgileri öğrencilere aktarmak amacıyla geçici olarak alındığı sonucunu ortaya çıkarmaktaydı. Bu konuda herhangi bir veri bulunmamasına karşın, Maarif Vekâletinin bu dönemde öğretmenlik kursları açarak vekil öğretmenlere diploma verdiği ve böylelikle vekil öğretmenlerden boşalan görevlerin öğretmenlik diploması alanlar tarafından doldurulmaya çalışıldığı ifade edilebilir. Bu dönemde uygulanan geçici ve daimi muavin öğretmen uygulamasının dönem içinde azaltıldığını ve il-ilçelerde 43 olan sayının 1'e ve köylerde 105'ten 23'e indirildiği tespit edildi.

Kütahya Maarif Müdürlüğünün 1927-1933 yılları arasında personel maaşlarıyla beraber yıllık masrafı 199.992-319.328 lira arasında değişkenlik göstermekteydi (*Maarif 1923-1932 İstatistikleri*, 1933: 98; *Maarif 1932-1933 İstatistiği*, 1934: 162-163). Masraf miktarının artışında öğretmen sayısında yaşanan artış da etkiliydi.

1932-1933 eğitim öğretim yılında Türkiye genelinde resmi ilkokullarda öğretmen başına düşen öğrenci sayısı 39 iken bu sayı Kütahya il genelinde 46 olup ortalamanın üstündeydi. Maarif Vekâleti resmi ilkokullar için her yıl belli bir miktarda bütçe ayırmaktaydı. Resmi ilkokullar söz konusu bütçe aracılığıyla birtakım ihtiyaçlarını karşılamaktaydı. Maarif salnamelerinde il bazında yapılan harcama miktarı ildeki toplam öğrenci sayısına bölünerek bir ilkokul öğrencisine düşen harcama miktarı tespit edilmekteydi. 1932 yılı verilerine göre elde edilen rakamlar 11-66 lira arasında değişkenlik gösterirken bu rakam Kütahya ili için 17 liraydı. (*Maarif 1932-1933 İstatistiği*, 1934: XI-XII). Bu dönemde ilkokullardan mezun sayısı il ve ilçe merkezlerinde 265 ve köylerde 40 olmak üzere toplam 305'ti (*Maarif 1932-1933 İstatistiği*, 1934: 14-15).

Kütahya'da Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde veya Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından ilkokul olarak açılıp günümüzde de eğitim öğretim faaliyetlerini sürdüren bazı okullar şunlardı: Fevzi Hürriyet Mektebi İbtidaiyye, Devletşah Kız İlk Mektebi, Lala Hüseyin Paşa ve Gazi Kemal (*Kütahya İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*, 1998: 98-112).

2.3. Ortaokullar

Maarif verilerine göre; 1923-1924 eğitim öğretim yılında Kütahya merkezde toplam 181 öğrencinin (163 erkek ve 18 kız) eğitim gördüğü bir ortaokul bulunmaktaydı (*1339-1340 İhsâiyat Mecmuası,* 1341: 66). Bu okulun 1924-1925 eğitim öğretim yılında 20 öğretmen ve 92 öğrencisi vardı (*1924-1925 İhsâiyat Mecmuası*, 1927: 38). 1925-1932 yılları arasında biri Kütahya merkezde ve diğeri de Uşak ilçesinde olmak üzere nehari eğitim veren iki adet ortaokulun olduğu tespit edildi. 1932-1933 yıllarına ait maarif verilerinde bu iki okula ek olarak merkezde 85 (erkek: 70, kız: 15) öğrencili resmi ikmal mektebi yer almaktaydı. Aynı dönemde merkezde ve Uşak ilçesinde yer alan ortaokullardaki toplam öğrenci sayısı 389 erkek ve 57 kız olmak üzere 446'ydı. Bu dönemde 39'u erkek ve 10'u kız olmak üzere toplam 49 öğrenci mezun olmuştu (*Maarif 1932-1933 İstatistiği*, 1934: 174). 1930-1931 eğitim öğretim yılında 36 öğrenci (4'ü ücretli, 32'si ücretsiz) ve 1931-1932 eğitim öğretim yılında 51 (4'ü ücretli, 47'si ücretsiz) öğrenci pansiyonda kalmaktaydı.

Tablo No: 6 Kütahya'da 1927-1932 Yılları Arasında Faaliyet Gösteren Resmi Ortaokulların Öğrenci Mevcutları[6] *(Maarif 1923-1932 İstatistikleri*, 1933: 42-45; *Devlet Salnamesi 1925-1926*, 1926: 799-800).

Dönem	Kütahya Merkez Ortaokulu			Uşak Ortaokulu		
	Öğrenci Mevcutları			Öğrenci Mevcutları		
	Erkek	Kız	**Toplam**	Erkek	Kız	**Toplam**
1925-1926	?	?	197	?	?	248
1927-1928	112	-	112	137	-	137
1928-1929	113	24	137	131	12	143
1929-1930	143	25	168	94	5	99
1930-1931	170	23	193	106	7	113
1931-1932	204	19	223	127	18	145

Tablo No: 6 ve Grafik No: 3'deki verilere göre; Kütahya merkez ortaokulu öğrenci sayısı 1927-1928 eğitim öğretim yılında sebebi tespit edilemeyen bir nedenden dolayı keskin bir düşüş yaşadı fakat 1928-1932 yılları arasında sürekli artış eğilimi gösterdi. Uşak ortaokulu öğrenci mevcutları dönem içinde inişli çıkışlı bir seyir izlemekteydi[7]. 1932-1933 eğitim öğretim yılında il genelinde bulunan 3 ortaokulda 24'ü erkek ve 6'sı bayan olmak üzere toplam 30 öğretmen görev yapmaktaydı (*Maarif 1932-1933 İstatistiği*, 1934: 173). Öğretmenlerden 4'ü resmi ikmal mektebinde görevliydi. Ortaokul öğretmenlerinden birinin Avrupa'da, dördünün de Türkiye'de yükseköğrenim yaptığı ve altısının da Darülfünun mezunu olduğu tespit edildi (*Maarif 1932-1933 İstatistiği*, 1934: 193).

Grafik No: 3 Kütahya İlindeki Ortaokullarda Öğrenim Gören Öğrenci Sayıları (Tablo No: 6'daki verilere göre hazırlandı)

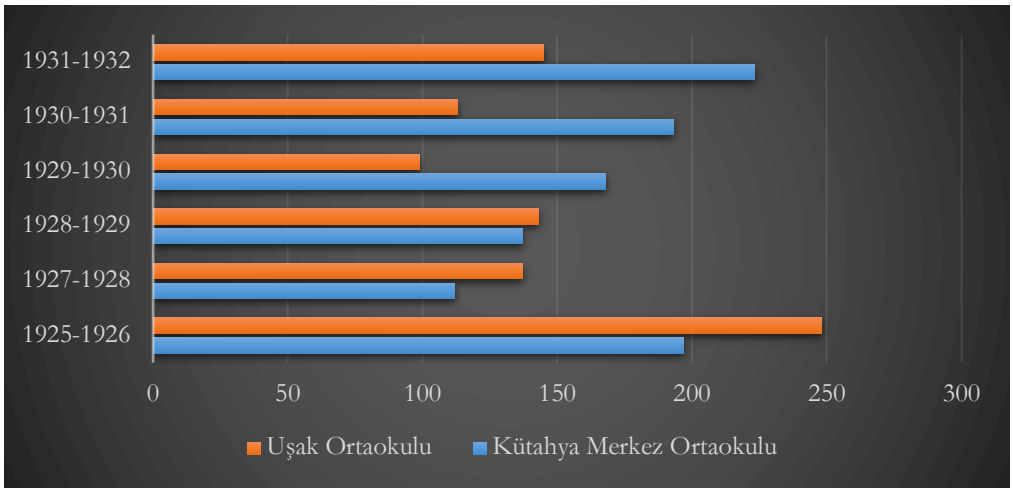

1937-1938 eğitim öğretim yılında il genelindeki mevcut iki ortaokulda 32 öğretmen ve 602 öğrenci öğrenim görmekteydi.

1932 yılı itibarıyla şehirdeki iki ortaokul için ayrılan bütçe 17.309 liraydı. Bu rakam diğer şehirlerdeki karma ortaokul bütçeleriyle karşılaştırıldığında ülke sıralamasında yedinci sırada gelmekteydi. Maarif verilerinde 1932-1933 eğitim öğretim yılında sadece iki adet ikmal ortaokulunun ismi ve bütçe miktarı verilmekteydi. Bu okullardan biri Cebelibereket ilindeydi ve

[6] İlgili salnamede 1929-1930 eğitim öğretim yılı toplam öğrenci mevcudunun sehven 256 olarak girildiği tespit edildi.
[7] Her iki ortaokulun 1925-1926 eğitim öğretim yılıyla ilgili öğrenci mevcutları devlet salnamesinden diğer yıllara ait veriler maarif salnamesinden alınmıştır.

bütçesi 4973 liraydı. Diğeri Kütahya'nın Simav ilçesindeydi ve bütçesi 5805 liraydı (*Maarif 1932-1933 İstatistiği*, 1934: 197).

2.4. Kütahya Lisesi

Kütahya merkezde 1890 yılında liva idadisi olarak açılan bu okul, 1913-1914 eğitim öğretim yılında ziraat idadisi ve 1917-1918 eğitim öğretim yılında da Sultani Mektebi olarak faaliyet gösterdi. Cumhuriyet Dönemi'nde ilkokul kısmı kaldırıldı ve üç yıl eğitim vermeye başladı. 1933-1934 eğitim öğretim yılında liseye dönüştürüldü fakat aynı yıl yangın çıktığı için faaliyetlerini sürdüremedi. Öğrenciler şehir merkezindeki Özel İdare Pansiyonunda ve Gazi Kemal İlkokulunda bir süre eğitimlerine devam etmek zorunda kaldı. Okul gerekli tamiratın yapılmasından sonra 1 Mayıs 1938 tarihinde eğitim öğretim faaliyetlerine yeniden başladı (Kaçmaz, 2010: 8-10; Çetintaş, 2017: 9). 1937-1938 eğitim öğretim yılında karma eğitim veren lisenin orta kısmında 342 ve lise kısmında 150 olmak üzere toplam 492 öğrencisi vardı *(Maarif 1937-1938 İstatistiği*, 1939: 206). Bu dönemde okul doktorunun verdiği bilgiye göre 37 öğrenciye grip, bir öğrenciye karahumma, bir öğrenciye yılancık, iki öğrenciye verem hastalığı ve 27 öğrenciye de çeşitli hastalıklarla ilgili teşhisler konuldu. Bu hastalardan sadece iki tanesi tedavisine devam etmekteydi ve diğerleri tamamen iyileşmişti *(Maarif 1937-1938 İstatistiği*, 1939: 304-305).

2.5. Meslek Okulları

Kütahya merkezde ziraat ve sanayi alanında uygulanan teknikleri geliştirerek kalitesi ve hasılatı yüksek ürün elde etmek amacıyla 29 Ekim 1924 tarihinde eğitim öğretim faaliyetlerine başlayan bir sanayi ve zirai yurdu bulunmaktaydı. İlkokul düzeyinde ve leyli (yatılı) olarak üç yıl eğitim vermekteydi. Kütahya Sanayi Zirai Yurdunun arıcılık, tavukçuluk, sütçülük ve konservecilik bölümleri bulunmaktaydı. Yurtta ayrıca inşa edilen demirhanede Avrupa'da kullanılan pulluklar imal edilmekteydi (*Kütahya*, S. 1, 1 Aralık 1925: 7). Bu okul 1925-1926 eğitim öğretim yılında idare-i hususiye (özel idare) tarafından yönetilmekteydi ve öğrenci sayısı da 42'ydi. Bir sonraki eğitim öğretim yılında bu sayı 50'ye çıktı. Uşak ilçesinde de leyli olarak eğitim veren 44 öğrencinin devam ettiği bir yetimler yurdu vardı *(Devlet Salnamesi 1925-1926*, 1926: 800; *Devlet Salnamesi 1926-1927*, 1927: 1076).

Yurdun kendine ait bir matbaası mevcuttu. Bu matbaada Sanayi ve Ziraiye Yurdu tarafından Kütahya gazetesi ismiyle bir gazete basılmaktaydı. Gazete 15 günde bir yayımlanmakta olup zirai, ilmi, edebi, fenni konulara değinmekteydi. Gazetenin sahibi ve mesul müdürü aynı zamanda yurt müdürü olan Mehmet Nuri Bey'di *(Devlet Salnamesi 1926-1927*, 1927: 1076).

Kütahya Merkez ilçede 1923-1924 eğitim öğretim yılında üç yıllık eğitim veren imam hatip okulu vardı ve öğrenci sayısı 87'ydi (*1339-1340 İhsâiyat Mecmuası,* 1341: 47). Uşak ilçesindeki imam hatip okulunun hangi tarihte açıldığı tespit edilememiş olmasına karşın 1924-1925 eğitim öğretim yılında maarif salnamesinde ismi geçmekteydi. Bu dönemde her iki imam hatip okulunda 77 öğrenci eğitim görmekteydi (*1924-1925 İhsâiyat Mecmuası*, 1927: 32-33).

3. Yaygın Eğitim

Okul çağı dışında kalan nüfusun eğitilmesi amacıyla Cumhuriyet Dönemi'nde ülke genelinde birtakım yaygın eğitim kurumları açıldı. Bu kurumların başında millet mektepleri, halkevleri ve Maarif Vekâletinin açtığı çeşitli kurslar gelmekteydi. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde açılan Türk Ocağı ve çeşitli dönemlerde açılan kütüphaneler de yaygın eğitime yardımcı kurumlardı. Bu bağlamda Kütahya ilinde adı geçen yaygın eğitim kurumları yöre halkına hizmet vermekteydi.

3.1. Millet Mektepleri

Cumhuriyet yönetimi tarafından 1 Kasım 1928 tarihinde kabul edilen Latin Harflerini Türk halkına tanıtmak, okuma-yazmayı yaygınlaştırmak ve temel konularda eğitim vermek amacıyla 1 Ocak 1929 tarihinde millet mektepleri açıldı (BCA, F.490.1.0.0/1.2.13/1). Bu mekteplere yönelik bir talimatname hazırlandı. Talimatnamenin 15. maddesinde her ilde idari taksimata göre merkez ilçe, ilçe, nahiye, köy veya mahallelerde millet mektepleri açılması öngörülmekteydi (*Millet Mektepleri Talimatnamesi*, 1929: 7)[8]. Bu bağlamda Kütahya ilinde de millet mektepleri kuruldu. Kütahya gazetesinde yer alan bir haberde Kütahya Vali Konağında düzenlenen bir törenle Latin Harfleriyle okuma-yazma faaliyetlerinin başladığını ve dönemin Kütahya Valisi Fevzi Bey'in Latin Harflerinin kabul edilmesinden kısa bir süre sonra Uşak, Gediz ve Simav ilçelerine giderek bu ilçelere bağlı nahiye ve köylerde kurslar açılması yönünde gerekli teşkilatlanmayı sağlamaya çalıştığı anlaşılmaktaydı. Ayrıca Kütahya gazetesinde Latin Harfleri tanıtılmakta ve bu harflerden üretilen çeşitli kelimelere yer verilmekteydi (*Kütahya*, 69, 15 Ekim 1928: 9-13).

Tablo No: 7 1928-1935 Eğitim Öğretim Yılında Kütahya'da Millet Mekteplerinin Öğrenci ve Öğretmen Mevcutları (Maarif *1928-1935 Millet Mektepleri*, 1935: 46; *1928-1934*, 1934: 32; *1928-1933*, 1934: 28)

Yıl		Dershane Sayısı						Öğretmen Mevcudu			Devam Eden Öğrenci Sayısı					
		A Sınıfı			B Sınıfı						A Sınıfı			B Sınıfı		
		E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T	E	K	T
İl ve İlçe Merkezlerinde	1928-1929	42	19	61	5	2	7	47	21	68	2250	961	3211	219	85	304
	1929-1930	53	37	90	14	8	22	73	38	111	2412	1855	4267	552	299	851
	1930-1931	44	26	70	10	6	16	54	32	86	2589	1504	4093	262	242	504
	1931-1932	18	10	28	8	2	10	26	12	38	625	266	891	266	91	357
	1932-1933	4	4	8	1	1	2	5	5	10	159	129	288	60	61	121
	1933-1934	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1934-1935	8	7	15	3	-	3	11	7	18	234	127	361	144	-	144
Köylerde	1928-1929	81	5	86	-	-	-	81	5	86	2066	673	2739	-	-	-
	1929-1930	102	6	108	-	-	-	102	6	108	2782	1889	4671	-	-	-
	1930-1931	96	2	98	-	-	-	96	2	98	2789	1534	4323	-	-	-
	1931-1932	44	-	44	-	-	-	44	-	44	1815	390	2205	-	-	-
	1932-1933	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1933-1934	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1934-1935	77	26	105[9]	33	4	37	89	1	90	2059	591	2650	756	57	813
Toplam	1928-1929	123	24	147	5	2	7	128	26	154	4316	1634	5950	219	85	304
	1929-1930	155	43	198	14	8	22	175	44	219	5194	3744	8938	552	299	851
	1930-1931	140	28	168	10	6	16	150	34	184	5378	3038	8416	262	242	504
	1931-1932	62	10	72	8	2	10	70	12	82	2440	656	3096	266	91	357
	1932-1933	4	4	8	1	1	2	5	5	10	159	129	288	60	61	121
	1933-1934	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
	1934-1935	85	33	120[10]	36	4	40	100	8	108	2293	718	3011	900	57[11]	957

Tablo No: 7'ye göre; Latin Harflerinin kabul edildiği 1928 tarihinden 1930 yılına kadar millet mekteplerinin sayısında ve öğrenci mevcutlarında artış yaşanırken bu dönemden sonra açılan dershane sayısı ve devam eden öğrenci sayısı azalma eğilimine girdi. İl ve ilçe merkezlerinde 1933-1934 ve köylerde de 1932-1934 yılları arasında dershane açılmadı. Köylerde 1928-1931 yılları arasında açılan dershane sayısıyla kadın köy öğretmeni sayısının yıllara göre aynı olması köylü

[8] Millet Mektepleri Talimatnamesi için ayrıca bakınız: BCA, F.490.1.0.0/1.3.12/6-54, 28 Ekim 1929.
[9] İki öğrencinin cinsiyeti belli değildi.
[10] Cinsiyeti belli olmayan iki kadın öğrenci toplama dâhil edildi.
[11] İlgili kaynakta bu rakam sehven 97 olarak gösterilmekteydi.

kadınların sadece kadın öğretmenler tarafından ders aldıklarını göstermekteydi. Kadın köy öğretmeni sayısının yetersiz olması köylerde açılan dershanelerin erkekler için açılan dershanelere oranla oldukça az sayıda kalmasına neden oldu. Köy kadınlarının erkek öğretmene karşı tutumları değişmiş olmalı ki 1934-1935 eğitim öğretim yılında yalnızca bir kadın köy öğretmeni görev yapmasına karşın kadınlara yönelik 30 dershane açıldı.

Kütahya'da millet mektepleri için ayrılan bütçenin 1928-1929 eğitim öğretim yılında 795 lira; 1929-1930: 19.153 lira; 1930-1931: 13.383 lira ve 1931-1932: 5923 lira olduğu tespit edildi (Maarif *1928-1935 Millet Mektepleri*, 1935: 77).

Millet mektepleri talimatnamesine bağlı olarak halka okuma alışkanlığı kazandırmak amacıyla halk okuma odaları kuruldu. Bu odaların faaliyetlerini düzenleyen ayrı bir talimatname hazırlandı (*Halk Okuma Odaları Rehberi*, 1929). 1933-1934 eğitim öğretim yılı itibarıyla ülke genelinde toplam 778 adet okuma odası olmasına karşın Kütahya genelinde okuma odasının bulunmuyor olması dikkat çekici görünmekteydi (*Maarif 1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumî Kütüphaneler İstatistiği*, 1935: 3).

3.2. Türk Ocağı

Türk Ocağı, Türk milliyetçiliği anlayışını toplumsal tabana yerleştirmek amacıyla 22 Mart 1912 tarihinde resmen kuruldu. Kurtuluş mücadelesine destek veren bu kurum Cumhuriyet Dönemi'nde özellikle Atatürk ilkelerinden halkçılık ve milliyetçilik anlayışını halka anlatmaya çalıştı. 10 Nisan 1931 tarihinde son kongresini gerçekleştiren ocak, tarihi görevini tamamladığı gerekçesiyle kapatıldı ve bütün hakları Cumhuriyet Halk Partisine devredildi (Arıkan, Deniz, 2004: 403-412). Ülkede pek çok şubesi olan ocağın, Kütahya ve ilçelerinde de şubeleri bulunmaktaydı. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla başta Kütahya şehir merkezinde olmak üzere bu ile bağlı Uşak, Gediz, Simav, Emet ve Tavşanlı ilçeleriyle Ulubey nahiyesinde de Türk Ocağının şubeleri mevcuttu (BCA, F.490.1.0.0/69.260.1/136). Türk Ocağının Kütahya Merkez ilçede ne zaman kurulduğu ve ne tür faaliyetler gösterdiği tespit edilemedi fakat 1925-1926 eğitim öğretim yılında faaliyette olduğu söylenebilir *(Devlet Salnamesi 1925-1926*, 1926: 798).

Türk Ocağının 1924 yılının Nisan ayında gerçekleştirdiği kongre neticesinde Türk Ocağı Yasası kabul edildi. Bu yasada şöyle denilmekteydi: *Bütün Türkler arasında milli şuurun takviyesine, Türk harsının meydana çıkarılmasına, medeni, sıhhi tekâmüle ve milli iktisadın inkişafına çalışmaktır* (Karaduman, 2007: 509). Bu çerçevede şehirdeki Türk Ocağının kapatıldığı 1931 yılına kadar Kütahya'nın eğitim hayatına destek verdiği ifade edilebilir.

Türk Ocağının kapatılmasından sonra Kütahya ve ilçelerindeki bu şubelerin de tasfiye süreci başladı. Kütahya il merkezinde bulunan Türk Ocağından kalan üç katlı bahçeli bina halkevine dönüştürüldü. Ocağa ait han, lokanta ve arsalar da Tayyare Cemiyetinin Kütahya şubesine satıldı (BCA, F.490.1.0.0/69.260.1/48/83). Nur Mektebi adıyla anılan Uşak Türk Ocağının binası okul yapılmak amacıyla Kütahya Valiliğinin müracaatı üzerine İl Özel İdaresi (Mahalli Hususi İdare) tarafından 1934 yılında 2000 liraya satın alındı. Kütahya valisi bu binanın aslında okul yapılması için elverişli olmadığını ama okulu yeniden inşa etme maliyetinin yüksek oluşu nedeniyle Nur Mektebini satın almak zorunda kaldıklarını ifade etmekteydi (BCA, F.490.1.0.0/69.260.1/26/36).

3.3. Kütahya ve Simav Halkevlerinin Eğitim Faaliyetleri

Cumhuriyet Dönemi'nin başlarında gerçekleştirilen inkılap hareketlerini Türk halkına tanıtmak ve benimsetmek amacıyla 19 Şubat 1932 tarihinde halkevleri açıldı. Kültür kurumları olarak adlandırılan halkevleri dokuz şubeyle yapılandırıldı: *Dil-Tarih-Edebiyat, Güzel Sanatlar, Temsil, Spor, İçtimaî Yardım, Halk Dershaneleri ve Kurslar, Kütüphane ve Neşriyat, Köycüler, Müze ve Sergi* (CHF Halkevleri Talimatnamesi, 1932: 6). CHP yönetiminin bu şubelerden beklentisi halkın tiyatro, sinema, konser, konferans, müze, sergi gibi faaliyetler aracılığıyla kültürel düzeylerini yükseltmek,

bünyesinde kütüphaneler kurarak halka kitap okuma sevgisi aşılamak, beden sağlığının korunması amacına yönelik olarak bireyleri sportif faaliyetlere özendirmek ve yardıma muhtaç halka çeşitli imkânlar sunarak sosyal dayanışmayı artırmaktı.

Parti yönetimi halkevleri aracılığıyla özellikle yetişkinlerin eğitim düzeylerini de yükseltmeyi hedeflemekteydi. Bu amaçla halkevlerinden dershaneye dönüşmeden halka sanat, edebiyat ve spor alanlarında birtakım dersler verilmesi istenmekteydi. Kültürel faaliyetler ve sportif etkinlikler eğitimin bir parçasıydı fakat parti yönetimi için öğretim boyutu son derece önemliydi. Bu amaç doğrultusunda halkevlerinin halk dershaneleri ve kurslar, güzel sanatlar ve temsil şubeleri aracılığıyla birçok alanda kurslar düzenlediği anlaşılmaktaydı. Bu kurslar alanında uzman öğretmenler tarafından ücretsiz olarak verilmekteydi.

Kütahya Halkevi 24 Haziran 1932 tarihinde (Değerli, Yapıcı, 2018: 4) ve Simav Halkevi de 22 Şubat 1935 tarihinde açıldı. Kütahya Halkevi Halk Dershaneleri ve Kursları Şubesi 1935 yılının ilk altı ayı içinde köylerde dört ve şehir merkezinde 17 dershane açtı. Bu dershanelerde Türkçe, İngilizce ve müzik kursları düzenlendi. Dört ay süren kurslara 258 kadın ve 582 erkek olmak üzere toplam 840 kursiyer katıldı. Yılın ikinci altı ayı içinde şehir merkezinde iki ilave dershane açıldı ve 16 kadın 45 erkek olmak üzere toplam 61 kursiyer kaydedildi (BCA, F.490.1.0.0/989.829.1/43).

Tablo No: 8 1934-1935 Eğitim Öğretim Yılında Kütahya'da Açılan Halk Dershaneleri ve Kursiyer Sayıları (BCA, F.490.1.0.0/ 989.829.1/52, 1 Şubat 1938)

Dershanenin Açıldığı Yer	Dershane Sayısı	Kadın Kursiyer	Erkek Kursiyer	Toplam
Şehir Merkezi (kadınlar için)	1	20	-	20
Şehir Merkezi (erkekler için)	3	20	55	75
Merkez Alayunt Köyü	1	-	30	30
Merkez Saka Köyü	1	-	50	50
Altuntaş Beşkarış Köyü	2	40	50	90
Altuntaş Çal Köyü	1	-	90	90
Altuntaş Kürt Köyü	1	-	35	35
Altuntaş Zemme Köyü	2	25	30	55
Armuteli Doğlişa Köyü	2	53	62	115
Armuteli Sofcu Köyü	1	-	50	50
Gümüş Köprüören Köyü	2	40	50	90
Gümüş Kükürt Köyü	2	40	40	80
Gümüş Seydi Ömer Köyü	2	20	40	60
Toplam	21	258	588	846

Tablo No: 8'e göre; beş köyde hiç kadın kursiyer bulunmamaktaydı. Kadın kursiyer sayısı tüm kursiyerler içinde %30,50 oranındaydı. Millet mekteplerinde olduğu gibi halk dershanelerinde de kadın kursiyer sayısı erkeklere oranla oldukça düşüktü. Bu nedenle Atatürk döneminde özellikle Kütahya ilinin köylerinde ikâmet eden kadınların yeterli düzeyde okuma-yazma faaliyetlerinden yararlanamadığı anlaşılmaktaydı.

1 Kasım 1937 tarihinde halkevi bünyesinde yetişkinlere yönelik olarak okuma-yazma kursu açıldı. Bu kurs için halkevi bünyesinde iki adet sınıf oluşturuldu. Kursa 66 kişi kayıt oldu ve 58 kişi düzenli olarak devam etti. Kursiyerlerin kalem ve kitap gereksinimleri şube bütçesinden karşılandı (BCA, F.490.1.0.0/989.829.1/1).

Halkevinin Kitapsaray ve Yayın şubesi bünyesinde 1935 yılı verilerine göre 1550 kitap ve 1342 dergi vardı. Okuyucu sayısı da 3962'ydi. Şube üyeleri şehirde yayımlanan Kütahya gazetesinde halkı bilgilendirici çeşitli çalışmaları kaleme alarak yöre halkının kültürel düzeyini artırmayı hedefledi. Bu bağlamda ayrıca belirli gün ve haftalar kapsamında alanında uzman kişilere konferanslar verdirildi. Simav Halkevi Kitapsaray ve Yayım Şubesi bünyesinde 1050 kitap vardı.

1935 yılı içinde 2496 kişi okuyucu olarak bu kitaplardan istifade etti (BCA, F.490.1.0.0/989.829.1/2/26/29/53).

Temsil şubesi halkevi salonunda temsiller sergileyerek yöre halkını tiyatroyla tanıştırdı. Ülke genelinde faaliyet gösteren temsil şubelerinin bayan üyeleri Batı kültürüne ait kültürel unsurları henüz özümseyemeyen halkın karşısında rol almak istemiyordu. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla Kütahya Halkevi bu sorunu çözdü ve bayan üyelerin temsillerde istekli olarak görev almasını sağladı. Aynı başarıyı Simav Halkevi gösteremedi fakat temsil şubesinin 1935 yılı içinde sergilediği dört temsil yöre halkından büyük bir ilgi gördü (BCA, F.490.1.0.0/989.829.1/2-3/25/27).

Halkevinin güzel sanatlar şubesi bando ve salon orkestrası kurdu. Salon orkestrası aracılığıyla hafta sonları yerel halk konserlerle tanışma fırsatı buldu. Simav Halkevi Güzel Sanatlar Şubesinin kurmuş olduğu bando ve caz kurulu ilçenin sosyal hayatına bir renk getirdi. Milli günlerin değişmez bir unsuru haline geldi. Halkevi temin ettiği radyo aracılığıyla da yöre halkına sanat kültürü kazandırmaya çalıştı. Dil, tarih ve edebiyat kolu da yörenin dil ve tarihiyle ilgili çalışmalarda bulundu (BCA, F.490.1.0.0/989.829.1/4/24).

Kütahya Halkevi Spor Şubesi güreş dersleri, Simav Halkevi Spor Şubesi Avcılık Kolu da üyelerine atıcılık dersleri vermekteydi. Şube bünyesinde atletizm, binicilik ve futbol alanında faaliyetler sürdürülmekteydi. Şube üyeleri bir taraftan sportif faaliyetlerde bulunurken diğer taraftan da şubeye kayıtlı öğretmenler tarafından çeşitli konferanslar aracılığıyla bilgilendirilip eğitim seviyeleri artırılmaya çalışılmaktaydı. Kütahya Halkevi Köycülük Şubesi üyeleri 19 köy gezisine çıkarak köylülere 320 adet dergi dağıttı. Köylülerle inkılapların önemi üzerine konuşmalar yapıldı ve eğitici birtakım bilgiler verildi (BCA, F.490.1.0.0/989.829.1/3/25-26/42/44/51/58). Kütahya ve Simav halkevleri tüm bu şubeleri aracılığıyla yörede faaliyet gösteren okulların faaliyet alanı dışında kalan şehir halkına sanat, edebiyat ve spor eğitimi verdi.

3.4. Maarif Vekâletinin Açtığı Çeşitli Kurslar

Maarif Vekâleti özellikle yetişkinlere meslek veya çeşitli hünerler kazandırmak amacıyla belirli dönemlerde kurslar açmaktaydı. Kütahya ilinde açılan bu kurslara yönelik verilere maarif salnamelerinde sadece 1937-1938 eğitim öğretim yılında değinilmekteydi. Bu dönemde Kur'an-ı Kerim öğretmek amacıyla bir kurs açıldı ve bu kursa 3'ü 17 yaşından küçük diğerleri yetişkin olmak üzere toplam 29 erkek kursiyer katıldı. Kursa katılanlardan 21'i millet mektebi mezunu ve 8'i de ilkokul mezunuydu (*Maarif 1937-1938 İstatistiği*, 1939: 242). Aynı yıl Simav ilçesinde Sıdıka Biçki Dikiş Yurdu tarafından bir kurs açıldı. Bu kursa 2'si 18 yaşından küçük toplam 11 bayan kursiyer katıldı. Kursiyerlerin 6'sı ilkokul, 4'ü millet mektebi ve 1'i de orta dereceli okul mezunuydu (*Maarif 1937-1938 İstatistiği*, 1939: 250).

3.5. Kütüphaneler

Kütahya'da 1933-1934 yılları arasındaki verilere göre iki adet kütüphane mevcuttu. Maarif Vekâleti tarafından kurulan Vahit Paşa Kütüphanesi ve bir şahsa ait olan Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi. Her iki kütüphanenin birer erkek memuru bulunmaktaydı. Vahit Paşa Kütüphanesinin ayrıca bir de müstahdemi vardı. Bu kütüphanenin söz konusu dönemdeki yıllık masrafı memurların maaşlarıyla birlikte 738 lirayı bulmaktaydı (*Maarif 1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumî Kütüphaneler İstatistiği*, 1935: 38).

Tablo No: 9 1933-1934 Yılları İtibarıyla Kütahya'daki Mevcut Kütüphaneler ve Kitap Sayıları (*Maarif 1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumî Kütüphaneler İstatistiği*, 1935: 44)

Kütüphane Adı	Türk Dilinde Yazılan		Yabancı Dillerde Yazılan					**Toplam**
	Latin Harfleriyle	Arap Harfleriyle	Arapça	Farsça	Fransızca	İngilizce	Almanca	

Vahit Paşa Kütüphanesi	923	946	1168	145	15	-	1	3198
Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesi	225	953	1470	272	5	4	-	2929

Tablo No: 9'a göre; her iki kütüphanede toplam 6127 kitap bulunmaktaydı ve bu kitapların 1148'i (%18,74'ü) Latin Harfleriyle yazılmış kitaplardan oluşmaktaydı ki bu oldukça yetersizdi. 1933-1934 yıllarında Vahit Paşa Kütüphanesine Maarif Vekâleti aracılığıyla 443 adet ve bağış olarak da 50 olmak üzere toplam 493 kitap kütüphaneye kazandırıldı. Tavşanlı Zeytinoğlu Kütüphanesine Maarif Vekâleti tarafından sadece 15 kitap bu dönemde ücretsiz olarak verildi.

Tablo No: 10 1933-1934 Yılları İtibarıyla Kütahya'daki Okul Kütüphanelerinde Bulunan Kitap Mevcutları *(Maarif 1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumî Kütüphaneler İstatistiği*, 1935: 65)

Mahal	Okul Adedi	Türk Dilinde Yazılan			Yabancı Dillerde Yazılan			**Genel Toplam**
		Latin Harfleriyle	Arap Harfleriyle	**Top.**	Doğu Dilleriyle	Diğer Yabancı Dillerle	**Top.**	
İl ve İlçe Merkezleri Okullar	19	1178	1992	3170	14	29	43	3213
Köylerdeki Okullar	116	2367	1297	3664	25	-	25	3689
Toplam	135	3545	3289	6834	39	29	68	6902

Tablo No: 10'a göre; tüm okullardaki Latin Harfleriyle yazılan kitap sayısı 3545'di ve bu oran kütüphanelerdeki mevcut kitapların %51,36'sını oluşturmaktaydı. Halk kütüphanelerine göre okul kütüphanelerinde %32,62 oranında daha fazla Latin Harfleriyle yazılan kitap bulunmaktaydı.

1932-1933 eğitim öğretim yılındaki verilere göre kütüphanelerden ağırlıklı olarak öğrenci, öğretmen ve memurlar yararlanmaktaydı (*Maarif 1932-1933 İstatistiği*, 1934: 289).

Sonuç

Cumhuriyet Dönemi'nde Kütahya okuma-yazma açısından Türkiye ortalamalarının altında bulunmaktaydı. Bununla birlikte 1927-1935 yılları arası değerlendirildiğinde okuma-yazma oranındaki yaklaşık %133,13'lük artışın yanında (erkeklerde %96,72; kadınlarda %349,55) kadınların okuma-yazma öğrenme oranındaki büyük ilerleyiş dikkat çekiciydi. İl genelindeki ilkokulların sayısındaki %24,19 ve öğretmen sayısındaki %10,88 artış okuma-yazma oranını yükseltti fakat dönem içinde uygulanan yasal zorunluluğa rağmen ebeveynlerin çocuklarını okula gönderme oranı %22,9'da kaldı. Oranın bu kadar düşük olmasında bölge halkının eğitim öğretim faaliyetlerine yeterince ilgi göstermemesi ve çeşitli alanlarda faaliyet gösteren aile işletmelerinin sayıca fazla olması etkili oldu. Ayrıca şehrin ancak Atatürk döneminin sonlarına doğru bir liseye kavuşması, sadece Kütahya merkezde ve Uşak ilçe merkezinde birer anaokulu ve ortaokulun bulunması örgün öğretim kurumlarının il genelinde yetersiz kalmasına yol açtı. Nitekim 1932-1933 eğitim öğretim yılında il genelinde 154 okul vardı ve 1935 yılı nüfus sayımı verilerine göre bir okula düşen öğrenci sayısı yaklaşık 542'ydi.

Örgün ve yaygın eğitim öğretim kurumları ve bu okulların faaliyetleri açısından Kütahya merkez ve Uşak ilçesi ilin diğer yerleşim yerlerine oranla ilk sırada gelmekteydi. Okul çağında olmayan bölge halkının okuma-yazma öğrenmesinde bölgede açılan millet mekteplerinin düzenledikleri faaliyetler önemli derecede etkili oldu. Buna karşın kadınların okuma-yazma öğrenmesinde örgün öğretim kurumları ilk sırada yer aldı.

Kütahya Sanayi Zirai Yurdunun arıcılık, tavukçuluk, sütçülük ve konservecilik bölümleri bulunmaktaydı. Yurdun kendine ait bir matbaası vardı ve bu matbaada yurt görevlileri tarafından Kütahya gazetesi basılmaktaydı. Gazetede okulun ifade edilen bölümlerine yönelik dönemin modern teknik usulleri anlatılarak öğrenciler akademik açıdan desteklenmeye çalışılmaktaydı.

Yaygın eğitim kurumları kapsamında değerlendirilen Türk Ocağının faaliyetleri hakkında fazla bir bilgiye ulaşılamamasına karşın, şehrin merkezinde ve ilçe merkezlerinde ocağın şubelerinin bulunması nedeniyle bu kurumun özellikle konferanslar aracılığıyla ilin eğitim faaliyetlerine bir şekilde katkı yaptığı söylenebilir. Türk Ocağı şubelerinin kapatılıp bu kurumların yerini halkevlerinin almasıyla birlikte il genelinde de halkevleri açıldı. Kütahya ve Simav halkevlerinin halk dershaneleri ve kursları şubelerinin düzenledikleri faaliyetler önemli derecede etkili oldu. Halkevleri özellikle tiyatro, müzik ve spor branşlarında çeşitli eğitim faaliyetlerinde bulunarak bölge halkına yararlı olmaya çalıştı. Halkevinin ilgili şubesi tarafından kurulan bando ve salon orkestrasının vermiş olduğu ücretsiz konserler de bölge halkının müzik kültürünü geliştirmeye katkı yaptı. Yaygın eğitim kurumlarının görevi öncelikle halka okuma-yazma öğretmek ve sonra da halkın müzik dinlemesi, piyes izlemesi ve çeşitli spor faaliyetlerinde bulunmasını sağlamaktı. Bu faaliyetler örgün öğretim kurumlarında verilen dersler gibi olmasa da eğitimin bir parçasıydı. Halkevlerinin bir diğer görevi de çeşitli konular hakkında konferanslar vererek halkı bilgilendirmek ve genel kültür düzeylerini yükseltmekti. Bu amaçla şehirde faaliyet gösteren halkevleri pek çok konuda konferanslar verdi. Köycülük şubesi üyeleri köyleri dolaşarak bilginin ışığını kırsal alanlara taşıdılar. Halkevlerinin kendi bünyelerinde açtıkları kütüphanelere ek olarak şehir merkezinde açılan biri resmi diğeri özel iki kütüphanenin kitap sayısı dönem içinde sürekli bir artış gösterdi. Böylece bölge halkının kitaba ulaşması ve kitap sevgisi kazanmasında bu kurumlar önemli bir aracı rolü üstlendi.

Sonuç olarak bir taraftan şehirde mevcut anaokulu, ilkokul, ortaokul, lise ve mesleki liseler aracılığıyla okul çağında olan nüfus eğitilirken diğer taraftan da Türk Ocağı, halkevleri, millet mektepleri, kütüphaneler ve yerel gazete aracılığıyla yetişkin halk eğitilmeye çalışıldı. Söz konusu çabalar yeterli olmasa da ülkenin içinde bulunduğu dönemin şartları dikkate alındığında bu açık bir başarıydı.

Kaynakça

ARIKAN, Mustafa ve Ahmet DENİZ (2004). "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15: 401-432.

ÇETİNTAŞ, Cengiz (2017). *Kütahya Lisesi Mezunları Hatıra Defteri (1940-1990)*, ISBN: 978-605-81170-8-2 (e-kitap).

DEĞERLİ, Esra Sarıkoyuncu ve Hasan YAPICI (2018). "Tek Parti Dönemi Kültür Kurumlarına Bir Örnek: Kütahya Halkevi", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 58: 1-14.

GÖKDÜL, Ali ve Ali SARIKOYUNCU (2017). "Kütahya Vilayet Gazetesi'ne Göre Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası (1925-1944)", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 52: 103-122.

DERETARLA GÜL, Ebru (2008). "Meşrutiyet'ten Günümüze Okul Öncesi Eğitim", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 269-278.

HAVANUR, Şahin, (2010). Kütahya Halkevi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri (1932-1937), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KAÇMAZ, Ekrem (2010). Kütahya Lisesi ve Tarihi Gelişimi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

KARADUMAN, Hüseyin (2007), "Türk Ocakları ve Hars Müzeleri", *Vakıflar Dergisi*, XXX, 503-518.

KEPECİOĞLU, Kâmil (2009). *Bursa Kütüğü*, haz. Hüseyin Algül, Osman Çetin, Mefail Hızlı, Mustafa Kara ve Asım Yediyıldız, Cilt I-IV, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları.

KODAMAN, Bayram (1991). *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.

VARLIK, Mustafa Çetin (2002). "Kütahya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 26, 580-584.

YETKİN, Osman; ABAŞ, Kamil; GÜVEN, Mustafa; BERBEROĞLU Mehmet; GÜL, Şakir; BİNTEPE, Yaşar ve Metin UMAÇ (1998), *Kütahya İli Cumhuriyet Öncesi ve Sonrası Eğitim*, Kütahya: Ekspres Matbaası.

YILDIRIM, Harun (2017). 1925-1928 Yılları Arası Türkiye Cumhuriyeti Salnameleri (Kütahya), (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

2. Diğer Kaynaklar

CHF Halkevleri Talimatnamesi (1932). Hâkimiyeti Milliye Matbaası.

Halk Okuma Odaları Rehberi (1929). Ankara: T.C. Maarif Vekâleti.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi (1316). Def'a 25. Bursa: Matbaa-i Vilâyet.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi (1321). Def'a 30. Bursa: Matbaa-i Vilâyet.

Hudâvendigâr Vilâyeti Sâlnâme-i Resmîsi (1325). Def'a 34. Bursa: Matbaa-i Vilâyet.

Kanunlar Dergisi (2 Haziran 1926). Kanun No: 842, C.4.

Kütahya, S. 1, 1 Aralık 1925; S. 69, 15 Ekim 1928.

Maârif 1923-1932 İstatistikleri (1933). Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, No: 26, İstanbul: Devlet Matbaası.

Maarif 1928-1933 Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği (1934). Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 28, İstanbul: Devlet Matbaası.

Maârif 1932-1933 İstatistiği (1934). No: 31, Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, İstanbul: Devlet Matbaası.

Maarif 1937-1938 İstatistiği (1939). No: 145, İstanbul: Sühulet Basımevi.

Maarif 1928-1934 Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği (1934). Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 51, İstanbul: Devlet Matbaası.

Maarif 1928-1935 Millet Mektepleri Faaliyeti İstatistiği (1935). Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 72, İstanbul: Hüsnütabiat Matbaası.

Maarif 1933-1934 Halk Okuma Odaları ve Umumî Kütüphaneler İstatistiği (1935). Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Neşriyat No: 60, İstanbul: Devlet Matbaası.

Millet Mektepleri Talimatnamesi ve Tatbikine Rehberlik Edecek Dâhili Talimatnameler (1929). Ankara: Köy Hocası Matbaası.

Sanayi Sayımı 1927 (1969). Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Yayın No: 584, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi (Rüsumat Sâlnâmesi) 1925-1926, (1926). İstanbul: İstanbul Matbaası.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi (Rüsumat Sâlnâmesi) 1926-1927, (1927). Matbuat Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı: 2.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Sâlnâmesi (Rüsumat Sâlnâmesi) 1927-1928, (1928). Matbuat Müdüriyet Umumiyesi Neşriyatı: 3.

T. C. Maarif Vekâleti 1926-1927 İstatistik Yıllığı (1929). C. 4, İstanbul: Devlet Matbaası.

28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Mufassal Neticeler (1929). Türkiye Cumhuriyeti Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü, Fasikül I, Ankara: Hüsnütabiat Matbaası.

28 Teşrinievvel 1927 Umumî Nüfus Tahriri Usuller Kanun ve Talimatnameler Neticelerin Tahlili (1929). Fasikül III, Ankara: Başvekâlet Müdevvenat Matbaası.

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Kat'î ve Mufassal Neticeler (1937). Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, C. 60, Ankara: Mehmet İhsan Basımevi.

20 İlkteşrin 1935 Genel Nüfus Sayımı Kat'î ve Mufassal Neticeler Kütahya Vilâyeti (1937). Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü, C. 38, İstanbul: Devlet Basımevi.

*1339-1340 İhsâiyat Mecmuası (*1341). İstanbul.

1924-1925 İhsâiyat Mecmuası (1927). İstanbul.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

F.490.1.0.0/989.829.1/1-4/42-44/51-53/58, (1 Şubat 1938) (Kütahya Halkevi).

F.490.1.0.0/989.829.1/24-27/29, (1 Şubat 1938) (Simav Halkevi).

F.490.1.0.0/69.260.1/26/36/48/83/136, (7 Ekim 1938) (Türk Ocağı).

F.490.1.0.0/1.2.13/1, 25 Aralık 1928; F.490.1.0.0/1.3.12/6-54, (28 Ekim 1929) (Millet Mektepleri).

Mavi Atlas, 9(1)2021: 295-315
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 12.02.2021
Makale Kabul | Accepted: 27.02.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.879432

Salman NARLI
Doktora Öğrencisi|PhD Student
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul-TÜRKİYE
Fatih Sultan Mehmet Vakıf University, Institute of Graduate Studies, Istanbul-TURKEY
ORCID: 0000-0001-8406-1334
salman_narli@hotmail.com

Necip Fazıl Kısakürek'in Hatırat Kitaplarında Sosyal ve Siyasi Muhteva

Öz

Edebî türler içinde otobiyografik içeriğe dayanan eserlerin başında hatırat metinleri gelmektedir. Hatırat kitapları, şair ve yazarların kaleminden çıktığında üç alanda kaynaklık özelliğine sahiptir. Bu eserler, ilk olarak yazarının özel hayatına ışık tutar. İkinci olarak edebiyat hayatına kaynaklık edebilir. Üçüncü alanda ise anlatılan yılların toplumsal, kültürel ve siyasi durumunu gösterir. Toplum davalarını mesele edinmiş şair ve yazarların hatıratında bilhassa üçüncü alan dikkat çeker. Necip Fazıl Kısakürek'in hatırat kitapları böyle eserlerdir. 1904-1983 yılları arasında yaşayan Kısakürek, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını ve Türkiye Cumhuriyeti'nin birçok kritik dönemini idrak etmiş bir mütefekkir ve edebiyatçıdır. Eserleriyle başarılı bir sanatkâr olarak kendini edebiyat tarihine kabul ettirirken hayatı ve fikirleriyle nesillerin dünya görüşü üzerinde istikamet verici bir isim olmuştur. Necip Fazıl Kısakürek, şair ve yazar olarak çok sayıda eser kaleme almış velût bir isimdir. Eserlerinden bir kısmı hatırat türü metinlerdir. Yazar, bu türdeki kitaplarında çocukluktan itibaren hayatını ve geçirdiği aşamaları anlatır. Bununla birlikte Türkiye'nin gidişatıyla ilgili birçok konuya değinmiştir. Makalede yazarın bahsettiği sosyal ve siyasi konular incelenecek, bunlar hakkında Necip Fazıl'ın görüşleri verilecektir. Yazarın tek parti yıllarından itibaren gündemde kaldığı görülmektedir. Bazen edebî yönüyle ama genellikle fikirleri ve aksiyoner kimliğiyle Necip Fazıl Kısakürek toplumsal ve siyasal hayatın içinde yer almıştır. İktidarlarla ilişkisi, siyasetçiler, ülkenin fikir hayatı, basın dünyası ve dinî-fikrî aksiyonu anılarında görülen başlıca sosyal ve siyasi konulardır.

Anahtar Kelimeler: Necip Fazıl Kısakürek, edebiyat ve toplum, hatırat, Tek Parti Dönemi, Demokrat Parti.

Social and Political Contents in Necip Fazıl Kısakürek's Memoir Books

Abstract

Among the literary genres, memoirs are the leading works based on autobiographical content. When memoir books are written by poets and writers, they have the feature of being a source in three areas. These works first shed light on the writer's private life. Secondly, it can be a source of literary life. The third area shows the social, cultural and political situation of the years described. Particularly, the third area is striking in the memoirs of poets and writers who have taken social causes as a matter. Necip Fazıl Kısakürek's memoirs are such works. Necip Fazıl Kısakürek, who lived between the years 1904-1983, is a thinker and writer experienced the last years of the Ottoman Empire and the most critical periods of the Republic of Turkey. While establishing himself as a successful artist in the history of literature with his works, he has become an important figure with his life and ideas for the generations' worldview. Necip Fazıl Kısakürek is a prolific figure who has produced many works as a poet and writer. Some of his works are memoirs. In his memoirs, the author tells about the life stages he has gone through since childhood. He also touches on many issues related to the course of the country. In this article, the social and political issues mentioned by the author will be examined, and Necip Fazıl's views will be revealed. The author seems to have been active since the one-party years. Necip Fazıl Kısakürek took an active part in the social and political life, sometimes with his literary works but generally with his views and statements. His relationship with the government, politicians, the country's intellectual life, the press and its religious-intellectual action are the main social and political issues seen in his memoirs.

Keywords: Necip Fazıl Kısakürek, literature and society, memoir, Single-Party Era, Democratic Party.

Giriş

Modern Türk edebiyatında birçok şair ve yazar aynı zamanda fikir adamı yönüyle karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat'tan sonra edebiyatçılar fikirlerini açıklamaya, tarih, toplum, devlet idaresi ve ülkenin geleceği gibi konularda görüşlerini bildirmeye başlamıştır. Namık Kemal'den itibaren çok sayıda isim, burada sayılan alanlar üzerinde gazete ve dergilerde yazılar kaleme almış, ayrıca eserler vermiştir. Cumhuriyet yılları, edebiyatın toplumsallaşması yönündeki bu eğilimin artarak devam ettiği bir dönemdir.

Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı'nda sosyal ve siyasi konular, belli dönemlerde ciddi gerilimlere sebep olmuştur. Bazı edebiyatçılar, belirli görüşlerin ve ideolojilerin taşıyıcısı şahsiyetler haline gelmiştir. Necip Fazıl Kısakürek bu isimlerden biridir. Onun kitapları muhafazakâr kitleler tarafından birer başyapıt sayılmış, Necip Fazıl'a sanatkâr yönü yanında ve belki bunun üstünde bir dava adamı kimliği verilmiştir. Dönemi içinde cesur bir düşünce atılımı yaparak resmi kültürel-ideolojik söylemin karşısında tavır alabilmiştir. "Batı'nın bir ideal olarak görüldüğü, Doğu'nun ise köhne bir geçmiş olarak telakki edildiği bir devirde ortaya koyduğu Doğu ve Batı telakkisi, bu bağlamda yepyeni bir perspektifin oluşmasına kapı aralamıştır." (Koçak, 2020: 110).

Farklı türlerde ve çok sayıda eser vermesi, dergiler çıkarması, konferansları ve bunların hepsine sinmiş polemikçi tavrıyla Necip Fazıl Kısakürek Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı içinde önemli bir yerde durmaktadır. Onun yoğun fikir ve edebiyat mesaisi, bir aksiyon hâline gelmiş, şairin yazıp söyledikleri yanında yaşadıklarını da dikkat çekici hâle getirmiştir. Necip Fazıl Kısakürek'in kendi hayatına dair kaleme aldığı eserler onun aksiyonunu ve fikirlerini anlama bakımından ciddi kaynaklardır. Hatırat türü eserlerinde çocukluğundan itibaren hayatının detayları okunmaktadır. Ancak eserler, şairin hayatındaki farklı zamanlara ve konulara odaklanarak yazılmıştır. *Cinnet Mustatili* (ilk basım tarihi 1953) kitabı, hapishane günlerini kaleme aldığı eseridir. *Hac'dan Çizgiler, Renkler ve Sesler ve Nur Mahyaları* (ilk basım tarihi 1973) hac ibadeti için yaptığı yolculuğu anlattığı eseridir. *O ve Ben* (ilk basım tarihi 1974) kitabı, şairin tasavvufî bir yola girmeden önceki ve sonraki hayatını yansıtır. *Bâbıâli* (ilk basım tarihi 1975) kitabı ise edebiyat ve basın hayatı içindeki anılarına ağırlık verdiği eseridir. *Kafa Kâğıdı*, otobiyografik izler taşımakla birlikte bir roman olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle makalede incelenecek eserlerden değildir. *Hac'dan Çizgiler, Renkler ve Sesler ve Nur Mahyaları* kitabının içeriğinde sosyal ve siyasi konular olmadığı için bu kitap da makalede incelenmemiştir.

Necip Fazıl Kısakürek, yukarıda sayılan hatırat türü kitaplarda kişisel hayatının yanında, içinde bulunduğu sosyal ve siyasi şartları, bunlar hakkındaki görüşlerini dile getirir. Yirminci yüzyılın başlarından 1980'lere kadar uzanan hayatı boyunca büyük olayların tanığı olmuştur. Yazar tanıklığını tarafsız bir gözle değil, genellikle sübjektif değerlendirmelerle eserlerine yansıtmıştır. Bu bakımdan onun hatırat kitaplarında sosyal ve siyasi konulara bakışı, dünya görüşünün neticesi olan değerlendirmelerdir. Anılarını kaleme almasındaki amacı, diğer birçok eserinde de görüldüğü gibi topluma karşı duyduğu sorumluluktur. Özel hayatını anlatmak veya toplum içindeki konumunu göstermek için yazmamıştır. Ya da yazma kabiliyetini göstermek gibi bir amacı yoktur. "Amacı kendinden ibaret bir yazma eylemini anlamlı bulmayan Necip Fazıl, diğer eserlerinde olduğu gibi hatıralarını yazma sürecinde de "Şahıs üstü bir gayeye hizmet etmek kaygısı"na bağlı kalmıştır." (Kahraman, 2010: 298).

Kitaplarında bahsettiği sosyal ve siyasi muhtevayı, Türkiye'nin geçirdiği aşamaları dikkate alarak üç dönemde incelemek gerektiği kanaatindeyiz: Cumhuriyetin ilanına kadar sosyal ve siyasi muhteva, 1923-1950 arası sosyal ve siyasi muhteva, 1950 sonrası sosyal ve siyasi muhteva. Yirminci yüzyıl başlarından 1970'lere kadar uzanan yıllar, yazarın dikkati ve tanıklığının sınırları içinde değerlendirilecektir.

Cumhuriyetin İlanına Kadar Sosyal ve Siyasi Muhteva

1904 yılında dünyaya gelen Necip Fazıl Kısakürek çocukluk ve ilk gençliğini, Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yaşar. Şair; II. Meşrutiyet'in ilanı, İttihat ve Terakkinin iktidar yılları, Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında büyür. Ancak bu yıllarda ülkenin yaşadığı mühim hadiseleri hatırat kitaplarında işlememiştir. 1910'lu yılların sosyal ve siyasi atmosferini vermemiş, çocukluk ve ilk gençlik anılarında kişisel hikâyesini anlatmayı tercih etmiştir. Bu durum normal karşılanmalıdır çünkü henüz yaşça çok küçük olduğu dönemde ülkedeki sosyal ve siyasi ortamı idrak etmesi ve yıllar sonra hatıratına alması beklenemez. Dönemle ilgili yazdıkları içinde daha çok ev ve ailesi, okuduğu romanlar ve kaydedildiği okullar dikkat çeker. Bu yıllarla ilgili hatırladıklarını *O ve Ben* kitabının başlarında görürüz. Cumhuriyete kadar olan sürede henüz edebiyat hayatında şöhrete kavuşmamıştır.

O ve Ben kitabının Necip Fazıl'ın çocukluğundan bahseden sayfalarında şairin kişisel hayatıyla ilgili olan ama Batılılaşma olgusunun simgesel unsurlarının geçtiği detaylara rastlanır. Bunlardan biri yabancı mürebbiye, diğeri yabancı okullarıdır. Varlıklı bir dedenin torunu olan ve konakta büyüyen Necip Fazıl, babasının Fransızca öğretmeni ve kendisinin mürebbiyesi olan bir kişiden bahseder. Kendisinden matmazel olarak bahsedilen bu mürebbiye altmış yaşlarında ve bekârdır (Kısakürek, 1998: 11-12). Devrin eğitim anlayışı icabı evin içindeki yabancı mürebbiye uygulamasının XX. yüzyılın başlarında devam ettiği görülmektedir. Batılılaşma olgusuyla birlikte görülmeye başlanan diğer unsur yabancıların kurduğu okullardır. Necip Fazıl, çok kısa süren Mahalle Mektebi devresinden sonra Gedikpaşa'daki Fransız Mektebine kaydedilir. Buradaki öğrenciliği kısa sürer ve sonra aynı semtteki Amerikan Kolejine verilir. Henüz 10 yaşında bile değildir. Oradan da sıkılır ve daha sonra birçok okul değiştirecektir (Kısakürek, 1998: 29-30). Evdeki mürebbiyeyle birlikte tercih edilen bu okullar birlikte düşünüldüğünde o yıllarda varlıklı aileler arasında Avrupaî terbiyenin muteber kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Necip Fazıl, 18 yaşındayken mühim bir olaya şahitlik eder. Millî Mücadele zaferle sonuçlanmış, 11 Ekim 1922'de Mudanya Mütarekesi ile savaş resmen sona ermiştir. Harbin komutanlarından Refet Paşa antlaşmadan sonra 19 Ekim 1922'de İstanbul'a gelir. Necip Fazıl, Millî Mücadele'nin kazanılmasının ve Refet Paşa'nın İstanbul'a girişinin halkta büyük bir coşku uyandırdığını nakleder, bütün İstanbul'un, Paşa'nın geçeceği yollarda bulunduğunu yazar (Kısakürek, 1998: 54). İstanbul'da bir müddet kalan Paşa, çeşitli temasları içinde Dârülfünûna da gelerek bir konuşma yapmıştır. Necip Fazıl, o yıllarda üniversitede öğrencidir. "Refet Paşa elinde bir Alman mecmuası bağırıp duruyor: Bakın şu mecmua ne yazıyor? Zaferin peşinden, Anadolu Hükümeti, kısa zamanda Cumhuriyeti ilân edecekmiş!.. Bu gidişin varacağı nokta burasıymış. Asla, asla efendiler, millî hükümet ve Türkiye Büyük Millet Meclisinin asla böyle bir niyeti yoktur!.." (Kısakürek, 1998: 55). Refet Paşa'nın bu açıklamaları, Millî Mücadele'yi yürüten kurmay kadro içinde cumhuriyet fikrinin henüz herkesçe kabul görmediğini gösterir. Ancak bir yıl sonra, asla diyerek karşı çıktığı rejim kurulduğunda Paşa'nın sözlerinin geçersiz kaldığı anlaşılacaktır. Burada önemli bir hususu belirtmek gerekir; Refet Paşa'nın cumhuriyet rejimine karşı olması, onu saltanat yanlısı olarak düşündürmemelidir. "(…) Refet Paşa'nın konuşmalarında saltanat kadar Cumhuriyet idaresine de muhalif olduğu gözlenmektedir ki, bundan da saltanatın kaldırılacağını bilmekle beraber, yeni idarenin cumhuriyet olacağını bilmediği anlaşılmaktadır." (Kaya, 2008: 113). Ayrıca onun konuşmalarında meşrutiyeti de tasvip etmediği ve meşrutiyet ile cumhuriyet arasında bir fark görmediği ortaya çıkar. O, Ankara'daki idare şeklini bu iki kavramdan bağımsız bir millet egemenliği olarak düşünmektedir. İstanbul'daki temaslarında buna değinmiştir; Dârülfünûnda ve Şehremanetinde aynı tarihte konuşmalar yapar.

> 21 Ekim'de Darülfünûn'da yapmış olduğu konuşmasında, "Saltanat-ı milliyenin tesisinden sonra zafer ve istiklâl kazanıldı." diyor ve yabancıların Anadolu Hükümeti'nde bir "cumhuriyet fikri" aradıklarını anladığını söylüyordu. Aynı konuşmada, meşrutiyetle

> cumhuriyet arasındaki farkı "Birisinin başında hanedan takip eden bir zat, diğerinin başında hanedan takip etmeyen bir zat vardır." şeklinde izah ediyordu. (…) Cumhuriyet yönetimi hakkındaki düşünceleri de "köhne bir fikir" olarak değerlendirdikten sonra, şunları söylemekteydi: "Bu fikirler bizden çok uzaktır. Zaten ben esas itibariyle cumhuriyeti memleketimizin bünyesi için daha zararlı görürüm… Bizim bulduğumuz usul başka. Bilâkis bu milletin bünyesine uygun vaziyettir. Bu milletin başına bu kadar belâdan sonra bir de cumhurreisi intihabı beliyyesini sokmaya ne lüzum var. Biz milletin hükümetini istiyoruz… Millî hakimiyetten ve millî saltanattan maksat budur." (*Vakit* 23 Teşrinievvel 1338'den aktaran: Akbulut, 2006: 24-25).

Cumhuriyetin millet egemenliğini sağlamayacağı görüşü, o yıllarda bu kavramın Türk siyasi kültüründe farklı algılandığını gösteriyor. Ayrıca Refet Paşa, cumhuriyeti savunanların millî egemenliğin tesisi dışında hedefleri olduğunu düşünmüş olabilir. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlandığı tarih ile cumhuriyetin ilanı arasındaki sürede ülkede bir rejim meselesinin ve tartışmasının olduğu, bunun Millî Mücadele'yi yürüten kurmay kadro arasında yaşandığı açıktır. Necip Fazıl'ın hatıratında şahit olduğu konuşmanın arka planında bu gerilim vardır. Ona göre cumhuriyet, bir millet egemenliği sağlamamaktadır.

Necip Fazıl, Refet Paşa'nın Dârülfünûndaki konuşması hakkında detaylı yorumlar yapmaz, dönemin siyasi eğilimi hakkında değerlendirmede bulunmaz ancak daha sonra Refet Paşa'nın gözden düştüğünü (Kısakürek, 1998: 55) yazar. Gözden düşmesinin sebebi cumhuriyetin ilanına ve sonrasında gerçekleştirilen siyasi icraatlara mesafeli duruşu olmalıdır. Birçok önde gelen isim gibi o da Millî Mücadele yıllarındaki söylem ile sonrasında oluşacak rejim arasındaki çelişkiler sebebiyle cumhuriyetten sonra etkisini yitirmiştir. Millî Mücadele'yi yürüten askeri kadro arasındaki görüş farklılığı, cumhuriyetin ilanından sonra somutlaşmış ve Millî Mücadele'de mühim görevler almış birçok komutan cumhuriyetin ilk yıllarıyla birlikte tasfiye olmuştur. Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat Cebesoy, Hüseyin Rauf Orbay ve Refet Bele gibi isimler cumhuriyetin ilk yıllarında Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasında yer almış ve parti Şeyh Sait İsyanı'ndan sonra kapatılmıştır. Bu durum onların tasfiyesinde belirgin bir sebep olmuştur. Ayrıca adı geçen kumandanların ortak bir özelliği orta sınıfların geleneksel tarihe bağlı kültürünü, kimliğini ve cemaat ruhunu paylaşan (Karpat, 2019: 184) insanlar olmalarıdır. Bu özelliklere sahip insanlarla, radikal şekilde modernleşme ve Batılılaşma yanlısı yeni rejim idarecilerinin bazı noktalarda çatışmaları kaçınılmaz olmuştur. İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olmasının ardından, tasfiye olan bazı isimler yeniden siyasette yerlerini alacaklar ama etkili ve belirleyici bir konum elde edemeyeceklerdir.

1923-1950 Arası Sosyal ve Siyasi Muhteva

Cumhuriyetin ilanı, Millî Mücadele sonrasında ortaya çıkan sınırlar üzerinde yeni bir devletin kuruluşudur. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme hamlelerinden kurumlar ve etkiler tevarüs ederek yeni bir rejim halinde tarih sahnesine çıkar. Ancak cumhuriyetin modernleşme hamleleri ilk yıllardan itibaren radikal değişiklikler şeklinde seyretmiş; hukuk, eğitim, kültür, sosyal hayat ve idarede devrimler gerçekleşmiştir. Edebiyat hayatı ve basın yayın faaliyetleri bu radikal değişimden etkilenmiştir. Kitaplar, dergiler ve gazeteler yirmili ve otuzlu yıllar boyunca büyük oranda rejim lehinde, inkılâpları öven ve sahiplenen, devletin görmek istediği makbul organlar şeklindedir. Edebiyatçılara verilen resmi ve gayriresmî görevler, kimi edebiyatçılarınsa bir görev almaksızın kendi isteğiyle yazdığı eserler edebiyatta bir inkılap kanonu oluşmasına neden olmuştur. Bu konuda Selçuk Çıkla, cumhuriyetin ilk yıllarında bazı kişi ve kurumların bir inkılâp edebiyatı kanonu oluşturma doğrultusunda çalışma yaptıklarını belirtir. Bunlar rejime bağlı yazar ve şairler, dönemin bazı siyasîleri, çeşitli yayın organlarının yöneticileri ile parti, hükümet, Halkevleri, Basın Genel Müdürlüğü gibi kurumlardır (Çıkla, 2007: 53). Ülkede devlet eliyle yapılan hukuki ve idari değişimlerin yanında kültürel ve zihinsel bir devrim gerçekleştirmek hedeflenmektedir. Yirmi yedi yıllık Tek Parti Dönemi'nde Atatürk ve İnönü

cumhurbaşkanlığı yapmıştır. Dönem bu isimler üzerinden iki kısım halinde incelenir. Ancak İnönü'nün cumhurbaşkanlığı yılları, İkinci Dünya Savaşı'na denk geldiği için bu da kendi içinde iki dönemdir. 1938 ile 1945 arası yıllar ve 1945'ten 1950'ye kadar geçen yıllar. İnönü döneminde, Atatürk dönemine göre bazı değişimlerin hissedildiği, bazı olgularınsa devam ettiği görülür.

> İnönü devri, toplumun aşırı ideolojik bir ortamdan daha ılımlı, doğal ve topluma daha yakın bir hayat şekline geçişini ifade eder. Ancak İnönü'nün bu ılımlılığı yanında laiklik ve kültür politikasında aşırı bazı hareketlerine de rastlanır. İnönü devrinin 1945'e kadar olan ilk kısmı İkinci Dünya Savaşı'nın sebep olduğu bunalımlardan etkilenmiş, ikinci kısım yani 1950'ye kadar olan süre ise çok partili demokrasiye geçiş mücadelesi içinde çalkalanmıştır. (Karpat, 2019: 162)

Necip Fazıl'ın tek parti yıllarıyla ilgili genel kanaati olumsuzdur. O, 27 yıllık dönemi, maneviyattan uzaklaşma ve işgalden kurtarılan ülkenin daha sonra başka belalara dûçâr edilmesi şeklinde değerlendirir. Rejimin Batılı değerleri referans alan uygulamalarına karşı çıkar.

> Kısakürek, Cumhuriyet dönemi modernleşmesini Tanzimat'ın bir devamı ama en sıkıntılı dönemi olarak görür. Ve bu çerçevede Mustafa Kemal Atatürk'e dolaylı, hatta müstear isimlerle yazdığı yerlerde direkt eleştiriler vardır. Genel olarak Kısakürek'in yazdıkları, CHP ve İnönü üzerinden Kemalist modernleşmeyi mahkûm eden bir literatür oluşturmaktadır. Kemalist modernleşmeyi "Türk'ün ruh kökünden, maneviyatından, mukaddesatından" bir uzaklaşma olarak görür. (Duran, 2015: 526)

Yazarın tek parti dönemine dair ilk anıları, henüz üniversite çağındaki yıllara aittir. Genç cumhuriyet, ilk yıllarında yurt dışına öğrenciler gönderme kararı alır. Gönderilenler arasında Necip Fazıl da vardır. Felsefe öğrenimi için Paris'e gider. Devlet bursuyla gittiği Paris'te öğrencilikle alâkası olmadan geçen bunalımlı aylar sonunda Türkiye'ye döner. Vapurla geldiği İstanbul'da ülkedeki devrimlerden biri olan şapka ile karşılaşır. Vapur rıhtıma yanaşırken herkesin başında şapka olduğunu fark eder.

> Garip şey!.. Herkes şapkalı… O sene Türkiye'de şapka kanununun çıkarıldığını biliyordu ama böyle bir manzara göreceğini ummuyordu. Şapkalar başlarda, bir İngiliz'in Hindû kavuğu giymesi gibi duruyor. İçten tepeye çıkma bir şey değil de, tepeden kafaya oturma… Develere de giydirseniz böyle olur. Bir Fransız muharriri "Türkler şapkayı ruhlarına değil, kafalarına geçirdiler!" diye yazmıştı. Ne doğru! Bu muydu Fransa'ya giderken denize fırlattığı fesin karşılığı?.. (Kısakürek, 2010: 39-40)

Şairin bu şeklî inkılâbı benimsemediği ve Türk insanına yakıştıramadığı anlaşılıyor. İnsanların şapkayla anormal görüntüsü bir kılık kıyafet detayı olarak kalmayacak, sonraları daha ciddi sorunlara yol açacaktır.

Cumhuriyetin ilanından itibaren yeni rejimin hedeflerine hizmet eden bir edebiyat ve kültür ortamı oluşmaya başlar. Necip Fazıl bu ortamın istisnalarından biridir. Onun ilk dönem eserlerinde sosyal içerikten uzak kalması, eserlerini kullanışlı metinler olmaktan korumuştur diyebiliriz. Adı duyulmaya başladıktan sonra dikkat çeken ve takdir edilen bir şair olmasına rağmen şiirleri, "inkılâpçı" bir içeriğe sahip olmadığı için bağımsız kalabilmiştir. Bununla birlikte edebî yönünün kuvvetli olması ona edebiyatın otorite isimleri arasında otuzlu yıllar boyunca ciddi bir saygınlık kazandırmıştır. Necip Fazıl bu saygınlığın neticesi olarak bir millî marş yazması teklifi aldığını nakleder.

Mehmet Akif Ersoy'un kaleme aldığı ve Millî Mücadele yıllarının hatırasını taşıyan "İstiklâl Marşı" 1930'lu yıllarda rejime bağlı kimi isimlerce beğenilmemektedir. Necip Fazıl yeni bir millî marş arandığından söz eder. *Ulus* gazetesi konuyla ilgili bir müsabaka açar ve konunun ilgilileri bu şiiri ancak Necip Fazıl'ın yazabileceğini düşünmektedir. Konu Necip Fazıl'a iletildiğinde şair, Mehmet Akif'e ve eserine hürmeti olduğunu ama içinde özel isim geçmemek şartıyla, kendi

anlayışına göre ve milletten aldığı heyecanı bir marş içinde billurlaştırmak isteğiyle teklifi kabul ettiğini söyler. Bunun üzerine müsabaka durdurulmuş ve Necip Fazıl millî marş olması niyetiyle "Büyük Doğu Marşı"nı kaleme almıştır. Şiir tamamlandıktan sonra Atatürk'ün onayına sunulacaktır ama Atatürk'ün hastalanıp bir süre sonra ölmesiyle millî marş değişikliği projesi iptal edilir. Şiir Necip Fazıl'a kalır, üstelik "Büyük Doğu" kavramı böylece ortaya çıkar (Kısakürek, 1998: 177-178). Bu ifade sonraki yıllarda Necip Fazıl'ın fikriyatını ifade edecek bir anlam kazanacaktır.

Necip Fazıl, yeni bir millî marş aranması konusundan *Bâbıâli* kitabında da bahseder. Şair burada "İstiklâl Marşı"ndan duyulan rahatsızlığın nedenini açıklar.

> Mehmed Âkif'in "İstiklâl Marşı" beğenilmiyor ve yerine bir "Millî Marş" yazdırılmak isteniyordu. Hatta *Ulus* gazetesi bu iş için bir de müsabaka açmıştı. Gaye açıktı: Âkif'in manzumesindeki İslâmî hava, sonu laisizmada karar kılan bir rejimin kaynağındaki heyecana, daha doğrusu maksada uygun sayılmıyordu. Yazana o zamanın parasıyle on bin lira mükâfat verilecek ve şiir Büyük Millet Meclisince kanunla kabûl edilecekti. (Kısakürek, 2010: 242)

Necip Fazıl, kendisine yapıldığını belirttiği teklife cevaben, mevcut rejim havası içinde birtakım şahıs pohpohlamaları uğruna şiirini alçaltmayacağını belirtir. Özellikle Falih Rıfkı Atay, şairin her şartını kabul edeceklerine dair teminat verir. Necip Fazıl, yazdığı şiirle ilgili olarak Mehmet Akif'in eserinde hoşa gitmeyen İslâmî havanın aslında "Büyük Doğu Marşı"nda gizli bir şekilde mevcut olduğunu söyler. "Nur yolu izinden git KILAVUZ'un!" mısraındaki kılavuzun herkesin anlayışına göre farklı isimler olabileceğini ama kendisinin bu kelimeyle Hz. Muhammed'i (s.a.v.) kastettiğini açıklar (Kısakürek, 2010: 242-243). Necip Fazıl, siyasi bir mesele olarak görülen marş hususunda, bunu değiştirmek isteyenlerle karşıt fikirlerde olmasına rağmen şiirde kendisini o denli kabul ettirmiştir ki marş ona yazdırılmak istenir. Hatıratında konuyla ilgili anlattıklarından bu anlaşılıyor.

Yeni bir millî marş talebiyle ilgili nakledilen bu olay hakkında birbiriyle çelişen bazı bilgiler görüyoruz. *Ulus* gazetesi, Necip Fazıl'ın da sözünü ettiği gibi bir müsabaka açmıştır ancak bu müsabaka gazetede bir millî marş yazımı müsabakası olarak ilan edilmez. 10 Kasım 1937 tarihli *Ulus*'ta "Pek yakında Türkiye Cumhuriyeti'nin 15. yıl dönümü için gazetemiz bir marş müsabakası açıyor. Güfte için 500 lira, beste için 1000 lira mükâfat vereceğiz." (*Ulus*, 10.11.1937: 1) denmektedir. 14 Kasım tarihli gazetede aynı müsabakadan tekrar bahsedilir, "Marş Müsabakamız" başlığıyla verilen ilanda müsabakaya katılacak güfte yazarlarının uyması gereken şartlar açıklanır (*Ulus*, 14.11.1937: 6). 11 Ocak 1938 tarihli gazetede ise "Marş Müsabakamız" başlıklı ilanın altında bu kez beste yapacak adaylar için uyulması gerekli bazı kurallardan söz edilir. İlanda şiirin adı "15'inci Yıl Marşı" olarak yazılır (*Ulus*, 11.01.1938: 4). *Ulus*'taki ilanlarda "İstiklâl Marşı" yerine geçecek bir şiirden söz edilmez. Cumhuriyetin 15. yılı için "15. Yıl Marşı" adlı bir şiir yarışması söz konusudur. Bu bilgilerle Necip Fazıl'ın bir milli marş müsabakasından söz ettiği pasajlar çelişmektedir. Ancak Necip Fazıl'ın şiiri yarışmadan sonraki yıl, 29 Mart 1939 tarihinde, *Yedigün* mecmuasında "Türk Millî Marşı" başlığıyla yayımlanır. Şiir daha sonra bazı değişikliklerle *Büyük Doğu*'da "Büyük Doğu Marşı" olarak tekrar yayımlanacaktır (Karaca, 2016). *Yedigün*'de çıkan şiirin adı, Necip Fazıl'ın hatıratını desteklerken *Ulus*'un ilanlarındaki ifadeler bir milli marş müsabakasının söz konusu olmadığını göstermektedir. *Ulus*'un açtığı yarışmanın resmî bir millî marş belirleme yarışması olmadığı görülüyor. Necip Fazıl'ın şiirinin *Yedigün*'de "Türk Millî Marşı" başlığıyla geçmesi, şiirin muhtevasından dolayı verilmiş yakıştırma bir isim olmalıdır.

1930'ların sonundan 1945'e kadar geçen yıllarda ülkedeki en önemli gündemlerden biri II. Dünya Savaşı'dır. Necip Fazıl hatırat kitaplarında bu olayla ilgili bazı değerlendirmeler yapar. Türkiye'nin savaşa girip girmeyeceği herkesin merak ettiği sorudur. Ülke, kendisiyle ilgisi olmayan bir savaşta taraf olmaya zorlanırsa ne yapacaktır, hangi tarafta yer alması gerekir, savaşa girme durumunda netice ne olabilir soruları halk arasında ve basında konuşulmaktadır. Necip Fazıl, 1941

yılında Almanların sınırlarımızda olduğu zamanda bir gazetede çıkan yazılarında Türkiye'nin savaşa girmesinin an meselesi olduğunu yazar (Kısakürek, 1998: 201). Bu konuda yanılan yazar, savaştaki taraflarla ilgili basın dünyasının tavrını nakleder. II. Dünya Savaşı'nda belli başlı üç ideolojinin varlığı söz konusudur: Almanya ve İtalya'nın temsil ettiği nazizm-faşizm, Batı Avrupa ve ABD'nin temsil ettiği demokrasiler ve Sovyetler Birliği'nin temsil ettiği sosyalizm. Necip Fazıl, bunların hepsinin basın hayatında destekçileri olduğunu belirtir.

> İkinci Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında Bâbıâli üç kampa bölümlü... Kendi tabirlerince "hak ve hürriyet cephesi" demokrasileri tutanlar, Nazilere yapışmaya kalkanlar ve Sovyetlere ümit bağlayanlar… Mistik şair, bu üç grubu, hava-civacılar, muhteris köleler ve dirilişsiz ölüm davetçileri diye vasıflandırıyor; bunlardan her birinin rakibinde keşfettiği marazın tek devasını İslâmiyet'te buluyor ve buna rağmen İslâm'ın zaferi noktasından, Batı âleminde faydalanılacak zaaf plânını elden kaçırmamak için biricik politikayı demokrasilere destek olmakta görüyor ve ona göre, çalakalem, yazıyor, yazıyor. (…) İngiliz, Alman ve Moskof sefaretlerinin kasaları boyuna işliyor ve Bâbıâli, deliğine para atıldıkça işleyen şarkı makinelerine denk, bunlara ait marşları habire çalıp duruyor. (Kısakürek, 2010: 248-249)

Savaş boyunca Bâb-ı Âli'nin tavrını ve Necip Fazıl'ın savaştaki taraflara bakışını gösteren bu değerlendirmeler II. Dünya Savaşı yıllarında basının halini özetler mahiyettedir. II. Dünya Savaşı döneminde gazetelerin yayın politikalarıyla ilgili yapılan tespitlere göre *Ulus* gazetesi hükümet yanlısıdır. *Akşam*, *Vatan*, *Yeni Sabah*, *Tanin*, *Son Telgraf*, *Vakit* ve *Tan* gazeteleri müttefik devletler tarafını desteklemiştir. Bunlar içinde *Tan* gazetesi özellikle Sovyetler Birliği lehinde yayın yapmıştır. *Cumhuriyet* ve *Tasvir-i Efkâr* ise mihver devletlerini desteklemiştir (Yavuz, 2016: 9). Necip Fazıl'ın değerlendirmesi burada bahsi geçen yayın organlarının tavrını büyük ölçüde açıklamaktadır. Buna göre Nazileri destekleyenler mihver devletleri yanlısıdır; Sovyetler Birliği'ni destekleyen yayın organı *Tan* gazetesidir; batılı demokrasileri destekleyenler ise Sovyetler dışındaki müttefik devletlerin yanlısı gazetelerdir. Necip Fazıl'ın, benimsemese de, demokrasiler dediği kapitalist devletler tarafını desteklemesi pragmatik bir yaklaşımdır. 1945'te Nazilerin kaybetmesiyle uluslararası siyasette iki ana eğilim oluşacak ve bu şekilde Soğuk Savaş yılları başlayacaktır. Necip Fazıl'ın savaş devam ederken demokrasiler tarafını bir taktik olarak destekler görünmesi, Soğuk Savaş yıllarında Batılı demokrasileri desteklemek şeklinde devam etmeyecek ama Sovyetler Birliği düşmanlığına dönüşecektir. Türkiye'deki sağ hareketlerin ortak düşmanı Sovyetler Birliği'ne yönelik kinin oluşmasında Türk sağını etkileyen en önemli isimlerden Necip Fazıl'ın katkıları büyüktür. Burada şunu da belirtmek gerekir ki II. Dünya Savaşı'na girmiş devletlerin temsil ettiği ideolojilerin hiçbiri Necip Fazıl'ın dünya görüşüyle uyumlu değildir. Buna rağmen yazarın, politika icabı demokrasiler tarafını tutmasının ne anlama geldiğini detaylıca açıklamadığı görülür. Batı demokrasilerinin temsilcisi devletlerin savaştaki galibiyetinin nasıl faydaları olacağı, Necip Fazıl'ın yazılarında etraflıca işlenmez; yazar bu bakımdan eleştirilmiştir.

> Ne yazık ki Necip Fazıl bu satırları ile açık bir tercih ortaya koymakla beraber; bu tercihin gerekçeleri, yaslandığı doneler hakkında hemen hiçbir yorumda bulunmuyor. Yani demokrasi ülkelerini savaşta desteklemekle, İslam adına hangi pratik ve pragmatik sonuçlar hasıl edecekti? *Babıâli*'de yer bulmayan bu tür gerekçelere, savaşa ilişkin yazılarında da rastlamak mümkün olmuyor. (Türinay, 1994: 148)

Türk basınını ve kamuoyunu 1940'lı yıllarda yakından ilgilendiren konulardan biri de *Tan* gazetesine yapılan baskındır. Bu gazete II. Dünya Savaşı yıllarında ve sonrasında oluşan siyasi vaziyet içinde Sovyetler Birliği'ne yakın duran ve bu yönüyle farklı kesimlerin hedefi haline gelen bir kuruluştur. Gazete 4 Aralık 1945'te baskına uğramış, matbaası kullanılamayacak hale getirilmiştir. Üniversite gençliğinin komünizm karşıtı hassasiyeti üzerine gerçekleşen olaydan sonra gazete faaliyetine son vermek zorunda kalır. *Tan*'ın o zamanki sahibi ve yazarı Zekeriya Sertel ve

gazetede yazarlık yapan eşi Sabiha Sertel, öfkenin hedefindeki kişilerdir. Saldırı yapıldıktan sonra basın, baskını yapan gençlere sahip çıkan ve olaydan memnuniyet duyan bir tavır ortaya koymuştur.

> Dönemin basını ve önde gelen yazarları için *Tan* gazetesi ve Serteller, Moskova ile iş birliği içindeki 'Kızıllar' ve 'vatan hainleri'dir. Bu nedenle, 4 Aralık 1945 günü *Tan* gazetesinin yayın hayatına son veren saldırıya herhangi bir tepki göstermeyen basın, olayı, "Gençliğin haklı tezahürü" olarak vermiştir. Basın, milli duygulara saldıran *Tan*'a gereken cevabı veren gençliğin, 'vakarlı', 'heyecanlı' bulduğu bu eyleminden duyduğu 'memnuniyeti' ve 'gururu' açıkça dile getirmiştir. (Acar, 2012: 9)

Necip Fazıl Kısakürek'in bu olaya bakışı, gazetenin böyle bir saldırıyı hak ettiği şeklindedir. Nitekim *Tan* gazetesi ona göre de son derece zararlı yayınlar yapan bir kuruluştur. Yazar olayla ilgili değerlendirmelerine iki anı kitabında yer verir. O, *Tan* baskınını, henüz bir yıla varmayan yayın hayatında *Büyük Doğu*'nun gençliğe aşıladığı bilincin iptidai şekilde de olsa aksiyon haline gelmesi olarak düşünmektedir. Ona göre *Tan* gazetesinde karargâh kuran komünizma, Anadolulu ve kökçü üniversite gençliğinin pençesine düşmüştür. Baskının hiçbir resmî ve ısmarlama sevk ve idareye bağlı olmadan gençliğin öz vicdanıyla yapıldığı kanaatindedir. Olay sırasında gençler *Büyük Doğu* idarehanesinin önüne gelerek tezahürat yapmış, Necip Fazıl'ı pencereye çağırarak konuşmasını çılgınca alkışlamışlardır (Kısakürek, 2010: 269). Necip Fazıl bu görüşleriyle *Tan* gazetesini basan insanlara kendisinin önceden bir talimatının olmadığını ama bu insanları *Büyük Doğu* dergisi vasıtasıyla fikren etkilediğini kabul etmektedir. İlginç bir şekilde zıt fikirlere sahip yazarlar bu olaya benzer tepkiler vermiş ve gazeteye yapılan baskını olumlu bir gelişme olarak değerlendirmiştir.

Necip Fazıl'ın olaydan önceki bir yazıdan dolayı oldukça üzüldüğünü anılarından okuyoruz. Aziz Nesin *Tan*'da yazdığı bir yazıda, Necip Fazıl'ın dindarlığıyla ilgili olarak mürşidi tarafından yönlendirildiğini belirtir; şairden ve mürşidinden istihza ve hakaretle bahseder (Kısakürek, 2010: 269). Necip Fazıl bu yazıdan kısa süre sonra gerçekleşen *Tan* baskınında milliyetçi ve mukaddesatçı üniversitelilerin matbaayı paramparça etmesini, bir süre önce ölen mürşidinin ruhaniyetinin tecellisi olarak yorumlar (Kısakürek, 1998: 232). Olay, Türkiye'nin savaş sonrası olası bir Sovyet tehdidi altında kalması üzerine oluşan komünizm karşıtı hassasiyetin, komünizm sözcüsü görünen *Tan* gazetesi üzerinde öfkeye dönüşmesidir. Necip Fazıl Türkiye'nin sonraki on yıllarında devam edecek komünizm karşıtlığının gelişmeye başladığı yıllarda etkin bir rol oynamıştır. Burada devletin de Sovyetler Birliği tehdidinden dolayı komünizme zararlı bir ideoloji olarak baktığını eklemek gerekir. Saldırıyı, tek parti iktidarının üniversite gençliği eliyle gerçekleştirdiği, Sabiha Sertel'in ifadesiyle 'hükümet basını' ve köşe yazarlarının kışkırtıcı bir rol oynadığı (Acar, 2012: 19) eleştirileri vardır. Zekeriya Sertel'e göre olayda hükümetin rolü olduğu kesindir. Sertel, baskının Cumhurbaşkanı İnönü'nün bilgisi dahilinde ve Başbakan Saraçoğlu'nun verdiği emirle polis tarafından tertiplendiğini ve yürütüldüğünü belirtir. Ayrıca göstericiler ve matbaaya saldıranlar arasında birçok sivil polisin olduğunu, saldırıyı onların yönettiğini, gösteriye katılan gençlerin ise üniversitedeki gerici ve faşist unsurlar olduğunu yazar (Sertel, 1968: 270-271). Necip Fazıl'a göre hiçbir resmî sevk ve idareye bağlı olmadan gelişen olay, Sertel'e göre iktidar eliyle yapılmıştır. Bu iki ismin olayı değerlendirmesinde dikkat çeken daha önemli fark, kullanılan kelimelerdir. Necip Fazıl, olaya karışan ve destek verdiği gençler için "Anadolulu" ve "kökçü" sıfatlarını kullanırken aynı kişiler Sertel tarafından "faşist" ve "gerici" olarak nitelendirilir. Bu ifadeler Türkiye'nin düşünce hayatındaki ayrışmayla ilgili mühim örneklerdir.

1940'lı yıllara dair anılardan dikkat çeken başka bir konu, şairin bağlı bulunduğu dergâhla ilgilidir. Necip Fazıl Kısakürek 1934 yılından itibaren Eyüp'te bulunan bir dergâha devam etmeye başlar. Burada şeyh olan Abdülhakim Arvasi ile tanışması, hayatındaki önemli olaylardan biridir. Şair, bu zâta büyük bir sevgi ve hürmet besleyecek, hayatını onun nasihatleri doğrultusunda şekillendirmeye çalışacaktır. 1943 yılında Necip Fazıl, mürşidinin gözaltına alındığını öğrenir. Gözaltından bir müddet sonra İzmir'e sürgün edilir. Sonunda milletvekili olan damadının

çabalarıyla serbest bırakılır. Ankara'ya getirilen Abdülhakim Arvasi burada vefat eder (Kısakürek, 1998: 219-220-221-222). 1925'te çıkan bir kanunla resmen kapatılan tarikat müesseseleri fiilen devam etmiş ancak bu olaydaki gibi zaman zaman takibata uğrayıp mensupları ve liderleri hakkında işlem yapılmıştır. Türkiye'de devlet ve toplum arasındaki gerilim sebeplerinden biri olan inanç kurumları üzerindeki baskı 1943'teki bu olayda da görülüyor. Katı laiklik uygulamaları ve kanunla kapatılmasına rağmen halkın dini eğiliminin neticesinde varlığını sürdüren tarikatlar cumhuriyet boyunca devam etmiş ve etkili olmuştur. Burada şu hususu belirtmek gerekir. Her ne kadar ilköğrenimini cumhuriyetten önce almış olsa da modern bir eğitimden geçmiş ve büyük oranda seküler basın-edebiyat çevresi içinden çıkan bir sanatkâr olarak Necip Fazıl'ın tarikata intisap etmesi, devletin kültür ve eğitim politikalarına göre istenmeyen bir sonuçtur.

1940'lı yılların siyasi kişilikleri arasında akla gelen ilk isim İsmet İnönü'dür. Anılarının sonraki yıllara ait bölümlerinde çok sayıda siyasetçiye yer verecek olan Kısakürek, İsmet İnönü'den de bahseder; onun cumhurbaşkanı olduğu döneme ait değerlendirmeler yapar. Ancak yazar, İnönü'den detaylı şekilde söz etmez; bazı semboller üzerinden onun durumunu nakleder.

> Anlattıklarına göre yerini aldığı zata ait, nerede ve ne şekilde heykel varsa o da aynını istiyor. Meramı Taksim âbidesinin arka plândaki ikinci, üçüncü adamlar kadrosundan çıkmak, başı doldurmak… Nitekim, işte banknotların üzerindeki eski resim de kaldırılmış ve yerine onun kellesi oturtulmuştur. Selefine "Ebedî Şef" unvanının yakıştırılmasına karşılık ona "Millî Şef" yaftası uygun görülmüş, fakat bu az gelmiştir. (Kısakürek, 2010: 255)

Yazar; İnönü'nün, Atatürk döneminden bazı sembolleri Atatürk'ün yerine kendisini koyarak yeniden kullanmak istediğini belirtiyor. İnönü kendini toplumda daha görünür kılmak ve iktidarını somut şekilde göstermek istemektedir. Devlet başkanına yönelik karizmatik bir imaj oluşturulmaya çalışılmaktadır. Necip Fazıl'ın değerlendirmesinde bu duruma açıktan bir tenkit görünmemekle birlikte satır aralarına sızan bir benimsememe tavrı anlaşılmaktadır. Yazar, İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı olduğu 12 yıl boyunca devam eden icraatı hakkında yorum yapmaz; hatırat kitaplarında kırklı yıllara ait sosyal ve siyasi konulara yer vermesine rağmen İnönü'den yukarıdaki alıntı ve birkaç anekdot dışında bahsetmemesi dikkat çekicidir.

1940'lı yılların siyaset ve ülke gündeminde en önemli konularından biri Demokrat Partinin (DP) kuruluşudur. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içinde *dörtlü takrir* sonucu ortaya çıkan muhalefet, ayrı bir partinin başlangıcını oluşturmuş ve DP 1946'da kurulmuştur. Çok partili hayata bu defa kesin olarak adım atılır. Ülkenin çok partili hâle gelmesinde II. Dünya Savaşı sonrası dünya şartlarının ve ülke içinde tek partiden duyulan rahatsızlığın etkisi vardır. Yeni parti kurulmuştur ama ana kadrosu daha önce CHP'de görev almış isimlerdir. Necip Fazıl Kısakürek, DP'nin ana kadrosunun bu özelliğinden dolayı partiye ilk zamanlarında mesafeli yaklaşır.

> Muvazaa partisi!.. Peşin bir pazarlık ve danışıklı dövüş işi olmasa bile, tabiatten, yaratılıştan muvazaa eseri olmaya mahkûm… Aynı kök ve ana gövdeye bağlı dallar arasında, biri şifalı, öbürü zehirli iki zıt meyva ve her birinin kendi verimini öbürüne karşı müdafaa imkân ve istidadı hayâl edilemez. (Kısakürek, 2010: 286)

Partinin kuruluşunda bunları düşünen yazar, birçok DP'liye karşı menfi fikirler besler. Sonraki yıllarda eleştirmekle birlikte irtibat kuracağı az sayıda isimden biri, parti kurulduğunda pek tanınmayan ama 1950 Genel Seçimleri sonunda başbakanlığa gelecek olan Adnan Menderes'tir.

1940'larda gerçekleşen başka bir siyasi atılım bu kez Necip Fazıl Kısakürek'ten gelir. 1949 Haziran'ında *Büyük Doğu* dergisiyle aynı adı taşıyan bir cemiyet kurar. Büyük Doğu Cemiyeti, kurulduğunda kendini bir parti olarak ilan etmez ama siyasi partiye evrileceğinin işaretleri muhtevasında ve hedeflerinde görülmektedir. Cemiyet çeşitli illerde şubeler açar. Anadolu'nun büyük mukaddesatçı kitlesini etkileme potansiyeline sahip olan cemiyet, Necip Fazıl'ın öncülüğünde toplumsal ve siyasal bir hareket olarak planlanmıştır. Ancak çeşitli nedenlerle 1951 yılında kendini

fesheder. Necip Fazıl, Büyük Doğu Cemiyetini yıkan sebepleri kendi zaviyesinden açıklar. Bunlar kadro zaafı ve kurmay heyeti yoksunluğudur; Necip Fazıl bunun yanında kendisinin, Müslümanların gözünde küçük düşürülmesi için tertiplendiğini söylediği kumarhane baskınından söz eder. Yazar bu olayı komplo olarak değerlendirir ve komployu, "hürriyet" narasıyla gelip CHP'ye taş çıkartacak derecede yalan dolanda mütehassıs insanların kurduğunu belirtir (Kısakürek, 2010: 301). Yeni iktidar olan DP'li bazı kişileri kasteder. Kumarhane baskınıyla ilgili suçlayacağı başka bir kişi Ahmet Emin Yalman olacaktır.

Anı kitaplarında sosyal hayatın bir parçası olarak edebiyat ve basına dair olaylara ve görüşlere de rastlanır. Türk edebiyat ve basın hayatı üzerine anılarını kaleme aldığı *Bâbıâli* kitabında birçok şair ve yazara yer veren Necip Fazıl, edebiyat ve basın hayatından rahatsızlık duymaktadır. Tanınmış bazı edebiyatçıların kişilikleri ve eserleri hakkında zaman zaman ağır eleştiriler yapar. *Bâbıâli*'nin sayfalarına hâkim olan düşünce, eleştirilen bu isimlerin pek çoğunun aslında köksüz ve Batı taklitçisi zayıf insanlar olduğu şeklindedir diyebiliriz. Necip Fazıl'a sırasıyla "genç şair", "mistik şair" ve "sabık şair" unvanlarını veren bu sanat ve basın çevresi, onun gözünde sahte tiplerin bolca bulunduğu bir alandır.

> Dünya çapında fikir, sanat adamı çıkmadığı gibi, ahlâken de güvenilir, topluma müspet yönde model olacak yapıda insanlar çıkmamaktadır. Orası, Batı değerlerinin egemen olduğu, bir sosyal çürüme merkezidir. Necip Fazıl, Türkiye'deki kültür ve değerler dünyasından sapma ile Batı medeniyeti doğrultusundaki değişmenin kaynağı olarak, Bâbıâli'yi görmektedir. Çünkü, yazar, şair, sanatkâr, müzisyen, ressam vb. kültür ve sanat adamlarının kümelendiği yerdeki yöneliş, bütün toplumu etkilemektedir. Ülke çapında, olumlu yönde bir değişim olacaksa, bu öncelikle Bâbıâli'de müsbet bir gelişme ve dönüşümle olacaktır. (Arabacı, 2014: 127)

Bu tespitler, Necip Fazıl'ın ülke için zararlı gördüğü sosyal gidişatın önemli bir sebebinin sanat ve basın çevresi olduğunu göstermektedir. Yazarın bu çevreye yönelik değerlendirmeleri, kendisi de o çevrenin içinde edebiyata ve yayıncılığa adım attığı için ve Bâbıâli adını verdiği gazetecilik, dergicilik, yayıncılık ve edebiyat merkezini on yıllar içinde bizzat tanıdığı için dikkate değerdir. Onun tanıklığı; Türk basınının ve edebiyat hayatının, dönemi içinde cesur bir eleştirisini sunar.

1950 Sonrası Sosyal ve Siyasi Muhteva

1950 yılı Türkiye tarihinde bir dönüm noktası olarak birçok incelemenin başlangıç zamanı olarak kabul edilir. 14 Mayıs 1950 yılındaki genel seçimler sonunda 27 yıl süren tek parti dönemi sona ermiş ve Demokrat Parti iktidarı başlamıştır. 10 yıl sürecek bu iktidar dönemi, yine büyük dönüm noktalarından sayılan 27 Mayıs 1960 tarihindeki askeri darbeyle sona erer. Necip Fazıl Kısakürek'in DP iktidarı yıllarında bu partiye fazla değilse de Başbakan Adnan Menderes'e karşı olumlu bir bakışı vardır. Birçok yönden eleştirilen tek parti yıllarından sonra DP iktidarı, ülke genelinde iyimser ve umutlu bir havanın oluşmasını sağlamıştır. Kısakürek'in bu partiye bir nebze yakınlığı, partinin, şairin ideallerine uygunluğundan değil, 1950 öncesine karşı duyulan karşıtlığın sonucudur. DP'nin ve Menderes'in Necip Fazıl Kısakürek tarafından kısmen benimsenmesinde bu partinin dine yaklaşımı da etkili olmuştur. Her ne kadar partinin ileri gelenleri daha önce tek parti yıllarında milletvekilliği yapmış olsalar da DP'yle birlikte halkın inanç hassasiyetlerine karşı 1950 öncesine göre daha iyi durumdadırlar. DP, dindar kitlelerle görece iyi ilişkilere sahiptir, bununla birlikte laiklik uygulamalarını tek parti yılları kadar sert olmadan devam ettirirler. "Demokratlar iktidara geldikten sonra, CHP'nin dinî duyguların ifadesi üzerindeki kısıtlamaları gevşetme ve Müslüman halkın duygularına ödün verme siyasetini sürdürdüler ama bir yandan da laiklik aleyhtarı eğilimlerle mücadele ettiler." (Zürcher, 2018: 270). Aslında çok partili siyasi hayat 1946'dan sonra kalıcı hale gelince CHP'nin de önceki yıllara göre dindar kesimlerle olan mesafesini azaltmaya çalıştığı görülür; bu kitlelerden oy alabilmek için böyle bir politikaya gider. Ancak bu politika

iktidarda kalmaya yetmeyecektir; partinin icraatları ve uzun yıllar içinde oluşan imajı ilk serbest seçimde partiyi iktidardan indirir. Necip Fazıl Kısakürek iki partinin bu durumu karşısında DP'ye ve Menderes'e yakın durur.

Yazarın anı kitaplarında sosyal ve siyasi konuların en çok işlendiği dönem 1950 sonrası yıllardır. Çok partili hayatın getirdiği imkanlar ve Necip Fazıl'ın etkisinin artması onu sosyal ve siyasal hayatın içine daha fazla çekecektir. Bu durum sadece ellili yıllarla sınırlı kalmamış, vefatına kadar sürmüştür. Ellili yılların anılarında bahsi geçen önemli olaylardan biri Malatya Hadisesi olarak bilinen ve Necip Fazıl dahil birçok kişinin hapse girmesine neden olan suikast girişimidir. Olay *Vatan* gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman'a 22 Kasım 1952'de Malatya'da gerçekleştirilen silahlı saldırıdır. Başbakan Adnan Menderes'in Malatya'da bulunduğu bir zamanda yapılan saldırıda Yalman yaralı kurtulur ancak olay Türkiye'de büyük bir yankı yapmıştır. Saldırının faili Hüseyin Üzmez dört gün sonra yakalanır. Üzmez, olayla ilgili yazdığı kitabında Necip Fazıl'ın ve *Büyük Doğu*'nun, üzerindeki etkisini detaylıca anlatır. Suikasttan sonra polise teslim olduğunda neden vurduğu sorulur. Üzmez, Yalman'ın Yahudi dönmesi olduğunu, ülke İstiklal Harbi'ndeyken Amerikan mandası istediğini, doğu isyanını körüklediğini, 1925'te İstiklal Mahkemesi'nde yargılandığında Yahudi olduğunu itiraf edip yaptıklarının ırkî cibilliyeti gereği olduğunu söylediğini, Atatürk'e kendisini affetmesi için yalvardığını ve güzellik yarışması düzenlediğini anlatır; eylemini bu nedenlerle gerçekleştirdiğini açıklar. Bu bilgileri *Büyük Doğu*'dan edindiğini belirtmek için "Necip Fazıl'ın *Büyük Doğu*'sunda okuya okuya ezberlemiştik." der (Üzmez, 1996: 159). Necip Fazıl, olayın kendisiyle ilişkilendirilmesinden endişe duymaktadır ve korktuğu başına gelir. Olayın üzerinden çok geçmeden Malatya Hadisesi sebebiyle, o sırada başka bir nedenle hapisteyken hakkında yeni bir tutuklama kararı çıkarılır ve Malatya Hapishanesi'ne sevk edilir (Kısakürek, 2018: 83). Kamuoyunda ve savcılık nezdinde *Büyük Doğu*'daki yayınların, suikastçıyı azmettirdiği görüşü hakimdir. Bu görüşe delil sayılabilecek birçok yayın yapılmıştır. Necip Fazıl Kısakürek, Ahmet Emin Yalman'a yönelik oldukça ağır ve Yalman'ın şahsiyetini de hedef alan yazılar kaleme almıştır. Ona yönelik hakaret sayılacak ifadeleri vardır. 25 Kasım 1949 tarihli "Çıfıta Cevap!" başlıklı yazıda Yalman'ın Müslüman Türk memleketinde konuşamayacağı, onun bir dönme olduğu ve Sabatay Sevi'nin zakkum kanını taşıdığını yazar. Ayrıca İstiklâl Harbi'nde Amerikan mandasını savunduğu için Yalman'ın vatan haini olduğunu söyler. Bunlar yanında bahsi geçen yazıda daha başka hücumlar ve hakaretler vardır. Ayrıca yazının sonunda Yalman'a yönelik bir tehdit olarak algılanabilecek ifadeler geçer. "Elverir ki bir zamanlar, muazzez ve mübarek bir soydan gelen *Ehl-i Sünnet* gazetesinin ismet ve nezaket örneği sahibine yaptığın ve bütün zayıf Müslümanlara tevcih ettiğin gibi, hakikatte bize değil, Allah'a ve Resûl'üne düşman olan suikastçı kalemini (*Büyük Doğu*) ya yöneltmek cesaretini göstermeyesin ve hesabını görecekleri güne kadar menfur ve melûn köşende "sus, pus" oturasın!.. Sen bilirsin, tercih hakkını sana bırakıyoruz." (Kısakürek, 1992: 121-124). 23 Şubat 1951 tarihli "Ahmet Emin Yalman" başlıklı yazıda ise "dönmelere başkanlık, masonlara çığırtkanlık vazifesiyle mükellef" saydığı Yalman'ı "din, mukaddesat, Türklük ve birlik düşmanı" (Kısakürek, 1992: 125) olarak nitelendirir. Doğrudan hakaret içeren bir başlığa sahip yazısı 30 Mart 1951 tarihli "Deyyus!" yazısıdır. Necip Fazıl bu yazıda hakaretlerine devam eder ve kendisine yönelik kumar komplosunun tertipleyicisi olarak Yalman'ı gösterir. Onun irtica yalanı uydurduğunu, Konyalı Müslümanlara iftira attığını belirtir. Yalman'ın hüviyet ve mahiyetini teşhir edeceğini söyleyen yazar, onda zerre miktar haysiyet varsa intihar etmesi gerektiğini söyler (Kısakürek, 1992: 126-127). Malatya Hadisesi'nin olduğu 1952 yılındaki yayınlarda ise günlük olarak çıkan *Büyük Doğu* gazetesinde tehdit sayılacak ifadeler daha da artacaktır. Gazetenin 20 Haziran 1952 tarihli sayısında "Beynelmilel Münafık Yalman'a" başlıklı bir yazı yer alır. Abdurrahman Şeref Laç imzalı yazıya göre Yalman; DP, Türk'ü Allah'a yaklaştırdıkça bu partiye diş bilemeye başlayan biridir. Biri Anadolu'da Allah dese irtica yaygarası koparmaktadır, Menderes irtica yok dediğinde ona tavır almıştır. Yazıda ayrıca Yalman'ın masonluk, Yahudilik ve kozmopolitlik emrinde biri olduğu belirtilir, onun Amerikancı olduğu söylenir. Tehdit sayılacak ifadeler de görülür. Yalman'a hitaben: "Evet, senin tâbir ve ikrarınla, biz,

senin boynuna kement atan "cellâd" olacağız." ve "Bizden kork ve korkundan geber." cümleleri yer alır (Laç, 20.06.1952: 1 ve 5). Ahmet Emin Yalman'dan birçok yerde "Vatan satıcısı" olarak bahsedilir. 9 Temmuz 1952 tarihli gazetede yer alan bir haber *Vatan*'ın düzenlediği güzellik yarışmasıyla ilgilidir. Büyük öfkeye neden olan yarışmayla ilgili haberde bir de fotoğraf yayınlanır. Yazının sonunda: "Biz de resmen ve alenen taahhüd ediyoruz ki Türk kızlığına edilen bu iftiranın intikamını nasıl alacağımızı pek yakında göreceksiniz!!!" yazar (*Büyük Doğu*, 09.07.1952: 1). 2 Ağustos 1952 tarihli gazetede Abdurrahman Şeref Laç bu kez savcıyı görece çağırır; Yalman'ın, kamuoyunu telaşa ve heyecana sevk eden, milli menfaatlere müthiş zararlar verecek mahiyette yazılar yazdığını belirtir. Bunun bir suç olduğunu ekler (Laç, 02.08.1952: 1). Gazetenin ağustos ayındaki bir başka sayısının okuyucu mektuplarına yer veren sütunundaki mektuplardan biri gazeteyi zor durumda bırakacak niteliktedir. N. Turgut Özdemiroğlu imzalı, Malatya'dan gönderilmiş mektupta Yalman'a hitaben "Yalnız şuna şaşıyoruz, nüfusu 1 milyonu aşkın bir Türk şehrinde nasıl yaşıyor, nasıl yaşatılıyorsun, hayret!" ifadeleri geçer (Özdemiroğlu, 12.08.1952: 3). Görüldüğü gibi *Büyük Doğu*'nun yayınlarında basın yoluyla tehdit ve hedef gösterme sayılacak ifadeler çokça yer almıştır.

Vatan gazetesi ise suikast olayının ardından Necip Fazıl Kısakürek'i zan altında bırakacak haberler yapar. Gazetenin 25 Kasım 1952 tarihli sayısındaki bir haberde Malatya Hadisesi'yle ilgili tahkikatın İstanbul'a da intikal ettiği ve aralarında Büyük Doğucu bazı önemli isimlerin de bulunduğu kişilerin tutuklanmasının beklendiği yazılır. Aynı haberde Necip Fazıl Kısakürek'in, demokratik nizamın müsamahakârlığından yararlanarak *Büyük Doğu* isimli bir gazete çıkardığı ve zararlı yayınlar yaptığı anlatılır. *Vatan* gazetesine göre *Büyük Doğu*'nun yayınları mürteci zümreleri Ahmet Emin Yalman aleyhine sürekli tahrik etmiş, onun öldürülmesi gerektiğini bu zümreye telkin etmiştir. Neticede Malatya'da bu tahrikler karşılık bulmuş ve suikast gerçekleşmiştir (*Vatan*, 25.11.1952: 5). *Vatan*, olayın ardından günlerce konuyu gündemde tutar ve Necip Fazıl Kısakürek'in suikastta rolü olduğunu ispata çalışır. 3 Aralık 1952 tarihli sayıda Necip Fazıl kastedilerek "Sahte mürşit suikastı nasıl tahrik etmişti?" (*Vatan*, 03.12.1952: 5) başlıklı bir haber yayınlanır. Ertesi günkü sayıda ise "Necip Fâzıl'ın Tevkîfi Lâzımdır" başlıklı bir haber yer alır. Başlığın altında "Bir hukuk bilgini, sahte mürşidin suikast hadisesindeki hukuki durumunu belirtiyor." cümlesiyle Necip Fazıl'ın tutuklanması gerektiği üzerine yayın yapılır (*Vatan*, 04.12.1952: 1). Neticede yazar, olayla fiilen hiçbir ilişkisi olmamasına rağmen tutuklanır.

Malatya Hadisesi'nin arka planında, *Vatan* gazetesi sahibi ve başyazarı Ahmet Emin Yalman'ın faaliyetlerinin milliyetçi ve mukaddesatçı çevrelerin büyük tepkisini çekmesi yatmaktadır. Basında da *Büyük Doğu* ve *Vatan* gazeteleri arasında ciddi bir gerilim vardır.

> *Büyük Doğu*, kısa bir zaman içinde Bâbıâli'nin "efe gazetesi" olur; düşmanlarının başında ise Ahmet Emin Yalman'a ait "*Vatan*" gazetesi vardır. Yahudi-Dönmelerin iş gördüğü bu tezgâhın, Türk ruh ve ahlâkını bozmayı hedef tutucu bir gâyeyle bir güzellik müsabakası tertiplemesi üzerine, gazetesinde karşı bir kampanya başlatır ve tirajı 80 bin olan *Vatan* gazetesini, gazete bayilerinde satılamaz hâle getirir. (Ak, 2016: 108)

Necip Fazıl'ın basındaki bu etkisi, cesur ve polemikçi bir ses olması, onu hadisenin içinde göstermiştir. Necip Fazıl'ın düşüncelerinden ve yayın politikasından rahatsız olanlar için bu olay büyük bir fırsat olur. Yazar defalarca girdiği hapse bir kez de bu olay yüzünden girer.

Ahmet Emin Yalman'a yönelik suikast girişimi, Türkiye'de çok partili dönemin ilk yıllarında yaşanan siyasi bir olaydır. Ülkede ezici çoğunluğa sahip muhafazakâr kitlelerle çağdaşlık taraftarı Batıcı çevrelerin, basının sembol bir ismi üzerinden karşı karşıya gelmesidir. Hadise, cumhuriyet tarihi boyunca "irtica tehdidi" söyleminin dile getirildiği çok sayıdaki olaydan biri hâline getirilmiştir. Adnan Menderes'in başbakan olarak muhafazakâr çevrelerle arasının iyi görünmesi, meseleyi daha dikkat çekici hale getirir.

> 1951 yılının ilk aylarından itibaren mukaddesatçı kitleye yakınlık gösteren Adnan Menderes'i çevrelemek için çaba gösteren irtica yaygaracıları, nihayet netice devşireceği bir imkan kazanır. Onlara göre, suikast, Yalman'ın şahsında Türk inkılâbınadır! Atatürk ilkelerini, çağdaş uygarlığı ve özgürlüğü hedef tutmaktadır! Dizginleri gevşetilen gericiliğin nerelere kadar varacağını gösteren canlı bir misaldir! (Ak, 2016: 111)

Tan gazetesine yapılan saldırıda komünizm karşıtı hassasiyet söz konusuyken burada liberal görüşlere sahip, ABD ile ilişkileri olan bir gazeteci hedef alınmıştır. Necip Fazıl'ın *Tan* ve *Vatan* gazetelerine muhalefeti sol ve komünizm karşıtlığı yanında, zararlı olduğunu düşündüğü başka fikir ve girişimlere de yazılarıyla tavır aldığını gösteriyor. Her iki olaya karışan gençlerin Necip Fazıl'ın yazılarından ve yönettiği *Büyük Doğu*'daki diğer yazılardan aldıkları motivasyon, yazarın okurları üzerindeki etkisinin kanıtıdır. Ancak bu etkinin olumsuz sonuçlara yol açtığına dair bir değerlendirme vardır. Necip Fazıl ve yönettiği *Büyük Doğu*'nun dili, provokatif, kitleleri harekete geçirecek kadar kışkırtıcı ve şiddet dolu olmasıyla eleştirilmiştir ve *Tan* Gazetesi Baskını ile Malatya Hadisesi'nin, bu dil ve üslubun en ses getiren neticeleri olduğu (Üstün, 2011: 81) düşünülmektedir.

Ellili yıllardaki dikkat çekici olaylardan biri de Ticanîlik tarikatının eylemleridir. Grup, adını ilk kez 1949'da Türkçe ezan uygulaması devam ederken Meclis'te Arapça ezan okuyarak duyurur. Daha sonraları Atatürk heykellerini tahrip etmeye başlamışlardır. Ticanî lideri Mehmet Pilavoğlu ve müritleri heykellere yönelik eylemlerin ardından mahkûm olurlar, Necip Fazıl Kısakürek ile bir müddet aynı hapishanede kalmışlardır. Necip Fazıl bu şahısla ve tarikatıyla ilgili görüşlerini hatıratında anlatır. Yazarın Ticanîlerle ilgili kanaatleri olumsuzdur. Hapishanede gördüğü bu kimseleri, başta İlahî hudut olmak üzere had ve hudut inceliği tanımayan şaşkınlar, batıl şekilde kendi kendilerinden geçmiş sapıklar, korkunç derecede bilgisiz, anlayışsız ve zevksiz insanlar olarak vasıflandırır. Bu insanlar yüzünden o zamanın din düşmanlarına birtakım yalancı kıyas unsurları verildiğini düşünür. Yazar bu görüşlerine rağmen onların yıllarca hapis cezasına çarptırılmasına üzülmektedir. Necip Fazıl, onlarla arasındaki büyük idrak farkına rağmen ne de olsa "Allah" diyen bu gruba karşı daha önce gazetede yaptığı "Halk Partili Ticanîler mahkûm oldu." şeklindeki haberden dolayı cezaevinde tanıştığı Ticanîlerden af dilemiştir (Kısakürek, 2018: 189). Ticanîlerin Halk Partili olduğuyla ilgili başlık oldukça ilginçtir. Atatürk heykellerine saldırmış insanların CHP ile alâkası anormal görünen bir durumdur. Ancak durum CHP'nin, 1950 seçimleri yaklaşırken DP'ye gideceği görülen mütedeyyin vatandaşların oylarını alabilmek için yaptığı pragmatik hamlelerden biridir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, bu türden hamlelerden biri olarak seçimlere yakın günlerde Ticanî tarikatıyla iş birliği yapıldığından bahseder (Karaosmanoğlu, 2018: 160). Olay, siyasi partilerin seçimlere giderken seçmenleri etkilemek için başvurduğu tipik taktiklerden biridir.

Malatya Hadisesi ve Ticanî tarikatının eylemleri birlikte düşünüldüğünde DP iktidarının ilk yıllarında inkılâpçı ve laik çevreleri endişelendiren bir ortamın meydana geldiği düşünülebilir. Nitekim dini temelli görülen bu olaylar, laik rejimi tehdit altında gösteren bir zannın oluşmasına zemin hazırlamıştır. Olaylar uzun süreye yayılmamış ve münferit kalmışsa da sembollere yönelik saldırılar olmasıyla rejim açısından tehlike olarak değerlendirilmiştir. Necip Fazıl Kısakürek bu iki olayı başka bir açıdan değerlendirir. Ona göre olaylar inançlı insanları zor durumda bırakmıştır. "Bizim idare etmediğimiz ve tanımadığımız gençler, Ahmet Emin'i öldürmeye kalkarak bu davâyı ve onun zafer talihini bir an için zedelediler. Pilâvoğlu'nun idare ettiği insanlarsa, kendisinin bilgisi ve emri altında veya değil, zatiyle günahsız ve mes'uliyetsiz birtakım tunç parçalarına saldırıp, görülmemiş kanunlar çıkmasına sebep oldular." (Kısakürek, 2018: 193). Sözü edilen görülmemiş kanun, heykelleri tahrip sonrası ihdas edilen Atatürk'ü Koruma Kanunu'dur.

Yazarın ellili yıllarla ilgili anılarında DP önemli bir yer tutar. Necip Fazıl Kısakürek'in DP ile ilişkileri kişilere göre farklılıklar göstermektedir. Yazar bu partiyi, önceki devreye göre daha iyi görmekte ama ideal bir hareket olarak düşünmemektedir. Partideki birçok şahsiyet hakkında görüşleri olumsuzdur. İki önemli isimden Celal Bayar'a karşı menfi iken Adnan Menderes'e karşı

müspettir. *Büyük Doğu*'nun 1952'de gazete olarak çıkıp bir müddet sonra kapatılmasına sebep olan hadise, Necip Fazıl'ın, devletin zirvesindeki bu iki isimle ilgili kanaatinin altındaki nedenlerden biridir. Menderes'in desteğindeki gazete yayın hayatına devam ederken Ankara'ya çağırılan Necip Fazıl, DP'li siyasetçi Samet Ağaoğlu'ndan gazeteyi kapatması talimatı alır. Bunun bir politika icabı olduğu söylenir. Necip Fazıl, Başbakan Menderes'in desteğine rağmen iktidardan birinin kendisinden gazeteyi kapatmasını istemesinin arkasındaki kişiyi fark eder. *Büyük Doğu*'nun kapanmasını isteyen kişi Cumhurbaşkanı Celal Bayar'dır. Kısakürek'e göre "DP kumaşının baş yaması" olan Celal Bayar, "kumaşın asli dokusu olması gereken" Menderes'e emir vermiş ve "gericinin sesinin kesilmesini, ona yardımdan vazgeçilmesini" istemiştir. Necip Fazıl hadiseyi naklettikten sonra DP'nin işleyişiyle ilgili mühim bir yorumda bulunur. Bayar-Menderes ikilisi arasındaki iktidar çekişmesi hakkında Menderes'in, iktidarın en başından beri Bayar'a "ya sen ya ben" demesi gerektiğini ama bunu diyemeyip iradesini Bayar'a teslim ettiğini belirtir. Menderes'in her uyarıda boyun eğdiğini söyleyerek onu eleştirir (Kısakürek, 2010: 308). Necip Fazıl'ın Celal Bayar'la ilgili menfi düşüncelerine sebep olacak başka bir olay bir vekiller heyeti toplantısında yaşanmıştır. Tevfik İleri'nin naklettiği bu olay Tevfik İleri ve Celal Bayar arasında geçen bir konuşmadır. Tevfik İleri "kendi gençliğimiz" dediği kitleyi hükümet olarak boğmalarının yanlış olduğundan söz eder. Bu gençliğe sahip çıkılması gerekliydi diyerek gençliğin CHP'ye karşı varlığının öneminden bahseder. Bunun üzerine Bayar sözü edilen gençliğin CHP'ye karşı olduğu her noktada CHP ile beraber olduğunu söyler. Necip Fazıl DP'yi yıkacak olan şeyin, onun aslî kumaşıyla baş yaması arasındaki tezat olduğunu söyler (Kısakürek, 2010: 315). Aslında Celal Bayar ve Necip Fazıl Kısakürek arasında daha önceki yıllarda olumlu denebilecek birkaç temas olmuştur. Bunlardan biri, yazarın 1936 yılında 16 sayı çıkardığı *Ağaç* dergisidir. Dergi Bayar'ın desteğiyle çıkmıştır. 1943 yılında ise *Büyük Doğu* çıkmaya başlayınca Necip Fazıl, Celal Bayar'a, "Aksiyonumuzu kendisine bağlayacağımız bir devlet adamı aramaktayız." der ve ona Büyük Doğu davasının siyasi liderliğini teklif eder. O dönem 60 yaşında olan Celal Bayar, cevap olarak siyasi hayatını bitirmiş bulunduğunu söyler. Oysaki iki yıl sonra Demokrat Parti'yi kuracaktır (Yürekli, 2014: 678-679).

Bayar, Necip Fazıl'ın faaliyetlerine engel çıkarırken Menderes'in destek verdiği görülür. Ancak Başbakan'ın, Necip Fazıl ve *Büyük Doğu*'ya yönelik alâkası ve destekleri sürekli değil, düzensizdir. Yazar, Menderes'i *Büyük Doğu* fikriyatına hizmet edecek bir vaziyete getirmeyi hedeflemiştir. Menderes'in iktidarda olması, bir fırsat olarak düşünülmüş de olabilir.

> Necip Fazıl'ın gözünde Menderes, "bu vatanın şiddetle muhtaç olduğu ve en hassas dakikada başında bulduğu ender zekâ ve ruhlardan biridir!" Onu Demokrat Partiden ayrı tutar ve büyük bir inkılâp hareketinin hasretini, Menderes'in şahsiyetine bağlı görür. Menderes'e bağlı bu politikasının, kendisinin Menderes tarafından kullanıldığı şeklinde yorumlanmasına kıymet vermez. Muhatabını kendi davâsına çekmek maksadıyla ciltler dolusu yazı kaleme alır. (Ak, 2016: 107-108)

Aslında Adnan Menderes, Necip Fazıl Kısakürek'in özlemini çektiği ve uğrunda çabaladığı ideallere yakın biri değildir. Bununla birlikte onun tek parti yıllarını bitiren partinin başbakanı olması ve ülkedeki mütedeyyin insanlara yakın bir politik imaja sahip olması, Necip Fazıl'ın gözünde Menderes'i değerli yapmış olmalıdır. Ayrıca icraatının ilk yıllarında başarılı işler çıkardığını da söylemek gerekir. (Bütün icraatı içinde bilhassa ezanın aslî haline döndürülmesi Menderes'e büyük bir itibar kazandırmıştır.) Yazarın Menderes tarafından kullanıldığı düşüncesi ise eksiktir. Nitekim bu karşılıklı bir destektir. Menderes basında Necip Fazıl gibi etkili bir kalemi yanına çekmiş ama *Büyük Doğu* da örtülü ödenekten -düzensiz de olsa- yararlanmıştır.

Yazar, 10 yıl süren DP iktidarını üç devre hâlinde özetler. Birinci devre, 1954 seçimlerine kadarki dört yıllık süredir ve bu dönem hedefsiz gayret devresidir. İkinci devre, 1957 seçimlerine kadarki üç yıllık dönem ve boşuna zahmet devresi, üçüncü dönem ise 1957'den 27 Mayıs 1960'taki

darbeye kadarki boyuna gaflet devresi. Yazar bu dönemlendirmeyi yapar ama bunun riyazi olduğunu, aslında DP devrinin çok ayrıntılı çizgilere sahip bulunduğunu belirtir (Kısakürek 1970: 189). Görüldüğü gibi Necip Fazıl DP'yi hiçbir döneminde başarılı saymamaktadır. Dönemlere verdiği isimlerde bilinçsiz ve istikameti olmayan, yanlışlıklar içinde bir parti tasviri vardır.

27 Mayıs'tan birkaç gün önce Necip Fazıl Kısakürek ve Adnan Menderes Başbakanlıkta görüşürler. Tevfik İleri bu randevuyu almış ve Necip Fazıl Kısakürek'le birlikte görüşmeye gitmiştir. Gizli tutulması için sabah saat altıda randevu verilmiştir. Görüşmenin öncesindeki günlerde hükümet karşıtı öğrenci olayları yaşanmış, Harp Okulu öğrencileri gösteri düzenlemiştir. Başbakan, Necip Fazıl'a bu konular hakkındaki görüşlerini sorar. Cevabı, keskin bir çözüm önerir.

> Hükûmet kuvvetlerine karşı fiille karşı duran Halk Partisi sevk ve idaresindeki sözde gençlik yığınından bir buçuk ölü yerine 150 ölü verdirilseydi ortada bir hükûmet bulunduğu anlaşılır ve hiçbir şey olmazdı. Avrupa'nın nice (demokratik) ülkesinden bin bir misal… Demokrasi, kanunları çiğneyen ve hükûmete el kaldıran zümrelere şefkatle mukabele etmek değildir. (Kısakürek, 2018: 272)

Necip Fazıl, gösteriler karşısında devletin gücünü göstermesini ve bu uğurda çok sayıda vatandaşın ölmesinin göze alınmasını düşünür. Devletin meşru şiddet kullanma yetkisini sonuna kadar kullanmasından yanadır. Bu sözlerde hükümete olaylar karşısında pasif kaldığı eleştirisi görülür. Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüşlerinin de askeri edebin gerektirdiği şekilde cezalandırılmasını, elebaşlarının rütbelerinin sökülüp ordudan atılması gerektiğini anlatır. Muhalefet için lazım olanın ise ihtilâl hazırladıkları ithamıyla partilerinin kapatılması olduğunu söyler (Kısakürek, 2018: 272). Necip Fazıl çok sert tedbirler önermektedir. Görüşmede ayrıca DP'nin nasıl bir tasfiyeye ihtiyaç duyduğu ve partinin nasıl düzeleceği üzerine görüşlerini açıklar. Yazar DP'yi, Halk Partisinin basit ıslahatçı bir şubesi olmaktan çıkarmak gerektiğini, ona tam manasıyla ve kökten aykırı bir dünya görüşü olarak milliyetçi ve özcü bir grubu partide hâkim kılmak gerektiğini anlatır. DP'nin maddi imardan önce ruh kalkınmasına yönelmesini, bunun ideal sahibi insanlarla gözü kara şekilde yapılmasını ve istinadın millete olmasını muhatabına iletir (Kısakürek, 2018: 272-273). Necip Fazıl'ın DP'nin çıkış yolu için yaptığı bu teklifleri uygulamaya vakit kalmamış ve görüşmeden birkaç gün sonra 27 Mayıs Darbesi gerçekleşmiştir. Yazar, ülkedeki durumun vahametini fark etmiş olmalı ki Menderes'le görüşmesinde ona bir ihtilâlin açık şekilde yaklaştığını, bu duruma karşı hiçbir şey yapılamayacaksa 40-50 kişilik bir kadro halinde uçakla ülkeden kaçmasını tavsiye eder (Kısakürek 2018: 274). Görevi başındaki Başbakan'a, ekibiyle ülkeden kaçmasının söylenmesi 27 Mayıs öncesi durumu açıklamaktadır. Nitekim Necip Fazıl'ın öngörüsü çıkmış ve DP kadroları darbeden sonra yüzlerce sanık hâlinde Yassıada Mahkemeleri'nde yargılanmıştır.

27 Mayıs 1960'taki darbe bir cunta tarafından gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet tarihinin ilk askeri müdahalesidir. Dolayısıyla vatandaşlar daha önce böyle bir olayla karşılaşmamıştır.

> Askerlerin yönetime el koyuşu, Ankara ve İstanbul'daki halk, bilhassa her iki kentteki büyük öğrenci kitlesi ve genelde aydınlar arasında büyük bir sevinçle karşılandı. Ülkenin geri kalanı ise bu türden bir tepki göstermedi. Kırsal kesim hayra alâmet sayılmayacak şekilde sessiz kalmıştı. Önceki aylarda yaşanan karışıklıklar neredeyse yalnızca Ankara ve İstanbul'la sınırlıydı. Başka yerlerde halkın Menderes'e olan sevgisinde ani bir düşüş olduğunu doğrulayacak bir gösterge de yoktu. (Zürcher, 2018: 279)

Halkın olaya karşı aldığı tavır hakkında iki büyük şehirdeki birtakım insanların darbeyi desteklediği görülüyor. Ülke genelinin ise olaya yaklaşımı sessizlik olmuştur. Ülkede DP'ye yönelik, darbeyle indirilmesine destek olacak kadar büyük bir rahatsızlığın olmadığını, bunu dar bir çevrenin istediğini anlıyoruz.

Ordunun emir komutası dışında gerçekleştiği için ilk günlerde darbeyi gerçekleştiren subayların ne yapacağı belirsizdir. Günler geçtikçe hukukçu akademisyenlerin de yardımlarıyla darbe

sonrası yol haritası ve DP'lilerin durumu ortaya çıkmaya başlar. Necip Fazıl Kısakürek bu müdahalenin zayıf bir hükümete karşı yine zayıf bir cuntadan geldiğini belirtmek için "Yoğurttan bir hükûmete mukavvadan bir hançer saplandı." (Kısakürek, 1973: 17) cümlesini kullanır. Yazar bunu söyler ama 27 Mayıs'ı yapanlar zayıf ve fikirsiz bir kadro gibi görünse de darbenin sonuçları Türkiye'de köklü değişimlere sebep olur. Yeni bir anayasa hazırlanır, beraberinde yeni anayasal kurumlar ortaya çıkar. Ülkeyi on yıl yönetmiş iktidar yargılanır; 15 idam cezası verilir, bir başbakan ve iki bakan idam edilir. Çok sayıda insan farklı sürelerde hapis cezaları alır. Necip Fazıl Kısakürek, Yassıada'da kurulan mahkemede DP dışında yargılanan isimlerden biridir. Örtülü ödenekten dolayı yargılanan Kısakürek, savunmasında DP döneminde örtülü ödenek aldığını ama bunu bir rejim ve hükümet meddahlığı görevi için almadığını anlatır. Menderes'in örtülü ödenek yardımını, davası için kabul ettiğini söyler. Ancak bu yardımın sürekli olmadığını belirten Kısakürek, kendisine gösterdiği yarım, devamsız ve samimiyet derecesi belirsiz alâkadan dolayı o sırada mahkemede sanık olarak bulunan Adnan Menderes'e minnettarlığını bildirir (Kısakürek, 2018: 288-289).

Necip Fazıl Kısakürek, 27 Mayıs Darbesi'nde hiçbir olumlu yön görmez. Darbeyi gerçekleştirenleri cahil bir güruh olarak nitelendirir.

> 27 yıllık Halk Partisi idaresinin gönüllerde beslediği gizli hıncı ve onun kötülükler tablosunu farkına varmadan Demokrat Partiye çevirip asıl mesullerini görmeyen ve işi Halk Partisi yararına döndüren yüzde yüz fikirsiz ve bilgisiz hareket… Niçin geldiğini bilmediği için neden gittiğine de cevap bulması imkânsız, devlet mekanizması üzerinde bütün anlayışı, Afrika sahillerine düşmüş bir gemiyi ağızlarında bıçaklar, işgal eden bir kabilenin, pusla, dümen ve makine bilgisi derecesinde bir ham kuvvet nümayişi… (Kısakürek, 2010: 316)

Yazar tek parti döneminde muhaliftir. DP'yi iktidar yıllarında zaman zaman eleştirmiştir, sonrasında idareyi ele alan Millî Birlik Komitesi için de olumsuz görüşlere sahiptir. Onun idealindeki idare, sonraki yıllarda da bir türlü oluşamayacaktır. Necip Fazıl Kısakürek aslında rejim karşıtı dünya görüşünün de etkisiyle ülkede iktidar olmuş farklı zihniyetlere mensup hiçbir yapıya tam manasıyla bağlanamayacaktır. Bu bağlanamayışta yazarın kendine olan güveni ve okurları nezdindeki "üstat" mevkii de etkilidir. Çünkü Necip Fazıl; birikimi ve saygınlığıyla siyasi partilere, iktidarlara tâbî olacak bir kişilik değildir, onlara yol gösterecek bir konumda yer almaktadır. Türkiye'deki milliyetçi ve mukaddesatçı çevreler içinde onun yol gösterici ve öncü vasfı oldukça belirgindir.

Yazar, 27 Mayıs'tan önce ülkenin lehine olacağını düşündüğü başka türlü bir ihtilal beklemektedir. Bu ilginç fikrini anılarında anlatır. Beklediği ve özlediği ihtilal DP'ye ve onun arkasındaki Halk Partisine karşı olacak, bu şekilde Demokrat Parti halisleri de kurtulacaktır. 27 Mayıs Darbesi'ni ilk duyduğunda önce Adnan Menderes'in devlet içinde bir devlet darbesi yaptırdığını düşünür ve sevinir (Kısakürek, 2010: 320). Bir süre sonra yanıldığını anlayacaktır. Yazar bir yandan Menderes'i Bayar karşısında zayıf kalmakla eleştirir ama aynı zamanda ondan kendi partisini temizlemek adına böyle bir hareket bekler. Cumhurbaşkanının ve zaman zaman kendi parti grubunun baskısı altında kalan bir Başbakan'ın bunu yapabileceğini düşünmek makul bir beklenti değildir.

Necip Fazıl'ın 27 Mayıs'la ilgili naklettiği başka bir husus Alparslan Türkeş hakkındadır. Darbeye albay rütbesiyle katılan Türkeş, bu işin içinde olmasının nedenini Necip Fazıl'a daha sonra anlatmıştır. Türkeş, cuntaya sonradan katıldığını, amacının, ihtilâlin Halk Partisi yararına bir yön almasını engellemek olduğunu belirtir. Kurulmuş bir tertibi dağıtamayacağına göre bu tertibin ters bir istikamete saptırılmaması fikriyle cuntaya dahil olduğunu anlatır (Kısakürek 2010: 321). Necip Fazıl'ın ihtilâl beklentisinde ve Alparslan Türkeş'in gerçek bir darbenin içinde bulunmasındaki ana sebep Halk Partisi karşıtlığıdır. Türkiye'deki sağ hareketler için önemli kişiler olan iki isim de CHP aleyhtarlığında benzer görüştedir.

27 Mayıs'taki darbenin ardından iktidardan düşen DP'nin devamı Adalet Partisi (AP) olmuştur. Ragıp Gümüşpala'nın başkanlığında 1961'de kurulan parti, koalisyonlar ve tek başına iktidarlar olmak üzere uzun yıllar iktidarda kalır. Necip Fazıl Kısakürek bu partinin hikâyesine dair düşüncelerini nakleder. Onun gözünde AP birçok olumsuz özelliğe sahiptir. Yazar bu partiyi, ordunun siyasetteki etkisini kıramamak, ekonomide, eğitimde, sosyal hayatta başarısız olmak bakımından eleştirir; AP'nin, DP'nin yapmaya memur olup yapamadığı işleri kendisinin yapması gerektiği hikmetinden uzak olduğunu söyler. Partiyi suçladığı önemli olaylardan biri 12 Mart 1971'deki Genelkurmay muhtırasına ses çıkaramayışıdır (Kısakürek, 2010: 325-326). Muhtıradan sonra Başbakan Süleyman Demirel istifa etmiş, bu olay ordunun 27 Mayıs 1960'tan sonra bir hükümete karşı en ağır müdahalesi olmuştur. Necip Fazıl Kısakürek, AP'den ayrılanların kurduğu Demokratik Parti hakkındaki değerlendirmesinde bu partiye de sıcak bakmaz. Demokratik Partinin, Adalet Partisinden üzerine devşireceği milli ıstırap ve inkisara mihrak olmak mânasını aktaramadığını, bir lâhika, kör bağırsak mevkiine düştüğünü (Kısakürek, 2010: 327) belirtir. 1970'lerin Türkiye'sinde Adalet Partisi iki büyük partiden biriyken (diğeri Cumhuriyet Halk Partisi) Demokratik Parti pek varlık gösterememiş ve sağ seçmenin teveccühünü kazanamamıştır.

Yazarın bu yıllara ait hakkında yorum yaptığı diğer parti, Milli Nizam Partisinin devamı olan Milli Selamet Partisidir (MSP).

> Kendisine kadar hep dış ve sahte hakikatlerden gelen partilere karşılık, ilk defa iç ve som hakikatten yola çıkmanın temsilcisi; fakat bu temsilin telif hakkına, büyük idrakine ve üstün (strateji)sine henüz uzak… Kadrosunda en halis ve katıksız, katışıksız, ama teçhizatça zaif insanların yuvalandığı bu parti, bizim 30 küsur yıllık çırpınışımızın, kendi başına ve kendi kendisine mahsülüdür; ve bu bakımdan, aramızda, ister istemez bir sütnene ve çocuk münasebeti vardır. (Kısakürek, 2010: 327-328)

Necip Fazıl'ın MSP hakkındaki bu görüşleri, onun siyasi partiler arasında en çok bu partiye yakın olduğunu gösterir. Yazar ve parti, İslamcı görüşleri benimsemeleri bakımından yakın fikriyata sahiptir. Ancak hatıratındaki değerlendirmeler, MSP'yle ilişkilerinin bir yönünü açıklar. Yazar 1970'li yılların gerilimli sosyal ve siyasî ortamında bir süre sonra bu partiyle anlaşmazlığa düşecektir. MSP'den uzaklaşmasının altında yatan nedenler partinin işleyişi, CHP ile yaptığı koalisyon, yolsuzluk iddiaları ve partinin önde gelen isimlerinin Necip Fazıl'ı oyalama taktikleri şeklinde özetlenebilir. 1977'den itibaren Milliyetçi Hareket Partisi'ne yakın duran Kısakürek, milliyetçi camiada bulunduğu için gocunmaz. İslami çevrelerin yoğun eleştirilerine rağmen 12 Eylül'e kadar Milliyetçi Hareket'in içinde yer alır (Çağan, 2013: 93-95). Yazar Türkiye'nin en zor on yılı olan yetmişli yıllarda siyasetin fiilen dışında olmakla birlikte milliyetçi ve İslamcı partilerle ilişkiler içindedir. Ancak hiçbir partiyi tam olarak benimseyememiştir. Bununla birlikte Batı ve komünizm karşıtlığı konularında bu karşıtlığı benimseyen siyasi ve sosyal hareketlere yakın görünmektedir. Yazarın anılarına da yansıyan farklı siyasi tutumları ve bunların neticesinde partilerle kurduğu ilişkiler oldukça karmaşıktır. Aslında ilişkili olduğu her partiye, kendi fikriyatı ve aksiyonunun destekleyicisi kuruluşlar olarak bakmıştır. DP'yle kurduğu ilişkiden bu yana aynı yaklaşımın olduğu söylenebilir. Tabi bu durum iddialı bir mütefekkir olarak Necip Fazıl'ı politikanın ve politikacıların içinde zaman zaman sorunlu tavırlar almaya zorlar.

Yazar; mahkemeler, tutuklamalar, dergi ve gazete kapatmaları arasında Türkiye'yi dolaşmış ve yıllar içinde çok sayıda konferans vermiştir. Yazarak ve konuşarak etkilediği milyonlarca insan, yıllar içinde artmış, büyümüş, sonra yeni nesiller onu dinlemeye ve okumaya başlamıştır. Milliyetçi-mukaddesatçı hassasiyetlerin yükselmesinde, bu hassasiyete sahip insanların güçlenmesinde ve bilinçlerinin artmasında Necip Fazıl bir okul olmuştur. Anılarında bu çabalarının neticelerinden bahseder. Büyük Doğu davası dediği idealine Anadolu'dan en büyük ilginin Kayseri'den geldiğini söyler. Bu şehirden sonra Erzurum, Van, Elazığ, Konya ve bazı Ege Bölgesi kasabalarını saysa da

en büyük teveccüh Kayseri'dendir (Kısakürek, 2010: 330). Yazarın çabalarının tezahürünü gördüğü kurum ise Milli Türk Talebe Birliğidir (MTTB).

> Her ân şanlı süvarilerinin nal seslerini beklediğimiz bu gençliğin fideliği, bugün, Bâbıâli'de, Cağaloğlu'nda, Halk Partisinin 6 okundan kinâye 6 sütun üzerindeki binada, çatısında "Türk'ün ruh kökü" yazılı bir sancak dalgalanan Millî Türk Talebe Birliğidir. Büyük Doğu gençliğinin maya tutmaya, billûrlaşmaya ve ilk merkeziyetini MTTB'de kurmaya başlaması, ihtilâlden, 1965'ten ve telgraf şebekesi halinde gezilip verilen Anadolu konferanslarından sonradır. (Kısakürek, 2010: 328-329)

Necip Fazıl Kısakürek, milliyetçi mukaddesatçı gençliği çağın içinden bir mütefekkir olarak etkilemiş; onların, Türkiye'nin sosyal ve siyasal hayatında söz sahibi olacak insanlar haline gelmesinde büyük rol oynamıştır. Milliyetçi-mukaddesatçı fikirlerin takipçileri genel olarak ona ayrı bir önem vermişlerdir. Yazar bu fikirlerin mensupları gözünde Türkiye'nin milli ve manevi değerleri için büyük mücadele veren bir mütefekkir ve şairdir. Bu fikirlerin temsilcisi durumundaki kuruluşlarla ilişkisi vardır, MTTB ile olan yakınlığı gibi. Ancak zaman zaman kimi çevrelerle arasının açıldığı, farklı kuruluşlara da teveccüh gösterdiği olmuştur. Bunlar Necip Fazıl Kısakürek'in siyasi ve sosyal aksiyonu içinde, bulunduğu şartları yorumlayarak aldığı farklı konumlardır.

> N. Fazıl, MTTB'yi "karanlıktan alacaya, alacadan süt beyaza inkılap eden bir teşkilat" olarak görürken, MTTB de N. Fazıl'ı "öz babamızdan daha önemli" biri olarak görüyordu. N. Fazıl'ın hayatında yaşadığı gelgitler hariç tutulursa uzun bir dönem bu ilişki devam etmiştir. N. Fazıl bir dönem Erbakan'a kızıp MHP ve Ülkü Ocaklarını desteklemiş, bir dönem de MTTB'ye kızarak beklediği gençliği Akıncı gençlik olarak ilan etmiştir. Her şeye rağmen N. Fazıl, MTTB'nin hemen hemen her faaliyetinde en ön sıralarda yer almıştır. (Yorgancılar, 2006: 140)

Necip Fazıl Kısakürek'in hatıratında sosyal ve siyasi konular dendiğinde dikkat çeken hususlardan biri de şairin çokça yargılanması ve hapse girip çıkmasıdır. Birçok edebiyatçı ve mütefekkir gibi o da yıllarca hapsi istenen kişiler arasındadır. Bazen tutuklu bulunduğu hâlde başka bir davadan dolayı ayrı bir dava açıldığı olmuştur.

> Necip Fazıl aleyhine açılan yüze yakın davanın hepsi fikir suçuyla ilgilidir. O Türk tarihi ve toplumu ile ilgili hakikatleri dile getirdiği için hakikati korku ve şiddet kullanarak değiştirebileceğini zannedenler tarafından sanık sandalyesine oturtuldu. Aslında sanık sandalyesine oturan Necip Fazıl değil, onun şahsında milletin ruhuydu. Bu ruhu temsil etmek ona güç verdi, cesaret verdi, canlılık verdi. (Karatepe, 1994: 164)

Necip Fazıl'ın hayatı, XX. yüzyıl Türkiye'sinde özgür bir düşünce ve ifade ortamının olmadığının kanıtlarından biridir. Burada şunu eklemeliyiz ki sadece Necip Fazıl değil, farklı görüşlere mensup çok sayıda edebiyatçı hapis cezaları almış, yıllarca mahkûmiyet yaşamıştır.

Sonuç

Hatırat türündeki kitapların bir kısmı yazarının hayat hikâyesinden fazlasını gösterir. Edebiyatçılar arasında toplum davalarını önemsemiş isimlerin hatıratı böyle eserlerdir. Bir şair ve düşünce adamı olarak Necip Fazıl Kısakürek, yaşadığı çağın sosyal ve siyasi konularına kayıtsız kalmaz. Türkiye'deki pek çok tarihi olayın tanığı olması, onun hatırat kitaplarını sosyal ve siyasi tarih bakımından önemli kılmıştır. Naklettiği olaylar ve konular arasında -özel hayatı dışında- edebiyat ve basın hayatıyla döneminin güncel politikası dikkat çeker. Bunları anlatırken büyük ölçüde kendi görüşleri ve yaşadıkları içinde kalmıştır. Dolayısıyla yazarın hatırat kitapları, hatırat bir tarih kitabı olmadığı için, anlattığı olayların geçtiği dönemler içinde yaşanan olayların ancak bir kısmını yansıtır. Yazarın bahsettikleri yanında bahsetmedikleri arasında da Cumhuriyet Dönemi'nin mühim olayları vardır.

Anı kitaplarındaki sosyal ve siyasi konuların zaman dilimi 1910'lu yıllardan 1970'lere kadardır. Cumhuriyet öncesine dair nadir olan konular, yıllar ilerledikçe genişlemiştir. Özellikle dinî bilincinin artmaya başladığı yıllardan itibaren cemiyet meseleleri ve Türkiye'nin durumu üzerinde daha çok düşünmüş, sorumluluk duygusuyla hareket etmiştir. Dolayısıyla yazarın anılarında 1930'ların ortasından itibaren çok sayıda sosyal ve siyasi konu karşımıza çıkmıştır.

Necip Fazıl'ın anlattıkları içinde siyasete-partilere dair konular ve meseleler çokça görülmektedir. Bunun nedeni şairin hemen hemen tüm iktidarlarla arasında bir irtibat ve aynı zamanda ciddi problemler olmasıdır. Bütün iktidarlarla sorunlar yaşadığı görülmüştür. Tek parti döneminde muhalif kimliği baskındır. Demokrat Parti döneminde bir yandan örtülü ödenekten yardım alıp Başbakan Menderes'le irtibat halindeyken öte yandan birçok kez yargılanmış, hapis cezaları almıştır. 27 Mayıs dönemini ve anılarında yer verdiği sonraki iktidarları da tasvip etmemiştir. Milliyetçi-mukaddesatçı söylemin içinde kalan partilere kısmen destek verse de Necip Fazıl iktidarlarla uyuşamamıştır.

Necip Fazıl Kısakürek, sosyal ve siyasi konular karşısında aldığı tavırlarla Türkiye'deki muhafazakâr düşünce içindeki kesimleri etkilemeyi başarır. Düşünceleri yayılmış ve gerek siyasi hareketlerde gerekse toplumsal bilinç ve hafızada yer etmiştir. Savundukları ve karşı çıktıkları, okurları nezdinde bir süre sonra sembolleşen olumlu ve olumsuz unsurlar haline gelmiştir. Yazar, savundukları ve karşı çıktıklarıyla Türkiye'de muhafazakâr retoriğin oluşmasına ciddi bir katkı yapmıştır. Hatıratında bu retoriğin unsurlarından Batı karşıtlığı, zararlı sayılan basın organlarıyla mücadele, komünizm karşıtlığı, CHP'ye karşı sağ partilerin desteklenmesi, milli ve manevi değerlerin sahiplenilmesi, canlı ve etkin bir gençlik oluşturma hedefi işlenen başlıca konulardır.

Yazarın hatırat kitapları, tanığı olduğu yıllara kendi penceresinden bakan, sübjektif hükümlere sıkça rastlanan, birçok tanınmış isim hakkında genellikle olumsuz değerlendirmelerin yapıldığı eserlerdir. Sübjektif hükümlerin fazla oluşu, eserlerinin güçlü tarafı olarak düşünülmelidir. Sosyal ve siyasi konulardaki tanıklıklarını güçlü yorumlar ve hükümlerle okurlara sunması, kitaplarında kendinden emin bir şahsiyet olarak görünmesini sağlar. Tabi bu durum zaman zaman aşırı yorumlarla hakkında konuştuğu olay ve kişileri olduğundan farklı değerlendirmesine de sebep olmuştur, itham edici bir tavırla değerlendirmeler yapmıştır. Necip Fazıl, mücadele ettiği siyasi ve kültürel iktidar merkezlerine karşı kendi fikriyatından ve davasından emin olan tavrıyla okurları nezdinde öncü bir kişilik ve hatta bir kahraman figür haline gelmiştir. Anılarında naklettiği olaylar ve tutumları, bu öncü ve kahraman figürü destekleyici bir içerik sunar. Onun nesli, geniş muhafazakâr kitlelerin sözcülüğünü üstlenecek imkânlardan yoksunken veya buna yeteri kadar cesaret edemezken Necip Fazıl zor zamanlarda ve şartlar altında bu sorumluluğu almıştır.

Kaynakça

ACAR, Ayla (2012/II). "Basında 'Tan Olayı'- 4 Aralık 1945", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (43): 1-22.

AK, Suat (2016). *Necip Fazıl ve Büyük Doğu –Sosyal-Siyasi Mücadele Tarihi–*, İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.

AKBULUT, Dursun Ali (2006). *Saltanattan Ulusal Egemenliğe*, İstanbul: Temel Yayınları.

ARABACI, Caner (2014). "Necip Fazıl'ın Bâbıâli Eseri ve Basına Eleştirel Yaklaşımı", *Uluslararası Necip Fazıl Kısakürek Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Alim Gür, Ali Temizel ve Harun Yıldız, ss. 113-128, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Büyük Doğu Gazetesi (09.07.1952). (İmzasız haber).

ÇAĞAN, Kenan (2013). "Necip Fazıl ve Siyaset", *Özü Yüzünden Okumak: Büyük Doğu Kapaklarının Dili*, haz. M. Fatih Andı ve Bahtiyar Aslan, ss. 83-100, İstanbul: Küçükçekmece Belediyesi Kültür Yayınları.

ÇIKLA, Selçuk (2007). "Türk Edebiyatında Kanon ve İnkılâp Kanonu", *Muhafazakâr Düşünce*, (13-14): 47-68.

DURAN, Burhanettin (2015). "Necip Fazıl Kısakürek'te Tek Parti ve Kemalizm Eleştirisi", *Necip Fazıl Kitabı-Sempozyum Tebliğleri,* ed. Asım Öz, İsmail Kara ve Aykut Ertuğrul, ss. 523-529, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları.

KAHRAMAN, Alim (2010). " 'Büyük Hayat'ı Gören Açı", *Necip Fazıl Kısakürek*, ed. Mehmet Nuri Şahin ve Mehmet Çetin, ss. 297-303, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

KARACA, Alaattin (14.03.2016). "İstiklâl Marşı Etrafındaki Tartışmalar", *Karar* Gazetesi, Erişim Tarihi: 25.12.2020, (https://www.karar.com/yazarlar/alaattin-karaca/istiklal-marsi-etrafindaki-tartismalar-242).

KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri (2018). *Politikada 45 Yıl*, İstanbul: İletişim Yayınları.

KARATEPE, Şükrü (1994). "Necip Fazıl Davaları", *Bütün Yönleriyle Necip Fazıl*, ss. 160-165, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

KARPAT, H. Kemal (2019). *Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012*, İstanbul: Timaş Yayınları.

KAYA, Halit (2008). Refet Bele'nin Askerî ve Siyasi Hayatı (1881-1963), (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara.

KISAKÜREK, Necip Fazıl (2010). *Bâbıâli*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

KISAKÜREK, Necip Fazıl (1970). *Benim Gözümde Adnan Menderes*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

KISAKÜREK, Necip Fazıl (2018). *Cinnet Mustatili*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

KISAKÜREK, Necip Fazıl (1973). *Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye'nin Manzarası*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

KISAKÜREK, Necip Fazıl (1992). *Hücûm ve Polemik*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

KISAKÜREK, Necip Fazıl (1998). *O ve Ben*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınları.

KOÇAK, Mesut (2020). *Necip Fazıl Kısakürek*, Köln: Plural Publications GmbH.

LAÇ, Abdurrahman Şeref (02.08.1952). "Âdil ve Tarafsız Savcı! Vazife Başına!", *Büyük Doğu* Gazetesi.

LAÇ, Abdurrahman Şeref (20.06.1952). "Beynelmilel Münafık Yalman'a", *Büyük Doğu* Gazetesi.

ÖZDEMİROĞLU, N. Turgut (12.08.1952). "Sonu Gelmeyen Lânet" (Okuyucu mektupları sütununun başlığı), *Büyük Doğu* Gazetesi.

SERTEL, M. Zekeriya (1968). *Hatırladıklarım*, İstanbul: Yaylacık Matbaası.

TÜRİNAY, Necmettin (1994). "Necip Fazıl ve Politika", *Bütün Yönleriyle Necip Fazıl*, ss. 139-150, Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.

Ulus Gazetesi (10.11.1937). Erişim Tarihi: 25.12.2020, (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/ulus/ulus_1937/ulus_1937_sontesrin_/ulus_1937_sontesrin_10_.pdf).

Ulus Gazetesi (11.01.1938). "Marş Müsabakamız", Erişim Tarihi: 25.12.2020, (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/ulus/ulus_1938/ulus_1938_sonkanun_/ulus_1938_sonkanun_11_.pdf).

Ulus Gazetesi (14.11.1937). "Marş Müsabakamız", Erişim Tarihi: 25.12.2020, (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/ulus/ulus_1937/ulus_1937_sontesrin_/ulus_1937_sontesrin_14_.pdf).

ÜSTÜN, Nazan (2011). Büyük Doğu Mecmuası'nın Siyasal Analizi, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

ÜZMEZ, Hüseyin (1996). *Malatya Suikastı*, İstanbul: Timaş Yayınları.

Vatan Gazetesi (03.12.1952). "Sahte Mürşit Suikastı Nasıl Tahrik Etmişti?", Erişim Tarihi: 11.01.2021,(http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/vatan/vatan_1952/vatan_1952_aralik_/vatan_1952_aralik_3_.pdf).

Vatan Gazetesi (04.12.1952). "Necip Fâzıl'ın Tevkîfi Lâzımdır", Erişim Tarihi: 11.01.2021, (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/vatan/vatan_1952/vatan_1952_aralik_/vatan_1952_aralik_4_.pdf).

Vatan Gazetesi (25.11.1952). "Malatya Hadisesi'nin Tahkikatı İstanbul'a da İntikal Etti", Erişim Tarihi: 11.01.2021, (http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/GAZETE/vatan/vatan_1952/vatan_1952_kasim_/vatan_1952_kasim_25_%20(2).pdf).

YAVUZ, Uğur Günay (2016). "II. Dünya Savaşı'nın *Cumhuriyet* ve *Tan* Gazetelerinde Temsili", *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3(11): 2-31.

YORGANCILAR, Serkan (2006). 1965 Sonrası İslamcı Bir Öğrenci Hareketi Olarak Milli Türk Talebe Birliği, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

YÜREKLİ, Mustafa (2014). "Necip Fazıl Kısakürek'in Siyasete Etkisi", *Uluslararası Necip Fazıl Kısakürek Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Âlim Gür, Ali Temizel ve Harun Yıldız, ss. 675-689, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

ZÜRCHER, Erık Jan (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 316-325
Araştırma Makalesi | Research Article

Makale Geliş | Received: 12.11.2020
Makale Kabul | Accepted: 30.12.2020
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.824988

Yasemin GÜRSOY
Dr. Öğr. Üyesi| Assist. Prof. Dr.
Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Balkan Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Edirne-TÜRKİYE
Trakya University, Faculty of Letters, Department of Balkan Languages and Literatures, Edirne-TURKEY
ORCID: 0000-0003-2103-3410
yasemingursoy@trakya.edu.tr

Yenilikçi Üretim Romanı *Kızıl Tanker* Bağlamında Stahanovizm

Öz

Yeni bir düzen kurma politikası ile hareket eden Sovyet yönetimi, ilk günden itibaren ilerlemenin üretimle olacağının farkındadır. Bu amaçla her alanda üretim normları belirlemekte, sanayileşme ve üretimde yeni yöntemlerin bulunması için çalışanlarına maddi ve manevi desteklerde bulunmaktadır. İlk kez 1935 yılında Aleksey Stahanov tarafından madencilik alanında yeni bir yöntem denenir ve üretim normları on dört kat aşılır. Tüm ülkede duyulan bu rekor, Stahanov'un hayatını derinden etkilerken Sovyet tarihine de yeni bir terimin girmesine neden olur: Stahanovizm. 1930'lu yılların sonunda başlayan yeni yöntemler geliştirilerek normları aşma hareketine, ilk rekortmene ithafen, Stahanovizm, bu şekilde başarı kazanan kişilere ise Stahanovist denilmeye başlanır. Stahanovizmin, Sovyetler Birliği'nin her noktasına ulaşması adına tüm imkânlar kullanılmaktadır. Bunlardan biri de hiç kuşkusuz edebiyattır. Döneme hâkim olan sosyalist realizm akımı bu temayı işlemek adına oldukça uygunken yenilikçi üretim romanı ise konuyu ele almak için elverişli bir türdür. Belirtilen türde üretim ön planda tutulurken bu amaç için atılan ilk adımlar, yeni yöntemler arayan ve başarıya ulaşan alanında profesyonel mühendis, teknisyen, işçi gibi karakterler aracılığıyla verilmektedir. Kendisi de mühendis olan ve edebiyatla uğraşan bir aileden gelen Yuri Krımov için yenilikçi üretim romanında eser vermek kendi biyografisini yazmak gibidir. *Kızıl Tanker* romanı da yazarın 1935 yılında görev yaptığı gemideki tecrübelerinin bir sonucudur. Bu çalışmanın ilk bölümünde Aleksey Stahanov'un hayat hikâyesi ve Stahanovizmin ortaya çıkışı anlatılmaktadır. İkinci bölümde yenilikçi üretim romanı ele alınıp türün özellikleri detaylı olarak açıklanmaktadır. Son bölümde ise Yuri Krımov'un yaşam öyküsüne kısaca değinilmekte, *Kızıl Tanker* romanı ise detaylı olarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Stahanovizm**,** Yenilikçi Üretim Romanı, Yuri Krımov, Kızıl Tanker.

Stahanovism in the Context of the Occupational novel *The Tanker Derbent*

Abstract

The Soviet administration, acting with the policy of establishing a new order, is aware from the first day; progress will be based on production. For this purpose, it determines production norms in every field and provides financial and moral support to its employees in order to find new methods in industrialization and production. For the first time in 1935, a new method in the mining field was tried by Aleksey Stahanov and production norms were exceeded 14 times. This record, heard all over the country, deeply affected Stahanov's life and caused a new term to enter Soviet history: Stahanovism. New methods, which started in the late 1930s, were developed and the movement to exceed the norms, for the first record holder, was named Stahanovism, and those who succeed in this way were called Stahanovists. All possibilities are used for Stahanovism to reach every point of the Soviet Union. One of them is undoubtedly literature. While the socialist realism current dominating the period is quite suitable to handle this theme, the innovative occupational novel is a suitable genre to deal with the subject. While in the specified type production is prioritized, the steps taken for this purpose are given through characters such as professional engineers, technicians and workers who seek new methods and achieve success. For Yury Krymov, who is also an engineer and comes from a literary family, giving a work in an innovative occupational novel is like writing his own biography. The novel *The Tanker Derbent* is also a result of the author's experiences on the ship he served in 1935. In the first part of this study, the life of Aleksey Stahanov and the history of Stahanovism are explained. In the second chapter, innovative occupational novel is handled and the features of the genre are explained in detail. In the last part, Yury Krymov's life is briefly mentioned, and the novel *The Tanker Derbent* is examined in detail.

Keywords: Stahanovism, Occupational Novel, Yury Krymov, The Tanker Derbent.

Giriş

İnsanlık tarihinde yaşanan büyük olaylar, toplumda her alanı olduğu gibi edebiyatı da etkilemekte, genellikle yeni tür ve temaların ortaya çıkışı ile bu etki olumlu sonuçlanmaktadır. İktidarlar ve ideolojiler ise kimi zaman olumlu sonuçları kendi lehine kullanma yoluna giderler. Bu amaçla sanata ve sanatçılara müdahale ederler. Edebiyat profesörü İsmail Çetişli sanatçı ve ideoloji ilişkisine değinirken 1917 sonrası Rus edebiyatını örnek gösterir ve şunları ekler: İdeolojiler için sanat çok önemli ve öncelikli bir alanken bu alanın mimarı olan sanatçılar da diğer bireylerden daha fazla önem ve önceliğe sahip hale gelirler (Çetişli, 2017: 251). İdeolojiler, sanatçıların toplumu etkileme gücünden yararlanmak, onları kendi istek ve arzularına göre yönlendirmek için ellerinden geleni yaparlar.

Sovyetler Birliği'nde edebiyatın geleceğini ve gelişim sürecini belirleyen ilk adımlar 1905 yılında Vladimir Lenin tarafından yayımlanan *Parti Örgütü ve Parti Edebiyatı* (Партийная организация и партийная литература) başlıklı makale ile belirlenir:

> Parti edebiyatının ilkesi nedir? Sosyalist proleter için edebiyat uğraşı sadece bir bireyin ya da grubun kazanç kapısı olamayacağı gibi aynı zamanda genel proleter davadan bağımsız tamamıyla bireysel bir iş de olamaz. Kahrolsun partisiz edebiyatçılar! Kahrolsun üstinsan edebiyatçılar! Edebi uğraş, genel proleter davanın bir parçası, bütün işçi sınıfının tüm bilinçli öncüleri tarafından harekete geçirilen tek büyük sosyal demokrat mekanizmanın çarkı ve dişlisi olmalıdır. Edebi uğraş organize, planlı, örgütlü sosyal demokrat partinin ayrılmaz bir parçası olmalıdır (Lenin, 1942: 7-8).

Yönetim sanat hayatını olduğu gibi aynı zamanda ülke içindeki çalışma ortamını da yakından takip etmekte, belirlenen üretim normlarını aşan kişileri ödüllendirmektedir. Normları ilk aşan olarak bu harekete adını veren Aleksey Stahanov, sanayileşme sürecindeki önemli bir isim haline gelir. Stahanov üzerinden yapılan propaganda kısa sürede yeni rekorların kırılmasını sağlar. Bu gelişmeyi parti lehine kullanan Josef Stalin, 1935 yılında düzenlenen I. Sovyetler Birliği Stahanovist Erkek ve Kadın İşçiler Zirvesi'nde yaptığı konuşmada Stahanovizm hareketinin işçilerin yaşamında yapılan iyileştirmelerden kaynaklandığına vurgu yapar ve Sovyet tarihine geçen sözlerini dile getirir: "Hayat artık daha iyi, yoldaşlar. Hayat artık daha keyifli. Eğer keyifli yaşanırsa, işler de yolunda gider" (Stalin, 1935: 368-369). Aleksey Stahanov sadece Sovyet tarihi değil, aynı zaman da edebiyat alanı için önemli bir figür olur. İdeoloji edebiyatı yönlendirirken ona belirli temalar da sunmaktadır. Bunlardan biri de Stahanov hareketidir.

Sovyet tarihi ve XX. yüzyıl Rus edebiyatını ortak bir noktada birleştiren Stahanovizm ülkemizde özellikle edebiyat bağlamında araştırılmamıştır. Ayrıca konuyu ele almaya olanak sağlayan yenilikçi üretim romanı bir tür olarak bilinmemekte, hatta Türkçede terimin tam karşılığı bulunmamaktadır. Bu açıdan bakıldığında makalenin özellikle bu iki konu üzerine odaklanan başlıkları araştırmacılar için yeni çalışma alanları sunmaktadır. Yenilikçi üretim romanı türüne örnek olan *Kızıl Tanker* (Танкер "Дербент") eserinin içerik ve üslup yönünden incelendiği son bölüm ise bir uygulama denemesi ile türün özelliklerini ve eserdeki Stahanovizm etkilerini ortaya çıkarmaktadır.

Aleksey Stahanov ve Stahanovizmin Ortaya Çıkışı

Aleksey Grigoryeviç Stahanov 3 Ocak 1906 tarihinde Rus İmparatorluğu'na bağlı Oryol'da dünyaya gelir. Çiftçilikle geçimini sağlayan aile, kıt kanaat geçinmektedir. Babanın savaşa gitmesinin ardından ise çok daha zor günler yaşarlar. Bu yıllarda genç Stahanov'un tek hayali bir at alıp tarımla uğraşmak ve iki kız kardeşi ile annesine bakmaktır, ancak yakınlarının art arda ölümünden sonra kendine yeni bir yol çizmek için yirmi bir yaşında Donbas'a madencilik yapmaya gider. Bu kararındaki en büyük etken, madencilerin çok kazandığını ve madenci olmak için fiziksel olarak

güçlü olunması gerektiğini duymasıdır. Çalışkanlığı ve azmi sayesinde madencilik işinde kısa sürede ilerleme kaydeder.

1935 yılı yazında her madenci için vardiya başına çıkarılması gereken kömür miktarı yedi buçuk ton olarak belirlenmiştir. Deneyimli bir madenci olan Stahanov ise o günlerde maden kazma işlemi sırasında bir iş bölümü yapılarak üretimin arttırılabileceğini fark eder. Stahanov'un planına göre bir kişi kömürü kırarken bir kısmı maden duvarlarını örer ve diğerleri atla kömürleri çekerse üretimi vardiyada seksen tona kadar çıkarmak mümkündür. Bu fikri madenin parti örgütü başkanı da onaylayınca Stahanov'un 30 Ağustos 1935 gecesi başlayıp bir sonraki gün biten vardiyası rekor denemesi olarak kaydedilir. Madende kendisiyle birlikte iki kişi daha çalışmakta, duvar örenler ve kömürü atlarla çekenler onlara yardım etmektedir. 5 saat 45 dakikalık vardiya sonunda ekip yüz iki ton kömür çıkarmayı başarır. Bu miktar devletin belirlediği üretim normunun on dört kat fazlasıdır. 2 Eylül günü *Pravda* dergisinde çıkan haberle tüm ülke bu rekoru öğrenir. Ancak gazetelerde bu başarının mimarı tek başına Aleksey Stahanov olarak lanse edilir. Haberlerde ne rekor günü için yapılan hazırlıklardan bahsedilir ne de Stahanov'un aynı vardiyada beraber çalıştıkları ve rekora birlikte imza attıkları ekip arkadaşlarının adları verilir (İsayeva, 2020: 372). Bu haberin etkisini fark eden Halk Komiserliği, maden bölgesinde Stahanov ve başarısını duyurarak yeni rekorların geleceğinin bilincindedir. Bekledikleri gibi 4 Eylül'de Miron Dyukayev tarafından rekor, yüz on beş ton ile yeniden kırılır. 19 Eylül'de ise Stahanov liderliğindeki ekip, rekoru iki yüz yirmi yedi tona taşıyarak büyük bir fark açar.

Aleksey Stahanov gerçeği saklama gereği duymasa da rekoru tek başına kırdığı haberi hayatını derinden etkiler. 1935 yılında ünlü politika ve haber dergisi *Time*'ın kapağında fotoğrafı basılır. Yeni çalışma sistemini geliştirmesi ve elde ettiği büyük başarıdan dolayı eğitim için Moskova'daki Endüstri Akademisine yollanır. 1937 yılında milletvekili olan genç madenci, Stalin tarafından sevilmekte ve desteklenmektedir. Ancak alkol sorunu yaşayan Stahanov, 1957 yılında yönetimden uzaklaştırılır ve Donbas'taki bir maden işletmesinde görevlendirilir. Yıllar süren alkolizm ve madencilik geçmişinin etkileri ile akciğer ve kalp yetmezliği sonucunda 1977'de hayata gözlerini yumar. 1978 yılında ise rekor kırdığı şehir Kadiyevka'nın adı Stahanov olarak değiştirilir, dünya tarihinde ilk kez bir işçinin adı şehre verilerek onurlandırılmıştır (İsayeva, 2020: 374.) Günümüzde şehir hala rekortmen madencinin adını taşımaktadır.

Aleksey Stahanov'un başlattığı, eski yöntemleri sorgulama ve yenileri ile değiştirme Sovyet yönetiminin hayalini kurduğu bir gelişmedir. İktidara geldikleri ilk günden beri eski olanı reddetme ve yeni bir düzen kurma prensibi ile politikalarını belirleyen Bolşeviklerin, maden ocaklarında başlayan bu hareketi desteklemesi ve tüm alanlara yayması öngörülebilir bir durumdur. Yönetimin özellikle maddi desteklerini gören çalışanlar, belirlenen ölçüleri geçmenin ve yeni rekorlar kırmanın yollarını ararlar. 1930'lu yılların sonunda başlayan yeni yöntemler geliştirilerek üretim normları aşma hareketine, ilk rekortmene ithafen, Stahanovizm, bu şekilde başarı kazanan kişilere ise Stahanovist denilmeye başlanır. Araştırmacı yazar Orhan Hançerlioğlu tarafından hazırlanan *Ekonomi Sözlüğü*'nde bu terim İngilizceden alıntılanarak verilmektedir: "Stakhanovculuk: (Os. Stakhanovizm, Fr. Stakhanovisme, Al. Stakhanovismus, tng. Stakhanovism) Önceden saptanan üretim ölçüsünü aşma... Normal üretim ölçülerini aşarak çalışan Stakhanov adındaki işçinin adından yapılmış bir deyimdir. Önceden saptanan çalışma ölçülerini aşan işçileri armağanlandıran ve aşamayanları da cezâlandıran çalıştırma sistemi bu adla anılır" (Hançerlioğlu, 1993: 384).

Stahanov'un ardından tüm ülkede ardı ardına yeni rekorlar gelmeye başlar. Demirci Gorkovskiy, otomobil fabrikasındaki altı yüz yetmiş beş adet krank mili normunu, bin elli mille aşarak; dokumacı Vinogradov kız kardeşler on altı-yirmi dört tezgâh olan normu yetmiş-yüz, daha sonra ise yüz kırk dörde yükselterek; ayakkabı fabrikasında çalışan Smetanin üretimi iki katına çıkararak; makineci Krivonos yük trenini iki katı hızla kullanmayı başararak Stahanovizm

hareketinin öncü isimlerinden olurlar (Gruzitski, 2015: 42). Stahanovistler; ek ödemeler, ücretsiz ev, sinemaya sınırsız bilet gibi farklı şekillerde ödüllendirilir. Bu durum, işçilerin çalışma gayretini arttırır. Yönetimin de desteği ile kendi içinde bir yarışa giren işçi sınıfı eskiyi yenmek ve üretimi artırmak adına elinden gelini yapar. Bu sürecin tüm ülke geneline yayılabilmesi için ise her türlü yayın organı kullanılmaya çalışılır. Bunlardan biri de hiç kuşkusuz edebiyattır, hatta emeğin ve üretimin bireylerin önüne geçtiği bu dönem, kendi edebi türünün de doğuşuna zemin hazırlar.

Sovyet Dönemi'nde Yenilikçi Üretim Romanı[1]

Stalin'in iktidara gelmesi ile her alanda yeni bir değişim dalgası başlar. Birinci Beş Yıllık Planın yürürlüğe girmesi, sanayileşmeye hız verilmesi ve kolektifleştirme hareketi ekonominin yeniden yapılanmasına sebebiyet verir. Bu değişiklikler demografik yapıyı da derinden etkiler. Yüzyıllardır değişmeyen Rus köy yaşam tarzının son bulması ile köyden kente büyük göçler gerçekleşir. Dün köyde çiftçilikle uğraşan insanlar artık işçi sınıfının üyesidir. Bu hızlı ve plansız göç dalgası şehirlerin de kültürel yapısını etkiler. Bu dönemde geleneksel Rus aydını da hem sanatsal hem de teknolojik bir baskı altına alınır (Dobrenko & Tihanov, 2011: 146). Bu baskı ile yeni bir yöntem belirleyen yazarlar yeni konu ve karakter arayışına girerler. Şehirdeki çalışma hayatı, üretim, sanayileşme gibi konularda çalışan yazarların en önemli karakterleri işçiler, teknisyenler, mühendislerdir. Belirtilen konu ve karakterler, yenilikçi üretim romanı (производственный роман) olarak adlandırılan türün Sovyetlerde de kendini göstermesine zemin hazırlar.

Gücünü işçiden alan bir toplumda emek ve üretimi merkezine koyan bu türün yükselişi de hızlı olur. 1920'li yılların ortalarından 1970'li yılların ortalarına kadar yaklaşık elli yıllık dönemde etkisini gösterse de türün özelliklerini ortaya koymak özellikle XX. yüzyıl Rus edebiyatını daha iyi anlamak adına önem arz etmektedir. Araştırmacılar Natalya Moskovskaya ve Marina Matsayeva üretim romanı üzerine hazırladıkları detaylı çalışmada, türün natüralizm ile benzerliğine dikkat çeker ve iki tür arasındaki en önemli farkı ortaya koyar. Yenilikçi üretim edebiyatında da natüralizmde olduğu gibi eşya, makine, aracın fetiş hale getirilmesi söz konusudur, ancak bu noktada dikkat edilmesi gereken, yenilikçi üretim romanında insan tüm duyguları ve yaşanmışlıkları ile ikinci plana itilmekteyken ana hedef her alandaki üretimin, sanayileşmenin ortaya çıkarılması ve bu süreç için gereken her unsurun ön planda tutulmasıdır (Moskovskaya & Matsayeva, 2013: 284).

Moskovskaya ve Matsayeva'ya göre türün en belirgin özelliklerinden ilki, anlatının merkezine belirli bir ana karakterin konulmaması, bunun yerine üretimin gelişmesi ve ilerlemeyi sağlaması için alanında profesyonel olan olumlu karakterin bulunmasıdır. Karakter ahlaki bir ikilemde bırakılır, bir tarafta kişisel bir problem olurken diğer tarafta işle, üretimle ilgili bir sorunu çözmesi gerekmektedir. Karakterin kişisel problem ile üretim sorunu arasında bırakılması ve bir profesyonel olarak görevi tercih etmesi bu türün değişmez özellikleri arasındadır. Karakter, eser boyunca iniş çıkışlar yaşamaktadır. Kurgulanan karşıt karakterler aracılığıyla profesyonel olan ana karakter ile profesyonel olmayanlar karşı karşıya getirilerek okuyucuya üretimin önemi, onun için savaşanlar ve ona engel olanlar gösterilmeye çalışılır. Kişi kadrosundan oluşturulan bir kolektif de yenilikçi üretim romanının önemli unsurları arasındadır. Özellikle kolektif ile ana karakterler ve karşıt karakterlerin ilişkileri üzerinden aktarılan olaylar, üretim sürecinin ilerleyişini ve bu süreçte karakterlerin tutumunu ortaya çıkarması adına gereklidir (Moskovskaya & Matsayeva, 2013: 285).

Yenilikçi üretim romanında olayın ortaya çıkışı, gelişimi ve doruk noktada yaşanan bunalım ile ele alınan üretim türünün farklı yönleri ortaya çıkarılır. Anlatıda önemli olan diğer bir nokta ise kullanılan mekândır. Üretim alanı fabrika, tersane, havaalanı, banka, hastane, şantiye gibi üretimin

[1] Rusçada *производственный роман* şeklinde geçen türün İngilizcesi *occupational novel* olmakla birlikte ilk kez Fransız yazar ve mühendis Pierre Hamp tarafından 1920'li yıllarda kullanılmıştır. Türkçede henüz bilinen bir karşılığı bulunmamaktadır. Bu nedenle türün içeriği dikkate alınarak *yenilikçi üretim romanı* terimi tarafımızca oluşturulmuştur, tartışmaya ve yeni önerilere açıktır.

ve çalışmanın sürekli olarak devam ettiği bir ortamdır. Edebiyat profesörleri Naum Leyderman ve Mark Lipovetski'ye göre yenilikçi üretim romanında fabrika, işçilerin bir araya gelip bir şeyler ürettikleri toplum modelini resmeder (Leyderman & Lipovetski, 2003: 273). Bu şekilde okuyucuya emeğin ve üretimin gücü aktarılırken fabrikadaki ilerleme ile toplumdaki arasında bir bağ kurulması sağlanır.

Yenilikçi üretim romanının bir tür olarak ayırıcı noktalarından biri, kuşkusuz kullanılan dildir. Esere konu olan üretim alanına göre belirlenen özel bir terminoloji kullanılmaktadır. Seçilen terimler, karakterlerin profesyonelliğini, anlatılanların gerçekçiliğini artırırken yazarın yeteneğine de bağlı olarak eserin okunmasını ve anlaşılmasını zorlaştırmaz. Özellikle mühendisliğin farklı alanları bu türe terminoloji açısından tükenmez bir kaynak sunmaktadır.

Türün önemli temalarından biri olan Stahanovizm ve onun farklı alanlardaki temsilcileri birçok yazar tarafından işlenir. Panteleymon Romanov 1936 yılında *Novy Mir* dergisinde yayımlanan *Yeni İnsanlar* (Новые люди) denemesinde işçi Stahanovistlerin yaşamını konu edinir. Sergey Kirsanov, 1950 yılında yayımladığı ve Stalin Ödülü aldığı eseri *Makar Mazay* (Макар Мазай) ile genç bir çelik işçisini ana karakter olarak seçer. Makar Mazay, gerçek yaşamdan seçilmiş bir karakterdir ve Stahanov hareketinin etkisi ile 6 saat 30 dakikada on beş ton çelik üreterek 1936'da büyük bir rekora imza atar. II. Dünya Savaşı'nın başlangıcında Almanlar tarafından kurşuna dizildiğinde henüz otuz bir yaşında olan Makar, Stahanovizmin etkisi ile edebi bir eserde ölümsüzlük kazanır. Boris Gorbatov'un birkaç cilt olarak planladığı, ancak tamamlayamadığı eserinin ilk cildi *Donbas* (Донбасс) 1951'de yayımlanır ve romanın ana teması 1930'lu yıllarda bu bölgede yaşanan Stahanov hareketidir. Bu temada eser veren yazarlardan biri de Yuri Krımov'dur.

Yuri Krımov'un *Kızıl Tanker*[2] Romanında Stahanovizm

Yuri Solomonoviç Krımov (1908-1941), yayınevi sahibi bir baba ile yazar bir annenin çocuğu olarak dünyaya gelir. Edebiyatla iç içe büyümesine ve yazarlık yeteneğine sahip olmasına karşın gençlik yıllarındaki sanayileşme hareketinin etkisi ile Moskova Devlet Üniversitesi Fizik Matematik Fakültesini bitiren Krımov, elektrik mühendisliği yapmaya başlar. 1934 yılında Hazar Denizi'ndeki bir tersanede görevlendirilir. Bu sayede deniz taşımacılığı ile ilgili terimleri öğrenen yazar, eserlerinde özellikle tersanede çalıştığı dönemdeki tecrübelerinden yararlanır. 1938 yılında kendisine büyük ün kazandıran *Kızıl Tanker* romanının yayımlanması yazarın hayatını değiştirir. O sırada Moskova Benzin Enstitüsünde bilimsel araştırmalar yürüten yazar, mesleğini yapmayı sürdürür. İki yıl sonra edebi işlerine zaman ayırabilmek adına mühendislik kariyerini noktalar. Ancak 1941 yılında gönüllü olarak katıldığı II. Dünya Savaşı, Yuri Krımov'un hayallerini tamamlamasına izin vermez. Girdiği bir çatışmada hayatını kaybeden yazar, ardında az sayıda eser bırakmasa da yeteneği sayesinde edebiyat camiasında hala adından söz ettirmektedir.

Krımov'un mühendislik kariyeri ve Hazar Denizi'nde görev yaptığı Profintern tankerinde gördüğü Stahanovist çalışma sistemi ona dünyaca ün getiren *Kızıl Tanker* romanını yazması için kaynaklık eder. Farklı dillere de çevrilen eser, Krımov'un Yazarlar Birliği'ne alınmasını ve Kızıl Bayrak İşçi Nişanı ile ödüllendirilmesini sağlar. Yazarlar Birliği'ne kabul edildiği toplantıda editör Anna Karavayeva, romanın yakaladığı başarının sebebini açıklar: "*Kızıl Tanker* romanını okurken Maksim Gorki'nin sözlerini hatırladım. Sovyet edebiyatı, emek teması coşkuyla yansıtılmadıkça yeterince duygusal ve anlamlı olamaz. Bu romanda emek teması oldukça derin ve etkili biçimde ele alınmıştır" (Libedinski, 1944: 14). Sosyalist realizm akımının en iyi örneklerinden olan *Kızıl Tanker*, aynı zamanda kişi kadrosu, işlenen konu, anlatılan olaylar ve kullanılan dil ile yenilikçi üretim romanı olma özelliği taşımaktadır. Sekiz bölümden oluşan romanın ilk bölümünden sonra geriye dönüş

[2] Eserin Rusçası *Танкер "Дербент" (Tanker Derbent)* olarak geçmektedir. Çalışmamızda Levent Özübek tarafından yapılan çeviriden yararlanılması ve *Kızıl Tanker* şeklindeki çevirinin eserin içeriğini okuyucuya daha etkili aktarması nedeniyle başlık değiştirilmeden kullanılmaktadır.

tekniği ile o güne kadar yaşanılanlar anlatılmaktadır. Son iki bölümde ise olaylar ilk bölümle paralel götürülüp sonuca bağlanır. Bu teknikle yazar, ilk bölümünde romanı bitirmeden hemen önce yaşananları okuyucuya sunarak hem onların dikkatini çeker hem de sonucu saklı tutarak meraklarını kazanır.

Eserde olaylar, Hazar Denizyolları Telsiz İstasyonunda başlar. Ana karakter, yenilikçi mühendis Basov'un eşi Musya burada çalışmaktadır. Bir kutlama yemeğinde tanışan çift, kısa süre içinde evlenir. Tersanede çalışan Basov'un yenilikçi ve idealist yapısı üstlerini rahatsız eder ve onu Derbent tankerine görevlendirirler. Bu görevlendirme ise Musya ve Basov'un yollarını ayırmasına neden olur. Derbent'te de makinelerin daha iyi çalışması için elinden geleni yapan Basov'un fikirlerini, önce kabul etmek istemeseler de çoğunluğun onun arkasında durması ile tankerde büyük bir ilerleme kaydedilir. Bu ilerlemenin en büyük sebebi olarak Aleksey Stahanov'la ilgili haberin gemide öğrenilmesi gösterilebilir. Denizciler ünlü rekortmenden ve yenilikçi üretim modelinden oldukça etkilenirler. Öyle ki Hazar Denizi'nde görev yapan rakip Agamali tankeri ile üretim normlarını aşmak üzerine bir yarışa girerler. Her şey yolunda giderken Derbent Krasnovodsk'dan petrol almak için farklı bir rotaya yönlendirilir. İlk seferlerinde ise petrol yüklü Uzbekistan tankerini yedekleme görevi verilir. Tankerde petrol kaçağı olduğunu bilmelerine karşın kaptan ve seyir subayı durumu görmezden gelir ve yola çıkarlar. Sefer sırasında Uzbekistan gemisi yanmaya başlayınca seyir subayı Kasatski halatın kesilmesi emrini verir ve Uzbekistan tankeri çaresizliğe terk edilir. Durumu fark eden Guseyn sireni çalarak herkesi harekete geçirir. Yangının ortasına sandallarla giden denizciler diğer gemiden sağ kalanları kurtarırlar. Kahramanlar, yaralıları limana bıraktıktan sonra Agamali tankeri ile yarışlarına devam etmek için bir dakika bile beklemeden yeni sefere çıkarlar. Ayrıca Musya, ilk defa yangın olayından sonra Basov'u görmeye tankere gelir ve çift barışıp ilişkilerine devam etme kararı alır. Eser, Basov'un hem iş hem de özel hayatında kazandığı zafere vurgu yapılarak bitirilir.

Eserde geriye dönüş tekniği ile karakterlerin geçmişte yaşadıkları verilmekle birlikte Derbent tankerinde geçirdikleri süre yaklaşık yedi buçuk aydır. Aleksey Stahanov'la ilgili gazete haberini gemideyken aldıklarından olayların 1935 yılında yaşandığı sonucuna varılabilir. Mekân olarak ise iki yer ön plana çıkmaktadır. İlk olarak Basov'un limanda çalıştığı tersane kompleksi ki burada farklı bölümler ve birçok farklı iş kolunda çalışan bulunmaktadır. İkincisi ise eserin ana mekânı olana Derbent tankeridir. Derbent, kalabalık mürettebatı, karmaşık makine yapısı, motorları ve devasa büyüklüğü ile yenilikçi üretim romanı için uygun bir mekandır.

Kızıl Tanker romanındaki Stahanov hareketinin mimarı hiç kuşkusuz ana karakter Basov'dur. Limanda çalıştığı dönemde işleri bekletmek istemeyen genç mühendis, "onarım bekletilmez (…) onarım işi aksamamalı" düşüncesi ile sürekli çalışan biri olarak resmedilir (Krımov, 2019: 39). İşçilerin ve teknisyenlerin çalışma prensiplerinin yeniden ele alınmasını öneren Basov, "yeni bir yöntemle personeli düzenlemenin bir yolunu" da bulur (Krımov, 2019: 41). İşleri o kadar başarılı bir şekilde yönetmektedir ki bu hem çalışanların hem de üstlerinin dikkatinden kaçmaz.

Basov'un limandaki ikinci önemli planı ise işçileri eğitmektir. Genç mühendis "takım tezgâhında çalışan bir işçinin, tıraşlama teorisini bilse, yaptığı işin ayrıntılarına neden gerek olduğunu bilse, işini kolaylıkla geliştirebileceğini düşünüyordu" (Krımov, 2019: 43). Bu planını üstlerine açıklayamadan Parti bölge komitesinden işçilerin eğitilmesine dair bir emir gelmesi, ana karakterin doğru yol üzerinde olduğunun göstergesidir. İşçiler aldıkları eğitimlerle kendilerine güvenmekte, yeni yöntemler geliştirmektedir. Fabrikadaki tornacı Zakiriya Eybat, geliştirdiği bir yöntemle bir pistonu altı saat yerine iki buçuk saatte yapmayı başarır. Ancak Basov hariç, ustabaşı da yönetim de dâhil olmak üzere hiç kimsenin desteğini alamaz. Çalışma ortamında karşıt karakterler olarak Yakob Neuman ve Bronnikov gibi mühendisler yazar tarafından titizlikle kurgulanmıştır. Basov, yeni üretim modeli geliştiren tornacıyı onlara karşı korumaya çalışıp "Yönetim paniğe uğradı çünkü

işçiler beyinlerini kullanmaya başladılar. Kusura bakma ama bu gericilik, ödleklik*"* (Krımov, 2019: 46) diyerek müdürü Yakob Neuman'a karşı çıkması anlatıda olayların gelişmesi için önemli bir noktadır. Basov yeniliği, ilerlemeyi, üretimi hızlandıracak her öneriye açıkken eskinin temsilcileri olarak kurgulanan Neuman ve Bronnikov gibi karakterler onu durdurmaya çalışır ve tornacının yeni yöntemini uygulamaya koymazlar.

*"*Tesisteki bu çirkin, zamanı geçmiş düzene, hep aynı hataların tekrarlandığı bu kaosa sımsıkı sarılmışlardı" diye düşünür Basov ve bu çalışma prensibinin doğru olmadığının bilincindedir (Krımov, 2019: 59). Attığı her yenilikçi adımın önünün kesilmesine, etrafındaki insanlar tarafından dışlanmasına, çalışması karşılığında hak ettiği değeri maddi ve manevi açılardan görmemesine karşın genç mühendis bir profesyonel gibi davranmaktadır. İşini ve yenilikçi düzeni korumak adına elinden geleni yapar ancak bu durum üstlerinin artık canını sıkmaktadır. Bu nedenle Basov'un limandaki görevine son verilir ve üstleri tarafından Derbent tankerine görevlendirilir.

Yenilikçi üretim romanının önemli bir temsilcisi olan ana karakter Basov, eserde ahlaki bir ikilemde de bırakılır. Gençlik yıllarından beri hayalinde canlandırdığı kadını gerçek yaşamda bulan ve onunla evlenen Basov, mutludur. Ancak eşi Musya bir yandan onu çok sevmekte diğer yandan ise onun *herkes gibi olmamasından* dolayı endişe duymakta, onu *garip, eksantrik* bulmaktadır. Eşi ile aralarındaki bu sorunun çözülemeyeceği de romanda verilmektedir. Çünkü Musya, Basov'un üzerine ne kadar gitse de Basov bu sözlerine bir karşılık vermemekte ve idealist yenilikçi yaklaşımından vazgeçmemektedir. Tankere görevlendirilmesi nedeniyle evine kimi zaman aylarca gelemeyecek, çok sevdiği eşini göremeyecektir. Özel hayatı ile görevi arasında tercih yapmak zorunda kalan ana karakter, bu ikilemde görevi seçecek kadar profesyonel davranır. Bu nedenle de Musya ile yollarını ayırırlar.

Sevdiği kadını ve yeni bir düzen kurmaya başladığı çalışma ortamını geride bırakan Basov'un Derbent tankerinde başaracakları ise tüm ülkede tanınmasına neden olacaktır. Derbent'in mürettebatı birbirlerinden kopuk, alakasız tipler olarak resmedilir hatta yazar onları anlattığı bölümün başlığını *Ayaktakımı* (Сброд) olarak belirlemiştir. Kaptan Yevgeni Stepanoviç Kutasov ve Seyir subayı Kasatski devrim öncesi yılları temsil etmektedirler, ikisi de devrim yıllarında kendi hayatlarını kurtarmak için dostlarını yarı yolda bırakmışlardır. Derbentte bulunan kırk beş kişilik mürettebat, yenilikçi üretim romanının da özelliklerinden biri olan çalışanların oluşturduğu kolektif gruba uymaktadır: Lostromo Dogaylo, ikinci kaptan Alyavdin, kamarot Vera, Pompolit Bredis, beş Kızıl bahriyeli (yeni mezun Komsomol üyesi gençlerdir ve sürekli beraber hareket ederler, üçü elektrik teknisyeni, biri makinist, biri de mühendistir), telsizci Volodya, makinistler Kozov ve Gazaryan, tayfa Hrulev, Fomuşkin ve Kotelnikov, vd. Basov aralarında en sevilmeyen ve kabul görmeyen karakterdir. Ona göre tüm mürettebatın "hepsi gevşekti, hepsi anlaşılmaz şekilde birbirine benziyordu. Gayretleri sahte görünüyor, ciddi tavırları komik kaçıyordu*"* (Krımov, 2019: 77). Kaptan Yevgeni Stepanoviç ise *döküntü, ayaktakımı, ayyaş* olarak tanımladığı ekibini yetersiz görmekte ve bu nedenle onlarla sefere giderken büyük bir kaygı duymaktadır. Onlardaki potansiyeli gören ve Basov'u buna ikna eden geminin politik lideri Bredis'tir. Sovyet iktidarı için cephede savaşmış olan Bredis, ülkenin kalkınma sürecinde de üretim savaşı verildiğini ve bu savaşta herkesin canını ortaya koyması gerektiğini vurgular: "Tüm güçleri ile çalışmaları için bunu kafalarına sokmalısın. Sonuçta senin makinistlerin kimdir? Kardeşlerin, işçiler, proleterler. Ayaktakımı değil" (Krımov, 2019: 84-85). Bu sözler, Basov'u derinden etkiler ve Stahanov seferini başlatırken çalışma arkadaşlarına güvenmesini sağlar.

Eserde ana karakter Basov olarak görülse de yenilikçi üretim romanının bir gereği olarak diğer karakterlerin de ön plana çıktığı anlar vardır. Rus yazar A. Platanov, bu türde eser veren yazarlar içinde Yuri Krımov'u ayrı bir yerde tutar ve onun *Kızıl Tanker*'deki kişi kadrosunu kurgularken ortaya çıkan sanatsal yeteneğine vurgu yapar (Platanov, 2005: 68). İkinci derece

karakterler anlatının kimi noktalarında Basov'un seviyesine kadar getirilir ve bu şekilde eserde yer alan her birey öncelikli ve gerekli olur. Romanda özellikle Guseyn karakteri eserin bazı noktalarında ana karakter olarak davranmakta, olaylar onun sayesinde yön değiştirmektedir. Fırtına sırasında motorların üzerini kanvasla örterken neredeyse dalgalara kapılıp ölümden döner. Ancak görevi olmayan bir işi başarıyla tamamlayıp tankerin güvenliğini korumayı başarır. Özellikle yanan Uzbekistan tankeri için yapılan müdahale onun cesaretinin ve "Sovyet denizciler yoldaşlarını terk etmez" düşüncesinin ürünüdür (Krımov, 2019: 188). Mürettebatın anlatıldığı bölümde tankerden ayrılmak için bir çıkış yolu arayan Guseyn, Stahanov hareketinin başlaması ile değişir, limana geldikleri günlerde bile dışarı çıkıp kız arkadaşını görmek yerine motor dairesinde çalışmaya devam eder. Diğer denizcilerde de aynı değişim görülmektedir. Stahanov hareketinin etkisi ile üretim normunu aşma hedefi, rakip tankerle yarışa girme fikri ve limanda kendilerinden Stahanovistler olarak bahsedilmesi mürettebatı bir araya getiren, gerçek bir kolektif gibi hareket etmelerini sağlayan güçlerdir.

Yazar, Stahanov hareketinin eserinde işlediği bölüme *Stahanov Seferi* (Стахановский Рейс) başlığını vererek okuyucunun dikkatini çeker. Eserin daha ilk bölümünde de Derbent için *Kızıl Tanker, Stahanovcu Tanker* benzetmeleri kullanılmaktadır. Bu bölümde Stahanov'un eski düzene karşı verdiği savaş anlatılmaktadır:

> Aleksey Stahanov eski teknik normlara inatla sarılmak isteyen bazı bürokrat kafalı yönetim yetkililerine karşı büyük ve zor bir mücadeleye katlanmak zorunda kalmıştı (…) modası geçmiş eski standartlarda inatla ayak direyen yöneticilere karşı zor ve uzun bir mücadele vermişti (…) korkak yöneticiler onu azarlamışlar, ustalar küçümsemişlerdi, "beceriksiz toy" demişlerdi ona (Krımov, 2019: 118-119).

Anlatılanlar, ana karakter Basov'un başından geçenlerle oldukça benzerdir. Basov da Stahanov gibi eski düzene bağlı üstlerine karşı büyük bir mücadele verir ve onlar tarafından kabul görmez. Yazar, Stahanov'u anlatırken okuyucunun Basov ile bir bağlantı kurmasını sağlar. Aslında herkese benzemeyen, eski düzeni sorgulayan genç mühendisin doğru yol üzerinde olduğu bir kez daha vurgulanmaktadır.

Stahanov'la ilgili haber tüm mürettebatı derinden etkiler. Bu haberden önce rakip tanker ile yarışa girmiş olmaları, onları daha da istekli hale getirir. Bir sezon için belirlenen üretim normundan yirmi beş bin ton daha fazlasını taşımak üzerine olan bu iddia, tüm mürettebatın birlik olmasını ve canla başla çalışmasını sağlarken ekibin kendine olan güvenini de artırır. "Üstlerindeki o uyuşukluk, atalet hali kaybolmuş gibiydi. Yerini birinin yaşamında ilk kez ciddi bir işe yüreğini koyması gibi, sabırsız ve coşkulu bir şevke bırakmıştı şimdi" (Krımov, 2019: 99). Mürettebattaki herkes yaptığı işteki eksikleri görmeye çalışırken yeni yöntemler geliştirirler. Makinistler, motorların çalışma prensiplerini değiştirerek hızı arttırırken dümendeki sapmaları en aza indirmeye çalışan denizciler daha önce hiç kimsenin cesaret edemediği sığ sularda yeni bir rota belirlerler. Eski düzeni sorgulayarak attıkları her yeni adım onları başarıya daha da yaklaştırır. Ekim ayında Astrahan sahiline yüz bin ton mazot taşıyan Derbent, rakibi Agamali'yi geçmeyi başarır. Agamali de Stahanov seferi başlatarak aradaki farkı kapatmaya çalışır. Gemiler arası yarışmalar bir süre sonra alışkanlık haline gelir. "İyi prim, gazetelerde makaleler, bir geminin diğerlerine telsiz mesajları hep görülen şeylerden oldu. Makine dairelerinde acil iş diye bir şey kalmamıştı" (Krımov, 2019: 148). Yazar iki gemiyi öncelikle üretim normu üzerinden bir yarışa sokar, sonrasında Stahanov'la ilgili haberin mürettebata bildirildiği bölümü kaleme alır. Bu şekilde aslında Sovyet insanlarının her birinde Stahanov olma potansiyelinin ve çalışma isteğinin var olduğunu gösterir. Tankerde alışılagelmiş eski düzenin sona ermesi ve yeni düzenin kurulması ile işlerin yoluna girdiği, üretim normunun aşıldığı hatta acil iş diye bir şeyin kalmadığı özellikle vurgulanır. Bu durum, okuyucuya yeni düzenin bir zaferi olarak lanse edilir.

Kızıl Tanker romanında kullanılan dilin, yenilikçi üretim romanına ait özellikler taşıdığı görülmektedir. Yazarın gemicilik ve mühendislik deneyimi, alana ait terimleri iyi bir şekilde bilmesini sağlar. Eserde geçen *kasara, kanvas, uskur, serdümen, bocurgat, istralya, donkerman, draft, pupa, valf, mavna, lostromo, balast* gibi sözcükler özellikle seçilir ve olayların bir profesyonel gözünden anlatıldığına okuyucuyu ikna eder. Aynı zamanda gemide ve tersanede yapılan tamiratlar ve üretim süreçleri ayrıntılı olarak anlatılarak farklı bir dünyanın kapıları açılır. Yenilikçi üretim romanında kullanılan terminolojik dil ülkedeki sanayileşmenin gösterilmesi, bu alanlara karşı insanların merakını uyandırmak ve üretim sürecine onları da çağırmak adına da önem taşımaktadır.

Sonuç

Sovyetler Birliği'nin küllerinden doğan bir topluluk olduğu düşünüldüğünde sanayileşme ve üretime verdiği önemin nedeni anlaşılmaktadır. Bu uğurda bütün çalışma alanlarında üretimi artırmak maksadıyla normlar belirlenmiş ve kimi zaman belirlenen normlar aşılmıştır. İlk rekortmen olarak gösterilen Aleksey Stahanov, bir propaganda aracına dönüştürülüp maddi ve manevi kazanımları ön plana çıkarılarak tüm Sovyet vatandaşlarına örnek olarak sunulur. Bu örneğin geniş kitlelere ulaşması adına edebiyat önemli bir rol oynar. Özellikle de aynı dönemlerde ortaya çıkan yenilikçi üretim romanı, konuyu ele almak için oldukça uygun bir türdür.

Çalışmamızda incelediğimiz *Kızıl Tanker* romanı; Stahanov hareketinin kolektif bir grubu nasıl değiştirdiğini, onların içindeki çalışma azmini nasıl ortaya çıkardığını göstermesi açısından önemli bir örnektir. Yenilikçi üretim romanı olarak sınıflandırılan eserin mekân, kişi kadrosu, konu ve dil özellikleri bakımından yaptığımız inceleme, bu sınıflandırmanın doğruluğunu ispatlamaktadır. İdealist bir profesyonel olarak resmedilen genç mühendis Basov, herkes tarafından dışlanmış hatta eşi tarafından bile kabul görmemiş olsa da üretimde yeni yöntemler geliştirmek amacıyla çalışmaya devam eder. Karşıt karakter olarak kurgulanan mühendisler Neuman ile Bronnikov, kaptan Yevgeni Stepanoviç ve seyir subayı Kasatski, Basov'u sevmemekle birlikte onun emeğini ve çalışma gayretini takdir etmez, hatta ona engel olmak için farklı yollar denerler. Teknisyen Guseyn, anlatının bazı bölümlerinde ana karakter olarak karşımıza çıkmakta ve olayların seyrini değiştirmektedir. Aynı zamanda hem limandaki tesislerde hem de Derbent tankerinde oluşturulan çalışma ekipleri türün gerektirdiği kolektif kişi kadrosuna da yer verilmektedir. Eserde kullanılan gemicilik ve mühendislik terimleri de türün dil özelliğine uymaktadır.

Görüldüğü üzere Yuri Krımov'un romanında Stahanovizm temasını bu kadar gerçekçi aktarmasının, kurgulanan kişi kadrosu ve kullanılan terime dayalı dilin başarısının temel nedeni, Stahanov hareketinin başladığı dönemde Derbent'le aynı özelliklere sahip bir gemide mühendis olarak görev yapması ve otobiyografik unsurlardan faydalanmasıdır. Yenilikçi üretim romanı *Kızıl Tanker* eserini incelememiz sonucunda türün temel özelliklerine sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda *Kızıl Tanker* romanı aracılığıyla yenilikçi üretim romanı türü ve Stahanovizmin XX. yüzyıl Rus edebiyatı açısından önemi ve belirtilen konuların daha detaylı araştırılması gerektiği anlaşılmaktadır. Hem yenilikçi üretim romanı türü hem de Stahanovizmle ilgili yapılan ilk incelemelerden biri olması nedeniyle bu çalışmanın, araştırmacılara yol göstereceği ve yeni konular sunarak alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

ÇETİŞLİ, İsmail (2017). *Edebiyat Sanatı ve Bilimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

DOBRENKO, Yevgeni & Galin TİHANOV (2011). *İstoriya Russkoy Literaturoy Kritiki*, Moskova: İzdatelstvo Novoye Literaturnoye Obozreniye.

GRUZİTSKİ, Yuri (2015). "Stahanovsjoye Dvijeniye Radi İdei ili Zarplatı?", *Oktyabr,* 10: 42-43.

HANÇERLİOĞLU, Orhan (1993). *Ekonomi Sözlüğü*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İSAYEVA, Sanita (2020). "İstoriçeskiy Portret Alekseya Stahanova", *Voyna i Mir v Oteçestvennoy i Mirovoy İstorii Materialı Mejdunarodnoy Naucnoy Konferentsii*, ss. 371-374, Sankt-Peterburg: Sankt-Peterburgskiy Gosudarstvennıy Universitet Promışlennıh Tehnologiy i Dizayna.

KRIMOV, Yuri (2019). *Kızıl Tanker*, çev. Levent Özübek, İstanbul: Yazılama Yayınevi.

LENİN, Vladimir (1942). *Lenin o Literature*, Moskova-Leningrad: İzdatelstvo Detgiz.

LEYDERMAN, Naum & Mark LİPOVETSKİ (2003). *Sovremennaya Russkaya Literatura: 1950-1990-ye Godı, Tom 2*, Moskova: İzdatelstvo Akademiya.

LİBEDİNSKİ, Yuri (1944). "O Yurii Krımove", *Povesti Yuriya Krımova*, ss. 5-22, Moskova: İzdatelstvo Sovetski Pisatel.

MOSKOVSKAYA, Natalya & Marina MATSAYEVA (2013). "K Voprosu o Janrovoy Spetsifike Proizvodstvennogo Romana (Na Materiale Proizvedeniy Artura Heyli)", *Vestnik Çelyabinskogo Gosudarstvennogo Pedagogiçeskogo Universiteta*, 3: 282-291.

PLATONOV, Andrey (2005). *Razmışleniye Çitatelya*, Münih: ImWerden Verlag.

STALİN, Josef (1935). "Reç Stalina İ. V.", *Pervoye Vsesoyuznoye Soveşaniye Raboçih i Rabotnits-Stahanovtsev,* ss. 361-376, Moskva: İzdatelstvo Stenografiçeski Otçyot.

Mavi Atlas, 9(1)2021: 326-332
Kitap Değerlendirme | Book Review

Makale Geliş | Received: 11.02.2021
Makale Kabul | Accepted: 05.04.2021
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.878851

Kübra YANAK

Yüksek Lisans Öğrencisi | Graduate Student
Samsun Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun-TÜRKİYE
Samsun University, Institute of Graduate Education, Samsun- TURKEY
ORCİD: 0000-0003-0536-2695
yanakkubra08@gmail.com

Nurettin Birol, *19. Yüzyılda Erzincan Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşına Kadar (1839-1914)*, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2020, 268 s., ISBN: 978-625-7018-10-4

Öz

İlk örnekleri 16. yüzyıl Avrupası'nda karşımıza çıkan yerel tarih çalışmaları, özellikle 19. yüzyılda yoğunluk kazanmaya başladı. Yerel tarihin konusunu belirli bir mahal ve burada yaşayan insanların hikâyeleri oluşturmaktadır. Bu alanda ülkemizdeki ilk örnekler Osmanlı döneminde ortaya çıkmış ve Cumhuriyet döneminde ilerleyen tarih disiplini çerçevesinde daha da önem kazanmıştır. Yerelin kendine has özelliklerini ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmalar arasında şehir tarihi çalışmaları ise birçok araştırmacının daha fazla dikkatini çekmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı dönemine ilişkin yerel tarih çalışmalarının en zengin örnekleri 19. yüzyıl ile ilgili olanlardır. Bu dönemde zenginleşen kaynaklar, yerel tarih çalışmalarının artmasına vesile olmuştur. 19. yüzyıl şehir tarihi literatürüne yakın zamanda Erzincan tarihi ile ilgili yeni bir çalışma eklendi. Nurettin Birol tarafından yapılan bu çalışma, 19. yüzyılda Erzincan şehrini pek çok yönden ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: 19. yüzyıl, Yerel Tarih, Erzincan, Tanzimat Dönemi, Şehir Tarihi

Nurettin Birol, *Erzincan in the 19th Century From Tanzimat to the First World War (1839-1914)*, Arı Sanat Publications, Istanbul 2020, 268 p., ISBN: 978-625-7018-10-4

Abstract

Local history studies, the first examples of which appeared in Europe in the 16th century, started to gain intensity especially in the 19th century. The subject of local history is the stories of a particular locality and the people living there. In this field, the first examples in our country emerged in the Ottoman period and gained more importance in the Republic period, within the framework of the developing history discipline. Among these studies which aim to reveal the unique characteristics of a region, urban history studies have attracted more attention of many researchers. In this context, the richest examples of local history studies related to the Ottoman period are those related to the 19th century. The resources enriched during this period contributed to the increase in local history studies. A new study on the history of Erzincan has recently been added to the 19th century urban history literature. This study by Nurettin Birol deals with many aspects of the city of Erzincan in the 19th century.

Keywords: 19th Century, Local History, Erzincan, Tanzimat Period, Urban History

Sosyo-ekonomik tarih yazımı çerçevesinde gelişerek popülarite kazanan yerel tarih, kendine özgülüktür. Bir yerin ya da bir ülkenin yereli temel alarak incelemeye tutulması, aynı zamanda benzersiz bir tarih olduğu anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla yerel tarih, bir yerin veya bir ülkenin yapı taşını oluşturan en önemli unsurudur. O olmazsa yapılan çalışma eksik kalır demek muhtemeldir. Nitekim yapılan bir çalışmanın, özellikle bir şehir tarihi incelemesinin süsüdür. Bu bağlamda yapılan yerel tarih araştırmaları ve çalışmalarının getireceği sesler ve yerel tarihsel yorumlar, milli tarihin daha iyi anlaşılmasına vesile olacaktır. Prof. Dr. Mehmet İpşirli "İstiklal Savaşı yerel tarihle yazılır." diyerek tarih bilincinin yereli keşfetmeye olan ihtiyacını vurgulamaktadır. Günümüzde yerel tarih çalışmaları gerek lisans düzeyinde eğitim veren kurumlarda gerek belediye bünyesinde kurulan kent arşivleri ve müzeleriyle yeni bir boyut kazanmıştır. Yerel olanı tanıyarak tarihle içli dışlı olup geçmişe dair aidiyetlerimizi, mensubiyetlerimizi güçlendirmekteyiz. Dolayısıyla

yerel tarih çalışmalarıyla geçmişte olan kültürlerle bugün gerçekleşen kültürler arasında bir bağlantı kurarak şimdi ve gelecek arasında daha kuvvetli ilişkiler kurmak mümkün olmaktadır.

Prof. Dr. Mehmet Altay Köymen, tarihin konusunu ve amacını şöyle belirtir: "Tarih, gür bir kaynaktır bu kaynaktan içme bahtiyarlığına erişenler geçmişi, içinde bulunduğumuz zamanı ve geleceği aydınlık görürler. Bu kaynaktan içme bahtiyarlığına erişemeyenler ise karanlıkta yol bulmaya çalışanlar gibi tökezlemekten, hatta düşmekten kurtulamazlar." İşte tam da bu noktada yerel tarih devreye girmektedir. Yerel tarih, muhtelif konularda daha dar ölçekli tarih yazımı olduğu için genel tarihin anahtarıdır. Dolayısıyla parçadan bütüne gidildiği zaman tarih yazımında daha sağlıklı bir yorum ve değerlendirme yapılması mümkün olabilmektedir.

1999 yılında *Halil Rıfat Paşa: Dönemi ve İcraatı (1827-1901)* adlı doktora çalışması ile Halil Rıfat Paşa'nın valilikleri ekseninde yerel tarih çalışmalarına girmiş olan Nurettin Birol, kronolojik sınırlarını Tanzimat'tan Birinci Dünya Savaşı'na kadar (1839-1914) olan zaman zarfında belirlediği çalışmasında ağırlıklı olarak "19. Yüzyılda Erzincan" üzerinde odaklanmaktadır. Bu hâliyle, taşra ile ilgili çalışmalarda çok sık karşılaşıldığı üzere kesin kronolojik sınırların çok uygun olmadığı bu alanda Birol da Erzincan'ın 19. yüzyılını 1914'e kadar çekme gereği duymuştur. Her ne kadar Nurettin Birol, eserinde eksik olan yanların olduğunu kabul etse de Erzincan'ın oldukça geniş ve önemi bir dönemini ortaya koyan bu çalışmanın Erzincan tarihi literatüründe önemli bir katkı yaptığı görülmektedir. Giriş ve sekiz bölümden oluşan çalışmada Erzincan şehri idari, iktisadi, kültürel ve sosyal açıdan ele alınarak değerlendirilmiştir. Kaynak olarak bakıldığında ise Osmanlı arşiv belgeleri, salnameler, seyahatnameler, nüfus defterleri ve ikinci el kaynaklardan hareketle hazırlanan çalışma tablo, grafik ve istatistiklerle desteklemiştir. Eser, okuyucuların ve ilgililerin kolaylıkla istifade edebileceği sade ve anlaşılır bir üslupla ortaya çıkarılmış, arşiv belgeleri ile desteklenmiş, geniş kaynakça ve dizini ile akademik bir çalışma niteliğinde ortaya konulmuştur.

Birol, bu tür yerel tarih çalınmalarında çok sık karşılaştığımız diğer örneklerde olduğu gibi "Giriş" kısmında incelenen sahanın tarihi geçmişini ortaya koymayı gerekli görmüştür. Bu bağlamada ilk olarak Erzincan adının kaynağı üzerinde değerlendirmeler yapmış, şehrin adını İlk Çağ'da Strabon'un bulunduğu Eriza şehrinden aldığını söyleyerek Grek kaynaklarında Aziris, Asur kaynaklarında Suhmi diye bahsedilen şehrin Erzincan'ı gösterdiğini belirtmiştir. Daha sonra 19. yüzyıla kadar bölgenin tarihçesi; Eski çağlardan Türk hâkimiyetine, Türklerin Anadolu'yu fethinden Osmanlı dönemine ve Osmanlı idaresi altında 19. yüzyıla kadar verilmiştir. Burada özellikle Erzincan'ın idari statüsü üzerinde durularak şehrin 16. ve 17. yüzyıllar boyunca Erzurum vilayetine bağlı olduğu, 1835 yılında kaza, 1837 yılında da kasaba statüsünde olduğunu üzerinde durulmuştur.

"19. Yüzyılda Meydana Gelen İç ve Dış Olayların Erzincan Üzerindeki Tesirleri" adlı "Birinci Bölüm" de Birol, I. Dünya Savaşı sonuna kadar sürecek olan Osmanlı-Rus savaşlarının bölge üzerindeki etkileri üzerinde durmuştur. Erzincan için kısa süren bir sükûnet döneminden sonra Rus tehditleri, Kafkas göçmenlerin Erzincan'a gelmeleri, bunların Erzincan'da geçici ve daimi yerleşmeleri, bölge halkının gelen bu muhacirlere bakışı, göçmenlere yapılan yardımlar üzerinde durmuş ve bu bölümleri arşiv belgeleri ile desteklemiştir. Erzincan'a gelip çevrelerine yerleştirilen muhacirlerin en yoğun olduğu dönem Kırım Savaşı sonrasında Rusların Kafkasya üzerindeki baskılarını artırıp Çerkez direnişinin gerçekleşmesinden sonra olmuş ve Trabzon limanı üzerinden gelen Çerkez ve Çeçen göçmenler bölgeye yerleştirilmiştir. Bir diğer başlıkta ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaş'ında Erzincan'ın işgal edilmeden önceki konumundan bahseden yazar, savaş döneminde Erzincan'ın herhangi olası bir saldırıya karşı savaş bölgesinden ve Kafkaslardan gelen muhacirlerin toplanma yeri ve aynı zamanda cephe gerisinde sağlık hizmetleri, asker toplama ve sevkiyat yeri olarak icra ettiği görev üzerinde durmuştur. Göç sürecinde, göçmenlerin toplanma ve geçici barınma yeri olarak icra ettiği yeri ortaya koymaya çalışan Birol, Erzincan ahalisinin gelen muhacirlere yapmış oldukları yüklü miktardaki yardımları vurgulayarak bölge halkının fedakârlığını ortaya koymuştur. Bu çerçevede Birol'a göre savaş dönemlerinde Erzincan sadece ülke dışından

gelen göçmenlere ev sahipliği yapmıyor, Erzurum ve Erzincan halkının bir taraftan Rus diğer taraftan Ermeni çetelerinin saldırılarıyla bitap düşüp kendilerini batıya hicret eden muhacirlere de ev sahipliği yapıyordu (s. 27-60).

"İkinci Bölüm" de "19. Yüzyıl Sonlarında Türk- Ermeni İlişkileri ve Erzincan'daki İlk Ermeni Ayaklanmaları" üzerinde duran Birol, günümüzde hâlâ dış politikada önemli bir mesele olarak etkisini devam ettiren Ermeni sorununa değinmektedir. Bu bağlamda Ermeni meselesinin I. Dünya Savaşı'na kadar olan seyrine değinerek Erzincan merkez kaza ve diğer kazalarındaki Ermeni isyanlarını ele almış; Refahiye, Tercan'daki olaylarına değinmiş ve özellikle Eğin (Kemaliye) kazası ve civarında Ermeni olayları ve faaliyetlerinin yoğun olduğunu vurgulamıştır.

Yazara göre Erzincan ve çevresinde ortaya çıkan Ermeni olaylarının tamamı Ermeni Devrimci Komiteleri tarafından yapılmıştı ve Ermenilerin, Erzurum ve Erzincan'da kurmuş olduğu bu komiteyle asıl amacı, Müslümanları tahrik edip çok sayıda Ermeni'nin ölümüne yol açarak emperyalist devletlerin bu bölgeye müdahalesine zemin hazırlamaktı. Bu çerçevede Birol, Ermenilerin İngiltere ve Rusya gibi bölgeyi ele geçirmek isteyen emperyalist güçlerin emelleri için nasıl kullanılmış olduğunu, eylemleri ile bölge halkı nazarında kapanmaz bir yaraya sebep olduklarını ve iki toplumun birbirine düşman olmasını değerlendirmektedir (s. 61-84).

Yazarın "Üçüncü Bölüm" de üzerinde durduğu konu, Erzincan'ın askerî ehemmiyeti hakkındadır. Bu konuyu "IV. Ordu'nun Kuruluşu ve Erzincan'daki Faaliyetleri" başlığı ile ele alan Birol, yenileşme döneminde askerî alanda yapılan yeni düzenleme sonucunda Erzincan'ın bir ordu şehri olarak artan önemine işaret etmektedir. Ermenilerin faaliyetlerine engel olabileceği düşünülerek kurulmuş olan IV. Ordu'nun önemli komutanı Müşir Zeki Paşa'nın kurmuş olduğu Hamidiye Alayları üzerinde durarak bu alayın Ermeniler' in bölgede hayal ettikleri Ermenistan'ın inşa edilmesinin önüne geçmiş olduğunu ve aynı zamanda Doğu Anadolu'nun emperyalist devletlerin kuklası olacak bir Ermenistan hâline dönüşmesini engelleyen faaliyetlerine değinerek çok önemli bir noktaya dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Erzincan'ın IV. Ordu'nun karargâhı olması sebebiyle askerî alanda da öneminin artmış olduğunu bizlere yansıtmaktadır (s. 85-98).

"19. Yüzyılın II. Yarısında Erzincan'ın İdari Taksimatı, Nüfusu, İktisadi ve Sosyal Hayatı" adlı "Dördüncü Bölüm" de yazar, 19. yüzyılın ikinci yarısında Erzincan'ın idari taksimatı, nüfusu, iktisadi ve sosyal durumunu incelemiştir. 1864 yılından sonra Osmanlı mülki sisteminde yapılan reformlara göre eski eyalet sistemini yeni eyalet sisteminin almasıyla birlikte Vilayet Nizamnameleri yayınlanmış ve bu nizamnamelere göre vilayetler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar nahiyelere dönüşmüştü. Birol, Erzincan'ın 19. yüzyıla kadar Erzurum eyaletine bağlı kaza olduğunu, bu durumun 1864 Vilayet Nizamnamesinin yürürlüğe girmiş olmasıyla sancak hâline dönüştüğünü belirterek yapılan yeni idari düzenlemeyle Gercanis nahiyesi, Kemah, Kuruçay, Kuzucan (Pülümür), Ovacık, Mazgirt, Şiran ve Kelkit gibi Erzincan'a bağlanan kazaları dile getirmiştir. Erzincan'ın Doğu Anadolu ile Orta Anadolu arasında kavşak ve geçiş noktası güzergâhında bulunmasıyla önemli olan coğrafi yapısının iktisadi noktada da kenti etkilediğini vurgulayarak her devirde herkes tarafından dikkatleri üzerine çektiğini belirtmiştir. Bu bakımdan ticaretin her daim bu bölgede canlı kaldığını söyleyebiliriz. Vilayet Salnameleri ve Fransız coğrafyacı ve oryantalist biri olan Vital Cuinet' in bölgede yapmış olduğu saha çalışmalarından anlaşıldığı üzere bölge halkının sanayi, ticaret ve tarımda ileri seviyede oldukları anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Erzurum Vilayet Salnamesinde yapılan ticaretlere değinilmiş olunduğu görülmektedir. Dolayısıyla Osmanlı Hükümeti'nin bu bölgelerde ticareti canlı tutmak adına gelir elde etmek ve işletmesini yapmak amacıyla keşifler yaptırdığını Vilayet salnamelerinden anlıyoruz. Geçmişten günümüze kadar ekonomi açısından oldukça önemli bir yere sahip olan petrolün bulunduğu yerlerde ülkeye enerji girdisi olarak katkı sağlayan yapısı itibariyle büyük öneme sahip olduğunu bilmekteyiz. Buna mukabil Tercan kazası ve çevresinde neft (petrol) kuyularının ıslah edilerek petrol çıkarılması Sultan İbrahim tarafından yazılan bir Hatt-ı Hümayun ile bildirilmesine ilk olarak Osmanlı Arşiv kayıtlarında rastlanılmıştır. Görüldüğü üzere

petrolün ne derece değerli olduğu aşikârdır. Bölgede kente ticari katkı sağlayan diğer önemli unsurların dokumacılık, debbağlık, ayakkabıcılık, ipek böcekçiliği, demircilik, boyacılık olduğuna değinilmiştir. Erzincan kentine nüfus odaklı bakıldığında ise Tahrir, Avarız, Temettüat ve Şeriyye Sicilleri içerisinde olan *Tevzi* defterleri ile nüfus defter odaklı çalışılıp vilayet salnameleri ile yabancı seyyahların verdiği bilgileri karşılaştırmış olduğunu görmekteyiz. 1831 yılındaki nüfus sayımına göre Erzincan Sancağının nüfusuna baktığımızda Müslümanlar 105.000 kişi iken Ermenilerin nüfusu 16.000 kişidir. Yazar, nüfusun yaklaşık olarak %87'sini Müslümanların, %13'ünü ise Ermenilerin oluşturduğu kanaatine varıldığını göstermektedir. 1881-1882 yılına gelindiğinde Ermenilerin en yoğun olarak yaşadıkları Erzincan merkez kaza olmasına rağmen 41.523 Müslüman nüfusa karşılık 12.686 Ermeni yaşamaktadır. 1877 tarihli nüfus cetveline göre Müslümanlar %87lik paya sahipken Ermeniler yaklaşık olarak %13lük bir paya sahiptir. 1894-1895 yılları arasındaki nüfus cetveline bakıldığında Müslümanların oluşturduğu oran %80 iken Ermeniler %17 idi. Fakat 1897 yılına gelindiğinde ise Ermeniler' in nüfuslarında az da olsa bir artış olduğu gözlenerek Müslüman nüfusu 99.960 iken Ermeni nüfusu 22.364 kişi olmuştur. Netice itibariyle nüfus yoğunluğunun fazla olduğu yerlerin Müslümanların oturduğu meskûn yerler olduğu ortadadır (s. 99-139).

"Beşinci Bölüm" de yazar, "19. Yüzyılda Erzincan'da Eğitim ve Öğretim" başlığı altında Erzincan'daki eğitim ve öğretimden bahsederek bu bölümü tablolar ve grafiklerle desteklemiştir. Askerî okulların Erzincan'ın eğitim ve kültürüne yaptığı olumlu katkılarına dikkat çekerek, aynı zamanda bölgede en kalabalık gayrimüslim cemaat olan Ermeni toplumuna ait okullar hakkında da bilgi vermiştir. Erzincan sancağına ait tüm mekteplerden sorumlu olan kurum Erzurum Maarif Müdürlüğüdür. Erzurum valisinin 1891 yılında Erzincan'a gelip eğitimle ilgili hususları görüşmesi sonucunda Erzincan'da bir maarif meclisi kurulması kararlaştırılmış ve başkanlığına Ordu-yı Hümayun Erkan-ı Harp başkâtibi Yusuf Raşit Efendi getirilmiştir. Burada Erzincan Maarif Meclisinin eğitimi geliştirmek amacıyla mahalli tedbirler, halk yardımları sayesinde pek çok okul inşası yapılarak eğitime verilen önemin, bakış açısının nasıl olduğuna karşın durumları Anadolu Vilayeti Umumi Müfettişliğine gönderilen raporlarla destekleyerek ortaya koymuştur. Erzurum Vilayet Salnamelerine göre Erzincan'da 193 tane sıbyan mektebi, 1897-1899 yılında 1 tane İptidai mektebi bulunup bu sayının 1900 yılında ise 4'e çıktığını belirtmiştir. Yazar, 19. yüzyılın ikinci yarısında Eğin'e bağlı olan İliç Nahiyesinde 4-5 tane Ermeni mektebi olup Haçatur adlı öğretmenin burada görev yaptığına işaret ederek Ermeni nüfusunun yoğun olduğu yer olan Eğin'de yirmiden fazla okul bulunduğunu Apçağa ve Gemürdap isminin bu bölgede bilinen Ermeni mektepleri olduğunu vurgulamış ve Tercan Kazasında da ismi bilinmeyen 35 adet Gayr-ı Müslimlere ait okullar olduğuna değinmiştir. Bunun yanı sıra Türk eğitim tarihinde önem arz eden askeri mekteplerin, Mühendishane-i Bahri ve Berri Hümayun ile Mekteb-i Harbiye'nin nitelikli öğrenci ihtiyacını karşılamak için açıldığını vurgulayarak, Erzincan Askeri Rüştiyesi 'nde yetişmiş olan, Ali Fuat Cebesoy, Ali Galip Pasiner, Kazım Özalp, Yakup Şevki Paşa, Fahrettin Altay ve İhsan Nuri Paşa gibi değerli devlet adamlarının bu okuldan mezun olduğuna dikkat çekmiştir. Netice itibariyle Eğitimin her zaman her açıdan önemli olduğuna değinerek 19, yüzyılın sonlarında Erzincan'da faaliyet gösteren medreselere vurgu yapmıştır (s. 139-175).

"19.Yüzyılda Erzincan'da Manevi Hayat (Tasavvuf Hareketleri ve Tarikatlar)" başlıklı olan "Altıncı Bölüm" de Birol, Anadolu'nun fethinden itibaren etkili olan ve günümüzde de etkisi hala hissedilen tasavvuf hareketlerinden bahsetmiştir. Yazar, şehrin tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar tarandığı zaman tekke, zaviye ve dergâhların faaliyetleri bakımından ön plana çıktığı anlaşılan Erzincan'ın adeta bir simgesi haline gelen Terzi Baba gibi manevi önderlerin etkisini ele almış, Mevlevi ve Nakşibendi gibi dergâhların Osmanlı-Rus Savaşı, 1. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı'ndaki olumlu çalışmaları ve mücadeleleri hakkında bilgi vermiştir. Bu bağlamada, Terzi Baba'nın halefi olan Şeyh Seyyid Mustafa Fehmi Efendi, Kırım ve Osmanlı- Rus Savaşlarında savaşmış ve onun da halefi olarak karşımıza çıkan oğlu Şeyh Ahmet Fevzi Efendi'nin de İstiklal

Savaşı'nda Mustafa Kemal'in en yakın destekçisi olarak Milli mücadelede yanında yer aldığını, Erzurum ve Sivas Kongrelerine delege olarak katıldığını ve ölene kadar da Erzincan'ı TBMM'de temsil ettiğini vurgulamıştır. Nitekim Şeyh ve dervişlerin Erzincan kenti açısından halk için manevi ölçüde çok önemli olduğu üzerinde durmuş, bu noktada Avarız defterlerine bakıldığında 17. yüzyılın ortalarına doğru Erzincan'da 14 şeyh ve dervişin olduğunu belirtirken, bu yüzyıla ait şeyh ve dervişler hakkında genel ve en önemli kaynak olarak Evliya Çelebi'nin seyahatnamesini göstermektedir. Tekke ve zaviyeler hakkında Erzurum Vilayet Salnamesine göre herhangi bir bilgi bulunmazken, 19. yüzyılda 4 tane tekkenin irşad faaliyetlerinin sürdürüldüğünün tespit edilmesini vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Birol, bölgede önemli faaliyetler göstermiş olan Kadirilik ve Mevlevilik gibi tarikatların yanı sıra şehrin Mevlevilik kültürü yönünden çok zengin bir şehir olduğuna değinmiştir. Erzincan'ın doğudan batıya giden önemli bir kavşak noktasında olması, ticari ve kültürü yanı sıra manevi hayatını da etkilediğini, en önemli mutasavvıflardan olan Mevlana Celaleddin-i Rumi ve babası Bahaeddin Veled'in Erzincan'da ikamet ettiğini belirtmiştir. Yazarımız kısaca Erzincan'ın Selçuklular zamanından bugüne kadar tasavvuf kültüründen etkilenen bir şehir olduğunu belirtmiştir.(s. 175-201).

"Yedinci Bölüm" de "19.Yüzyılda Ulaştırma, Haberleşme, Bayındırlık ve İmar Faaliyetleri Alanlarında Çalışmalar" başlığı alında Birol, şehrin genel itibari ile yapılaşma sürecini ele alarak II. Abdülhamid zamanında Anadolu'ya yapılan yatırımlardan Erzincan'ın da ekonomik olarak sıkıntılı olduğu dönemde payına düşeni aldığına dikkat çekmiştir. IV. Ordu merkezinin Erzincan'a taşınmasıyla bölgede olarak artan nüfusun beraberinde getirdiği hareketlilik şehrin iktisadi ve kültürel alandaki gelişmesine de ön ayak olmuştur. Bu noktada tebaanın bir şehirde ne derecede önem teşkil ettiğini görmekteyiz. Ticaret yoksa sermaye yok, sermaye yoksa şehirleşme yok, şehirleşme yoksa demografi yok. Dolayısıyla şehri ayakta tutan, bir şehri şehir yapan gerçek manada nüfustur. Nitekim bu yapılaşma sürecinde şehirde "IV. Ordu Karargâhı, Güneş Saati, Hamidiye Kışlası, Süvari Karakolu, Erzincan Askeri Hastanesi, Erzincan Askeri Şayak (Aba) Fabrikası, Erzincan Un Fabrikası, Hacı Ahmet İzzet Paşa ve Camisi, Nafiz Paşa Hamamı ve Çeşmesi, Hamidiye Çeşmesi" gibi önemli eserler yapılmıştır. Ulaşım açısından şehre yüksek maliyetlerle de olsa pek çok yerde demiryolları karayolları yapıldığına değinen yazar, Erzincan'ın tali yollar ile bağlantılı olan bir noktada olduğu üzerinde durarak, Fatih Sultan Mehmet'in Otlukbeli, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi ve Kanuni Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferleri için takip ettikleri güzergâh olduğunu söyleyerek önemli kavşak noktasında yer aldığına vurgu yapmıştır. Yine haberleşme bakımından şehre, halktan toplanan yardımlar ve ağnam gelirlerinden alınan pay ile telgraf hattı oluşturulduğunu söyleyerek şehir tarihi çalışmasında sosyal çalışmaya gösterilmesi gereken önemin ne derece dikkatli olduğunu bizlere vurgulamaktadır (s.201-217).

Sekizinci ve son bölüm olan "19. Yüzyıl Sonlarında Erzincan ve Çevresinde Tabii Afetler ve Salgın Hastalıklar" başlığı altında yazar, Erzincan'da etkin olan salgın hastalıklara ve şehri etkileyen doğal afetleri incelemiştir. Jeolojik yapısı itibari ile kuzey Anadolu Fay hattının üzerinde bulunması nedeniyle Erzincan tarih boyunca birçok deprem yaşamıştır. Bu depremler, şehrin ve yakın civarının yıkılmasına neden olmuştur. Bu depremler içinde en şiddetli ve etkili olanı 1939 depremi olmasına rağmen, şehir daha önce 1045-1047 yıllarındaki depremle tamamen yıkılmıştı. Aynı şekilde 1168/1170, 1268/1271, 1457, 1576, 1584, 1666 yılında şehirde önemli depremler görülmüş binlerce insan hayatını kaybetmiş ve Erzincan halkının asıl geçim kaynağı olan birçok hayvanları da telef olmuştur. Çalışmanın konusunu teşkil eden dönemdeki salgınlara da değinen Birol, 19. yüzyılda 1887 yılında görülen ve 15 gün sürerek mal ve can kaybının çok yaşandığı deprem olduğunu belirtmiştir. Bunu takip eden 1889 yılında, üç deprem daha meydana gelmiş fakat can kaybı yaşanmamıştır. 1890 yılında Refahiye kazasında meydana gelen depremde Kayı köyünün harap olmuştur. Yazar, 20. yüzyılda ise 1909/1920/1939 yıllarında depremlerin devam ettiğine ve

yine bu depremlerde de çok yerin yerle bir olup can, mal kayıplarına yol açtığını vurgulamıştır (s. 217-220).

Erzincan, çok can kaybı ve hasarlarla atlattığı bu depremlerin yanı sıra bide salgın hastalıklar, kuraklık ve kıtlıklarla da mücadele etmiştir. 1882 yılında Refahiye ve Kemah'ta zahire sıkıntısının çokça görüldüğünden bahseden Birol, afet sonrası kıtlık ve zahire sıkıntısı çeken vatandaşların tespiti için karşılıksız ayni ve nakdi yardımlar verilmesi hususunda "İane" adı verilen defterler oluşturulup bu kişilerin bu deftere kayıt edildiklerini vurgulamıştır. Bölge halkı bu kıtlık durumundan fazlasıyla etkilenmiş olmalıdır ki, normal beslenme dışına çıkılıp daha doğrusu mecbur kalınıp hiç tanımadıkları bitki, yabani leşler yemişlerdir. Bütün bu sıkıntılar yetmezmiş gibi bir de bölgede, kolera, frengi, kızamık, çiçek gibi salgın hastalıklar baş göstermiştir. Kafkasya ve İran'da ortaya çıkan salgının, Erzincan'ın coğrafi olarak kavşak noktasında olmasıyla bu bölgeye taşındığına değinen yazar, bu hastalıkların çok sayıda kişinin ölümüne sebep olduğunu dile getirmiştir. 1861 yılında baş gösteren koleradan pek etkilenmeyen Erzincan, asıl salgın olarak nitelendirilen 1892 yılındaki kolera salgınından fazlasıyla etkilenmiştir. 1894 yılında gerçekleşen ikinci kolera dalgası IV. Ordu çevresinde gerçekleşmiş ve askerlerin koğuştan çıkarılıp çadırlara alınması, kışlanın ilaçlanması gibi tedbirler alınsa da yine belli başlı ölümlere sebep olmuştur. Birol, kolerayla mücadele kapsamında 1892 yılında Erzincan kazasına bağlı Kuruçay, Kemah ve Refahiye'ye bağlı yerlerde karantina hastaneleri kurulduğunu belirterek salgının en şiddetli olarak gerçekleştiği ayların Mayıs, Haziran, Temmuz olduğunu vurgulamıştır. 1894 yılında tekrar yayılmaya başlayan kolera 1907/1910 yıllarında ikinci büyük kolera salgını dalgası altında tekrar görülse de bu tarihlerden itibaren artık şiddetinde azalma olmuştur. Bir diğer hastalık olan frengi, çiçek ve kızamık ise genelde çocuklarda görülen ve kısa sürede tedbiri alınan bir salgındır. Dolayısıyla bu salgın hastalıklara karşı alınan önlemler kapsamında halkı bilinçlendirmek için kurslar açılmış, seyyar tabip ve eczacılar getirilerek halkı bilinçlendirmeleri istenildiğine değinmiştir (s. 221-242).

Sonuç olarak 1. Dünya Savaşı öncesi olan Erzincan ve orada yaşanan olaylar ele alınarak Erzincan'ın idari, sosyal, ekonomik ve askerî olaylar ve düzenlemeler kapsamında zaman içerisinde neler yaşadığı, ne konuma geldiği üzerinde durularak, bir şehir tarihi incelemesinin ne derece ehemmiyetli olduğu noktasına varılmıştır. Tüm bunlar ele alınırken parçadan bütüne ilkesi ile hareket edilmiş ve bu bağlamda kent tarihinin gün yüzüne detaylı bir çalışma neticesinde çıkabileceği görülmüştür.

Kitabımızın yazarı Nurettin Birol; Osmanlı Arşiv kaynaklarını, Vilayet Salnamelerini, Vesikaları, Nüfus defterlerini ve geniş bir bibliyografya, tablo, grafik vs. kullanarak çalışmaya ayrı bir boyut kazandırmıştır. Buna mukabil bir şehri tüm yönleriyle baştan aşağıya nasıl incelenmesi gerektiğini bize göstermek istemiş ve bu çalışmasında bilinenden çok bilinmeyenlere ışık tutmak istediği aşikârdır. Bir şehrin tarihini incelemek demek aynı zamanda kültürünü, sosyo-ekonomik yapısını, toplumsal yaşayışını vb. her yönüyle ele almak demektir. Bunu mahalli ve yerel olarak yaptığımızda ise ortaya nitelikli bir literatür ile çok daha detaylı bir çalışma çıkar. Dolayısıyla okuyucuya ve meraklılarına daha geniş bir bakış açısı kazandırmaktadır. Nitekim yazarımızın kitabı üzerinde titizlikle araştırma ve inceleme noktasında pek çok yetkili araştırmacı gibi dikkatleri yerele çekmiş ve Erzincan'ı ele alarak kent tarihi ile ilgili araştırma yapmıştır. Bu aynı zamanda yerel tarihe kazandırılmış olan katkıdır. Bu bağlamda kültürel değerlerin de araştırılıp kayda alınması ileriki yıllar için önem arz etmektedir. Çünkü yerleşim merkezleri hafızaları ile birlikte geleceğe ışık tutarak yeni nesiller için kaynak teşkil etmektedir. Dolayısıyla yerleşim merkezleri adeta hafızası, tarihi ile bu süreç için oluşturulan bir kültürdür demek kaçınılmazdır. Bu noktada yerelliği açığa çıkarıp ışık tutarak çalışma yapacak olanlara yaşadığı bölgenin, kentin, sokağın, semtin de tarihine sahip çıkma duyarlılığı kazandırmaktadır. Tarih ve kültürünü kaybeden yerler geleceğe sağlıklı bir şekilde bakıp yorum getiremezler. Gelecek geçmişin içine gizlenmiştir, onu sobelemek Nurettin Birol gibi birçok kent tarihi çalışıp yereli ortaya çıkarmaktan zevk duyup imtina ile yazan yazarların elindedir.

Dolayısıyla eser, yerel tarih/şehir tarihi çalışmasına kazandırılan ve bu alanda çalışma yapacak olanlar açısından örnek teşkil ederek güzel bir kaynak niteliği taşımaktadır.

MAVİ ATLAS HAKKINDA

Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi (e-ISSN: 2148-5232), kısa adıyla "Mavi Atlas", elektronik olarak yayımlanan hakemli bir dergidir. Derginin amacı, sosyal/beşerî disiplinler alanındaki tarihî birikimi özümseme, bu minvâlde kuşanılan idrâkı sözü edilen alandaki fiilî meseleleri yeniden düşünmek için işleme ve işletme, böylece de geleceğe doğru akan bir tartışma ortamı ihdâs ederek akademik bir platform oluşturmaktır.

Mavi Atlas, Bahar ve Güz dönemlerinde olmak üzere yılda iki defa yayımlanır. Dergide yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler, derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayiçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur. Dergide yayıma kabul edilen her iki gruptaki eserler de "Açık Dergi Sistemleri (*Open Journal Systems*)" kurallarına tâbidir.

Mavi Atlas'taki ilgili süreçlerin tamamlandığı tüm makaleler ve basım kararı alan tüm hakemli yazılar "DOI" numarası almaktadır.

Ayrıntılı bilgi için lütfen dergi sitesindeki ilgili listeleri irdeleyin. Her türlü soru için e-posta adresi: "gu.maviatlas@gmail.com".

ABOUT *MAVİ ATLAS*

Mavi Atlas (e-ISSN: 2148-5232) is an open access and a a peer reviewed journal published on-line with the support of the Faculty of Letters at Gumushane University. The aim of journal is to provide an academic discussion forum streaming toward the future in order to rethink the actual problems of the current age with a deepening on essential problems and solution proposals considered and deliberated intellectually from past to present within the field of social sciences via internalizing historical background.

Mavi Atlas publishes two volumes in a year. Works accepted by the journal is to be in the field of social sciences/humanities, and can be classified in two different groups. The first group includes "Research Articles". The second group papers includes "Translations", "Book Reviews", "Discussions," "Conversations," "Seminar Papers," and "News." All papers published by *Mavi Atlas* are made freely accessible on-line immediately upon publication, without subscription charges or registration barriers.

All the articles in *Mavi Atlas* that have completed related processes and entitled to be published gets "DOI" number.

For more information, please visit related sections of this site. For all questions, please use our e-mail "gu.maviatlas@gmail.com."

MAVİ ATLAS: YAYIN İLKELERİ

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Elektronik Dergisi* (e-ISSN: 2148-5232), Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez elektronik ortamda yayımlanır.

2. Dergiye gönderilecek eserler esas olarak sosyal bilimler alanına dâir olmak zorundadır ve iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayiçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur.

3. Dergiye Türkçe, İngilizce ve Almanca dillerindeki eserler kabul edilir (Bu husus "Madde 2"de belirtilen birinci grup yazılar için geçerli olup aynı maddede sözü edilen ikinci grup yazıların Türkçe olması mecbûrîdir. Ayrıca bahsi geçen maddede yer alan "Çeviri" türündeki eserler, "Yayın Kurulu"nun görüşüne bağlı olarak hem hedef hem de kaynak dilde basılabilir).

4. Dergiye gönderilen tüm eserler öncelikle muhtevâ, yazım kuralları ve diğer yönlerden "Yayın Kurulu" tarafından incelenir.

4.1. Dergiye gönderilecek "Araştırma Makalesi" eserlerinde sırasıyla Türkçe "Öz" ve "Anahtar Kelimeler" ile İngilizce "Abstract" ve "Keywords" bulunmalıdır (Bu husûs, "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi", "Konferans/Seminer Metinleri" ve "Haber" türündeki eserler için zorunlu olarak geçerli değildir).

4.2. Dergiye gönderilecek "Araştırma Makaleleri" daha önce bir başka dergide yayımlanmamış, yayımlanmak üzere gönderilmemiş ya da yayım için kabul edilmemiş olmalıdır.

4.3. Dergide, "Araştırma Makalesi" türündeki eserler için "kör hakemlik" sistemi uygulanır.

4.4. "Yayın İlkeleri"ne uygun olan "Araştırma Makalesi" türündeki eserler en az iki "Hakem" tarafından değerlendirilir. Böyle bir eserin yayıma kabul edilebilmesi için eserin gönderildiği iki "Hakem"in de olumlu raporu gereklidir. Raporlardan birinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda ilgili eser üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçüncü hakemden gelecek rapor doğrultusunda eserin kabul veya reddine "Yayın Kurulu" karar verir.

4.5. "Yayın İlkeleri"ne uygun olan "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi", "Konferans/Seminer Metinleri" ve "Haber" türündeki eserlerin yayımlanıp yayımlanmayacağı "Yayın Kurulu"ndan en az iki üyenin raporuna bağlıdır.

4.6. Dergiye gönderilecek "Çeviri" türündeki eserlerin telif haklarıyla ilgili sorunlar daha önceden çeviren(ler) tarafından çözülmüş olmalıdır ve Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi bu konuda herhangi bir biçimde taraf değildir.

4.7. Dergiye gönderilen tüm eserlerin, ilgili süreçler tamamlandıktan sonra, olduğu gibi veya kısmen düzeltilerek yayımlanmasına veya aksine "Yayın Kurulu" karar verir ve sonuç, yazar(lar)a bildirilir. Düzeltme istenen eserler, en geç bir ay içinde dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.

5. Dergide yayımlanan eserlerin yasal sorumluluğu tümüyle yazar(lar)a aittir ve eserlerde savunulan fikirler Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin görüşünü yansıtmaz.

6. Yayımlanan eserler için yazar(lar)a telif ücreti ödenmez.

7. Yayımlanan eserlerin telif hakları, ilgili bir beyân olsun-olmasın, *Mavi Atlas* dergisine devredilmiş kabul edilir. Bu husus aynı zamanda, eser sahiplerinin "Tübitak DergiPark" tarafınca belirlenen "Açık Dergi Sistemleri" kurallarını kabul ettiğini de gösterir.

8. Dergide yayımlanan eserlerden kaynak gösterilmek şartıyla alıntı yapılabilir.

MAVİ ATLAS: PUBLICATION PRINCIPLES

1. *Mavi Atlas. Gümüşhane University E-Journal of Faculty of Letters* (e-ISSN: 2148-5232) is published online twice a year (*Spring* and *Fall*).

2. The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences and they are categorized into two main groups. First group includes "Research Papers". The manuscripts in second group consist of "Translation", "Book Review", "Discussion", "Conversation" and "Conference and Seminar Texts" suitable for the aim of Journal and "News" about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. Manuscripts in Turkish, English and German are accepted. (This matter is applied for the manuscripts in first group mentioned in "2nd Matter". Manuscripts in second group in same matter must be Turkish. Besides, manuscripts of "Translation" category in given matter can be published in both target and source language according to the opinions of "Editorial board").

4. All manuscripts sent to the Journal are examined by "Editorial Board" in terms of primarily content, writing guidelines and other aspects.

4.1. The manuscripts in the categories of "Research Paper" that are sent to the Journal have to get "Abstract" and "Keywords" in Turkish and English respectively (This matter is not applied to manuscripts in the category of Translation", "Book Review", "Discussion", "Conversation" and "Conference and Seminar Texts" and "News" necessarily).

4.2. The manuscripts in the category of "Research Paper" that are sent to the Journal must be original, unpublished and cannot be submitted simultaneously for publication elsewhere.

4.3. Blind referee system is applied to the manuscripts in the categories of "Research Paper".

4.4. “Research Papers” those are suitable for “Publication Principles” are evaluated by at least two referees. Favourable reports of two referees are necessary so that such manuscripts can be accepted for publication. In case one of the reports is favourable and the other is unfavourable, relevant manuscript is sent to a third referee. “Editorial Board” decides approval or rejection of manuscript in accordance with report from third referee.

4.5. Whether manuscripts in the form of “Translation”, “Book Review”, “Discussion”, “Conversation”, “Conference and Seminar Papers” and “News” which is complying with “Publication Principles” will be published or not depends on reports of at least two members of “Editorial Board”.

4.6. Copyright problems of “Translation” manuscripts must be resolved by translator(s) and Faculty of Letters of Gümüşhane University is not a party of this matter in some way or another.

4.7. After the process mentioned above is completed, “Editorial Board” decides whether the manuscripts will be published as they are or after partially being edited. Results are sent to author(s). Manuscripts demanded for further revision should be delivered in a month at the latest.

5. Legal liability of manuscripts published in the Journal completely belongs to author(s) and opinions defended do not represent Faculty of Letters of Gümüşhane University.

6. No payments are made to the author(s) for published manuscripts.

7. Copyright of published manuscripts, whether declared or not, is accepted to be transferred to *Mavi Atlas*. This matter also shows that authors accept the rules of *Open Journal Systems*.

8. Citation is allowed provided that reference of journal is given.

MAVİ ATLAS: YAZAR REHBERİ

1. BAŞVURU

Mavi Atlas'a gönderilecek eserler için e-posta adresi: gu.maviatlas@gmail.com.

2. ESER TÜRLERİ

Mavi Atlas'ta yayıma kabul edilebilecek eserler esâsen sosyal/beşerî bilimler alanına dâir olmak zorunda olup iki ana grupta sınıflanır: İlk grupta, sözü edilen alana ait "Araştırma Makalesi" türündeki eserler bulunur. İkinci gruptaki eserler ise derginin amaç örgüsüne uygun olan ve rayiçteki konuların irdelendiği "Çeviri", "Kitap Değerlendirme", "Tartışma", "Söyleşi" ve "Konferans/Seminer Metinleri" ile başta Gümüşhane Üniversitesinde gerçekleştirilen alanla ilgili akademik etkinliklerin takdim edildiği "Haberler"den oluşur.

3. DİL VE ANLATIM

Türkiye Türkçesi ile yazılan makalelerin, yazım kuralları açısından "Türk Dil Kurumu"nun yürürlükteki "Yazım Kılavuzu"na uygun olması gerekir.

4. SAYFA DÜZENİ

Sayfa Yapısı

- Genel sayfa yapısı "A4" formatında, sağ ve soldan "2.5 cm," üst ve alt kenarlardan "3 cm" boşluk bırakılarak hazırlanır.

İlk Sayfa

- "Yazar Bilgileri" sağa yaslı şekilde verilmeli ve alt alta gelecek şekilde şu sırayı takip etmelidir: Yazar Ad ve Soyadı, Unvan, Kurum, ORCİD, E-Posta.
- "Başlık" Kelimelerin ilk harfleri büyük, bold stil ve Garamond 12 punto olacak şekilde ortalanarak yazılmalıdır.
- "Alt Başlıklar" ikinci düzey başlıklar baş harfleri büyük olmak üzere koyu ve küçük harflerle, 12 punto yazı karakteriyle yazılmalıdır, paragraf girintisi hizasında olmalıdır.
  Not: Başlıklardan önceki boşluklar 6 nk sonrası ise (metinde olduğu gibi) 3 nk satır aralıklı olmalı.
- "Öz/Abstract" En az 200 en çok 300 sözcük arasında ve yazının özünü verecek tarzda hazırlanmalıdır. Paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, tek satır aralıklı 3 nk ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır. Özet içinde alıntı, kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır.
- "Anahtar Kelimeler", "Öz"ün hemen altında yer almalı ve en az üç, en çok beş tane anahtar kelime verilmeli; biçim, paragraf girintisiz, Garamond 10 punto, ve tek satır aralıklı ve iki yana yaslı olarak hazırlanmalıdır.

Ana Metin

- "Metin" MS Word programında Garamond 12 punto karakteriyle, paragraf başı ilk satır 1,25 cm ve tek satır aralıklı, her paragraftan sonra 3 nk boşluk bırakılarak ve iki yana yaslanmış olarak hazırlanmalıdır (Transkripsiyonlu metinlerde farklı fontlar kullanılabilir).
- Metin içindeki alıntılar italik veya çift tırnak ile gösterilmeli (birisi tercih edilmeli) 44 kelimeden fazla olan alıntılar ise blok yapılmalı. Blok alıntılar sağ ve soldan 1,25 cm girintili yazılmalı yazı karakteri Garamond 11 punto ve tek satır aralıklı olmalı, üstten ve alttan 6 nk boşluk bırakılmalıdır.

Dipnotlar

- Dipnotlar 10 punto, iki yana yaslı, tek satır aralıklı olmalı ve Garamond yazı karakteriyle yazılmalı.

Şekiller ve Tablolar

- Tablo ve şekil başlıkları, tablo ve şekillerin üzerinde numaralandırılarak "Garamond" 11 punto" karakteriyle yazılmalıdır. Tablo içi yazım karakteri "Garamond" 10 punto" olmalıdır. Zorunlu durumlarda 8 puntoya kadar düşürülebilir. Hazırlanan tablo ve şekiller belirtilen sayfa boyutlarını aşmadan metin içerisinde yer alacakları bölüme düzgünce yerleştirilmelidir. Her tablo, tablo numarası ve adını içeren bir başlık taşımalıdır. Gerektiğinde tablo ve şekiller, ekler bölümü oluşturularak kaynaklardan önce gelecek şekilde de metne yerleştirilebilir. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlar veya kısaltmalar, şekil ve tabloların hemen altında yer almalı, bunların varsa kaynaklarına metin içi atıf kurallarına uygun olarak yer verilmelidir.

Fotoğraflar

- Yayına konulacak fotoğraflar, profesyonel nitelikte ve JPEG formatında olmalıdır. Ayrıca şekiller ve tablolar için verilen kurallara uyulmalıdır.

5. KAYNAKÇA HAZIRLAMA VE REFERANS VERME

KİTAP (Çeviriler Dahil)

Tek Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- DEMİR, Ömer (2000). *Bilim Felsefesi*, 2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları.
- WEST, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CARNAP, Rudolf (1995). *The Unity of Science*, trans. by M. Black, Bristol: Thoemmes Press.

Tek Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Demir 2000: 35

İki Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- KABAAĞAÇ, Sina ve Erdal ALOVA (1999). *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- MALLORY, J. P. & D. Q. ADAMS (2006). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.

İki Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Kabaağaç ve Alova 1999: 77
- Mallory & Adams 2006: 115

Çok Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- GÖKDOĞAN, M. Dosay; TOPDEMİR, Hüseyin Gazi; UNAT, Yavuz ve Remzi DEMİR (2002). *Bilim Tarihi Kılavuzu: Buluşlar ve Yapıtlar*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- KIRK, G. S.; RAVEN, J. E. & M. SCHOFIELD (1983). *The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge: Cambridge University Press.

Çok Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Gökdoğan vd. 2002: 126
- Kirk et al. 1983: 235

Tüzelkişi Yazarlı Kitap (Kaynakça Hazırlarken)

- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Tüzelkişi Yazarlı Kitap (Referans Verirken)

- Türkçe Sözlük: 115

Eski El Yazması (Kaynakça Hazırlarken)

- LEBÎB-İ ÂMIDÎ. *Dîvân-ı Lebîb*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, No: 382.

Eski El Yazması (Referans Verirken)

- Dîvân-ı Lebîb 382: 15b-16a

KİTAP BÖLÜMÜ (Derleme ve Çeviri Kitap içindeki bölümler, Ansiklopedi Maddesi, Basılmış Bildiri vb. dahil)

Kaynakça Hazırlarken

- KUÇURADİ, Ionna (1999). "Değer, Değerler ve Yazın", *Sanata Felsefeyle Bakmak*, ss. 92-113, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (2013). "Metafiziğin Dilin Mantıksal Analiziyle Aşılması", *Viyana Çevresi Üzerine: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, derl. & çev. Zeki Özcan, ss. 123-152, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (1966). "The Old and the New Logic", trans. by I. Levi, *Logical Positivism*, ed. A. J. Ayer, pp. 113-146, New York: The Free Press.
- AKKAŞ, Sema Önal (2004). "Francis Bacon", *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 2, ed. Ahmet Cevizci, ss. 8-17, İstanbul: Etik Yayınları.
- ALKAN, Necmettin (2014). "Osmanlı'da Modernleşme, Modern Siyasal Düşünceler ve Türk Milliyetçiliği", *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. M. F. Gökçek, ss. 712-722, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Referans Verirken

- Kuçuradi 1999: 34

MAKALE (Çeviri Makaleler, Derleme Kitap içindeki Makaleler vb. dahil)

Kaynakça Hazırlarken

- FRIEDMAN, Michael (2002). "Kant, Kuhn, and the Rationality of Science", *Philosophy of Science*, 69(2): 171-190.
- CARNAP, Rudolf (1987). "On Protocol Sentences", *Nous*, trans. by R. Creath & R. Nollan, 21(4): 457-470.
- HEIDEGGER Martin (2010). "Kant'ın Varlık Tezi", çev. Özgür Aktok, *Heidegger*, ed. Özgür Aktok ve Metin Bal, ss. 76-107, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Referans Verirken

- Friedman 2002: 181

TEZLER

Kaynakça Hazırlarken

- KOVANLIKAYA, Aliye (2002). A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Referans Verirken

- Kovanlıkaya 2002: 78

ON-LINE KAYNAKLAR

Kaynakça Hazırlarken

- NİSAN, Fatma (2014). "Entelektüel Sorumluluğu Vicdanda Taşımak", Erişim Tarihi: 04.02.2014, (http://haber.gumushane.edu.tr/90/yazarlar/entelektuel-sorumlulugu-vicdanda-tasimak-.html).

Referans Verirken

- Nisan 2014

MAVİ ATLAS: AUTHOR GUIDELINES

1. SUBMISSION

Submit your manuscripts to the e-mail address of *Mavi Atlas*: "gu.maviatlas@gmail.com."

2. GENRES

The manuscripts sent to the Journal fundamentally have to be related with the field of social sciences/humanities and they are categorized into two main groups. First group includes "Research Papers". The manuscripts in second group consist of "Translation", "Book Review", "Discussion", "Conversation" and "Conference and Seminar Texts" suitable for the aim of Journal and "News" about academic events related with the field primarily in Gümüşhane University.

3. LANGUAGE AND EXPRESSION

Papers written in Turkish should be in accordance with "Spelling Dictionary "of "Turkish Language Association".

4. PAGE LAYOUT

Paper Framework

- General page structure is prepared in A4 format with 2.5 cm from right and left margin 3 cm from top and bottom margin.

First page

- "Author information" should be aligned to right margin and follow this order one under the other; Name and Surname, Title, Institution, E-Mail.
- "Title" should be written in the centre, the first letter of the words should be written in capital and bold style, Garamond 12 type size.
- "Subtitles" second level titles should be written in bold, lowercase letters, 12 type size and the initial letters of the words of the titles must be uppercase. Also should be at paragraph level

  Note: The spaces before the titles should be 6 pt and then (as in the text) 3 pt line spacing.
- "Abstract" should be between 200 and 300 words and briefly present the topic. Page format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type 3 pt size, one line space and text justified between margins. The abstract should not contain abbreviations or references, chart or figures etc.
- "Key Words" should be under the abstract and include at least 3 and most 5 words. Page format should be as unindent paragraph, Garamond 10 type size, one line space and text justified between margins.

Text

- "Text" should be prepared in MS Word programme with Garamond 12 type size, first line indented, one line spacing and 3 pt space after each paragraph and it should be justified between margins.
- Reference citations in text should be italic or double quoted (one of the options should be used.) References more than 44 words should be block quotations. Blockquotes should be indented 1.25 cm from the left and right margin. The font should be set as "Garamond" and the font size should be set as"11 points". 'Single line spacing' should be used as line spacing. 6 nk (inches) should be left from above and below.

Disclosures

- Footnotes should be 10 points, justified, single spaced and should be written in Garamond font.

Photos

- Photos in publication should be professional and in JPEG format. Also rules for tables and figures should be obeyed.

5. REFERENCES

BOOKS (Including Translations)

Books with One Author (Works Cited)

- DEMİR, Ömer (2000). *Bilim Felsefesi*, 2. Basım, Ankara: Vadi Yayınları.
- WEST, David (1998). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, çev. Ahmet Cevizci, İstanbul: Paradigma Yayınları.
- CARNAP, Rudolf (1995). *The Unity of Science*, trans. by M. Black, Bristol: Thoemmes Press.

Books with One Author (Parenthetical Note)

- Demir 2000: 35

Books with Two Authors (Works Cited)

- KABAAĞAÇ, Sina ve Erdal ALOVA (1999). *Latince-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Sosyal Yayınları.
- MALLORY, J. P. & D. Q. ADAMS (2006). *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*, Oxford: Oxford University Press.

Books with Two Authors (Parenthetical Note)

- Kabaağaç ve Alova 1999: 77
- Mallory & Adams 2006: 115

Books with More Than Three Authors (Works Cited)

- GÖKDOĞAN, M. Dosay; TOPDEMİR, Hüseyin Gazi; UNAT, Yavuz ve Remzi DEMİR (2002). *Bilim Tarihi Kılavuzu: Buluşlar ve Yapıtlar*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- KIRK, G. S.; RAVEN, J. E. & M. SCHOFIELD (1983). *The Presocratic Philosophers. A Critical History with a Selection of Texts*, Cambridge: Cambridge University Press.

Books with More Than Three Authors (Parenthetical Note)

- Gökdoğan vd. 2002: 126
- Kirk et al. 1983: 235

Books of Legal Entity (Works Cited)

- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Books of Legal Entity (Parenthetical Note)

- Türkçe Sözlük: 115

Codex – Handwritten Manuscripts (Works Cited)

- LEBÎB-İ ÂMIDÎ. *Dîvân-ı Lebîb*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri Efendi, No: 382.

Codex – Handwritten Manuscripts (Parenthetical Note)

- Dîvân-ı Lebîb 382: 15b-16a

BOOK CHAPTERS etc.

Works Cited

- KUÇURADİ, Ionna (1999). "Değer, Değerler ve Yazın", *Sanata Felsefeyle Bakmak*, ss. 92-113, Ankara: Ayraç Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (2013). "Metafiziğin Dilin Mantıksal Analiziyle Aşılması", *Viyana Çevresi Üzerine: Felsefede Son Büyük Dönemeç*, derl. & çev. Zeki Özcan, ss. 123-152, Ankara: Birleşik Yayınevi.
- CARNAP, Rudolf (1966). "The Old and the New Logic", trans. by I. Levi, *Logical Positivism*, ed. A. J. Ayer, pp. 113-146, New York: The Free Press.
- AKKAŞ, Sema Önal (2004). "Francis Bacon", *Felsefe Ansiklopedisi*, Cilt 2, ed. Ahmet Cevizci, ss. 8-17, İstanbul: Etik Yayınları.
- ALKAN, Necmettin (2014). "Osmanlı'da Modernleşme, Modern Siyasal Düşünceler ve Türk Milliyetçiliği", *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. M. F. Gökçek, ss. 712-722, Ankara: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları.

Parenthetical Note

- Kuçuradi 1999: 34

ARTICLES (Including Translations etc.)

Works Cited

- FRIEDMAN, Michael (2002). "Kant, Kuhn, and the Rationality of Science", *Philosophy of Science*, 69(2): 171-190.
- CARNAP, Rudolf (1987). "On Protocol Sentences", *Nous*, trans. by R. Creath & R. Nollan, 21(4): 457-470.
- HEIDEGGER Martin (2010). "Kant'ın Varlık Tezi", çev. Özgür Aktok, *Heidegger*, ed. Özgür Aktok ve Metin Bal, ss. 76-107, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Parenthetical Note

- Friedman 2002: 181

THESIS

Works Cited

- KOVANLIKAYA, Aliye (2002). A Critical Approach to Kant's Conception of Experience in View of Leibniz's Ontology, (Unpublished PhD Thesis), Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Parenthetical Note

- Kovanlıkaya 2002: 78

ON-LINE SOURCES

Works Cited

- NİSAN, Fatma (2014). "Entelektüel Sorumluluğu Vicdanda Taşımak", Erişim Tarihi: 04.02.2014, (http://haber.gumushane.edu.tr/90/yazarlar/entelektuel-sorumlulugu-vicdanda-tasimak-.html).

Parenthetical Note

- Nisan 2014